Gérecy Kálmán ej.

~~13654~~

43,50

MAGYAR KIR. TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA DEBRECZENI M.

2573 - 1919

13654

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Orſzágban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatoſságat

erányozza.

Első Darab.

Kôlt Bétsben Bóldog-Aſszony-Havának

(Januariusnak) 1ső napján 1796dik. Eſztendôben.

Az Érdemes olvasókhoz.!

Bár akár melly ſzép, és mùlatságos Lakhely légyen is a' mi Tsáſzári, és Királyi fő Városunk, még ſem kìván ſemmit is, nagyobb réſze Lakosainak, olly buzgó, és ſzives óhajtáſsal, mint az illatozó, 's külömbféle gyönyörűſégekkel magát kedveltető Kikeletet, és Nyarat, mellyben újjolag Kertjeikbe, vagy Mezei-Jószágokra költöz

 ked-

kedhetnének. Tellyes ſzives öröm a' leg nagyobb, és leg előkelőbb Uraſágokat, halgatni, midőn illy hangon beſzéllenek. *En örömeſt elhagyom ezen lármás Várast, és vigan mendegelek a' tsendes, 's kedves mezőre, az én tulajdon Földemre, és Majorságomba.* — Nem únalmas tehát már most az ottan való múlatas; nem ſzomorú a' kies erdőkben való járás; a' mezőn nem tűrhetetlen a' forró melegſég; a' marhák körül az Iſtálóban forgolódni nem piszkoſság, és motskoſság.

Nem ſzégeny ezentúl a' Kereskedés véget a' mezőn termett Productumok után látni, 's az illyeténekkel kereskedni; — ſőt mindjárt értelmeseknek, 's okosoknak tartatunk, 's hirdettetünk lenni, mihelyest dolgunkhoz rendeſsen, 's gondoſsan látunk; mihelyest a' Tiſzttartók, 's más egyéb Tiſztviselők által hozzánk írt Leveleknek, vagy tartott Beſzédeknek, többé hitelt mindenben nem adunk. — Mindezek nékünk jövendőbéli arany időt jelentgetnek; kiváltképpen, midőn már a' józanon gondolkodó derék-Atyákat. és Anyákat ſzázanként is ſzámlálhatjuk, kik az ő gyermekeiket nem haſzontalan hivságokra oktatják, 's oktattatják; hanem már jó korán a' ſzükſéges, és haſznos dolgoknak eſméretére vezetek, 's vezettetik. —

Sok érdemes Atyákat meg-nevezhetnénk itten, kik az ő fiaikat, mindeneknek előtte a' közönſeges nemzeti, 's mezei Nyelvnek megtanulásában foglalatoskodtattják, hogy illyenképpen valahára már egyſzer, az a' motskos ſzemrevalóhányás le-nyomattaſsék, és laſsan laſsan el törűlteſsék, melly mind eddig ſok gazdag Uradalmak' Birtokosainak tétetődött: *hogy tudniillik, a' Földes Úr, a' maga Alattvalóival tulajdon nyelveken, még tsak beſzélleni ſem tud.* — De valójában méltán is! mert melly nagy roſzſz dolog vala ez, nyilván mutatják, 's tanitják, az innen ſzármazott, és mind a' két réſzre hárámlatt, ſzámtalan, még mindeddig is meg orvoſolhatatlan, kárhoztató roſzſz következéſek, mellyeket, a' nélkűl, hogy itten azokból néhányokat nevezzünk, maga kiki könnyen által láthat. —

Örömmel pennához fogunk tehát, és minden Mezeigazdaſág, mellyet, minden tekéntetben méltán Mezei-Tudománynak nevezhetünk, Barátinak, minden héten ollyan ötlönöket fogunk előladni, és ollyan dolgokkal ſzolgálni, mellyek nem tsak igazak, haſznosok, de egyſzersmind múlátságosok is leſznek.

Minthogy pediglen mi, ebben az Újság-Levélben, egyedűl olly Gazdaság-és Szorgalmatoſság béli-Tudóſitásokat ſzándékozunk ki adni,

adni, mellyek nagyobb részént sok esztendők által tett szemes, 's tsalhatatlan Tapasztalásokból, és Próbákból származtanak; é végre egy Érdemes Olvasónak sem kell olly bal vélekedésben lenni, mintha talám mi olly Gazdák volnánk, kik az ő munkájokat a' szobában könyvekből öszve-kohólják, és illyen módon a' világra hozzák: vagy pedig azért akarnánk szorgalmatos, 's gondos Gazdáknak neveztetni, hogy magunknak Jószágunk, és Tehetségünk légyen. — Éppen nem! sőt mi ollyan emberekvagyunk, kik a' magunk Vagyonjat örökségül nem kaptuk; véletlenül nem találtuk; de nem is loptuk: hanem a' szorgalmatos Munkásságnak, és az eszes Gazdáskodásnak rendes útján szereztük.

Végtére azt is barátságosan jelentjük, hogy mi minden, a tapasztalásból, és próbált munkából származott, 's hozzánk, az általunk, ki botsátott Tudósításban feljegyzett Tzímnél fogvá szabadon (franco) útasított Segédiràsokat kedvesen elfogadunk.

Gazdaságbéli szives Kívánságok ezen most kezdődött Esztendőre.

Ezek tsupán tsak Kívánságok! Mivelhogy még most nékünk más egyéb erőnk, 's tehetségünk nintsen. Egyedül tsak ujjal akarunk mutatni, és azáltal azt mondani: *hogy ez, vagy amaz hasznos, volamit bé hozándó, szükséges, — légyen.* —

Kívánjuk tehát ennél fogva, hogy a' Magyar-Nyelv igazi Idegenek, azonban jó Hazafiak által, el annyira el tenyészedjen, hogy monstantól fogvá, még tsak egy Birtokos se találtassék Magyar, és Erdély Országban, ki à Német-Nyelv mellett, mogyaròl is ne beszélljen: Mert míg ezen Nyelv a' véle határos Német Tartományokban esméretesebb nem leénd, mint eddig vólt, addig nem reménlhetni, hogy a' Kereskedés folyamatjába jöjjön, és tökélletesebben folytatódjék; hogy a' mi Újság-Levelünket kiki annak nézze, 's tarrsa, a' mi valójában légyen; tudniillik egy Közbenjárónak, Alkalmatosságszerzőnek, azok közt az emberek közt, kik mindenféle Természeti Készűlettel, es mesterseges Szerzeményekkel (Próduktumokkal) bírnak, 's bővölkednek, és nem tudják mi módon kellesék azokat leg könnyebben, és leg jobban el-adni; Azok között továbbá, kik az illyetén Készűleteket, és Szerzeményeket meg venni keresvén keresik.

Mi azt kivánjuk, hogy minden Földes-Úr, Tiſztviselő, Természeti-Készűlettel bíró, azt nékünk időről időre megjelentené, a' mit abból el-adni szándékozik.

Mi kivánjuk, azt is, hogy minden, a' ki illyeten Partékákat keres, minket füstént arról tudósitana, a' mit szándékoznék venni; és melly Tájjan, vagy Környékben lakik: Mert főképpen az egész dolog abban áll, hogy a' Szállétásra, és Vámra, — haszontalan költség ne tétetődjék: mert a' Kereskedés tsak egyedűl 'a partékának, és módnak illyen esméreteslétele által űzettetik az egész-Világon.

Mi kivánjuk, hogy abban kiki meg légyen győzettetvé, hogy Magyar, és Erdély országban még abban is nagy hiba légyen, hogy a' Mezeigazdák igen kevés zőldséget, és konyhára való dolgokat termesztenek. Mertha azt bővebben termesztenék, tsupán az által is ki pótolhatnák az élés módjában való szükségeket, 's fogyarkozásokat. Lám Kaposztát, és Répát, aratas utánn is űltethetnének, 's vethetnének; és igy ámbár az egész gabona termés, valamelly szerentsétlenség miatt hejános lenne is; magokon még is segéthetnének.

Mi kivánjuk, hogy az Uraságok' Tiſztjei, és Gazdaságok' Jgazgatói, ollyan Könyveknek, vagy Irásoknak olvasásában gyakran foglalatoskodjanak, mellyek azt tanitják, mi módon használhassanak, mind Uraiknak, mind pedig minden azoknak alattvalóinak.

Mi kivánjuk; hogy nékünk minden Földes-Úr; időről időre be jelentse: hogy az ő Tiſztartója, 's más Tiſztviselője, vagy alattvalója, mitsoda Történetben külömbeztette meg magát kiváltképpen; miben mutatta ki fáradságos Törekedését főképpen; és mi Jót vitt légyen véghez. — Melly Háládatosság, és Betsűlettétal, sok jó gyümöltsöt fog hozni: mert mi az illyen személt azonnal Ujság-Levelünkbe bé iktatjuk. —

Mi kivánjuk, hogy mi ottan ottan mind arról tudósittassunk, a' mi Magyar, ét Erdély Országnak, ebben, vagy amabban a' Környékében, leg inkább vettetik, termesztetik, nő, vagy a' földben találtatik. Mivel már most az illyen dolgoknak Leirása minden más Tartományokban fel találtatik; tsupán Magyar és Erdély Országban nem. Hogy szűnhetnek tehát meg az Ausztriaik, Tsehek, Szakszok, — festett fa nemeit mesze földről hordattni; midőn azt nem tudják,

mitso-

mitsoda Uradalomban, melly Vármegyében, és melly Tájan, kaphatni ez, vagy amaz, szintén ollyan jó, és szép fát, Magyar, a' vagy Erdély országban.

Végtére azt Kivánjuk, hogy minden Földes Úr, a' kinek tehetsége vagyon amaz új *Sóda* nevezetű Isteni áldást, a' maga földjéből készíteni, ez eránt olly tökélletes intézetet, 's készűletet szándékozzék tenni, hogy ezen ő productuma, az ahoz jól értő férfiak által meg próbaltássék, és a' világban jobban esméretesse tétessék. Mert a' kétseg kévűl való delog, hogy ebben a' nyomorúlt földben több Tonna aranyok feküsznek el-ásvá. — Mellyet könnyen fel találhatni, nem egyében áll, hanem egy jó szorgalmatosan tett készűleten. — Majd meg látnánk, hogy egy Fehérető, egy Festő, egy Szapan-főző, egy Üvegtsinaló sem vólna többé a' világon, a' ki ezen igazi Isteni áldását örömmel fel nem keresné, készpénzen meg nem venné.

Gazdaságbeli Tudósitások külömbféle Környékekből.

Tsehországban, Beraunai Kerületben fekvő Gilowischt nevezetű Helységből.

Végtére az ez idei nagy szározság tsak ugyan kénszeritett bennünket, a' mi Helységünk régi kivánságának bételesétésére, és egy új kútnak ásására. Igaz ugyan, hogy mi ezen Költségtételre nehezen adtuk magunkat, de ennek nem egyéb vala az oka, a' mi Tóásónk', tudatlanságánál, á ki az újjonnan feltálált Földfúró felől éppen semmi jó velekedesel sem volt. De visza jövén végtére a' királyi Molnármesternek a' fia, idegen országokban tett vándorlásából, ez azonnal jót allatt minden ez eránt teendő Költségunkért: mivel hogy ő már több illyen kútakat készített volt, az illyetén Földfúró által. Septembernek 16dik napján két napszámosal a' munkához fogott, és ugyan ezen Honapnak 18dikán a' vizforrás már nyitvá vala. A' hely a' hol ez történt, a' Kereszttmezőn túl vagyon, a' hol az a' nagy Tsipkebokor álla; egyedűl ez ada néki jelt, hogy ottanviznek kell lenni: mert a' vad rósa, vagy Tsipkebokor, soha, sehol eléb magától nem szokott nőni, míg helyének szűnetlentartós Nedvesége nintsen. A' ki tehát kútat akar ásni, el ne felejtkezzék a' Tsipkebokor jelről, es földfúróról, mellyet szükség idejébeu, minden Kúttsővfúrótól is ki költsönezhet, mivel hogy ennek a' Fúroja is éppen illyen forma.

Prá-

Prágából Karátson'-Hávának (Decembernek) 20dik napján.

Melly Serénységgel hordja á mezei gazda Városunkba az imitt amott ki ásatt Kőszenet, hat mértföldni messzeségről is, és azt melly könnyen el adja az idevaló főbb Uraknak; még tsak nézni is tiszta öröm. A' nagy Piatzon reggel 5. Orakor 122. Ledetschi, és Pusztihradi kőszénnel megrakot szekerek állattak, és már kilentzed fél órakor, egyetlen egy szem láttatot ottan többé. Ennek az ő kedvetlen szagától, és egészségtelenvoltától való félelem naprol napra kisebbedik, és bizonyosan rövid idő alatt egészlen él-enyészik. Ámi úgy nevezett Latzikonyha szakátsainknál, kik a' házak előtt, és a' Városnak a' fedett Járásaik alatt, a' közembereknek főznek, már semmi fa sem találtatik; és ezen kőszéntűznél a' hus, hal, — olly szépen meg pergeledik, s füttetik, a' mint tsak kivánhatni.

Az Uraságok házaikban nemkételkednek, vagy éppen semmit sem tartanak tőle, á leg fehérebb kályhákat is illyen Kőszénnel fűjtettni; már egyetlen egy kályha sem repedez meg tőlle: az e' végre tulajdonképen dupla költséggel öntetett vaskementzeken is már nagy részént fel adtak; nem külömben ezen Kőszénnek kénkőszaga' el veteléről sem akarnak már többé tudni: mivel hogy ezek mind tsak hejában való, s haszontalan, Fetsegések; mellyeket némelly tanulószobában való Tudósok, mind magokkal, mind masokkal el akarnak hitetni. Mink itt Prágában, és ennek az egész környékén, már több, mint 10. Esztendőtől fogva, inkább Kőszénnel fütünk, főzünk, s azzal fűtünk, mint sem fával; és ugyan azon fő okból, mivel mar átoljában megy győzettettünk arról, hogy 1. forént árrú kőszénnel, meg érjük annyi ideig, mint 2. forent árrú fával. — És a'mellett, hála Istennek! még is frisek és egészségesek vagyunk. A' kinek ezen Költségkéméllést tanátsolhatjuk, és á kinek Alkalmatossága vagyon közelről kőszenet kapni, annak nem kell egyebet tenni annál, hogy szobájában álló, akár mi formájú kementzéjébe, vagy kályhájába, egy pár darab ó Téglát tegyen, azon apron vágatt fából tűzet illeszszen, és mihelyest ez el égett néhány Darab kőszenet rea tegyen, mellyek mindjárt meg gyúlladnak, és folyvást égnek, következendőképpen olly melegséget adnak, a' mellynél hathatossabbat, akár mi némű jó, és kemény sa nem okozhatna.

Ma-

Magyar Országból Pest Vármagyéből Atsáról.

Az új Pamutnak, következésképpen a' Pamutfának termeſztese, melly különben Syriai ſelyemgyökérnek neveztetik, nálunk eſztendőről eſztendőre erősſebben, és ſikeretesſebben folytatódik, 's gyarapodik. Egy hold földön az űltetésutánn második Eſztendőben meg terem egymása pamut. A' 3dik 4dik és a' következendő Eſztendők, 2. 3. ſőt 4 mását is meg adnak: mert ezek a' gyökerek, ha egyſzer meg foganadnak, mint a' rekettye, vagy fűzfák, úgy ſzaporodnak, 's tenyészednek. Sleſiában Lignitzen egy bizonyos Schreiber nevezetű Úr, ennek a' Pamutnak el kéſzetéſe véget már egy nagy Fonyóházat állétott fel, és kéſzétt is már abból, ſzép, jó és erős materiákat, mellyeket réf ſzamra igen óltsón ſzokott eladni. Ezen Plántának a' magja mint a' Lenmag, rend ſzerént úgy vettetik; de a' ki űltetményekre ſzert tehet, annak munkás fáradsága, ezen Plántának gyümöltsével, egy Esztendővel elébb meg jutalmaztatik. Ennek az Uraſágnak Birtokoſa Báró Prónay Úr, mindennek örömeſt ád űltetni való Plántát fizetés nelkűl: mert ő egyebet ſemmit ſem kiván olly igen, mint hogy a' Pamut termeſztés rövid idő alatt ólly tökélletes állapotra hozattaſsék, mellynél fogva né lenne ezután ſzükſégünk az idegen pamutnak Orſzágunkba való be hozatáſára.

A' Magyár Határ ſzélen, a' Lajtha vize mellett fekvő Prukból.

A' Harach Grofnak itten felállétott Kertje, külömbféle alkalmatoſságot ſzolgáltatván a' foglalatoſságra, valójában ebben a' Környékben lakozó ſok emberi kéznek, egy igazi, 's nagy érdemeſzköze: Mert nem elég hogy ebben minden nap ſzáz ember dolgozik; de még ezen kivűl, azon ſzépségek ſzemléléſére, mellyek itten találtotnak, a' mindenfelől ide útazott Idegenekhek ſokaſága is különös meg jegyzéſre méltó dolog. A' drága, 's idegen Tártományokból ide ſzármazott Plantáknak, és Élőfáknak temérdek ſokasága, itten egéſzen vadmódrá plántáltatnak, 's űltettettnek; A' többi ritka Élőfák között meg láthatni itten kiváltképpen, ama haſznos *Veresfenyőfát* is (Pinus larix); mellynek nollyan tulajdonsága vagyon nőveſére nézve, hogy 4dik Eſztendeitől fogvá, minden eſztendőben, két annyi magoſságra kihájt, és nő, mind addig az ideig, míg tökélletes Nővéſét el nem érte, mint a' melly magasan az elſő három eſztendőben nőt volt légyen. Az ide való Kertigazgató Libek úr egy igen értelmes, és egyſzersmind jó ember is, a' ki az ő tulajdon Uraihoz viseltetendő Köteleſsége mellett, arról is gondoskodik, hogy a

Ker-

Kertészségnek igazi haszna a' mezeigazdasagra is napról napra jobban jobban ki terjedjen.

Ő minden akadály nélkűl, minden embert örömest meg ajándékoz igazi magokkal, és ültetvényekkel, mihelyest látja, hogy valamelly mezeigazdának kedve vagyon a' munkára.

A' Mezeigazdaságnak, és Kertészmesterségnek kiváltképpenvaló Betsüllői, és Baráti, vagy Párfagói.

Ezek Közzűl è mostani alkalmatossággal tsak é következendőket említjük, fentartván azonban ottan ottan más egyeb illyen érdemes személyekről teéndő emlétésünket. Az illyetén Hazafiak közzűl méltán,

Az elsö Rendbe tartoznak tétettni:

Beleznay született Báró Podmanitzky Asszonyság Pilésen Magyar Országban.

Astfeld János Ventzel, Vidrzi Báró, Puchlowitz, Naltzowitz, és Trója Uradalmaknak Földes-Ura, Ő Tsászári, 's Királyi, Apostoli Felségének Titkos Tanátsosa, és Tseh Országnak, Fő Ország Titoknokja.

Konrád Jósef Morva Országban fekvő Klobúki Uráságnak Tisztartója.

Kérdezőskedések.

Kinek vagyon Szándékja, 's Kivánsága felig kifőzött, vagy pedig már porra is tört fínom, *Sódát* venni?

Kinek vagyon eladni való sok *Mirtus-bogyója, vagy Affonyája?* Ezen apró gyümölts deákul közönségesen *Vaccinium myrtillumnak* neveztetik, mellynek sokféle nemei vannak, úgy mint: fekete, veres, pannóniai, — affonya, 's kiváltképpen nagy havas erdőkben szokott teremni. —

Tserére való Ajánlás.

Egy valaki kivánna, egy igen szépen lakérozott, 700. forintot érrő Hintót, Tokai-borért fel tserélni. A' kinek tehát illyen Tserébe eredni szándékja vólna, magát nálunk jelenteni ne terhelteſsék.

Eladásra való Ajánlás.

Nem külömben, ha valaki szent Györgyi Auszpruk, vagy asszú szőlő-borokat igyekeznék venni, azok is, 23. Antallal találtatnak, a' mellyekhez illendő arron hozzá lehet jutni.

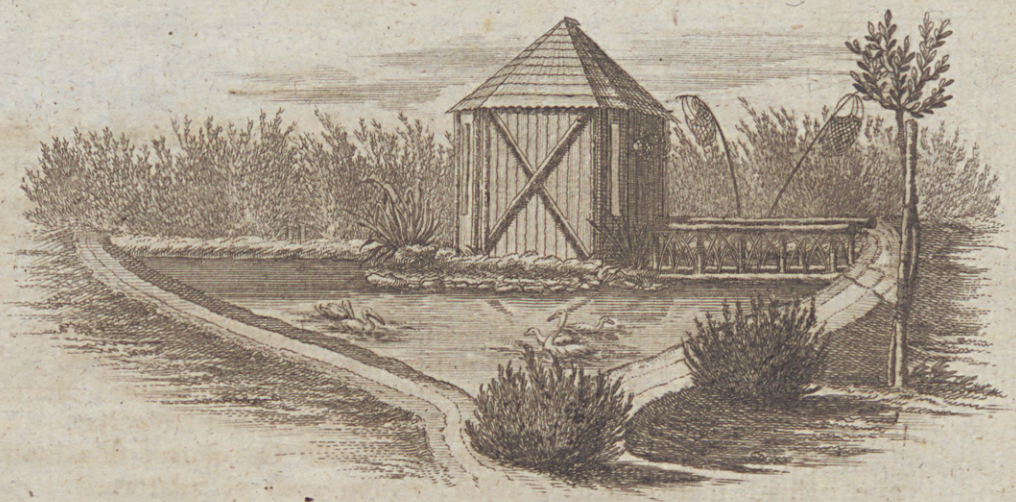

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Orſzágban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatoſságat

erányozza.

Második Darab.

Kôlt Bétsben Bóldog-Aſszony-Havának

(Januariusnak) 11dik napján 1796dik. Eſztendôben.

Gazdaságbéli Kívánságok.

Mint hogy mi, a' Gazdaság' Jobbitására, Gyarapítására, 's Elôlmozditására, egy kimondhatatlan kívánſágtól öſztönöztetünk; ennél fogvá még tovább is kivánjuk, hogy ama' derék, és jeles Tűz, és Puska-Kova, melly a' Gróf Harteg Tseh-Orſságban fekvő *Nims* nevezetű Uraságában Foitsdorf falúban találtatik, már valahára illendőképpen haſználtatnek.

Mi kivánjuk, hogy azt az olly nagy haſzonhozó igazi Sáffrán termeſztèſt több Mezeigazdák, és Birtokosok tulajdon ſzemeikkel látnák, és ollyan gondolattal, 's ſzándékkal viſeltetnének hozzá, hogy ennek a' haſzonhajtó Plántának termeſztése más Környékekben is tökélletesen el tenyéſzednék.

Mi kívánjuk, hogy a' *Veres feſtőfű*, (*Rubia tinctorum*) termesztés, kiváltképpen Ausztriában, ſzembe tünőképpen üzettetnék: mert a' Kattonfabrikák napról napra ſzaporodnak, és a' Báró Lang Urnak Ebraichsdorfban felálléttatott Elsaszi Veres festőfű malma, ezen Plántának eladására elegendő alkalmatosſágat ſzolgáltat.

Mi kívánjuk, hogy minden Fanevelő Oskolának tulajdon jegye vólna, mellylyel az ő fájait, midőn azok el adattatnak, meg jegyezhetné; a' mi egyedűl egy hathatós eſzköz vólna, a' falopásnak véget vetni; kiváltképpen pedig hogyha abban az eſetben, midőn tudniillik valamelly kerétett, vagy kerétetlen, mindazáltal tilos helyen, a' tolvajság kitapogatódott, az illyen lopáſt elkövetett ſzemély eránt kemény büntetés hozatódnék. Melly intézettételt annál inkább kivánnunk kell, mennél igazabb dolog légyen az, hogy, ha az illyen tolvajságok meg nem előztetnek, minden Kertek, és Fanevelőhelyek, rövid idő alatt ſzomorú pusztaságra jutnak.

Gazdaságbéli Tudósitások külömbféle Környékekből.

Szakſzóniában fekvő Gröbtzig Helyſégből.

Ama' hires, 's nevezetes Mezeigazda, a' mi Fő-tiſztviselőnk Holtzhausen, azt a' haſznos *Veres feſtőfűvet (Rubiam tinctorum)*, már többé nem úgy termeſzti, mint eddig ſzokásban vólt, tudniillik újjonnan trágyázatt földben; hanem abba előſzör árpát, vagy tiſzta búzát vét. — Annakutánna ez a' föld őſzſzel ugarra ſzántatik, és tavaſzra kelvén néhányſzor meg kevertetik; utólſzor pedig kettősen, az az kettős illyen módon egymásután öſzve férkéztetett ekével ſzántatik meg, hogy a' máſodik, az elſőnél, mélyebben le ereſztetik, mellyhez képeſt magaſsabb, vagy ſzéleſsebb Kormánydeſzkája is vagyon, mellynélfogvá, az alattab fekvő felſzántatott, 's még nyers eléven föld, az első ekefordításra fel hordatik, hogy az is a' levegő, nap feny, harmat, eső, — által, a' termékenségre el kéſzitteſsék. —

Némelly Mezeigazdák ezen munkát mindjárt őſzſzel véghez viſzik, hogy a' föld illyenképpen a' telen által, a' levegő ſavát magába ſzivár

koz-

koztalsa, és a' fagyos hideg annak vad nyerseségét ki szivja; a' melly midőn tavaszszal újjonnan meg szántatik, egymással egészen öszve elegyéttetik, 's ennél fogvá parás, és a' Festőfűtermesztés alá való alkalmatos földé tétetik. Az illyeten el készétés nélkül az a' szerentsetlenség ér bennünket, hogy a' Plánták eleinten nehezen, és nyomorúltan nőnek, 's azok közzül sokan el vesznek. Hogy ha pedig az üres helyeket, vagy tsorbákat első, vagy másadik esztendőben ki-pótoljuk, vagy jobbitjuk, fel nőnek ugyan, de e' mellyett mindég egyenetlenek maradnak, úgy hogy mindég két növésű aratást adnak. —

Alsó Ausztriában Jetzelsdorf mellett fekvő Schrottenthal Helységből.

Egy itt nálunk le telepedett *Leopold Dauner* novezetű Gazda Szomszédunk, napról napra jobban öszténöz, vagy serkent bennünket à jó, 's igazi Sáffrán termesztésre. Ő az első, a' ki hozzánk Sáffrán Plántákkal jött, mellyeket ő a' Maisaui Uraságból hozott magával. Szomszédjai eleinten tsak bámúlvá nézték, midőn látták, hogy ő Szántóföldjeiből némelly darabokat el-szakaszt, és azokat Sáffránnal béveti; melly dolog nékik igen veszedelmesnek, és sok munkának láttzatot lenni. De már most három Esztendőtől fogvá nyilván tapasztalják, hogy egy darab, majd egy 1. Holdni földből, két annyi hasznot vehetni, mint ha ez szőlőveszszővel be ültettetnék, vagy gabonával bé vettettnék; és ennélfogva ezen Szomszéd Gazdák annyira néki bőszűltek, kogy már mindenütt Sáffránt akarnának termeszteni. A' honnén a' szarmazatt, hogy Helységünkben mar 5. Sáffrános kertet számlálhatunk; és tsak kevés idővel ez előtt lehetetlenségnek tartottuk lenni, hogy tsak egy Sáffrán szális nálunk nevékedhetnék.

Morva országból Zichlowitz Helységből.

A' hernyóknak irtóztato sokasága, mellyek az iden Junius, és Julius Hónapokban, nem tsak a' Gyümőlts, de még az erdőkben lévő fákat is fok helyen meg lepték, ez alkalmatosággal tojáti magok utánn nem hagytak; nem kell tehát attól tartanunk, hogy a' jövő Esztendőben, mint sokak mondják, ezen Kártékóny féreg által nagyobban meg kárasodjunk. Elnem múlathatjuk mindazáltal, hogy a' gondos, serény házigazdát barátságosan ne intenénk, 's néki egyszersmind ne ajánlanánk tavaszre kelvén, a' konyha, 's gyümőlts kertjében meg kívántató idejénkoránvaló szemes reávigyézást; hogy

ezen roſzſz vendégek kertjében fel ne nevelkedjenek, és le ne telepedjenek. —

Grintzingből Alsó-Auſztriából.

Ezen jelen való Eſztendőben a' ſován, 's ſzűk ſzűret miatt való félelmünk már el-múlt. A' jó Iſten olly tsudálatoſsan meg áldatt bennünket, hogy minden ellen mondás kévűl, é moſt folyó Eſztendőt, a' termékeny eſztendők közzé ſzámlálhatjuk. Azonban a' bornak, vagy moſtnak az árra, mint jó ſzüretkor ſzokott lenni, nem kitsin, ſőt más eſztendőkhez képeſt igen jó. — A' ki az idén ſzőlőtőit az elſő hajtás után mettzette, az okaſsan tselekedett, mert az tsalhatatlan tupaſztalás által próbalt dolog, hogy a' ſzőlőtő, a' hajtas utánn nem levez.

Tseh Orſzágból Herlozez Helységből.

Nálunk é nápokban ujjonnann nyilván meg mutattatott, hogy egy ſerény, 's munkás Mezeigazdának azon útat, módot el nem kell múlatni, ſőt minden ollyan alkalmatoſságra néki ſzémeſsen kell vígyázni, és azt ſzorgalmatoſsan fel keresni, a' mellynél fogvá ő minden ſzegletet, minden roſsz, alávalá, ſovány, és ezekhez hasonló terméketlen földet, 's helyetskét, jó haſzonra fordéthaſson; mellyek kölömben közönségeſsen majd mindenütt haſzonvétel nélkűl hagyattatnak, 's maradnak. Nem tsudálkozhháttak tudniillik a' mi Helységünk' Lakoſi azon eleget, már jó időtől fogvá, honnén jöjjön az, hogy az ő, nem régen ide ſzármázott ſzomſzédtársak, a' ki külömben ugyan mindenkor, és minden foglalatoſságiban magát a' Mezeigazdáságnak betsülőjének, és búzgó kedvelőjének lenni mutatta, azon néki ki mutatott, 's mért, de külömben nagyobb réſzben terméketlen, ſovány földekben, mindenkor, 's mindenféle leg ſzebb, leg több mezeigyümőltset termeſzthetett légyen. Ez en, a' mi ſzomſzédunk földjein, néki minden eſztendőben hejánoſság nélkűl termett mezeigyümöltsnek, ſzép áldása, végtere ſzemünket fel nyitotta, bennünket az álmélkodásról, a' figyelmetéſségre, ez pedig a' józan tapogatáſra hozott, el annyira, hogy a' mi derék, 's okos Bírónk, továbbá meg-nem álhatta, hogy ezen nálunk még mindeddig az ideig látatlan, és ſzokatlan föld mivelésnek módjáról, 's eztet meg jutalmazó bő Iſteni eldásnak áz okáról, következendőképpen ne tudakoznék, 's értekeznek, mondvan: Kedves ſzomſzédom, mond meg nékem igazán, honnen vagyon az, hogy ámbár a' te földjeid alávalók, 's ſoványok lé-

gyc-

gyenekis, té mégis, az egéſz Helyſégben, leg jobb, leg ſzebb gyümöltset mútathatsz elől? A' mi engemet illett, jóllehet én is értek valamit a' gazdasághoz, mert abban ſzülettem, abban nőttem, és nevelkettem, azonban akaratom ellen, ſzégenemre meg kéll vallanom, hogy az ollyan roſſz földekben, millyenek a' tieid, meg tsak egy gabona ſzárt ſem tudnék termeſzteni. — Barátom! felele az helységnek újj Lakosa, azt én néked mind könnyén el hiſzem: de te magaddal el né hitesd, hogy az illyen haſznos földmiveles nálod, vagy más egyebeknél lehetetlen légyen. Éppen nem! Mert az egéſz mesterſég tsak abban áll, mi módon bánik kiki földjeivel, az azokban, bizonyos időkben teéndő munkára nézve. — Illyen tulajdon vélevaló bánás módom vagyon nékem is, mindenféle roſſz földben, a' leg jobb mezeigyümöltsöt, vagy akárminémű gabonát termeſzteni; és nagy örömömre ſzolgál foglatátosſágom módjat véletek közölni, bizonyos lévén benne, hogy ha ti is azt, azonképpen fólytatni fogjatok, mint én ſzoktam, nem tsak ti magatoknak, de más ſzomſzéd társaitoknak is használhattok. —

Én tudniillik midőn külömben azt, más előbb való, ſzükſégesſebb gazdaságbéli foglalatoſságim meg engedik, 's rea időm vagyon, minden földeimen, négy, öt lábnyi nagyob, vagy kiſsebb mélyſégü, négy ſzegeletű gödrötskéket áſotok, a' földnek tulajdonságához, vagy millyenvóltához képeſt; a' ki ásott földet a' gödrötskék partjain, vagy ſzélein köröskörűl fel halmoztatom, és egész őſſzel, 's egész télen fel-halmozvá, hagyatom. — Mellyből a' következik, hogy az illyetén ki ásott földet az alatt az idő alatt, harmat, köd, eső, hó, dér, fagy, ſzél, napfény levegő: egy ſzóval minden termékenyſéget okozó terméſzeti eſzköz önként által, 's meg által járja, mellynél fogva' fel dagad, és mint egy ſavanyodik, vadsága el vétetődik, — para's földé, és akár melly növevénynek termeſztésere is, ſokkal alkalmatoſsabba' és parásobba kéſzittetik, mint ſem azt akár mi trágyázás, vagy néhányſzor váló, rend ſzerént tétetett, felásás, vagy felſzántás által el lehetne kéſzéteni.

Pünkösd' Havában (Májusban) ezekbe a' gödrötskékbe Földikört-vélyt, vagy földi-almát, (Solanum tuberoſum) közönséges nevezet ſzerént Krumplit, űltetek, melly, hamar ki kel, hatalmaſsan nő, és a' munkát derék gyümöltsel meg jutalmazza. A' mi pedig ennél is nagyobb és, jegyzésre méltóbb, a' föld, 's sírját, 's termékenſe-

get

gét kinem ſzivja, és igy azt éppen nem rontja; ſőt inkább más-féle mag ála tökélleteſsen el kéſzítti. —

Illyenképpén azon gödrötskék, mellyek ollyan időben ásottak, a' mellyet jobb munkára nem lehetett vólna fordétani, és a' melly ezer, még ezer Gazdáknál is, egészlen haſzontalanúl el töltetett, 's el veſzett, a' leg terméketlenebb földben is, mellyben ez előtt ſemmiſem termett, majd tsak nem minden költség nélkűl, nagyobb réſzét az én élelmemre való téli kéſzűletemnek, be-hajtják. Az a' Gazda is, a' kinél én a' földi-alma termeſztéſének ezen módját tanúltam, probálta az illyen üregek, vagy gödrötskék ásását, még pedig ollyan helyen, a' hol közönségesen apró fenyöfa bokroknál egyéb (pinus ſilveſtris) melly, mint tudvá vagyon a' leg ſoványabb, és terméketlenebb földen ſzokott nőni, ſemmi ſem termett; és ugyan mindég jó előmenetellel, 's haſzonnal.

Ez a' ſzemes, ſerény, Mezeigazda őſzel fel ásatta a' feldjét, melly egéſz télen által, réſz ſzerént a' gödrötskékben, réſz ſzerént pedig azok körül maratt; és tavaſzra kelvén, a' nélkül, hogy azt meg trágyáztatta vólna, azokba Fehér Krumplit űltettetett; a' melly ebben az igy el kéſzűlt földben jól nőtt, és ſok gyümöltsöt hozott.

Ugyan ez a' Gazda az illyeten földmivelés módját az ő ſzántó földjein, következendőképpen már nem *Kitsinben*, de *Nagyban* is, próbálta. A' ki mindjárt aratas után, és őſzel, ha külömben más ſiirgetőbb dolgai miatt tőle kitelhetik, földjeit mélyen fel ſzántattja; ſőt egyenlő ſzéleſségű. egy máſtól 3. lábnyi meſszeségre fekvő árkokat is áſat, mellyeknek mélyſége a' föld terméſzeti tulajdonságához ſzabattatik. A' ki áſott föld ezen árkoknak partjain egy másra fel halmoztatik, és egéſz télen egy határban maradván, az időnek, 's levegőnek terméſzeti változáſi, és munkai által, arra a' végre, a' mellyre rendeltetett, tudniillik, jobb, 's ſzaporabb termékenségre, el keſzittetik. Tavaſzal egy réſze a' földnek, ismét az árkokba hányatik, és e' meg lévén, 3. lábnyi egymáſtól való meſszeségre azokba Krumpli űltettetik, 's a' még kin fekvő földdel bé takartatik.

Más egyéb körülötte teéndő munka ſzokás ſzerént mégyen végh-hez, azt kivévén, hogy a' kuptzolása, vagy feltöltése ſokkal könnyébb mint akármelly más ennek termeſztésében eddig ſzokásban lévő módon. A' mi érdemes, 's betsületes Bírónk a' Helységünk újj Lakosának

sának Tanátsát híven követé, 's ennek valóságát, a'| maga, és más sokaknak Haſznával öſzve köttetve lenni jól által látván, a' Tanátsadónak ezer,'s még ezer áldáſt kívána.

Tapaſztalások.

Hogy az a' tanátslatt Próba, melly ſzerént a' fonalat a' fonóknak, nem nyállal, hanem birſalma nedveſséggel, vagy lével kelletnék nedveſéteni, egéſszen az intézet, 's ſzándék ellen ſűlt légyen ki.

Hogy a' vad Gyümölts-fáknak, vén, 's már félig ki ſzáradt Szeléd-gyümölts-fákba lett beférkéſztetéſek, vagy óltatáſok, eſztendeig ugyan a' Probát kiállják, de tovább ſemmiképpen ſem. —

A' vad gyümöltsfák ugyan ezen idő közben el nem veſznek. de azonban az öreg törsökfa többé ſemmi gyümöltset ſem hoz; és a' levele fél-hervadt, mint egy követses helyen álló körtvélyfának.

Hogy Bamberg földjéről, a' Tſáſzári, 's Királyi örökös Tartományokba, halmozvá béhozatott fél-törsökű Előfákat, igen buja kövérföldbe kell nevelni; innén vagyon tehát, hogy azok nálunk igen ritkan foganadnak, — 's maradnak meg.

A' köz-vagy paraſzt embernek rend kivül való munkái, mellyek által ő gyakran valamit érdemelhétne, 's ehezképeſt a' hivalkodásra ſoha elegendő oka nem vólna, és ugyan:

Nyárán.	*Télen.*
Szénégetés.	Kővágas, vagy törés.
Feketétőkorom égétés.	Agyaghordás.
Olajütes, vagy préſelés.	Homokhordás.
Kapálás.	Trágyahordás.
Gyomlálás.	Favágás.
Kaſzállás.	Nádvágás 'sa't.
Gyüjtés	
Aratás 'sa't.	

Tekéntetre,'s Szemléléſre méltó Uradalmak, Jószágok, 's Majorsdgok, és ugyan: Erdély Orſzágban, Tsehorſzágban, Morvaban, Felső, és Alsó Auſtriában, és Stajer Orſzágban;

A' kiknek a' Földmivelésre, Marha-Előfák-Erdő-Neveléſre, és egy ſzóval, az egéſz Mezeigazdaságra, és Szorgalmatoſságra, kiváltképpen való, Törekedéſek, Tekéntetek, és Arányozáſok vagyon. Millyenek:

A'

A' Károly-Fehérvári Uradalom Erdély Országban; a' Wlaschai Uradalom Tseh Országban, a' Kalschburgi Uradalom Ausztriában.

Bóldog Aszony' Havában (Januariusban) a' Gyümölts fanevelés körül miként teendő Munkák' Kalendáriuma.

1ör. Az óltani való ágakat, egy ollyan napon kell le mettzeni, vagy törni, a' mellyen szároz fagyóhideg vagyon; és.

2ör. Nem nedves fagyohidegben, midőn tudniillik, a' fikjég a' fákra fagyott, mellytől szorgalmatosan kell őrizkednünk.

A Mezeigazdaságnak, és Kertészségnek kiváltképpen való Betsülői, és Baráti.

Tschernin Adalbert Echudenitzi, Szent Római Birodalmi Gróf, Stiaszlaw, Plezentz, Ruddinaui, Nebilaui, es Chostenitzi Uradalmak' Ura, Tseh Országnák Fő Vadászmestere', ő Tsászári, 's Királyi Felségének Kamarásza.

Waldstein Vintze Sz. Romai Biroldalmi Gróf, Münchengrätzi, Weiszwaszéri, Heuerwaszeri, Hirsehenbergi, Tseh- és Trebitschini Morva-Országban fekvő Uradalmak' Birtokosa, Tseh Országnak Fő-örökös Eledelosztogatómestere, *) Ő Tsászári, 's Királyi Apost. Felségének Valóságos Belső Titkos Tanátsosa, Sz. Ventzel Rendje' Szentelt vitézze.

Adolf Tupaui Uraságnak Igazgatója, és Tseh Országban a' Hazafiságbol fel álléttatott gazdaságbéli Társaságnak egy érdemes levelező Tagja.

Tudakozódás.

Ki kíván Makkból sajtólt olajt eladni?

Tsere Ajánlás.

1. Szándékozik egy valaki, mindenféle Bőröket, 1200. forintot érő Vaspartékáért; Nem külömben.

2. Egy válogatott Könyvekből álló Könyvtárt (Bibliothékát) Tokai Borokkal, fel tserélni.

*) *Ez egy Tisztség Tseh országban, mint p. o. nálunk az Asztalnokság.* —

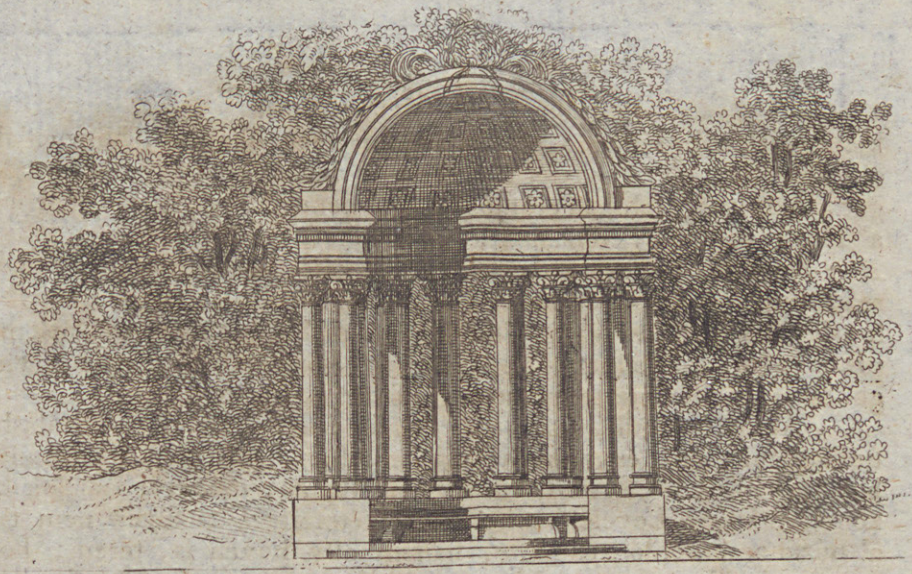

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Országban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatosságat

erányozza.

Harmadik Darab.

Kôlt Bétsben Bóldog-Aszony-Havának

(Januariusnak) 19dik napján 1796dik. Esztendôben.

Gazdaságbéli Kivánságok.

Mivel hogy a' *Swábi-Kerületben* fekvő *Hála Városában* fel található, úgy nevezett *Hálai trágyázójó*, már olly gyakran, majd tsak nem minden Újjságokban, tulajdonságaira, hathatos erejére nézve, egy ollyannak hirdettetik, és ollyanképpen ditsértetik, hogy ehez hasonló, az illyetén só nemében, még eddig soha, 's sohol nem

készét-

kéſzéttetett vólt légyen: erre nézve ſzíveſsen óhajtjuk, hogy valaki, olly ſok ſzáſz ezer gazdatárſaink közzűl, kiválalkoznék, a' ki költségét a' közönſéges Jónak előmozdítáſára nem ſajnálná, 's magát, ennek a' ſónak valamelly réſzének, az emlétett Swábi Hálában lakozó *Bär Horátius* nevezetű Apatikariustól való bé hozatáſára, önként reá ſzánná; és igy alkalmatoſságat, 's módot ſzolgáltattna, ennek a' ſónak azon rendkivőlvaló, álmélkodáſra méltó, hathatos erejének meg próbáláſára, a' mellyet rólla álléttanak, hogy tudniillik még a' virágokon is mindenféle terméſzetes újj ſzíneket ſégétt előlhozni.

Azt is óhajtjuk, hogy már valahára nyilvánvaló tapaſztalásból tudhatnánk, hol, és mitsoda Világ' réſzében, 's annak Tartományában találtáſsék fel, az az Előfa formájú Plánta, mellyről már ſok közönséges Újjság-Levelekben emlékezet tétetett; a' mellyen nem tsak a' búzához hasonló gyümölts, hanem olly bőven is, terem, hogy egy fának Termékenségéből, egy egeſz família egéſz eſztendőt által magát alkalmaſint táplálhatja? Nem reménljük azonban hogy ez, az a' *Kenyérfa* légyen, melly az úgy nevezett *Társasági Otahite* ſzigetekben, *Forſter*'ſzemes visgálása által fel találtattnak mondatik lénni.

Továbbá azt is kivánjuk, hogy minden Jószág-Birtokosok, kik Spanyol juhokat tartanak, az ő gyapjúikat Kőválókban, vagy tekenőkben, úgyantsak ſpanyol módra is moſaſsák. — Az arra meg kívántató költség, ambár valamitskével többe kerűljön is, mint a' fából tsinált valóra teéndő, azonban è tsak egyſzer tétetődik, és úgy ſzóllván, örök időkig tartó eſzköz maradánd; ezen kévűl az Helység mindennapi közönséges ſzükſégére ſzolgál; és, a' mi tagadhatatlan dolog, az illyetén gyapjú tiſztíttás által, az ebből a' matoriából várandó nyereség valóban ſzaporéttatik.

Gazdaságbeli Tudósítások külömbféle Tartományokból.

Tseh Országban Rakonitzi Kerületben fekvő Leneſchitz Helységből.

Hogy az újjonnan űltetett Gyümöltsfáknak ſzalmával köröskörűl való bé takaráſa, 's köttetése, nem tsak télen, de még nyáran is, azoknak alkalmatoſsabb, ſikereteſsebb, ſerelemnélkűl való, foganadáſakra, és a' növésben ſzükſéges gyarapodáſakra, általlában haſznos légyen, az arról nyilván való meg győzettetéſre, egy ſzándékon kivűl eſett Történet, 's ebből ſzármazott kétſégkivül való tapaſztalás újjonnan alkalmatoſságat nyújtott. — Amaz', a' Mezeigazdaſágra, és Szorgalmatoſságra nézve,

tel-

tellyes érdemű Fő strásamester *Wimmer* Úr', Tseh Országban a' Rakonitzi Kerületben fekvő Leneschitzi Jószágában, történt tudnillik tsupa vigyázatlanságból: hogy midőn tavaszra kelvén a' Kertész a' Nevendék újjonnan ültetett gyümöltsfákat a' szalmakötésekből fel oldozta, és azokat ki takarta, vólna, azok közzűl a' kisebb szerüekből egyet észre nem vivén, a' szalmakötésben hagyott légyen. Egy néhány hónapok után reá bukkanék a' Kertész, és bámulására láta, hogy, é sokkal szaporábban gyarapodatt, jobb karban áll a' többieknél. Ezt a' történetett a' Kertész szorgalmatosan meg jegyzette, melly ötet arra a' gondolatra hozta, hogy a' Nevendéknek a' többieknél való gyorsabb növését, a' körülötte hagyott szalmakötés okozta légyen. Illyen tsupa gondolattal azonban még tellyesen meg nem elégedett, hanem önként probákat tett; mellyeknél fogva nyilván tapasztaltá, hogy a' gazdagontermő, és kiváltképpen szép gyümöltset hozandó Gyümöltsfáknak télen, nyáran szalmával bé takarva kell lenni. Mert valamint azokat ezen köröskörül kötett szalma által télen az erős fagyó hideg ellen, az el fagyástól meg mentjük, szintén azonképpen nyáran, ugyan ennél fogvá, a' forró hevség ellen, az ártalmas gyakorta való el hervadástól, — melly a' szükséges nedvességnek, a' rekkenő melegség által lett ki gőzölgeséből, vagy párálláfából szarmazik, hathatósan védelmezzük. Ezen kevűl még arra is jól kell vígyáznunk, hogy a' támasz, vagy óltalom karók, a' Nevendék gyümöltsfáknak azon óldala felől ásattassanak, vagy veretteſsenek le, mellyet a' déli napfény egész erejében érdekel.

Ez a' újj találmány annál nagyobb figyelmeteſségre és követésre méltóbb, mivel hogy a' fáknak ki veszése a' Kertészmesterségnek folytatástól, különben aztat kedvellő, már sok kertész, gazdákat annyira el idegenétett, hogy szándékokon, mellytől eddig a' gyümöltsfák neveléſére teéndő költségekre, és munkás farodságokra ősztönöztettek, azt látván hogy már félig fel nevelkedett gyümöltsfáik is gyökereſiől a' nap forró melegségétől kiveſztek, általlában fel attak.

Anglia Országból Staffordban fekvő Newkaſztelből.

A' mi szorgalmatosságunk, *Tilſztone Jó'sef* hasznos Találmánnya által, ki az ő szünetlen visgálásai, és törekedéseinél fogvá, az eránt magát egy igaz Hazafinak lenni, következendőképpen a' Közönséges Jónak egy érdemes Tagjáva tenni, már régen meg akará

mutatni, újjolag ſzembetünőképpen nevekedék. E' meſterségére nézve egy Kalapfabrikáns; de nem tsak tsupán abban foglalatoskodik, hogy kalapjait, vagy ſövegeit, azon módra kéſzétse, mellyhez gyermekſégétől fogvá ſzokott vólt légyen, azoknak kéſzétésében, vagy a' mint azt az attyától, és nagy attyától kéſzéttetni látta, és tanúlta vólt légyen; ſőt ő nem tartja hibás, vagy vétkes dolognak lenni, azoknak közönséges kéſzétéſek' modjától, kik őtet ezen meſterségre tanitották, valamint azoknak is, a' kik ezen meſterſéget moſtis véle egygyütt közönségeſsen űzik, el-állani; ő végtére azzal meg nem elégſzik, hogy partékáját tsak jól el adhaſsa, ámbár akárminémű légyen is az jóságáre nézvé; éppen nem! ſőt ő ſemmitſem kíván nagyobb óhajtáſsal annál, hogy a' Közönségnek ollyan partékával ſzolgálhaſson, melly tartoſságára, erőſségére, rendkévűl való fínomságára, és jóságára nézvé, minden más ſöveg vagy kalap műhelyekből ſzármazott partékákat felűl halladjon. Melly kivánsága ſzerént állhatatoſsan, ſerényen foglalatoskodván, ſok ízben tett munkás próbai által, meſterſégét olly tökelleteségre is vitte, hogy ő végtére újj módot, újj materiát, tudniillik *Gidaſzőrt*, (*Ketskefi, gődellye*) talalt fel-légyen á kalaptsináláſra. A' melly gidaſzőrrel ő kővetkezendő módon bánik: A nyúl, vagy más egyéb bőr helyett tudniillik, ő gida-bőröket ſzed, 's vesz öſzve, azokról a' ſzőrt méſzſzel, vagy a' nélkűlis, más egyéb nála tudvá lévő módon, le pátzalja, vagy tsáválja; továbbá pedig, minek utánna az tiſzta vizben jól kimosatott vólna, azt ki kopogatja, 's veregeti, újjonnan tiſzta vizben ki moſsa, hogy azt illyenképpen minden méſz réſzetskéktől el válaſsza, 's azokból ki tiſztítsa. Hogy ha pedig ez a' ſzőr méſz nélkül vétetődik le a' bőrről, abban az eſetben a' kopogatás, 's veregetés, és a' moſás nem ſzükséges. — Az eddig meg kivántatott, ſzükſéges munkát körülötte véghez vivén, az illyeten ſzőrt a' napfényen, vagy ſzáréton, meg ſzárétja, 's nnak utánna azt juh ſzőrrel öſzve keveri, és annak útján, 's módján kalapokat, vagy ſüvegeket kéſzét, belőle. — Vagy is a' gidáſzőrt tsupán magánoſsan veſzi, és ebből az öſzve elegyétetlen gidaſzőrből magából tsinál mindenféle viſelhető, tartos, erős, 's fínom kalapokat, vagy ſövegeket.

Olberhauból a' Szakſzóniai Határſzélekről.

Ezekben a' napokban nálunk egy nevezetes, 's különös Hiſtória történt: Tudniillik, egy Paraſzt-Gazdának, a'ki az iſtállóbanvaló

újj-

új étetésnek ellensége vala, a tehene a' Tóba esett, és a' szivos iszapban maradt; ki magán ugyan segéteni, és innén ki gázolni, akara, de az iszapnak agyagos, 's szivos vóltamiátt tsak ugyan abban marada; söt az erőszakos hánkódásban még az egyik lábát is el töré; a' melly okból is már tsak a' Mészárszékre valónak itéltetett lenni. Azonban midőn ezen szegén szerentsétlen barom a' sárból ki huzattattnék, egy jó, 's könyörületes szívű szomszédgazda oda érkezék, ki magát ajánlá ezen marha'törött lábának ki gyógyittására. — Kedves szomszédom, felele a' tehén tulajdonos Gazdája, én őtet orvosló kezeidbe örömest által engedem, tsak hogy azt bizonyosan meg gyógyitsad. Mert ha talám aztat véghez nem viheted, en őtet mindjárt a' Mészárosnak eladom; mivel, hogy igazat mondjak, ez a' tehén már úgy sem sokat ér. — Jól vagyon, felele a' szomszéd, no tehát vidd tsak azt az Istállódba, és én gyakran el jövök az ő látogátására, 's gondját viselem. Melly valójában meg is lett. — A' szomszéd nem tsak szavát meg tartotta, hanem azonnal két szöget a' végre bé vere, hogy azt annál, és a' hasán által kötött két heveder kötélnél fogvá, a' levegőben függvé tarthassa, mivel annak lábát két deszkátska közé bé kötötte. Melly még lévén azt napjában maga gyakran, 's szorgalmatosan, többnyire közönséges tsallánnal, melly a barmot tisztitja, és egészségben fentartja, étette, 's fris tiszta vizzel itatta. — Mi történt? A' rendes étetés által a' tehén rövid idő múlvá meg gyogyúlt, és úgy néki vette magát, 's olly jelt adott, hogy még a' fejésre is alkalmatos légyen. — Ezt a' tulajdon Gazdája meg tudván mindjárt nála termett, annak fejésére; — és nagy álmélkodással valójában tapasztalta, hogy ez a' tehén, a' mellyet ő ez előtt kevés idővel el annyira meg vetett vala, leg jobb tejet adjon. A' szomszéddal beszédbe erede, 's tőlle kerdezé, mondván: Szerettem szomszédom! honnan vagyon az, hogy ez a' tehén egyszerre úgy meg javula? A' szomszéd, ki az istállóban való-rendes étetés jóságáról, 's hasznos vóltáról, egészen meg vala győzettetvé, az egész okot ennek tulajdonitotta, felelvén: Barátom a' te egész teheneden kölömben nem segéthetsz, hanemha az Istállóban való hasznos, 's ditséretes étetes módját bé veszed, és azt igy, mint én, folytatod; mert a' mi Helységünk arra éppen alkalmatlan, hogy tölle a' marhákkal való bánás dolgában, jobb módot reménlhess, az eddigvalónál. — Illyenképpen a' Gazda abban a' szempillantásban meg győzettetett, és azzonnal fel tette magában, hogy ezentúl

ugy

úgy fogja marhájat étetni, mint néki a' szomszéd meg mutatta; és a' már úgy szóllván el veszett tehenét, úgy, mint más sok ezerek szokták, fogja használni.

Tseh Országban a' Berauni Kérületben fekvő Trnovai Helységből.

Gyakran tett visgálódásim, 's észrevételim után, már sok ízben tapasztaltam, hogy ámbár a' hernyók által minden Kertivetemenyék, úgymint fejes-olasz-káposzta, kerékrépa, és más ezekhez hasonlók, egészen meg emésztettek legyenek is; a' petreselyem azonban ezen férgektől sérelem nélkül egész épségben, 's szabadon meg maratt. — Innen arra a' gondolatra fakattam: ha vallyon a' petreselymet meg főzvén, annak a' leve nem szolgálhatna-é eszközül, a' Kertivetemenyeknek ezen kártékony féregtől való meg szabadítására? tudniillik ha vallyon, ezen petreselyemnek főtt levével a' plántákat meg öntözvén, azokat a' hernyóktól nem lehetne-é meg menteni? Hogy az illyetén petreselyem föttlevének az ize, és szaga a' hernyóknak ellenkező, és kedvetlen légyen, főtt azt el sem szenvedhesek, 's azert is azt szorgalmatosan kerüljék, abban már régen meg győzettettem az által, hogy a' hernyók, de még más férgekis, a' petreselyemnek sem gyökerét, sem levelét meg nem sértik. Azonban annak tellyes valóságáról, 's igazságáról, hogy ez a' petreselyemlé, azzal a' hathatós erővel birjon, mellyet tőle vártam, még mind eddig bizontalan voltam. — De bizontalanságomtól egy mostanában nálunk történt különös, 's példás tselekedet, végképpen meg szabadétott, és előbbeni vélekedésem valóságában tellyesen meg erősitett. Tudniillik itt nálunk egy Mezeigazda tiszta-vízben petreselymet főzetett, mellynek főtt levével az egész Káposztasföldjét meg öntöztette; melly próba tételéből azt a' hasznos örömöt tapasztalta származni, hogy a' hernyók emésztésétől, az ő egész Káposztásföldje menten maradt; ellenben pedig határos szomszédjainak Káposztásföldjeik azok által majd tsak nem egészen haszontalanoká tétettek. Melly történet sokakat irigységre gerjesztett, és ollyan illetlen gondalatra hozott, hogy ezt a' természetnek erejével, és mestersegével élni tudó Mezeigazdatársokat böjösbájosságggal merészelték vádolni. — Találkoztak azonban közöttök okosabbak is, a' kik attól inkább az eránt kívántak értekezni: mi légyen annak az oka, hogy az ő Káposztásföldje serelem nélkül, 's éppen meg maratt, midőn az övéik mind meg emésztődtek? Ki is őket helytelen, 's vétkes vélekedéseiktől meg akarván szabadít-

badíttani, *boſzorkánymeſterſégét* velek örömeſt közlette. — Sőt ezen kivűl nékik azt is nyilván, és igazan meg vallotta, hogy ő a' kápoſzta magját is illyen petreſelyem főtt lében pátzalta légyen, minek elötte azt elvetétte. Arra azonban ſzemeſsen kell vígyázni, hogy az illy, ne talám felesleg való patzálas által kedvetlen ízzel a' mogok béne teljenek, melly a' Kápoſztafejekben is könnyen el tenyéſzedhetnék.

Tsch Orscógból Melink Városából.

Minthogy a' ſzőlővesſzőknek kemény téli, vagy gyakran veletlenől támadott tavaszi fogyóhidegek által lett elfagyások, már ſokſzor leg nagyobb reménségünket is ſemmive tettik, és nékűnk kipótólhatatlan, ſzámtalan károkat okoztak: azért mi, némelly Városunk körűl fekvő ſzőlőknek bizonyos birtokosának, azt a' nevezetes, 's fontos ujj Találmányt, mellynél fogva a' mi ſzőlővesſzőinket az elfagyástól báterſágoſsan meg tarthatjuk, elegendőképpen meg nem köſzönketjuk, 's hálálhatjuk. Az eddig téli időben ſzokásban lévő ſzőlővesſzőkkel való bánás, úgy mint azokat mély gödrökbe ásni, és ezeket a' gödröket ágboggal befedni; vagy a' ſzőlővesſzőket, minden más kéſzület nélkűl tsapán tsak a' földbe àsni; vagy ellenben öket magassan földel fel tölteni; vagy a' ſzőlővesſzőket tsak terméſzeteſsen fekvé hagyni, de azonban ſzalmàval be fedni, és kövekkel meg nyomatni; a' vagy vègtére éppen bé ſem fedni, sőt még róla nem is előbb, mint tavaſzra kelvén mettzés idejekor gondoskodni; akármellyik módot válaſztjuk is ezek közzűl magunknak, jóſágára, 's hasznosvoltára nézve, egygyik sem ér azzal a' újj Találmánnyal, mellyet mivelünk ezen ſzőlőmivelésnek baràtja, és igazi meſtere élő ſzóval illyen módon közle, mondván: Én minden ſzőlővesſzőmat karóihoz köttettvé a' ſzabad levegőn hagyom, és ennél fogvá azokat a' levegőnek mindenféle változásaihoz hozzá ſzoktatom. Annakutánna a' ſzőlőtőkék körűl a' földet fél, vagy egy lábnyi mélyſégre, és ſzélesſégre ki àsatom; és ezekbe a' mindég nyitvá maradándó gödrökbe a' ſzőlőtőkék körűl ſzalma, vagy még éretlen trágyát rakatok köröskörűl, úgy mindazonáltal, hogy az, a' ſzőlőtőkéket ne érdekelje; sőt a' ſzőlőnek nagyságához, és az abban lévő ſzőlőtőknek sokaságához képeſt, körülöttök még gödröket ſem àsatok, hanem tsak egykeveſsé több ſzalma trágyával azokat körűl rakatom. Illyenképpen a' ſzőlőtőgyőkerek ezen ſzalma tragyából téli élelmet kapnak, a' ſzőlőveszszők pedig ugyan ezen ſzalma trágya által, a' téli, és tavaſzi fagyó hidegek ellen

meg

meg óltalmaztatnak. És illyen módon ettől a' ſzalma trágyától, mind a' ſzőlőtőgyökereknek elegendő téli taplásások lévén, mind a' ſzőlő-veſzſzőknek ſzükſéges melegſégek, és levegőjek ſzolgáltatván, akár mi fagyó hidegnek is ellent állhatnak.

Gazdaságbéli Tapasztalások.

1° Azokat a' ſzántóföldeket, a' mellyek dombokon, halmos helyeken, vagy meneteles-hegyeken feküsznek, és a' mellyeknek ſikeretlen, 's nem mély fenekek vagyon, fogas-baranával nem kell meg baranálni, külömben akár mi kis záspor eſső éri is azokat, le mosódnak, és igy á bennek lévő vetés elvéſz.

3° A' Nevendék borjúkat, leg jobb ſzénával kell tartani; a' meljy a' végre, hogy tőllök a' *hasmenéſt*, melly nékik leg veſzedelmeſsebb betegségek, el tavaztathaſsuk, gyakran forró vizzel le forraſztatik; a' kikkel hogy ha illyen módon bánunk, egéſzſégben, meg maradnak, ſzemlátomáſt nevékednek, 's gyarapodnak.

3° Nemigaz, hogy a' Nyárfák ſokasága, a' Tserebogarak ſzaporitaſára alkalmatoſságat ſzolgáljan.

Kalendárium, melly a' Kártékony-állatok, és férgek ki veſztéſe véget Januariusban teendő munkákra mutat, a' fa Nevelésre nézve.

Ebben a' Hónapban az Egerek közönségeſsen meg ſzoktak ſzaporodni, erre való nézve arról ſzorgalmatoſsan kell gondoskodnunk, hogy azoknak ſzaporadáſát minden kitelhető módon meg gátólhaſsuk, 's ki irtáſokat eſzközelheſsük.

Ugyan ebben az időben kelletik a' hernyóféſzkeket is halaſztás nélkűl fel keresnűnk, és azokat mindenűnnen, á hol tsak lehet, le ſzednűnk, és meg igetnünk; melly foglalatoſságnál fogvá tőllök leg könnyebben meg menekedhetünk; mivel hogy Februariusban, de főképpen Martziusban, mihelyest ſzép meleg verőfények járnak, azonnal tójásaikból ki kelnek, és ſzerte ſzéllel máſznak.

Tudakozódás.

Ki kiván, mindenféle ſzép, 's tsinos aſztalos-munkák' tartáſára való Portékatartóhelyet, el adni?

Tsere-Ajánlás.

Egy valaki, feſiet *Szoba-Vendégfalakat (Spalér:)* egy pár Erdélyi lovon kiván tserélni.

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Orſzágban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatoſságat

erányozza.

Negyedik Darab.

Kôlt Bétsben Bóldog-Aſszony-Havának

(Januariusnak) 26dik napján 1796dik. Eſztendôben.

Gazdaságbéli Kívánságok.

Gyönyörködtetésre erányazó ſzándékunkból, azt-is kívánnánk, hogy valaki találkoznék, ki ugyan tsak illyetén ſzándékból, ſem költségét, ſem fárattságát, arra a' Próbatételre nem sajnálná: mi módon lehetne külömbféle matériák öſzve keveréséből ollyan trágyát kéſzétteni; melly által a' Virágokkedvellői, olly Karban tétetődnének, hogy

télen

télen is külömbféle, 's minden ſzinű illatozó Virágokat nevelhetnének. Melly ſzives kivánságunk, minekutánna illyen módon valósággá válna, a' ſzorgalmatoſság egy valóban fontos, és haſznos Találmánnyal öregbéttettnék, 's gazdagétattnék.

Nem külömben kivánjuk, hogy minden falusi Hélység, azon derék, haſznos kéſzülettételre magát reá ſzánná, mellynél fogvá kebelében, leg alább is egy közönséges Sütőkementzét épétene; és illyen módon egy közönséges, ditséretre meltó, és már világaſsan meg mutatott költſegkeméllésre, fundamentomat vetne: Mivel hogy az tagadhatatlan dolog, hogy az illy kéſzületből az a' minden egyes Lakoſra, a' ki leg keveſebb tseléddel van-is, hárámlándó haſzon, eſztendőről eſztendőre 40. foréntra könnyen reá mégyen.

Gazdaságbéli Tudósitások külömbféle Környékekből.

Tseh Orſzágban Chrudimer Kerületben fekvő Jamney Helységből.

Ennek előtte néhány eſztendendőkkel egéſz Tseh Orſzágat a' végre ſzerteſzéllel bé-járván, hogy magamnak a' ſzőlőmivelesbén, borral való bánásban, 's tartásban, minden lehetséges, 's meg kivántató eſméretet, és tapaſztaláſt gyűjtögeſsek, ezekből pedig ollyan tudománnyt ſzerezzek, melly, úgy ſzóllván, mint egy tsapóſínórúl ſzolgáljon, az azokkal való bánásban: ſzerentsémre egy olly érdemes férſira találtam, ki engemet egy újj, 's kiváltképpen való trágya' nemére tanitott, melly nálunk még mind eddig az ideig eſméretlen, és a' mellyel a' jó bor termeſztésben haſznoſsan élhetünk,

Ebben az én tudományomhoz járúlt kis újj toldalékban annal inkább gyönyörköttem, mennél nyilvábban tapaſztaltam idővel, hogy az en é ſzerén tett Próbáim reménségemnek jó kimenetellel meg feleltek: mert az illyen trágyával ſzőlőimet, annak a' tanító meſternek oktatáſa ſzerént, ki azt vélem meg eſmértette, meg trágyázván nem tsak ſzőlőfürtök, vagy gerezdek, többek, 's ſzebbek termettek, mint az előtt, de ezen kivűl a' bor-is ſokkal jobb izű, és erőſsebb vala. —

Miképpen kelleſsék ezen külőnős trágyát kéſzéténi, az azzal való bánáſt, ő nékem környűlállóképpen im' igy beſzéllé, mondvan: Hogy a' ſzőlőtő a' jó gondviselés, és más egyéb körülötte tett munka melett, a' jó trágyázást is meg kivánja, azt azok mindnyájan jól tudják, kik a' ſzőlőmivelésben foglalatoskodnak; de a' trágyára nézve, egyik ſzőlősgazda, a' maſiktol ſokat külömbözik: mert ſokaknál mind-

egy

egy akármivel trágyázzák szőlőiket, abban a' bal vélekedésben lévén hogy-már minden jól vagyon, ha egyszer szőlőiket meg trágyázták. Azonban ezek nagyon hibáznak, mivelhogy ez, vagy amaz a' trágya az ö nemére, 's tulajdonságára nézve, egy mástól felette nagyan külömbözik.

Én már egy néhány esztendőktől-fogva ollyan féle matériakkal, mellyek a' trágya készítésre alkalmatosok, sok izbén Próbákat tettem a' végre, hogy ollyat, melly részszerént a' szőlötökre, részszerént más egyéb plántákra és veteményekre leg jobb vólna, vagy az ő táplálásokra, és növésekre leg inkább meg kivántattnék, fel-találhattam vólna; és igazán meg-vallom, hogy tetemes költségeimen tett Próbáimat majd meg bántam vólna; ha tsak ugyan végtére ollyan tragyára nem akattam vólna, a' melly nékem mostan, akár a' szőlőmilésre, akár más egyéb planták, vagy vetemények neveléfére nézve, sokkal több hasznot hoz, akár melly más trágyánál-is.

Ennek az ő Készítésében foglalatosságam, 's ahoz tartozandó készületem im' é következendő: Tudniillik, egy, a' trágyázándó földtől, vagy helytől nem messze épéttetett fészer, vagy szekérszín forma alkutványotska, az a' gyűjteményeshely, a' hová én mindenféle trágya nemét, úgy mint szarvasmarhaganajt, lóganajt, disznóganajt, galamb-tyuk-lúd-rétze-ganajt 'sa't. különkülön rakásra öszve hordatok. — É meg lévén lóganajból közel, egy lábnyi magasságú ágyat tsinálok; erre mintegy két-újnyi vastagságra óltott meszet terétek, vagy hintek; ezután újjolag egy ágy szarvasmahaganajt, vagy pedig akár disznó ganajt, a' vagy a' mellyiket leg közelebbről érem (mert az külömben mind egyet ér, akár mellyik jöjjön előbb, vagy utóbb,) és erre ismét annyi meszet adok, és igy mind addig váltaztatva folytatom a' külömbféle ganaj, nemével való ágy tsinálast, még az egesz rakás (melly, foglalatjára, vagy szélességére, 's hosszaságára nézve, a' mint akarjuk, ollyan lehet) 5. vagy 6. lábnyi magasságra fel nem nőtt: az utan újj rakás kezdődik ismét; és a' trágya készétes rendre igy folytatodik. —

Ha hogy mindenféle baromfi, úgy mint tyúk-lúd 'sa't ganajom elegendő vagyon, tehát a' mészel egygütt a' többi ganaj ágyra ebből-is mindenkor hintetik; hogy ennél fogva mindenféle ganaj illendőképpen öszve elegyedjék.

Továbbá a' roſz, vagy tsekély gyöp, vagy pásit helyekről-is, annyi pásit hantott öſzve hordatok, a' mennyit tsak lehet; és ezzel ſzintén úgy bánok, mint a' ganaj rakásokkal. Azonban ezen pásit hantok körül teéndő foglalatoſságban ſzorgalmatoſsan arra kell vígyáznunk, hogy azoknak fondamentomos ágyazáſok viſszájára, az az a' fűves, vagy gyöpös felével alól eſsék, mellyre annak-utánna ganaj, és méſz hintetik; és igy, az emlétett módon, egyik ágy, a' másik utánn, a' meg kívántató magaſságra rakattatik.

Ezek a' trágya rakások eſztendőnként kétſzer, tudniillik őſzſzel, és tavaſzal kéſzíttettnek; és azzal a' gyűjtött lével, melly a' ganajból ki foly, — gyakran meg öntöztettnek; hogy ennél fogva 6. hónapok alatt egéſzlen egybe rothadjának, és kívánt trágyává váljonak: mert minek előtte illyenképpen el nem kéſzíttettnek, a' trágyázáſrá nem fordéttattnak. De ha azok a' meg határozott idő előtt meg érnek, vélék azonnal trágyázhatni; és helyettek más újj rakáſok tsinálaſához foghatni. — Hogy pedig én ezt a' trágyát, nem az ég, hanem fedél' allátt, és falak kőzőtt (ha külömben tőlem kitelhetik) kéſzíttem, ennek az az oká előſzör: hogy a' napfény, és a' ſzabad levegő a' rakáſokat ki ne ſzárafzſza, máſadſzor: hogy az eſő, és hó-lé, annak leg jobb réſzeit ki ne moshaſsa, és magával el-ne hordhaſsa.

Minekutánna már az én trágya rakásaim tökélletes rodhadásra jutottak, és öket majd haſzonra kelletik fordétani, akkor azok apró-darabokra vagdaltatnak, és még égyszer egyikrakás a' masikkal szorgalmatoſsan öszve, meg öszve elegyéttetik, és illyenképpen ez-az egybe gyűjtött 's öszvekevert külömféle matéria, jó, 's haſznos trágyává válik.

Ez éllen az én trágya készétésem módja ellen, talám azt az-ellenvetéſsi lehetneugyan tenni, hogy valamint egy részént a' bajos 's fáradſágos, úgy a hozzá tartoozandó mészre nézve máskiſlömben, igen költseges-is légyen: Mindazonáltal én érre az ellenvetőknek, vigaſztalásokra szolgálható. illyen feleletet adhatok előſzör: hogy ezen trágyából, arra a' helyre, a' hová más egyébből. 2. vagy három-szekérrel kivántatnék, egy szekérrel-mindég elegendő; következeudőképpen, ennek fél része, amabból egy egészet ér; masodszor, az ez-által termett szőlő, 's bor sokaságára, 's jóságá nézve, az én haſznom olly szembetűnő, 's bizonyos, hogy nem tsak véle való bajoskodaſimat, fáradſagimat, örömmel, 's megelégedeſsel meg jutalmazza, hanem még költségeimet is duplán viszszá térétti; 's innén, ez a' trágya,

haſz-

hasznosvoltára nézve, akar minémű névvel nevezendő, mind e'mai napig nálunk esméretes más trágyát, felülhallad. —

Tseh Országból nevezetesen Berauni Kerületben találkozó Faluból.

Ámbár aratásunk termékeny, és bő vala; ámbár mindenféle gabonából alkalmas, főtt elegendő kéfzületünk légyen; még fem örvendezhetünk, aztat fzemeinkkel látván, hogy, a' mi véres verejtékünk' gyümöltsét, a' mi tellyes fzemű-fzép gabonánkat, amaz ártalmas, 's veſzedelmes *Buzaferég*, vagy *'sísík*, nagyobb réfzént meg veſztegeti, 's eméfzti. Kiváltképpen az iden ennek a' gabona ellenségnek a' fokafága kimondhatatlan, 's irtóztató; mivel még tsak leg kifsebb garmadátska, vagy határotska, fem találtatik fohol-is, mellyet, ez-a, külömben kitsin, de feletté igen kártékony féreg nagyobb réfzént, meg nem fertegetett vólna, el annyira hogy, jóllehet a' gabona fzemek tsudálkozásra méltó nagyfáguák, és fzépségüek lenni láttafsanak-is; belől azonban majd tsak nem mind, vagy üreſek, vagy férgesek. Mi ugyan minden tudva, 's fzokásban lévő efzfzözökkel a' végre, hogy ezen alkalmatlan, föt fzörnyü ártalmas vendégektől meg fzabaduljunk, fzorgalmatofsan éltünk, és azoknak ki irtáfokra minden erőnket meg vetettük, azonban még is annal többet nem tehettünk, hogy azok' fokaságának fzámat valamennyire kevesebbitettük. — A mi egéfz Helységünkben egyedűl tsak *Habelſchild Mátyásnak* maradt a' 'sísiktől menten a' gabonája. — Mellyen, ámbár a' mi többi Lakofainк nem Kevefse álmélkottak légyen, de még fem találkozott fenki-is közöttök, a' ki a' *Mátyáſt* ezen történet meg fejtéſére, és annak oka, 's módja ki-nyilatkoztatáſára, kérni, meréſzelte volna: azt rólla reſzſzérent már jól tudván, hogy ő gazdaſága folytaláſában fzüntelen újj változáſokat-fzokott tenni; és az ő attyának Andràsnak, a' vagy öreg attyanak Tamásnak módjaihoz, 's fzokásaihoz magát nem akarta fzabni; réſzſzerént pedig mivel tőlle tartottak, és magokat előtte fzégenlették, a' nékik jádzótárſák nem lévén, egéſz napot helyélésben vélek nem töltvén, hanem inkább a' helyet, földjeinek, házieſzközeinek jobbitáſáról, és más egyéb illyetén haſznos dolgokról gondoskodván, visgálodván, hogy őket érdemek fzerént majd keményen meg dorgallyá, reſtſégéket fzemekre hánnya, — Azonbán ez a' dolog az Uraſágunk' gazdaságbéli Udvar-birájának-is ertéſére eſett, ki azzonnál el tökéllé magában annak az-okát, a' mi *Mátyá*ſunktol, jóllehet ő azt fem nevében, fem magaviseletében, még mind

ed-

eddig nem esmérte, meg kérdezni, 's nyilván meg tudni, honnén, és mitől légyen az, hogy egyedől ő olly szerentsés, ki ezen közönséges kártételtől menten marada. Melly fel tett szándékánál fogva azonnal a' *Mátyás* felé indala, kihez alig hogy bé lépe, és szertesszellel tekénte, már a' tisztasságnak, házigazdaságnak, rendtartásnak, szorgalmatosságnak, és serénységnek nyomait, és bizonyos jeleit minden házi eszközeiben tapasztalá; és alig nyilatkoztatá ki látagatásának okát, már a' *Mátyás* néki egész készséggel illyenképpen felele, mondván: Hogy az Udvarbiró Úr, az én gabonámnak jóságáról, 's épségéről hallott beszédet fondamentom nélkül valónak lenni ne tartsa, kérem jöjjön vélem, és annak valoságáról győzettessek meg maga tulajdon tapasztalásából. —

Ezutánn a' Tisztartó Urat Éléspadlására fel vezette, és néki, az egész gabonából álló készületét, 's annak a' 'sisiktől, és más férgek nélkül való tisztaságát, meg mutatta. Ez meg lévén, ismét beszédbe erede mondván: Hogy az Urnak, az én szomszédtérsaimnak, talám még mas fok mezeigazdaknak-is használhossak, halgassa meg az Úr az én vellévaló bánásam módját, mellynél fogva magamat az illyetén alkalmatlan, kártékony apró állataktól meg mentem, következésképpen az én gabonámat épségben meg tartom. —

A' gabonát a' 'sisíktől meg menteni, és annak abba való esését, vagy származását, el annyira el kerűlni, 's mellőzni, hogy éppenséggel egy se teremhessen benne, leg batorságasabb eszköz az éléspadlásákon, házakon, alkalmas Szellőzőlyukakat, vagy ablakokat készéteni, mellyek által annak idejében, tudniillik tiszta száraz napokon, a' levegő a' gabonát gyakran által, 's meg altal járhassa, és az abban ne talám feltalálandó páralgó nédvességet, 's innén származándó melegséget, el osztatván, magával viheſse: Mert a' 'sísik természetére, nézve a' szélnélkűlvaló kevés nedvességét, szereti, és igy a' melly gabonaban ez a' kettő feltaláltatik, abba ő elkerűlhetetlenől azonnal benne terem. Ellenben pedig az erősen szellőző levegő annak az ő termését meg akadalaztatja; sőt még azt is, a' melly már aratáskor a' keresztek, képék, vagy béhordás, 's takarétás után az asztagok, alatt szokott teremni, meg öli: mivel hogy a' semmi erősen szellőző levegőt el nem szenvedhet. De ennek eszközlésére a' már szokásban lévő ablaknyilások semmit sem használnak, az ablakoknak, nyilásoknak, vagy lyukaknak, a' padlás szinével, egyenlőképpen

képpen kell kezdődni, egyiknek, a' másiknak egyenesen ellenébe tsináltattni. A' ſzeles záporeſső, és téli havas fergetegek ellen ſzolgálnak az azokra tsinált táblátskák, mellyek a' padlásról könyen bézárhattattnak, és ki-nyittatthatnak. A' madarak ellen drótból tsinált reſtélyotskákkal élhetünk. Hogy ha az épület a' ſzomſzéd épületüt ollyan módon érdekli, hogy annak ſzeleségére erányos ſzellőző nyiláſokat, — nem tsinálhatni, tsináltaſsanak azok hoſszára. —Ha továbbá a' padlás deszka falak által tőbb külömbféle ſzakaſzokra, a' gabona' külömbségére nézve, fel vagyon oſztva, ebben az esetben, a' deſzka falakon is, az emletét módon ſzellőzők nyittattnak, hogy igy a' levegő azokat mindnyájakat ſzabadon által járhaſsa. —

Illyen módon, Udvarbiró Uram, nem tsak a' gabona oltalmaztatik meg; a' 's'siktől, ha tudniillik külömben, a' mint az elkerülhetetlenül ſzükſéges, gyakran meg forgattatik; de még ezen kivül innen az a' haſzon is önkent, ſzarmazik:

1ör, hogy a' gabona vaſtagabb, vagy magaſsabb határakban hagyathatik, mint eddig ſzokásban volt.

2or, hogy azt ritkábban kel forgatni, mint ez előtt

3or, hogy a' gabonának jósága illyenképpen előmozdettatik: mert-ſe penéſzes, ſe dohos, ſe 's'sikes nem leſsz, hanem éppen, 's friſsen meg marad.

Az Udvarbiró Ur Mátyásnak véle kőzlött oktatáſát meg köſzönte, és a' próbatétel után, aztat nevéről betsülettel, 's ſzeretetttel gyakran nevezte. —

Szakszóniában Tseh Országfelől való Hatarszélen fekvő Zeist Heliségből,

Kár hogy ſok Kertészek gondatlansága, és reſtsége miatt olly sok gyümölts fák el vesznek; a' mint gyakran láthatni, hogy a' leg szebb kertekben ís, az azokban lévő gyümőltsfák félig, egy újnyi vaſtagságra is, mohosok, és e'miatt lafsan lafsan ki száradnak. - Erre való nézve mi, a' mi Urasagunk Kertészét eléggé nem ditsérhetjük; és néki nem köszönhetjük, azon újj eszköznek feltalálaſat, mellynél fogva a' gyümöltsüfákat a' mohtól meg menthetjk. E' tudniillik tsak két teli-marok bikfából (*fagus*) égetett hamut, és egy teli marok konyhá, vagy közönséges sót ſzokott venni, arra forró meleg vizet önteni, és abból lugot tsinálni; ezután, egy akárminémő, ebbe a' lugba mártogatott rongyal, a' mohot a' gyümöltsfákrol le szokta, dörgölni, 's mosni;

és igy róllok a' moh végképpen úgy el vész, hogy sohasem-is fog-többé rajtok nőni.

De ennek a' foglalatosságnak télen kell végbe vitettetni, még a' kis apró hernyók a' gyümöltsfák moha alól ki nem másznak: külömben jó kimenetele nem lészen.

Melly eszközzel való éléssel a' mi kertészünk azt nyeri, hogy gyümöltsfái mindég szép-virágzó, 's gyümöltsözö állapatban tartattnak, és gondos, 's szorgalmatos munkáját esztendőről esztendőre álhotatosan kellemetes, jó izű, szép gyümöltsökkel jutelmazzák.

Gazdaságbéli Tapasztalások.

Ha' à *Sajt*, vagy *Turó* tserepedényekbé nyomatik, igen jó izűvé válik, és féreg nélkül fogytáig meg marad.

Hogy a' Tyúkok akkor leg többet tojnak, midőn valahol nyúl bogyóra akadnak, 's azzal jól laknak.

Hogy a' Rókától minden lúd menten meg marad, a' kinek feje szurokkal meg-kenettetik.

Rendkivűl való-munkák, melly által, minden alsó renden levő ember valamit érdemelhet, és igy néki a' hivalkodásra elegendő oká nem lehet, ás ugyan:

Nyáran	*Télen*
Szurokkészétés.	Fuarozás vagy Szekerezés.
Hangyáltójás-keresés, vagy gyűjtés.	Szalmából, vagy Kákákából, Gyékénkákából
Téglavetés.	Nádból, készétendő eszközök körül való munka.

Januariusban a' Fa-neveléſt erányazó munkára mutató Kalendárium.

Ebben a' hónapban a' *Fa növevényeket*, vagy *Nevendékeket* tökélletesen el-kell készéteni; melly készület-tétel, a' Fa-nevelésre fordítandó olly sok munkák közzűl elkerűlhetetlenűl meg kivántatik.

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Orſzágban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatoſságat

erányozza.

Ötödik Darab.

Kôlt Bétsben Böjt-elő-Havának

(Februáriusnak) 2dik napján 1796dik. Eſztendôben.

Gazdaságbéli Kívánságok.

A' kőnnyen meg ſzerezhetendő étkek szaporétására nézve, azt kívánjuk, hogy az *édes*-vagy *kehl*-*káposztának* torsája, vagy inkább torsájának a' béle-is, valamint a' levele, eledelre fordéttatnék. De ne találmtan valaki ideje', 's költsége' veſzteségével, a' Próba-tételben haſzontalan fáradozzon, itten mindeneknek előtte azt kell meg je-

gyezni, és tartani, hogy az ollyatén káposzta termesztésre, valamennyire követses föld kivántatik, Mivel egyedűl az illyen föld által lehet azt meg nyerni, hogy a' torsát, az ő ſzálkás mivóltától, a' honnen az ő fakéreg forma héjja származók, melly laſsan laſsan néki majd tsak nem minden gyenge bélét meg emészti, egészlen meg menekedheſsék.

Kívánjuk, hogy a' végre teéndő költségét senki se sajnálná, mellynél fogva, akár minémű káposzta plánta alá készített vetemény ágyait, az *eső*-vagy *földi-gelisztáktól*, mellyek, ezekben a' plántákban, mindjárt ki-kelésekkor szörnyű kárt tesznek, tisztán meg tarhatná. Az erre tett költsségei, tudniillik a' mellyek a' *gypsz-mész*', a' vagy *fehér-kréta*' meg ſzerſzésére, kivántatnak, 's mellyel a' vetemény ágyak, mindjárt a' magvetés után, nem külömben akkor-is midőn már a' plánták ki-keltek, meg hintettnek, a' vagy azt vizben fel ereſztvén, meg öntöztettnek, az által kinekkinek gazdagon meg jutalmaztatik, 's kipótoltatik, hogy illyen módon ezektől a' gelisztáktól vetemény plántái menten maradnak. — Mert ezen gypsz-mésznek a' vetemény ágyakra lett el-hintéſek után, kevés idő múlvá azokon sok döglött gelifzták találtatnak. — Ugyan ez a' gypsz-méſz, száraz időben a' tsigák ellen is egy haſznos eſzköz, hogyha hathatos erejét el nem veſztette; hanem még a' tsigák', és ezekhez hasonló férgek', magok után hagyott nyálaknak ki ſzárazztásában, 's azoknak tsúſzások mászásoknak meg akadálaztatásában, elegendőképpen munkálkodhatik.

Gazdaságbéli Tudósitások külömbféle Tartományokból.

Tseh Orſzágban a' Szakſzóniái Határſzéleken fekvő Peterswaldi Helységből.

Minthogy, ákár minémű *magnak* az ő bé áztatása, vagy is pátzalása, ki mondhatatlan termékenséggel, 's haſzonnal jutalmazza a' reá tett költséget, és fáradságat, én azt gondolom, és olly ítélettel vagyok ezen foglatatoság eránt, hogy ámbár még annyi Próbák tétettnek is, mint már tétetődtek, azok még se-leſznek feleslegek a' végre, hogy ezen ki-mondhatatlanúl haſznos meſterségben a' tökélleteségnek leg főbb léptsőjét, vagy gráditsát el-érheſsük. Ennek a'pátzalásnak 'módjai külömbfélék ugyan; azonban az eddig tudvá, vagy ſzokásban, lévők, mind haſznosok. Jóllehet az magában-is értetődik, hogy egy-

gyik-

gyiknek a' masiknál, tsak ugyan bizonyosabbnak, hasznossabbnak, következésképpen hathatósabbnak kellessék lénni. Illyenképpen a' mi engemet illet, ezen állétás szerént, minden próbáim között a' vólt leg jelessebb, leg sikeretesebb, a' mellyet következendő módon vittem véghez.

Én tudniillik 12. *Berlini mérő*, (*nálunk Posonyi mérő*) ross pátzalására, fél *tonna**) *ganajlevet*, egygy véka *fahamút*, egygy mérő *óltatlan meszet*, vagy abban az esetben, ha illyent nem kaphattok, két annyi óltatlan, és negyed részt *font timsót*, vagy pedig fél font *salétromot*, vettem.

Ezek közzül az elő számlált szerek közzül először a' mész a' ganaj-lében meg óltatott, vagy fel eresztetett, és jól öszve kevertetett; az után az apron tört timsó, vagy salétrom, sőt még ezen kivül egygy teli-marok közönséges só-is, belé vettetett, és igy az egész matéria egygy mással öszve elegyéttetett. Ez a' foglalatosság körülötte végbe menvén, az az eddig tett készület 24. óráig tsendesen állatt, ezután a' 12 mérő ross, reá hintvé ezzel meg nedveséttetett néhányszor jól őszve, 's meg öszve kevertetett; és más 24 óra múlvá bé-vettetett. Ezen módon nem tsak sok, a' közönséges bé-vett szokás szerént kölömben meg kivántató, vetni-való magot meg kémellettem; de ezen kivül aratáskor annak rendkivül való termékenségét-is telles meg elégedésemmel szemléltem; sőt még az mostoha idők-járásatól, madaraktól, férgektől, és az üszögtől, benne eséndő kárnélkül lenni-is nyilván tapasztaltam. —

Slésiaból, Dahlem nevezetű Helységből.

Sok esztendőktől fogva, a' Házi-'s Mezei-gazdaság, és Foldmirelés köről való forgolódásom által, én azokban annyira vittem dolgomat, hogy magamnak sok szép, 's hasznos tapasztalásakból származatt, bizonyos esméreteket szedegettem öszve; el-annyira hogy, elegendőnek itélem magamat lenni, azokról a' tárgyokról, foglalatosságokról, mellyek a' Házi-vagy Mezei-gazdaságban, és Szorgalmatosságban elől kerűlnek, ollyan oktatások', jegyzések' tételére, a' mellyeket némelly véletlen történetekre, a' földmiveles módjára, az abból származandó javaknak illendő haszonvételére, nézve tudni, 's meg tartani, a' gazdaságebéli foglalatosságat ahoz szábni, ok ve-

*) A' *tonna* sok féle, itten általa néhány akós *kád* értetődik.

tetlenül szükséges. Azok közt a' dolgok közt, mellyek a' mezőken, vagy szantó-földeken szoktak történni, a' gabonának *ki tsirázása*, 's *növése* méltán, 's minden ellenmondás nélkül, a' leg fontosabbak közze számláltathatik; és ugyan annál inkább, mivél hogy közönségesen mindeneknél tudvá lévő dolog az, hogy gyakran a' sokáig-tartó szűnetlen esőzések miatt, a' le aratott, vagy kaszált markokon. kévékben, rendeken, maradt, vagy ámbár már keresztbe, 's kepékbe rakatott gabonákban is, olly kimondhatatlan, 's kipotolhatatlan károk okoztattak az illyeten ki tsirázás által, hogy sokszor egész esztendőbéli táplálásunkra való szükséges élelmünktől-is meg fosztattunk. —

És ámbár minden szándékunkát, és törekedesünket meg vesük, arra intézzük-is, miképpen mellőzhessük el magunktól ezen mostaha idő-járásokból származandó káros következéseket : tárgyunkat azonban mind addig el nem érjük, míg a' mezőn a' gabona ki tsirázását, és ki növését meg akadálaztató eszközt, annak jó helyheztetésében és okos, gondos öszve-rakásában fel nem keresük, és találjuk.

A' gabonának az illyetén helyes, és szükléges fekvésének, és helyheztetésének' eszközlésére, következendő fondamentomos szabásokra, a' mellyek nékünk, a' végre regulákúl fognak szolgálni, mi módon találtathassék fel a' gabonának meg kívántató öszve-rakása. és itéltethessék meg, annak jó és hasznos vólta, szemesen kelletik vígyáznunk. Melly fondamentomas szabások, vagy fel-télelek im' e' következendők:

1ör. A' rakásban, és a' kévék helyheztetésében el kerülhetetlenül ollyan rendtartás kívántatik, a' mellynél fogva mind annak alapos (*fondamentomos*) fekvő-helye alkalmas légyen, mind a' szabad levegő a' kévéket által, 's meg által járhassa, mind a' napfény reá süthessen, ezen kévül pedig az eső víz tölle, könnyen, szabadon, és gyorsan el-folyhasson

2ör Ezen nód szerént a' gabonának nedves esztendőkben-is szint ollyan sokáig, és még továbbis, mint szokás, a' mezőn minden kár nélkül meg kell maradni.

3ör. A' gabona öszve-rakásban való rendtartásnak, olly némünémáségének kell lenni, hogy azzal mind száraz, mind nedves esztendőben

döben könnyen leheſsen élni, és ennél fogva, minden előre nem láthatandó esős, 's nedves idők járásában, magunkat, az azokban ſzármazni ſzokott károktól meg mentheſsük.

4°. E' mellett a' Mezeigazdának nem kell, a' moſt ſzokásban lévőknél, nagyobb kereſzteket rakni, ſe több kéz ehez a' munkához nem kívántatik.

5°. A'rakásnak, úgy kell végbe vitettettni, hogy ahoz, ſe valamelly, nálunk ſzokatlan eſzközök, ſe gabona támaſzkarók ſzükségesek ne legyenek.

6°. Végtére a' gabona-rakáſak, vagy kereſztek, és képék ollyan bátorſágos állapotban hagyattaſsanak, hogy azok a' forgó ſzelektől meg ne ſzaggattathaſsanak, vagy fel ne fordéttathaſsanak; az az, azokat egyenlő ſzéles fenekekre kell rakni, és olly ormoſsan tetézni, hogy ſe eſőnek, ſe ſzélnek, ſohol ſemmi menedék helye azokban ne maradjon.

Hogy ezen álléttásoknak, a' rakásnak, és fekvésnek mi vólta által-is, mellynek jóságát, és haſznoſságát én tapaſztalásokból próbáltam, meg leheſsen felelni; 's azoknak valóságat ſzembetünőképpen mutatni, az azokkal való-bánás, következendőképpen mégyen véghez:

Köttesſék előſzör két közép ſzerü, vagy ſzabásu kéve, és ugyan ollyan módon, hogy a' ſzalmakötél a' kevének tarlós végéhez tsak egy tenyérni, leg fellebb elő araſztni meſzeségre, és igy ſokkal közelebb, mint a' kaláſzas végéhez, eſsék; ez a' két kéve fektetteſsék le egyenes lineában, egygyik a' máſiknak által ellenébe, még pedig úgy hogy azoknak tarlós végei egy máſt valamennyire bé-fedjék; ellenben pedig a' kaláſzos végei ki felé ſzabadon feküggyenek. E meg lévén, ennek a' ket elſőnek a' közepére kereſztül, más kettő ollyan módon tétetik, hogy kaláſzaik az elſők tarlós vegein feküggyenek; ez utan ama' két elſő kévének kaláſzai a' közepefelé fel hajtatnak, el annyira hogy a' máſodik pár kévének kaláſzaira eſsík fekvéſek. Midön eztet egy ember nyomvá tartja, iſmét a' harmadik pár kéve tétetődik fel keresztben, úgy hogy tarlos végei ki fellé, a' kaláſzas fele pedig a' fel-hajtott kaláſzokra eſsék, 's azokát nehézſége által le nyomja. Melly munkából egygy, de még jó formán lapos, tsonka *törſök*, vagy *piramis* allja ſzármozik; mellynek tetejét a' 6. kévék egymáſt érdeklő kaláſza-

láfzai, fondamentomos fenekét, oldalait, fzegeleteit pedig az elfő két, és a' következendő négy kévéknek tarlos végeik, fzalmafzálaik formálják. Ebből a' foglalatofságból, ha mind a' négy réfzről tovább folytattatik, egy valóságos négy szegeletű, 's oldalú *tsonka pyramis formájú oszlop*, mellynek a' tetején a' kaláfzok talaltatnak, léfzen végtére. Hogy pedig az illyen *kereſzt-rakás* az általa arányazott hafzon vétel el éréfére tökélletefsen el-kéfzetteſsék: utóljáre egygy fzéleſsen köröskörűl ki terjeſztetett kévével, az a' 14 kévéből álló kereſzt bé födetik. És ez az elfő mód, mellynél fogva a' gabonát a' fzántó földeken a' fellebb emlétett fondamentomos fel tételek fzerént, a' *ki tsirázáſtól* meg lehet óltalmazni, 's menteni. —

Ausztriában fekvő Kaiſerebersdorfból.

Ez előtt egynéhány hónapokkal, a' mi környékeinkben fzörnyű marha-dög uralkodott; mellynek el háritására minden ellene tett eszközök haszon nélkűl valók vóltának. Tsupán egy Iſpány találkozott egy faluban, ki gondviselése alatt lévő márháit egéfz ségben meg tartotta; midőn azonban körűlötte lakazó fzomfzédjainak marháiközzül egyik darab a' másik után rendre hullott. Ez, eben a' veſzedelmes környülállásban egybizonyos eſzközzel élt, a' mellyet ő sok eſztendőbéli tapaſztalásaiból, és az illyen esetekben való foglalatoskodásoiból tanúlt vólt. Ő tudniillik reggelenként minden darab fzarvas marhájának egygy darab fzekerkenyővel (*kalamázzál*) bé kent kenyeret fzokott adni, azoknak italába pedig é mellett az ő fzámok nagyságához képeſt, egygy negyed reſz, vagy fél-font ſalétromot vetett; és azoknak iſtállóját fzurokkal, meg füſtelte. Ezen kívűl továbbá minden darab marháját maponként, mint a' lovakat fzokták, fzorgalmtofsan vakaróval meg vakarta. és kefével, ki-kefélte; fzomorú, ködös időben azt soha ki-nem hajtotta. És az efféle bánás módjával 40 darab marháit egy iſtálóban életben, sőt fris jó állapotban, abban a' környülállásban- is, a' mellyben fzomfzédjáinak marhái határra döglöttek, meg tartotta. —

Hogy ha valaki ezt a' próbált orvoſságat akarja haſználni, és azzal nagyobb bátarſágnak okáért kíván élni, az, hosſzas marhadög idejében minden héten egyſzer, azon kivűl pedig minden eſztendőben Octoberben, és Martziusban, hónaponként négyſzer,

ez-

ezzel az eſzközzel, marhainak egéſzſégben való meg tartáſá véget, lly következendő módon éljen:

Adjon tudniillik reggel, minden darab marhájának elſő étetés előtt, az emlétett ſzekérkenyövel jól meg kent, egygy darab kenyeret; és azután fél óra múlvá ſaletromos itató vízet (Otven darab marhára ½ eſztendőſtől fogva, 2 esztendőſig, egygy ¼ font, az öregebbekre pedig ½ salétrom ſzámlaltatik:) E' mellet, és ugyan a' marhadög uralkodása idejében hetenként ketſzer, azon kivűl pedig ebből az itt alább következendő téſztából, minden darab, öreg marha torkába, egygy olaſz dió nagyságú; és minden darab ifjú marhaéba, egygy mogyorú nagyságú, kapoſzta levélbe, vagy tiſzta papirosba takargatott, kis darab téſztát, mélyen bé kell dugni. Melly téſzta ezekből a' matériákból áll, és kövekezendő módon kéſzéttetik, tudniillik: 1. font mézből; 1. font apron törött sóból (melly végre a' kő-só leg haſznoſsabb) és 1. font törött fenyő magból; a' melly ſzerek mind egygyüve kevertettnek, jól öſzve gyurattattnak, 's dagaſztattnak, és illlyenképpen a' meg kivánt eléſre, belőllök téſzta kéſzíttetik. Azonban a' kéſzítésközben árra ſzorgalmatoſsan kell vígyáznunk, hogy ezen kiſs darab, a' marha torkába dugándó teſztára, az ahoz ſzükséges mindénik matériából, az öreg marhára nézve közel 2. Latt, az ifjúra nézve pedig 1. Latt, eſsék. —

Gazdaságbéli Tapaſztalás.

Hogy a' Verebek nem olly kártékony állatok legyenek, mint közönſégesen őket lenni hiſszük, az' ketſég kivűl való tapaſztalt dolog. Mert már azt ſok izben tapaſztaltuk, hogy ők tsak abban a' környékben, és akkor ſzoktak ſzámaſsan öſzveseregleni, a' hol, és midőn a' levegőben mindenféle férgek, 's bogarak fel találtatnak. Az pedig főképpen a' mezőn, falusi helyſégek körűl gyakran meg eſik, hogy imitt amott valamelly döglött állat heverjen, vagy ganaj léállás, a' mellyben valami állat eſett, találtaſsék: rövideden a' tudvá vagyon, hogy az illyen helyeken mindenféle férgek teremni ſzoktak, mellyre való nézve a' verebek is azonnal meg ſzaporadnak.

A' mellyek, ha ki maradnak, az előfák minden bizonyal az illyetén kartékony-férgek áldozatjává léſznek. Abból tehát valójában ſokkal nagyobb kár ſzármazik, ha a' hernyók, és más éféle ártalmas bogarak, és férgek el tenyéſzednek, és minden előfákat, nem külömben

mint

mint más egyéb veteményeket, 's plantákat-is meg lepnek, és emésztenek. — A' Verebeknek sokaságát, akár melly nagy légyen is az, sokkal könyebben meg lehet valamenyire kevesebbíteni, annélkül mindazáltal, hogy öket egészen ki irtsuk: mert azokat mindenüt láthatjuk, 's észre vehetjük.

Tekéntetre, 's Szemlélésre méltó Uradalmak, Jószágok, 's Majorságok és ugyan: Alsó-Ausztriában, Stajer, és Morva-Országban;

A' mellyeknek a' Földmiveléshez Marha-Gyümöltsfák Erdő-Neveléshez, egy szóval, az egész Mezeigazdasághoz, és Szorgalmatossághoz, kiváltképpen való Törekedéssel, Tekéntettel, és Erányazással viseltettnek. Millyenek:

A' Stetldorfi Uradalom Alsó-Ausztríaban.
A' Reifensteini Uradalom Stajer országban.
A' Tieschomi Uradalom Morvában.

A' Mezeigazdaságnak, és Kértészmesterségnek Baráti, és Betsülői.

Vázsonykői Gróf *Zichy Károly* Úr, Szent István Nagy keresztes Vitézze, Ő Tsász. es Kir, Felségé valóságas Kamarása, 's Titskos Tanátsosa T. N. Győr Vármegye' Fő Ispánnya, es Mosony Vármegyében áz Oroszvári Uradalom' *) Ura.

Báró *Kaschnitz* Jósef Ur, Morva Országban Zizlowitz nevű Uradalomnak az Ura, a' Tsász. 's Kir. Felségnek Udvari Tanátsosa.

Mucha János, és Ferentz Tseh Országban fekvő Jaszlau Királyi Varas' Polgárjai.

Tudakozódások.

Kinek vagyon kék, zöld, sárga 's a't. színű földből, illendő árron, jó-nagy el-adni való készülete?

Kinek van kedve 100. *szelentze (pyxis) festő-kenetet*, vagy *arza-színlőt*, darabját 3. forintjával, meg venni?

*) A' Harmadik Darabnak 12dik. lapján: *a' Károly Fehérvári Uradalom Erdély Országban*, helyett, olvastassék: *Orosz-Vári Uradalom Magyar Országban.*

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Orſzágban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatoſságat

erányozza.

Hatodik Darab.

Kôlt Bétsben Bőjt-elő-Havának

(Februáriusnak) 9dik napján 1796dik. Eſztendôben.

Gazdaságbéli Tudósítáſok külömféle Tartományokból.

Magyar Orſzágból.

A' kik Magyar Orſzágat közönſégeſsen, kiváltképpen pedig földjének terméſzeti állapotját, mi vóltát, különöſsen, 's jól eſmérik, vélem eggyütt önként meg vallják, hogy abban imitt amot ſok darab földek találtaſsanak, mellyek tulajdonságokra nézve, majd tsak nem egéſzlen haſznonvétel nélkűl, 's puſztán maradnak. Foglalatoſságokból ſzárma-

zatt ſok tapaſztaláſim, és külömbféle tett próbáim végtére engemet némelly illyetén földek' alkalmatlansága' okainak ki tapogatáſára, tsak ugyan meg tanítottak; de eggyſzerismind arra-is módot mutattak, miképpen leheſsen ezen haſzontalan helyeket, és a' közönſéges vélekedés ſzerént, terméketlen telek földeket, haſznos mezőkké, és termíkeny földekké tenni.

Mellyekben a' terméketlenségnek ſzokott, valóságos okai im' ezek: 1ör. A' homokban lévő heves melegſég; mert ez követses réſzetskékből állván, mellyek terméſzet ſzerént ſürű, 's kemény teſtetskék, a' reá ſütött napnak ſugáraitól benne maradt forró melegſéget tovább magában tartja, más egyébb teſteknél: és, ámbár ez a' forró melegség, az eſő, harmat, és a' levegőnek nedves réſzeitől, valamennyire meg enyhíttetik, azonban a' termékenſégre meg kívántató melegſéghez képeſt, elegendőképpen el nem fójtatik; melly okból-is az eſő, harmat, 's más illyetén nedveſség, a' melly külömben minden plánta, vetemény, növevény, növéſére ſzükſégesképpen meg kívántatik, az ő hathatoſsan munkállódó erejét el-veſzti. —

2or. A homoknak eggymáſsal való öſzve nem köttetéſe, és innén következő ritkasága: mellynél fogva tudniillik, az akár ſzáraz, akár nedves légyen, elegendő erőſsége nem lévén, ſoha úgy öſzve nemáll, hogy a' nedveſséget, és a' levegő ſírját magához ſzívja, 's magában meg tartſa, hanem azt azonnal magán által engedi folyni; vagy pedig leg alább a' napfény, és ſzél azt belőle iſmét ki húzza.

3or. Pedig, és végtére, a' homok réſzetskéknek keménysége, a' honnén terméſzet ſzerént az az alkalmatlánság ſzármazik, hogy a' termekenséget okozó, 's előmozdító, levegő ſírját, és a' nedveſséget magába nem ſzívárkoztatthatja. —

Azok a' nehézségek, és akadályok, mellyek tudniillik abban a' foglatoſságban magokat elől adják, mellynél fogva az illyen homokos haſzontalan földet énythethetni, és annák forró melegſéget kevesebbíthetni, 's aztat illyen módon ſurűebbé tehetni: vagy ellenben más puhább föld réſzeivel öſzve keverhetni, az illyetén fáradságos, és költséges munkától sokakat ugyan el idegeníthetnének, hogy ha az elegendőképpen fontos nem volna, és eggyſzersmind annak jó, 's haſznos ki-meneteléről meg nem győzettetnének.

Azonban, a' már nyilván tapaſztalt dolog, hogy az illyetén fáradságos munka, és költség gazdagon meg jutalmaztatik. —

Leg

Leg nagyobb veſzedelmeket, és károkat, mellyeknek a' homok földek ſzünetlen ki vagynak tétetve, és a' mellyek el mellőzéséről ſzorgalmatóſsan kell gondoskodnunk okoznak, a' *ſzelck*, és kiváltképpen azok, a' mellyek éjſzakról, és napenyéſzetről ſzoktak fúni. Mivel ezek ſzokták azt okozni, hogy a' homok, ſoha tsendes állapotban meg nem maradhat; hanem ezen ſzeleknek erőſzakoskodások által, gyakran fel túratik, és őſzve-viſsza forgattatik.

Erre való nézvé, az illyen homok földnek minden ollyatén oldala felől, a' honnén az illy erőſzakos ſzélveſzek közönségeſsen jönni ſzoktak, ollyan ſzerekből, a' mellyekből azon a' helyen leg könnyebben, és sok költség nélkül tsinálhatunk, *óltalom-vagy ellenzőfalakat* kell tsinálnunk. Földből, 's sárból kéſzült, fel-hánt árkolatok, minden féle gyökeres füvekkel, és efféle plánták magjával bevetvé, mellyek tudniillik a' növésközben, eggymásba keveredvén öſzve-köttettnek, 's fonattattnak, közibek kereſztben nyir- és bik-fa-vesſző tüzettettvén, e' végre jó ſzolgálatot téſznek. —

Ezen ſzándéknak annál hamarébb való elérésére, ambár nagyobb költséggel, a' falat, le vert, 's vesſzővel meg font karokból, vagy sövényből tsinálhatjuk, mellynélfogva a' homoknak le kell üllepedni. — E' mellé a' sövény mellé, mindenféle, azon a' helyen könnyen meg foganándó, fa neméből *eleveny sövényt* ültetthetünk, a' melly minekutánna fel nőtt, a' karós sövényt fel ſzedhettjük, és más egyéb helyen újjonnan haſználhatjuk, — Hogy pedig ezen foglalatoſsàg annál nagyobb tökélletes ſégre vitetődjék, ha külömben a' reá teendő költség meg-engedi, az illyetén falak által bátorságos állapotban lévő, nagyobb kerületü homokos földeket, kiſsebb darabokra oſzthatjuk, és ezekkel éppen ezen meg jegyzett módon bánhatunk. —

Folytatása a' 7dik Darabban következik.

Slesiából nevezetesen Dahem Helyſégből.

A' Gabona' öſzverakasa' módjá elől-adáſának folytatása.

A' *második* az elſőtől ſokkal külömböző *mod*, mellynél fogva a' mezőn álló gabának *ki-tsirázáſát*, 's *növéſét* meg akadálaztathatni im' e' következendő: Előſzör egy nagy, 's vaſtag kéve derékban jól öſzve köttetik; melly azután kaláſzaival felfelé egyeneſen fenékre álléttatik, és a' tarlós vége el annyira ki terjeſztetik, hogy jó erőſsen állhaſson. Ennek jó álláſa lévén, más két ember, mindenik eggyeggy kévét,

é mellé oldalaslag, eggyiket a' máſiknak által ellenébe, támaſzt, haſonlóképpen a' kaláſzaikkal felfelé.

Ez a' foglalatoſság illyenképpen folytatodik mellette negy réſzről, úgy hogy az emlétett nagy kéve egyeneſen középben állván, ſem eggy, ſem másfelé inkább nem hajólhat, és az oldalaslag támaſztatott kévéktől négy óldalról bé födetik. E' meg lévén ezek körül a' kévék körűl továbbá az elő-adott mód ſzerént tudniillik félenfekvé, 's kaláſzával felfele, mind a' négy óldalra annyi rakatik, a' mennyi meg kívántatik, és végtére fedél helyett két, vagy háram kéve ſzéleſsen ki teríttetvé reá boríttatik.

Én ezt a' két módot találtam, 's tartom a' gabona őſzve-rakásban, annak ki tsirázáſának el távoztatáſára, leg alkalmatoſsabbnak lenni; mellyek minden tekéntetben, minden mezeigazdáknak, a' mezőn, a' többiek között, leg nyomoſabb, leg nagobb, és leg haſznoſsabb, foglalatoſságának kell lenni: Mert az elſő mód ſzerént való öſzve-rakáſa a' gabonának, azoknak a' gazdáknak, a' kik gabonáikat 15. vagy több kévékenként-is kereſztekbe, 's kepékbe akarják rakni, olly jó és alkalmatos, hogy annál alkalmatoſsabb, egy könnyen fel nem találtatik. —

A' máſodik mód pedig az elſőnél arra való nézve érdemesebb, hogy annak végbe vitele igen könnyü, és ennél fogva akár minémű gabona alkalmatosan öſzve rakattatthátik; főképpen, ha a' rakásban jövendő kévéknek ſzámához magunkat felette igen nem ſzabjuk, hanem a' gabonának tsapán tsák rövidebb, vagy hoſszabb ſzalmájára vígyázunk, mellyre nézve, a' rövid ſzalmájú kévékből egy rakásba 60t a' hoſszabb ſzalmájuakból pedig 100t lehet fel támagatni, illyenképpen: hogy az elſő mód ſzerént, egy kéve egyeneſsen fel állíttatik, négy melléje óldalról eggy más ellenébe támaſztatik, végtére eggy kéve iſmét ezek felébe eggyeránt ki-teréttettvé kaláſzas végével le-felé fügvé ollyan módon tétettetik, hogy azokat, nem külömben, mint ama' jó ſzéles karimájú kalap, — egéſzlen köröskörűl be fedje.

Ázon ſokféle alkalmatoſságok, és haſznok közze, mellyek e' két meg-irt gabona-rakás módjából ſzármaznak, lehet bátran még a' következendőket-is ſzámlálni, tudniillik:

Előſzör, a' kiſsebb ſzabásu rakásokra, nem kell két három kévéket boréttani, a' végre, hogy azokat az eſő által ne járja. —

Má-

Másodszor, akárminémü gabona, mellynek öszve rakásával illyenképpen bánunk, a' ki-növeſtől menten marad.

Harmadszor, illyen állapotban lévén a' gabona jó időben könnyebben, 's hamarább, ki izzad, és szárad, el annyira, hogy bé takarittattván az aſztagokban, vagy tsűrökben többé néki nem kelletik párlani; és igy az annál tiſztábban ki nyomtattatthatik, vagy tsépöltetthetik. Még az is ide járúl

Negyedszer, hogy az illyénképpen a' mezőn állatt gabonát, a' Sutők-is jobb árran fizetik mint azt, a' melly mindjárt aratás után béhordatik, és igy nagy határokban, savanyodik, párlik. — Ezek, és ezekhez hasonló más alkalmatoſságok, 's haſznok, úgy hiſzem, hogy ezt a' mezőn, a' gabona rakásban ſzokásba veendő módot, elegendőképpen ditsérik, és javalják, a' követésre.

Edam nevezetű Hollandiai Városból.

A' mi ide való Mezeigazdáink közzűl eggynek már régtől fogva abban a' különös gondálatban főtt a' feje, míképpen lehetne, az e' végre teendő probák által, a' *savanyú*, vagy *irós*-tejből, valamelly savanyú nedveſséget ki húzni. Erre való, nézve tett is sok probákat, és ugyan mind addig le sem mondott probátételeiről, jóllehet azok közzűl sokak remenségének meg nem feleltek, miglén arra a' tapaſztaláſra nem jutott, hogy a' savanyú, vagy irós-tejből etzetet leh-ſsen tsinálni. —

Ő az alútt-tejet, vagy irót, ſzokás ſzerént, egy űſtben, vagy más illyen edényben gyenge tűznél lágy-melegen ki főzette, az után mihelyeſt öſzve állatt egy váſzon 'satskóba töltette, azon által ereſztette, nem külömben ezen kivűl még egyſzer poſzton-is által ſzürette. Melly munka után a' *túros* réſzekből *ſajtot*, a' *ſavóból* pedig *etzetet* tsinált, következendőképpen. Ez a' ſavó tudniillik gyenge tüzen mind addig főzetik még belőle egy *barnaſzínű materia* nem válik, még pedig utolja felé olly gondos vígyázáſsal, hogy meg ne kozmásodjek; mivel külömbben az etzetnek is kozmás ize, 's ſzaga lenne. Minekutánna ezt a' materiát továbbá nem meréſzeljük főzni, hogy ne talám azt poráig ki páráltaſsuk, akkor az egy deſzkára teríttetik, árnyékon, és igy éppen nem napfényen, mellytől egéſzen el-ólvadna, meg ſzárétta-tik. — Ezen foglalatoſság illyenképpen véghez menvén hogy ha etzet kívántatik, tehát már moſt ebből a' ſzívos, és kemény materiából kell egy darabat venni, azt apróra metélni, és akár hideg, akár pedig meleg vízben fel ólvaſztani; és igy ebből olly erős etzet léſzen,

vala-

valamint a' boretzet. — Hat font ſavóból 1. font etzetnek való materiát lehet tsinálni. — Ezt a' mi ſzomszédgazdánk akkor ſzokta kéſzítteni, mikor a' téj leg bővebb, 's leg jobb; — és tsinalhatni belőlle egéſz eſztendőre való keſzületet-is. Ő ezzel a' etzettel, mint orvoſsaggál, és eggyſzersmind az étkekben-is ſzokott élni, mellynel fogva a' Mezeigazdaságra nézve, ki-mondhatlan nagy jó ſzolgalatott, tett; könyhainkat az egéſséges étkek kiſzitéſére tartozandó újj ſzerrel; az orvos tudományt vagy-is meſterſéget pedig eggy a' betegſégek ellen ſzolgálándó újj eſzközzel meg gazdagította.

Német Birodalomi Karlsruhe-Városból.

A' mi udvari kertészünk ez előtt nem fok idő múlvá, különös talentomának, és ſzorgalmatoſságának ismét újj próbáját adta. Ő tudniillik, a' ki soha meg nem elégſzik a' közönséges bé-vett ſzokás ſzerént munkáit folytatni, hanem ſzünetlen arra iparkodik, hogy valami olly különöſt fel találjon, a' mi az ő munkáit könny ebbíttené, és ennél fogva magának időt nyerne más egyéb meſterſégében magát elő-andandó foglalatosságainak, 's gyakorlásainak ſzemeſsebb, 's gondaſsabb meg visgálására, 's helyeſsebb végbe-vitelére; Ő tehát azzal sem elégedék meg, hogy űltetvény gyumöltsfáit a' mindennapi késedelmes mód ſzerént űltetgeſse, melly-re nézve-is azoknak űltetésében következendőképpen kezde foglalatoskodni; Ő az egy idei ágokat, vagy növevényeket tavaſzſzal, jó ritka, és nedves földbe, olly mellyen. a' mint tsak lehet, le dugja, azokat ottan ottan ganajlével meg öntözi, és minekuttánna már eſzendeíg azon a' helyen állattak, 's jól gyökeret vertek, akkor azokat onnén kí áſsa, gyökereiknek hoſszú végeit el-metélli, 's azokat a' hová kívántatik el-űlteti. —

Mivel tehát az illyeten gyümöltsfa' nevelés mód ſzerént, az béóltás, ſzemezés *(inoculatio)* és más egyéb ezekhez hasonló, a' gyümölsfa' nevelésben be-vett ſzokás ſzerént külömben el kerűlhetetlenűl ſzükséges, késedelmes, gyakran sikeretlen foglalatoſságok nélkűl el-lehetünk; és ezen kivűl, ebből az a' nyilván vajó bizonyos haſznunk vagyon, hogy éppen azon. jó tulajdonságú gyümöltsfákat, mellyekből ezek az ágok, vagy növevények ſzármaztak, hamar és könnyen ſzaporíthatjuk: azért, ezt a' gyümöltsfák' nevelésében es ſzaporításában fel-talált könnyű módot, annak feltalálójának elegendőképpen meg nem köſzönhetjük; és ugyan annál kevesbé, mennél

iga-

igazabb dolog légyen az, hogy az e' végre tétetett próbák, reménségünknek bómúlásunkig meg feleleltek.

A Szarvas-Marhák' betegségei ellen való orvosság.

A' szarvas marhákon uralkodni szokott minden betegségnek kezdetén, az illyetén betegség további rosszabb következéseinek élejevételére, 's el-hárétására e' következendő ital, minden más eszközök között leg jobb, 's jeg hasznosabb: Vegyünk tudniillik 3. vagy 4. foghagyma-gerezdet, azokat törjük meg, tegyük egy korsó, vagy fazék, tsak nem régen fejt, fris *édes téjbe*, adjunk hozza 3. kanál *törjéket*, *(theriaca, mitridaticum)* és eggy jó teli kanál fa-olajt, elegyétsük ezt mind öszve, és minekutánna ezen szerek gyönge tűznél eggybe ólvattak, keverjük öket öszve, 's még öszve, akkor pedig adjuk azt a' beteges márhanak, eggyszerre meg inni.

A Mezeigazdaságnak, Kertész-mesterségnek Kedvellői, Betsülöi.

Krakowszky Leopold, Szent Római Birodalmi Kolowrati Gróf, Radenin, Hroby, Oblagiowitz, Witschowitz, Zahradka, Gottsch, Jenikau, Hostaczow, Szirakowitz, Spilitz, Swietla, Wrbitz, Willimowitz, Neudorf, Radowesznitz, Weltrup, Philipsdorf, Tseh Országban, nem külömben Wetzdorf, és Rohrbach, Ausztriában lévő Uradalmak' Ura, Arany gyapjas, és Szent István Király Nagy Keresztes Rendje' szentelt Vitéze, a' Tsász. 's Kir. Felségg', Belső Titkos Tanátsosa, Kamarasa, Fő Directorialis Ministere, Tseh Országnak Fő, és Ausztriának Első Kantzellariusa. —

Wild Wentzel, a' Tsász. 's Kir. Tseh Országban fekvő Kamerális Pardubitzi Uradalom' Fő Tisztviselője.

Wimmer Jó'sef, Tsász. 's Kir. Fő Strásamester, Tseh Országban Leneschitz, és Ruszt Uradalmak' Ura.

Tudakozódás.

Kinek van kedve Stajer Országban, eggy tekéntetre méltó, jeles, 26911 foréntot 23. kr. érő Jószágat venni készpénzen?

Tsere Ajánlás.

Ki kívánkozik egy nagy *portzellán asztalra való Keszületet*, jó Budai aszúszőlő-borral ki-tserélni?

Te-

Tekéntetre, 's Szemlélésre méltó Uradalmak, Jószágok, 's Mijorságok és ugyan: Morva-Országban, Szakszóniában; Tseh Országban.

A' mellyeknek a' Földmiveléshez Marha-Gyümöltsfák-Erdő-Neveléshez, egy szóval, az egész Mezeigazdasághoz, és Szorgalmatossághoz kiváltképpen való Törekedéssel, Tekéntéttel, és Arányazással viseltettnek. Millyenek:

Taleschitz, és *Straschovitz* Uradalmak Morvában,

Wörlitz Szakszóniában.

Weltrus, és) *Töplitz*) Tseh-Országban.

A' fanevelés véget teéndő munkára mutató Kalendárium Februariusban.

Ebben a' hónapban kiváltképpen a' gyümöltsfáknak el-fagyását ellenző bé-fedő eszközökről kell gondoskodnunk, 's azokkal élnünk; és ugyan a' gyenge, 's könnyen el fagyható gyümöltsfákra nézve, az idő járása szerent, a' mint az tudniillik előbb, vagy utóbb engedelmes szokott lenni, különös vastag vászon *ponyvákkal* vagy lepödőkkel. —

Rendkivül való-munkák, melly által, minden alsó renden levő ember valamit érdemelhet, és igy néki a' hivalkodásra elegendő oká nem lehet, és ugyan:

Nyáran

Első-gelisztak'-keresése.
Mindenféle jó gomba' keresése, 's szedése.
Erdei föld' öszve-gyűjtögetése, melly a' vetemények, planták, és más ültetmények alá hasznosan fordíthatik.

Télen

Vékonyan, 's szélesen hasogatott fából font eszközök p. o. fa-rosta, tserény, Kas'sa't, készetése.
Mindenféle fa-szerszámok, és Jaték-mivek.
Veszőből font, vagy kötött munkák.

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Orſzágban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatoſságat

erányozza.

Hetedik Darab.

Kôlt Bétsben Bőjt-elő-Havának

(Februáriusnak) 19dik napján 1796dik. Eſztendôben.

Gazdaságbéli Tudóſitáſok külömféle Környékekből.

Magyar Orſzágból.

(A' Hatodik Darabban félbe-ſzakaſztott homokos-főld' haſznonvételre-való el kéſzéttéséről ſzólló Tzikkelynek folytatása.)

A' már meg irt módon el kéſzéttetett homokos földek haſználására elegendő *Vetemény-plánták* találtatnak, mellyek a' ſzároz, és sovány homokos földben, mélyen gyökeret vervén, és ennél fogva magokban tartós nedveſséget ſzivárkoztatván, 's termékenséget hozván

nem tsak meg foganodnak, 's fel nőnek, hanem ezen kivűl a' termékenységet, még az ő föld-ſzinén való fekvésekre, 's leveleik bokros növesére nézvé-is, — nagyon előlmozdétják; azert-is a'mezeigazdaságban közönségésen, felette igen alkalmatoſsan, 's hasznoſsan lehet vélek élni. —

Illyen vetemény plánta a' többiek közzűl a' *Svétziai lóhere (medicago falcata)* mellynek tulajdon ſzületéſé földje, a' homok, és a' melly terméſzetére nézvé minden trágya nélkűl való, sőt leg ſzárazabb fenek földel-is meg elégſzik, 's olly jó takarványt, ád, mellyet közönségesen ugyan minden marha, de kiváltképpen a' ló, igen ſzeret. —

Az *Erdei malvafü (közönségeſsen mávafü, malva ſylveſtris)* és *Rósa malvafü (alcea roſea)* a' mellyek mély gyökeret vernek, és növésekben a' leg nagyobb ſzárazság által sem hátráltatnak; leveleik kiváltképpen a' juhoknak, jó tápláló eledelt adnak; ezen kivűl gyökereikkel eggyütt az apotékákban orvoſságra fordéttattnak; virágjok pedig a' méheknek viasz kéſzétésre matériát ſzolgáltattnak, —

A' *Veres tatarka, vagy hajdina (panicum ſangvinale:)* melly az ő ágbogas, ſzéleſsen ki terjedett ſzárával, 's levelével a' külömben ſzáraz homokes földnek, a' nap hevsége ellen árnyékot adván, az eső, 's harmat nedveſséget benne meg tartja; és igy aztat el fójtván, leg alább mérsékelvén, termékeny ſzokott lenni, és az embernek külömbféle módra meg kéſzítendő egéſzséges eledelt adni, melly haſzonvételre nézve annak ſzorgalmatoſsabb termeſztését méltán ajánlhatni.. —

A Sziberiai hajdina, vagy Sziberiai bükken (polygonum tartaricum) melly a' könnyű, ritka, sovány, 's külömben éppen haszontalan homokos földben ſzokott leg jobban teremni, a' mellyben más egyéb mag majd tsak nem minden haſzon nélkűl vettettnék, és melly sok mellék ágbogakat hajtván igen terebélyeſsen, ſzálmaja pedig ket, sőt harmadfél lábnyi magaſságra is fel nő. Az ö vetésének ideje pünkösd havának (Májusnak) kezdete; és ebből annak a' magnak nyóltzad réſze, melly a' mi' közönséges bükkönünkből eggy darab földbe ſzokott vettettni, ugyan ollyan térségű földbe elegendő; mivel hogy ennek eggy fő-ſzárán több kis venyégétskék, vagy ágatskák nőnek, mellyek közzűl mindeniknek 10.—12et magja-is vagyon. Akár minémű időjárásban is ki-kel, 's fe-nő; a' hideg néki éppen semmit-sem

árt.

árt. — Széleſsen ki terjedése oda mutat, hogy azt ritkán kelletik vetni, hogy annál jobban meg ágbogasodhaſsék. —

Ennek az ize ſokkal kedveſsebb, a' mi közönſéges bükkönünk izénél, és a' riskáſáéhoz igen ſokat haſonlétt. — A' lovaknak ennél jóbb, táplálobb, és haſznoſsabb eledelek nintsen: mert ennek mind ſzárában, mind levelében meg vagyon a' tápláló, 's éltető eledel. És terméſzeti ſzokáſa ſzerént kétſzerte olly ſzapora, mint a' mi közönséges bökkönünk ; 's azért-is annál nagyobb figyelmeteſségre méltóbb. —

De méltán ide tartozik ſzámláltattni még a' *Török lóhere* is (*hodysarum onobrichis*) ennek a' derék takarványnak való veteményfünek, mellynek fás-gyökerei a' földbe mélyen bé nőnek, és akár melly követses, 's homokos földben, húſz eſztendeig is friſsen maradnak ; és igy a' leg nagyobb heves idő-járáſában is egy könnyen ki nem ſzáradnak, kedvellői nálunk is naprol napra jobban ſzaporadnak ; úgy hogy már hellye közzé, úgy mint Angliában, Helvetziában 's a't. ezzel bé vetvé egéſz dülő földek-is, minden mezeigazdaság' kedvellőknek örömére, találtatnak ; mellyek ennek elötte ſemmi, vagy igen kevés haſzon nélkül, puſztán maradtak. Nem ſiogy tehát a' követses föld néki ellensége vólna, ſőt ellenben abban ſokkal inkább meg-foganodik, gyarapodik, és a' munkát ſok eſztendőkben bő termékenséggel jutalmazza. Ennek az ő magja őſzſzel ſzáraz időben ollyan homokos földbe vettetik, melly előſzőr iſzappal, az utakon, 's útzákan 's a't. találándó ſárral, a' mennyire tsak lehet, meg trágyáztatik ; és a' vetés után a' föld, nehéz kőből, vagy fából kéſzűlt gömbölű, a' végénél fogva tengeletskéken forgó hömpölygő baranával bé baranáltatik. — Melly vélevaló-dánásnak az a' haſzna vagyon, hogy illyen módon a' homok öſzve nyomatik, 's fürüebb léſzen, a' napfény, és ſzél benne olly könnyen kart nem okoz hat, és ennél fogva a' tsirák, és azoknak gyökerei minden veſzéltől meg oltalmaztattnak. — Hogy ha valaki a' nap hevségét még jobban enyhíttení, és az illyetén földnek több árnyékat, kíván adni, ha tudniillik külömben tőle ki telhetik, ültesen az eleveny fövény közzé magas *nyírfa (betulina) egérfa, (ulmi campeſtris) berkenyefa, (ſorbi aucupariæ)* kiváltképpen pedig *amerikai kökényfa (pseudo acaciæ,)* vagy pedig *gyertyánfa (orni, virgulta)* veſszőket, mellyek erre a' végre különös haſzonnal fordéthatnak. — Az

illyen homokos földnek termékenyſégen úgy is ſegéthetni továbbá, hogy ha az, agyag, marga, és más egyéb illyen földel jól meg hordatik. —

Ebből az illyen módon lett, ámbár bajos foglalatoſságból, az a' nyereſégünk ſzármazik, hogy az ollyan puſzta, 's ezelőtt haſzontalan földekben-is, a' mellyeknek haſználáſára, ſoha még tsak reménſégünk ſem vólt; nem tsak marháinknak, úgy mint lovainknak, ſertéseinknek, juhainknak 's a't. jó, 's tápláló ſzüleſéget termeſzthetünk; hanem ennek édes izű, jó ſzagú gyökerével, kiváltképpen fris levelével, meg törvé a' dagadáſak, tiſzta vízben meg főzvé, a' vizelletnek ſzorongó, vagy tsöpegvé való folyásának *(ſtranguria)* el oſzlatáſára, ki fatsart, 's olajjal elegyétett levével, az izzadásra, és ha az virágzáſa előtt ſzedetik, herbathé helyett-is bátran, és haſznoſsan élhetünk. —

Tseh Orſzágban, Leitmerítzi Kerületben, a' Schlukenaui Uradalomhoz tartozó, az úgy nevezett Gedigsz erdőhez nem meſzſze fekvő Wiezenthal Faluból.

A' mi helységünkben tsak moſt nem igen régen, a' terméſzetben következendő rendkívűl való dolog történt: tudniillik, eggy bizonyos *Miller Zachariás* ſzomſzédgazdának a' többiek közzűl eggy tehene vala, ki borjús lévén, rendkívűl meg vaſtagodott, és a' ki az ellés idején, ámbár minden ki-telhető ſegéd-eſzközök körülette meg tétettenek-is, ſemmiképpen meg nem borjúzhatott. —

Úgy hogy annak haſznaláſára már ſemmi más egyéb nem vólt hátra, hanem hogy le-vágattaſsék. — Mellyben, minekutánna le vágattatott, 's fel bontatott, egy ſzörnyű nagyſágú, tudniillik *egy máſányi, és 32 fontnyi-nehézſégű borjú* találtatott. Azt meg gondolván, hogy a' rendſzeréhez való ellésre meg kívántató időből, még 14. napok vóltak hátra, ezt az eſetet, méltán egy rendkívűlvaló termiſzeti történetnek lehet tartani. Mellynek valóságáért nem tsak jót állak, hanem ezen felűl, ha valamelly érdemes firfiak arról jobban meg győzettettni kivánnának, kéſz vagyok hiteles bizonyſágoknak irásban foglalt bizonyſágtételével-is meg próbálni. —

Sőt még az-is a' terméſzet munkájának rendkívűl való ritkaſága közé ſzámláltathatik, hogy az idevaló, külömben kemény hideg környékben, mint egy 8. nappal ez előtt, az erdőkben urgombák *(boleti)* találtattak; és hogy a' hegyen álló regi romlott, várban, és melette fekvő *Tollerſtein* nevezetű faluban, még mind eddig az ideig

hó

hó nem láttatott, holott külömben a' téli idő ſzörnyű kegyetlen ſzokott lenni. Azért-is ez itt olly ritka dolog, a' millyenről ezen környéknek leg élteſsebb, vagy öregebb lakoſai ſem emlékeznek. És valamint itt, úgy a' többi köröskerűl lévö tartományokban-is, az időjáráſa inkább tavaſzi, és nyari, mint ſem téli; tsak hogy ottan ottan ſürű ködös ſzokott lenni. — Úgy hogy tiſzta napokan déltájban a' napnak hathatoſan fütő melegſéget érezhetni. A' fák bimbózni, és hajtani kezdenek; a' kertekben tavaſzi virágok láttatnak; és a' ſzabad levegőn találándó mindenféle fü, és zöldſég, növevény, ſarjaz, és ſzemlátomáſt nevekedik. — Tsupán Olaſz Orſzágból hallatik, hogy ott közönségesen moſt igen kemény hideg vagyon, és gyakran havazik, él annyira hogy a' nagy hó miatt az útak már többnyire járatlanak, a' hegyes környékeken pedig ſemmi módon ſem lehet által járni.

Tseh Orſzágból Schlakkenwerthből.

Az a' könnyű, 's eggyűggyü *kéſzítésnek módja*, mellynél fogva a' Méznek *különös*, *vad ſzaga* el-vétetődik, hogy igy azzal nádméz, vagy tzukor helyett leheſsen élni mindenütt, a' hol ſzükséges, a' mellyet Petersburgban ama' nagy tapaſztaláſú iffjú *Chymikus Lowitz* fel-találá, a' mi Környékünkben majd tsak nem közönſegéſen bé-vétetődött, 's gyakoroltatik-is. Nyilván tapaſztaltatik, hogy az ezen kéſzítés-módból várandó, 's kivánt előmenetel, az az eránt tett igéretnek valójában nem tsak meg felelt, hanem azt felűl-is haladta. — Honnén némellyek arra a' gondolatra jöttek: ha vallyon nem lehetne-e' a' mézet, igazi tzukorrá változtattni? Lett-is az e' végre tett próbáknak annyi foganatja, hogy a' mézből kéſzült nádméz ugyan igen fehér, és édes vala; de a' mellett mód nélkül ritkának, könnyünek, és az azzal általlában tzukor helyett való élésre alkalmatlannak találtaték lenni. — Hogy pedig valaki a' méz különös ſzaga el-vétele véget teéndő próbáinak bizonyos jó kimenetelét láthaſsa, e' végre forditandó munkájához következendőképpen kell néki fognia:

Eggy, valamennyire nagyobbatska üſtbe *(vaſsfazékba)* tegyen 4 font barna mézet, öntsen reá 4 pint vizet, keverjen közébe jól ki égett, a' hamúból jól ki tiſztitott, finom apron tört ½ font fa-ſzenet, azután ezt a' háromféle öſzve elegyétett matériát jó tűznél főzdögélje eggyütt. Eggy ſertály, vagy fel-óra múlva töltse azt eggy tsútsos ſatskóba, 's ſzürje

al-

által; a' 'satskóban hátra maradott ſzén-portt egye újjonnan az üſtbe, és lugozza ki azt két pint friſ vizben. —

Ezt az, illyenképpen már a' tiſztátalanságból ki tiſztított, *méz-es-vízet*, újjonnan 2. vagy 3. font fínomon tört friſ ſzén-porral ſzünet len jó erős tűznél, az azonban ki gőzölgett vizet gyakran más reá töltött friſſel ki pótolván, főzze ki. A' főzés közben ottan ottan eggy kis tsútsos 'satskon belőle eggy keveſet által ereſztvén, próbálja meg ha el veſztette-e' már maga tulajdon ſzagát. — Mihelyeſt azt éſzre vehetjük, mindjárt az egéſz mézes-víz a' tsútsos ſatskon által ſzüretik; a' ſzén-por friſ-vizben ki lugoztatik; — 's ezután ez az egéſz mézes-víz újjonnan, és ugyan már moſt harmadſzor, tsak ¼ font ſzén-porral eggy pintig ki főzetik; akkor gondos vígyázáſsal által ſzüretik, és igen gyenge tűznel, vagy *vízfördőben*, mind addig páráltatik, mig ollyan ſürüvé nem válik, mint a' *ſzirup*. Melly foglalatoſság körülötte végbe menvén azután herbathéban, kávéban, ételben, és más egyébben, a' hol az edeſség meg kívántatik, bátran élhetni véle tzukor helyett, a' nélkül, hogy valami különös kedvetlen ſzaga éreztetheſsék. —

Ez a' ſzirup ugyan barna, 's a' thének-is barna ſzínt ád, mivel maga a' méz-is, a' mellyből főzetett barna vala. De erről könnyű tenni, 's neki fehér ſzínt adni, hogy ha tudniillik annak kéſzítéſére fehér mézet véſzünk, 's azzal is illyen módon bánunk. Itt végtére még azt is meg kell jegyezni, hogy 1. font mézből az illendő édeſségnek meg tartáſáért 2½ pint mézes-víznél többet ne tsináljunk.

*Gazdaságbéli Tapaſztalás*ok.

1. Hogy Béts. Várasá körül a' kertekben termett minden zöldségek, és gyökerek ſokkal külömbözőbb, 's kedvesebb ízüek, azoknál, mellyek ugyan ezen nemből Magyar-Tseh-Orſzágban, a' vagy a' Német Birodalomban, találtatnak. — A' mi bizonyára nem egyébből, hanem a' buja trágyázásból veſzi eredetét, mellynél fogva a' Bétsi Kertéſzeknek az ő drága árron vett kis helyetskeiket, a' mennyire tsak ki-telhetik, haſználni kelletik.

2. Hogy a' gyümölts-fák el fagyása' el-távoztatáſára, a' ſzalma kötelek, mellyek a' fa körül függőfélbe tekervé, és végeiknél fogva öſszve fonvá, eggy, a' fa mellett vizzel teli töltött, vederbe, vagy akár mi illyen edénybe, botsáttattnak; — és a' mellyek eggy időtől fogva e' végre, úgy mint tsalhatatlan eſzközök javasóltattak, elégtelenek. —

A'

A' gyenge gyümölts-fákat fagyos, 's deres időkben ſzalmából gyékén formára ſont takarókkal bé-fedni leg jobb, és leg könnyebb eſzköz; következendőképpen az el-fagyásból ſzármazándó veſzedelmet, 's kárt el mellőzni leg tanátſoſsabb: az illyen ſzalma gyékényekből mindig jó kéſzületet tartani, és azzal, annak idéjében, élni.

3. Ritkán találni másutt a' ſzántóföldeken olly jó trágyát, mint a' Pappiroſtsinálok' földjein, kik-is, nékik mindenféle rongyaik bőven lévén, minekutánna azokat a' rongymettző kéſsel apróra meg mettzetik, azokkal ſzoktak trágyázni. Ez a' trágya a' földön egyenlőképpen el-oſzlattvá, 's azzal öſzſze elegyéttvé, a' középſzerű, vagy ſovány földeken-is bő aratáſt ſzerez.

4. Hogy a' ſzilvafának, és annak gyümöltsének haſznos vóltára nézve, mind eddig az ideig annak neveléſe, 's ültetéſe, kiváltképpen a' fő Váraſok körül, felesleg ſoha nem, ſőt elegendő ſem, vólt; nem is lehet, ha meg gondoljuk, melly sok gyümölts emészttődik meg egy Városban; — a' hol azonban annál többet lehetne űltetni, mennel több mindenféle jó fajtú magokat gyűjthetni. — A' ſzilvát mind nyersen, mind ſzárazan, vagy aſzalvá, mindenütt jól el-adhatni; a' fájának is mindég haſznát vehetni az utánn is, ha meg határozott bizonyos ſzámú eſztendők múlvá meg ſzünt-is gyümölsöt hozni. Melly, mihelyeſt a' teteje ſzáradni kezd, mindjárt ki vagattathatik, és más egyéb haſznra fordéttathatik. —

5. Hogy az Auſztriai falusi-házok, mellyek-ſzalmával, és polyvával öſzſze elegyétett agyagból tsinált négy ſzegletű égettlen téglából épittettnek, sokkal tartóſsabbak, az úgy nevezett, 's égett formára kéſzűlt egyiptomi téglákból épittetteknél.

6. Hogy annak, a' ki *földi-almáját (krumpliát)* az ültetés közben, eggyenként jól meg ért ganajba takargatja, és azokat, ki nővén, annak idejében gyakran jó nagy kuptzokba fél-kuptzolja, olly bő terméſsel fog munkája meg jutalmaztattni, a' millyennel ennek előtte még ſoha meg nem jutalmaztatott.

7. Hogy minek előtte az *ugorkák (cucumeres)* be ſavanyéttattnak, azokat, az ő zöld ſzinek', 's friſs vóltok' meg tartáſára nézve, előſzör friſs tiſzta vizben meg kell moſni, és jól ki-ſzellőztettni, hogy ſemmi ned veſség rajtok ne maradjon. Melly meg lévén azok annak utánna ágyazvá illyen módon rakatnak a' hordóba, (és ugyan halehet boros-hordóba, ez e' végre leg jobbnak találtatván) hogy annak fenekére

ka-

kapor, tiſztán ſzedett *kökénfalevéllel (folüs ſpineoli, prun ſylveſtris)* vagy ha ezt nem kaphatni, *megyfa levellel*, és ſoha ſe ſzőlő levéllel, melly ſok nyúló nedveséget okoz, eggyüvé kevervé, tétetik, 's erre eggy ágy ugorka rakatik, — melly foglalatoſság mind addig, mig tsak az edény tele nem léſzen, illyenképpen folytattatik. Azután reá vizzel mértekletékleteſsen elegyétett, vagy magán-is, jó bor, — etzet töltetik.

8. Hogy mind azok a' tséplő-meſterſéges-eſzközök, *(machinæ)* mellyek ez ideig ezen munka könnyebbittéſére, fel találtattak, az embernek a' tséplésben már régen ſzokásban vett kézimunkájával, nem érnek.

A' Mezeigazdaságnak, és Kertéſzmeſterſégnek kiváltképpen való Betsülői, Baráti, és Pártfogói. Millyenek:

Wallis Olivier Iſtván, Sz. Rom. Birod. Grof, 's Kariaghmai Báró Úr, Hollesowitz, Petrowitz, Hochlibin, Hockau, Deckau, Nauſzowa, és Szeotz Uradalmak' Tseh Orſzágban, Nem külömben Kintzendorf, Wallisfurth, Plonmitz, Szeifenberg és Keſzligszwald, a' Glatzi Grófságban fekvő Jóſzágoknak Feldes Úra, Ő Tsáſz. 's Kir. Apoſt. Félség' Kamaráſsa. —

Bergen János Antal, Sz. Rom. Birod. Gróf Úr, Polig, Oblat Kaſchitz és Walſch, Tseh Orſzágban, a' mint is Potenbrunn, Auſztriaban fekvő Jóſzágoknak Örökös Úra, Ő Tsáſz. 's Kir. Apoſt. Felség' Belső Titkots Tánátsoſa, Kamoráſsa Sz. Iſtván Nagy Kereſztes., — Vitéze, Auſztriának Status Miniſtere, és Fő Tartomány Marſchala. —

Szalm Wentzel, Sz. Rom. Birod' Reifenſcheidi Gróf Úr, Ledburg, Dik, Altfer Hackenbroich, Hanispach, Koſzteletz, és Stirtzen, Tseh Orſzágban levő Jóſzágok' Birtokoſa, ő Tsáſz. 's Királyi Apoſt. Felség Tanátſasa, és Kamaráſsa, a' Tseh Orſzági Gazdaſágbéli Társaſag eggyik érdemes Tagja. —

Februariusban a' Gyümölts-fa nevelés véget teéndő munkára mutató Kalendárium.

A' vad Gyümöltsfákban való oltáſi 'ebben a' Hónapban kell véghez vinni.

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Orſzágban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatoſságat

erányozza.

Nyoltzadik Darab.

Kôlt Bétsben Bôjt-elô-Havának

(Februáriusnak) 26dik napján 1796dik. Eſztendôben.

Gazdaságbéli Tudósítáſok külömféle Környékekbôl.

Felſô Bavariában fekvô Rohrdorf Helyſégbôl.

Eggy *Heiſz Vitus* nevezetû Gazda 1788dik. eſztendôben, más régi paraſzt, *Roſenheimban* lakozó gazdától, nevezetesen *Geigeltôl*, eggy mérô magnak való gabonát vett, ôſzi vetéskor, mellyet valójában el-is vetett. Következô nyáran t. i. 1789dik. eſztendôben, midôn ez a' gabona már fejét ki-hánta vólna, *Heiſz Vitus* azt ſzokáſa ſzérent nézegetvén, nem kevés álmélkodására, közötte némelly, nála még

eddig az ideig esméretlen kalászokat láta. — Az aratás ideje elérkezvén, a' nélkül hogy ő azt tudná minémű gabona légyen az, azokat, mint különben is mindenre szemesen vigyázó, 's figyelmező mezei, 's házi-gazda, különösen kiválogatá, ki morsolá, és belőllők, eggy egész téli maroknyi leg szebb tiszta búzára véletlenül szert teve. Eztet a' következendő őszszel újjonnan el-vetette, mellyből néki 1790dik. esztendőben közzel ½ mérő gyöngy szemű tiszta búzája termett; mellyen jó baratjával, a' Rohrdorfi eggyházfiával, felét néki ajándékozván, meg-osztozott, és a' maga részet mindenik ismét bé vetette; — 's azt hejánoság nélkül ki-kelni, 1791dikben. pedig tavaszra kelvén gazdagon nevekedni, mind a' ketten örömmel szemlélték. Azonban *Heisz Vitusnok* öröme tsak hamar el-múla, mivel ő még aratás elött meg hala. Az egyházfi *Fronchofer Pál*, tartván tőlle, hogy ne tálám valamj váratlan, előre-láthatatlan eset által, ez a' különös tiszta búza mag-is fel talalója' halálával ismét el-veszszen, a' helység' Plébánusát arra kérte, a' mint hogy reá is birta, hogy ezen újj búza' termesztését, 's mivelését magára válalná. —

A' Plebános Úr *Dex János Pál* az eggyházfiától ebből a' búzából első magot 1791. esztendőben szerzett magának, mellyet tsak igen ritkán jól el-készült földbe bé vettettvén, 1792dik. esztendőben, belőle tizenháromannyit be vett, mint el-vetett. Melly áldott termésből minekutánna 2. mérőt meg örletett, nyilván tapasztalta hogy annak lisztje sokkal jobb a' közönségés búza' lisztjénél.

Munkájának, illyen szembe tünő hasznos ki menetelétől buzdíttatván, és ezen különös természeti adományt ember-társaival közölni kívánván, a' Plébános, ebből a' búzából sokaknak vetni való magot ajánlatt, mindazonáltal annak ajánlásat, bennek meg regzett némelly gondolatlan, 's helytelyen itéletek (*prœjudicia*) miatt el nem fogatták. Ellenben a' Plébános annak termelztését tovább-is folytatta, és 1793dik. esztendőben ismét 13 háramszorta több termett néki el-vetett magjánál.

A' *Rohrdorfi* Vendég fogadós, és *Dillmannban* a' Váras szolgaja, azt tsak ugyan vetni próbálta, és ambár mindenik jó, de sokkal kevesebb hasznal, mint abból a' Plébánosnak szokett lenni, a' kinek. 3. mérő, mindég 40 mérőt adott; mivel hogy ők azt sürüen vetették. — Történt azomban hogy 1/2 mérő mag, mellyet a' Plebános Decemberben vete vala, tavasszal szépen ki kelt ugyan, de aratásig ugy el is fogyott, és sovánkodott, hogy abból el-vetett magjat

sem

sem reméllette vifza nyerni; tsépeléskor meg-is bámulására tapaſztalta, hogy nyoltz annyit, bevett, mint ki vetett,

Következendő 1794dik. eſztendőben, illy helytelen ítéleteken még is sokan fel-adtak, és kozzel, 38. gazdák a' Plébánostól, Vendég fogadostól, és a' Váras-ſzolgájától, magoknak vetni való búza magat ízerezvén, azzal *kitsinyben* próbát tettek; és mint hogy a' vetés miudenütt rendkívül ízepen mutatja magát, olly reménséggel vagyunk rólla, hogy 380 meronél több leszen belőlle; moſt tehát mindenek illyen buza magot akarnak vetni, elannyira, hogy azzok közzül alig fog fele-is ízert rea tenni.

Ez a' tiſzta búza külső formájára nézve következendő tulajdonságokkal bír: Gyökerét tudniillik mellyébben veri a' földbe a' közönséges tiſzta búzánál; vendég gyökerei ſzámaſsabbak amannál; eggy ſzemből 8. — 10. ſőt 24. gabona ſzár-is fel-nő; melly leveleivel eggyütt ſötét-zöld; ſokkal erősebb más gabona ſzárnál, a' homén az erős ſzelektől, és zápor esőktől olly könnyen le nem verettetik; a' kaláſza vagy feje vaſtag, de igen rövid; a' ſzeme-is vaſtag, de ſokkal rövidebb, más egyébféle búza ſzemnél, a' bőre vagy héjja is ſokkal vékonyabb, erre nézve liſztet is többet ád; melly egéſzlen nem ugyan fehér, de eggy keveſé ſáffrán-ſárga ſzinű; azonban az ebből kéſzétett mindenféle téſztás étkek, a' többiek között, leg jobb ízüek.

Hogy ezen különös jó fajtú búza illendőképpen vetteſsék és a' jó kimenetel bellőle tsalhatatlanúl következhesék, a' körülötte teendő munkához következendőképpen kell fogni. A' föld alája ſzintén úgy kéſzíttetik el, mint más egyéb búza alá, és a' vetés ideje-is ugyan az, melly más egyéb búzájé. — A' nedves földben ugyan ſokkal jobban nő, mint a' ſzáraz, darabos, és követsesben, mind azonáltal éppen nem kényes, vagy abban nem válogató. — Igen ritkán kell néki vettettni p. o. abba a' földbe, a' mellybe a' közönséges búzából ſzakás ſzerént más fél mérő haſzonnal vettetik, ebből eggy mérő már ſok is, el annyiva, hogy jó kellemetes időjárásban, és termékeny eſztendőben igy is igen ſürüen fel ſzokott nőni. —

Meg érven azt tovább-is bátran a' ſzárán hagyhatni, és le aratáſára alkalmas időt várhatni, mivel ennek ſzemei tokjaiban ſokkal erősebben állván a' közönséges búzánál, és ennél fogva ſem nedvesſégtől, ſem hévſégtől, olly könyen nem érdekeltettvén, soha annyira

el-nem érik, hogy a' ſzéltől ki-veretteſsék, annál kevesbé hogy magától ki hulljon. —

Az ő tökélletes érett vóltának tsalhatatlan jele az, hogy ha kaláſzai már jó hamuſzínüek.

A' ſzeme néki nem ſzokot ki hullani; de minekatánna le arattatott, hogy ha a' ſzára igen ki ſzárad, és el-vékonyodik, kaláſzai nehézségek miatt könnyen eltöredeznek; és erre nézve akkor igen gyengen, 's vigyázvá kell véle bánni.

A' tséplés idejekor pedig arra ſzemeſsen kell vígyázni, hogy minden ki tséplett kéve utánn a' ſzem félre takarétassék; mind az által ez a' felesleg való munka tsak a' vetni való mag' tséplése körül kívántatik meg; a' többi tehát ſzokás ſzerént tsépeltethetik.

Ha tavaſzal közötte ſok konkoly, reptze, vagy más illyéten haſzontalan fü mutatja magát, az, ollyanképpen mint más tiſzta búzából, ki gyomláltatik.

Az ő kiváltképpen való különös tulajdonsági pedig, mellyek által magát a' közönséges búzától meg külömbözteti még továbbá ábban áll:

1 or. Hogy vetésének terméſzetére nézve ritkán, azért is ſzüken kell ésni; mellynél fógva a' vetni való magnak majd harmad réſze meg kéméltetik. Azonban

2 or. még is sokkal bövebb aratáſt ád a' közönséges buzánál; mellyből a' Rohrdorfiak ritkán nyernek 5 ör. annytt, mint a' bévetett mag vala; ebből pedig mindíg 10 er. 12 er. annyit - is bé veſznek; a' Plébános Urnak pedig, mivel földjei sokkal jobban meg vannak trágyázvá, azért-is ſíroſsabbak, a' magja eſztendőről eſztendőre 13 orta annyival jutalmaztatik.

3 or. Ebből eggy mérő, leg alább háram fontal több liſztet ád, mint a' közönséges búzából. —

4 er. Ez a' földet annyira el-nem ſoványitja, mint a' közönséges búza: mert a' ſírját úgy ki nem ſzivja; sőt utánna mindenféle más gabona jól terem.

5 or. A' mi pedig benne leg főbb, leg nagyobb jegyzéſre méltóbb, és azért leg haſznoſsabb is, az az, hogy az üſzögtől mind eddig egéſzlen menten maradt, elannyira hogy már hét eſztendők el forgása alatt, annak mind eddig az ideig leg kissebb jele ſem találtatott közötte.

6 er.

6or. A' vadaktól, a' mint a' tapaſztalás mutatja, ſérelem nélkül meg marad; melly különös dolognak az oka mindazáltal nálunk még mindé mainapig esméretlen.

Tseh Orſzágból, Eulen Helységből.

A' múlt eſztendőben a' sokáig tartó eſős időjárása kaſzálláskor meg nem ſzűnvén, az Uraság' gazdaságbéli tiſztje az erdőben sok roszſzúl, 's sűrüen nőtt fiatal fákat ki-vágattatott, és azokat a' réteken le tüzette; mellyeket, minek-utánna azoknak leveleit le-ſzaggattatta, nyers, 's nedves füvel egéſzlen bé-teréttetett, a' melly mennél jobban esett, annál jobban a' fa ágokra ülépedett; de mihelyeſt az eső meg állatt, és a' ſzél fúni kezdett, a' levegő a' füvet olly gyorsan meg ſzáraztatta, hogy abból illyen módon, ámbár eggy keveſse bárna, de azonbán sokkal síroſsabb, és kellemeteſsebb ſzagú, 's izű ſzéna válék annál, melly ſzáraz időben, a' renden, vagy el-ſzórvá a' nap hévségén ſzokott ſzáradni. — Ő abban a' velekedésben vagyon, hogy az illyen állapotban egéſz télig' bátran, es kár nélkül meg hagyattatthatott vólna.

Illy ſzerentsés ki-menetele lévén az uráság' tiſztje' próbájának, már moſt minden réten karókat akar le verettni, azokba kereſztül-kosúl merekléket tsináltattni, hogy ennekutánna minden időjárásban, ámbár a' kaſzállás ideje leg-alkalmatoſsabb légyen-is, a' füvet illyen módon ſzáréttaſsa, azt gondolván, hogy a' ſzéna, minden kétségkivűl annál jobb fog lenni. —

Ennek a' fü ſzáréttás módjának közönségesen ugyan mindenkor, de kiválkképpen eſős, 's nedves eſztendőkben különös haſznát látván, 's tapaſztalván a' lakosok aztat, ném tsak itt a' helységben, de minden kőrűl-belől való kőrnyékekben is, nyomban követik, és ſzénájok kéſzétésével ők is ugyan ezen módon bánnak; régi be-vett ſzokáſokat önként oda hagyják, arról már általlában meg-győzettettvén, hogy az illyen módon ſzarádt füből, mind jó izére, mind ſzagára nézve, sokkal derékebb ſzénát kéſzíthetnek, mint sem eddig, a' füvet a' réteken el-ſzórvá ſzáraztván, kéſzítettek.

Szakſzóniából Wurtzen Városából.

Eggy a' mi lakosaink közzűl tsak nem igen régen, ſerény gazdáskodásától próbálgatásokra öſztönöztetvén, kiváltképpen nevezetesse

teſse, 's érdemeſse tette magát a' többiek között, eggy találmánnyal, mellynél fogva a' mezeigazdaságban a' tákarvány ſzerzésre nézve eggy újj haſznos forráſt nyitott. Mivel az ő külömbféle, ſzámas próbatételeinél fogva eggy a' ſzarvas marhának háſznos újj eledel kéſzítés' módjára ſzerentseſsen reá akatt. Melly igen könnyő, és abban áll, hogy ő tudnillik ſzáraz időben a' le vágott fa ágokról, sőt az álló fákról-is a' levelet le-ſzedte, azt mindjárt a' pintzébe, vagy más árnyékos helyre, hordta, és azt a' ſzetska-mettzőben meg aprította, ez utánn bé sózván, 's tiſzta hamuval bé hintvén, eggy nagy kádba, vagy hordóba illyenképpen bé-tiporta, hogy nem lévén a' leveleknek elegendő nedveſségek, ottan ottan eggy kevés vízett töltett reá; melly munkáját mind addig igy folytatta, míg az edény egéſzlen teli nem nyomódott; akkor azt, reá deſzkátskákat rakván, nehéz kövekkel-le-nyomtatta. —

Télre kelvén az idő, minden barmait egeſz tavaſzig ezzel a' takarvánnyal étette, és azokat jó husban, egéſségeſsen meg-tartotta Ez a' gazda ökreit nyers vad-geſztenyével-is ſzokta étetni, aztat apróra meg vágván, és belőle minden nap négy ökörnek eggy nagy sütő kosárral ádván. Azt azomban jól meg kell jegyezni, hogy felesleg belőle ne adattaſsék, mert ez külömben bél-ſzorúltságot ſzokott okozni. —

Helvetzia Közönséges Társaság' Appentzelli Kantonában fekvő Appentzel Helységből.

Igaz ugyan, hogy nálunk leg jobb, azert is leg jobban, és leg könnyebben elkelő mindenféle *Sajtot* ſzoktat tsinálni, de illyeneket, vagy leg alább ezekhez igen hasonlókat tehén, és ketske téjből, kéſzeteni, más orſzágokban sem lehetetlen, hogy ha annak kéſzítésében a' munkához következendőképpen fogunk, és abban foglalatoskodunk: Mert ámbár a' sajtunk sokféle légyen is; ugy mint *egéſz-síros, fél-síros, harmad réſzént-siros, és egéſzlen-sirtalan;* azonban az elsőnek az ő kéſzétísének módját tudni elég; mivel az ezen módon kéſzíttettek, ſzoktak kalmár portékává lenni; mivel továbbá a' többiekkel való bánnáſt. ezen első rendbélinek kéſzéttíséből, könnyen ki lehet tanúlni, és érteni. — Az *egéſz-siros* Sajtok tehát tavaſztól fogva, Jakab napjáig, a' midőn a' tehenek már kevesebb tejet kezdenek

adni,

adni, készéttettnek, még pedig, a' gazda teheneinek, vagy inkább, az azoktól mindennap fejt tejnek kevésségéhez, vagy sokaságához képest eggy, vagy két külömféle nagysaguak. E' végre az estvéli tej tejes-fazekakba szüretik, és a' pintzében, vagy más hűs helyen reggelig azokban hagyatik, akkor pedig a' reggeli tejjel eggyütt a' sajt-főző üstbe öntetik. Ha az estvéli téj egész éjtszakán által reggelig friss hideg vizben állhát, annál hasznosabb. Ez a' tejjel meg töltött üst azután a' tűzfelett fűgvén, olly gondos reá vígyázással melegéttettik, hogy a' téjnek annál nagyob melegsége ne légyen, mint néki terméfzet szerent ki fejés kor vagyon; sőt inkább valamenyire még annal is hidegebb lehet, mint sem melegebb; mivel hogy abban az esetben ha, t. i. melegebb találna lenni, az abbol készitett sajt, a' mint arról bennünket a' sok izbéli tapasztalás többé ketelkedni sem enged, mind kevesebb, mind rosszabb, mint külömben szokott lenni.

Az illyen módon meg melegített téjbe az után, annak sokaságának mivóltához képest, a' *téj-óltóból (coagulo)* eggy, vagy több kanállal belé töltetik, és jól öszve kevertetik; melly *tej-óltó* illyen módon készíttetik: egynéhany t. i. tisztán ki mosatott borjú gyomor aprora mettzetik, keves sóval bé-sózatik, eggy tiszta vizzel meg töltött üveg palatzkba, vagy más ehez hasonló tiszta fa edénybe tétetik. Néhány hét múlvá ennek a' víznek elegendő savanyúsága vagyon, elannyira, hogy az édes téj az által könnyen öszve áll, 's meg alusik. — Azt mindazonáltal itt jól meg kell jegyezni, hogy nem minden borjú gyomor jó *téj-óltónak*, hanem erre a' végre ollyant szükséges fordétani, a' mellyben barna erek találtatnak.

Mihelyest a' *téj-óltó* az üstben vagyon, azt a' tűzről mindjárt le kell venni, és a' benne lévő fel-habzott tejet, eggy tenyérnyi szélességő rövid nyelü fa-lapotzkával, mind addig keverni, míg tsak ollyan sürűvé nem válik, hogy már többé alig, vagy ne-is, leheſsen keverni. Ezen munka véghez vitele után az üst ismét a' tűz-felé függesztetik, a' téjnek felső túrós része, a' végett, hogy a' fenekére netalám le ülepedett, a' túróval öszve elegyedett tisztátalanságból kitisztíttathasék; az üst fenekére fordéttatik; — midőn pedig az eddig való foglalatosság körülötte ekképpen végbe ment vala, akkor, az

egész

egéſz sajtnak való öſzve állatt túrós matéria, vagy jó erős bototskánál fogva, mellynek alsó végen körőskörűl középújnyi hosſzúságra elmettzett tiſzta ágok vagynak, vagy tsupa kézzel, őſzve-gyúrattatik, és ez után azt formába téven, öſzve-nyomattatik.

És tsupán ebben a' véle-való-bánásban, melly midőn a' bototskával megy végbe, *sajt-törésnek*, midőn pedig tsupa kézzel történik, *sajt-nyomásnak*, neveztetik, áll az a' kiváltképpen való külömbség az *Emmentháli lágy*, és az *Oberlandi kemény* sajt között: mert az Emmentháli sajtnak kéſzétésében az ő túros réſzetskéi nagyobb darabokban maradnak, azért is a' sajt nem nyomattathatik öſzve keményen, és igy ennél fogva lyukatsos, és ritka marad. —

Rendkivűl való-munkák, melly által, minden alſó renden levő ember valamit érdemelhet, és igy néki a' henyéléſre elegendő oká nem lehet, és ugyan:

Nyáran	*Télen*
Eledelre, vagy orvoſságra ſzolgaló fü-ſzedés.	Jég vágás, 's hordás.
Pillangó *(papilio)* gyüjtés.	Hó-hordás.
Méſz-égetés.	Épületre való fa vágás, 's kéſzéttés.

Híradás.

Egy nemeſen gondolkodó, 's érző Hazánkfia, nagyobb mértékű tökélletesedésre kívánván segíteni Nemzetünknél a' mezeigazdaságot, húſz aranyat tett fel jutalmúl Annak, a' ki leg-jobban meg-fogja fejteni ezt a' Kérdéſt:

Mint leheſſen a' bé-vetett földekből 's kaſzállókból, az azokban teremni ſzokott, és sok kárt okozó Földi, *vagy* Gyalog-bodzát, *mellyet a' Deákok,* Linnéus *ſzerént Sambucus ebulus-nak; a' Németek ped g Attich-nak neveznek?*

Szükség, hogy a' Kérdés' Megfejtője, tselekedettel is meg-mutaſsa, a' midőn kívántatni fog, állításait. A' kik bé fognak botsátkozni a' Kérdésnek fundamentomos meg-fejtésébe: fel-küldhetik kidolgozott Munkájokat e' folyó eſztendő' végéig a' *Magyar-Hirmandó'* Íróihoz, valamelly symbolum alatt: és azon symbolumnál jegyes bépetsételtt levélke mellett, mellyben belől a' Munka Szerzőjének neve legyen fel-jegyezve.

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Orſzágban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatoſságat

erányozza.

Kilentzedik Darab.

Kôlt Bétsben Bőjt-más-Havának

(Martiusnak) 8dik napján 1796dik. Eſztendôben.

Gazdaságbéli Tudósítáſok különbféle Környékekből.

Tseh Orſzágban a' Tábor nevezetű Kerületben fekvő Fugger Gróf', Oberczerekwitz nevezetű Uradalmából.

Ez az Uradalom, úgy mint a' *Szorgalmatoſságnak* eggy *remekje*, valójában meg érdemli, hogy példáúl elől-hozattaſsék, és fel-tételsék. Mivel hogy ez az az Uradalom, melly birájának tsak rövid ideje alatt birtokosának alkalmatoſságat nyújtott fontos, és emlékezetes dolgok'

véghez vitelére. A' honnén könnyen azt a' következéſt lehet ki hozni, hogy ſzámaſsabb eſztendők el-forgása alatt, még ſokkal derekaſsabb dolgokat fog elől hozni, 's mutattni, mint ſem eddig. —

Ez az *Obernczerekwitzi Uradalom* tudniillik, eggy középſzerű hegyes környékben Morva Országh határ ſzelein vagyon. Az ő fekvése réſzſzerént kies hegyeken, és dombokon, réſz ſzerént pedig egyenes, 's lapos földen vagyon. Imitt amott a' hegyen fel-találandó fenyő-veres fenyő-bik, és jávor-fa, erdők, az egéſz környeknek tündér formát adnak; a' melly a' völgyekben lévő, eggy kerengő pataktól nedveſétett rétek által, mellyekben ſok helyeken viz állások, vagy tótskák találtattnak, és közönſegesen eggy kies völgyet formálnak, még kellemetesebbé tétetik. Az ottan állatt régi *Leskáwey* nevezetű várnak, és *Oberdofban*, eggy nemeſi Lakhelynek kőromlásai *(rudera)* pedig, az idevaló környéknek eggy felséges tekéntetet adnak, és a' mezőſégnek gyönyörködtető külömbſégén nagyon ſegétenek. A' hegyeknek éjtszaki, és napnyugoti réſzeiben ugyan még ſok kő, és kőſzikla találtatik, ezek mindazáltal a' mezeigazdák' ſzorgalmatoſágok által eſztendőről eſztendőre fogynak, és kevesebbednek. A' földje réſz ſzerént ſáros, agyagos, és homokkal elegyes, réſz ſzerént pedig inkább homokos, mint agyagos, de általlában mindenütt jó gabona termő. — A' fenékföldnek ez a' külömbsége; régi be omlott, 's nőtt bánya lyukak helyei; és a' köveknek külömbféle nemei; eggy ſzorgalmatos terméſzet visgálónak, és mezeigazdának ſok különös foglalatoságra adnak alkalmatoſságat; mellyet ennek az Uraságnak moſtani birtokoſáról *Kirchbergi*, és *Weiszenhorni Gréf Fugger Maria Józef Tsáſz. és Kir. valóſágos kamarás Urról, a' Német Birodalomban Bentenheimi és Brandenburgi Uraſágok földes Uráról*, más egyebek közzül kiváltképpen, 's méltán vallhatni, álléthatni: mivel ez előtt ött eſztendővel, minek utánna ő ezt az Uradalmat birni kezdette, és ſzelesen ti terjedt gazdaſágbéli eſméreténél, 's tapaſztaláſinál fogva árról egéſzen meg győzettetett, hogy ebben a' Jóſzágban, a' benne fel-találandó terméſzeti javakra, és annak akkori állapatjára nézve, ſok alkalmatos. 's haſznos jobbitásokat tehetni, elſő gondjait, foglalatoságait azonnal arra fordetotta, nogy kiváltképpen a' ſzarvasmárha ſzaporitáſsának,; és nevelesének állapotján, és ennél fogva az azokból ſzármozandó haſzonvétel modján, minden ki telhető jobbitaſokat teheſsen.

A'

A' mint hogy tett-is azonnal ditséretes, és követésre meltó változásokat ebben az egéſz józágban. Nevezeteteſsen: ezentúl a' ſzantó földeket, mint eddig nem keves kárral ſzokott lenni, ugarnak hagyni meg tiltotta: 36. darab helvétziai *(schvajtzer)* teheneket, és 2. bikat vetetett, eggy az ollyan marhákkal való bánáshoz igen jól értő Majorgazda által; és azokat *Obertzerekwitzi* Majorjában tartattja. Hogy pedig intézett, 's kívánt végét annál hamarább, és bizonyoſsabban el-érheſse, a' végre azt a' helvétziai majoroſt némelly ugyan tsak oda való béreſszolgákkal, nékik jó fizeteſt adván, néhány eſztendeig a' jóſzágán megtartotta. —

Kiknek más egyéb foglalatoſságaik kőzőtt köteleſségeg hozta magával, a' többi tselédet az iſtálóban ſzokott étetésre, a' tehenekkel való bánáſra, 's azoknak gondjokviſelésére ſzorgalmatoſan, és híven oktatni. Ebben a' Majorban eggyſzer-smind helvétziai-ſajt-is nyomattatott, melly ha az igazi helvetziait felűl nem haladja-is, hozza azonban minden tulajdonságaira nézve, haſonló. — Ezektől a' tehenektől minden eſztendőben annyi borjúk hagyattak meg, a' hany közzülök nevendéknek alkalmas találtatott: úgy hogy az ezekből nevekedett ifjú tehenekből már ſok majorok fel álléttattak. Két udvarban tsupan illyetén nevendík borjúk tartattnak, és ugyan az eggyikben mind *bika-*, a' maſikban pedig *üſző*-borjúk. —

De ambár a' marha-nevelés ebben az ő uradalmában eſztendőről eſztendőre ſzemlátamáſi ſzaporodott, és gyarapodott is-, az azonban néki, ki hamar jó, és ſzépfajtú ſzarvas marhara akart ſzert tenni, még nem volt elég, és azért nem-is várokozott, hogy majorjai jó lábra való állétásában, még néhány eſztendők múljanak; hanem azon nagy haſzonról meg győzettetett lévén, melly már eddig, az illyetén gazdáskodásnál fogva, abbol reá árada, a' múlt nyáran újjonnan 80. darab tyroli teheneket ſzerze, és ezekkel czerekwiczi Majorját, a' hol már moſt 120 darab tehenek vannak, bé-tölte. — Ezen kívűl pedig a' réteknek jobbítáſaihoz, — haſzontalan puſzta helyeknek, mellyekbe tsak valami magot, vethetni, haſzonhajtóvá való tetelekhez-is valóban hozzá fogott, és iparkodáſának jó ki menetelét tapaſztalja: felette igen nedves rétekről, az azokon ásatt tsatornyák által (mellyek között az, a' mellyet nem régen a' czerekwiczi Major mellett fekvő nagy réten tulajdon kézi-munkásai által inkább, mint pénzel kéſzítte-

tett, kiváltképpen való jegyzésre méltó) a' vizet le-tsapólta; ellenben száraz réteket, az ő nedvesítésekre készíttetett más tsatornyáknál fogva, a' terméſre alkalmatosokka tett; nemelly arra alkalmatos helyeken tüzelni való földet ásatott; és igy, rövideden, minden eddig az ideig gyakran heverni szokott szántóföldeket, és puszta terméketlen helyeket, haszonra fordétott.

Ezt a' Grófot, az istállóban való étetésnek bé-hozása; ennél fogva a' marha legeltetésnek el-hagyása; és ezen legelő mezőknek különbféle jó takarvány fövek', mellyek ezen a' földön, a' gazdaságbeli régulák szerént vettettvén igen jól, és gazdagon nőnek, termesztésére való fordétása, ollyan állapotra bírta, hogy az ide való roszsz fajtú teheneket meg hizlalván el-adadta, és azoknak az árrán ismétlen 120 darab tyroli teheneket szerszett magának, mellyek a' jövő Aprilis hónapban minden bizonnyal el-érkeznek. — Sőt mint hogy néki esztendőről esztendőre több takarvánnya terem, rövid idő múlva, még annyi marhát tarthat, és nevelhet oda haza az Istálóban, mint sem eddig tarthatott, nevelhetett. —

Annak a' helvétziai sajtnak, melly ebben az Oberczerekwiczi Majorban azon emlétet 120. tehéntől fejt téjből nyomattatik, Bétsben és Iglón, olly nagy kelete vagyon, hogy a' Gróf azt már más két majorban-is, a' mellyek kőzzül eggyikben 50. a' máſikban pedig 20. darab tehenei vagynak, készíttettni kénszeríttetik. — Itten a' szarvas marha nevelés jeles, és igen derék; melly állétásnak igazsága tsak abból-is könnyen ki tettzik, hogy a' múlt esztendőben a' felesleg való ifjú 6. honapi bikák 18. forénton; az esztendősök 24. forénton; a' mellyek pedig az esztendősöknél 4. vagy 5. honappal idősebbek valának, 32.—36. forénton adattattak-el; mint az iden-is eggy bikából, melly éppen nem hizlaltatott, de igen tunya lévén le-vágattatott, 36. forintot árúltatott; tsupán a' nyers bőre 13. forénton vétetett meg.

Ennek a' Grófnak ugyan Oberczerkowitzban a' *hivatalbéli Cancellariaban* eggy válogatott gazdaságbéli könyvekből álló Könyvtárja vagyon, mellyel, mindennek szabad élni, a' kinek tettzik; nem különben egy tulajdon apothékája-is, mellyben a' barmoknak való szükséges orvos-szerek mindeg készen találtatnak.

Gazdaságbéli tiſztjeinek oktattásokra, tanitatásokra, kiket rendkívül való betsben tart, szolgálatjaikkoz képest nékik jó fizetést ád,

sőt

sőt érdemek szerént őket meg-is szokta jutalmazni, meg kívántatott költségét nem sajnálja; a' mint is ezelőtt néhány esztendővel, eggy *Schmuttermayer* Jósef nevezetű ifjút, annak jó indúlatját, alkalmatos voltát, és szorgalmatosságát tapasztalván, a' mezei-gazdaságra, és erdő nevelésre szükséges tudományok' tanúlása' véget maga tulajdon költségén a' *Studtgardi Akademiába* küldött; a' kire-is már most minekutánna onnén jól el-kíszűlvé visza jöve, a' többiektől távól lévő 2. Majorjának gazdaságbéli gondviselését egészlen reá bizta. —

Eddig gyűjtögetett gazdaságbéli tudományival, 's tapasztalásival ez a' Gróf Úr még meg nem elégszik, hanem, a' mint azt a' tudósítások rólla hírlelik, még a' jövő nyáron-is, tsupán a' végre, hogy magának több, jobb, 's a' mezeigazdaságnak hasznos folytatására él kerülhetetlenűl szűkséges tudományokat, 's tapasztalásokat szerezzen, Jószágai-igazgatójával, ollyan tartományokban, 's helyeken szándékozik útazást tenni, a' mellyekben a' mezeigazdaság különös tekéntetben vagyon, kiváltképpen, rendessen, és szorgalmatosan üzettetik. —

Itt a' mesterséges trágyakkal-is sok próbák tétettek; úgy mint a' többiek között a' *gipszel*, és *korommal*: mint hogy pedig ezzel az utólsóval tett próbák jól ki-sűltek; azért-is ez a' Gróf Bétsben már 25000 mázsa kormot vetetett, és azzal sok földet meg trágyaztatott.

A' puszta helyeknek, és azon réteknek, a' mellyeken jó szénanem terem, és nem nedveséttetthetnek, haszonhajtó földekre való fordéttása, a' szántó földeket szaporította; a' mellyeket ő 5. részre osztott; az öttödik rész tőlle takarvány füvek terméstése alá rendeltetett; a' többi részek pedig *lutzernai-lóherével*, *burgundia-répával*, *bükkönnel*, *borsóval*, *zabbal*, — bé-vettettek. és *krumplival* bé-ültettettek. —

A' végre, hogy szántó földjei rendessen, és illendőképpen mivelteſsenek az alattavalói által teéndő úr-dolgát, vagy robotot, erányos, vagy annyit erő pénzel fel váltatta; magonak vonyos marhat, és jó szerszámokat szerzett; erre nézve a' *Paszaui* környékben 12. pár nagy ökröket vett, a' mellyek igen erősek; igen jól vonnak, nagy terhet el-bírnak; és a' munka nagy lépéseknél fogva szapora. Kiváltképpen ezek között eggy pár, 14 maroknyi magáságára nézve, meg

jegy-

jegyzésre méltó. — Ő már a' magyar ökrök kel-is hasonló probát tett, és probatétele reménységének itt-is meg felelt.

A' tüzelni való földel ez a' Gróf sok próbákat tett, és ebből az iden téglát akar égettettni. —

A' múlt ősszel *tenkölt*-is *(spelta)* próbált vettettni. —

Hogy ebben az Uradalomban a' szarvas marha tartás rendkívül való nagy haſznot hajtson bé, ez a' történét-is nyilván bizonyitja: hogy minekutánna eggy *Antscherle* nevezetű *Battelai 'Sidó*, a' Bezdietschini majorban lévő idevaló fajtá val elegyes schvajtzer tehenek tejét 2. hólnapig melegen meg vette vólna; a' Grófnak eggy tehentől 36 f. esztendei árendát ajánlatt illy fel-tetel alatt, hogy a' borjút-is eggy hólnapi szopás utánn, minden tehéntül néki visza adja. De a' Gróf ezt az ajánlást el-nem fogadta, és a' 'Sidót azzal él-útasitotta. —

Ez a' Gróf nem tsak a' mezeigazdaságat igyekezik, tőle ki telhetőképpen tökélletesebb állapatra hozni; de még ezen kívül ennekutánna az erdő nevelésben, gondviselisben-is annak meg-kivántató módja szérent. szandékozik foglatoskodni. A' mint-is már erre nézvé erdőit, mellyek külömben tekéntetre méltók ugyan, de ennek előtte imitt, amott, vélek az erdő nevelés szabásai, rendtartásai ellen bánván, meg rongáltattak, eggy alkalmas és értelmes *fő-erdő-meſter* által meg szemléltette, 's meg betsültette; és azt az intéztetét tette, hogy ennék utánna tsak az a' fa vagattassék-le belőlők, a' melly kár, és azokban teéndő tsorba, nélkül ki vágattatthatik. Illyen rendeléseinek fentartásá, ennél fogva szándékja el-érése véget, minden eladándó fa bizonyos mértékre vétetik, annak illendő árra kí szabatik, 's e' szerént vevődik, és adódik. Az erdő nevelés-szabásai ellen ki-vágottatott paraszt, 's iires helyek nevendék-tsömetékkel bé-ültettettnek; mellyeknek száma az idén 7000 nél többre megy. — Sőt még a' *vadkökényfának-is (psevdo acacia)* különös hely rendeltelett, mellyeknek bé-ültetésekre az ültetvények már készen vannak, és tsak, az arra való alkalmas idő várattatik.

Ennek az egész Uradalomnak, és az ebben már edig tett, és még ennekutánna teéndő, tökélletességére intézett keszületeknek, rendeleseknek Fő-igazgatója, eggy értelmes *Drevés* nevezetű firfi; ki buzgó, 's szorgalmatos hivatalja' folytatására nézve, ebben a' környékben már elengendőképpen esméretes. —

A

A' Tsirkék', és Tyúkok Pipje ellen való orvos-eſzköz.

Többſzer meg történik, hogy a' baromfiak', p. a. a' tsirkék' és tyúkok nyelvek' hegyein eggy *fehér fa keménységű bőrötske nő-ki*, melly miatt éppenséggel semmi eledellel sem élhetnek; és, ha idejekor rajtok nem segéttünk, éhel el-veſznek.

Ennek az ő nyavalájoknak, az a' jele hogy mihelyeſt azok abba esnek, enni azonnal meg ſzünnek, és órrokon által mint egy sírán-kozvá pipegnek, mellyre nézve is ez az ő bajjok *pipnek* neveztetik. A' mit mihelyeſt éſzre veſzünk, az illyen állapotban lévő baromfin, azonnal segéthetünk, hogy ha nyelve hegyeről azt a' *kemény bőrötsket le metzjük, 's ennekutánna a' ſzájába eggy kiss darab vajat teſzünk.*

Mivel pedig sok baromfi nevelőknél, és tartóknál, kiválképpen a' Városokban, ez az orvolsó-ſzer esméretlen, vagy azzal bánni nem tudnak, vagy könyörületeſségre hajlandó ſzivvel bírván, azzal élni nem akarnak; ezén okokra nézve, eggy más, eggyes ugyan, de azonban ſzintén ollyan hathatós orvos eſzközzel élhetni, e' következendővel-is. —

Mihelyeſt t. i. a' fellebb elől-adott jeleket a' baromfin éſzre veſzük, keverjünk azonnal apron meg vágatt *ſavanyú répát* az eledel közze, és azt azzal éteſsük, néhany nap múlva a' baromfi nyavalajából egéſzlen ki gyógyúl.

Emlékezetre méltó jegyzéſek az idei téli idő-járásról.

A' Német-birodalomban *Worms* környékén ezen a' télen 14. napok alatt 1000 mázſánál több ſzéna kéſzíttetett. Az alma, és másegyéb gyümölts-fakan olaſz-diónyi nagyságú gyümöltsök nőttek, —

A' Pfaltzi V. Kerületben a' Mandola, és ehez haſonló gyümölts-fák gazdagon vírágoznak. — De alig ha meg nem ſiratjuk ezen redkívűl való gyenge téli időket, mint ezt már eggy igen tudós, és értelmes terméſzetet, 's kiváltképpen idő-járáſt visgáló előre jövendőli; kinek jegyezéſei ſzerént Februáriusnak eleje nedves, vége ſzároz hidegetske vala; Martiusban olly kemény hideg fog-lenni hogy ſok eſztendőkben Februáriusban ſem vólt keményebb. Aprilis nem fogja magát a' rólla bé-vett közmondáſhoz alkalmaztatni; — még Majusban is havazni fog. Mellyre való nézve a' mezeigazdaknak eggyſzersmind azt is javaſolja, hogy, ha reá időt nyerhetnek, tavaſzi vetéſeiket korábban végezzék, mint külömben ſzokták. —

Te-

Tudakozódások.

Kinek van kedve, eggy, mindenféle *festékből álló*, 1200 forén-tot érő, *kéſzületet*, meg-venni?

Ki eſmér eggy jól el-kéſzült, alkalmatos *Terméſzet-vizgálót (Phyſikuſt,)* a' ki minden Feſték-elegyetéshez, és kéſzétéshez jól értene, és ezen kívül magát más egyéb foglalátſsoágra-is ajánlaná?

Híradás.

Méltóságos Neühold Janós Kir. Udv. Tanátsos Ur Győr Vármegyében, és ugyan ſzabad királyi Győr Városához nem igen meſszire fekvő, Sövényházi Jóſzágnak Birtokosa jelenteti, hogy ugyan ezen Uradalmában két ſzép nyájakkal bír, mellyekben a' valóságos fínom gyapjás *Spanyol juhokat* annyira, és olly ſzerentsésen el-ſzaporíttatta, hogy azokból néhány eſztendőktől fogva nem tsak Hazánknak ſok réſzeire, hanem Auſtriába, Morvába és Tseh Orſzágba-is ſok válogatott ſelyem koſokatt, és juhokat juttathatott, és ennek utánna-is juttathat. Azon kívül mivel a' gyapjúra nézve az előbbeni vevővel a' kötelező alkúnak *(Contractusnak)* vége ſzakadott, a' gyapjúra-nézve-is, a' kinek tettzik újj alkút lehet véle tenni. Az érdemes vevő mind a' kosoknak, és juhoknak, mind pedig a' gyapjúnak minéműſségét itt helyben ſzabadon meg-visgálhatja. A' fínom, és elegyes ſzabásu *(básztárd)* tavaſzi gyapjú ſzinte 16; az őſzi pedig, hozzá ſzámlalván a' bárányok' gyapját-is, 12. máſára megy; ſőt jövendőben fokkal többre fog menni: mivel a' juhok' ſzáma-is többre fog ſzaporodni.

Meg-jegyzésre méltó az-is, hogy ugyan ezen Uradalomban bőven neveltetetnek ama' nevezetes *Lámbertini Nyár-fák*, a' minők Betsben-is találtatnak, és mellyek nedves lapányos helyen tsudálkozásrá méltó magaſságra, ſzintén úgy mint a' fenyő-fák, egyenesen ſzoktak fel nőni; az épületeknek nem tsak födeleire, hanem egyéb ſzükséges reſzeire-is igen alkalmatosak. — A' melly érdemes Gazdáknak tehát kedve vagyon illyetén felette szép, és haſznos fákat nevelni, elegendő veſzſzőket ſzerezhetnek magoknak az említett Sövényházi Uradalomban.

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Orſzágban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatoſságat

erányozza.

Tizedik Darab.

Kôlt Bétsben Bőjt-más-Havának

(Martiusnak) 15dik napján 1796dik. Eſztendôben.

Gazdaságbéli Tudósítáſok különbféle Környékekből.

Tseh Orſzágból Prágából.

Hogy a' *Kőſzénnel való élés*, az Ausztriai Tartományokban, a' hol a' fának, és fa-ſzénnek drágasága napról nápra érezhetőképpen fellebb ſzáll; és a' mellyekben a' temerdek értzbányák' mivelése még valahára nagy ſzükséget fog okozni, leg nagyobb figyelmeteſséget érdemeljen; és hogy az a' gondolatlan, még mind e' mai napig nálunk

ural-

uralkodó ítélet, mint ha a' kőfzénnel való élés, az egéfségnek ártalmas vólna, és nem minden tüzelésre, annál kevesbé az értz-olvaſztó kementzéknél, és a' hámarokban, meg kívántató tűzre alkalmas légyen, helytelen, és egéſzlen fondamentom nélkűl való, azt az Ánglusok' és Frantziák' példáikon kívűl, tsak rövid idő múlvá *Báró Meidinger Urnak* ebben a' dologban tett próbái-is, nyilván meg mutatják. A' mi Tartományinkban találándó több kőfzén nemeinek, de kiváltképpen *Morvában az Oſzleváni*. és *Magyar Orſzágban* a' *Sopronyi* kőfzénnek, azó Chimiai vagyonságbéli réſzeinek eggy máſtól való meſterſéges el-válaſztáſa *(ſolutio Chymica)*, 's azoknak tulajdonságinak ſzemes visgélása, által, az a', már majd tsak nem közönſégesen bé-vett, és általlában meg regzett helytelen vélekedés: *hogy a' kőfzenek, az ö kénkőves réſzei miatt, az értzeknek ártalmas légyenek, és hogy az ő tüzeknél kohólt vaſat, tüzeſen-könnyen el-törhetővé teggyék* elegendőképpen meg tzáfoltatik; 's eggyſzersmind az is meg mutattatik, hogy a' tiſzta kőfzenek, nem kénkővet, hanem inkább, mint tulajdon vagyonſágaikhoz tartozandó réſzeket, *Salétrom-ſavanyúſágokat (acida Nitri)* foglaljanak magokban, mellyek tulajdonképpen az értzben, és a' vasban azt a' veſzedelmet munkálkodják, vagy okozzák, melly helytelenűl a' kénkőnek tulajdonitatik. És ez olly igaz, valamint a' tsalhatatlan próbákból ſzármazatt igaz dolog, hogy a' *meſterſégésen vizelletből kéſzitett világoſitó matéria'-ſavanyúsága (acidum Phosphori)* à vasnak hidegen könnyű-tőrhetőſégét okozza, mellynél fogva az, eggy valóságos *réſzek-'ſibbadáját, vagy az úgy nevezett vízikórſágát (Hydroſiderum)* kípzélteti. —

A' *Saletrom-ſavanyúsága* tehát, ollyan vagyonságbéli réſze minden igazi kőfzénnek, hogy a' nélkűl, éppenséggel ſemmi kőfzenek ſem ſzármazhatnak: mert ezek nem egyébek fa-vagy föld-neménél, mellyek a' ſalétrom-ſavanyúſágától meg fürüsétett főld olajjával öſzſze elegyéttettnek; az nyilván való dolog lévén, hogy az olaj, a' ſaletrom ſavanyúſága által meſterſégeſen, el annyira meg-fürüſíttethetik, hogy belőle valóságos földi-ſzurok váljék.

Ezen álléttáſok ſzerént tehát, tsupán tsak azon kell meſterkedni, 's munkalkodni, mi módon leheſſen a' kőfzentől, annak éghető vagyonságának, vagy ſzén-terméſzetének meg tartáſával, a' ſalétrom-ſavanyúſágat el-válaſztani, a' végre hogy az, mint úgy nevezett *Kokſz, (kénkőtől meg foſztott köſzén)* értz-Olvaſztáſra, 's koholáſra fordéthas.

hasék; melly foglalatosságat erre való nézve, inkább *savanyúságtól*, mint *kénkőtől* való *meg fosztásnak*, vagy *el-választásnak* kelletnék nevezni. — Hogy erről eggy végző, és a' dolog valóságát egészlen meg határozó tapasztalás adattatthasék elől, Báró Meidinger Úr tsak nem igen régen ez előtt, Kuppelviezer Úr' Piestingben Németújhelyhez közzel fekvő helységben fel állétott nevezetes, 's hires Vashámorjában, a' hol azok a' szép főző-edények, és a' Tsász. Kir. katonaság' számára, tábori üstök készéttettnek, több mázsa Soproni kőszénnek, az általa fel-talált újj út, 's mód szerént, kénköveségét, vagy helyesebben mondván savanyúságát, el-vétette, vagy választatta, és abból derék *Kokszot* leve; mellynek tüzénél, még pedig ollyan emberek által, kik még eddig kőszén-tüznél sohasem-dolgoztak, a' hámormunka olly igen jól véghez vitetett, valamint a' fa-szénnél: koholtattak tudniillik nevezetesen nála, főzö-edényeknek való pléhek; készíttetett eggy nagy meg-atzélozott verő, vagy pöröly-is, és ugyan a' nélkül, hogy a' hámor-kéménnyében, vagy a' fúvóban leg kisebb változást, vagy férelmet okozott vólna; el-annyira, hogy ezen hámornak az ő tulajdonosa, a' ki minden tekéntetben eggy érdemes, és alkalmatos férfi, és a' kinek a' fa-szén minden esztendőben 6000 forintjánál többe kerül, arról egészlen meg-győzettettvén, hogy a' kőszénnel nem tsak kár nélkül, de ellenben szembe tünő haszomal lehetsen élni, az azzal való tüzelést Báró Meidinger Urnak útmutatása, 's vezérlése szerént, hámorjába bé-hozni, magában meg határozvá el-tökéllette. Mivel tehát a' *Soproni kőszének* ollyan jó *Kokszot* adnak, mint akár melly *ángliaiak*, és az annál forrasztott, vagy nyújtott szál vasat, ezen ő nyújtható tulajdonságától leg kisebben sem fosztják meg, könnyen hihető dolog az, hogy a' *(Vas-ertznek)* az úgy nevezett *magas kementzében magno furno* *) való *ki-olvasztasá*, és a' *természettöl készétett vasnak (ferrum nativum) el-olvasztása*, szintén ollyan jól mint a' fa-szénnél véghez mehet. —

Báró Meidinger Úr, nem tsak a' készűlt *Kokszot* tellyes örömmel kinekkinek szemlilésre elől adja, és a' fent említett hámor próbáknak jó kimenetelét, következéseit mindennel barátságasan vólta-

 kép-

*) *Felső Magy. Orsvágban közönségesen Maschának neveztetik, melly a' más olvasztó kementzéktől annyiban különbözik, hogy ebben eggyszerre 12szer annyi vas-ertz is ki olvasztatik, mint amazokban: a ki olvasztott vas meghúl; — melly újjonnan fris tüzbe-jön, 's úgy koholtatik ki; erre nézve ebből jobb vas-is készül. —*

képpen kőzli, a' kik azt tsak látni, vagy magokkal közleni kivánják: hanem ezen fellől, abban az eſetben ha, hogy ez eránt meg kérettettnék, magát mindenkor kéſzen ajánlja, tettében is meg mutatni, miképpen leheſsen a' mi tartományinkban fel-találándó jó nemű kőſzénnel a' hámorokban fa-ſzén helyett, mind a' közönféges Kőzkints tartó helyre, mint pedig különös bányai társágokra nézve, véghetetlen haſzonnal élni; hogy ha tudniillik különben ezen munkához valójában hozza akarunk kezdeni, és a' gondolatlan, veſzedelmes itéleteket le tévén, 's azokon tellyeſséggel ki adván, ezen nyomos foglalatoſságban magunkat, az ő útmutatáſára, 's vezérléſére kivánjuk bizni. Sőt ezen kőſzénbányáknak tulajdon birtokosai-is többet nyernének véle, hogy ha kőſzenek', leg-alább eggy vagy némelly réſzének, ſávanyúſagát, ezen újj, könnyű, és majd tsak nem ſemmibe ſem kerülendő módon, mindjárt az kőſzénbány ánál el-vennék, — és mint Ágliában, a' közönſégnek mindenféle tüzeléſre *Kokſzot*-is ſzolgáltatnának. Mivel hogy ennek kéſzíttéſére minden embernek ideje, helye, és alkalmatoſsága mintsen, és az illyeténn Kéſzülettételek nélkül, a' kőſzénnel közönféges haſzonnal való élés, és annak el-terjeſztéſe mind, örökén tsak eggy kegyes kívánſág fog maradni.

Ángliából.

Ángliában több próbatételek utánn az-is fel-találtatott hogy a' plánták, és más haſznos, vagy gyönyőrkedtető vetemények, mellyek *mohba (muſcus)* ültettettnek, vagy vettettnek, igen jól meg foganodnak; kiváltképpen a' hagyma forma gyökerű vetemények a' mohot igen ſzeretik: mert a' tulipányok abba eggy ölnyi magaſságra fel nőnek, és ſzineknek-is ſokkal több tüze, vagy elevenſége vagyon, mint közönſégesen ſzokott lenni. Az illyen mohban nevekedett plánták gondviseléſe ollyan, mint más egyeb földben nötteké; tsak hogy a' mohot ültetés, vagy vetés elött földel öſſzve kell keverni, és gyakran öſſzve-nyomogatni, hogy az igen ritkán ne maradjon, és az ültetmény, vagy vetemény, abban annál hamarább, és könnyebben gyökeret verheſsen magának. Némellyek Alſó Auſztriában a' *Sáffránt* is illyen földbe kezdették vetni, mellynek minémű kimenetelét idővel közönſégeſse fogjuk tenni.

Ama' különben tsekély, és meg vettetett *tsallyán (urtica)* napról napra tsudálatoſsabb, és betseſsebb kezd lenni, minekutánna, az ket-

ség-

ségkévül való dolognak tapaſztaltatott lenni, hogy ez a' ſzarvás marhának eggy valósagos igazi orvoſságot ſzolgáltat; — el annyira hogy erről már ſzámas gazdák meg győzettettvén, aztat általlában ugyan minden, de kiváltképpen fejős-marhaikkal gyakran étetik, és véle azt nyerik, hogy azok mind egéſségesen meg maradnak, mind pedig tejet-is ſokkal jobbat, és többet adnak. —

Austriaból.

Az *Amerikai kökény-fa (robínia pseudo acacia)* a' mellynek *Éjtſzaki Amerika* tulajdon hazája, olly ſok féle haſznú-fának esmértetett lenni, hogy még ott-is, a' hol önként ſzokott nőni, tulajdon, 's kiváltképpen való gondoſsággal, és ſzorgalmatoſsaggal neveltetsék. Ez eddig az ideig az Austriai tartományokban, csak imitt amott igen ſzűken ültettetett; magja kevés vevődött, és többnyire csak némelly kertéſzektől, és a' kertéſzségét kedvellőktől, de azomban csak mindég kevés ſzámmal ſzokott neveltettni. Mivel pedig ez a' fa különbféle haſznáért, mind a' köznépre, mind a' jobb erdő nevelésre nézve, köztekéntetre és gondoſságra elegendőképpen méltónak, 's nyomosnak találtatott lenni, ez okaért a' *Fő Igazgatás*-is azon haſznot, melly innen a' Közönséges Jóra áradhat, eſzközelni el-nem múlatja; söt figyelmeteſsen ſzeme elött tartja, azt gondolván, hogy a' Közönséges Jónak leg nagyob java'-előmenetelére fog munkálkodni, 's lenni, ha azokat a' különbféle haſznokat, mellyek ezen fából ſzármazhatnak; az ő nemében a' többieken felől való elsőségét; és azon kevés jegyzéseket, mellyekre annak gondviseléſében vígyáznia kell, közönségesen esméreteſsé téſzi: abban a' bizodalomban lévén, hogy ennek utánna a' Kerületbéli fő Tiſztviselők, Földes Urak, Erdő-birtokosok, Erdőkről gondoskodó-meſterek, Kertekkel-birók, Kertéſzek, fával, és famagokál-Kereskedők, mezeigazdaságbéli Tiſztek, és Plébánosok, a' mezőn, különösen azokban a' tartományokban, a' hól ſzőlő-hegyek, vagy-kertek vannak, annak nevelésére a' köznépnek útat mútatnak, és nékik annál fogva, hogy annak magvát veſzik, azt bé vetik, az ültetni való növevényeket ſzorgalmatoſsan nevelik; 's azoknak közléseket, nem külömben gonviselékre meg kívántató oktatasokat embertársaiktól meg nem fogják tagadni; sőt magok tulajdon ſzorgalmatoſságok által, nékiek ennek a' haſznos fának, minél jobban való, nevelésére ſzaporítására, és el-tenyéſztésére, követésre méltó példát fognak adni. —

Sok

Sok eſztendőbéli tapaſztaláſok már nyilván meg mutatták, hogy ez az élő-fa hamaráb meg foganodik, gyorſabban nő, akár melly hazabéli élőfánál, melly kemény fat ád; ennél fogva ennek el terjeſztetett ültetéſe, 's neveléſe, a' faſzükſégét, minéműt a' lakoſok ſok környékekben, ſzenvednek, valamennyire kipótolhatja; ſőt azokat rövid idő múlva az illyen fogyatkozáſtól egéſzlen-is meg mentheti; azt meg gondolván, és jól meg fontolván, hogy ez ſürüen eggy más mellé ültetvé, 40—50. eſztendő alatt 60—80. lábnyi magaſságra, és 2—3. lábnyi vaſtagságra-is fel-nő. A' mi tartományinkban meg foganandó, maradandó idegen orſzágbéli élő fák közzül, ez eggyetlen eggy, melly az ő rendkévül való gyors növéſé mellet, ollyan fával ſzolgál, melly nehézſégére, keményſégére, és finomſágára nézve, azokhoz a' különbféle feſték ſzinű fákhoz haſonló, mellyek a' föld golyobis leg melegebb réſzeiben ſzoktak teremni.

Ennek a' fája keménségére, és belſő réſzeinek álkutványára nézve, éppen a' *mahagonifához* haſonlitt. Ki-tsinoſittathatik, miért is különbféle aſztalos, és eſztergályos munkákra ſzintén, olly jó, mint az olaj-fa. Epületnek való fának nem alkalmatos nehézſége miatt; de a' hol veres-fenyőfa nintsen, a' hellyet, a' mint ſzeker-jártó munkára-is *körös fa (fraxinus)*, vagy *ſzil-fa (ulmus)* helyet, véle minden eſetben élhetni, amazoknak fogyatkozáſát alkalmaſnit ki pótolhatni.

Tüzelésre, és ſzénegetésre pedig olly alkalmatos, hogy tüzének hathatós, és tartoſságára nézve, a' mint azt az azzal tett próbák bizonyitják, minden eddig az idéig nálunk esmérétes, ſzokásban lévő leg jobb tüzelni való fát-is felül halad; melly okbol sér-só-ſalétromfőzésnél, üveg tsináló-ontő-és olvaſztó-műhelyekben, annál haſznoſsabban, és bátrabban tüzelésre fordéthatik, minél bizonyoſsab dolog az, hogy a' tsömetéknek a' törsökökből való gyors növések miatt, azokat minden kilenszedik, vagy tizedik eſztendőben ki lehet vágni, melly tsömeték növését majd tsak nem vég-nélkül ſzaporithatni, ha le-vagattatás idején némelly mag terniőfák meg hagyattattnak, melyeknek ki-kelt magjok, a' tsömötékkel, időbel olly temérdek sok ſzálfát adnak, hogy végre ſzünetlen minden kárnélkül vagattatthatik. Ez a' fa a' magról való ſzaporittáson kivül, minden fáradság, reá való gondviselés nélkül, gyökeréiről-is el tenyéſzik, a' mellyekből minekutánna a' fa föld ſzint le-vágattatik, iſzonyú sok tsömete ki-ſzokott nőni. —

A'

A' le-vágatt tőrsekek tsömétei, jó és valamennyire nedves földben, olly hamar fel-nőnek, hogy már harmadik, negyedik eſztendőben jó ſzőlő karók, ötödik, 's hatodik eſztendőben haſználható komló karók, kilentzedik eſztendőtől fogva pedig tizenkettödikig derék tüzelő, és ſzénnek való fa válik belőllők. Az abból kéſzíttett ſzőlő-és komló-karúk a' veres-fenyőfánál-is jobbak, mivel azok hegyes, 's a' földbe vert végei, a' rodhadáſnak jobban ellent-állonak. —

A' homokos, és ſzáraz földekben eleveny ſövényt tsinálhatni belőllők, az illyetén földeknek az erőſzakos ſzelek ellen való oltalmazáſára, — hogy ha az elſő eſztendőbéli tsömétek félig le mettzettnek, a' földbe tüzettnek, és gyengen eggymáſba fonattnak.

Folytatáſa a' Tizen-eggyedik Darabban fog következni.

Hiradás.

Éppen ebben az időben, midőn a' *Terméſzet-visgálok* és az *Ertz-váloſztó-meſterek (Chymici)* az emberi nemzet javára öſzve vetett vállal, talalmányaiknak, és munkáiknak haſznos következéseit, az orvoſi tudománnyal, és praktikálló Orvosokkal önként, és minden tartózkodás nélkül közlik; ebben az időben, midőn az uralkodó fejedelemnek atyai gondoskodáſa olly nyomos kéſzületék' intezésében foglalatoskodik, hogy az orvos-eſzközök válaſztásában, az eggyügyűségnek tárgyához közelítteſsék, és ki-telhetőképpen, az eggyes, tartós, és a' hazai terméſzet javai haſználtaſsanak; éppen ebben az időben köſzönhetni *Oeſterreicher úr*', *Füredi rendes Orvos Doctor* ſzorgalmatos-fáradazásának, hogy ő, a' mint már 1794 eſztendőben a' *Bétsi Újjságban* 45. ſzám álatt jelentetett, hazájában Magyar Orſzágban, eggy, Budához nem meſsze ſekvő környékben, ennek az áldatt Orſzágnak, más egyeb *terméſzeti-javai* között, ama *tiſztü tsudálatos ſót*, úgymint a' jóltévő terméſzetnek eggy különös ajándékát, fel-találta, és közönséges-haſznra fordéthatóva tette.

Mint hogy pediglen annak kéſzétéſe eggy időtől fogva ſzüntelen jobban jobban gyarapodott, és azzal több orvoſok, és ſeborvoſok, mind az emberi teſt ſerelmei orvosláſára, mind pedig a' barmok' nyavalái gyogyittáſára nézve, kívánt előmenetellel éltek: ezen okokból, a' Tsáſz. Kir. Alſó Auſzt. kormányſzék' réſzéről ſem gátóltatott, hogy az idevaló közönség is, ezen próbált közönséges haſznú orvos-eſzközben ne réſzeltetthessék, és hogy e' végre, ennek az

ide

ide való *Orvos-Sakultáſiól* meg-próbáltatott, és jóvá hagyattatott *tsudálatos magyar keſerű ſónak* Fel-találójának, annak rendes arrúláſára, és el-adáſára ſzabadſág né engedtettnék.

Mellynél fogva Bőjt más havának kezdetével, itt Bétsben az Anna útzábanKiſs Mariatzeli nevezetű udvarban, Schönfeld könyo nyomtató mühelye mellett e' következendő Tzím alatt:

Magyar Tsudálatos, és Keſerú Sónak Szabad Tartó-helye,

annak árrúláſa, el-kezdetett, a' hol abból magának kiki annyit, a' mennyit kiván vóltaképpen, 's igazán ſzólgáltathat. Mivel pedig az intézet egyedűl arra erányoz, hogy a' nemzeti ſzorgalmatoſság elől mozdéttaſsék, és hogy ezt a' közönſéges haſznú orvos-eſzközt a' ſzegény ember-is olly óltsón, a' mint tsak lehet, magának meg ſzerezheſſe; erre nézve ennek az árra-is a' mennyire tsak lehet merſékeltetik, és idővel még alább ſzálléttatik.

Azt többnyire a' fel-találónak okos emberiſégének kell tulajdonittani, hogy ő ezen termeſzeti orvos ſzernek, ſemmi különös és nagyobb hathatóſágakat nem akar adni azoknál, mellyek már rólla az ahoz értőknél a' nélkűl-is tudva vagynak: azt a' tagadhatlan elsőséget azonban, melly a' terméſzeti ſzerekben, a' meſterſégſeken felől találtatik, jegyzés nélkűl nem hagyhatni, hogy tudniillik az elfők, az ő öſzve férkeztetéſekben mindig mértékleteſsebbek, és tökélleteſſebkek jelennek meg azoknál, mellyek a' meſterkédőknek ſzorgalmatoſságától, és lelkiesméretétől fögnek. A' mint is több polgári, és katonai orvoſok, kik ezzel az árrúba botsáttándó *terméſzeti-tsudálatos*-ſóval éltek, azt már vóltaképpen-meg eſmérték, és arról valláſt tettek, hogy ennek az ő vagyonságbéli réſzei között leg kiſsebb idegen matériák ſem tapaſztaltattnak; hanem hogy ez a' ſó ki-mondhatatlan tiſzta, gyenge légyen, és az ő vagyonságára, annak tulajdonságaira, és kéſzítése módjára nézve, a' *Karlsbádi tsudálatos ſóval* tökélleteſsen meg eggyezzen, ſőt annak alkalmatoſságával véle e' helyett bizváſt élni leheſsen.

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Országban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatosságat

erányozza.

Tizeneggyedik Darab.

Kôlt Bétsben Bőjt-más-Havának

(Martiusnak) 22dik napján 1796dik. Esztendôben.

Gazdaságbéli Tudósítások különbféle Környékekből.

Tsch Országi Altenburg-Városából.

Ebben a' kőrnyékben a' szántó-földek kétféle képpen trágyáztottnak. Tudniillik a' Gazda vagy magának oda haza készíti a' tragyát, 's azt kesző őszszel, és télen földjeire ki hordja; vagy pedig szántó földjei menedékes domb vagy hegy oldalokon feküvén, ezek alatt gödrök ásottnak, a' mellyekbe az eső, zápor eső - és hó-le a' földet,

trágyával eggyütt be hordja, a' hol az, mint eggy tárházban 2—3. eſztendeig-is öſſze-gyül, és öſſze-érik. Harmadik eſztendőben ezt a' gazda ſzántó földjeire fel hordatja; melly olly hathatos, hogy az illyen trágyával trágyáztatott földek, azoktól, kiknek az illyetén trágya nemében réſzek nem lehetett nagyon különböznek, és az által kérdés nélkül-is könnyen meg eſmértettnek, hogy a' gabona amazokon ſokkal magaſsabb, ſzine néki ſokkal elevenebb, az emezeken termettnél. Ha hogy a' gazda még ezen két módon ſem kéſzíthet magának elegendő trágyát, akkor rétjeihez folyamodik, azokon zöldpáfithantokat, és földet ás-fel mint égy más fél lábnyi mélyſégre, mellyet eggy rakásra hordván, aztat egéſz eſztendeig eggyüvé rodhadni, 's öſzve érni hagyván, trágyát kéſzítt belőlle, mellyet azután a' ſzántó-földekre hordat, azokat jó haſznnal véle meg trágyázza, a' nélkül hogy rétjeiben ez által leg kiſsebb kárt valljon: midőn a' fel-áſott hely különben ſem nagy, és ha a' volna is, azt ki egyengetvén ſzéna polyvával, vagy fűnaggal bé-vetheti, 's idővel még több haſznot vehet belőlle. Az illyen trágyázás módja főképpen *Nonneuburg* környékén vagyon ſzokásban. Az *Altenburgi* gazdák azzal ſzorgalmatoſsan élnek, és felőle azt állítják, hogy annak hathatóſságát 12. eſztendő alatt-is tapaſztalják. —

Az ebben a' környékben fel találandó tüzelésre alkalmatos föld, ſok ideig trágya helyett a' ſzántó-földekre hordatott, mellyek ez által ki mondhatatlanúl meg jobbíttattak. — Azonban a' tüzelni való fának nagy fogyatkozáſára nézve, azzal gazdáskodni kezdetett; jóllehet még minden hely, a' hol e' fel találtatik nem eſméretes: a' pedig, hogy abból itt Altenburg körűl még nagy keſzület fel találtatthatik, bizonyos.

És jóllehet eggy darab föld az előbbeni trágya nemivél, úgy mint a' gödrökből, vagy a' rétekről, meg légyen is trágyáztattva; azonban a' gabona, máſodik vagy harmadik eſztendőben a' földel való trágyázás után, annak ki-keletekor, nedves üdőjárásban *trágyazó fűval* újjonnan bé-hintetik. Innén nem tsuda, hogy a' föld olly rendkívűl való termékeny, midőn ezen kívűl még a' Városhoz nem meſsze 4. vagy 5. helyen-is *marga föld* találtatik, mellyel a' ſzántó-földek meg-jobbíttathatnak, és ennél fogva a' termékeny föld ſokkal erőſsebb, — és fél ölnyire is magaſsabb, mint más egyéb helyeken, a' hol az ekét alig lehet 4. vagy 5. hüvelknyi mélységre le-botsátani. —

Jegy

Jegyzés a' Tragyáról.

Eggy bizonyos Mezeigazda a' mészszel-való tragyázásról azt állétja: *hogy az újjonnan gannajjal trágyáztatott földnek a' mész inkább ártalmas, hogy sem mint haszнos légyen; mivel annak 'sirját magába szivja, és a' rodhadási hátráltatja: de ha, minekelőtte a' szantóföldre jön, egéjzlen meg-érett trágyával öszve kevervé eggy ideig eggyütt hagyatik, akkor, ugyan abban a' mértékben igen haszнos: mert már most a' magában szivótt gyümöltsöző, kövér, olajos részeket, tsak lassan lassan adja ki magából, úgy hogy munkálkódó ereje haszontétel nélkül belőlle ki nem repül.*

Ámbár ezen állétásnak, vagy-is inkább vélekedésnek pártfogója, a' mennyire irása mutatatja, láttassék, hogy nem közönséges gazdáskodásra szükséges tudománnyal birjon: azonban itten velekedésének annál kevesebb hitelt adhatni, mennél bizonyosabb dolog légyen az, hogy ez mind a' *tapasztalással*, mind a' *Chimiával* ellenkezzék. Mert ha hogy a' mésznek a' kövér, olajos részeket magába kelletik szivni, az a' kérdés támad: azon olajos részek vallyon hol tartózkodnak? — A' trágyában-e, vagy a' szántóföldben, vagy pedig eggyszersmind mind a' kettőben? De abból mind a' kettőben igen kevés találtatik: A' mint a' Chimika próba-tételek után az tudnivaló dolog, hogy az állatok ganajában tsak igen kevés olaj, és még kevesebb találtatik a' leg termékenyebb szántó földekben-is. Mivel tehát mind a' szantó földekben, mind a' trágyában keves olaj vagyon, innen a' plánták növésén a' semmit sem segéthet, nem is segétt; a' mint ezt a' szappan főzés után maradt hamu-is meg bizonyitja; a' melly ugyan azon okból, mivel hogy már minden sirjától meg fosztatott, kiváltképpen való jó trágyát ád; sőt némelly esetekben, a' ki lugzotlan hamunál-is jobbat. Ennél fogva az olajos részek a' termékenséget inkább akadálaztatják, mint sem elől-mozdétják, mellyek hogy ha a' mésztől bé szívattnának, és úgy szólván el-nyelettnének, igy ez a' mész javasolandó vólna; mivel az újj trágyázott földek jóságát annál jobban öregbittené. Honnen által láthatni, hogy ezen vélekedés barátja azt hiszi, mintha a' gyümölts-hozó máteria *olaj-ból, só-ból, föld-* és a' *viz-ből* állana. A' mellyről azonban a' Chimika tapasztalások szerént a' dolgot meg visgalván, méltán kételkedhetni.

Orvosló, és tápláló gondos házi-gazdáskodás által szerzett készület.

Tseh Országból nevezetesen Prágából.

Bétsben a' Karinthiai úttzában, a' Sz. János-udvara mellett való Kavéházban, már jó darab időtől fogva készíttetik, az úgy nevezett *egészség-tsokoláda;* és ugyan olly kívánt előmenetellel, hogy az ezzel való elés végett ide mindennap össze gyült személlyek magoknak gyakran helyet sem találnak. — Vallyon mitsoda kelete lenne néki ha valaki ennek készíttésére itt Prágában, vagy más illyetén Városokban magát reá szánná, és adná? — Szabad próbálni! — Mi részünkről ezt, a' nyavalás emberi-nemnek egésége' helyre álléttására, az egészségesnek — pedig leg alább annak fentartására teendö foglalatosságat ennél fogva örömest segéteni kívánjuk, 's akarjuk, hogy ezen *egészség-tsokoláda'* készíttésre szükségképpen meg kívántatott szereket, hivén közöljük, és annak készítése módjat vóltaképpen le irjuk. A' szerek im' ezek:

Két font karakei kakaó.
Két font kanaria szigetbéli nádméz.
Két latt tzimet-fa-héj (cinamomum.)
Két könting (drachma) kardamomen-gyöker (cardamomum) és kubebe-magok (cubebae.)
Négy latt perselt riskája.

Az első munka a' kakaó választa'sában áll: mert abból, mindenik nem alkalmatos a' tsokoláda készítésre; mind a' *surinami*, mind a' *karakai* kakaó-babokban sok fehér, el-fójtott, romlott, és igy kivés olajjal bírók, találtatván.

A' második munka a' kakaó-báboknak perselése, vagy sütése, a' mellyen igen sok áll: mert ha gyengén perseltettnek-meg, elegendő olajt nem adnak, melly okból a' tészta olly higgá nem válhat, hogy formába öntettethessék. Erre nézve e' következendő jelekre kell vígyázni.

1ör. Midön azok illendőképpen meg vannak égéttetvé, héjjaiknak a' bélektől könnyen el-kell válniok.

2or. Midön meg őröltettnek, mint eggy folyó hignak, és nem száraznak kell nekik lenni. Ha erösen, 's meg-kívántatóképpen meg vannak perselve', az abból tsinált négy szegü kis tábla forma darabotskáknak színe sötét-, ha pedig gyengén világos-barna.

A

A' harmadik munka a' kakaónak őrléſe. Ez azon melegen, azonnal az egetés után kézi-malmotskákban, mint t. i. a' kávé, megőröltetik.

A' Negyedik munka, a' tzukornak, tzimetſa-héjnak, és a' többi füſzerſzámoknak porrá való töréſe. Minden füſzerſzám t. i. eggy mozſárban különösen aprón töretik.

Az ötödik munka továbba abban áll: hogy a' meg őrlött kakaó, eggy jól meg melegétett mozſárba öntetik, eggy ideig magán töretik, arra azután a' nádméz, és a' többi füſzerſzám eggymáſután laſſan laſſan, a' töres ſzünetlen való folytatáſa közben, töltetik; minden vagyonſágbéli réſzek igy már eggyütt lévén, azok ezutann-is mind addig töretnek, míg bellőlök eggy hig-káſa forma matéria nem válik.

Végre *a' hatodik munka*, a' meleg téſztának, vagy káſának a' mozſárból való ki-merétéſe, és a' mondola olajjal bellől meg kent formákba való öntéſe; a' hol még azt-is illő meg jegyezni, hogy a' téſzta már a' formákban lévén, azokat kézzel mind addig kell rázni, míg a' formának minden üregje a' téſztával egyenlőképpen be nem telik.

A' táblátskákat, 24 óra múlva, azonközben azok a' formákban hideg, leg alább hives helyen állván, azokból ki-vehetni.

Azon formák, mellyekből a' táblátskák, könnyen ki nem jönnek, eggy kéſsel gyöngen, meg kotzogattnak, és úgy ki jönnek.

A' jól kéſzült tsokoládának bizonyos jelei im' ezek: 1ör Annak jó ſzagának, keménynek, és ſzáraznak kell lenni. 2ſor. ſe édes, ſe keſerű ízű ne légyen. 3ſzor felette füſzerſzámos ſe légyen. 4ſzer pedig 's végtére, ha meg töretik a' töréſen fehér pontomotskáknak, vagy eretskéknek kell láttzatni. —

A' Tizedik Darabban félbe ſzakaſztott Amerikai Kökény-fa' le-iráſának folytatása.

Illyenképpen ennek a' fának ültetéſe a' patakok' partjainak meg erőſétiſére-is haſzonnal fordéttathatik. És hogy ha az illyetén vele való bánás eſztendőrűl eſztendőre meg újjíttatik, tüzelni való fa-kéſzület belőlle mindenkor elegendő ſzereztethetik. — Ezt azonban követeſes, és igen ſzáraz fenékföldbe ültettni nem tanátſos: mert ebben igen nehezen, és ſókáig, vagy éppen meg ſem foganodik. Azt pedig tulajdonképpen meg kívánja, hogy eggymás mellé mindenütt ſürüen ültetteſsék, különben az erőſzakos ſzelektől könnyen meg ſértetődik. — Ennek az ő levele ſem haſzontalan; mivel hogy abból, nem kü-

lön-

lönben mint a' kőrös-fa-levélből, a' szarvas marhának téli takárvány készíttetthetik, jó haszonnal neveltethetik a' réteken-ls: mert leveléi sürüen nem nönek, és igy tsak vékony arnyékot adnak, 's ennél fogva az alattok lévő füvet el nem fójtják, sőt inkább azt valamennyire a' nap hévségétől óltalmazván, annak növését, gyarapodását elő-mozdétják. Virágjai le szedvé, 's be áztatva' szagos vizet; különben pedig a' méheknek jó eledelt, adnak: mellyeknek azonban mind addig az ideig, mig el-tenyészteteséré neki elegendő mágva, melly Oktoberben szokott meg érni. nem vétetett, békét kell hagyni. Nem igen nagy magasságú hegyek' délre, vagy del-napenyészetre fekvő oldalai az erdőkben, ennek ültetésére leg alkalmatosabb helyek: mert az illyen helyen az ő különben könnyen törő fája, az erös szélveszektől leg kevesbe serthetődik meg. Hogy pedig az illyen helyen újjonnan ültetett fátskák a' szükséges nedvességben, mellyet első esztendőkben kiváltképpen meg-kívánnak, fogyatkozást ne szenvedjének, tanátsos volna hogy minden ültetvények, mellyeket itt eggy máshól 5—6. lábnyi messzeségre kellene ültetni, eggy lábnyi mélységű, 4 lábnyi hosszúságú, és 2—3. lábnyi szélességű gödör készíttettnek, a' mint azt a' szükség magával hozná; — hogy ezekbe a' gödrötskékbe az első, — és hó-lé öszsze gyüljön, és az ifjú ültetvényeknek elegendő nedvességet juttasson.

Hogy pedig a' Publicum némelly talám gondolatlanúl, gondatlanúl, és innén hejánosan tett próbák rosz kimenetele által el-ne idegenítessék, és ezen különben olly szükséges hasznú foglalatosságtól el-ne ijesztödjék, eggyszersmind arra-is intetik, 's néki ezen fának jó kimenetellel való nevelése el-tenyészteteséne eránt még tovább-is ez az oktatás, és út-mutatás adatik: hogy az első hónapokban ennek a' fának magról származott növeténnyei igen gyengék; gyakor öntözést; ritka földet, és jó óltalom kerétést, kívánnak, három-sőt még négy esztendős-korokig-is; mivel különben héjjokat azoknak édessége miatt télen a' nyulak le-rágják, és ennél fogva azoknak növését nagyon hatráltatják: hogy a' magnak tavasszal e' végre tulajdonképpen mélyen fel-ásott kerti vetemények' módjára jól el készített ágyokba kell vettettni; az illyetén vetni való magnak pedig Október végen szedettni, és szározon tartattni, vetés idejéig: hogy a' tartos, erős és már minden fagyos-déret elegendőképpen ki-álható ültetvény fátskákat, harmadik, és negyedik esztendőben, a' fellebb meg irt módon, és meg

jegy-

jegyzett környékekben, helyeken, kell el-ültetni; a' nélkűl, hogy azoknak vagy gyökeretskéi, vagy ágotskái el-mettzetteſenek. Melly foglalatoſságok, hogy ha körülette illyenképpen végbe vitetödnek; minden mezeigazda előre el-hitetheti magával, hogy fáradſága, munkája haſzonnal meg fog jutalmaztatni. —

Gazdaſágbéli Találmányok, mellyekről eggy Utazó Levelében kö vetkezendő itéletet téſzen.

Braunſchweigból Wedtlenſtedt féle utazván meg látogatám ottan ama' *Peſzler* nevezetű Prédikátort, ki magát az általa kéſzíttetett *meſterſéges tséplő-ſzerſzám (machina trituratoria)* és eggy újj *köpülő-edény*, tudóſítása által nem régen meg éſmértette. Ezt az utolſó találmánnyát nékem meg mutatá, és minden réſzre való hajlás nélkűl meg kell vallanom, hogy minekutánna én ezt meg visgáltam, és ezzel a' derék férjfival beſzéllettem, a' *tséplő-ſzerſzámáról* közlet le-iráſának is nagyobb hitelt adtam.

Ezt a' *köpülő-edényt* én vóltaképpen úgy találtam, mint ő azt tudóſitáſában le-irta; és bátron merem mondani, hogy az ő *tséplő-ſzerſzámából*-is azt a' haſznot várhatni, mellyet rólla közönſégeſsé tett vólt. Ezzel a' *köpülő-edénnyel* én magam is próbát tettem, és azt tapaſztaltam, hogy égéſz nap köpűlhettem, és a' mellett eggy ſzersmind olvashattam, vagy irhattam vólna, a' nélkűl, hogy magamat el-fáraſztattam vólna. — Mivél ennek a' vajkéſzítő-edénynek mozgáſa mindíg egyenlő marad; én valojában él-hiſzem, hogy ezen módon ſokkal ſzaporább a' vajnak kéſzítteſe, mint a' ſzokott köpülésnél fogva, a' hol a' kopülő el-fáradván a' munkát egyenlő mozgáſsal, melly itten ſzükſégesképpen meg kívántatik, nem folytathatja. Ézzen újj *köpülő-edénynek* mazgáſa váltaztatthatik-is, úgy, hogy az, a' mint tettzik, ſebeſsebben, vagy halkkabban eſhetik. A' ki tapaſztalta, 's tudja mennyi erőt kíván, a' közönséges köpülő-edényben való köpülés; es az azzal bánó ſzemélyek magokat melly nagyon ki-fáraſztják, és gyötrik, főképpen, hogy ha a' vaj, melly gyakran meg történik, öſſzve nem akar állani, az, ezt az újjonnan találmanyt, nem fogja' alkalmatlannak, vagy haſzontalannak tartani.

Ennek a' *köpülő-edénynek* fel találója, 's ſzerzője annak le-iráſát, és rajzolatját, a' fent nevezett tseplő-ſzerſzám le-iráſa eleibe ſzándékozik botsáttani, és a' kőnyv árusok által közönſégesen meg eſmértetni; meg akarván mutatni, mit kelleſsék ábból, annak le-iráſa ſzerént re-

remélleni, és a' közönséget az eránt meg-győzni, hogy ő ezen mesterséges eszközök készittésére maga tulajdon haszнától nem vezéreltetett.

Próbatétel ajánlás, és javallás.

A' *Komló (lupulus)* ugyan a' mi örökös tartományinkban helle közze bűven, és jó haszonnal termesztetik; de a' még eddig nálunk senkinek sem tűnt eszébe, hogy valljon annak hosszú, gazdag szárát, nem lehetne e' valami haszonra fordétani? Külsö országokban, úgy mint a' többiek között Ángyliában, abbol ollyan lent, és kendert szoktak készíteni, melly majd olly nagy betsben tartatik, valamint maga a' komló. — Mellyre nézve ha valaki fáradságát, igen kevés költségét a' próba tételtől nem sajnálná, annak maga részéröl valósagos jutalmát venné, a' Publikum eránt pedig mágát erdemesé tenné.

A' kertészmesterséget Kedvellőknek való Tudósitás.

A' ki arrúl vóltaképpen, meg akar győzettni, mennyire lehetsen ezt a' jeles, nemes tudományt vinni, és mi telhetik ki belőlle, annak jobb tanátsot nem adhatni, mint hogy ha Kanali Malaballia Jósef Gróf Urnak, a' Tsász. Kir. Tseh Országi hazai Gazdáságbéli Társaságnak Elől ülöjének, ki magát az emberi nemre, és annak javainak előlmozdétására, és eszkézlésére nézve már sok izben érdemesé tette. a' Prágai Lókapu elött fel-fogott, és készétett, minden részben tekéntetre, és szemlélésre méltó, kertjét meglátogatja, 's vizgálja. Valojaban méltan álmélkodhatni azokon az igazi ritkaságokon, mellyek ebben fel találtattnak; úgy mint annak *füvészi (botanica)* osztállya, berkek', tserek' nevelése; hazai halak gyűjteménye; számtalan madaraknak, 's fa nemeinek, gyönyörkedtető különbsége, ritkasága 's a' t., ebben a' kertben, eggy olly igazi drága kints, melly esmérőjét, 's betsülőjét egész a' bámulásig gyönyörködteti, és foglalatoskodtottja. —

MAGYAR UJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Orſzágban,

a' Mezeigazdaságat, és-Szorgalmatoſságat

erányozza.

Tizenkettődik Darab.

Kőlt Bétsben Bőjt-más-Havának

(Martiusnak) 29dik napján 1796dik. Eſztendőben.

Gazdaságbéli Tudósitáſok különbféle Környékekből.

Darmſtadtból a' Német Birodalomból,

Eggy olly mód' le-iráſa adatik-elől, mellynél fogva a' Jzőlő-tőket az el-fogyástól meg-oltalmazhatni.

Azon már esméretes módok, 's eſzközök közt, mellyek által némelly orſzágokban a' gyönge ſzőlő-tők, kiváltképpen kikeletkor, a' káros el-fagyástól oltalmaztattni ſzoktak, annál eggy sem jobb, és hathatósabb, mellyel *Frantzia Orſzágban* már sok ſzámos eſztendőktől fogva mindenkor jó ki-menetellel élni ſzoktak. —

E' pedig tsak abban az eggyügyü vélevalóbánásban áll, hogy semmi a' szőlő hegyekre, vagy kertekbe kivőlről be-ne-botsáttassék, a' mi a' szőlő-tőket belső melegségektől meg-foszhatná. Az illyen ártalmas időjárásnak el-távoztatására, a' sok, 's jó bortermő környékekben, ezen országban, ugy mint Nancy, Tulon, Nuneville, és más egyéb Városok tájékán, tsupan tsak füstel élnek.

E' végre itten minden esztendőben már jó eleve, az az mindjárt őszszel, a' szőlő hegyeknek, vagy kerteknek éjszakra, és napnyugotra fekvő részeikre, a' szőlők' mentében, mohból, fürészporból, tüské, ből, ágbogból, eggy szoval, mindenféle gizgazból, öszve gyüjtetik, 's az dombos helyeken eggy mástól 100 — 250. lépésnyi meszszeségre, sőt ha sürüebben esik sem árt, határokra rakatik; mellyek a' vintzelérek által, mihelyest tavaszszal észre-vétetődik, hogy az éjjeli fagyok a' szőlő-tőket veszedelemmel fenyegetik, azonnal éjfélkor, vagy mindjárt utánna, meg gyujtattnak, és ugyan ollyan módon, hogy soha se lángaljanak, tsak gözölögjenek, és igy tsak nagy vastag füstet tsináljanak, főképpen azon helyeken, a' honnén azt a' szellő leg könnyébben, és leg bizonyosabban a' szőlőbe viszi, 's abban el-terjeszti. Mihelyest tehát valahol a' gőz lángalni kezd, a' láng, a' határra földet hanván, mindjárt el-fojtatik; sőt e' végre a' már jó tüzesen gőzölgő, és majd tsak nem lángat vető határak, meg-is öntöztettnek, vagy ágbogból kötött nedves kévékkel valamenyire meg óltattnak, hogy egyebet vastag szünetlen füstnél ne adhassanak. Ha pedig talám a' szőllők nagy darab helyen fekünnének, akkor bennek-is, az imitt amott fel találandó üres paraszt helyekre, illyen füstölni való matéria készíttetik, és a' füstelés nem különben, mint kivül, belől-is folytattatik, mind addig az ideig, míg a' fel kelt nap még jó erejében nintsen, ekkor minden gözölgő kupotz egészen el-óltatik; és jövendő esetre úji matéria készíttetik. — Ez a' nagy füst természet szerént, kiváltképpen nagy hideg' érzésekor, midőn minden füstölgő rakások meg gyujtattnak, a' szőlő-táblákat egészlen bé-borétja, és ennél fogva a' szőlő-tőket, és-veszőket az el-fagyástól meg-menti.

Hogy pedig ezzel az eszközzel annak szükséges idejében élni lehessen, erre nézve az illyetén szőlős-környékekben az éjjeli vígyázoknak szorosan meg hagyatik, hogy az időjárásának változására szorgalmatosan vígyázzonak; a' kik is ha éjszak féle, vagy utánna hideg támad, a' harangokat azonnal félre-verik: erre a' jel-adásra pe-

dig

dig a' vintzelérek mindjárt a' ſzölők körül teremnek, és az itt megírt-módon a' füſt-tsinálás körűl forgolódnak, melly foglalatoſságoknál fogva ſok ezereket, kiknek egyedűl a' ſzőlő-mivelésből vagyon minden élelmek, az el-fagyásból ſzármazandó kártól, meg mentenek. —

Ez a' ſzorgalmatos gondoskodás egéſz *ſzent Orbán* napig, vagy 25dik Májuſig, melly a' ſzőlőknek gyakran veſzedelmet ſzokott hozni, folytatódik. Hogy ha már eddig az ideig a' ſzőlők epſégben meg marattak: ezen környékekben, régi bé-vett ſzokás ſzerént, ugyan ezen a' napon a' mező-váraſokban, falukban a' Lakoſok haláadó-innepet, vendégſéget, és öröm kiáltáſok közt tántzat tartanak: mert már ez után ſzőlőiknek meg eſhetendő el-fogyáſától többé nem félnek. —

Mindezeket az emlétett környékekben, és helyeken én ſzemeimmel láttam, és bizonyoſan tapaſztaltam ſok izben; ezen tapaſztalaſommal azonban meg nem elégettem, hanem hazámba viſsza térvén azt magam-is gyakran próbáltam. Próbáimnak jó kimeneteli a' füſtelni való matéria kéſzűletére, 's a' körűl való foglalatoſságra fordétott tsekély fáradſágomat, 's gondoſságomat mindenkor elegendőképen telles meg elégedéſemig meg-jutalmazták: mert azonban, hogy ſzomſzed ſzőlős-gazda társaim a' tavaſzi fagyó hidegek által ſzőlőikben ki-pótolhatatlan károkat ſzenvedni kéntelenittettek, az én ſzőlő-veſzſzőim mindíg friſ épségben el annyira meg marattanak, hogy azokon leg kisſebb el-fagyás jelét ſem tapaſztaltam.

A' ſzalmából kéſzített gyekényekkel, mellyek a' falak mellett ültetett ſzőlő-tőknek ugyan jó oltalom gyanánt ſzolgálnak, ezt a' veſzedelmet nem lehet mindenütt el haríttani. De föképpen, ha mindenfelől oltalom kívántatik, azoknak nints-is olly nagy haſznok, ſőt nemis olly alkalmatoſok, hogy azokat e' végre mindenütt haſználni leheſſen. Ezen kívűl pedig azokból felette nagy kéſzület kívántatnék, az azok által leéndő, több hold földekből álló egéſz tábla ſzőlő-hegyeknek az el-fagyáſtól való meg-oltalmazáſára; és még-is minden meg tett fárodſáginк, 's gondoſáginк mellett-is, azt el-nem kerülhetnénк, hogy a' ſzőlő-tőknek ſzámtalan ſok növetényeit, a' bimbókkal eggyütt le ne tördelnénк, és így ennél fogva nem tsak haſzontalanúl, de károſan-is foglalatoskodnánк.

A' Német Borodalomból, nevezetesen Wetterauból.

A' tiszta-búzában teremni szokott üszögnek el-távoztatásáról C. C. Kloch nevű árendás, eggy általa próbált eszközt következendőképpen ád-elől, és ajánl:

Én, úgy mond, az újjságokban már gyakran különbféle eszközöket olvastam, mellyek a' tiszta-búzában teremni szokott üszögnek el-távaztatására elől-adattak, és ajánlattak; de azok közzül ollyat eggyet sem találtam, melly eggyügyüségére, és hathatósságára nézve ahoz közelíttene, és a' belőlle várt jó ki-menetelnek olly bizonyosan meg felelne, mint az, a' mellyel én szoktam élni. Erre való nézve úgy ítélem, hogy az erdemes közönségnek hasznos szolgálatott teéndek, hogy ha azt véle nyilván meg esmértetem. — Melly okból azt örömest-is meg-tselekszem. —

Ez az én egész mesterségem tehát egyedül ebben áll, hogy keves idővel az előtt, minek előtte a' tiszta-búzának bé-kelletnék vettettni, 23—24. *fontig való búzára*, minekutánna azt eggy dézába, tsöbörbe, vagy más illyen forma edénybe, töltöttem vólna, *jó-erős gyümölts-bor*-vagy más efféle, *etzetből eggy meszszelt*, az az eggy pint ből, vagy kupából ¼ részt reá töltök; annak utánna, a' búzát kézzel mind addig keverem, míg tsak nem látom, hogy már minden búza szem, az etzettől nedves légyen; ekkor azt sákba töltöm, 's ha az idő reá alkalmatos, azonnal el-is vetem. És illyen módon bánok minden búzámmal nagyob mértékben-is, de mindenkor úgy, hogy mind a' búza', mind pedig az etzet, nagyobb mértéke-is, ezen itt ki szabott mértékkel arányos légyen, az az 48. font búzára eggy itze etzetet, 72. három mészelt, 's a' t. töltök. — Hogy ha pedig valaki azt a' kérdest tenné, a' mint méltán is tehetné, t. i. hát ha vetni való búza magját valaki illyen módon nagyobb mértekben el-készíttené, és annak azonnal leéndő bé-vetését, vagy tartós esös-idő járása, vagy más egyéb illyetén véletlen történet, hátráltatná, mi tévő légyen megmaradott magjával? Erre azt felelem, hogy a' néki semmit sem tészen, ámbár bé vetése 8—14. nap múlva esék is: söt ha az illyen dézátzalt búzából valami meg maradna-is, azt bátrán minden ketség nélkől, a' mire akarjuk, arra fordéthatjuk. — Ha ki tehát vetni való búza magját illyenképpen el-készítti, nyilván tapasztalni fogja, hogy az üszögnek búzájában leg kisebb jele sem fog találtattni: mert én ezzel az eszközzel, már 14. esztendőtől fogva élek, és ez alatt az idő

alatt

alatt, üfzögös búzám eggyetlen eggy idén fem termett. Mind azonáltal még eggyfzer, 's utoljára-is arra intek mindeneket, a' kik ezzel az efzközzel élni fzándékoznak, hogy mind a' búza', mind az etzet' mértékét arányofsan, az elől adott mértékhéz fzabni el-ne múlafsák. Ezen kívül pedig erre a' végre jó favanyú etzetet, és kíváltképpen telles, tökélletefsen meg érett vetni való magot válofzfzanak. —

A Tizedik-és Tizen eggyedik Darabban már böven le irt igazi Amerikai kökénfa magnak vetéséről, plántáinak ültetéséről, gondvifeléséről, azoknak kedvekért, kik annak nevelésében el-tenyvéfztétésében örömeft foglalatoskodni kívánnak, még tovább-is haſznosnak ítéltünk lenni, némelly jegyzeseket, és éfzre-vételekét közönségefsé tenni.

Az illy amerakai tőkénfa-erdő őltetéfének egéfz titka eggyedűl a' vetemény ágyok jó válosztásában áll, a' minőkbe annak mágját vetni akarjuk. Ezeknek a' leg köverebb földet kell válafztani a' kertben, még pedig ollyan helyen, melly a' hideg éjfzaki fzél ellen oltalmaztatik, a' napfény ellenben azt alkalmasint éri. A' ki tehát ennek a' fának magját jó előmenetellel akarja vetni, annak erre a' végre kertjében a' leg jobban el-kéfzített, és leg termékenyebb földet kell kikeresni, melly mennél inkább hasonlítt ahoz, a' millyenbe virágjainkat fzoktuk ültetni, a' kőkén-fa mag annal jobban ki-kél benne, és a' gyenge plánták annál könnyebben, és fzáporábban nőnek. Ha az illyen helynek meſterséges, vagy terméfzetes oltalma vagyon az éjfzaki fzél ellen, fekvése elég alkalmatos; ha pedig nintsen, alatson oltalmazó fallatskát kell néki kéfzíteni. Ennek plántái az árnyékot nem fzeretik; erre nézve arról kell gondoskodni, hogy a' vetemény ágyak a' gyümölts-fák alá, vagy azokhoz közzel, ne essenek. A' ki ezen ket környűlálláft kertjében eggyütt fel nem találja, fzükség, hogy azt fel kereſse, vagy önként ujjonnan kéfzitse, és úgy tsináljon vetemény ágyakat oda, eggy lábnyi magafságra öfzve hordott jó földből, a' hol azokat sém az éjfzaki-fzél, sem árnyék nem éri.

Ebben az igy kereſvé válafztott, gondofson el kéfzített vetemény ágyokba, a' mag aprilis közepe felé vettetik.

Azt vagy fzabadon, mint más magot, vagy pedig eggy mástól hat hüvelknyire távól lévő rendekben, vethetni. Mind a' két mód jó ugyan, de fzabadon vetvé alkalmatofsabbnak láttzik lenni. A' vetés után nedves időben több semmi sem kívántatik, de fzáraz időben az

ágy-

ágyak eggyſzer, vagy kétſzer eggy kevesé mindennap meg öntöztetnek; és az illy véle-való-bánáſsal a' magok hamar ki-tsíráznak, 's-kelnek. A' plántáknak közzűl minden haſzontalon füvet ſzorgalmatoſsan ki kell gyomlálni, hogy azoktól el-ne fojtaſsanak. Erre nézve a' vetemény ágyoknak, négy lábnál ſzeleſsebbeknek nem kell lenni, hogy a' gyomlálás annál könnyebben végbe meheſsen. A' plántáknak, növéſekhéz, és a' nap nagyobb ercjéhez képeſt, azok már moſt erőſsebb öntözéſt-is kívánnak, melly reggel nap fel kelte előtt, és eſtve féle, ſzokott vég-be vitetődni. Mellyekkel illyen módon bánván, azok derekasan nőnek, azonban ſzaporábban, és ſzemlátomáſt tsak akkor kezdenek nőni, midőn a' nap rövidebb kezd lenni. Mert éz előtt tsak gyökeresedtek: minekutáuna pedig már erős gyökeret vertek felſő réſzeik növéſe egéſz keső öſzig meg-nem hátráltatik. De már September' eleitől fogva az öntözéſsel ſzűkebben kell bánni, és annak vége felé azt egéſzen ki hagyni. Mert moſt, a' fő régula ſzerént, már azon kell iparkodnunk, hogy a' gyenge husos plánták fásodjanak, melly fásodás különben nem ſzármazhatik, hanem ha bennek a' nedveſség fogyaſztatik. —

A' plántáknak ez a' fásodása az által még jobban elől mozdéttatik, ha azt meg-gátoljuk, hogy a nap reájok ne füſsön; mellynél fogva ugyan növéſekben valamennyire hátráltattnak, ellenben azoknak még mind eddig tsak fü forma húſos hegyeik lasſan lasſan fává válnak. Ezt pedig az úgy nevezett *fa-levelből*-kéſzítet *takarók* által leg könnyebben eſzközölhetni. E' végre a' fákról le-hullott levelek öſzve gyüjtettnek, mellyek addig az ideig, még azokat haſználni kell ſzáraz helyen tartattván ugyon meg ſzáradnak, de meg nem rodhadnak. Ezek a' levelek September 20dik ja felé a' plánták közze ollyan módon hintetettnek, hogy azok a' föld-fenekét üreges fekvésekkel, mint eggy 9. hüvelknyi magaſságra bé-takarják. Már moſt az öntezés egéſzlen ki marad. Decemberig ezek a' levelek réſz ſzerént magoktól le-ülepednek, réſz ſzerént az eſőtől le-ngomattattnak; akkor tehát újjonnan fris levelek hintettnek a' növetények közzé, és ugyan már moſt eggy lábnyi magaſságra. — És ez az á fa-levelekből tsinált téli takaró melly akár minémő erös hideg ellen-is éppen meg-tartja a' növetényeket.

A' következendő eſztendőben a' vetemény ágokkal ſemmi dolog sintsen. Még a' levelé-takoró ſem födetődik le róllok, annálkevesbe öntöztettnek meg a' nevendék-fátskák, ambár akár melly forró melegségek járjanak-is.

A

A harmadik eſztendőben pedig tavaſzſzal ezek a' fátskak oda ültettettnek, a' hol nékik állandó maradáſra való hely rendeltetett. —

Itten végtére még tsak arról a' tapasztaláson fundáltatott igazságról tétetik emlékezet, hogy a' nem igazi, leg kövérebb földben neveltetett kökénfák, leg soványobb földbe el-ültettettvén, ha eggyſzer meg foganodtak, jól fel-nőnek; az igaziak ellenben mindég jo-földet kivánnak; és ez eggy bizonyos jel, melly által a' nem igazi kökén-fa, amattól, és más egyebektől meg különböztetik. —

Gotha Városából.

Az Ugar-földek haſználásáról némelly éſzre-vételek.

Annak a' Kerdésnek, melly némelly praktikus mezei-gazdák között, az ugar-földek haſználására nézve, támadott, tud. i: *vallyon minémü intézéteket kellene e' végre tenni, hogy mind a' juh-tartás 's-nevelés meg-maradhaſson, mind pedig a' paraſzt-gazdának ugar-földjei' haſználása ſzabadon hagyathaſson?* e következendő éſzre-vételek, ha talám nem egéſzlen, leg alább valamennyire való meg fejtésére ſzolgálhatnak.

A' mezei-paraſzt-gazdának az ugyan keserveſsen esik, hogy ő azon földjeit, mellyektől adót fizet, és minden rerhet visel, ſzabadon nem munkálkodhatja, 's haſználhatja, a' mint akarja: mivel magában azt képzeli, hogy illyen módon mind sok haſznoktál, mellyeket azokból vehetett vólna, meg foſztatik, mind ſzorgalmatoſságában gátoltatik, mind pedig azoknak arnyékos birtokában háborgattatik.

De ámbár minden paraſztnak, és más egyéb mezei-gazdáknak ſzabad akaratjokra hagyattaſsék-is ugar-földjéit haſználni, főképpen haſznos takarvány-fü-magokkal bé-vetni: még-is elég ugarban hagyatott föld léſzen, a' hol a' juhok legelhetnek. Mert vallyon mitsoda jó gazdának tünhetne még tsak eſzábe-is az, hogy az iden minden bé-vetett ugar-földjéből nyert haſznot, a' jövő eſztendőben kettős, vagy hármas kárral fel valtaná? E' bizonyára nem jó, hanem oſtoba, és a' gazdáskodásban tsak az óráig látó gazda vólna! Mert a' jó gazdának a' jelenvalókat a' jövendőbéliekkel mindég eggybe kell venni, vetni; ezen jól meg fontólt eggybevetésből ſzármazott következésekből magának intézeteket, 's rendeléseket tenni; ezekhez magát alkalmaztattni, és foglalatoſságait ſzabni. —

Az tehát igaz, az is marad, hogy ha a' ſzantó földek mivelésében a' rendtartásnak fen-tartvá kell maradni, következendőképpen azok-

azoknak annyira meg nem kell rongáltattni, hogy a' gabona termeſztésre alkalmatlanokká tételſenek, ugar földnek mindeg kell lenni. Mert különben, ha az ugarok lenni meg ſzünnének, miként lehetne a' ſzántó földeket a' haſzontalan, sőt ártalmas füvektől ki-tiſztítani? azokat annak idejében illendőképpen ſzántani, trágyázni, és bé-vetni? A' melly rajtok él-kerülhetetlenül meg teendő munkák nélkül, azok rövid idő múlva, poſztákká, és haſználhotatlanokká lennének.

Sőt bizváſt álléthatni, hogy ha azoknak a' *ſzobában gazdaſkodó gazdáknak*, a' kik az ugarokat el akarják törleni, képzelődései valósággá lennének, eggy hejános aratás, a' másikat érné.

Hagyattaſsék tehát a' mezei-paraſzt-gazda erre nézvé ſzabad akarotjára! engedteſsék meg néki földjeivel úgy bánni mint maga kívánja! eggy, két, eſztendő múlvá maga tulajdon kárán meg okosodik, 's helytelen, veſzedelmes kívánságát önként kárhoztatni fogja; — és a' régi ſzokás mellett örömeſt meg-marad.

Azonban az is igaz, hogy az ugarokban termeſztett takarvány-füvek a' legelőnek nem ártanak, sőt inkább haſználnak. Mert melly kevés fü terem, az ugarokon? ellenben mennyit tsipkednek-le a' juhok, a' takarvány füvekből, az azokkal bé-vetett földek hoſzſzában legeltettvén; vagy mellettek el-hajtattván? Mellynél fogva a' ſzántó föld birtokosa igen kevésben, vagy semmiben sem károsodik, a' juhok pedig nyerteſek, ha hogy hellye közzé az ugar táblákan, némelly földekben illyen takarvány-füvek teremnek: mert a' jó juhaſz-páſztor ravaſz, valamint a' jó vígyázó kuvaſz; és ez a' tsekélység vétekül sem tulajdonittatik néki, tsak hogy nagy kárt ne tételſen. —

Hogy ha pedig valamelly földes Ur, juhokat-is tart, földjeihez, és a' juh-neveléshez képeſt, eſztendőnként 10—20—30. darab földjét ſpanyol-ló-herével, árpával, vagy zabbal elegyétvé bé-vettett, és azokon juh nyájjait, eſtve felé, minek előtte a' harmat le-esik, legelteti; illenképpen azok jól fognak élni, és addig az ideig, míg a' tarlóba hajtatthatnak, az ehségtől meg tartatnak; mellyre nézve az illyen birtokos paraſzt-gazdáinak-is meg engedheti, hogy ugar-ſzántó-földjeit, a' mint akarja haſználja: mert illyen módon attól éppen nem tárthat, hogy juhai ehel dögöljenek; amazok pedig, a' mint már fellebb emléttetett, illy ſzabadságokról nem sokára le-mondanak, mihelyest t. i. abban valóságos hasznokat fel nem találjak; a' mit nem is remélhetnek; mivel földjeiknek jóbbittsára elegendő trágyájok, 's annak mesterséges tsinálására pedig értékek, 's idejek, nintsen. —

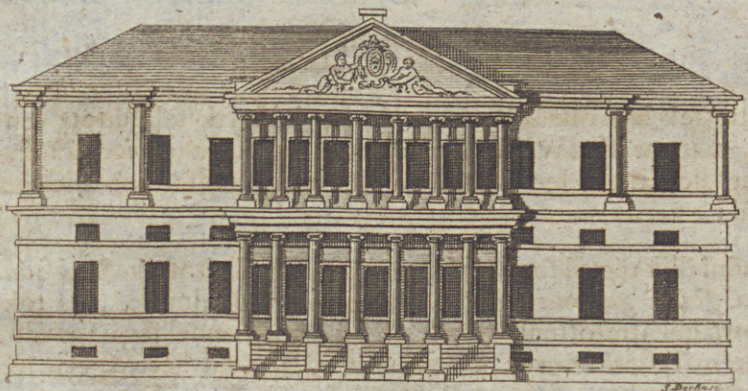

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Országban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatosságat

erányozza.

Tizenharmadik Darab.

Kôlt Bétsben Sz. György-Havának

(Áprilisnek) 5dik napján 1796dik. Esztendőben.

Gazdaságbéli Tudósitások különbféle Környékekből.

A' Német Birodalomból, nevezetesen Rottwitzból, és Dresdából.

Melly nagy tökélletességre hozatthasának a' mesterségek fáradhatatlan szorgalmatosság által, két érdemes férifiak eggy mesterséges gabona tisztitó-eszkőz fel-találása, és el készitése által, mellyel minden ki tséplett, vagy-nyomtatott gabonának, a' polyvából való ki-tisztitására nézve, az eddig kéjedelmes, fáradságos, 's bajos szórás helyett élhetni, újjonnan meg mutatták.

Erre nézve, de föképpen azon okból, hogy ez, azok között az eszközök között, mellyek ezen kézi munkának könnyebbí-

téſére kéſzíttettek leg óltsóbbnak, és leg jobbnak találtatott lenni, eztet a' két magyar Hazával-is, rólla tett következendő tudósítáſnak, és bizonyſágtételeknek le-iráſánál fogva, meg eſmértetni méltónak ítéltük lenni:

Már tudni illik régtől fogva ſok mezeigazdák óhajtották *Szakſzóniá*ban is, ama' *faltzi gabona tiſztitó-eſzközt* olly alkalmatos, és tökélletes állapotra hozattatottnak lenni, 's látni, hogy ennél fogva az idő, és munkások kéméllésére nézve, a' nélkül az egéſz föld kerekségén mind eddig gyakorlott gabona ſzórás nélkül el lehetnének. Mire nézve rajzolatok', és muſtra-formák után ennek el-kéſzítéſét próbálták-is némellyek; de mivel ezek ſzerént, nem mindíg olly jó előmenetellel lehet munkálkodni, mint a' meſterſégben gyakorlott meſteremberek ſzoktak: azért-is az illyetén meſterſéges eſzköz haſzon vehetetlen vólta miatt mindíg félre tétetődött. De végtére tsak ugyon találkoztak néki meſterei *a' Faltzi Válaſztó Kerületben, Leiningi Grófſágnak Wallertheimi mező-városában lakozó Maus Fülöp, és Weinheimer Gáspár* nevezetű érdemes ferjfiak, a' kik moſt Dresda körül múlatnak, és az oda való ſzürőkre illyen leg jobb gabona-*tiſztitó eſzközöket* tsinálnak; a' minémüek már a' Faltzi V. Kerületben, minden, magokat tsak középſzerüen biró, mezeigazdáknal-is fel-találtattnak. Ennek *a' tiſztitó eſzköznek* (de a' melly nem valami ſzóró-eſzköz, mint némellyek rólla vélekednek) fő, és kiváltképpen való haſzna, és a' véle-valóbánas, Szakſzoniaban, a' hol az már fél eſztendőtől fogva kéſzíttetik, több földes uraſágoktól rólla adott bizonyſág-levelekben környűállóképpen elől-adatik, ki-magyaráztatik, és valónak lenni álléttatik, meg-is erősíttetik: mellyről bizonyos tudósítáſt lehet venni Dohna mellet fekvő Kottwitzban lakozó *Rieben* nevű hadi-Kommiſſarius Úrtól; nem különben Dreſdában *Riem* Kommiſſio' tanátsóſától.

Erre való nézve erről tsak az említtetik; hogy a' gabonát ez után *az tiſztito eſzköz* utan többé nem ſzükſéges ſzórni, annál kevesbé *kézi ſzelelő malmotskán* tiſztítani; és hogy két ember, eggy óra múlvá 20—30. mérő gabonát-is, a' ſzemnek nagyobb, vagy kiſsebb vóltához képeſt, egéſzen, és ugyan olly tiſztán, hogy tiſztábban nem is lehet, meg-tiſztíthat. —

Azért

Azért tehát ez a' *meſterſéges eſzköz* igen haſznos, mind a' földes uraknak, mind a' polgároknak, mind pedig a' paraſzt-gazdáknak-is. Mert ezen gabona-tiſztítás' módja ſzerént *elöſzör* a' polyvában ſemmi ſzem ſem marad; *máſodſzor* ſzép vetni való mag kéſzíttetthetik; *harmadſzor* minden ſzerű gabona ſzem t. i. jó, középſzerű, és alább való, különöſen válaſztatthatik. —

A' többiek között *Reinhold*, Kreyſchán Dresda mellett lakozó Hadi-törvényſzék tanátsos Ur' bizonyſág-levelében az mondatik, hogy ez, néki tsinált három illyetén *kézi-malmotskákkal* több izben tett próbái után, arról mindeneket bizonyoſsa tehet, hogy a' gabona fel ſzórása, egéſzen ſzükſégtelen; hogy azokkal néhány óra alatt azt a' munkát végezhetni, a' mellyre különben 1 1/2 nap kívántattnék, és hogy a' gabona ollyan tiſzta lenne, millyen az eddig való bé-vett ſzokás ſzerént ſoha ſem lehetne; ſőt hogy a' ſzelelő kézi malmotska nélkűl-is könnyen el lehetni. —

Eggy más, Kitzén lakozó *Haenel* nevezetű *Kommiſſio-tanátsos*', Pegau és Bornában lévő Igazſág ſzolgáltatásra ügyelő ſzék' Tiſztviſelő Urnak bizonyſág-levelében az adatik elől: hogy ezek az érdemes meſteremberek, néki ollyan *gabona tiſztíttó kézi malmotskát* tsináltok, melly nem tsak ſínomon, és jól ki-van dolgozvá, de a' mint a' véle tett próbák mutatják, tagathatatlan nagy haſznú-is légyen: Mert ez által mindenféle gabona, még a' leg kiſsebb répa mag, és köles-is, különös nagy erő nélkűl minden tiſztátolanſágtól igen tiſztán el válaſztatthatik; és két ember néhány órák múlvá annyi gabonát tiſztábban el-kéſzíthet, mennyit hatan az által a' kéſedelmes, és bajos fel-ſzórás által, egéſz nap el nem kéſzithettenek volna. —

Mivel tehát az illyen *malmotska*' tsinálására teéndő költség nem nagy, réſzeinek öſzve ſzerkeztetéſe eggyügyü, innét az egéſz eſzköz fődarabjaira nézve tartós légyen: ennek meg ſzerzéſe minden jóſzággal bíró mezei-gazdának, a' ki az időt, és fáradſágat kéméllení, kézi munkáját könnyebbíteni akarja, méltán és bátran ajánlhattatik. Arról, a' mi ezen két bizonyſág levélben körnnyűlállóképpen, 's hoſszabbatskán elő-adatik, ſok más bizonnyſág levelek-is rövideden, 's nyilván valláſt teſznek. Mint hogy pedig ezen két ferjfiak, ennek az eſzköznek tsinálásában már gyakran foglalatoskodtak; azért nálok már azon hibák-is, mellyek kéſzítéſében elhetnek, el annyira eſméreteſek, hogy azokat tölle könnyen el mellőzhetik. —

Hogy ha valaki kívánja, ök ezen mesterséges eszközt, szabadszálláért, tartáért, és 15. tallérért, ahoz tartozandó fát, és vasat, 's a' t. nékik szolgáltatván, annak a' ki szolgálatjokkal élni akar, házánál, vagy jószágán, nem tsak rendesen 's illendőképpen el-készítik; hanem ezen kívül az azzal való bánásra, es annak igazításara vagy is meg rongált állopotjá jobbitásara-is szükséges oktatást adnak. Hól lehesen ezen mesterembereket fel-találni, 'e' végre az emletét két prakhoz bátran és bizvást folyamodhatni: mert ök, azokkal nékik levelezések lévén, hol létek, 's maradásokrol, időről időre tudósittattnak. —

Egészség' fentartására, 's egyszersmind test' táplására szolgálandó házi orvös-eszközről, nevezetesen a' Tzikória-kávéról.

Ezen kávéról, mellyel a' *Német-birodalomban*, *Helvetziában* 's a' t. hellye közze élni szoktak, a' vélekedés különbféle: mert azt némellyek az egészségnek hásznosnak, mások pedig ártalmasnak tartják lenni. Lássuk először is azon állétásokat, mellyeknél fogva az azzal való élés kárhoztatik, leg alább nem javasóltatik; ezután pedig amazokat, mellyeknél fogva javasoltatik.

Eggy valaki tulajdon tapasztalásából *(a' mint mondja)* az ellen im' így okoskodik: Én, úgymond, Helvetziának bizonnyos környékében 5. esztendeig múlattam, a' hol a' *tzikória-kávé*-ital, kivált a' közrenden lévő embereknél nagyobb szokásban vagyon, mint akár hol másutt. Ök ezt a' kávét napjában 2szer. a' szegényebbek 3szer. 4szer. is isszák; még pedig úgy, hogy az igazi kávéból kevesét, vagy semmit sem kevernek közibe, és minden tzukor nélkül. Erre fölt földi-almát, vagy krumplit, vagy pedig a' nékik nem léven, vagy az azzal való gyakor éléft változtatni kívánván, kenyeret esznek. És jóllehet olly gyakran, 's közönségesen éljenek-is az illyeten *tzikória-kávéval*, azt mind azonáltal nem hallottam, annál kevesbe tapasztaltam, hogy ez a' szemnek ártalmas vólna. — Azonban én ezt a' kávé-italt még sem javaslom sen kinek-is. Mivel különben közönségesen azt tartják, és állétják felőle, hogy az időtől fogva, miúlta ezzel a' lakosok olly gyakorta élnek, a' száraz-betegség közöttök el tenyészedet, 's hatott, és én azon magam-is nagyon meg illetődtem, hogy itten tartózkodván, ezt a' betegséget a' mezőn olly sok iffjú személyeken uralkodni hallottam. Melly nyavala többnyire az ide való fehér népen szokott uralkodni, a' ki té-

MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA DEBRECEN

télen, nyáron pamutot fon, és a' mellett kávét iszik, el-annyira hogy a' fris, virágzó, piros ábrázat a' leányoknál, Aszszonyoknál, gyermekeknél, itt olly nagy ritkaság, a' köz nép között, mint nálunk a' faluſi lakoſok közt, kik magokat az illy kávé-italra még nem ſzoktatták, a' halaván ábrázat.

Még ſzembe tünőbb vólna az erős férjfiaknak apadáſa, és el-fogyása, hogy ha ezek magokat a' havaſokan réſz ſzerént az ő ſzokott tápláló tejes eledekkel meg nem friséttenék, réſz ſzerént magokon egéſzségek fentartáſára ſzolgálandó foglalatoſságok által nem ſegéttenének. De még is, ezeknek teſti erejét is nagyon fogyaſztja. —

Mind ezekből a' környül állásokból azt lehet valamennyire ki hozni, hogy ez az ital, jóllehet talám nem egyedűl okozza-is ebben a' környékben a' teſtnek erőtienséget, hanem azt a' ſonyás, ſzövés, és más egyéb fabrika munkák-is tóditják, — felette ártalmas légyen. Melly azonban ha valahová bé-hozattatik, az azzal való éles tsak hamar közönſégeſse léſzen, el annyira, hogy az a' költség a' mit különben egéſzséges, 's tápláló eledelre kellene fordítani, az illyen kávéra fordittatik. És a' helyett, hogy azt napjában egyſzer innák, kétſzer, háramſzor, ſőt négy ſzer-is iſzák, 's illyenképpen a' más egyéb egéſzséges eledelekkel való élés el-múlattatik; ha talám tehát magában nem vólna-is ártalmas, — a' mit ugyan az értelmes, alkalmatos orvoſok itéljenek, és határozzanak meg; de az tsak ugyan bizonyos marad, hogy ez az ital heves lévén, ſzükſéges képpen az inakat, 's erekét, a' vért gyakran bennek erőſzakos ſebes folyásra buzdítván, meg tágitja, azoknak rugó erejét *(elaſticitatem)* fogyaſztja, és igy az egéſz teſtet el-erőtelenítti. —

Mennyivel jóbb hazaſiság vólna tehát, annak termeſztéſét, az illyetén italra nézve inkább kárhoztatni, mint ſem javaſolni, és azon munkálkodni, hogy az ezzel való élés a' falukban ńová tovább el ne terjedjen! Ámbár Szakſzónia a' *tzikória* termeſztés által több milliomokat nyerjen is, mellyről én igen ketelkedem; mind az által ez a' nyereſég maga után ki potolhatatlan kárt húzna, hogy ha ennél fogva, ezzel az itallal való elés, a' köz nép között el-terjedne.

És erre való nézve bár ennek a' kávénak pergelésével főzéſével, és iváſával el-töltött időt gondolóra ne vegyem is, azonban az a' teſti erőtelenség, 's nyavala, melly ennek italából a' köz népre el-

hat-

hatna, a' kinek kézi munkajával, más egyéb foglalatosságával, mellyre el-kerülhetetlenül szükségesképpen álliondó egesség, 's izmosság kívántatik, az egész Publikumnak élelmére való szükséges dolgokat meg kell szerezni, elegendő okot szolgálhatna, még annal nagyobb pénzbéli nyerességről-is inkább le-mondani, mint sem azt kívánni. —

Azanban ennek a' dolognak igazságát vagy igazságtalan ságát én igen szeretném tudni, 's erre nézve felette is igen kívánám, hogy a' Helvétziai levelező orvos társaság, az ő észre vételeit, 's jegyzéseit ezzel a' kávéval való élésről, főképpen a' köz népre nézve, az emberi nemzetnek javára, minél hamarább közönségesse tenné. —

*
* *

De lássuk már most ezzel a' *Tzikória-kávéval való* éleſt javasoló elől-adáſtis: Mert az előbbeni elől-adásnak ſummája, a' mint láttzik, tsak oda megyen ki: hogy a' *tzikoria-kávéval* való visza-eles légyen ártalmas. Már pedig az nyilván való tapaſztalás, hogy a' leg jobb, leg hasznossabb dolgok-is ártalmaſosok, és károsok, mihelyeſt azakkal viſzſza élünk: *Usus habet laudem, crimen abuſus habet*, a' mint a' deák Pöeta mondja. — E' pedig im' e' kővetkezendő:

A' *tzikória-kávé-italra* vézve hajdan Szakſzóniában kétsígek támadtak: ha vallyon az ártalmas, vagy haſznos vólna-é? de azokat Hildebrandt nevezetű orvos doctor, a' Braunschweigi egészségre ügyelő Fő-Collegiumnak, néhai Profeſora, és eggyik Tanátsoſa, fontos tulajdon tapaſztalásai által egészen meg-tzafolta. De hogy-is lehet még tsak gondolni-is, hogy a' Braunſchweigi hertzegi, es Prusſziai királyi tartományokban, az ottan lévő mindenre ſzemesen vígyázó kormány ſzékek, a' *tzikória-kávénak* kéſzíttéſét, és el-terjesztéſétt, olly ſok eſztendőktől fogva, és olly nagy bőséggel meg-engedték vólna; hogy ha annak ártatlánságáról, ſőt haſznos voltáról tellesſéggel meg nem győzettetettek vólna? Sőt, a' mi még több, ezekben a' tartományokban, nem tsak az azzal való élés meg engettetett, de ezen itt következendő fél tételeknek közönſegésen lett ki-hirdetéſek által, tudni illik:

1ör *hogy a' tzikória kávé-ital egészségessebb, és még ártatlannabb légyen, a' kávénál magánál;*

2or

2or *hogy az által a' minden napi házi-költséget nagyan meg kemélhetni; és*

3or *hogy ennél fogva, nagy ſumma pénz, melly különben ki hordatott, a' tartományban marad, és többnyire a' mezei lakoſok közt forog;* ez az ártatlan ital eggy-ſzersmind javaſoltatik-is. Mivel hogy ennek kéſzitésére a' Prusſziai udvar ſenkinekſem adott ſzabadſágat, minek előtte a' termeſzet visgálok kötelesſégekhez képest, arról: vallyon a' tzikória-kávé-ital az egészſégnek haſznos légyen e', vagy ártalmas? meg-ha-tarazzott jó-vélekedéſeket, 's itéleteket be nem adták. Erre való nézve, az é végre nyert, 's készitett Szabadság-Levélben-is *(privilegium,)* az inditóok, mellyből az adatott, illy fejezések kel tétetett ki; *mivel*, ugy mond, *tudós, és alkalmatos, a' dologhoz jól értő férjfiak jóvahagyáſával tett többſzöri fondamentomos próbák utánn, ez a' tzikoria-gyökereiből kéſzittetett ital, a' physika-chimiá' kútfejei ſzerént, nem ketséges, annal kevesbé ártalmas, ſőt az ember egészſégének a' kávénál-is ſokkal haſznossabbnak lenni találtatott.* —

Illy környülállásban a' Szakſzóniai Válaſztó Hertzegseg' Kormány ſzéke a' *tzikória-kávé kéſzittésre*, minden az eránt teéndő további nyomozás, 's visgálas nélkűl, engedelmet adhatatott vólna; azonban ſzabadſág levelet, az azt kéſziteni kívónoknak előbb meg ſem adott, minekelötte a' Válaſztó-Hertzegseg'-egészſégre ügyelő Collegium itéletét, 's jóváhagyáſát erről meg nem értétte. Az ugyan igaz, hogy abból az ártalmas és undorodáſt okozó haberékból, mellyet idegen orſzágbéli fabrikák mind-eddig Szakſzóniaba *tzikória, vagy gyökér kávé* név alatt nagy bőséggel ſzállétották, és a' mellyet azonnál ſzineről, ſzagáról, de leg könnyebben árrának majd tsak nem hihetetlen óltsóſágáról, meg lehet eſmérni 's válosztani, az ember egészſégére ſzármazhatandó ártalmas következésektől méltán félhetni mert ha mindjárt, gyanús *murkon gyökerek* (pastinaca) nem kevertettnek-is közibe: mindazáltal, az abban találtatott többi gyökereknek ſints ollyan orvosló, 's tápláló erejek, mint a' *tzikoriának*, és ugy mint meleg-italok duplán ártolmaſok. — Erre való nézve a' Valaſztó Szakſzoniai hertzegségben a' lakoſok bátorságáért a' felsőségnek parantsolatjából, minden ſzabad-fabrika igazgatójának törvényesen meg kell esküdni, és azt fogadni: *hogy a' tzikória-kávét, akar mi néműnévea nevezető más ſzerrel öſzſze ne keverje, vagy őſzve keverni ne engedje;* és az

ném

ném különben, mint ezen felől-irás alatt: *Szabad tzikória-kávé-fabrika*, árrulja, vagy árrúltaſſa: melly intézetekről és rendeléſekről különös hiradás által a' publikum-is tudóſſitatik. Többnyire ennek az igazi és meſterſégesen égetett 's kéſzített *tzikória-kávénak* ártatlansága tsalhatatlan tapaſztalásokból elegendőképen meg mutattatott el annyira, hogy a' már egészlen minden kétſégen kivűl légyen.

Ezen kivűl az azzal való élés módjában-is illy oktatás adatik, hogy azok, a' kik az étkek' könnyebb, 's jobb meg éméſztése végett élnek kávéval, a' *tzikória-kávénak* amához tsak ¼ réſzét, vagy felét vegyék; a' kiknek pedig vérét a' ſzokott kávé fél-buzdítja, vagy heveséti, aztat, a' *tzikoria-kávénók* jó nagy réſzével elegyétsék öſzve, vagy pedig azzal tsupán magával éljenek.

Jelentés, és Értekezes.

Én ez előtt vagy két eſztendővel *a' napután fordulo-virág' magjából (heliotropium)* olajt üttettem, mivel az abból keſzült olaj a' *Provintziai* olajhoz haſonlónak mondatik lenni; de abból egyebet tsekély, 's leg alább való *répa mag' olajnál* nem kaphattam.

Az iden máſodſzor tettem véle próbát, és ugyan más malomban, azt gondolván, hogy az én jó olajomat ki-tserélték, és moſt olaj helyett, tsak *olaj-pogátsát* nyertem. Az olajütő azt mondja, hogy a' magokban olaj ugyan vagyon; de azt bellőlők ſemmi úton módon ki nem ſajtolhattni. Az elſő molnár, a' ki roſzſz olajt adott, kétſég kévül azt tsak azért tette, hogy rajta ſzégeny ne maradjon, mintha tud. i. ő nem tudna olajt préſelni. —

Ha tehát más egyéb érdemes mezei-gazdák ezen hazai olaj-plántával, melly olly bövön magzik, és olly különös ékeſſégére ſzolgál a' kerteknek, föképpen őſzſzel tett, vagy teendő próbáikban ſzerentſeſsebbek voltak, hogy ſem mint én, vagy pedig talám ezután fognak lenni, tiſzteléttel kérettettnek ez eránt tapaſztaláſokat, és oktataſokat, közleni ne terhelteſsenek.

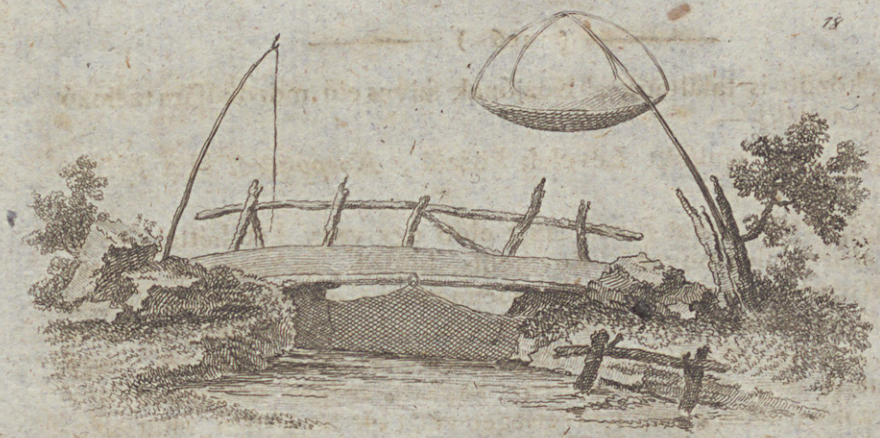

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Orſzágban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatoſságat

erányozza.

Tizennegyedik Darab.

Kôlt Bétsben Sz. György-Havának

(Aprilisnek) 12dik napján 1796dik. Eſztendőben.

Gazdaságbéli Tudósítáſok különbféle Környékekből.

Magyar Orſzágból.

A' földi-bodzának ki-puſztítáſáról, a' *Magyar Hirmondónak* 20dik darabjábann már eggy Tudóſitás kőztetett; azon Tudóſítás a' *Mezeigazdaſág' Nyoltzadik Darabjában*-is közönſégeſsé tétetett: közőltettnek moſt ugyan azon tárgyról a' *Magyar Hirmondó* hoz útaſított három Levelek, mellyek újj bizonyſágai annak, hogy a' Magyar

Nemzet között-is találtatik a' Közjónak ſzives elő mozdítáſára tzélozó munkás ſzándék. —

Eggy, az említett Levelek közzűl, *Korponáról* klöt Mártz. 20dikán, 's ezt tartja:

„Kereſztelő Szent János napja előtt egy vagy két héttel *(az az Junius' elején,)* leg-bővebb, kövérebb, bújább, és tüzesebb ſzokott a' nedveſség lenni, mind a' gyökerében mind a' már ki-nőtt réſzében-is a' földi-bodzának. Ha tehát az említett idő-tzikkelyben, úgymint Ker. Sz. János' napja előtt egy vagy két héttel ki-ſzaggattatik, vagy — a' melly még jobb — keskeny kapával méjjen ki-kapáltatik a' bodza: sokkal több éltető nedveſséget veſzt el, hogy ſem mint elégséges lehetne életének további folytatására. Fog azonban még is erőlködni, de éppen a' sok erőlködés által úgy halálra gyengíti magát, hogy vagy éppen semmi újj nővéseket nem hajt többé; vagy ha találna hajteni: az eſſéle újj nővéseket mindég ki kell tépni, egéſſz őſzig. A' ki ezen kevés fáradságot tenni nem sajnállja: munkájának óhajtott tzéllját fogja érni, mint én ennek haſznát egy híres Tiſzttartó körűl önnön magam tapaſztaltam. Ha akkor ſzaggattatik ki a' bodza: midőn már nem nő többé: úgy nem lehet annak kiveſzését várni: mivel az akkori ki-ſzaggatás mellett meg-marad a' bodza' gyökerének egéſſz nedveſsége. Ezen előadásomból ſzükségesképpen látatik következni, hogy az az É. Hazaſi is, kinek Levelét a' 20dik. ſzámú *Hirmondóból* olvastuk, nem más idő ſzakaſzra tzélozhatott, hanem az én általam ki-nyilatkoztatottra."

(Második Levél.)

Győr Vármegyéből Jósef napján: — „Nagy örömmel értjük a' Kedves *Magyar Hírmondóból*, hogy többen is vagynak édes Hazánkban olly nemesen gondolkodó Hazaſiak, a' kik a' Mezei-gazdaságról gondoskodván, annak fel-segítésére másokat is serkentenek. Méltó is, hogy más Nemzetek utánn mi is törekedjünk e' réſzben, annyival inkább, mint hogy valósággal még sok hijánoſságai vagynak Magyar Hazánkban a' Mezei-gazdaságnak."

„A' Földi-bodzának a' ſzántó-földekből, és kaſzáló-rétekből lehető ki-írtása eránt annál ſzükségeſsebb gondolkodni, minél több károkat okoz az sok helyeken."

E'

E' folyó Mártzius' 11dik. napján kőlt 20dik. darab *M. Hirmondó*ban közönségesé tétetett Tudósítása egy 25 eſztendőkig Tiſzttartói hívatalt viselt jó Hazafinak, e' réſzben tellyes figyelmet érdemel."

„De én ennek még könnyeb, és saját tapaſztalásomból mondhatom, bizonyos módját tanúltam ez előtt 22 eſztendőkkel egy éltes, és jó falusi Gazdától. Tettem is akkor magam próbát, és három idén ſzembe-tűnő haſznát láttam annak. Igaz, hogy azólta, réſſzerént kűlföldi, réſſzerént Városi lakásom miatt nem igen gyakorolhattam azt. Hanem most harmadik eſztendeje már, közelebb érvén a' Mezeigazdaságot, újra elő vettem a' próbát; 's nevezetessen egy újj rétemen tellyes kívántt haſznát látom annak. Az én egéſſz próbám 's manipulátziom igen könnyű, és közönséges. Május és Június Hónapokban akarmelly tiſzta 's meleg napon ki ſzoktam menni dél tájban a' mezőre, és valahol földi-bodzát tapaſztalok, és látok vetésem közt, vagy a' rétemen, midőn a' nap dél tájban leg-fórróbban süt, egy sárlóval ſzára' közepén mind le-vagdaltatom azt. Szemem' láttára kiaſzott a' hirtelen vágás utánn, a' napnak hévsége miatt a' földben lévő bodzának mindrn felsőbb nedveſsége, és öſſze-sugorodik a' ſzára, úgy hogy másod és harmad napra egéſſzen él-fonnyadott és el-halt az. Minél fórróbban süt a' nap, annál hamarább meg-aſzik az. Nem is tapaſztaltam soha, hogy ugyan azon gyökérről újjabb földi-bodza ſzál hajtott vólna ki. Talán laſsanként minden tápláló nedveſség elaſzik abban; 's úgy tetſzik, hogy ez igen terméſzetes dolog."

„A' méllyebb ſzántás által, tsak az ugar és parlag fődlekből lehet talán a' bodzát ki-írtani: 's ezen módot az érd. Tiſzttartó Úr' próbája ſzerént eſztendőnként tsak egy bizonyos napon lehet haſznonnal praktikálni. Pedig gyakrabban a' vetések köztt terem a' bodza leg-bővebben, és azokban téſzen sok kárt. Az én módom ſzerént már, akár a' vetésekből, akár a' rétekről, mindenkor — tsak jó meleg tiſzta nap légyen, kiki tsupa diſtractióból is maga ki-írthatja a' földi-bodzát."

Valóságos örömömre léſzen énnékem, ha jelentésemmel több Hazafiaknak ſzolgálhatok, a' mint hogy ezen én próbámnak már sokan-is vették haſznát.

(Harmadik Levél.)

*Sopron Vármegyéb*ől Mártz. 20dik. napjánn: — „Hogy jóſzágomat tökélletesebb állapotba helyhezteſsem, mint vólt akkor, mi-

dőn kezemre szállott: nem kevés fáradságomba 's költségembe került: de, hálá Istennek! bőv mértékben-is szedem iparkodásimnak gyümőltseit. Itt nem számlálom elő a' próbákat, mellyek által, agyagos, homokos, és nedves földeim; úgy termékeny réttyeim is, olly szemlátomást meg-jobbúltak; hogy írigység' tárgyaivá is lettek; tsupán annak mondom el a' módját, miképpen tisztogattam ki földeimet, a' rajtok el-terjedtt földi-bodzától, hogy így a' *Hírmondó*ban fel-tett Kérdésnek meg-fejtésére, én is hazafiúi kötelességem szerént eszközűl szolgálhassak: — Júliusnak huszonhetedik napjától fogva tizenkettődik Augustusig, a' melly idő-szakasz alatt tudniillik leg-melegebben szokott sütni a' nap, valahány földi-bodzának a' növését, gúsz formára két felől meg-tekergettem fatsargattam, és rajta tsomót kötöttem; annak a' földi-bodzának nem tsak a' föld felett fel-nőtt, 's általam gúsba fodorított, és tsomóba kötött testét száraztotta el a' tüzesen dolgozó Nap' heve három nap alatt; hanem még a' gyökerét-is alkalmatlanná tette újj növéseknek hajtására.".

Nap-keleti, és Napnyugoti Prussziából.

A' végett, miképpen lehessen azon nyavalákat meg előzni, mellyek a' szarvas-marhák közt gyakran döglést, és ez által ki pótolhatatlan károkat szoktak okozni, az ide való Királyi Kamara, eggy próbált, és a' tapasztaláson fundáltatott, a' szarvas-marha' betegségét el mellyékező, 's egeszségét fen-tartó hathatos orvos eszközt tétetett a' múlt 1795dik. esztendőben November' 17dik. napján közenségesen esméreteisé; a' mellynek im' ez az értelme:

Az, úgy mond, közönségesen esméretes dolog, melly próbált orvos-eszköz légyen a' kősó a' szarvas-marha dőge ellen, és melly könnyen, 's alkalmatosan meg lehessen azt egéségben tartani, ez által a' jóltévő természetnek áldott ajándéka által Azonban az nem fokaknál, és fokkal kevesbé lészen esméretes, hogy kevés költségen szintén ollyon orvosló-szert lehessen mindenütt, a' hol tsak meg kívántotik kéfzitteni; melly eggy ollyatén só-nyalásban áll, a' melly már a' vadak számára, a' vadkertekbe bé hozattatatt, és az oknak tsapásaiban, az agyagnak, konyha-sónak, fa-hamunak, és a' kinek tettzik eggy kevés szuroknak öszve elegyétéséből, szokott kéfzíttettni. —

A' szarvas-marhára nézvé e' végre 10. vagy több lábnyi hosszúságú, 2—3. lábnyi szélességű tekenyő formán tsináltatott válótskák

ki-

kívántatnak, a' mellyekbe a' poronty követskéktől jól ki tiſztíttatott, és ritkává tétetett agyag fél lábnyi magaſságra töltetik; a' válótskáknak nagy ſágához képeſt, ehez fél, vagy egéſz mérő, vagy több ſó-is adatik; ez a' kétfele ſzer kinekkinek tettzéſe ſzerént ſzitált fa-hamuval jól öſzve elegyéttetik, és keményen öſzve verettetik; melly foglalatoſság ezen módon mind addig folytattatik, míg a' válótska tele nem léſzen; melly téſzta, úgy ſzolván, ezután ormos hegyes magaſságrá tsináltatik.

Héring-levet-is keverhetni közibe, de tsak annyit a' mennyi az agyagnak, és a' ſónak eggy máſsal való ſzoroſsabb öſzve köttetéſére meg kívántatik; végtére ennek az öſzve kevert, 's gyúrt téſztának olly keményen, és igy higan éppen nem, kell maradni, a' mint tsak lehet. Melly orvos-ſzer illenképpen el kéſzittetvé azokban az emlétet válótskákban az udvarba, vagy álláſokra, akólyba, ki tétetik, hogy azzal a' ſzarvas-márha, kelletekor ſzabadon élheſsen. Ennek kéſzíttéſében valemelly ſzoroſsan meg tartandó meg határozott, 's ki-ſzabott erányos mértékre nem kell vígyázni: mivel ez az eſzköz tsupán ollyan ſzerekből áll, mellyek a' marhának ſemmi képpen ſem árthatnak; és az is mind eggyet ér, akár a' válótskákban, akár más edényekben ormoſsan, vagy gömbölüen golyóbis formára, öſzve nyomattaſsék, verettessek-is. —

Különben a' ſzárvas-marhák' nyavalyáik' meg előzéſére, minden helyſégnek arról-is, még pedig különös ſzorgalmatoſsággal, kell gondoskodni, hogy azok idejekor mindig friſs, jó vizzet ihaſsanak. —

A' meg ſavanyúdott Sér' meg édeſétéſéről, vagy ollyanképpen való meg jobbíttáſáról, hogy azt ismét minden ártalom nélkül bátran leheſsen inni.

Az érre a' végre ſzolgáló eſzközöket némellyek titoknak tartják, és azokat nem különben, hanem jó fizetéſért ſzokták embertárſaikkal közleni. A' mint is eggy illyen orvosló eſzközt, eggy valaki nem régen is 2. aranyan adogált. Miből állatt légyen az, én ugyan azt nem tudom, azonban még is azt gondolom, hogy a' drága eſzköz légyen: mert az illyen-orvosló eſzközöket a' ſzegények is örömeſt tudni kívánnák, 's azzal ſzükſég' idejében élnének, de pénz nélkül ſzükkölködvén, azt olly drágán magoknak meg nem ſzerezhetik. Azért eggy igen óltsó, meg ſavanyúdott Sert orvosló-eſzközt, az em-

emberiségtől, felebarati-szeretettől viseltettvén, ingyen kivántam közönségesen esméretese tenni.

Ha ki tehát a' savanyú Sert ismét jó ihatóvá akarja tenni: vegyen magának *Borkő olajt (oleum tartari per deliquium)* melly minden apothékában jól esméretes, és ebből mint eggy fél fontnyi pohár serbe, tsepegtesen 10—15. vagy több tseppet-is, ahozképest, a' mint tud. i. a' serben a' savanyúság nagyobb, vagy kisebb mértékben találtatik, eggy kanállal keverje fel; melly meg lévén a' ser azonnál jó izűvé válik. Hogy ha közzel apothéka nem vólna, illyenféle *folyományt (liquor)* kiki készíthet magának maga-is, ha ½ font *tiszta hamúsirt (cinis clavellatus)* vészen, arra 2. font tiszta vízet tölt; azt eggyütt eggy palatzkba önti; minden ½ óra alatt fel rázza; és minek utánna 24. óra múlva a' sós részetskék már egészlen el-ólvadtak, tiszta váznon által, eggy más pulatzkba le szüri, hogy tiszta, világos légyen. — El-áll egész esztendeig-is romlás nélkül, és vele nagy mértékben meg savanyúdott sert-is meg édesíthetni. Ebből magával nyári időben útazván valamennyit hordozhat kiki, mellyel annak idejében, a' szükséghez képest, némelly vendég fogadokban, a' mellyekben nyári időben az italok szokás szerént savanyúk, alkalmatosan élhet.

Az orvos Doctorok azt állétják, hogy a' fel-olvasztott hamúsir, vamelly más kelemetes savanyúsággal öszve elegyétvé eggy gyógyító orvosságat adjon, melly az egészségnek éppen nem ártalmas, sőt hasznos légyen. —

Hogy ha talám a' Ser-árulók ezzel az eszközzel élni akarnának, tsak azt kell nékiek jól meg jegyezni, és tartani, hogy annál több sert eggyszerre soha se édesitsének, mint a' mennyit eggy nap kimérhetnek.

A Német Birodalomból Pforzheimból.

Eggy könnyű, 's igen különös, köszvényt, vagy gutaütést (arthritis, paralysis)-sőt más nyavályát-is, orvosló szerről.

Mivel a' Helvetziai Orvos, és Sebb-orvos leveledző-tarsaságnak a' múlt esztendőben *Orvos-tudomanyi'-museum* nevű munkajának 3dik Kötetjében a' *köszvény*, vagy *gutaütés* ellen elől adott út-mutatását, hivatalom folytatásában követvén, aztat nem tsak ide való különbféle gyermekeknél, hanem eggy meg lett, sok gelesztaktól nyomorgottatott fehér-nép nél-is, tsak igen rövid idővel ez előtt igen hathatosan

mun-

munkálkadónak, és próbáltnak találtam lenni; ezen okból énis első kötelességemnek tartom lenni, ezt a' különös, és az okosság által alig, vagy ki sem magyarázható tüneményt a' fzenvedő nyavalás emberi nemzetnek hafznára azzal az illendő kerésfel, és világ-polgári kívánfággal, ittnyilván közönsegesfé tenni, hogy az en tiſzti társ-uraim, a' mézei, vagy falusi-pap-, seborvos-urak, fördősök, és bábák hafolló esetekben, ez ellen a' rettenetes, és gyakran minden orvosló-eſzköznek ellent-álló nyavalya ellen próbákat tennének, és hogy fáradfágaik fzintén ollyan örvendetes következésel koronáztatnék meg, mint az enyimek. —

Az ezzel való fzükséges foglalatosság, és bánás, mellyre fzemefsen kell vígyazni, a' *hagyomány (traditio)* fzerént illyenképpen megyen véghez: tudniillik a' hol csak találtatthatik eggy egészséges galambfi vétetik, és ennek az alfele, az előbb meg tiſztított beteg alfeléhez ollyan modon fzerkeztetik, hogy mind a' kettőnek a' pofája egymáft jól érdekelje. —

Csak hamar ezután a' galamb köfzvényes mozgásba, vagy nehéz lélekzet vételbe esik; a' beteg pedig attól meg fzabadól; és továbbá a' galamb, vagy mindjárt abban az orában meg döglik, vagy csak ugyan, de igen lafsan és fokára veletlen vefzedelmes történetétől meg menekedik. Ámbár pedig ez az eſzköz, melly még mind eddig tsalhatatlannak találtatott lénni, a' nyavalyának tulajdon igazi okait el nem ronthatja-is; de még-is annyiban csak ugyan fokat hafznál, hogy abban az időben, midőn a' köfzvény bizonyosan meg enyhíttetik; a' félbe fzakafztott belső, a' nyavalya' okaihoz jobban alkalmaztatott orvos eſzközöknek folytatására ismét időt, és alkalmatosságat adánd: a' melly azonbann eggyfzerre mind a' betegnek, mind az orvosnak eggy meg betsülhetetlen nyeresége. —

A' Iuhok' őrült fegekről, vagy úgy nevezett kerengő betegségekről.

Ennek a' betegségnek az oka fokáig esméretlen volt; ámbár olly vélekedés volt légyen-rólla hogy annak eredete az agy-velőben teremni fzokott vizorma nedvesfégből fzármazzék. De honnén jöjön ez a' víz a' Juhnak fejébe, ánnak se útját módját meg határozni, sem pedig bizonyos okát az orvosok mind eddig az ideig sem adhatták. Sokak fokáig olly vélekedésben voltak, hogy ez a' viz a' Iuhoknak mosása, vagy úsztatása alkalmatosságával, azoknak fülein által menne be az agy-velőbe. De hogy ez, és ehez hafonló vélekedések mind hely-

te-

telenek légyenek végtére-*Riem Reutter*, az úgy nevezett *Trokár eszköz* által tett probájánál fogva, *melly eggy háram szegű hegyes vas szerszámból áll, a' mellyel a' vizibetegségben lévőket szokták tsapra vénni, és belőlők a' vizet ki botsáttani*, meg mutatta. — Ennek az eszköznek, ez által az érdemes férjfi által lett le-iráſában, melly 1791. *Leipzigban*, és *Dresdában* nyomitatásban-is közönségessé tétetett, mind ez a' nyavala eredetesen elől-adatik; mind pedig az az ellen való orvos-eszköz-is a' *Trokárnak* rajzolátjával, fel-találtatik. — Az ő állí tása szerént, melly igen könnyen hihető, ez a' betegség az úgy nevezett *hólyag-geleszta, vagy pántlika forma ferégnek (taenia vesicularis multiceps)* tulajdonittatik; melly a' meleg iſtállóktól, vagy rekkenő nap-hévségétől, vagy a' testben lévő egészségtelen nedvességtől, — nem különben mint minden más belső részbéli férgek a' gyomorban, és egyéb nyavalás részekben lenni szoktak — származik. E' kezdetben eggy kiss hólyagotskát-formál, a' mellyen kivűl néhány, majd tsak nem láthatatlan-kiss férgetskék találtatnak, a' kik az agy-velőből a' nedvességet ki szivják, és ebbe a' kis hólyagotskába öntögetik, mint a' vizet; úgy hogy, valanint ez nevekedik, öregbedik, és néki a' sok fejéi nőnek, úgy a' hólyagotskában a' viz-is szaporodik, elannyira, hogy ha az belőlle, ez által az eszköz által ki nem tsapóltatik, és ez a' sok fejű féreg ennél fogva meg nem ölettetik, az agy-velőnagyobb részént meg emésztetik, úgy hogy végtére egészlen el-kell néki fogyni. —

* * *

A' gyermekek' fogai növésén, vagy fakadásán könnyebbítő bizonyoz, óltsó, próbált, házi-orvos-szer.

Minémű szörnyű fájdalmak közt nőnek a' gyermekeknek fogai, közönségesen, és nyilván tudva vagyon: Mert ezer között is alig találkozik eggy, a' ki illyenkor nyavalya törésbe nem esnék. Ennek a' gyötrelemnek tőllök való el-távaztatáſára sokféle, és a' többiek közt, nyakba kötött szerekkel-is szoktak élni. De ezek nem haſználnak. — Nints e' végre jobb eszköz annál, mint ha a' gyermekek ideje korán, valamelly, eggy kevesé kemény, de tsak ugyan meg rágható, 's tápláló szernek p. o. kenyérhéjnak eggy kevés bélével eggyütt, — rágáſára szoktattatnak; és az ény ottan ottan jó borral moſáttattatik, 's dörgöltetetik: mivel az ennél fogva meg gyöngül, vékonyodik, és a' fog előtt könnyen fel fakad. —

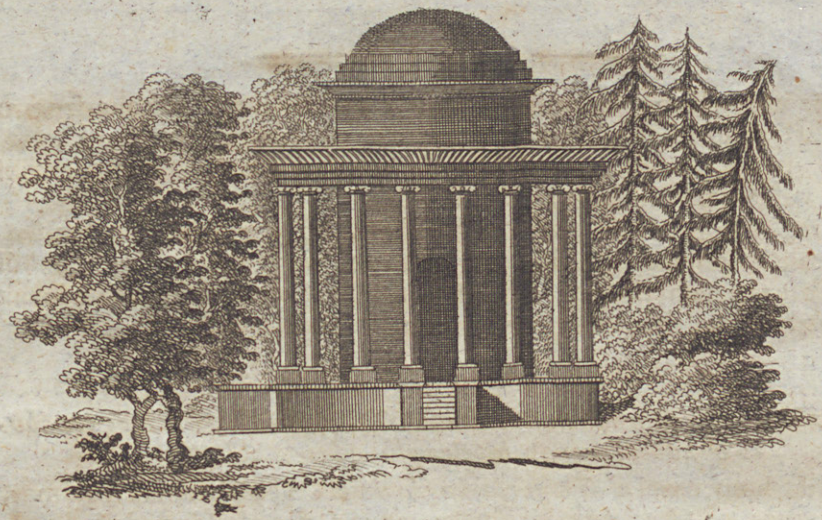

MAGYAR UJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Országban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatosságat

erányozza.

Tizenötödik Darab.

Kôlt Bétsben Sz. György-Havának

(Aprilisnek) 19dik napján 1796dik. Esztendőben.

Gazdaságbéli Tudósítások különbféle Környékekből.

Gazdaságbéli Hirádas, és Kivánság.

Az ugyan már nyilván való dolog, hogy a' mostani mezei-gazdák sokkal ritkábban vetnek, mint ez előtt 50. vagy 100 esztendővel szoktak vetni. De vallyon nem lehetne-é még, ugyan annyi, vagy két annyi vetni való magot-is, meg-kémélleni? — Fél-tévén, hogy 100000 gabona-szem bé-vettetik, és arról eggy szem utánn 10. arattatik; mitsoda erányos szám vagyon a' ki-kelt, és el-veszett gabona-

szem között? Hogy ha minden kikelt gyümöltsező gabona-szemre 2. kalászt, és ezek közzül mind a' kettőre 50 szemet számálunk, látni való dolog, hogy az említett fel-tételhezképesti 80000 szemnél több el veszett belőle haszontalanúl.

Erre való nézve szivesen kivánnánk, hogy a' szorgalmatos, szemes, praktikus mezei-gazdák, e' végre tett, vagy tsendő próbáikból származott tapasztalásaikat, a' föld-mivelésből veendő köz-haszonnak elöl-mozdétására, kozönségesse tenni méltóztatnának! —

Szakszóniából, nevezetessen Meiningenből.

A' Tizenharmadik Darabban közöltetett Tzikória-Kávéról még továbbis e' következendő hiteles elő adás közöltetik.

Mint hogy ezzel a' *Tzikória-kávéval* való élésről, annak ártalmas, vagy hasznos vóltára, nem különben annak illendőképen leendő elkészittésében való tudatlanságra nézve-is, még mind eddig-is a' gondolatlan itéletek, és ellenkező vélekedések meg nem szünnek; azért, az aról való meg győzettetés véget, hogy éz az *Tzikória-kávé* mindenűt esméretes légyen, az orvos doktoroktól, és azoktól, kik annak haszнát tulajdon tapasztalásokból esmérik, közönségen nem tsak jónak találtassék, de eggy szersmind a' kavenal is jobban ditsértessék, 's javasoltassék, ama' hires, nevezetes *Krunitz Dr. Encyclopaediájából*, erről a' *Tzikória-kávéról*, és annak italáról eggy summás le-irást közönségessé tenni, érdemesnek, sőt szükségesnek itéltem lenni. Mellynek értelme im' ez:

A' *Tzikória-kávéval* tehát im' igy élünk: Midőn kávét akarunk főzni, a' különben főzni szokott kávé-bab portziónak tsak fele vétetik, a' másik fele helyett pedig ahoz, tsak fél-annyi *Tzikória-por* tétetik: mert a' *Tzikóriában* két annyi erő vagyon, mint a' kávé-babban. Ez az elegyes kávé pedig már most vagy eggyütt főzetik, mint különben a' szokott kávé, azonban valamennyire erősebben, vagy tovább; a' vagy pedig az öszve nem kevertetvén, a' *Tzikória* különös edényben főzetik, annak főtt léve fél-óráig, vagy egész nap-is tsendesen állva hagyatik, hogy jól le ülepedjen, és ki tisztúljon: azután pedig, mikor meg kívántotik ebben a' tiszta *Tzikória-főzött-lében* az őrlött igazi kávé, mint a' szokott vízben meg főzetik. Hogy a' Tzikória-kávé-ital egésségessebb, és hasznosabb légyen az erős szokott kávé-italnál; és hogy a' *Tzikóriával* elegyétett kávé jobb izű, és úgy mint gyengebb ital

az

az egészſégnek artatlannabb légyen, amannál, az tagadhatatlan. Mellyre nézve ennél az őſzve-elegyétésnél fogva ketféle a' nyertesſég. —

*

* *

Az én ſokféle tapaſztaláſam ſzerént, leg kiváltképpenvalóbb, és leg jobb kéſzítése, a' *Tzíkóriával* elegyétett *kávénak* abban áll, hogyha egy latt perselt, őrlött kávéhoz fél latt *Tzikória-por* tétetik, és ez az elegyes ſzer eggyűtt főzetik. A' melly kevés idő múlva a' főzés után tsendesſen állva hagyattatván meg tiſztúl, és rend kívűl való ízűvé válik. — A' vagy eggy latt kávéhoz, eggy közönsegésen ſzokott herbathéé-kanál *Tzikória-por* vétetik, és az eggy vaſtag tiſzta váſzonba tétetik, és illyen módon eggyütt főzetik. — Ezen kéſzétés mód több időt, el nem veſz annál, mint a' mennyi a' ſzokott kávé főzés modjára még kívántatik, és illyenképpen jó, és tiſzta kávé-ital kéſzíttetik; azonban a' kávénak minden ereje-is ſzintén úgy ki-főzetik; mellyről magát kiki könnyen meg győzheti, hogy ha még eggyſzer annak meg maradott alljára vizet tölt, 's azt ujjonnan főzi; mert annak többé ſem ſzinét, ſem ſzagát, ſem erejét nem fogja tapaſztalni.

Az itt említett eggy latt kávé-babból, és eggy kanálnyi *Tzikória-porból* álló portzió hogyha ha főzésével illyen módon bánunk, ſzintén olly erős, és ſokkal egésſégesſebb kávé-italt ád, mint két latt kávé-babb. — Ezen elő-adáſnak igazſágáról végtére, nem különben közenſégesen a' *Tzikória-kávénak* ártatlanſágáról, és haſznos egesſégesvóltaról, tsak igen tsekély költséggel tett tulajdon próbái által, kiki könnyen, 's egéſzen meg győzettethetik. —

*

* *

A' Német Bírodalomból.

Minő nagy tökéllesesſégre hozattattak a' ſzorgalmatosſág által a' meſterségek, ezen közönséges haſznú Tudóſitásból, melly ſzerént ſok költség, és idő veſzteség nélkűl, két nap alatt minden bé-nyomtattatott, és irkált, különben már majd tsak nem minden tekéntettben haſzontalan papírosból, iſmét jó és újj tiſzta papíroſt tsinálhatni, kiki könnyen által láthatja. Ennek a' meſterſégnek közönſéges haſzna magában-is ſzembe tünő: hogypedig annak véghezvitele ſem légyen lehetetlen, ki tettzik e' következendő elől-adásból, úgy mint:

1ör E' végre annyi eggyféle, és eggy máshoz hasonló színű nyomtatott, papíros öszve gyűjtetik, a' mennyit csak öszve lehet gyűjteni. Egyedűl csak arra kell vígyázni hogy a' közzé igen régi, már meg sárgúlt, ne keveredjék; mert abból egészen tiszta fehér papírost nem csinálhatni. Ha már bé volt köttettve, és festett mettzesei vannak, a' könnykötő-mettzőpréssel rólla mind a' festék, mind a' kötés lemettzetik.

2or E' meg lévén, egy kádba tétetik, és az illyetén 100 font papírosra, 500 font forró meleg víz töltetik. A' kádnak a' végre, hogy körösköríll hozza lehessen férne, és a' papírost szünetlen keverni, minden felől szabadon kell állani. Ugyan ezen a' kádan két csap-lyuknak-is kell lenni, a' mellyekre belől, által lyukatsólt réz-pléh veretetik, hogy ezeken a' víz rólla le-csapóltatthassék, de azonban az el-ázatt papíros bellőle a' vizzel eggyütt ki ne folyjon.

3or A' forró meleg víz által, a' keveréstnél fogva, a' papírosban lévő nyomtató-fekete-festék, nem különben az enyv-is ki mosatik, és fel ólvad; és ugyan annál jóbban, mennél tovább kevertetik, és reá ottan ottan újj tiszta forró meleg viz töltetik, mellynek eggy üstben mindég készszen, és kéz alatt kell lenni. Ez a' munka mind addig folytatódik, a' míg csak benne valami feketeség, láttzatik, és a' kivánt illendő fehérség nem tapasztaltatik.

4er Mihelyest a' forró-meleg víz belőlle semmi feketeséget sem mos, a' rólla azonnal le-csapóltatik. és ugyan el-annyira, hogy a' ki mosott papiros-tészta, a' kádban öszve állhassan, melly ennekutánna a' *mettző-eszköz (holländer)* alá tétetik, es ott eggy egész óráig finomon ki dolgoztatik.

5ör Az így ki dolgozott papiros tésztá ez utánn több kisebb részekre osztatik, és minden rész különösen, kiss különös üstbe tétetik, a' szükséges víz reá töltetik; mellyhez jó erős hamuszir-lúg-is öntetik, és igy szakodatlan keverés közt főzetik, A' főzésközben azonban arra szemesen kell vígyázni, hogy ez a' papíros-tészta az üstnek fenekére ne égjen, a' mit nem különben, mint annál a' szakadatlan keverésnél fogva, lehet el-kerűlni.

6or Ez a' hámuszir-lúgban főzött tészta annak utánna az üstel eggyütt a' tüzről le vétetik, húlne ki-tetik, és ezen lúgban 12. óráig ázvá hagyatik.

7er Más napra kelvén eggy finomon által lyukatsólt kanállal a' tészta az üstből ki meríttetik, a' mángorló hömpölygő alá tétetik, és belőlle újjonnan szinten olly an jó papíros készíttetik, mint a' fehér-ruha rongyból.

8or

8or A' hamusír-lúgot, melly erre a' végre tsak eggyszer haszsnáltatott, újjonnan való főzés által ismét jóvá', és hasznossá tehetni, és vele másodszor-is élhetni,

9er Hogyha ez a' papíros tészta a' készetes közben kevésnek találtatik, elegendő-vagy meg kívántató-képpen öszve nem áll, tehát akkor $\frac{1}{3}$—$\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{5}$ matériával meg szaporíttatik, a' mint tud. illik szükségesnek találtatik lenni,

10er Az írott papírossal is hasonló módon lehet bánni, azon eggy különbséggel, hogy a' hamusír-lúg helyett jó galitzkő-olajjal kell élni, és ugyan 260 font vízhez 6. font legjobb galitzkő-olaj kívántatik.

11er Tőlle minden viasz, petsét-viasz, selyem, kötő-fonál, vagy tzérna, minden sír, et tisztátalanság, a' mennyire tsak lehet el-választatik, e végre, hogy a' papiros tészta annál tisztább, fehérebb, és eggyenlőbb légyen az új készítésre. —

Melly nagy, és főképpen való hasznos váltazására, és újjulására, annyi sok Europában fel találándó haszontalan nyomtatott könyveknek, és irásoknak, ádánd ezen papiros tsinálásnak új módja alkalmatossagot! Minden nyomtató műhely, minden nagy könyvárrosbólt, — leg óltsobb árran a' régi hijában való papirosokból, újjdon új matériát szerezhet magának; és míg illyen nyomtatott, és irott papiros találkozik, addig a' ruha rongyot, mellyre a' tábori ispitályokban, már sok esztendőktől fogva nagy szükség vagyon, és melly ezen okból sokkal drágáb-is, mint az előtt vólt, minden papíros tsinaló malmokba bőven bé-szerezhetni.

A' Német Birodalomból Stuttgardból.

A' Júhoknak himlőjéről, az azt meg-előző jelekről, és annak orvosláſáról az ide való Politiától nevezetessen az egészségre ügyelő Kommissiotól következendő intézet adatott, és hirdettetett-ki, ugy mint:

1ör A' közzel lévő, vagy származándó himlőnek bizonyos jelei im' ezek: hideglölés forma hévség; az étel után való kívánságnak fogyatkozása; veres könyvező szemek; valamennyire meg dagatt, és méllyen a' földféle függő fej; hideg fülek; nehéz, és rövid lélekzet; folyó órlyukak 's a' t.

2or Ezen betegségnek további nevelkedésével, idő mentében a' főnek sima helyein, és lassan lassan a' júhnak minden kopasz részein veres

fő-

fóltok, vagy makulák láttattnak, a' mellyek alatt a' himlő, mint valamelly kemény, a' bőr alatt lévő borsó-szem nagyságu mirigy tapasztaltatik, melly lassan lassan himlőve válik, genetseggel meg telik, és minekutánna egészen meg telt volna, néhány nap múlva ki-fakad, és eggy barna varral bé födetik, melly majd rövidebb, majd hosszabb időközben végtére le-hull. Ha a' himlők bé-teltekkor veresek, jóknak, ha pedig sötétkék, vagy barnakék szint mutatnak, rosszaknak tartattnak lenni.

3or A' mi ezt a' betegséget orvosló-szereket illeti, a' főképpen abban áll, hogy azok közzűl ollyan választassék, melly által a' himlők ki-fakadása, és a' betegséget okozó materiának a' juh' belső részeiből a' bőrfelé vonszósága, vagy takarodása könnyebbíttetik, és elől mozdéttatik. E' végre büdöskő virág, vagy pedig apron tört büdoskő, javasóltatik, mellyből a' beteg júhnak mindjárt a' hidegleles kezdetekor, annak idejéhez, és neméhezképest, mindennap 1. vagy 2. lat mézzel öszve kevervé, vagy pedig vizzel sürüen elegyétett, 's őszve habart liszttel — adatik, eggyszersmind a' mellyére szőrkötél köttetik; melly szerek ezen tzélnak eléréfére hasznosan és hathatosan munkálkodnak.

4er Míg a' himlő őket tökélletesen ki nem veri, addig belső részeiket tisztító orvos-szereket nékik adni nem tsak nem tanátsos, de valóban ártalmas-is: mert a' gyomorban szokott meg emésztésnek váltaztatása a' himlőnek ki veréfét meg akadáloztatja, és ennél fogva a' betegségnek mérge a' nemesebb részekre hat által. Az illyen tisztító szerek sokkal alkalmatosabbak, és hasznosabbak, a' himlő el-száradása utánn; kiváltképpen ha hogy még némelly, a' himlő ki-vereſékor szükséges illendő gondviseleſnek el-múlasztasából származatt nyaválak, úgy mint szemek gyúlladása, orok' folyása, fej' vagy egyéb tagok' dagadása, rajtok maradnának; ekkor *Jaloppa-porral*, és az úgy nevezett *Glauber-sóval* hasznosan élhetni.

5ör Ezen ragadó betegségnek el mellőzéfére szolgálandó bizonyos eszközöket elegendőképpen meg határazvá javasolni ugyan nem lehet: azonban annak el-hatását valamennyire tsak ugyan meg előzhetni, ha a' betegek az egészségesektől azonnal el-választatnak, ezek az utolsók száras, tápláló legelőre hajtatnak, és nékik gyakran *törött fenyőmag* adatik. Minekutánna pedig már a' nyájnak nagyobb része meg-betegedett, következendőképpen nagyon hihető dolog, hogy azok-is, a' kik meg egészségeseknek lenni láttatnak, ha talám még nintse-

tsenek-is meg veſztegetődvé, ezen beteséget nékik el-kerűlni majd tsak nem lehetetlen; akkor az el-válaſztásnak kevés, vagy ſemmi haſzna-ſintsen. Melly esetben leg tanátsoſsabb vólna, további kéſedelem nélkűl az egéſzséges juhokba, a' ſzokott mód ſzerént a' himlőt, az ahoz jól értő orvoſok által be-óltattni, és velek a' 3dik ſzám alatt adott úton, 's módon bánni.

6or A' gyógyitásnak könnyebbítéſen, és elől-mozdétásan a' nagyot ſegétt, ha hogy a' beteg júhok, a' mennyeri tsak lehet tiſztán tartattnak, mindig friſs tiſzta vizzel, mellybe eggy kevés liſzt elegyéttetik, itattattnak; azok pedig, a' kik nem legelnek, és igy magoknak eledelt nem válaſzthatnak, az időhezképeſt, vagy jó tápláló zöld plántákkal, vagy jóféle ſzáraz ſzénával étettetnek; a' mennyire ki-telhetik, ſzároz- egyenlőképpen meleg levegőn tartattnak. Sőt eggyſzersmind arról-is ſzorgalmatoſsan kell gondoskodni, hogy roſſz időjárásban, vagy rekkenő hévségben, mellyben a' legyektől, és a' bögölyöktől, kik azokat illyen állapotban igen meg ſzokták lepni, gyöttertettnek, magokat fedél alá veheſsék.

7er Ebben a' betegségben gyakran meg történek, hogy a' júhnak ſzeméiben, vagy azokhoz igen közzel, eſnek a' himlők, mellyeknek genyetsege a' ſzemeknek veſzedelmes, és azok a' miatt gyakran egéſzlen is ki folynak. Nem különben az is igen terhes a' ſzegény nyavalás júhoknak, ha hogy lábaiknak leg-alſó réſzén, vagy éppen körmeik között-is himlők támadnak, és az azokkal öſzve köttetett daganat, járáſokat gyakran lehetetlenne, és mindég igen bajoſsá téſzi. E' végre, ha hogy ollyan ſzerekről gondoskodunk, ſőt azokat meg-is ſzerezzük, mellyek által ámbár talám mindenkor ezen ártalmas következéſék el nem mellőztettnek-is, de a' nyavalya azokkal tsak ugyan mindíg, 's nagyan enyhíttetik, fáradſágunk, 's gondoſsagunk meg jutalmaztatik. A' ſzemeket a' genyetsegesedéſről meg oltalmazhatni, ha azok gyakran hideg vizzel ki moſattnak; ha a' gyúladas enyhítéſére fél-meſzſzely friſs, tiſzta vizben 2. *könting fehér galitzkő (vitriolum album)* fel olvaſztatik, a' ſzemek azzal nedvesíttettnek. Ha hogy *kőrös-bogár-porból (pulvis cantharidis)* akarmi friſs ſírral, öſzve kevervé, kenet kéſzíttetik, és azzal a' beteg júhnak a' nyaka környékei meg kenettetnek, a' ſem haſzontalan.

Abban az idő közben, mellyben a' beteg júhok nagy gyúladásban vannak, melly a' himlőnek evesedése előtt ſzokott támadni, arról

kell

kell gnodoskodni, hogy a' ſzegény beteg marhának fájdalmi legalább réſzſzerént enyhíttessenek, réſzſzerént rövidittesſenek. E' pedig az által meg eſhetik, ha hogy a' himlők éréſé, fel fakadáſá meſterſégeseſzközök által ſiettetik, és a' gyógyitás elől-mozdéttatik, melly a' terméſzetre hagyattatván fokáig tartó. Ennek eſzközléſére terpentén olajból 'sirral öſzve kevervé tsinált kenettel, mellyel a' himlők, 's daganatok bé-kenettettnek alkalmatoſsan, és haſznoſsan élheltni.

gor A' himlő igen nagyon el-ragadó betegség, ezen okból hogy ha az annak meg-gatolására teéndő intézetek el-múlattattnak, nem tsak a' szomszéd, vagy közzel lévő, de a' távól való kőrnyékekben-is igen könnyen el-terjed; mint ezt a' tapaſzlalaſok-is bizonyítják; annal inkább ſzükſéges tehát ennek a' nyavalyának el-terjedéſét meg akadálaztatni, minél bizomyoſsabb az, hogy abból a' Közönséges Jóra ország, vagy tarttomány szerént igen ártalmas következések hárámlonának. Erre nézve illyenkor mindeneknek előtte arról kell gondoskodni: *a.*, hogy a' beteg júhoknak, az egeszségeſsekkel való társalkodása, vagy közösűlése, nem tsak ott, a' hol a' nyavala már uralkodik, de a' szomszéd környékekben is, minden ki-telhető módon meg akadáloztaſsék; *b.*, a' hol, és midőn még kevés jùhok betegedtek le a' himlőben, és az egészségesek ezektől a' végre, hogy meg ne veſztegetődjenek, el-válaſztattak, mind a' két réſznek különös legelő-mezőt, és ugyan eggymaſtól annyirá, a' mennyire tsak lehet, a' mint különös itato helyet-is, kell ki-mutatni, és rendelni; *c.*, az ollyan ſzemélyeket, kik a' himlős júhok gyógyitaſa körül forgolódtak, vagy azokkal akár mi módon bántok, az egéſzséges juhokhoz közel ſem kell ereſzteni; *d.*, az ebben a' betegségben meg döglött, vagy reménſég ki gyógyuláſokról nem lévén, meg öletett juhokát félre, és az orſzág úttól jó meſzſze fekvő helyen, ollyan mélyen kell el-áſni, hogy ſe azoknak büdös gőzöktől a' levegő meg ne veſztegetődhetſék; ſe ſertések, vagy más egyéb, a' dög után vágyódó állatok, azt ki ne turhaſsák, vagy váj haſsák; *e.*, végtere az iſtállók, a' mellyekben himlős juhok voltak minden ki telhetű ſzorgalmatoſsággal ki tiſztittaſsanak, és ſzellőzteſsenek, nem különben a' jáſzlók, ſaráglák, tekenök, és más egyéb illyetén eſzközök, vagy edények, lúggal, és meſzes-vizzel meg moſattaſsanak; — különben ha az egéſzséges jnhok, az illyen iſtállókba jönek, — könnyen meg veſztegetődnek. Azert-is ſemmi ki-gondolható tiſztító ſzereket el nem kell múlatni, hanem azokkal gondoſsan, és ſzorgalmatoſsan élni. —

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Országban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatosságat

erányozza.

Tizenhatodik Darab.

Kôlt Bétsben Sz. György-Havának

(Aprilisnek) 26dik napján 1796dik. Esztendőben.

Gazdaságbéli Tudósitások különbféle Környékekből.

A Német Birodalomból nevezetesen Erfurtból.

Ámbár a' *Ló-here*, az ő sokféle *nemeivel* eggyűtt már elegendő-képpen esméretes légyen: úgy tartom mind azonáltal, hogy eggy különös, még eddig közönségesen esméretlen *Ló-here nemének*, a' tapasztaláson fundaltatott le-iráſát, a' mezei-gazdák szintén olly örömeſt fogják olvasni, melly örömeſt én azt közelebbről kívánom megesmértetni.

Énnékem t. i. eggy jó barátom ez előtt két esztendővel, eggy kis skatúllya sárga, valamennyire szögeletes, és erős, jó szagú *Lóhere-magot* ajándékozott, mellyet ő *havasi lóhere magnak* nevezet, mint hogy, állétása szerént, ezt ő-is ezen nevezet alatt kapta. — Egyenesen, és igazán meg-vallom, hogy én ezt a' lóhere magot nem esmértem; mert ámbár a' *havasi ló-heréről* némellykor olvastam, azonban sem magát, sem annak magját soha nem láttam. Örömest magam tettem vólna ugyan véle próbát; de mint hogy a' próbá tételre eggy tenyérni földem sem vólt, ezen okból eggy részét ennek a' magnak, eggy szorgalmatos mezei-gazdának *Hófgartenban* lakozó *Kirchner* nevezetű Ekklesia Inspectorának ajándékoztam, 's azt eggyszersmind meg-kértem, hogy azt elvetné, annak egész növésére szorgalmatosan, 's szemesen vígyázna, és arról tett jegyzéseit, tapasztalásait, annak idejében nékem hiven el-beszéllené.

Ez a' szorgalmatos mezei-gazda kérésemnek, 's kívánságomnak tőle ki-telhetőképpen eleget-is tett. — Az ő próbáinak következéseit annál örömestjebb közlöm a' mezei-gazdaságban foglalatoskodó Publikummal, minel inkább hiszem, hogy én ennél fogva, ezzel való több próba-tételre, és valami ollyatén jónak, melly még mind eddig rejtvé vólt, fel-találására, másoknak minden kétség kívül alkalmatosságat nyújtándok.

A' most említett *Kirchner* 1794. esztendőben tavaszra kelvén ezen kevés magját eggy kiss darab sovány földbe bé vetette, azt hihetőnek lenni gondolván, hogy jó fenék-földben, valamint a' *Lucernai-ló-here*, jól és gazdagon fel fög nőni. A' mag tsak hamar kikelt, és rövid idő alatt igen szembe tünő magasságra buján fel nőtt, és egészlen ki-virágazott. Ennek levelei tökelletesen a' közönséges három levelű lóherét formálják, hegyes tsipkések; virágjai világos kékek, mint a' spanyol *veres, réten termő fejes lóherének*. Közelebb és szorgalmatosabb visgálásom utánn, nem *havasi* hanem inkább *kéken virágzó köventermő lóherenek (trifolium melilothus cæruleum)* találtam azt lenni.

Az én szorgalmatos, szemes visgálomnak azt most eleinten nem engettem le-kaszálni, hanem magtermőnek kellett néki szárán meghagyni. Mert mindeneknek előtte tsak azon iparkodtam, hogy tovább való tzélom el-érésére teendő próba-tételekre, magamnak rólla elegendő magot szerezhessek. Következendő 1795ben ezen magból,

az

az én derék *Kirchner gazdám* eggy darab földetskét ismét bé-vetett; újj szálláſom körül magamnak-is alkalmatoſságom lévén eggy kiſs darabb földre ſzert tenni, abból valamennyitskét en-is bé-vetettem.

A' mag valamint a' múlt eſztendőben, úgy moſt-is tsak hamar, és talám mind eggy ſzemig ki-kelt; meg jelentek hoſszú leves ſzárain ugyan azon ſzínű, formájú virágjai-is. A' magnak éréſe közelgetésével, eggy kellemetes, kedves illat, melly a' köventermő kék és ſzárga virágú lóherének meg ſzároztott virágjának illattjához haſonlétott, be tölté az én egéſz udvaromat.

Az én jámbor ſerény, és faradhatatlan *Kirchner gazdám* pedig, kinek ezzel a' maggal, már jó darab földje bé vala vetvé, következésképpen, az a' körül teéndő próbákban ſokkal előbbre mehetett nálamnál, rólla im' ezen tapaſztalásait közlötte vélem:

1ör, Hogy ezen növevény, eggy igaz kénye ſzerént való eledele légyen a' lónak, és ſzarvas marhának.

2or Hogy ő eggy bika borjútskájának, a' ki bél ſzorúltsága miatt már egéſzlen fel-puffatt vólt, ebből a' lóheréből tsak eggy maroknyit adott légyen, mellyet minekutánna az igen nagy jó izűen meg evett vólt, ſzorúltsága néki azonnal meg tágúlt, puffadtsága meg apadott, és az egéſz nyavalája él-múlt.

3or Hogy az a' lóhere, mellyet vírágzása előtt le-kaſzált ismét újjonnan ki-ſarjazott; de a' mellyet virágzáſákor le-kaſzált, a' többe' ki nem ſarjazott. Mar örömeſt tudni kívánná, mi leſz belőlle a' tavaſzſzal. —

Én réſzemről úgy gondolom, 's ítélem, hogy *ez a' lóhere*, valamint az ő teſtvérje a' *ſárga virágú köventermő-lóhere*, tsak eggy idén ſzokott nőni; és akár virágzáſa előtt, akár virágzásában kaſzáltaſsék le, a' következendő eſztendőben többé ki nem nő; hanem ha ismét újjonnan vettetik.

Azonban, mint hogy az *a.*, rendkívűl való gyorsaſsággal nő; *b.*, a' lónak, ſzarvasmarhának bövön, egéſzséges, jó ízű takarványt ád. *c.*, az ugar földben leg alkalmatoſsabban, és leg jobb haſzonnal termeſztethetik, — midőn annak ki ſzáradt, 's el-rodhadt gyökere által, az mint eggy meg trágyáztatik, annak vetését, 's termeſztését javasolni, méltónak ítélem lenni. Azon próbák, mellyeket ebben az eſztendőben én magam teéndek véle, annak tulajdonságait bővebben ki fogják nyilatkoztatni. A' mit én jövendőben rólla tapaſztalán-

lándok ember társaimmal barátságosan, s hiven fogom közölni; úgy tartom, azt-is bízvást reménylhetem, hogy más praktikus mezei-gazdák, a' kik talám már ezen lóhere tulajdonságát, s annak termesztésének módját általlában jól tudják, sem fogják el-múlatni erről való tudománnyokat közönségesé tenni. —

A' Ledneknek, vagy Bükkönnek termesztéséről, és annak haſználásáról.

Az eddig nálunk esméretes *Lednek* kétféle tudniillik *közönséges (Vicia ſativa)* és *Spanyol* jó *ſzagú Lednek (vicia hiſpanica odorata,)* különben *lathyrus hiſpanicus odoratus* nak-is neveztetik.

Az első két tekéntetben, vagy okra nézve érdemli meg a' termesztést, tudniillik: *elöſzör* a' magjáért, mellyet mi módon kell haſználni a' mezei-gazdáknál a' hol a' termeſztettni ſzokott, nem esméretlen; *máſodſzor* a' füvéért, úgy mint a' melly mindenféle baromnak jó téli takarványt ád; mellyre nézve annál nagyobb figyelmetességre méltó, minél nagyobb fogyatkozása tapaſztaltatik a' marha nevelésre ſzükségesen meg kivántató jó, tápláló, téli eledelnek: mert ha télen a' barom jól nem tartatik, nyáron igen ſokáig veſzi fel magát, mellynél fogva a' jó marha nevelés, ſőt a' vonókon teendő tavaſzi munka is, felette nagyon hátráltatik. —

Hogy a' *zöld lednek* a' barmoknak jó tápláló eledele légyen, az a' mezei - gazdáknál igen esméretes, dolog. Abban azonban mind eddig nagyon hibáznak, hogy azt mindig tsak magánosan vetik, és más praktikus mezei-gazdáknak példáját, a' kik ennek magja közze eggy harmad réſz közönséges lóhere magot kevernek, és azt illyen módon ſzokták termeſzteni, annak haſznos vóltát nem tudván, nem követik, ſőt talám követni ſem akarják. — Meltó, illendő ſőt ſzükſéges-is azt tehát minden mezei-gazdának tudni, hogy ezt az elegyes, mind zőld, mind ſzáratd takarványt, mindenféle barom, úgy mint ökör, téhen, ló, jú'ſ a' t. jobb izűén eſzi, tőlle ſokkal jobban - is gyarapodik, mint ha az magánosan étetik.

Kiváltképpen hogy ha akkor le-kaſzáltatik, mikor még mind a' két plánta leves, és igy egéſz erejében vagyon; és mikor még annak magva tökélletesen meg nem érett, hanem hüvelkjeiben zőlden vagyon. Azon kivűl, hogy illyen módon ſokkal több, és jobb takarványra te-

hetni

hetni ſzert; innét még az a' haſzon-is el-kerülhetetlenűl ſzármazik, hogy a' *lednek a' lóherével* ſűrűen növén, minden más haſzontalan füvet, el fójt, énnél fogva a' ſzántó földet tiſztítja: ſőt még az a' jótétemény-is ide járúl, hogy minekutánna a' *ledneknek. és ló-herének* leves tarlója, 's gyökere ki-ſzárad, és rodhad, a' föld az által úgy meg trágyáztatik, hogy minden trágyázás nélkúl, benne akármi féle mag iſmet gazdag terméſt adánd.

Hogy ha erről valaki kételkednék, az ez eránt tsak eggy próbát tégyen: melly által ennek az előadásnak valóságos, haſznos voltáról ketség kévűl mindéltig meg léſzen győzettetve. —

* *
*

A' máſik fajta a' *ledneknek* Spanyól Orſzágból veſzi eredetét, és még Német Orſzágban ſem igen régen, Hazánkban pedig talám éppen nem, eſméretes. Ez a' *ſpanyol lednek* is két-féle: *fehér*, és *ſárga virágú:* a' közönséges *ledneknél* mind a' kettő többet ér: mivel a' hol ez eggyſzer vettetik, ha hogy a' magva érni meg hagyatik, kihúllott magvából magától el-tenyéſzedik; még őſzszel ki-kél, és alkal maſint fel-nő a' leg erőſsebb hideget-is ki álljá, kiváltképpen há hogy a' hótól bé-fedetik.

Tavaſzſzal, ha korán meleg verőfények járnak, Aprilisben már jó zőld legelőt ád, Majus közepe féle pedig fél ölnye magaſságra-is fel-nő.

Ennek a' füve kövér, és a' baromnak ſokkal kedvesſebb a' közönſönséges ledneknél. A' mezei-gazda üres földjeit, kiváltképpen azokat, mellyekben utóljára árpa termett, nagyobb haſzonra ſoha ſem fordéthatja, mintha azokat az illyetén *ſzagos ſpanyol lednekkel* Oktober' elején bé-veti. Mivel az illyen maggal bé-vetett földek, Juniusban már iſmét üresſek lehetnek —; és igy azt más-égyéb magala őſzi vetni való időig iſmét, alkalmaſint el kéſzithetni, mert ez a' fü a' föld ſírját ki nem ſzivja, következendőképpen nem fováyitja: ſőt inkább javitja, midőn levét, gazdag, buján nőtt tarlója, 's gyökerei a' földben rodhadván, annak trágya helyett ſzolgál, és az ennél fogva termékennyé válik.

Szé-

Szénának zőlden kaſzáltatván terméſzet ſzerént illyen módon magot rólla nem vehetni; azért a' házi, vagy akár minemű kertnek eggy kis réſzetskéje arra fordéttathatik; a' hol ez a' fü más fél ölnyi magasſágra-is fel-nő, és eggy jó borsónál nagyobb, 's negyveny annyi mag nál többet ſzokott adni, az el-vettetnél.

Ez a' fü mind zőlden, mind ſzárazan a' lovaknak jó, tápláló, 's kedves eledele.

Teſzmeſztéſére tsak közép ſzerű föld kívántatik: mint hogy pedig almélkodáſra méltó módon terjeſzti gyökereit, igen el tenyéſzedik, magasſan fel-nő, és magot felette bőven ád: tsupán tsak az az eggy dolog vólna további, vagy jobb haſználáſára ſzükféges, hogy valamelly ſzorgalmatos mezei-gazda az eránt magjával tenne próbát, ha vallyon az, a' mint könnyen hihető, valami baromfi, vagy ſörtés, hizlalásra, a' vagy olaj ütéſre, nem vólna-e' alkalmatos, és haſznos; és próbá-tételének jó kimenetelét közönségeſſen meg eſmértetné.

Ha' ki ezt a' plántát tsak a' takarványért termeſzti, ez-is ollyanképpen, és akkor, tud. i. mikor még a' mag a' hüvelkjében zőld, vagy félig ſe érett, kaſzáltatik, mint a' közönséges lednek: mert ekkor ollyan eledel válik belölle, mellyet a' barmok nem tsak zőlden jó izűen, és ſzembe tünő gyarapodáſokkal eſznek; de meg ſzáraztván télen az ökrökkel, tehenekkel 's a' t. azt széna helyett-is étethetni; még pedig ſokkal jób előmenetellel, 's nyereséggel, mint akarmi jó búza, árpa, vagy zabb ſzalmát; mellyen ſok ezer paraſzt-gazda marhái gyakran 6.—7. hónapokig egéſz télen által nyavalognak, és még zőld füre kaphatnak, majd tsak nem ki ſzáradnak. — Ezen derék takarvány fünek magvát, a' kinek arra magának ſzert tenni kedve vólna, itt Bétsben fel találhatni. Hogy ha pedig valaki ennek igazi vóltáról kételkédnék, az ide való nagy Kereskedők által, azt Spanyol Orſzágból, idővel tsak ugyan meg lehetne ſzerezni. —

Magyar Orſzágból.

A Földi-bodzának, a' Szántó-földekből, és Kaſzálló-rétekből való ki-irtáſáról.

„Kesőn esétt értésünkre, hogy valamelly Hazánk' javára igyekező Férjfi ollyas Kérdést támaſztott Orſzágunk' Lakossainak a' meg-fejtésre: hogy t. i. a' *Földi-hodza* mi módon írtódhatniék-ki örökre a' Szántó-

tó- és Kaszálló-földekből? Melly Kérdést, *Simándi Csernovits* Famíliának Uradalmi Tisztje *Halassy* János; Kamarabéli *Muszka*, 's *Magyaráth* Helységének különös tapasztalású Notáriussa *Dalnoky József*, úgyan tsak Kamarabéli *Agris*, *Almás*, *Aranyág* Helységek' hites Notáriussa *Szálay* Elek, és én Alább-írtt, eggyütt lévén, hosszas földmivelésben tett észre-vételünk szerént tudjuk, és meg fejtjük azon Kérdést ekképpen: hogy azon bodzának lehető ki-írtása, nem annyira a' földmívelésben lett tapasztalás' munkája, mint inkább a' Planétáknak influxussáé; mivel a' Hold' ereje a' tengert kétszer ki-dagasztya, kétszer, 's többször vissza-apasztja; így a' Makk' férgesedését, a' tsillagok' 's idők' járásától következésben veszszük; ezen 's több okokból tapasztaltuk Országunk' pusztáin, hogy bizonyos napja légyen a' Canicula tsillagnak, melly, *Magdolna* napjától, *Bertalan* napig fórró hévsége által, az állatoknak, füveknek, 's más termékenységeknek különössen ártalmára lévén, a' többi Canicula napjai között nyilvánságosan észre-vettük, hogy Augustus Hónapjának folyó esztendőbéli Kalendárium szerént 16dik napjánn, úgy utánna következő 3 napokon, akárminémű szántást, kapállást, 's hányást, ásást valaki tészen, úgy t. i. hogy azon munkát 11 órától fogva leg-inkább kezdvén, délutánn másfél óráig tegye, azon tapasztalásunk után tett fáradságával meg-nyeri, hogy a' bodza, a' szántó- 's kaszálló-földekből; a' *Siska* nevezetű fü, a' Szőllőkből; a' Rétekből pedig a' *Bogántskóró*, vagy is *Szamár-dudva*, és a' lapányos helyekből, a' Káka, Gyékény, Sás, valóságosan ki fognak veszni, mellyhez azt is tenni kívántuk; hogy azon négy napok' leforgása alatt, de leg-inkább *Rochus* napján *(mellyen az említett szántás, és kapállás hasznossabban tétethetik)* azonn Augustus Hónapnak 16dik napjánn, valamennyi szarvas- és más barom-marhák, *Szin*-be, és ollyas állásba záratassanak, hogy azon mérges Planétának, *(a' ki-jegyzett 11 órától fogvást két óráig délután)* ártalmas transpirátziója által, dög és más meg vesztegetés beléjek ne ereszkedjen, és így a' szemfájások, bögöly-féreg' sebesítése, 's más egyebek ki-kerülhetők; Mellyet midőn ezennel az Uraknak tudtára adnánk, 's a' t. — *Galsán* 25*dik Mártz.* 1796. Aradhoz közel.

Nagy László, *Galsa* M. Város' Notáriussa
T. N. *Arad* Vármegyében.

Dánt-

Dántzigból.

A' meſterſéges Halló-eſzközről (acuſticum.

Jóllehet eggy-vagy ket érzékenségnek, nevezetesſen a' látásnak tökélletlenſéget meſterſéges eſzközök által ideig óráig valamennyire ki lehet pótolni, mint azt a' mindennapi tapaſztalás bizonyítja: az azonban még moſt-is kérdésben vagyon: ha valyon meſterſéges eſzközök által lehet-e' a' halláſon ſegétteni? Ezt a' kétséges kerdést, *Dántzigban* lakozó *Rejnik Orvos Doctor*, im' igy fejtegeti:

A' *Halló-eſzköznek* feltalálása igen-is nem lehetetlen dolog; ámbár tudomásom ſzerént a' még eddig kivánt tökélleteſségre nem hozatott. Mert mind az a' 24 különbféle halló-eſzköz, mellyeket én láttam, és a' mellyekel ſzolgálhatnék-is, a' hangot még illendő-s elegendő-képpen nem erősíttik. Ezeknek mind az által gyakran olly különbféle hathatóságaik vannak, hogy eggy eſzköz ugyan azt a' hangot, ennél halhatóvá téſze, a' másiknál nem: ellenben más illyen eſzköz ennek igen haſznos, amannak pedig általlában haſzontalan. Ezen tapaſztalás engemet terméſzet ſzerént arra a' gondolatra vezérlett, hogy a' *hallásnak* hibája, a' *látáséhoz* egéſzlen hasonló, és ugyan olly különbféle, vólna, mint ez.

Mert eggyik erős zörgés közt jobban hall; a' másik tsendeſségben; eggyik a' közzel való hangot halja jobban; a' másik a' távól lévőt: eggyiknek a' hang ugyan elég hangos, de nem értelmes, a' másiknak éleg értelmes, de nem elegendőképpen hangos, 's a' t.

Ezen különbſégekre nézve tehát az eſzközöknek-is különbféle módon kell kéſzéttettni. —

Ha valakinek ſzándéka vólna illy *Halló-eſzközöknek tartó helyet (depoſitorium)* fel-állétani, a' hol minden hallás fogyatkozásban lévő ſzemély, annak mivóltához képeſt ollyan eſzközt válaſzthatna, a' mellyel haſznoſan élhetne: én ember társaimhoz viſeltetett hajlandóſágomból, az illyen *Halló-eſzközökből* illendő árran ſokfélével ſzolgálhatnék. Mivel a' nékem már régi kívánságom, 's foglalatoſságom, gyenge halláſon ſegétő olly eſzközöket kéſzíttettni, mellyekkel ſzintén olly haſznoſan, és alkalmatoſſan élhetni, valamint pápa ſzemmel, 's más eggyéb, a' látáſon ſegétő üveg-eſzközökel élnek.

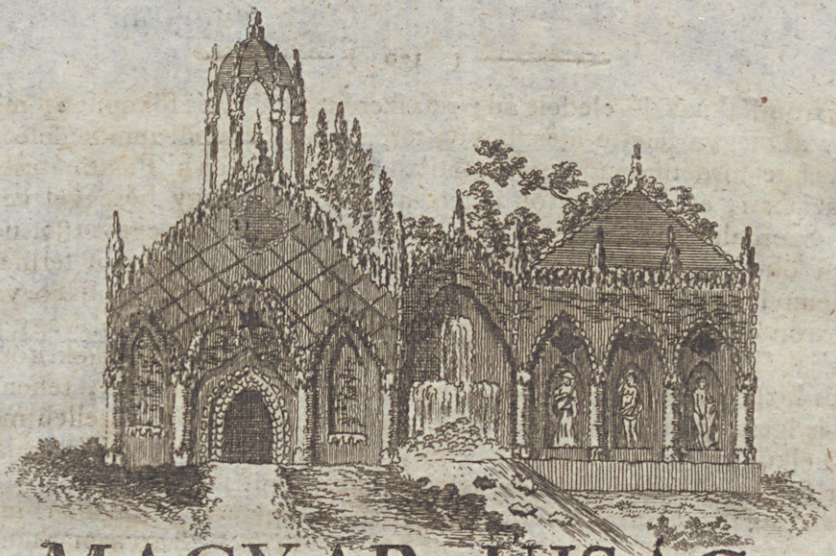

MAGYAR UJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Orſzágban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatoſságat

erányozza.

Tizenhetedik Darab.

Kôlt Bétsben Pünkösd-Havának

(Majusnak) 3dik napján 1796dik. Eſztendőben.

Gazdaságbéli Tudóſitáſok különbféle Környékekből.

Alsó Auſztriából.

A' Reptze', vagy Karó-répa' (napi ſylvestris, brasſicæ campeſtris termeſztéſéről és annak a' gazdáſkodásban valo kétféle hasznáról.

A' Nemet Birodalomban már igen kevés tartományok találtatnak, a' mellyekben a' ſzántó földeknek valamelly réſze a' *Karó-répa'* termeſztéſére nem fordéttattnék; mivel e' réſz ſzerént a' barmoknak,

és

és baromfiaknak jó eledelt ád; réfz fzerént pedig, és főkeppen, mivel hogy a' magva felette igen bőven terem, a' mellyből mindenféle házi fzükségre fordéthatándó olaj üttetik. Nevezetesfen a' Palatinátusban, Alsáziában, és a' Rhénuson innén, a' mindenűtt nagy bőséggel vettetik. Szorgalmatos, és munkához fzokott mezei-gazda eggy 180. négy fzegű ölnyi (orgya quadrata) darab földben, annyi magot termefzt, a' mennyiből 5. mázsa olajt üttethetni, mellynek minden fontját 9. vagy 10. xron el-adhatni (*). Ha hogy továbbá az olaj feprőíből, vagy pogátsájából fzármazándó hafzonra tekéntünk, melly a' többiek között fertés-hizlaláfra igen alkalmatos, nem különben a' lovaknak, tehenek-nek-is igen tápláló, kédvés eledele; minden kétség kivűl, 's ellen mondás-nélkűl méltónak tatáltatik lenni, hogy ennek termefztéfére valami ugar földet el-fzánni, 's ki-rendelni éppen femmit fe fajnáljunk. — És ugyan annál kevefbé, mint hogy az a' plánta áltollában mind gyökerére, mind levelére nézve, lónak, fzarvasmarhának, jűhnak, difznónak, tengeri-nyúlnak, fogolymadárnak, fatzánynak, 's pulykának méhéknek, 's a' t. idejekor hafznos, és kedves eledelt ád. Kiváltképpen a' hizlalni való juhok őfzfzel rajta legeltethetnek, a' kik annak levelét ugyan le-rágják, az azonban ifmét újjonnan ki hajt. —

A' mi pedig annak magvából préfélt olajt illeti, az azzal való élés, a' fent nevezett tartományokban fokféle, úgy mint:

1ör Ezzel a' köz-nép a' lámpás-méts-égetéfben. fzobákban, iftállókban, konyhákban, gyertya helyett él, és ennél fogva a' fagy gyura való költséget meg nyeri. —

2or Nyilván való dolog az, hogy olaj nélkűl a' gazdafág fem a' mezön, fem városokban nem lehet, a' hol a' fzükfégnek különbféle-fégéhez képeft, ézzel a' *Reptze* mag' olajjal való élés-is különbfélébb, és annál nagyobb, minél fínomabb, és tifztább fzokott lenni, a' len mag olajnál.

3or Ambár az ize terméfzet fzerént fem útálandó, főképpen ha az fris magból, és hidegen fajtóltatik; a' lakofok azonba mefterféggel ollyan ízt, és tifztaságat tudnak néki fzerezni, hogy azzal az étkeben-is, kiváltképpen, a' vafiágabbakban, alkalmatosfan, főt hafznos-

*) *Szakfzóniában, a' hol naprol napra nevekedik annak a' plántának termefztése, többfzer tett próbák után az tapafztaltatott, hogy 5 ifz mérő magból 2. mázsa olajt lehefsen üttni.*

nosſan élhetnek, ez által a' vajat meg kémélhetik, és azt jó drága pénzen el-adhatják. (*)

4er És végtére ezzel az olajjal nagy városokban, a' hol t. i. azoknak világositása ſzokásban vagyon, kevés költséggel, leg alább ſokkal kevesebbel, mint a' fa-olajnak, ámbár leg alább valónak is, béſzerzésére, meg kívántatik, leg alkalmatoſsabban élhetni; és ugyan ez annak kivaltképpen való, oka, hogy ez Alsátziában, és a' Rhénus mellet fekvő környékekben olly bőven termeſztetik, mivel t. i. ezekben a' tartományokban ſzámos városok lévén, annak magjából kéſzített olaj könnyen el-adattatthatik. — (**)

Hogy ha a' *reptze* tsak magjáért vettetik az alá ollyan módon el-kéſzített föld kívántatik, mellyben a' tiſzta-búza, és ross-is jól meg terem. Az illyen földet tehát

1ör Négyſzer, és jó mélyen kell ſzántani.

2or Második ſzántás után azt jó érett trágyával meg kell trágyázni, és az után harmadſzor, úgy ſzólván keverőre, fel ſzántoni, és a' vetés ideig úgy hagyni, hogy addig a' trágya sirját egéſzen mogába ſzívhaſsa.

3or A' fellyebb említett birodalmi tartományokban a' lakosok, eggy 180 negy ſzegű ölnyi ſzantó földbe 7—8. fontig való magot ſzoktak venni, olly módon, hogy a' mag vető a' földet kétſzer járja

 meg

(*) *A' tiſztitásra ſzükſéges mesterſég pedig tsak abban áll, hogy mihelyeſt valamelly rész abból, az olajütőből hozatik, az azonnal édes répával, vagy veres hagymával eggy keveſse meg főzetik, vagy pedig abban nehány, előbb ſavanyó kenyérnek való kováſzban mártatott fekete kenyér ſzelet ki-főzetik. — Ezen kivül ezek az eggyes, és ſemmi költſéghe ſem kerülő, mindenütt könnyen meg ſzerezhető eſzközök ennek az olajnak nem tsak zöld ſzinét, de minden kelletlen izét, melly talám még benne hátra maradott, is el-veſzik. Illyen módon meg tiſztitattván, azt a' meſteremberek, és a' hegyes tartományokban lakozó paraſztok, kiknek földjek az illy mag' termeſztéſre alkalmatlannok, ſzükſégekre jó, árron meg veſzik: mert annak fontját 14—15. kr fizetik.*

(**) *Bets-városa* egéſz eſztendőben, éjtſzakán, ki vivén azt az időtt, midőn a' hold-világ töltében vagyon, ki világositattik, melly világositás néki igen nagy költségébe kerül: mivel erre a' végre fa-olajjal él, a' mellyet néki idegen orſzágból nagy drága árron kell venni. Mi okból, és mitsoda haſzonnal, az máſok visgaláſár, és ítéletére hagyatik. Mert ámbár itt Alsó Ausztriában olaj ütő malmok nintsenek-is ollyanokat azonban minden más egyéb malmoknál könnyen lehetne kéſzitteni. Talám arról a' Kormányſzék, valamelly különös, titkos okokra nézve nem gondolkodik, és ezen olajnak kéſzittéſét önkent mulatja el. Hanem Felſő Austriában illyennek ſzükſégen kivül-is többek tartáltatnak, és ennél fogva a' fa-olajért ki adándó nevezetes ſumma pénznek nagy réſze a' házában meg tartatatik.

meg, a' végre, hogy a' mag-vetés, mindenütt erányoſsan eſsék, 's üres helyek sehol se maradjának. A' bé-vetett mag pedig azonnal bé-baronáltatik.

4er A' vetés Szeptemberben tiſzta, ſzáraz időben véghez menvén, ha hogy reája alkalmas, kellemetes időjárás következik, 8—10 nap múlva vigan ki-kél, és gyorsan fel-nő.

5ör Ha hogy mindjárt eleinten más eggyéb idegen növevények láttzatnak közte nőni, azokat a' ſzorgalmatos, 's gondos gazda minden únalom nélkűl ki gyomlálja, és ennél fogva vetésének gyarapodását elől mozdétja: különben az illyen haſzontalan növevényektől el-fójtatik. Ha hogy pedig véle illyen módon bánik, oktoberben már olly bőven ki-leveledzik, hogy arról, a' tehenek étetéſére elegendő levelet le ſzaggathat, a' kik attól sokkal bővebb, és jobb tejet adnak, mint sem különben adni ſzoktak.

6or Tavaſzra kelvén pedig azt a' levelektől meg nem kell foſztani, hanem azokat azzal eggyűtt nőni, és érni hagyni. — Juniusban már meg érik, nagy és köver ſzemeket terem, mellyet az olaj-ütő malmokkal bíró molnárok mindjárt első tekéntetre-is meg tudnak válaſztani, és azt jó árron meg-veſzik.

7er Még egéſz zöldſége tökélleteſen ſárgává nem válik, le nem arattatik, vagy kaſzáltatik; erre nézve, ſem aratáſa addig el-nem halafztatik, mig egéſzlen halaván ſárgává nem léſzen, és el-nem érik; ſem igen zölden le nem arattatik: mert az elſő eſetben a' magnak nagy réſze ki húllván el-veſzne, az utolſóban olajos elegendőképpen nem lenne.

8or Végtére alkalmas, időben le arattatván tiſzta verőfényes napon fél nap marokban a' ſzántó földen hagyatik; azután kévékbe köttetik, és ponyvával be terétett ſzekéren, hogy ſok magva kihúllván, az el-ne veſzſzen, a' tsürbe hordatik, ki tsépéltetik, a' magja ki-tiſztitva ollyan helyen, a' hol a' ſzellőző levegő azt jól által járhatja, két újnyi vaſtagſágra kiteréttetik, hogy igy illendőképpen meg ſzáradjon. Annak idejében végre az olaj-ütőbe vitetik, vagy a' molnároknak, a' kik azt, nagyobb nyereség okáért, — édes örömeſt meg veſzik, el-adatik.

Ha hogy a' mezei-gazda mindjárt a' *reptze* le-aratás után földetskéit mint egy ugarba, és 8-9 10 nap múlva üjonnan keverőre, fel-szántja, annak ugyan abban az esttendőben még más kaſznát-is veheti, aztat hamnval öszve kevert kerék répa maggal bé-vetvén: mint hogy ez

késő őszig tökélletesen meg nő, és mind embernek, mind baromnak alkalmatos, 's jó eledelt szolgáltat. Ha talám azt igy használni nem tettzenék mint újjonnan fel tört gyöp földet ősszel rosal be vethetni, melly a' jövő nyáron bő aratáſt adánd. —

A' mint fellebb említtetett ezen *reptzét* a' takarvány kedvéért is vethetik a' kiknek tettzik kiváltképpen azok a' mezei-gazdák, kik elegendő rétek, 's széna nélkül szükölködnek: és ekkor ez, sem annyi munkát, sem szorgalmatosságot, sem jobb földet nem kíván, az árpánál, és rosnál. De azt még-is mellyen, keskény barázdákra kell szántani, és valamennyire meg trágyázni. E' végre azonban azt nem ősszel, hanem tavasszál kelletik be-vetni, midőn már a' fagyos-derektől többé nem félhetni: mert az, a' mint már fellebb rólla mondatott, hamar ki-kél, és gyorsan fel-nő; és a' mezei-gazdák belőlle idejénkorán mind zölden, mind pedig szárazon, igen jó eledelre, és szénára tehetnek szert.

A Német Birodalomból, nevezetesen a' Wirtenbergi Hertzegségből.

Azt a' ditséretes *Intézetet*, melly a' *Stuttgárdi egészségre ügyelő Commissiotól* a' végre tétetett, miképpen kellesék a' himlőbe esett Jühokkal bánni-; 's mi-módon lehetsen annak el-tenyészését meg előzni, Újságunk *Tizenötödik Darabjában* már ugyan bőven elől-adtuk: mivel pedig még eggy kéſőbben közönségesé tett Intézet-is figyelmeſséget érdemelni láttatik; erre nézve a' két *Magyar Hazában* mellyben sok szép nyájok találtatnak, még ezt-is méltónak ítéltük lenni, ezen Levelünk Darabjában ki-hirdetni: És ugyan annál méltóbbnak, minél nyilván valóbb dolog légyen az, hogy ezen nyavala által kipótolhatatlan károk okoztattnak, ha azt gondolóra esszük, hogy ennek a' szeléd állatnak gyapja, bőre, húsa, béle, — eggy szóval egész vagyonsága merő haszon légyen. — Melly Intézetnek értelme im' ide megy-ki:

1or El-kerülhetetlenül szükséges, hogy a' Juhpásztoroknak akkor, midőn ezen nyavalyának el-ragadása félelmes, bizonyos legelő környékek mutattassanak-ki, mellyekben nevezetes büntetés alatt nyájokkal meg maradni kénteleníteſsenek. De ezen környéknek, a' meg veſztegetett, vagy nyavalás jühok legelő határszeleitől nem tsak olly távól kell lenni, hogy a' beteg jühok gőzével telles levegő, a' szél által az egészségesekre ne hozódjék; hanem ezen kívül az egészséges jühokat soha még abba a' tsapásba, vagy járásba sem kell botsátani, mellyben a' himlősök járnak: mert különben, ez a' nyavalya azok'

ganaj-

ganajjának szagától-is reájok ragadhatik. Mint ez a' múlt esztendőben eggy olly helyen történt, a' hol a' himlős júhok ganajja, a' szántó földekre trágyának ki hordatott, és azokon a' még egészséges nyáj legeltetett.

2or Ámbár az illyetén legelő mezőnek ki szabása tagadhatatlanúl szükséges légyen-is: azonban az az által el-érendő tzél egyedűl, és főképpen abban áll, hogy a' juhászpásztorok annak határai közt állandóúl meg maradjanak. De vallyon ki örizheti azokat elegendőképpen, hogy ők azokat által ne hágják? Tudni való dolog az, hogy a' juhászok között ebben a' részben, vagy valamelly hihetetlenség uralkodik; vagy tsak béresek, nem jó pásztorok, következésképpen restséggel tellesek; vagy talám abból még valami reájok áradándó különös tulajdon haszznot-is várnak, ha hogy az ő nyájjaik-is ebbe a' nyavalyába esnek. Erre nézve az ő tulajdon haszznokra szemesen kell vígyáznunk, hogy magunknak kárt ne tegyünk. Mint hogy pedig szokás szerént a' juhásznak esztendőbéli fizetése mellett Jussa-is vagyon, magának meg határozott bizonyos számú juhokat-is szabadon tarthatni, vagy annyi számú más idegen juhokat fel-válolhatni, ezen okból tanátsos vólna, hogy a' juhász, ugyan annyi telles számú júhokat tartson, a' mennyi néki szegődésénél fogva meg engedtetett. —

3or Jóllehet parantsolatok, és rendelések nélkül ebben a' részben sem szükölködünk, hogy az idegen júhok olly bizonyság levél mellett hajtattassanek bé tartományunkba, a' mellyből nyilván ki tessék hogy azok egészséges helyről jönnének, azonban az illyetén levélben szükségesnek találtatik azt-is meg bizonyittattni, hogy azok eggy szersmind egészséges helyeken-is hajtattanak által. Különben ennek a' nyavalyának el ragadása, mindég meg-lehetős marad; sőtt attól-is tarthatni, hogy a' júhok már meg vannak veszteget ődve, de a' betegség meg szembe tünőképpen rajtok ki nem tettzik, vagy pedig készákartvá titkóltatik.

4or Abban az esetben, midőn az el-ragadás észre vétetik, az egészségeseknek a' betegektől való el-választása, igen-is a' leg első munka, mellynek szüklégesképpen még kell tétetődni: mivel-hogy az minden más egyéb felett, vagy talám egyedúl segéthet. A' mint ennek hasznosvóltát eggy juhász sok esztendőbéli tulajdon tapasztalás ában fel találta, és illyen módon el-beszélte: hogy ő eggy ürüje a' legelőn meg betegedvén, jóllehet kívűlről rajta semmi ragadványos nyavalya nem láttzatott légyen, aztat a' nyájtól még is azonnal el-választotta, és ennél fogva az egész nyájját egészségben meg tartotta.

Sőt,

Sőt, hogy a' nyavalyának az egéſz nyájtól való el-mellőzéſére még hathatossabb vólna, hogy ha az a' beteg júh mindjárt meg ölettetnék, és félre jó méllyen el áſatnék. Nem hihető dolog továbbá, hogy eggy meg betegedett júh által, kiváltképpen ha annak beteges vólta jó elevé ki tudódik, és az a' többiektől azonnal el-válaſztatik, 's megöletik, ſokak meg legyenek veſztegetődvé; mivel a' júh-himlőnek valamint az emberen lenni ſzokottnák, el-ragadáſa abban az időközben eſik meg, midön a' már ſzáradni kezd. Hogy ha pedig talám már a' némellyekre el-ragadott vólna, minek előtte a' juháſz ezt az eggyet betegesnek lenni éſzre vette vólna, haſonlóképpen azok-is ölettesſenek meg, és áſattaſſanak-el. Azonban a' fellebb emlétett módon ſzegődött juháſznak tulajdon kára el-távaztatáſa ſzüntelen eſzében lévén, az illyen környűl álláſokban a' vigyázáſra néki *árgus ſzemeket* ád. Való ugyan az, hogy illyetén le betegedet júh meg öléſének, ollyan nyáj közzűl, mellynek eggy a' tulajdonoſa könnyen helyt adhatni; de a' hol valamelly helységben a' bözönséges nyájnak több tulajdonoſai, vagy gazdái vannak, annak minden bizonnyal ſokan ellene-mondanának, 's azt különben véghez vinni meg ſem engednék, ha hogy felsőségektől az eránt nékik parantſolat nem adatnék, és a' nállok törvénnye nem válnék. Mind azáltal, hogy eggy beteges júhnak a' közönséges jónak ſen tartáſa' véget való fel-áldozáſáért ellen-mondás ne éredjen, aztat könnyen el-mellőzhetni illyen módon, ha hogy eggy közönſéges júh-legelő, vagy-is inkább nyáj'-birtokoſai abban eggy máſſál meg eggyeznek, hogy közülök kiki a' meg-károſodotnak veſzteſéget, júhainak ſzámához képeſt reája eſendő erányos fizetéſſel viſſza térétendi: mert ezt a' leg fösvényebb-is által láthatja, hogy eggynek veſztéſége által, ſok meg tartatthatik. De mind ezek utánn az a' kérdés támad:

5er Hogy, és kinek kelleſſék ezt a' ſzabott rendtartáſt végre hajtani? mert az illy nyavalyás júhnak mag öléſét, 's el-áſáſát tsupán a' juháſzra bizni, kétséges; és azt gyapjastól el-áſni ſzükſégtelen kár vólna.

Azért a' juhásznak minden késedelem nélkűl, az illy környűl álláſt olly ſzemélynek kellene bé jelenteni, a' kire illyen esetekben az egéſz nyájnak gondviseléſe bízattatnék, mihelyeſt eggy darab beteg júhot a' nyaj között éſzre venne; és azt annak jelenleteben meg ölni.

A' gyapjára nézve az a' gondoskodás, hogy az altal ne talám a' ragadvány a' többiekre-is el terjedne, ugyan nem fondamentom nélkűl való: Mert az ember himlő-is valamint a' peſtis, gyapjúban,

és gyapjúból kéſzített ruhákban, ha azok ki nem tiſztittattnak, maſſattattnak, és füſtöltettnek, ſok idő múlva-is tovább terjeſztethetik. De valójában tsak ugyan elegendő okunk nintsen, miért az illyen meg öletett júhnak, vagy magoktól a' himlőben el veſzteknek-is a' gyapját, azt ki mosván, ſzáraztván, — mint eggy kis, a' kár vallásnak, valamennyire való ki pótoláſára ſzolgálandó eſzközt, nyereſégre ne fordétanánk. Lám a' ki-gyógyúltaknak gyapját el-nem vetjük, mellyekben azonban, hogy a' himlőből belé ſzármazat matéria, és gőzolgés, erányos mértékben ne találtaſsék, tagadhatatlan. Ha pedig az azonban mindjárt nyirés után lugba áztatik, és jól ki mosatik, azt bátran haſználhatni.

6or A' ki gyógyúlt juhokat, mindnyájok' tökélletes ki gyógyúlások utánn, minek előttè az egéſzségesen maradtakkal azok ismét öſzve ereſztetnének, meg kell fereſzteni, és jól ki-mosni: mivel e' nélkűl attól mindig tartani lehetne, még pedig nem ok nélkűl, hogy a' bőrön maradt varak, és a' gyapjúban tartózkodó gőzök miatt, ez a' nyavalya még tovább-is el ne tenyéſzednék.

7er Eggy eſzköz, melly a' beteg júhok dögét nagyon kevéſitti, talám ſokaktól az el-ragadáſt-is el-mellőzi, és abban áll, hogy mind a' beteg, mind pedig az egéſzséges júhoknak farka alá *fekete-hunyorgyökér (veretrum nigrum, helleborus nig.)* húzattatik, felette igen díſsértetik. Ez a' gyökér ſárga holyagokat húz, vagy ſzí-fel, és ez által meg gátolja a' nedveſséghnek a' fő felé vonſzódni ſzokott nagy folyását, úgy annyira, hogy a' nyak fölettè, igen meg nem dagad, és igy a' legelésben, vagy evésben a' beteg júhok meg nem akadálaztatnak: mert ugyan ez az evésre való lehetetlenseg okozza leg több beteg júhnak a' dögét.

Végtére itt még az a' kőzőnséges jónak elők mozdétására erányozó kívánság, van hátra, hogy ezen *Intézetnek* foganatos vóltáról, annak hiven lett véghez viteléből ſzármazott következésekről; nem különben mitsoda *eſzköz*, és *intézet* volt ebben, vagy amabban a' környölállásban leg hathatoſsabb, — az orvosok az érdemes Publikumot hiven tudóſitani el ne múlatnak, hogy jövendőben az illyen ſzerentsétlen eſetekben a' bizonyos, és meg kívántató ſegétség minden tartományokban kéſzſzen, és esméretes légyen. —

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Országban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatosságat

erányozza.

Tizennyoltzadik Darab.

Kôlt Bétsben Pünkösd-Havának

(Majusnak) 10dik napján 1796dik. Esztendőben.

Gazdaságbéli Tudósitások különbféle Környékekből.

Ausztriából.

A' mezei, vagy földi-balhák ellen való eszköz.

A' *mezei-balhák*, mind a' mezei-gazdáknál, mind a' kertészeknél, úgymint nagy kártékony férgek, elegendőképpen esméretesek. Ezek eledeleket, a' gyönge, és édes vetemény plántákban keresik; közönségesen Martius' utólján, vagy Aprilis' elején már meg jelennek; két-

féle édes plánták közzűl, mindíg az édesebbet választák ki-magok' prédájának. A' nyári-reptzéből esztendőnként számtalan ezer plántákat meg emésztenek. A' kertekben főképpen mindenféle káposzta plántákat seregesen meg-lepnek, és azokat el-annyira meg emésztik, hogy még gyenge szárotskájokból-is alig hagynak valamit hátra. Más egyéb, már jól fel-nőtt bokrokat, és plántákat-is meg támadnak, ezeket azonban, mivel már erős gyökereikről, erősebben nőnek, egészlen meg nem ronthatják; de az újjonnan ültetett fejes-olasz-virágos-káposzta, és kalarabi plántákat, mellyek még gyökeret nem verhettek magoknak, gyakran egészlen el-eszik. El rontanak magzani hagyott kaposzta-répa-plántákat, és más illy növevényeket-is, mellyeknek virágjaiból a' mágnak való gyönge kis hüvelkeket ki rágják, ezen okból azoknak kevés, vagy gyakran semmi magját sem vehetni. — Egy szóval ezek majd tsak nem minden gyönge plántát meg támadnak, és ki pusztíttanak. Közönségesen midőn eggy huzonban több napokon esőzik, meg ehűlvén, mihelyest eggy keveset száradni kezd a' föld seregenként elő-repűlnek, a' plántákat még lepik, és semmivé teszik. — Árnyékban lévő vetemény ágyakon nem tapasztaltattnak olly nagy számmal lenni, mint a' mindég szabad verőfényen lévőken.

Ezen közönséges kártékony férgek ellen különbféle eszközök javasoltattnak; mellyek ha talám minden időben, és környűlállásokban mindjárt kivánt hathatosan nem munkálkodnának-is; annyiban tsak ugyan hasznosak, hogy azokat, ezek által gyakran, vagy leg-alabb sok ideig kártékonyságokban, meg akadalaztathatni. Ezek közzűl itten á' leg próbáltabbak adattattnak elől, és kiki szabad akaratjára hagyatik, azokból azokat választéni, mellyek tapasztalása szerént itt, vagy amott, ebben az időben, vagy környülállásban, néki leg alkalmatosabbak fognak láttatni. —

Ezek között a' leg első eszköz abban áll, hogy a' vetni való mag, vetés előtt pátzaltatsék: *ganaj-lében, salétrommal ősze elegyétett vízelettben;* olly an *vízben, mellyben törött foghagyma állatt, vagy főzetett; szappanos vízben;* vagy pedig *mellyben üröm főzetett.* Midőn nagyobb mértekben kelletik magot pátzolni, *főzesék eleveny kényeső, petreselyem-mag, nyers puszpánk, gyapár* mellyet közönségesen *fűl fűnek* neveznek *(sedum, semper-vivum) vízben, és a' mag ebben a' főzött-lében áztasék;* nem különben *fa-vágy terpentén-olajban-is lehet azt pátzalni,* de nem sokább két óránál, és az illyen mag az után száraz homokkal ősze kevertetik,

hogy

hogy a' vetésközben, az, az olajtól öſzve ragadván, tsomokban ne maradjon. A' terpentin olajban ázott magról ki-kelt plánták, vagy akárminémű vetemények, eggy ideig olly kedvetlen ſzaguak, hogy a' mezei-balhák feléjek ſem kivánnak menni; azon idő alatt pedig erőſen meg gyökerezvén, és fel nevekedvén, bennek többe ezen férgek vagy kevés, vagy éppen semmi kárt ſem tehetnek. — Ez a' kedvetlen ſzag azonban bennek meg nem marad, hanem laſsan laſsan ki-gőzölög. — Az ís javaſoltatik, hogy a' mag ollyan helyre vetteſsék, a' hová dél előtt igen kéſőn jön a' napfény, igy a' földi-balháktól menten marad a' plántája. —

Az eddig elől adott eſzközök tsak a' magnak el-kéſzittéſét illetik a' földi-balhák ellen; a' mellyek pedig a' ki tsirázatt, 's kelt mag' gyenge plántájának bátorságos meg tartáſára ſzolgálnak, ím ezek:

1ör Eggy mogyoró-fa, vágy fűz-fa, mint eggy újni vastagſágú, páltza, ollyan módon meg haséttatik, hogy mind a' két vége éppen maradjon, vagy ki ne hasadjon, ezen hasadékba ro's ſzalma kaláſzok tsiptetődnek, mind végig olly sürüen a' mint tsak lehet, eggy, vagy más fél réfnyi hoſszaságra, ez az eſzköz a' plántákon nehány napokig, mindennap dél ellőtt gyengén kétſzer, vagy háromſzor által húzatik, mellynél fogva a' földi balhák a' földre le-húllnak, és meg döglenek.

2or A' plántáknak gyakor, az az napjában háramſzortá, négyſzerte való öntözése-is haſznos, hogy azoknak ágyai mindég nedvesek legyenek, mind addig az ideig, mig nékik 4 — 5 — 6 levelek ki nem hajtott. Mivel ez után a' földi-balhák eggy könnyen nem árhatnak nékik.

3or A' kéményből, vagy kementzéből való korom porrá töretik, vízzel öſzve elegyéttetik, és eſtvénként két, három nap öntözés után, azzal a' plánták meg hintettnek. —

4er Vízben vad-geſztenye főzetik, és ezzel a' főzött-lével a' veteméný meg hintetik.

5er Eggy öntöző kánnába óltatlan méſz tétetik, arra előſzör tsak annyi víz töltetik, a' mennyi azt el-ólvaſztja, azután pedig a' mennyi ſzükséges, mellyel, azt jól öſzve kevervén, a' plánták derakasan meg öntöztetnek. Vagy pedig

6or Kénkővel öſzve kevert hamuból tsinált, méſzſzel elegyétet tyuk-ganajból, kéſzitett lúggal, a' plánták meg hintetnek. Az utolsó

esetben a' tyuk-ganaj valamelly bő edénybe tétetik, közébe valami kevés mész kevertetik, és 24. óra alatt eggyüve állni hagyatik. Az illyen módon készült lúgból azután szalmából kötött kis peméttel a' plánták meg lotsoltattnak, vagy pedig az öntöző kánnába le szüretvén, azzal meg öntöztettnek; ez a foglalatosság azonban 2. vagy 3 napnál tovább nem folytattatik. Melly, hogy ha idővel az öntözés, vagy eső által le-mosattatik, ismét viszonyoztatik mind addig, míg a' plánták jó erős levélre nem kapnak. Ha ez a' lúg erős, a' káposzta plántáknak két első levelei tőlle meg sárgúlnak ugyan, de e' nevekedéseknek semmit sem árt. Ha pedig talám igen erős vólna, több tisztta vízzel elegyéttetik, és meg gyöngéttetik. Ha *Fekete üröm* (artemisia) a' halaknak bélével, héjjával — öszve kevertetik, reá víztöltetik, 3. nap rajta állani hagyatik, az után a' belőle készült lúggal a' plánták meg öntöztetnek, azok a' földi-balháktól éppen meg maradnak. —

7er Végy ördög-szart (asa fœtida), veres föstő füvet, adj ehez apron tört borostyán magot, foghagymát, eggy marok bodza-fa-levelet, egy marok *angliai bogáts kóró gyökeret* (carlina) ezt mind öszve pátzold 3. nap tiszta vízben; azután szalmából tsinált pemetetskével ebből a' lúgból hintsd meg a' plántákat. —

8or Ezek ellen a' veszedelmes férgek ellen a' vetemény ágyokat hamuval-is bé-szokták hinteni, melly munka ugyan nem haszontalan, ha hogy a' hamú keserű, különben vagy igen keveset használ, vagy általlóban héjában való. Erről a' tapasztalás azt tanítja, hogy a' füzfa-hamú erre a' végre leg alkalmatosabb vólna.

9er A' többiek kozzúl, a' vetemény ágyok *korommal*, *szénporral*, büdöskő porral, tyuk-galamb-és ló-ganajjal, nem különben füreész porral, és dohány-hamuval-is meg hintettnek; melly eszközök haszon nélkül nem maradnak, ha hogy a' hintés után a' föld azonnal meg-öntöztetik, mert másképpen azt a' szél elhordja. —

Vagynak ugyan még ezeken kivül több illyetén eszkezök-is azonban vélekedésem szerént ezekből már kiki választhát magának ollyat, mellyet leg alkalmatosabbnak, és próbaltobbnak fog ítelni; ezen okból a' többieknek elől-odása nem is-láttzatik szükségesnek lenni. —

A'

A' természetszereut való rétekről, az istállóban szokott étetésről, nem különben a' réteknek kaszállásáról.

A' jó feld mivelés jó marha nevelés nélkül, e' pedig elegendő mind télí, mind nyári takarvány, vagy marha eledel nélkül, jó karban soha sem jön, nem is jöhet. A' mezei-gazdának szántó földjei mivelésére, trágyázására, meg kívántató fuarozásra, vagy szekerezésre, úrdolgára, nem különben tulajdon eledelére, és raházatjára, el kerülhetetlenül szükséges a' ló, ökör, tehén, júh, ketske, — a' kiket ő néki nagyobb részént a' rétekből kell tartani, 's táplálni. Ha minden rétek szántó földekre fordéttattnának, mi módon lehetne lovakat, ökröket, júhokat, — tartani? mi által vitetődnék pedig végre a' föld mivelés, és más szükségképpen meg kivántató terhes munka? Honnétjönne a' téj, vaj, sajt, hús, — magának a' mezei gazdának, és házinépének táplálására, 's ruházatjára más egyéb szükséges dolog? — A' rét-mivelés tehát a' mezei-gazdáskodásnak leg főbb tzikkele, mellyinélkül a' föld mivelés jól soha sem folytatódhatik. Majd csak nem az egész mezei-gazdaság a' termékeny rétektől függ, mellyeken sok, és tápláló marha eledel terem szükség ezen okból a' mezei-gazdáknak minden tőlök ki telhető szorgalmatosságokat a rétek' mivelésére, jobbittására, fordéttani, és azokat mindég különös figyelmetességgel szemek előtt tartani.

Nagy, jó rétek után a' barom nevelés-is jobb állapotban, és nagyobb lehet, és ennek szaporéttásohoz-képest, a' szántó földek' termékenysége-is gyarapodik. —

Egész esztendőt által az istállóban jól tartott tehén, ha az állya vetésére elegendő szalma, fa-levél, — vagyon, esztendőnkent jó tizenkét szekér trágyát ád, midőn a' roszszúl tartott fél annyit-is alig ád; a' mezőn legeltetettnek pedig majd csak nem minden trágyája héjában el-vész. Ehez képpest szabhatni a' tejnek, vajnak hasznát-is, midőn sok jól tartott, 's jó fajtú tehén, ha talám minden nap eggy fontot nem is, de leg alább minden harmad nap két font vajat még adhat sőtt meg-is ád.

A' mezőn való legelés mind a' barmoknak, mind a' réteknek, alkalmatlan, és káros, sokkal hasznosabb mindeniknek, ha hogy a' fü le-kaszáltatik, és az rész szerént nyáron oda haza az istállóban zölden étetik, rész szerént pedig szénának meg száraztatik, és azzal a' marha télen tartatik.

A'

A' barmokat a' mezőn legeltettni, vagy legeltettni hagyni, káros: 1ör Mivel hogy azok el-betegednek, és eggyiktől a' másikra a' betegség el ragadván köztök marha dög szokott támodni, ha a' harmatos, ésős, meleg, hideg időjárásnak gyakran való váltazásakor a' mezőn találtáttnak; sok ártalmas pókhalos, és más egyéb mérges bogaraktól, vagy férgektől meg veſztegétődött füvet fel-falnak. — 2or Magokat ki-futkározzák, ki-fáraſztják, főképpen bogározások idején, és igy el ſoványodnak, kiváltképpen az ifjú nevendék marhák nevekedésekben nagyon hátráltatnak, a' tehenek-is kevesebb tejet adnak. — 3or Több fü meg motskoltatik, és le-tapodtatik általok, hogy sem mint meg evődik. 4er Ugyan ez, általok előbb el-legeltik, mint sem fel-magzik, a' honnén szükségesképpen következik, hogy a' jó fajtú, 's haſznos fü laſsan laſsan vagy egéſzlen, ki-véſz, vagy pedig tsak hellel közzel igen ſzűkön nő. 5ör Három-négy annyival-is több marha el-tarthatik a' rétekből, ha az oda haza, az iſtállókban étettetik; mint ha a' mezőn őriztetik, 's legeltetik. 6or A' trágya imitt amott haſzontalanúl el-véſz, következésképpen azt a' ſzántó földön nem haſználhatni. 7er Azokon a' ſzörnyü nagy Telek-Marha legelőken, ha hogy azok ſzántó földekre és rétekre fordéttattnának sokkal több emberek, 's barmok élhetnének, és azok az irtóztató puſzták eggy jó mivelt kerthez haſonlíthatnának. 8or Ha hogy a' tehenek nyáron ló-herével tartattnak, kövér ganajt tsinálnak; innén a' ſzantó földek-is jobban trágyáztatthatnak, több gabonát, és ſzalmát teremnek; nem különben jobb tejet-is adnak, és a' borjú-nevelés sokkal ſzerentséſsebb. 9er Az iſtállóban való étetés körül a' munka sem igen nagy, kiváltképpen ha a' ló-heres-rétek közzel feküſznek, és abból rövid idő alatt mindennap annyi kaſzáltatthatik, haza hordattatthatik, a' mennyi meg-kivántatik. Nagy gazdaság körűl ennek haza-hordása végett eggy lovat-is lehetne tartani.

Ellenben a' jűhok, nem az iſtállókban étettnek, mint más ſzarvas marhák, hanem az ollyan halmokon, dombokon, hegyeken és ugar földeken, a' hol az ember ſemmit ſem arathat-vagy kaſzálhat: mert a' jűhoknak különben-is a' vad, ſován mező ſokkal haſznosabb, a' kövér legelőnél. Főképpen tanátsos, és haſznos, ha hogy azok az ugar földeken, gyakran változtatándó, más más helyre álléttándó tserén keréttéſekben tartattnak vagy kosároztatnak: mint hogy illyen módon derekasan

trá-

trágyáznak, ha az olly ugar föld, trágyázás után, mindjárt fel szántatik. —

Eddig az ideig a' mezőn többnyire minden Országokban igy, nem különben Magyar, és Erdély országban-is, tsak természet szerént való rétek vóltanak, a' hol a' fü minden emberi munka nélkül, minden esztendőben, annak idejében, magjáról, vagy gyökeréről, önként szokott nőni. És a' mesterséges rétek, mellyeknek földje előbb illendőképpen el-készíttetik, az után beléje fü's-ló-here mag vettetik, és ennél fogva azokon a' fü, és széna, mint a' gabona úgy termesztetik, szokás ban nem vóltak; sőt azokat a' Magyarhazákban még most-is nagy ritkaság látni. — *Folytatása következik.*

Értekezés.

Len-magból, mákból, bik-fa-makból, — fínom, tiszta, eledelre való olajt készíttení leg jobb vólna, ha hogy azt a' házi-gazda-asszonyok tulajdon intézések, és vigyázásak alatt készíttetnék: mert az olaj ütő-malmókban, a' hol mindenféle olaj készíttetik, leg nagyobb vigyázás mellett-is, tiszta olajra igen nehezen lehet szert tenni. Vallyon tehát nem lehetne e' az olajnak való matériát, az olaj ütö malmokon kívül, rész szerént illendőképpen meg törni, rész szerént pedig azt valamelly más leg jobb módon ki-présölni? Tudva való dolog az, hogy az apotékákban különbféle olaj készíttetik: kétségkévül tehát találtattnak azokban, *kitsinben* olly *szerszámok*, mellyekhezképést e' végre nagyobbak-is készíttethetnének, ha azok igen költségesek nem vólnának? Ha hogy azért ez a' *feltétel* már talám valahol gyakorlásban vagyon; az illyen eszközt, 's az azzal való bánást, az E. Publikummal meg esmértettni minden tekéntetben illendő és méltó vólna. —

A' nap után forgó virág-mag olajról Levelünk 13dik *Darabjában tett Értekezésre következendő Tudósítást, Oktatást közlünk:*

Alábbirt, ki sok esztendőktől fogva a' napra nező virágat bőven termeszti, ennek héjjától ki tisztitott 1/2 poson mérő magjából 5 pint tiszta és 1 pint zavaros olajt üttetett. Hanem hogy ebből olajt lehessen préselni, a' héjját először le kell daráltattni; ezen kívül pedig 1/2 mérő maghoz, fél mérő ledneket kell-keverni, 's héjjából hasonlóképpen ki tisztitani. Melly így el-készéttettvén az olaj ütő-malomba vitetik; valamenyire meg melegéttetik, meg töretik, és annak utánna ki préseltetik. Bachelin C. W. Fő-Hadnagy.

Fo-

Időjárásból való tapaſztalások, és jövendölések Pünkösd Havában.

A' *birsalmafák* igen kéſőn virágoznak, sőt nam előbb mint midőn már a' pünkösd havi fagyok végképpen el múlnak: erre való nézve, ha hogy már eggyſzer a' birsalmafák ki-virágoztak, a' fagyó derektől nem kell többé félni.

Minémű az időjárás *Orbán*-nap előtt, és utánna, ollyan fog kaſzállás idején-is lenni.

Minémű időjárás vagyon *Májusnak* utolsó, és *Juuiusnak* elſő-napjaiban; ugyan ollyan ſzokott *Auguſtusnak* utolsó, és *Septembernek* elſő-napjaiban-ís lenni.

Némelly haſznos paraſzt jegyzéſek, és régulák.

Ha hogy *Május'* végén, és *Iuniusnak* elején eſős idők járnak, kevés gabonát, és bórt reménylhetni: mivel hogy ebben az időben virágzik mind a' gabona, mind a' ſzőlő; következésképpen a' virágat az eső le-veri, és a' magzó port él-rontja. —

Ha Májusban hives, 's ſzeles idők járnak: a' mezei gazdák sok jó ſzénát várnak. —

A' tölgy-es tser-fa *Majus'* vége felé, vagy *Junius'* elején ſzokott virágozni; melly ha ſzép telleſsen virágzik termékeny; ha pedig hejánoſsan, vagy tsak helle közze, terméketlen nyarat várhatni. Ha' Májusbán, méhek már rajt botsáttanak, a' virágzó rétek bőven ſzénát adnak.

Májusban teéndő munkárá mutató Kalendárium.

A' múlt hanapról hátra maradott tavaſzi magot ebben a' Hónapban el-kell vetni, úgy mint kendert, lent, köleſt, Orban nap felé; tatarkát, vagy hajdinát az utolsó fertályban, babot, mákat pedig az elsőben. — A' komlót karózni ſzükséges, de nem igen hoſzſzú, karókkal. — —

A' konyha, vagy házi-kertekben a' gyomlálásnak moſt van ideje; nem különben a' gyökeres veteményeknek-is, ugy mint répának, peterſelyemnek, — ha t. i. sürüen ki nőttek, ritkításának. —

A' ſzőlőkben ennek a' hónapnak vége fele a' karózáshoz levelezéshez, és a' fattyú-növevények ki-irtásához kell láttni. — ugyan ezt kell a' gyümőltsfák fattyú növéseikkel-is tenni. —

A' melly gyümőltsfának leveſe sárgúlni kezd, körülötte a' földet figyelmeteſsen ki kapálván, — érett ſertés trágyával trágyaztaſsék meg, és ismét takartaſsék-bé. —

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Orſzágban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatoſságat

erányozza.

Tizenkilentzedik Darab.

Kôlt Bétsben Pünkösd-Havának

(Majusnak) 17dik napján 1796dik. Eſztendőben.

Gazdaságbéli Tudósitáſok különbféle Környékekből.

A Frantzia Határ-ſzélekről Pomegnéből.

A' mi környékünkben a' hangyáloknak temérdek ſokasága kénſzeritett bennünket az azok ellen való eſzközök kereſéſére, mellyek által azoknak tsapáſaiktól meg ſzabadúljunk. Erre való nézve ſemmi költségünket ſem kéméllettük, tsak hogy valamelly olly hathatós eſzközre ſzert tehetſünk, mellynél fogva az azok által teendő, már majd el-kerülhe-

tetlen károk el-mellözhetsenek. Végtére tsak ugyan akadtunk-is azok ki pusztitásra szolgálandó eszközökre, és ugyan ollyanokra, mellyeket másokkal is, úgy mint erre a' végre tsalhatatlan eszközöket, bátran közölhetünk, és kinek-kinek javasolhatunk.

Az *első eszköz* abban áll, hogy a' hangyál-fészek fel-találtatván, az abban lévő hangyál-tojások kapával körösközül 2—3 lábnyi szelességre szerte széllel szóratnak, és földel össze kevertettnek mind addig míg tsak valahol tsoporton láttzatnak; az után eggy tserép edénnyel a' fészek helyén találandó lyukak bé-boríttattnak: illyen módon 3—4 nap múlva minden még a' földben hátra maradott hangyálok, és azoknak tojási, az edény alatt találtattnak, és igy ezeket-is könnyen el-veszthetni.

A' *második* könnyebb, 's kevesbé fáradságosabb, nem különben foganatos *eszköz* az: hogy az ollyan fákra, méh-kasokra—, mellyek körül a' hangyálok alkalmatlankodnak, és kárt okoznak kötelekkel 's rongyokal döglött halak, és rákok köttettnek: mivel ezeket a' hangyálok semmi-képpen el nem szenvedhetik. Mellyek azonban hogy ha tsak fészkekbe vettettnek egyéb hathatosságot nem eszközölnek, mint hogy azok, ezeket a' holt testeket máshová el-hordani igyekeznek, vagy pedig eddig való tanyájokat változtatván, más helyen tanyáznak.

A' *harmadik eszköz* valamennyire ugyan költséges, de olly bizonyos és hathatós, hogy tárgyunkat ez által-is szintén úgy érhetjük, mint az előbbenyiek által. Tudniillik, valamelly harang forma vás, tserép — edénybe, vagy ótska hordotskába eggy meg gyújtatott büdösköves, vagy kénköves kötél darab, a' vagy *kanót* tétetik, azután az edény a' hangyál-fészekre boréttatik. A' büdöskőnek göze, melly illyen módon a' földbe kénszeríttetik le-szállani, és azt által, 's meg által járni, meg öli mind az öreg hangyálokat, mind a' fajzatot. Minekutánna az edény innen el-vétetett, a' föld jól öszve tömetik, és tiportatik, hogy a' gőz benne tovább maradjon, és annál bizonyosabban, és hathatosabban munkálkodjék.

Azokat a' hangyálokat, mellyeknek fészkek a' föld szinén vagyon *forró meleg vízzel* is ki pusztíthatni. — Nem különben *hamu'sír luggal*-is. De ha a' hangyálok a' fákon, vagy veteményekben közett vannak, ezzel az eszközzel nem élhetni. mert ez azokban még több kárt tenne, mint a' hangyálok. —

Még

Még illyen módon-is meg menekedhetni a' hangyáloktól, hogy ha azok fajzatikkal vagy tojáſaikkal eggyütt, éjjel midőn mindnyájan eggyütt vannak, ſákba ſzedettnek, még égettetnek, vagy akár mi más úton módon meg ölettettnek. —

Ezek az eſzközök azonban csak magánosok, és kevés ſzámú hangyálok ki poſztétásara ſzolgálandok. Nagy ſzéleſsen, és hoſzſzasan ki terjedt helyeken ezen kártékony apró férgek rendkívűl való sokaságának végső puſtulását, 's veſzedelmét e' következendő módon munkálkodhatjuk.

Ha a' hangyál-ſészkek, vagy lakhelyek körűl t. i. minden felűl eggy, vagy más fel refnyi mélyſégű egyenes, vagy görbe gödrök tsináltatnak, ezekbe akarmi könnyen égő matéria tétetik; de a' gödrök' oldalaik sürü fogú gereblyével fel vakartattnak, hogy a' bennek lévő hangyálok eggy könnyen ki ne mászhassanak; mint hogy az így el kéſzített gödrökbe minden hangyálok, a' mellyek azok felé máſznak beléjek eſnek, vagy máſznak. Száraz időben a'lyukak 1—2—3. nap is fedetlen hagyathatnak, nem-is kell attól tartani, hogy a' bennek lévő hangyálak ki-maſzanak. — Midőn bennek már jó ſzámaſsan találtatnak, akkor az égő matéria meg gyújtatik, és így el égettettnek. — Homokos helyen, ha az idő ſzeles a' gödrök könnyen bé hordattnak homokkal, ezen okból azokat annál mélyebben kell tsinálni, minel könnyebb a' homok földben ásni. — Ha az idő eſőre láttzatik kéſzűlni, a' felleb emlétett időnél előbb-is el-égettettnek. Mert minek utánna a' gödrök oldaláról az eső a' port le-moſſa a' hangyálok belőlek ki másznának. — Azért az eső után a' gödrök' oldalai ujjonnan fel karmaltattnak, 's hellyre álléttattnak. — Az el égett ſzalmából, vagy más matériából hátra maradott hamú a' gödrökben hagyatthatik. — Illyen módon a' hangyálok ki-puſztíttattnak; ámbár nem mindjárt egeſzlen: mert egéſz nyáran fajzanak, következésképpen, mint a' mehek eggy-ſzerre ezerenként ſzaporadnak. Ezen kivűl az anya-hangyálok lakhelyekből igen ritkán jönnek ki, és ezen okból eggy könnyen meg sem ölettetthetnek. —

Ezzel az eſzközzel a' kertéſzek-is élhetnek, okkal móddal; ámbár nem mindenütt alkalmatoſsan, és bátran. —

A' Nemet Birodalomból nevezeteſsen a' Halberſtadti Hertzegségből.

Eggymásután következett több hideg, és ſzáraz tavaſzokon nyilván tapaſztaltatott ebben a' Hertzegségben, hogy a' réteknek az azokon való tavaſzi legeltetés leg ártalmaſsabb legyen.

Eggy ide való árendás, jó praktikus mezei-gazda, a' ki, két eggymás mellett lévő uradalmakat bír árendában, ezek közzűl egygyikben a' mellyben több tulajdon birtokosoknak réſzek vala, végre nem vihette, hogy tavaſzſzal a' marhák a' réteken ne legeltettnének, a' honnén azt nyerték, t.i. mind maga, mind más egyéb köz-birtokoſok, hogy rétjeiken igen hejános, és roſsz fü termett. — A' máſik jóſzágat, ugy mint arendás, tsupan maga birta, és a' *contraktus* kötés-vagy eggyezéskor azt mindjárt magának fen tartotta: hogy a' rétek az azokon ſzokott tavaſzi marha legelésekkel meg kéméltetſenek, mellynél fogva, jóllehet az időjárás alkalmatlan volt légyen is. ſőt a' rétek magok ſem vóltak termékenségre kéſzítvé: még-is bőven kaſzálhatott rajtok.

Ez áital a' tapaſztalásból ſzármazat próbá által, azoknak állétaſok igaznak lenni mútattatik, kik a' tavaſzi legeltetéſt a' réteken ártalmasnak lenni tartják, 's aztat egéſzlen el tíltattni kivánják. Hogy ha ki pedig ezt még tovább sem akarná hinni, annak még győzettetére im' e' tagadhatlan próbat kell elő-adni: A' tiſzta búza, 's más egyéb gabona midőn buján láttzatik nőni, úgy hogy tőle méltán tarthatni, hogy ſzálmát ugyan elég bőven, de magot keveset fog adni, — el-legeltetik, vagy inkább annak a' hegye le kaſzáltatik. Ennél fogva meg-sértetvén mint eggy nyavalyában esik, tápláló nedveſsége' folyása meg lévén akadáloztatva ſzapora, buja növése néki meg ſzünik, és igy a' mag kéſzíttésre, és hozásra magának elegendő erőt, alkalmas időt nyér. —

A' réteken a' fünek ſzapora, buja nevekedése nem ártalmas, ezt ezen okból nem is akarjuk hátráltatni; sőt inkább elől kivánjuk mozdéttani: de nyilván tapaſztaltatik, hogy azokon a' réteken a' mellyekken tavaſzal a' marha legeltetik, a' fü nevekedése, gyárapodása még nagyobb mértékben akadálaztatik. Mivel éppen abban az időben, midőn a' jól tévő terméſzet annak nevekedésére, gyarapodására tapláló nedveſséget, 's erőt ſzolgáltat, gyenge hegye le tsipkedtetik, le gázaltatik, mind a' fü maga mind gyökere meg sértetödik, nagyobb réſze vagy el-véſz, vagy nyavalyájában sokáig sénlődik, és igy növésében nagyon meg-akadálaztatik, még ismét az a' nevekedésre alkalmatos idő el-érkezik, melly néki a terméſzettől ki vagyon rendelve, és ſzabva. —

A' fákról, és tser-bokrokról azt tanitja a' tapaſztalás, hogy azoknak nevekedésekben a' terméſzet bizonyos időkben munkálkodik,

dik, úgy mint ki kelet elején, és szent János nap féle, melly idöközben növések leg inkább elől mozdéttatik. Ugyan illyenképpen bánik azon jól tévő természet a' füvekkel, és minden plántákkal-is, az ő növésekre, és abban való gyarapodásokra nézve. — Hogy ha tehát a' fünek első növése a' marha legeltetés által meg akadálaztatik, annak olly tökélletes nevekedését többe nem várhatni, mint a' különben meg esett vólna: és ha e' mellett még az időjárások-is mostohák, a' rétek el-kerűlhetetlenűl olly hejánosságat szenvednek, mellyet az a' legeltetésből talám származott kis haszon, ki nem pótolhat; föképpen a' júhokat a' réteken legeltetni nem tsak káras, de e' mellett szükségtelen-is: mivel hogy ezek a' füvet gyökereitől fel-rágják éles körmeikkel el vagdalják, le-tapodják; továbba mivel ezek az ugarszántó földeken, vágy más egyéb telekeken-is elég eledelt találhatnának. —

Végtere az-is ide járúl, hogy a' júhokra', azoknak a' réteken való legeltetéséből, az úgy nevezett *reſtevés* következik. —

A' természet szerént való rétekről.

Természet szérent való réteknek továbba ollyan dülőket kell válaſztani, mellyek alkalmatosan, jó haszonnal szántó-földekre nem fordéthatnak, úgy mint:

1ör A' hol a' vizáradásoktól tarthatni, mellyek-porhanyós földeket gyakran a' maggal eggyütt ki mosnák, el hordanák, és igy ki pótolhatatlan károkat okoznak; a' réteknek ellenben azok olly haſznosok, hogy ha idejekor történnek, és el-múlnak, a' fenek föld különben-is jó, azokon háromszor-is kaszálhatni esztendőt által t i. kétszer szénát, és hogy ha a' marha rajtok nem legeltetik, harmadszor sarjút.

2or A' hol a' fenek föld szántó-földnek alatson, és igen nedves.

3or A' hol szükségnek idején azokra vízet botsáthatni.

Hogy pedig az illyen újj réteken sok jó, haſznos fü teremjen, azon akadályokat, mellyek a' jó, bő táplálő fü termését ellenzik, szorgalmatosan el kell mellőzni. Azért tehát a' mohot, bokrokat, 's 's ombékokat, — azokból ki kell tiſztítani, és azt minden módon meg akadáloztatni, hogy sok víz, sokáig azokon ne álljon.

A' moh kiváltképpen felette igen nedves helyeken, a' réteket mint eggy takaróval bé szokta fedni, el annyira, hogy azokon alkalmas fü nem teremhet. Ez tavasszal, vagy ősz szel száraz időben vas

fogú

fogú baronával, vagy gerebblyével ki-ſzaggattatik, és az imitt amott fel nőtt bokrok ki-irtattnak.

A' 'sombékok, és göröndök a' réteken réſz ſzerént vakandok turása, réſz ſzerént pedig onnén ſzármoznak, hogy azokon a' marha nedvés időben legeltetik, 's azokat fel-tiporja. Ezeket tehát annak idejében el-kell hánni, és az egéſz rétet ki-egyengetni; különben kaſzállás idején miattok a' füvet illendőképpen le nem kaſzálhatni. — Ha azokon hangyál-féſzkek-is találtatnak, azok ősſzel 'sákokban a' ſzántó földekre hordattnak, vag más egyéb, már fellebb elő adatott módon ki-puſztéttattnak.

Az igen sokáig rajtok álló vízet le-kell tsapolni: Mert ámbár a' víz tapláló eledele légyen-is a' fünek, az azonban, eggy helyen bővén, és sokáig állván annak növésének, 's gyarapodásának ártalmas: mivel a' jó fajtú füvet rodhasztja; a' fenek-földet mélyen meg ritkitja, úgy hogy a' nővésre ſzükségképpen meg kivántató levegő benne meg nem maradhat. Az illyen rétekről, a' ſzükségtelen víz árkokba vétettvén, le-tsapoltatik, és azok sürű tömött földel, hamuval, homokkal meg hintettnek, hogy sikereſse váljanak. —

Hogy ha pedig a' rétek ſzáraz időjárásban elegendő nedveſség nélkül ſzükölködnek, a' hol meg lehet, meſterséggel reájok víz botsáttatik, vagy hordatik: mert nedveſség nélkül a' plánta, annál kevesbe a' fü, nem ſzokott nőni. Erre a' végre leg jóbb az álló vlz, melly a' nap fénytől meg melegſzik, és igy nem hideg, úgy mint tó víz, ganaj-lé; — Hogy ha a' rétek körül valamelly magas helyen forrás, vagy patak vagyon, alkalmas helyen víztartó tsináltatik, béleje víz botsáttatik, benne állani hagyatik, és ſzárazság' ídején a' rétekre ereſztetik. —

Mivel pedig a' réteket igen kevés helyeken lehet meſterségesen nedveséteni, erre való nézve meg eggy mód vagyon hátra t. i. a' trágyázás, mellynél fogva a' jó, gazdag fü termés hasonlóképpen elől mozdéttatik. — Az ollyan trágya pedig leg haſznoſsabb a' réteknek, a' minéműben 1ör sok fű-réſzek találtatnak; 2or a' levegőből benne sok táplálo réſzek vannak; 3or a' melly hamar el nem oſzlik, és a' mellynek ezen okból sós, olajos, 's vízes réſzei azonnal ki nem gőzölögnek; végtére 4er a' melly azoknak porhanyoságát el veſzi, 's nékik sikeres feneket ſzerez. —

A' marha ganajban ugyan leg több fü réſzek vagynak, de az a' föld ſzinén lévén, hamar ki gőzölög, és ki ſzárad; e' mellett ritka,

és könnyű, azért-is a' levegőből kevés, olajos, és fós részetskéket fzív magába, a' porhanyos földnek nem ád erősséget.

Ellenben a' gyalmosokból, vagy halastavakból, más egyéb víz állásokból, az iszap, az úttzán, 's utakon lévő sar, romlott agyag falak, fütö kementzek, — ha porra zúzattattnak, a' réteknek leg jobb trágyát adnak. Mivél mind ezen matériák sok fünek-való tápláló részeket szívnak magokba a' levegőből, azokat magokban sokáig meg tartják, tsak lassan lassan oszlanak-el, és az igen lyukatsos ritka földet meg-fürűsítik. Ha' a' rétekét marha ganajjal akarnánk trágyázni, tehát azt, azokra tavassal kellene ki-hordani; mert ha az öszszel hordatik-ki, télen, ki szárad eloszlik, és ki-gőzölög, mellytől, az előbb említett trágyára nézve, nem kell félni; a' honnént az a' rétekre télen hordattatik. —

Ha valamelly réten kevés, és rosz fajtú fü terem, a' végre hogy több, és jobb teremjen rajta, az őszszel, vagy tavasszal, a' tsürben, kazal körül, jászlókban ki-húllott-fü maggal bé-hintetik; szénát, sarjút bé-hordván öszel egy kevés ló herével-is bé-vettetthetik; eggy két nyáran a' fü el-éretten kaszáltatik, hogy annak szároztása-és fel gyüjtése-kor a' magja a' réten húlljon ki.

Ollyan módon-is meg lehet az újjonnan tsinált, vagy el-foványa dott rétet jóbbitani, hogy ha annak 1/4—1/3 része, vagy a' hol lehet 1/2 is néhány esztendőben, eggy más után, és ugyan ebben itt, a' máfikban — amott kaszállatlan marad, és a' fü ki magozván, magjával eggyütt a' réten marad. Mert ámbár némelly fü gyökerről hajt és nő, de nagyobb része a' fü nemínek mag termő; melly ha a' réten ki húll, mind gyökeréről, mind magjáról nevekedik, 's gyarapodik. Praktikus mezei-gazdák azt tartják, 's mondják, hogy a' kaszált füvet sok napokig a' réten vastag rendben, vagy határon hagyni káros: mert annak illyen módon a' nap majd tsak nem minden 'fírját, olajját, vagy erejét ki-húzza, hogy ha pedig azt azonban az eső-is meg találja mosni éppenséggel minden tápláló erejétől-meg fosztatik. Leg jobbnak, leg hasznosabbnak találták lenni, a' füvet nap kelte előtt le-kaszálni, a' rendeket azonnal el-szórni, dél felé meg forgatni, és dél után estvélig fel gyűjteni, tsürbe, széna-padlásra, bagljába, vagy kazalba hordani, rakni. Melly az ollyan apró réteken, mint a' parasztgazdáknak vannak, sőt nagyobbakon-is, a' hol a' munkás kezekből nints szükség, tiszta, meleg, kiváltképpen valamellyire szellőző napon, melly erősen szárasztt, nagy haszonnal, könnyen meg esthettik. —

Azon-

Azonban hogy ha ki a' *rétek javitáſáról*, *ſzéna ſzaporitáſáról*, *ártalmas füvekről*, — bővebben kiván értekezni, oktattattni, az e' végre amaz érdemes hazafi', *Nagyváti János* Urnak, ezen homlok Irás alatt: *A ſzorgalmatos Mezei-gazda. Peſten* 1791. 2. *Darabban* ki adatott munkáját, igen haſznoſsan olvaſhatja. —

A Barom-fel-puffadása ellen való orvos-ſzer.

A' barom *fel* ſzokott *puffadni* midőn történetből ártalmas füvet talál enni, vagy ámbár jót-is, de idejen kivűl, vagy a'mellyet talám valami mérges ferég, vagy állat meg veſztegetett, — vagy abbol mértékletlenűl evett, mint p. o. ha valamelly herével jól lakott marhá azonnal meg itattatik, mellyre az igen jó izűen, vagy-is inkább mohon iſzik 's a' t.

A' puffattságnak esmértető-jelei imezek: az evéshez való kedve a' marhának eggy ſzerre el-múlik *(ketség kivűl meg tsömörlik)* az egéſz teſte fel-dagad; lelékzetett olly nehezen véſzen, mint-ha mindjárt meg fúlladna, a' torkából meleg pára jőn ki; a' bőre az egéſz teſtén feſzes, mint a' dob; és ha állásra vagy járásra nem erőltetik, mindig fekſzik.

Ezen nyavala ellen sok orvos ſzer vagyon. A' barom valamelly téres helyen fel's alá űzetik, hogy erős mozgásban lévén izzadjon, ſzelet, ganajt botsássan; vagy pedig eggy pohár erős egétbór, vagy palinka adatik néki; a' torkába eggy tojás nagyságú darab vaj, vagy sír dugatik; eggy pohár jó bort, vagy sert-is adhatni néki, de az illyen italba előbb eleven ſzenet, para's hamút kell vetni mind addig, míg olly meleg nem leſz, mint az állatban a' vér, ez után a' ſzenet ki vévén, a' hamút pedig benne hagyván; a' véle meg itattatik. — *Folytatása következik.*

A Mezei-gazdaságnak, 's kertéſzségnek kiváltképpen való Batsülői, és Kedvellői.

Lazsánzky Prokop Sz. Romai Birodalmi Gróf, Bukowai L. Báró, Chisch', Manetin', Lubentz', Struhartz', Rabenſtein', és Libowitz', Tseh Orſzágban lévő Uradalmaknak ura, a' Tsáſz. Királyi Felſégnek Valóságos Titkos Tanátsoſa, és Kamoráſsa, nem különben Fő Direktorialis Miniſtere.

Lachenbauer Jósef Tseh Orſzágban Schatzlár nevű Tsáſz Kir. Studium fundus uradalmának Tiſzttartója.

Weiſz János Adám Alsó Auſztriában Prukki Tiſzttartó.

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Országban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatosságat

erányozza.

Hufzadik Darab.

Kôlt Bétsben Pünkösd-Havának

(Majusnak) 24dik napján 1796dik. Eſztendőben.

Gazdaságbéli Tudósitáſok különbféle Környékekből.

Tseh Országból Wiklantitzből.

Eggy a' mi paraſzt-gazdáink közzűl, tsak nem régen ez előtt, útat, 's módot mutatott miképpen leheſsen bő terméſt és aratáſt a' trágyázatlan ſzántó földekről-is várni. — Ez éppen ollyan földekkel bir, mellyeket ő ez előtt néhány eſztendőkkel, ollyan gazdáktól vett vólt, a' kik inkább marhávól való kereskedés-

ben, mint sem föld mivelésben foglalatoskodtak; erre való nézve szántó földjeik jobbittásáról igen keveset, vagy semmit sem gondoskottak; melly okból azok felette igen el-soványodtak, és ugyan illyen állapotban-el-is adattak. — Az meg vévő szomszéd gazda azokat ugyan mindjárt örömest meg trágyázta volna, de trágya nélkül szükölködött. — Pénzen pedig, vagy annyi trágyát nem is találhatott volna a' helységben, vagy ha találhatott volna is, a' néki igen sok költségébe került volna. — Illyen környülállásokban lévén tünödni kezde magában, olly könnyű hasznos 's eszköznek ki találásában, melly néki a' trágya fogyatkozását ki-pótolná, szántó földjeinek olly termékenséget adna; mint azok, mellyek illendő, meg kívántatóképpen el vagynak a' termékenségre készíttettve. — Nyilván látta, hogy itt a' természeten, nem segéthetni másként, hanem mesterség, szorgalmatosság, 's munkás faradság által. — Tehát mesterkedni és próbálgatni kezde, idővel szerentsejére olly módra-is találá, melly néki fáradságat már sok esztendőktől fogva bőven jutalmazza, és a' melly, hogy közönségesse tétessék, meg erdemli. — Az az általa fel talált mód és eszköz pedig im' ebben áll;

Eggy hordó, vagy akármi más, mint eggy 4—5. *akós edény vízzel bé-töltetik, azután beléjé* 20. *font marha ganaj, ugyan annyi lóganaj, és* 20. *font hamú tétetik. Ezek a' különbféle szerek jól összve kevertettnek, és azután* 5—6 *nap, vagy mind addig, míg mint a' most a' kádban savanyodni nem kezdenek, tsendesen állani hagyattattnak. A' savanyodás után eggy sürü 'síros matéria válik belőllök.*

Melly készízen lévő matériával annak utánna a' vetni való mag pátzalásban következendő módon szokott élni: *Ezt a' 'síros matériát t. i. ő eggy üstbe tölti; hozzá* 2. *font salétromot ád; reája eggy egész marok hamút hint; azt mind összve, néhány minútáig főzi; azután* 30. *font óltatlan meszet meg ólt, azt közibe tölti; és szorgalmatosan összve, meg összve keveri, és ennekutánna ezt az egész illyen módon el-készített matériát a' vetni való gabona magra tölti, mellyet eggy lapáttal,* 3or, 4er *sőt mind addig kever, miglen minden szem meg nem nedvesedik.*

Munkás faradságát, eggy kis tsekély költségét mindjárt, az első próbá-tétele bő aratással jutalmazta. És ezen mesterségét már 20. esztendőtől fogva mindig jó ki menetellel folytatja. Mert ennél fogva kevesebb vetni való mag kell néki, mint külön-

ken,

ken, minden ſzem ki-kelvén, és ugyan sokkal előbb, mint különben ſzokott; a' melly kesö vetés idején igen nagy alkalmatoſság, és haſzon; kevesebb magról-is több terem néki, mint másoknak két annyiról; mind ſzalmája hosſzabb és vaſtagabb, mind pedig magja nagyobb, és a' mi leg több, se nem üſzögösödik, sem 'sisik benne nem terem. —

Az illyen módon el-kéſzített magot, ha az idő meg engedi két nap múlva bé-lehet vetni; ha pedig az időjárás a' vetésre alkalmatlan, gyakran, 's ſzorgalmatoſsan meg kell ismét lapáttal forgatni, hogy idő előtt kine tsirázzan. Hogy ha a' ſzantó föld már magában-is salétromos, (p. o. a' marga föld) a' pátzalásra a' salétrom nem ſzükséges. — Az illyen módon pátzalt vetni való magot, ollyan földbe-is bátran el-vethetni melly aratás után mindjárt fel ſzántatik, a' nél kűl, hogy ugarnak hagyattaſsék, 's meg trágyáztaſsék, mivel ez abban ſzintén olly jól terem, ſőt még jobban, mint az el kéſzitett földben. — Ezen vetés módjából, az elől adattakon kivűl, még az a' haſzon-is ide járól, hogy sok trágya, és sok idő meg kéméltetik, mellyet más egyeb ſzükséges munkára fordéthatni; föképpen a' hol a' trágya ſzükön vagyon, vagy ha elegendő vagyon-is, azt mesſze kell hordani. —

Szakſzóniában nem mesſze Drezdához-fekvő Pirna nevezetű Helységből.

Hogy a'mi júh-nyájjaink olly jó állapotban vagynak ebben a' környékben, nem másnak, mint a' mi érdemes gazdaságra ügyelő tiſztviselőnknek köſzönhetjük, a' ki a' kő sónak ſzűkségét, eggy általa lett, a' juhoknak sózására ſzolgálandó találmány által ki tudta pótolni; azt embertársaival voltaképpen haſznosnak, és alkalmatosnak lenni meg esmértettvén. Melly egéſzséges légyen a' *marga föld* a' juhoknak, azt ő ſzemes vigyázása által onnén tapaſztalta, hogy azok mindennap seregenként a' *Gamigi marga föld* gödrökhez futottak, és ott a' nyers *margát* jó izűen nyalták, és ennél fogva a' ſzomſzéd nyájjokhoz képeſt igen egéſzségesen maradtak. — Innén arra a' gondolatra jött: ha vallyon nem lehetne e' ebből olly *margasókenyeret*, vagy eledelt kéſzítteni, melly a' jukoknak só gyaláut ſzolgálhatna? Ehezképeſt próbát tévén, olly ſzerentsés-is vólt, hogy hihető vélekedését valóságra-is hozta; és ugyan illyen módon;

hogy ő eggy 1/2 réſz agyagból 1/2 réſz homokból öſzve elegyétett földhez, vagy margához 3 réſz sót tett, ezt vízzel öſzve elegyétvén gyurván, téſztát tsinált belőlle; aztat azután mint a' kenyérnek való líſzt téſztát, eggy kenyér nagyságú darabokra ſzaggatta és ugyan kenyér formán sütő kementzében meg-is sűttötte. — Tsupa agyagos margához tsak eggy réſzt ſzokott adni a' sóból. —

A' hol marga nintsen, ott eggy réſz agyaghoz tsak eggy réſz só kevertetik. A' melly illyen módon ſzinten annyit ér, mint a' marga, hogy-ha még-is minden font sóhoz, eggy latt *hamúſir* adatik; mint hogy az agyag *alkali (homúból ki áztatott só:)* nélkűl ſzükölködik. — És illyen módon azgyaga által is meg nyerjük azt, a' mellyre különben tsak a' margaáltal tehetünk ſzert. —

Ezt a' *margaſókenyeret* a' barom kiváltképpen a' júh, örömeſt nyalja, ſőt meg is eſzi; és ennél fogva a' nyelvét tiſztitja. Ez a' meſterségesen kéſzített ſó, mivel a' *margában* alkali ſós réſzek vannak, azon juhokat, mellyek ezzel elnek a' vizi-korſágtol megmenti; az undorodásnak, mellynek a' gyapjas marhák nagyon alája vannak vettettve, el annyira hogy minden nyajban, mindenkor találtatnak egynéhányok, kik ebben a' nyavalában ſzenvednek, rajtok nem enged erőt venni, melly kiváltképpen akkor ſzokott rajtok uralkodni, midőn ártalmas legelőken legeltettnek, vagy iſzapos ſzénával tartatnak. —

Ha kinek az illyen *margaſókenyérből* jó kéſzülete vagyon, és azt egéſz eſztendeig ſzáraz helyen fedel alatt, a' ſzabad levegőn ki tévé tartja; benne, eggy jó ſalétrom izű ſó ſzaporodik, vagy talam jobban mondván, ollyan izűvé válik — mert a' ſalétrom főzéſre ſemmi ſem alkalmatoſsabb a' marga földnél; mint ezt az abból, ſőt a' Thuringiai, Hálai, Deſſai környékeken, 's a' t. minden aggyagból, tsinált falak-is elegendőképpen meg mutatják, a' hol a' ſalétrom ezekből lugoztatik, és főzetik ki. — Sőt az illyen falakhoz a' juhok-is ſzint úgy futnak, azoknak állanak, és nem tsak nyalják azokat, hanem belőlle a' hol lehet, apro darabotskákat le-is harapdálnak, 's meg eſznek. — Erre való nézve valóban álmélkodáſra méltó dolog az, hogy leg alább a' júh tartó gazdák a' juhoknak ezen különös terméſzeti índulatjokra ſzemeſsebben nem vígyáztak, tselekedeteket gondolóra nem vettík, — és nékik azt az orvos elzközt, mind eddig az ideig meg nem ſzerezték, mellyet ſzámokra a' jól tévő terméſzet kezdettől

fogva

fogva kéſzen tárt, és a' mellyet ezek a' ſzeléd állatok, olly ſzorgalmatoſsan fel keresnek, 's az embernek, mint egy mutogatnak. —

Vernigerodból.

A' Patkányok és az Egerek ki puſztítására való ejzkőz.

A' patkányok és egerek ki paſztítasára már ugyan sok eſzközök javasoltattanak, mellyek a' *földi patkányok* és az egerek ellen ámbár foganatosok-is; de a' *vízi patkányok* ellen, millyenek leg többek vagynak, keveset haſználnak. — Erre nézve én eggy eſzközt adok elől, mellynek haſznos, és hathatós vóltát tulajdon tapaſztalásomból tudván, hogy ez által valamnit az egerek úgy mind a' két nemen lévő patkányok-is ki-puſztétatthatnak, ámbár különben, ugyan azon a' helyen, a' hova e' tetetik, elegendő eledelek légyén-is, azt javasolni-is meréſzelem. —

Az eſzköz im e' következendő: Tud. i. 4. *nehézek fehér malva (hibiscus abelmoschus)* eggy újj réz mósárban, mellynek még füſzerſzamtól semmi ſzaga nintsen, eggy kevés nádmézzel finomon meg töretik; ez azután 8. *latt* fris diſznó 'sirral, tehát nem avaſsal, — ösſzve elegyéttetik, ezzel eggy kis kő pikſis, vagy akarmi edényetske félig, bé töltetik, hogy ez az elegyes materia benne annál könnyebben kevertetheſsék, ennek utánna eggy kis fátskával beléje 2. *Latt egérkő* kevertetik. Ezeket a' ſzereket jól eggyüve kell keverni, és illyen módon belőlek eggy kenetet tsinálni, melly ez után igen vékonyan ſzalánna bőrre, de a' mellyen még eggy kevés ſzalánna-is vagyon, kenetik, kiſs darabokra mettzetik, mellyek minekutánna rendre eggy deſzkára ſzegeztettnek, a' véget, hogy más egyéb helyen lévő dolgokra ne hordattatthaſsanak, ollyan helyre tétetik, a' hol ezen kártékony állotoknak lakások, vagy maradások vagyon. —

De azt itt jól meg kell jegyezni, hogy ezzel a' ſzerrel különös ſzemes vigyázáſsal kelléſsék bánni, ne hogy más egyéb állatok, vagy emberek ez által meg sértetődjenek, vagy talám el-is vesſzenek. — A' mivel az úgy nevezett *kamara vadászok*, a' patkányok és egerek ellen élnek, á' nem egyéb egérkőnél, és lisztnél. —

Ez előtt nehány eſztendővel nyomtatásban-is olvaſtam eggy eſzközről, mellyet eggy nagy praktikus mezei gazda nagyon dítsert, és róllabizonyosnak állétotta lenni, hogy ő az által, az egerektől, de kivált a' patkányoktól, nem tsak a' maga lak helyet, udvarát, de annak

egéſz

egéſz ſzomſzéd környékét-is, meg ſzabaditotta. Hogy ha ez igaz, ez az eſzköz minden más egyebek fel ett méltán elsőséget érdemel; és ugyan annál inkább, minél könnyebb, és költſégtelenebb légyen az. Ennek el-kéſzítéſe, és az ezzel valo bánás pedig ebben áll: hogy eggy nem igen magas, mint egy 2. 3. akós edény, valamelly alkalmas helyre tétetik, 1. vagy 2. akó vizzel bé töltetik, beléje eggy kő ollyan módon helyheztetik, hogy a' vizből annyira ki álljan, a' mennyi helyen eggy patkány ſzárazon maradhat; azután az edényre pargaména, vagy akarmi ki-kéſzítetlen ſzáraz bőr vonatik, feszeſsen reá köttetik; arra eggy tsaló eledel, t. i. liszt, vagy más egyéb, a' mit a' patkányok, és egerek ſzeretnek tétetik; ah oz oldalaſt eggy deſzka támaſztatik, mellyen könnyen, és alkalmatoſsan az edényre járhatnak, eggy ideig vendégeskedhetnek: Minek utánna már eggyſzer ide ſzoktak, akkor a' bőr közepe olly módon kereſztbe hasíttatik, hogy, ha ezután akar patkány, akar egér reá jőn, az azonnal a' vízbe eſsék, de a' bőr iſmét mindjárt helyre alljon; a' pátkány magán ſegétteni akarván a' kőnek ſzáraz helyére fel-máſz, melly után más belé ésvén, ugyan az is oda akar menni, de a' rajta lévő azt néki ellenzi; végtére öſzve kapnak,— a' lármára ſokan öſzve futnak, a' vízbe húllanak, és fúlladnak. —

A' barom' fel-puffattságárál illendő meg azt-is meg jegyezni és elől adni:

Hogy t. i. az ebbe a' nyavalyába esett fiatal baromnak, a' 19 dik Darabban előladott orvos ſzerekből a' portziókat gyengébb; az öregnek pedig, úgy mint ökörnek, tehénnek, vagy bikának erőſsebb mértékben, az az a' ſzükséghez, és környűlállásokhoz képeſt, más fél annyit-is kell adni. Igy tehát ezeknek 1/4 réſz font pálinkát, 1. latt fekete kő-olajt, vagy 1/4 réſz font kalamázt, vagy pedig vízben fel ólvaſztott ganaj-lével öſzve kevert gyántát, vagy pedig tsupán eggy jó portzió ganaj-levet-is adhatni. —

Hogy ha pedig már végtére mind ezek az eſzközök haſzontalanok volnának, akkor a' barom *fel ſzuratik:* Melly leg hathatóſsabb és leg bizonyoſsabb orvos-eſzköz abban a' környűlállásban, midőn a' barom már el-annyira fel-puffatt, hogy a' bőre neki olly feſzes mint a' dob, és e' miatt se nem állhat, se nem járhat, hanem tsak fekünni kívánkozik; mert há mar illyen állapotban lévén a' fel fakaſztás vagy ſzúrás rajta nem ségett, el-kell néki veſzni. —

Ez

Ez a' ſzúrás pedig eggy meſterséges ſzerſzám által, melly *Trokárnak* neveztetik, és a' mellyről a' 14dik Darabban már-emlékezetet tettünk. adatik néki a' bal oldalába (mert a' jobb óldalán a' könnyen halálos lehetne) és ugyan, az utolſó oldál tsontja közzé, a' tzomb, és kereſzt tetemnél a' lágy huſa közepén, a' hasa üregébe. Ez a' ſzerſzám úgy alkalmaztatik, hogy az eggy tsővben, vagy tsévében lévén, a' ſzúrás után midőn ki húzatik, a' tsőv abban marad, melly által a' ſzél ki-megy, és eggy fél óra múlva a' barom minden gőztől meg ſzabadúl; melly ez után fel 's alá jártatik; a' ſzúrás ſebvízzel, vagy jó ſer, és égetbor öſſze kevertetik, 's azzal ki-moſatik közönséges lámpásba való olajjal, vagy ſzekérkenővel bé-kenetik. A' ſebet míg bé nem gyógyűl tiſztán kell tartani, úgy hogy az eleinten napjában 3or azután 2er vegtére minden nap eggyſzer ki-moſaſsék, bé keneſsék. A' gyógyítás közben a' baromnak ſemmi zöld fü nem adatik, ſőt más takarvánnyal-is tsak keveſenként, de gyakran étetik.

A' hol *Trokár* mintsen a' ſzúráſt kéſsel-is véghez lehét vinni; mellybe azután akár minémű fából tsinált tsév, mellynek a' felſő réſze vaſtagabb az alſónál, vagy a' vége gombos, hogy a' barom teſtébe egéſzlen bé ne tsúſzén, helyheztetik. Azonban az illyen kés valami rongyal, vagy más eggyébbel annyira bé-tekertetik, hogy tsak mint eggy 3. hüvelknyi maradjon ki-bélőle, és ennél fogva a' ſzúrás 2. vagy 3. hüvelknél mélyebben ne eſsék.

Hathatos eſzköz, melly által a' fiatal gyenge gyümöltsfákat a' hernyóktól meg-óltalmazhatni.

Mint hogy én az el múlt eſztendőben már derekaſsan fel nőtt ültetvény, és óltovány gyümölts fákat, alig, és nagy nehezen óltalmazhattam meg a' hernyóktól; végtere következendő módon igyekeztem őket meg tartani. En azoknak derekára mohot, vagy poſztót kötöttem, 's aztat len mag olajjal fel ereſztett kalamázzal bé-kentem. — Örömmel ſzemléltem a' köteſig fel máſzott hernyóknak, gyors viſzſza máſzását és azoknak a' nevendék fátskáktól való el-takarodását; mert ezen módon a' fatskákat jó, szép állapotban meg tarthattam; ſőt meg azok-is mellyeknek levelét már meg eméſztettik, ujjonnan ki hajtottak

tak, leveledzettek, és gyenye ágotskái egéſz a' bámúlaſig nevekedtek. Tsak a' sajnálándó hogy ezzel az eſzközzel, ollyan helyen, a' hol az iffjú nevendék fák, más tökelletes fel nevekedett fák mellett vagy ollyan nevendékek körül, mellyek mellett támaſz károk, vannak, alkalmatoſsan nem élhetni: mert azokról a' hernyó reájak húll; vagy pedig a' második esetben, a' támaſz karókon fel-máſznak, — azért ſzükséges hogy mind az öreg fák annak idejében t. i. mindjárt öſzſzel a' hernyó tojásoktól meg tiſztittaſsanak — mind a' támaſzkarók az emlétet módon, 's ſzerrel bé-keneteſsenek; és ez a' kenet mihelyeſt ſzáradni láttzatik, azonnal ismét meg újjéttaſsék. Ezenképpen valamint a' hernyók úgy a' hangyálok-is el mellőztettnek a' gyümölts fáktól.

Rickingből a' Német Rirodalomból.

A' *földi balhák* ellen a' 18 dik Darabban már elegendő, probált eſzkezök adattak ugyan elől: mivel azonban e' következendő mind kéſzíttésére, mind a' véle való élésre nézve olly könnyű, és hathatos, hogy azt kiki magának vagy kevés, vagy minden költség nélkül-is meg ſzerezheti, 's haſználhatja, ezen okból ezt-is közönségeſsé kívántuk tenni, még pedig annak fel találójának tulajdon elől adásával imigyen:

Mint hogy a' múlt eſztendőbéli ſzarazságban, úgy mond, a' földi balhák nagy ſzörnyü károkat tettek, és az én kertemben kápoſztátt, répá, eggy ſzóval minden plántákat meg emészttettek, tulajdon káromtól indittatván annak el-hárítására ſzolgálandó eſzközről gondalkodtam, a' mint hogy egyet találtam-is, melly által kertemben tanyazó kedvetlen vendégeimtől egyſzerre meg ſzabadúltam; és a' mellyet, a' végre, hogy más egyebek-is, a' kik a' kertéſzséget kedvellik azzal élheſsenek, közönségeſsé-is téſzek. E' pedig tsak abból áll: *hogy minekutánna a' mag el-vettétik, a' föld lábbal erőſsen le nyomatik: és midőn a' már ki-kelt, 1ſ1 réjz font magra 1ſ2 font leveles dohány vétetik, 4. vagy 5. pint kútvízben meg főzetik, lúgjával, a' meg hűlvén, minden plánta meg öntöztetik.* — Merem mondani ezen kártékony férgektől a' veteményeket azonnal meg menekednek. — *Juſson Oskolameſter.*

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Orſzágban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatoſságat

erányozza.

Huſzoneggyedik Darab.

Kôlt Bétsben Pünkösd-Havának

(Majusnak) 31dik napján 1796dik. Eſztendőben.

Gazdaságbéli Tudósitáſok.

Útmutatás, és oktatás, mi modon lehesſen, és kelljen nagy ſzámmal tsirkeket költettni, nevelni, és azokból pénzt teremteni.

Eggy mezei-gazda ſok, hosſzú ideig tartott törvényes ügye, 's bajja miatt, végtére annyira juta, hogy tehetſegének, 's értekének na-

gyobb részétől meg fosztattván, gazdáskodása folytatására alkalmatlanná tétetett, sőt majd tsak nem egészlen oda leve. De feleséges, 's gyermekes lévén, a' szükségtől azok tartására kénszerítettvén, gondolkozni, magában tünődni, és tanátskozni kezde, mint lehetne néki valamelly eszközre, vagy mesterségre szert tenni, a' melly által ismét olly állapotba jöhetne, hogy magát, és háza-népét betsületessen, illendőképpen táplálhatná, és ruházhatna. Sokáig főtt nyavalyásnak a' feje kölönbféle gondolatokban, de magától semmit ki nem gondolhatott. — Jóbarátja sem vólt néki, a' ki tsak tanátstsával-is segéthetett volna rajta egyéb, a' szomszédjánál, ki sok esztendőkig katonáskadott, és sok különbféle idegen tartományokban járt kelt; egyedől ezzel az eggyel tanátskozott, és gyakran moftani keserves állapotjáról-is beszélgetett. Történetből eggy nap mind a' ketten eggyütt a' városba menének; hová bé érkezvén látták, hogy eggy helyen az emberek igen tsoportosan vagynak, mások pedig mint eggy tolyakodva nyomúlnak hozzájok. Ennek okát meg akarván tudni ők-is mind a' kétten oda siettek: oda érkezvén látják, hogy némelly falusi parasztasszonyok tsirkéket, és tojást árúlnának. Mivel hogy tehát azokból kiki venni akara, gondolván, hogy néki majd nem jutt belőllök, erőszakos tolyakodással verte be magát a' nép között a' parasztasszonyokhoz. Minek utánna pedig a' dolgot valamennyire jobban meg visgálták vólna, ez a' szerentsétlen gazda fel tette, és meg határozta magában, hogy ez után ő is tsirkékkel, és tojással fog kereskedni. Hanem már most, magának sem elegendő baromfia, sem pénze nem léven, újjolag abban törte a' fejét: mi módon foghasson ehez a' mesterséghez. Szerentséjére szomszéd úti társának eszébe jutott, hogy ő prusszus katonai szolgálatban lévén Potsdámban szemeivel látta, a' tsirkéknek mesterséges ki költetését, mellyet néki hiven azonnal el beszélvén, azt igaznak lenni eggy szersmind hitével-is erősítette. Szomszédját jól esmérvén, beszédjének hitelt adott; annál-is inkább, mint hogy maga-is jól tudta, hogy é' könnyen, jó penzen el kelő portéka légyen, mellyre nézve azzal a' kereskedést hasznonnal űzhetni.

A' szomszéd néki világosan ki nyilatkoztatta, mint fogjon a' dologhoz, és mi módon épétesse az e' végre szükségesen meg kivántató kementzét.

Ezeket hallván a' gazda, házát, és a' mie még ezen kívűl valami keves vala, el-adá, magának eggy kis ſumma pénzt ſzerze; előbbeni lakhelyét él-hagyá, és más helységbe, nem meſſze eggy, az ő környülállásához, és fel-tett ſzándékának jó ki meneteléhez képeſt, népes, és alkalmatoſsan fekvő városhoz költözköde; ott magának ſzállást fogada, és azután mindeneknek előtte, előbbenyi ſzomſzéd gazda jó barátjának oktatása, 's előladása ſzerént, tsirke költő kementzét tsináltata. —

Már tehát ſemmi ſem vala egyéb hátra, hanem hogy meſterſégehez fogjon: de ennek üzísére eggy altkutvány kivántatott. *E' vegre tehát égett téglából eggy négy ſzegeletü torony forma hementzét épittetet, mellette három óldalról három ſiók kementzét tsináltatott, mellyekbe a' toronyból az azon harom-óldalról hagyott, emezekbe ſzolgalandó közös lyukakon, vagy nyilásokon a' meleg bé botsáttathatik. Minden ſiók, vagy vendég kementze, tsak* 3. *vagy* 4. *lábnyi ſzélesſégü, úgy hogy annak eggyik oldalától fogva az ember, a' máſikig nyúlhaſson; nem-is magaſsabb* 3—4 *lábnál. Magaſsága pedig vas plehekkel vagy táblákkal* 2. *vagy* 3. *réſzre fel-oſztatott. A' torony onnén, a' hol annak negyedik óldalán torka vagy ſzájja hagyatik, bé fűjtetik. A' ſiók kementzékben minden rekesztés közzel* 1. *lábnyni magaſságra hagyatott; és annak feneke, az az, az emlétett vas-táblák, vagy plehek, a' toronyból beléjek ſzolgáló lyukakon feküſznek, mellyeken haſonló, 's egyenlő* 3. *újnyi hoſszaságra lyukak, tsinnáltattnak, a' toronyéhoz, ezekbe rekeſztő zár készíttetik, hogy annak idejében, ennél fogva a' melegség a' ſiók kementzébe nagyobb vagy kiſsebb mértékben, tettzés ſzerént, vagy-is inkább a' ſzükſéghez képeſt botsáttatthaſsék. Ezen ſzellőző lyukak által jön tehát illyen módon a' toronyból minden ſiók-kementzé oſztály-réjzébe a' melegség. — E' mellett azonban minden oſztály-résznek tulajdon különös nyiláſának, vagy lyukának kell lenni, még pedig úgy, hogy tettzés ſzerént ezek-is ki nyittatthassanak, és bé-zárattatthasanak, az azokban lévő zárnál fogva; ezen kívűl olly tágoſsaknak-is kell lenni, hogy azókba az ember kénzel alkalmatoſsan bé nyúlhaſson. Minden ſiók-kemeotzének tetejét jól bé kell tsinálni, hogy ennél fogva a' leg felsőbb oſztály-rekeſztés, illendőképpen be- fedetteſsék. — Továbba minden*

fiók-kementzének elsö vas-pléhek alatt, a' toronynak szellőző lyukjai vannak. —

Az egész alkutvány illyen módon el kézittettvén, minden osztály-részben, minekutánna beléje apron mettzett szalma, vagy szetska vagy pedig füréſz por tétetett, 100. sőt még több tojás is, hegyes végével fel felé állvá rendben rakatik, felébe ruha terétettik, a' végre hogy a' melly tsirkék ki kelnék, azok arra száradni téteſsenak' azon fel s' alá járhaſsanak. A' tojások mindennap meg forgattattnák a' melegség felé. A' melegségnek kezdetben gyengébbnek, a' ki költés ideje vége felé pedig erősebbnek, nem különben télen, mind a' két idő-tájban, hathatoſsabbnak, kell lenni, mint sem nyáran. A' mi pedig leg szükségeſsebb, arra is minden nap szemeſsen kell vigyázni, hogy ez a' melegség mindig arányos, vagy eggyenlő meg kívántató mértékben maradjon. Ezt pedig vagy a' melegségnek mivóltát mérsékelő eszköz által (thermometer) vagy pedig az által ol esmérhetni meg, hogy ha eggy tojáſt szemünken tartunk, és illyen módon tapaſztaljuk, hogy az ugyan nem süt, de még-is valamennyire heves. — Nyáran 19—20. nap múlva, télen pedig 25—28 nap után a' tojásokat a' nap fénynek tartván, meg kell nézni hol fekszik bennek a' tsirkének az órra, és azokat ott fel kell törni, hogy az a' fejet ki tolhaſsa, a' melly eggyſzer szabadon lévén, azután könnyen ki bújik maga is a' tojásból. — Es illyenképpen ez az el szegénykedett gazda, sok száz tsirkére eggy szerre szert tehetett. —

Az illy meſterségeſsen ki költ tsirkeket ő azután alkalmas, téres, szabad helyen tartotta, azokat eggy ideig jó eledellel, millyent óltsón bé-tudott szerezni, éttete, miglen olly korra nem juttottak, mellyben már jó árron el-adattatthattak. — Ezen okból meſterségét olly sörényen-is folytatta, hogy egész esztendőn által, télen nyáran tsirkéket szállétott a' Városba, mellyeket tölle, főképpen az esztendőnek bizonyos reſzeiben, mikor tud. illik a' tsirkékből szokás, és terméſzet szerint szükség vagyon, örömeſt drága pénzen meg vettek: Annal is inkább mint hogy ő abban a' meſtersegben jártás lett sok tapaſztalási után, mi módon kelleſsék az el adándó különbféle némüségű portékákból veéndő haſznot eggybe vetni, a' kalmár marhára fel-oſztani; úgy hogy ennél fogva jóllehet ő jószágát oltsan, de még-is mindig nyereséggel, atta-el.

A'

A' tyúk tojás mesterséges ki-kölettésében szerentsésen foglalatoskodván, próbát tett lud, és rétze tojásal-is: Azt gondolván hogy, ha a' természet ezeknek ki-költetésében eggy formaképpen jó ki menetellel munkálkodik, a' mit a' mesterség az eggyikben véghez vihet, ugyan azt fogja a' máſikban-is eszközölni; Meg sem-is tsalattatott okoskodásában: mert próbája itt-is szintén olly jól ki-fűlt. És igy rövid idö múlva ismét lábra, sőt ollyan állapotra kapott, hogy már nem tsak magát, házi familiáját epesztő bú, gond nélkűl táplalhatta, hanem valamit jövendőre-is félre tehetett.

Hogy kelleſsék öltsön, vagy kevés költséggel a' ſzántó földek, és rétek között tsinált útakat kéſzíttene; ezeknek kéſzítések által sok ſzegény ház-népnek élelemre alkalmatoſságat adni.

Többnyire minden lapányos Tartomány' környékeiben, a' hol tsinált útak nintsenek, meg esik, hogy a' ſzántó földeken, réteken 10. — 20. 30. sőt 50, ölnyi ſzeléſségre-is, újj újj útak kezdettnek, és igy azokból alkalmas darabok el-jártattnak, 's haſzon vétel nélkűl maradnak. A' mély kerék vágasokat, a' millyenek lapány, porhanyos fenek földben nedves időben igen mélyek, és a' kerék' forgását sulyositják — ſzáraz időben pedig a' göröndek — miatt álkalmatlanok, a' jó kotsisok, és ſzekeresek, marháiknak kedvezni, azokat kémélleni akarván, ez okból alkalmás úton járni kivánván, mind addig igyekeznek kerűlni, és magoknak óldalaſt útat keresni, mig azokat tsak kerülhetik, és ennél fogva a' ſzántó földekből, rétekből, gyakran nagy darabokat, a' gabonával, 's fűvel eggyütt le rontanak. — És ez, a' mint erről a' tapaſztalás tanitt bennünket, többnyire olly helyeken történik, a' hol az illy le-gázaltatott, 's rontatott darab földekből, leg alább a' ſzegény, ſzükölködő lakosok nem kevés haſznot vehetnének.

Az illyen le-tiprott, el-puſztított kis darab földek, hogy ha eggy darabban lenni gondoltattnak, annyi hold földeket téſznek, hogy azoknak vészteségek a' Publikum' figyelmeteſséget annál jobban meg érdemlik: minél bizonyoſsabb az, hogy ha az illy kártékonyságok hathatoſsan meg nem gátoltattnak, innén orſzág ſzérént, ki pótolhatatlan kártételek ſzármaznak.

Minden leg kiſsebb falutskában-is elég ſzegény sorsú, és ſzükölködő emberek találtattnak, kik nem élnek, hanem tsak nyomorognak:

nak: mert azon kévés keresetekből, a' mit kézi munkájok által érdemelhetnek, magokat, és gyakran számas, apró familiáikat, tsupa lehetetlenség nékik illendőképpen taplálni, ruházni, és azokat olly haszznosan nevelni, mint a' közönséges jónak előmozdétása meg kivánná. — Melly nagy jó tétemény vólna az, ezeknek a' vagyon nélkül való, gyámóltalan embereknek, hogy ha valami illendő, és könnyű módon némelly kis földetskék' birtokára juthatnának! Illyenképpen epeszto gondokkal telles sanyarú életek módjától, mind magok, mind maradékik eggyszerre meg menekedhetnének. Ezeknek a' szegény embereknek tehát útat módot lehetne, sőt kellene-is mutatni, hogy ezek közzül, kiki annyi földre, magának, maradékinak valamelly út hosszában szert tehetne; a' mennyit erejéhez, tehetségéhez képest, annak idejében meg kivántatóképpen mivelhetne, 's termékenségre el-kéfzíthetne. — Néki kellene t. i. igérne, kogy az a darab minden szántó-földből örökösen az öve lészen, melly az út mellet lévén, minden esztendőben, ambár bé vetteisék is haszontalanúl marad. — Be nagy örömmel el-fogadná kiki közzülök ezt az igéretet! Minő gyönyörüség volna öket nézni, melly serénységgel fognának, a' göröndöknek, gödröknek egyengetésében, a' derék útnak tsinálásában, jobbításában, az abból szokott ki tsapások gátolásában foglalatoskodni! — Hogy ha tehát azt gondolóra vesszük, melly nagy erőlködéssel, gyors törekedessel munkálkodik a' napszámos, midőn őtet reménség táplálja, hogy ennél fogva magának eggy kis darab tulajdon földet szerezhet; ezen fel tételnek könnyen meg lehető végre hajtásáról nem is kételkedhetni. És ugyan annál kevesebbé, minél bizonnyosabban első próba-tétele által is mindjárt meggyőzetethetik mind az eddig az ideig érték nélkül szükölködő szegény ember, hogy állapatja tűrhetöbb, sőt sokkal jobb, mint ez előtt volt, mind a' kotsis és szekeres tapasztalja, hogy a' derék útor-is alkalmatosan el járhat. —

Tanátsoláfok és Észrevételek, mellyekhez magát minden mezei gazdaságat bírni, 's azt jó kimenetellel űzni kívánó, mezei-gazdának magát alkalmaztatni szükséges.

A' mezei gazdaság minden tudományok', mesterségék' éltetőjé, 's táplálója, ez okból, ő maga leg szükségesebb tudomány; a' közep századokban mind azon által a' kevés betsben vólt, és felette igen

ála

alá ſzállatt. Akkor az embernek ſzüksége nem vólt annyi féle, mint moſt; az orſzágnak, vagy tartománynak Naggyai nem-is néztek a' föld mivelésre, a' tehát ſe nem betsültetetett, ſe nem gyámóltatott; a' mezei gazdák pedig annál kevesebb tekíntettben vétettek. Erre való nézve a' ſzörnyű puſztulásba süllett, a' mellyből azt moſtan, hála légyen a' meg világosodásnak, annak némelly ember ſzerető part fogói, kedvellői, betsülői, ki vonni tellyes erejekből törekednek, a' végre, hogy ekképpen a' leg jobb ki-menetelű példák által, mind a' magokhoz hasonlokat követésre ſerkentsék; mind a' köz népet ſzerentséssebbé tegyék.

Hogy pedig senki azok közzűl, kik mezei gazdaſággal bírnak, vagy bírni kivánnak, targyát el ne hibázza, ennek az oktatásnak ſzerzője azt tanátsolja, és javaſolja, hogy mind a' joſzág válaſztásban, mind az abban teéndő jobbításokban, kiki minden meg lehető előre való vigyázáſſal éljen, főképpen pedig.

a) Kinek kinek, ki nem maga ſzánt, vét, baronál, arat, — és feleségevel gyermekeivel minden munkát nem maga visz véghez, mint eggy paraſzt gazda, hanem ſzolga tselédek, vagy pedig nap ſzámaſok által tételi mezei munkáját, több földjének kell lenni annál, ki tulajdon maga erejével téſzen mindent. Különben honnan ſzerezhetné bé a' munkáſok fizetéſére meg kivántató költséget? P. O. Péternek 100. merő gabonája terem, az e' körűl meg kivántató munkát, minden béres, és napszámos nélkűl familiájával eggyütt maga teſzi: Pálnak, ki feleségével, gyermekeivel eggyütt nem dolgozik, hanem minden dolgát ſzolgák, és pénzen fogadott nap-ſzámasok által tételi, ha ollyan jól akar állani, mint Péter, 1/3 réſzſzel, következendőképpen 50. mérővel több kell néki, mint amannak.

b) A' mezei gazdaságra különös terméſzeti hajlondoságának kell lenni; és a' visgálásra meg kívántató olly unalom nélkűl való Lélekkel kell néki bírni, mellynél fogva mind addíg öſztönözteſsék a' jobbításokat űzni, mig tsak a' terméſzetnek mivólta, és segétsége néki meg engedi.

c) A' nélkűl, hogy a' terméſzetnek tulajdon gondviselését jól ne értse, vagy leg alább annak eggy máſtól ſüggő kútfejeiből néki elegendő esmérete, tökélletes oktatása ne légyen, semmihez se fogjon.

d) A' válaſztásban, a' Jóſzágnak mind terméſzeti, mind politika fekvésére, t. i. a' fenek földnek minémüségére, termékenségére úgy

nem

nem különben az a' kőrűl fekvő környékekre-is, a' hol maga szükségén kivűl lévő termését jól, alkalmatosan, és bizonyosan el-adhassa, és igy belőle idejekor pénzt teremthessen, szemesen kell vígyázni.

e) Hogy fel-tételében, vagy szándékában ne hibázzék, és meg ne tsalattásék, szükséges, hogy az epűletek', eszközök', marhák' állapotját, az azon fekvő terhek' mennyiségét-jól gondolóra vegye; és minden szomszéd környéknek fekvését, szorosan meg visgálja.

Folyttatása következik.

Az ezen Újjság-levélre Előfizető urakhoz.

Érdemes olvasók! Mint hogy mi az Urakat ezen közönséges jót tárgyazó *Institutumnak* igaz Gyámolainak, Elől-mozdittóinak nézzük, és voltaképpen betsűljük: erre való nézve örök emlekezetűl olly oszlopot szándékozunk emelni, melly állandóúl fen maradván következendő kesö maradékáira-is el fog terjedni, és ennél fogva nékik méltó eleiknek közönséges hasznú törekedéseit, 's érdemeit szünetlen fogja hirdetni, ajánlani. — Szándékozunk tud. illik minden Érdemes Elő fizető Uraknak *Tzimereit (Insigne)* rézre mettzettni, és ollyan módon ki nyomtattattni, hogy eggy néhany azok közzűl minden esztendőben eggymásután ottan ottan Újjság leveleinkkel ki botsáttasék, 's ország szerént, nem különben, mint annyi, hasznos Institutumunk' elől mozdétóihoz, viseltető háládatosságunknak tanú bizonysági, örökre fen maradandó emlékeztető oszlop gyanánt, közönségesse tétessék. —

Azt azonban előre jelentjük, hogy mi ezen rézre mettzett Tzimerek' ki adásában, más egyeb rendtartáshoz magunkat nem alkalmaztatjuk annál: hogy a' Felséges Magyar, és Erdelyi Királyi Udvari Kantzelláriának, a' Budai Királyi Helytartó Tanátsnak, továbba a' Megyék' Fő és Al-Ispány Uraknak Tzimereik' ki botsáttása után, a' többi Előfizető Urak' ollyan rendel fognak eggymásután meg jelenni, mil lyennel Jedzökönyvünkben, mint előbb, vagy később magokat jelentett Érdemes Olvásók, fognak találtattni.

Ezen okból kérettettnek az Érdemes Olvasó Urak, hogy Petsét nyomóiknak, vagy Tzimereiknek helyesen, s eredetesen *ki nyomott, a' vagy rajzólt mássátt*, ámbár kitsiny, vagy nagy formában, mind eggy, minél előbb, tudva lévő tzimünk álatt, hozzánk fel küldeni méltóztatnának.

A' Mezei-gazdaság, és Szorgalmatosság
Újjság' Irói.

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Orſzágban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatoſságat

erányozza.

Huſzonkettődik Darab.

Kólt Bétsben Sz. Iván Havának

(Juniusnak) 7dik napján 1796dik. Eſztendőben.

Gazdaságbéli Tudósítáſok.

A' Széna Tsinálásról.

Szénát, melly háromféle, az az *Szellő-ánglái-* és *barna-ſzéna*, ugyan tsak háromféle módon-is kéſzíthetni, Nagyváti Úr' útmutatása ſzerént:

1ör A' Németek, úgy mond, a' *Szellő-ſzénát* úgy kéſzíttik, hogy a' le-vágott rendhez első nap hozzá sem nyúlnak, hanem azt másod nap ki-teríttik, eggy óra múlva meg forgatják, és ez egéſz nap így

megy

megy mind eſtvig. Akkor pedig, hogy azt a' harmat meg-ne verje, még melegen eggyeggy villa-laponként, vagy annyinként, a' mennyi a' villán zuzolás nélkül eggyſzerre könnyen el-fér, kisded rakáskákba eggymásra rakják. A' mellyből a' leſz, hogy a' rendnek eggyik ſzáraz, és meleg réſze, a' másik rendnek híves, és még nedves réſze alá esvén a' párláſt-is el-távoztatja: ugy hogy az illyen módon eggy másra rakott villa-hegyeket a' ſzellő-is kereſztől járhatván, a' ſzéna éjt-ſzaka-is ſzárad. Ez a' ſzáraztás módja sokkal jobb a' nap fényen való ſzáraztásnál. Hogy ha az éjjeli ſzél olly erős, hogy az illy apró eggy másra rakott rend határokat fel forgathatná; a' Gazdának már kéſzen állanak mereklyei, vagy meg hegyezett karói, mellyekkel minden rakásotskát a' földbe le-nyársól. Más napra kélvén az idő, minekutánna a' harmat fel-ſzállatt, ezeket a' rendeket eggymásról ſzépen le-vévén már a' ſzáraz réſzekkel fordétják a' föld féle, 's eggy óra múlva megént meg fortgatják; úgy hogy azon a' napon meg is ſzáraztják. Ha pedig történetből meg nem ſzáradna tökélletesen: azt az emlétett módon, de már nagyobb rakáſokra, melegében iſmet öſzve rakják; és igy tovább. Akkor pedig, mikor az esőzés még indúl, és ſzénájokat rakáſon éri, míg az idő iſmét ſzárazra nem válik, hozzá ſem nyúlnak.

2or Az *ángliai zöld ſzéna* kéſzíttéſnek ez a' módja: a' kaſzállás után t. i. mihelyt a' nap keményen ſűt, a' rend minden órában, leg alább eggyſzer, meg forgattatik, hogy a' nap a' füvön annál kevesebb ideig hevervén, annak ſzép ſzinét, és olajját ki-ne-ſzívhaſsa. A' honnén mentől gyakrabban forgattatik a' fű, annál kellemeteſsebb ſzinű leſsz a' ſzéna. Eſtvére míg nem harmatozik rudaſokba, vagy petrentzékbe rakatik, és más nap iſmét ſzéllyel ſzóratik, — minden fél óra múlva eggyſzer meg-forgattatik. E' ſzerént a' ſzéna a' boglákban, vagy kazalokban ſok eſztendő múlva-is olly zőlden marad, mintha azt tsak akkor kaſzálták vólna. Költséges, az igaz, az illy ſzéna tsinálás; de azt nem kell ſajnálni, 's tőlle kémélleni: mert az illyen ſzénától a' lovak kővérebbek, a' tehenek több tejet adnak, és a' juhoknak ſokkal jobb a' gyapjok. —

Még eggy ſzéna neme van az Ánglusoknál t: i. a' *barna ſzéna*, mellyet a' marha minden egyéb ſzénák, és füvek felett ſzeret: jobb a' zöld-ſzénánál-is, puha, és 's íros. Kéſzíttéſe éppen úgy megy végbe, mint a' zőld ſzénájé, és tsak ebben különbözik: hogy a' zőld ſzénát tö-

tökélletesen ki száraztják, minek előtte öszve-raknák: a' bárna szénát pedig nem várják, míg egészlen ki-száradna, hanem fél száradtánál valamivel kifőbben rudasokba rakják. — *Folytatása következik.*

A' 20dik Darabban félbe szakasztott Tzikkely' folytátása.

f.) Az-is szükségesképpen meg kivántotik, hogy nem tsak a' vett Jószágnak árrát azonnal le-fizethesse; de ezen kivűl még annyi tehetséggel-is birjon, a' mennyi minden-jobbittásokra fordétándó költségekre, mellyekhez azonnal hozzá kell fogni, mihelyest lehet, adosság tétel nélkűl, elegendö légyen.

g.) Szorgalmatosan el-mellőzzen minden gyönyörköttetésre, vagy akár minémű hasznot nem hajtó, és a' gazdaság üzésére, mint annak vagyonságbéli részére, meg nem kívántató eszközre, foglalatosságra — fordétandó költséget, vagy leg alább azzal a' gazdaságot ne terhelje.

Attól főképpen minden újj, és még elegendő tapasztalás nélkűl szükölködő mezei gazda, főképpen, ha neki robott munkásai, és bőven szántó földjei nintsenek, magát minden módon ójja, hogy minden féle mag', hüvelkes gyümölts', úgy mint lentse', borsó', bab', veteségbe, gyökeres plánták', és más zöldségek' ültetésébe, leg alább *nagyban*, ne eredjen: mert illyen módon eggy felől, sok jó, 's hasznos mag alá való földje erre fordéttatik; más felől pedig közönségesen, kivált a' zöldség, és gyökeres plánták körül a' fáradtság, költség, fellűl halladja a' hasznot, és igy olly darab föld, melly, ha más maggal bé vettetik, bizonyos hasznot hajt, illyen módon majd tsak nem egészlen haszonvétel nélkűl marad: ha tehát ezekből az utolsókból annyit vetünk, a' mennyi a' konyhára, barom-és baromfi nevelésre, magunknak meg kívántatatik, azzal meg kell elégednünk.

Az újj mezei gazdának buzgosága, mellytől mindenben próba tételekre öszlönöztetik, minél kevesebb tapsztalása van néki, annál határnélkűlvalóbb: mert ő örömest olvas, hall, lát; — de azt a' valóságot, melly őtet az illyen esetekben a' kárvallás' el távoztatására intené, és oktatná, ritkán halja, látja és olvasa: mivel azoknak, a' kik a' föld mivelésről, és a' mezei-gazdaságnak ágozatiról írnak magoknak-is ritkán vagyon tulajdon tapasztalásokból származott tudományok: a' praktikus irók közzül pedig még mind eddig igen keveset találtattak, a' kik munkáikban javasolt, vagy tanátsalt foglalatosságra meg

kívántató költségek' eggybe-ſzámlálására, és azoknak ki nyilathoztatására adták vólna magokat. — Kétség-kívül vagy azért, hogy javallásokat kelletlenné tenni nem akarták; vagy pedig azért-is, mivel minden ſzerző azt kívánja, hogy a' mit ő tanátsol, az el követődjék, a' nélkül, hogy az abból, ſzarmazandó következéſek ſzoros visgálás alá vetteſsenek; mellyek által a' könnyen hivő újj gazda többnyire meg tsalattatik, 's ki-pótólhatatlan károkat vall, és ennél fogva minden további próbatételektől el-idegeníttetik, és ijeſztődik.

Nagy uradalmakban, a' hol a' ſzántó földekből bővség vagyon, a' hol minden pénzes munka *robottal* tétetik, és a' hol el-hibázatt próbatételek kiváltképpen *kitsinyben*, nem olly érezhetők, mindent próbálhatni, de kis, vagy közép ſzérű mezei gazdának tsupán tsak az olly gabona' vetéſére kell magát ſzánni, a' millyent leg kevesebb költséggel termeſzthet, jó árron bizonyoſsan el-adhat; e' tehát minden ollyan foglalatoſságnak béket hadjon, a' mélly kétséges haſznú, ſok pénzes munkába, következendőképpen nagy költségbe telik. Ha mind azon által próbatételekre vágyadó buzgó hajlandoſságának ellent különben nem állhat, *nagyban* addig ſemmihez se fogjon, míg azt *kitsinyben* nem próbálta; akkor jól öſzve vetvén költségét, 's farodſágos munkáját a' haſzonnal, könnyen által láthatja, ha vallyon meg érdemli-e' a' próbát *nagyban*, vagy inkább ſokkal tanátsoſsabb ſzándékáról, hajlandóſágáról egéſzlen le mondani. Erre való nézve

h) Minek előtte valami *Jobbíttáshoz* fogna jól gondolóra vegye, 's meg-fontolja, ha vallyon foglalatoſsága nem telik-e néki több költségébe, mint ſem abból valahára haſznot veheſsen: mert az eggy tsalhatatlan, vagy tagadhatlan igazság, hogy nem minden, ámbár jól intézett, próbák-is, leg alább annak a' ki azokat tette, mindjárt, és mindíg haſznoſok: mivel hogy vagy igen sokba kerülnek, és igy ámbár azoknak ki-menetele reménységének meg feleljenek-is, de reájok tett költségét néki viſſza nem téríttik; vagy ha valaha talám viſza téríttik-is, de nem néki, hanem tsak maradékjának, a' vagy más egyéb utánna következő birtokosnak; — És illyenképpen lehet ő ugyan valami jónak, vagy haſzonnak oka és alkutója, mellyvalahára ki maradhatatlanúl következni fog; és az ő érdemes tselekedetei néki, úgy mint annyi emlékeztető oſzlopok gyolánt léſznek a' keső maradéknál; ő maga azonban azoknak, vagy igen kevés, vagy semmi haſznát sem fogja látni. — Innén a'

kö-

következik, hogy minden próbát eſzeſsen, és mértékben kell tenni; és azokat nem tovább, tsak addig kell űzni, míglen azt kárunk nélkűl űzhetjük. —

Azonban ezen tanátsadások', józan éſzrevételek' ſzoros követése mellett-is, semmi ollyan jobbíttásokat el-nem kell múlatni, a' minémüek az emberiségnek meg világosodására, és annak tápláló módja' ſzaporíttására tárgyoznak: különben a' föld miveletlen, és puſztán maradott vólna, hogy ha annak miveléséről, jóbbíttasáról, majd tsak nem minden ſzázadban, meg esett kúlönös történetek után, az elſzaporodott maradék nem gondoskodott vólna, és annak ſzorgalmatos folytatása által azt annyira nem vitte vólna, hogy az ő jóltévő foglalatoſságánál fogva, nem tsak jelenlévő ſzerentsés vóltunkba, de ezen kívűl, az elébbenyiekhez képeſt ollyan állapotba-is helyheztettünk, hogy mi, mint hogy eggy embernek élete' ideje, mindig elégtelen minden próbák tökélletes el-követésére, és a' teremtésnek bölts rendelése ſzerént, minden maradéknak, az emberi bóldogságnak tökélletesebbítísére, még annyi meg világosodás mindíg fen-tartatott, a' mennyit a' mi eleinknek, mi érettünk hátra kellett hagyni, minél közeleb jövünk a' ki meréthetetlen meg világosodáshoz, és tökélletesedézhez, annál nagyobb köſzönettel tartozunk méltó eleinknek. — Jóllehet az a' réſz, mellyet mi meg-jobbítottunk, azon réſzhez képeſt, mellyet minékünk további meg-világosodásra, és jóbbításra maradékinknak kell hátra hagynunk, ſzíntén olly tsekélység, mint eggy ſzázad; a' véghetetlen, vagy örök időhez képeſt. —

i) A' leg értelmeſsekb mezeigazda se legyen olly igen magában meg-hitt, és kevély, hogy másokat, akarmi kevés tapaſztalásuakat-is, megveſsen; sőt a' leg kiſsebb paraſztgazdáktól-is értekezzík kérdezőskedve, teéndő probája eránt, a' végre, hogy mind annak okait, mind ezen, vagy amazon a' módon ſzármazhatándó következeséit, jól meg visgálhaſsa, fontolhaſsa; annak tevelygését tapaſztalván azt oktaſsa; helyeſsebb tudományát ellenben jó néven vegye, és örömeſt kövelse.

k) Hogy óltson éljen, és mint eggy tulajdon maga *Consumense* légyen, leg alább azon terméſzet javait, mellyeket haſzonnal el nem adhat, ha pedig valamelly városban, vagy más helyen laknék, drága pénzen kellene néki meg venni, maga költse-el; tanátsos, és felette haſznos fog néki lenni, ha hogy a' jószágán fog lákni, abban eggy

ſzers-

ſzersmind az intézeteket maga fogja tenni; mindent maga füleivel fog halláni, és ſzemeivel látni: Mert a' jószágban a' tulajdon birtokos Urnak ſzeme, vagy jelenlétele, ſok haſznot eſzközöl. —

Sok derék emberek, kik ſem éſz, tudomány, és tapaſztalás, sem tehetſég nélkül nem ſzűkölködtenek, tsak azért nem talalták fel ſzép joſzágoikban kereſett haſznokat, mivel hogy gazdáskodáſokat nem illy tanátsolás ſzerént kezdették, és folytatták; haſzontalan, hivſágos dolgokra ſokat költöttek; a' házi gazdáskodást, melly a' mezeivel ſzoros öſzve köttetésben, 's arányos mértékben áll, el hibázták, — és a' mint ſzükſégesen meg kívántatik, eggyiket a' maſikkal eggyeztettni nem tudták. —

Ámbár gyakran, még a' tudos, de nem minden környékben foganatos, nem-is minden kinek mivóltához alkalmaztatott gazdaságbéli javálláſoktól, meg tsalattatott légyen-is a' tapaſztalás nélkül való mezei gazda: fel ingerlett hájlandóſagának azonban annál keveſbé tud határt ſzabni, minél erőſsebben hiſzi, hogy ő magának minden illyen próba-tétel által, még annyi arany bányát ſzerez, miglen végre a' temérdek, eleinten nem eſmért költséget meg fontolván, hogy kivánt tárgyát el-nem érhette, fájdalmaſan érezvén, jóllehet már tulajdon kárán okoſsabb légyen is, de ketségben eſvén, több teéndő próbáktól el-idegeníttetik, 's rettentetik. Ennél fogva ſok jó igyekezetű gazdák el-ſzegénykednek; és ſok jó haſznos dolgok, mellyek ezereket-is ſzerentséſsé tehettek vólna, mély tudatlanságban temetvé maradnak.

Időjárásból való tapasztaláſok, és jövendölések Sz. Iván Havában.

Ha hogy a' *nyárnak* kezdete, vagy első réſze száraz, utolsó réſze rend ſzerént nedves ſzokott lenni. Ellenben ha hogy az eleje nedves; az utolja ſzáraz. Tiſzta verő fényes *nyár* után, ſzeles őſz következik.

Némelly haſznos páraſzt jegyzések, és régulák.

Ha a' diófa gazdagon terem, bő aratáſt remenylhétni. De ha tsak ſok levele, 's kevés gyümöltse, vagyon néki; akkor az aratás ſovány ſzokott lenni. Ha Júniusban mértékletes nedves idők járnak, a' tsürök, és hordok gazdagon bé töltettnek. Ha a' ſzőlő-tők holdtöltekor virágóznak; telles ſzölö ſzemeket hoznak.

Mil-

Millyen időjárás van Medárdus napján; ugyan ollyan szokott négy egész hétig lenni.

Ha szent Vítus napján esőzik; az árpa hejánosan terem.

Júniusban teendő munkára mutató Kalendárium.

A szántó földeken, az ugarok trágyáztatnak, és azonnal fel-szántattnak. A' melly szántó földen a' gazda *kosároztatni* akar, azt előbb keskény barázdákra fel szántossa. — A' komló kapáltatik, a' karója fel-töltetik, reájok hajtogattatik; felül annak szükségtelen levele le-szaggattatik; száraz időjárásban meg öntöztetik. — Borsó, lednek, árpa, és zab öszve kevervé takarványnak még ebben a' honapban-is vettetthetik. Ennek a' hónapnak elején vettetik a' köles, tatarka, vagy hajdina, és kender, nem külömben a' késön érő len; a' korán erő pedig gyomláltatik. — Nedves időben kapossza plánta ültettetik; szent János napja felé meg kapáltatik, fel töltetik, a' haszontalan füvektől ki tisztíttatik. — Tiszta buza föld gyomláltatik. — Az ősszi árpa aratatik, vagy kaszáltatik. — Dohány plánta ültettetik; — 8. vagy 10. nap múlva, a' meg nem foganattak, pótóltattnak. —

A' *réteken*, kömény mag szedetik; — a' fű kaszáltatik — széna takaréttatik. —

A' *szőlőkben* most van ideje a' kötözésnek, 's gyomlálásnak, és a' fattyu növevények ki-szaggatásának. —

Az *erdőben* a' fakéreg fejtés, szurok ki-vágás, — azon helyeken, a' hol a' vadak tanyáznak a' marha legelés-meg tiltatik. —

A' *kertekben*; bab, mindenfele gyökeres vetemény mag, plánta, kiváltképpen a' mellynek még eddig az ideig a' hideg időjárás ártalmas lehetett vólna, vettetik, 's ültettetik. — —

A' *házkörül* a' tsürök, széna padlások, szürök, — a' portól, gizgaztól, ganajtól tisztíttattnak, vagy 8. nyoltz nap szellőzés véget tárva 's nyitva hagyattatnak, beléjek az után fris szalma, egerfa levél hintetik, az élés házokban, padlásokon a' gabona minden héten leg alább kétszer fel-forgattatik; az ablakok, szellőző ly ukak rajtok ejtszakára nyitva hagyattnak; a' pintzék lyukai pedig bé zarattnak, vagy dugattnak, hogy azokon a' melégség bé ne menjen, tsupán a' délfelé valók hagyattattnak nyitva hűs ejt-szakákon; de szőlő virágzáskor semmi fris levegőtt a' pintzékbe bé nem kell botsáttani. — Vajból, sajtból, jó készület tétetik; a' tejes edények forro vizzel gyakran

ki-

ki-forráztattnak; tiſztán, és ſzározon tartattnak. — Sok kenyeret nyári időben eggyſzerre nem kell sűtni, azt jól meg kell sózni, és erősebben ki-sütni mint más eſztendö réſzeiben: mert különben hamár meg penéſzesedik. — —

Mi módon leheſsen, és kelleſsék az irós vajat frissen, és sok ideig meg tartani.

Tartani való irós vajat nem elébb, mint Auguſtusközepétől fogva Oktober végéig kell kéſzítteni. Korábban tsinált vaj nem alkalmatos a' tartásra. Erre leg jobb mód a', hogy ha jó irós vaj nagy, úgy mint 30 — 40 fontnyi darabokra oſztattatik, jól meg sózatik, keményen öſzſze veretik, ezután eggy liſztel teli hordoba tétetik; illyen módon eſztendeig, sőt tovább-is friſsen, és épen marad.

Azt e' végre illyen módon-is el kéſzíthetni: hogy ha tud. illik a' köpüből ki-vétettvén, a' nélkül hogy vízbe téteſsék, mind addig gyúratik, dagaſztatik, míglen minden téj belőlle ki nem folyt, az után jól meg sózatik, és újjonnan öſzve gyúratik, és igy valamelly edénybe, mellynek feneke erősen még sózatik, bé nyomatik, és fellűl ismét jól meg sózatik. —

Ha az illyen erősen bé-sózott irós vajjal élni akarunk, abból annyi vétetik a' mennyi ſzükséges, ez azután friſs édes téjbe tétetik, ki dagaſztatik; vagy pedig az, apró darabra metéltetvén, éppen abban az időben, a' köpülőbe vettetik, a' mellyben abban a' friſsen köpült vaj öſzve kezd állani, az után friſs tiſzta vízben eggynéhányſzor kimosatik, és igy minden sóvátol meg válik. —

Miképpen leheſsen, 's kelleſsen a' kenyeret a' penéſztől meg óltalmazni.

Ha eggyſzerre sok kenyér süttetik. ſzellős, és hűs helyen nem tartatthatik, azonnal meg penéſzesedik; ez által minden izét elveſzti, az embernek ártalmas, és azt még az oktalan állat sem örömeli eſzi.

Hogy tehát a' kenyeret a' penéſztől éppen, menten tarthaſsuk im' ezen ſzabott régula ſzerént kell véle bánni: Az eſztendőnek meleg, és heves réſzeiben, az az Majus kezdetétől fogva egéſz October végéig, melly időközben a' kenyér, ha sokáig áll, közőnségesen meg ſzokott peniſzesedni, ne olly nagyra ſzakaſztaſsék, mint hideg időben, hanem, úgy ſzóllván tsak jó garaſos tsipó fomára; a' sütő kemenize olly hathatos mindenűtt erányos melegségre fűjteſsék, hogy a' kenyérnek álól, felől, 's körös-körűl, kettős vaſtag, de meg nem egétt héjja süljön; azután végtére ſzároz hűs helyen tartaſsék. Igy hamar, és eggy könnyen soha meg nem penéſzesedik. —

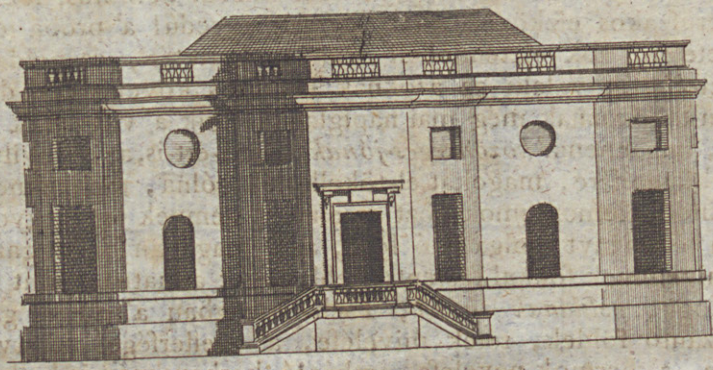

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Országban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatosságat

erányozza.

Huszonharmadik Darab.

Költ Bétsben Sz. Iván Havának

(Júniusnak) 14dik napján 1796dik. Esztendőben.

Gazdaságbéli Tudósítások.

A' régi időktől fogva bé-vett szokások, és meg-regzett, gyökeredzett gondolatlan ítéletek, a' jó szándéknak, és annak végre hajtására szolgálandó törekedésnek, és eszközöknek, közönségesen minden állapotban, két hatalmas ellenségei.

Tapasztalt, tagadhatatlan igaz dolog az, hogy ezen két hatalmas ellenségek minden újjíttásoknak ellentálljanak; és erre való nézve

ugyan ezek azok, a' mellyek kiváltképpen a' mezei-gazdaságban meg kívántatóképpen teendő jobbíttásokat annál hatalmasabban akadályoztatják, minél igazabb az, hogy itt nem beszéd, nem irás, leg kevesbé pedig erőszakos eszközök által; hanem egyedűl a' próba tételek jó ki-meneteléről sok esztendőbéli meg-győzettetés, és példák által öztönöztethetik valaki az azoknak hathatos követésére: de melly keveseken találkoznak még mai napiglan-is, kik a' vagy csak tulajdon magok', ámbár nema' *közönséges-jónak* haszná-ért-is, az illy nyilván való példák követésére, magokat el-tökéllették vólna, mellyeknél fogva, az a' minden elementumok közt az emberi nemnek leg nagyobb, leg több jó tételményt szolgáltató föld, az ő magában foglalt gazdágsága által, mivelőinek sokkal szerentsésebb életet adhatna, mint sem ád.

Hogy, *peldának okáért*, Tseh-Országban a' mezei gazdaság, t. i. a' szántó földek, rétek mivelése, a' mesterséges takarvány termesztése, a' barmok nevelése, ámbár jó karban kezd-is hellye közze lenni, de általlyában még számtalan, vagy véghetetlen fogyatkozásokat szenvedjen, annál inkább sajnálandó, minél nyilvánvalóbb az, hogy az eggy mértékletes levegő kerület alatt lévén, az a' szerentséje vagyon néki, hogy hegyes környékei többnyire termékeny föld-fenékkel bírnak; és ugyan ezen természeti jó fekvésének, és a' föld termékenségének, nem pedig az emberek szorgalmatosságának, és serénységének köszönheti minden birtokos közép szerű állapotban való létét; ki mind azon által ha gabona, és takarvány fü termő földjei' arányos fel osztása által az ugarokról, és legelő-mezőkről le-mondott vólna; a' hol a' rétekben szükség vagyon azoknak fogyatkozását lóhere, és más mesterséges takarvány termesztésével ki-pótolta volna; szükséges trágya készítésre elegendő, különben-is hasznot hajtó marhát szerzett, tartott vólna; az időt és munkát jobban fel osztotta, és használta vólna: — szinten olly szerentsés-lehetett vólná, mint a' szomszéd tartományoknak lakosai, 's birtokosai, kik jóllehet sem közép szerű mértékletes ég környéke alatt nem élnek, sem termékeny föld őket nem táplálja; még-is annyira vitték föld miveléseknek tökelletesítését, hogy eggy szem mag után 15—18—20. szemet-is aratnak, ezen kívűl esztendőnként a' marha nevelésből sokkal nagyobb hasznott vesznek, nálunknál, kik szerentséseknek tartjuk magunkat lenni, ha szantó földünk eggy szem mag után 6—8 imitt amott leg fellebb 10 szemet ád: a' marha nevelés pedig nálunk olly rossz karban

ban vagyon, hogy alig kerül visza belőlle az azok tartásara fordétott költségünk. —

A' ki a' mezei gazdaságban jártas, és az emberi tudatlanságnak különös tulajdonságait valamennyire esméri, az a' föld', és marha nevelés, illy tsekely, és ugy szólván méltatlan haszon-vetelének ökait könnyen fel tudja fedezni; hogy ha széllyel tekéntvén mindenütt a' rendetlen, 's mértékletlen föld-miveléſt; annak nagy részét ugarban héjában heverni, látja; és ezen kívül nem egyebet, hanem kevés, és rosz réteket, még kevesebb ló-here, vagy más illyen mesterséges takarvány termesztéſt; a' leg roſszabb fajtából való számas szarvas marhákból, birkákból álló tsordákat, nyájokat; iszonyú térségű sovány, homokos, vagy nedves, sőt potsványos, innén egészségtelen legelő mezőket; tapláló erő nélkü való szalma takarványt; rosz, és nem elegendö trágyát, roſszúl, és még ezen felül gyakran alkalmatlan időben, és igy éppen á' tárgy' kívánatos el-éréſe ellen szolgálandó módon, fel osztott, következendőképpen héjában el pazárolt munkákat; szükség idején kevés munkás kezeket, az éhség miatt el-erőtelenedett vonyós marhát — fog mindenütt találni; rövideden: azt fogja tapasztalni, hogy úr, szolga, polgár, paraszt a' régi szokások mellett, maradván, a' dolgokhoz helytelen, gondolatlan itélettel viseltettvén, minden jobbitásra nékik nyujtott alkalmatosságat, 's módot ki nevetnek; és tsak igen nehezen, 's sokára, akkor-is pedig nem különben, mint állandó, jó ki-menetelű példák által szabadittatthatnak-meg, a' közönséges haszon elé-mozdétásában, illy szornyű ártalmas tévelgéseiktől. —

A' szantó földek, rétek, mesterséges takarvány termesztés, és marha nevelés között tartándó, 's meg kivántató erányosság.

A' mezei gazdaságnak lelke, mellytől az eleveníttetik, eggy *egésznek* minden *részeinek* lántzformán eggy mástól való függésétől, eggy másól való meg eggyeztetésetől származandó *erányosságban* áll; a' mi ezen kivül, vagy felől vagyon, a' mind hibás, és állandóúl fen nem maradhat. A' mezei-gazdaságban ez az erányos mérték annál el-kerülhetetlenebből meg kívántatik, minél igazább az, hogy, ha ebben valahol eggy rész héjános, az által a' többiekre-is ki maradhatatlanúl hiba, 's fogyatkozás származik; és ugyan ezen okból nem részésülhetünk azon termésekben, és szerzeményekben,

mellyeket kívánunk, reménlünk; mellyek különben, valójában lehetetlenek nem lévén, bizonyoſsan reánk áradnának. Nem tsuda tehát, hogy sok nagy Uradalmakat, nem különben mint kiſsebb, középſzerű Jo'ságokat és paraſzt gazdaságokat, olly keveſse, és mind addig az ideig jobban nem-is haſzálhatni, míg minden magános mezei-gazda a' helytelen eggyſzersmind ártalmas vélekedésekről, ítéletekről önként, 's egéſzlen le nem mond, azoktól magát meg nem ſzabadítja, — és vóltaképpen leg főbb figyelmeteſségét, a' gazdaságban ſzükséges eránosságra —, rend-tartásra nem intízi; és ennél fogva annak minden ágozatira jobb és nagyobb gondoſsággal nem ügyel, mint sem eddig ſzokott.

Az eránosoſság a' gabona, és takarvány teremeſztő földek között, a' vonyós, és más egyéb elegendő, haſznos marha tartása' véget, melly a' rendes, és jó föld mivelésre, az alkalmatos trágya kéſzítíſre, — el-kerülhetetlenül ſzükséges, a' réteknek a' ſzántó földekhez-képeſt, leg alább eggy negyed részét meg-kivánnya; és ugyan olyan módon, hogy a' ki mind öſzve 400 mérő alá való darab földekkel bír, abból 300. mérőre valót ſzántó földekre; 100 mérőre valót pedig rétekre fordétson. Hogy ha pedig kevesebb földjei vannak néki, abban az esetben a' takarvány ſzaporítáſt *közenséges* vagy *mezei-ló-herével* pótolja: mert a' *lucernai* ló-here, kisded és gyenge levelei miatt, mellyek a' ſzáraztás, forgatás, fel-és le-rakás közben öſzve zúzodnak, rólla le-húllanak, úgy hogy annak tsupán tsak a' ſzára marad meg, ſzéna tsinálásra nem alkalmatos, ha-nem zölden egyedűl etetni való nyáron.

A' mezei, vagy közönséges ló-here, úgy nem különben a' ſpanyol ló-here, termékenségére nézve olly arányoſságban találtatik a' rétekhez mint eggy ſzám, kettőhez, a' lucernai vagy burgundiai here pedig mint eggy, háromhoz: hogy ha tehát valakinek 300 mérős rétnek való földjeiből, 100 mérő alá való darab hibáznék, ezen fogyatkozás ki pótolására néki a' mezei ló-heréből mindíg 1. mérőt kell 2. mérőnyi rétre ſzámlálni, a' gazdának pedig e' végre gabona termeſztő földjeit nem kell keveſebbíteni, mert a' zabközibe vetett mezei ló-herét termő földdel ugar gyalánt élhet. —

A' burgundiai ló-here tetmeſztését zöld marha eledelnek minden gazdának javasolhatni, hanem ha néki az arányos ſzámon felül-is bőven van rétje, mellyeket talám háramfzar-is kaſzálhatna,

úgy

úgy hogy 12dőt részét földjeinek bátran annak termesztésére fordethatja e' következendő okokból, mivel az:

Elöször mindjárt a' tavasz elején, midőn még más egyébfű nemis láttzik, kaszaltathatik, melly által sok takarványt meg kemélhetni.

Másodszor mivel hogy azt sokkal többszer, mint akarmelly más ló-here nemét, és ugyan tavasztól fogva őszig öttször-is meg lehet kaszálni.

Harmadszor azért, hogy midőn a' mezei-here, a' mint az a' lapányos, heves salétromos helyeken szárazságban meg szokott történni, egészlen ki fűl, akkor elegendő, zöld marha eledelünk légyen, a' nélkül hogy rétjeinket bitangóljuk —

Végre *Negyedszer* a' lucernai-here termesztés, a' hol az istallókban való étetés szokásban vagyon, ánnál el-kerülhetetlenebből szükséges, mint hogy e' nélkül, ha még annyi közönséges, vagy spanyol-herét vetnénk-is, egész nyarán által eggyszer, másszor még-is fogyatkozást kellene szenvednünk zöld marha eledelből. — Lássuk, ha vallyon meg történhetik e ez? Tegyük fel tehát: Én ugyan semmi burgundiait sem; de kétszer meg kaszálható ló-herét annál többet, vettettem: mellyel a' háromszor kaszálható rétek', millyenek felette ritkák, eggyszeri kaszállasával eggyütt, marháimat legelő nélkül egész nyáran ki-akarom tartani: már tavasszal a' háromszor kaszálható réteken mindég korábban kaszálhatni, sőt korábban-is kell kaszálni, hogy a' széna'-es a' sarjú'-növésre, második, és harmadik kaszállásra-is, meg-kívántató elegendő idő maradjon, mint a' mezei ló-here termő földeken. *Folytatása következik.*

A' 22dik Darabban félben szakasztott széna készites' modok' folytatása.

A' hol-is a' benne maradt nedvesség miatt melegedni, és gyengén savanyodni kezd. Leveleiből valami jószagú édes nedvesség izzadki, melly a' szénát által, 's meg által járván, meg-is barnítja. De hogy valaki pontban el-találja, azt a' savanyodás gráditsát, melly ezt a' jó szagú nedvességet készítti, sok tapasztalás, és próba kelletik hozzá. Mert a' tartósabb meg-melegedés által, valami rodhadás-is következik, a' mellytől a' széna fekete lesz ugyan; de a' mellett büdös, és penész szagú, tsipős, és kedvetlen izű. Az egész mesterség tehát tsak abban áll: hogy a' széna mértékletes nedves, vagy tsak szivos légyen mi-

mikor kalangyába rakatik; és hogy sokáig eggyűtt ne légyen rakáson, hogy penészt, és rodhadáſt ne kapjon.

3or Kiváltképpen követést érdemel, még eggy ſzéna tsinálás' módja: mind azért, hogy a' munkája igen ſzapora, 's kevés költségbe kerűl: mind azért, hogy a' ſzéna a' ſok ſzórás, 's forgatástól ment lévén, felényire ſem veſztegetődik; azonban zölden-is marad, 's a' leg jobb nedveſségeket magába zárja. E'-pedig illyen módon megyen véghez: Mentűl ſzárazabb idő tsak lehet, ſzokták a' fűvet le-vágni; mellyet a' kaſzáſok után nyomon menő gyűjtők fel-ſzednek; és három lábnyi magas, s ugyan annyi formán ſzéles villa-hegyekbe raknak. Alóról, vagy a' környékéről minden petrentzétskének, vagy két jó marok fűvet fel-vévén, belőlle mint eggy eső ellen való fedélet tsinálnák néki, az az úgy el-egyengetik a' tetejét, hogy az eső-is le-folyon rólla; a' ſzél ſe hánnya ſzéllyel. E' meg lévén igy haggyák a' mezőn minden forgatás nélkűl mind addig, míg által, 's meg által nem ſzárad: a' melly mint eggy 14 nap alatt meg leſz. Nem kell félni, ha a' fü ſzáraz időben vágódott-le, hogy párljon, 's savanyodjon; sőt ha eső eſik-is reá, nem teſz néki ſemmi kárt-is; mert tsak háromnap alatt-is úgy le-ülepedik, és öſzve áll, hogy az eſőt által nem botsátja. Mikor meg ſzárad rúdasokba, vagy boglyákba rakják, tsak igy réteſen, és gondját viselik. A' mellyből nyilván ki tettſzik, hogy a' ſzénában annak minden olajja, és ſzaga benne marad: mert a' nap azt tsak kevés helyen érdekli. Más az, hogy a' mag-is benn marad a' füben, a' melly a' ſzéna jóságát nem keveſé neveli. Arra azonban vígyázni kell, hogy ha a' fü igen ló-herés, nem árt a' ſzáradás idején, a' petrentzétskék' allját fel-emelni, hogy ſzellőző lyukat kaphaſſanak. —

Itten az a' kerdés támadhat: ha vallyon jobb e' a' ſzénát ſzéna-tartókba, tsűrökbe, — vagy tsak kívűl a' mezőn, vagy ſzűrőken a' ſzabad levegőn boglyákba, vagy kazalokba rakni? A' bizonyos, hogy a' bé zárt ſzéna-tartó helyeken, ha tsak kevés nedveſség maradt-is a' ſzénában: ſokkal hamarább esik kár benne, a' minémű t. i. a' penéſz, és meg rodhadás. Ellenben a' kívűl rakott ſzéna, az illyetén kártól menten marad, a' tapaſztalás ſzerént azt a' marha-is jobb izűen eſzi: mert igy a' ſzéná fűrűen öſzve lévén az állás által nyomakodva, mind kédves ſzagát, mind jó ízét ſokkal tovább meg tartja, mint a ſzéna padokon, vagy más rekeſztéſekben, a' hol azt ſoha jól öſzve

nyomni

nyomni nem lehet: sőt ha öfzve volna-is nyomva, mindig bontogatni, rángatni kelletvén, valamikor étetes ideje van, a' fzagát-is el veſztené, 's a' leg jobb réfzek-is haſzna vehetetlen perjékke lennének. —

A' kazlat pedig, vagy boglyát lábokra kell rakni: mert a' fzéná jó állapatban való tartáſa abban áll, ha azt a' levegő fzabadon éri: ha pedig alóról-is érheti, annál fzabadabban éri.

A' rakás közben; az anglusok fzokáſa fzerént, minden fort, mindjárt keményen le kell tapodni, mind végig: mert tágan hagyatván, meg hajlik, és ha tsak leg kevesebb nedveſség bé veſzi-is illyen helyre magát, penéſzesedéſt okoz.

Akar minémű formájú legyék-is a' kazal: a' tövének leg keskenyebbnek, a' közepének leg fzéleſsebbnek, vagy ki allóbbnak kell lenni: hogy a' tetejéről le-folyó eső, — és ho-víz, a' kazal tövétől meſzſzebb vetteſsék.

Leg jobb a' kazaloknak kéfz fedeleket tartani, vagy könnyű deſzkákból; vagy zsúpból öfzve kötve táblákra.

Az óldalakat, nem elég tsak rúdakkal, vagy villa-hegyével meg veregetni, hanem minekutánna a' fzéna le-ülepedett, azt fzéna vágóval körűl kell nyírni, hogy az eső rajta meg ne álljon, se semmi féle állatt belé ne vehefse magát.

Hogy a' fzéna a' boglyában meg ne penéſzesedjék, savanyodjék: és rodhadjék igen jó kéményt hagyni rajta, a' melly illyenképpen keſzűl: Mindjárt t. i. mihelyeſt a' leg alsó sor a' lábokra tevődik, a' közepére eggy zabbal teli zsák állétt atik, a' fzéna körülötte keményen le-tapodtatik, valahányſzor újj sor fzéna következik a' zsák mindég fellebb fellebb húzatik egéſz a' tetejéig, a' tapodás nem különben minden soron meg újjittatik; a' melly maga után mindenűtt hézagot hágy, a' mellyen a' fzellő alóról, fzüntelen végig jár. Ezt a' hézagot a' tetejéig éppen nem kell vinni, hanem valamelly kevés távolyságra a' födéltől ki-lehet a' zsákat venni, és a' boglyát tömötten bé-födni.

Eſsőzés idején nints jobb, mint négy fenyő fzálak közt állétott födél alá hányni a' fzénát. Melly nem igen fzéles, de magas fzokott lenni, és éppen úgy van kereſztől botsátatott rúdakkal négy fzegeletre öfzve kaptsolva, mint a' paraſzt-kemény fája. A' kereſztől-botsátott óldal-rúdak, nem sűrűk; mert a' fzénát azokon kell bérakni, és télen ismét ki-fzedni. Leg felől fel, 's alá járó teteje vagyon.

Svét-

Svétziában, és Cárnióliában minden mezei-gazdának van illyen színje, a' mellyben minden búzáját, szénáját azonnal belé hányja, mihelyt az eső közelget. — Ezt tsak azért-is javasollhatni: mért a' szénát jól ki-lehet benne száraztani. Russziában, mint hogy a' kaszállás későn esik, mind illyen színekben száraztják a' gazdák szénájokat.

A' ki padlásra rakatja szénáját, ne felőről vegyék étetésre valót belőlle, hanem mindíg alóról: mert felőről szedvén, a' széna azt a' kellemetes szagot, a' mellyben a' marha mindenek felett gyönyörködik, el-veszti lassanként: ha pedig alóról szedi, a' szag mindig benn rekedve marad. Ez a' jó szag pedig olly valoságos tulajdonsága a' szénának, hogy a' marhával roszsz szénát-is meg lehetne étettni; ha annak valami kedves szagot tudnánk adni. —

Az ezen Újjság-levélre Előfizető Urakhoz:

Érdemes Olvasók! Mint hogy mi az Urakat ezen közönséges jót tárgyazó *Institutumnak* igaz Gyámolainak, Elél-mozdittóinak nézzük, és voltaképpen betsűljük: erre való nézve örök emlékezetűl olly oszlopot szándékozunk emelni, molly állandóúl fen maradván, következendő kesö maradékáira-is el-fog-terjedni, és ennél fogva nékik méltó eleiknek közönséges haszntú törekedéseit, 's érdemeit szünetlen fogja hirdetni, ajánlani. — Szándékozunk tud. illik minden Érdemes Elé-fizető Uraknak *Tzimereit (Insigne)* rézre mettzettni, és ollyan módon ki-nyomtattatni, hogy eggy néhany azok közzűl minden esztendőben eggymásután ottan ottan Újjság leveleinkkel ki botsáttassék, 's ország szerént, nem különben, mint annyi, hasznos Institutumunk' elél-mozdétóihoz, viseltető háládatosságunknak tanú bizonysági, örökre fen maradandó emlékeztető oszlop gyanánt, közönségesse tétessék. —

Azt azonban előre jelentjük, hogy mi ezen rézre mettzett Tzimerek' ki-adásában, más egyéb rendtartáshoz magunkat nem alkalmaztatjuk annál: hogy a' Felséges Magyar, és Erdelyi Királyi Udvari Kantzelláriának, a' Budai Királyi Helytartó Tanátsnak, továbbá a' Megyék' Fő-és Al-Jspány Uraknak Tzimereik' ki-botsáttása után, a' többi Elé-fizető Urak' ollyan rendel fognak eggymásután meg jelenni, millyennel Jedzökönyvünkben, mint elébb, vagy később magokat jelentett Érdemes Olvasók, fognak találtattni.

Ezen okból kérettettnek az Érdemes Olvasó Urak, hogy Petsét nyomóiknak, vagy Tzimereiknek helyessen, 's eredetessen *ki nyomott, a' vagy rajzólt mássátt*, ámbár kitsiny, vagy nagy formában, mind eggy, minél elébb, tudva lévő tzimünk álatt, hozzánk fel-küldeni méltóztatnának.

A' Mezei-gazdaság, és Szorgalmatosság
Ujjság Irói.

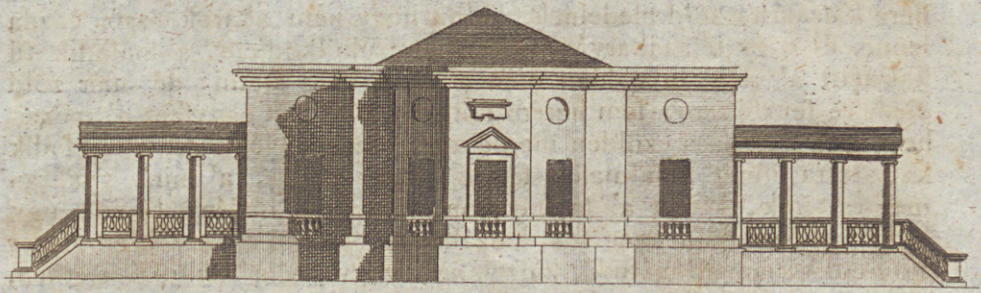

MAGYAR ÚJSÁG,

melly

Magyar, és Erdély Országban,

a' Mezeigazdaságat, és Szorgalmatosságat

erányozza.

Huszonnegyedik Darab.

Költ Bétsben Sz. Iván Havának

(Júniusnak) 21dik napján 1796dik. Esztendőben.

Gazdaságbéli Tudósítások.

A' 23dik Darabban félben szakasztott tzikkely folytatása.

Én a' réteknek első kaszállását tehát ezeu okból nem halaszthatom addig, míg a' mezei-ló-herét a' végre kaszálni lehetne, hogy a' füvel öszve elegyétessék, haném, hogy a' zőld üvel való étetés tovább ne haladjon, füvet kell kaszálnom. A' háramszor kaszálható réteknek előszöri kaszált füve tehát többnyire zőlden étettetik, minek

előtte-here kaſzáltatthatik; és már moſt jön a' ſor a' mezei-és ſpanyol-here kaſzálásra zöld-eledelnek. Mint hogy nem akarok roſz gazda lenni, és hogy téli takarvány nélkül ne ſzükölködjem, a' máſodik fü kaſzálást a' réteken zőlden nem akarom még étetni; de már zöld eledelre ſem füvem, ſem herém nintsen: ha tehát eggyſzer a' mezei-here' elſő kaſzálása zölden meg-étetett; minek előtte az, a' máſodik kaſzálásra iſmét alkalmaſint fel-nő, vagy pedig, a' mint gyakran meg-történik, kivált a' lapányoson, ſzárazság idején, ki-ſül, úgy hogy azt máſodſzor meg ſem kaſzálhatni, — hol ſzerezzek én akkor zőld-eledelt annak máſodik kaſzáláſig, vagy pedig az utolſó eſetben, a' ſzéna tsináláſig? — Ha pedig lucernai-herét-is vetettem, ezt tavaſzszal korábban kaſzálhatni, mint a' háromſzor kaſzálható réteket, akkor tehát, ezt a' herét kell á' réti füvel, öſzve keverni. Midőn ennek elſő kaſzáláſa a' réti füvel meg étettetett, akkor már a' ſpanyol és mezei-herét-is előſzer meg kaſzálhatni; sőt az utolſónak elſő kaſzáláſaból nagyobb réſzént ſzénát tsinálhatni: mert minek előtte azt zőlden meg lehetne mind étettni, a' lucernai-here a' máſodik kaſzáláſra ujjonnan, és tökéletesen fel nőtt; ennek pedig máſodik kaſzáláſa után; a' ſpanyol-és mezei-here is máſodſzor kaſzáltathatik, ha különben növésében a' ſzárazſágtól nem hátráltatott, vagy egéſzlen ki nem égett; minek előtte pedig a' burgundiai herének harmadik kaſzálása meg étetődött, a' tarlóban való legelő a' marhának már kéſzen áll, és igy az iſtállóban való étetésre nem kell annyi ſzüleség; következendőképpen a' lucernai-here' harmadik, és negyedik kaſzálásával, sarjú takarétásig könnyen bé-érjük; azonban pedig a' lucernai here' ötödik kaſzálása-is el-érkezik. — Ezen mód ſzerént tehát a' marha tavaſztól fogva, egéſz késő őſzig, midőn már téli takarvány-is elegendő vagyon, a' nélkül, hogy a' zőld ſzüleségben ſzükséget, vagy fogyatkozáſt ſzenvedjünk, tökelletesen, elegendőképpen, 's jól tarthatik, a' mit a' tsupán kétſzer kaſzálható mezei-herének vetése mellett annál kevesbé reménlhetni, mennél jobban kell ſietnünk a' mezei-ló-here' második kaſzálásával, hogy annak földje fel-ſzántódhaſsék, és a' búzavetés alá el-kéſzittetheſsék. —

A' melly gazdának tehát 300 mérő alá való földje vagyon, könnyen el-lehet azok közzül 25. merő alá való nélkül: mert ha ſzántó földjeit 5. eſztendőbéli haſzonvétel okáért, 5. réſzre fel oſztja, minden oſztályból eſztendőnként csak 5. mérő esnék-el; melly fogyatkozáſt

ő ga-

ő gabonájában éfzre sem véfzen: midőn ennél fogva több marhát tarthat, annak jobb, és elegendőbb eledelt adhat, több és köverebb tragyát tsinálhat; — következendőképpen terméfe bövébben léfzen, néki. — A' föld mivelés tehát a' gazdaságban, ámbár nagy, vagy kitsin légyen-is, abból azonban eggy 12 töd réfzt zöld marha eledel termefztés' okaért, mindig, és haſzonnal lucernai ló-here' földre fordéthatni.

Az illyetén gazdáskodás' folytatása fzerént a' fzántó földekből 12töd rész, vagy 25 merő alá való ugyan el-esik; azonban a' burgundiai-here' termefztéfre, mint hogy ennél fogva, és a' mezei-here termefztéfe' fzaporítáfa által, a' mefterfegés rétek fzáma, *az erányofság* felett nevekedett, azoknak a' földeknek tsak felét, az az 12. merő alá valót fzükféges fordéttani; á' más 12. merő alá valót pedig konyhára való, és baromfi neveléfre meg kívántató magokkal, plántákkal, úgy-mint borsóval, lentsével, kápafztával, répával, és földi-almával, vagy krumplival, kell bé-vetni. —

A' *Lucernai* here' vetésről, annak gondviseléféről, tulajdonságairól, másútt bővebben fogunk fzóllani: itt moſtan tehát tsupán tsak a' földek, rétek, mefterféges takarvány termefztés, marha nevelés, és a' fzükféges trágya fzaporítás között való erányófságról adatott oktatás, és útmutatás. —

Jóllehet pedig ezek között az erányofságat el-találni nehéz dolognak láttasék-is lenni, mindazonáltal azt könnyen el-találhatni, és azonnal magában-is fog az ertetődni, mihelyt

a.) azt bizonyofsan tudjuk, mennyi földünk vagyon;

b.) hány fzekér trágya kivántatik ezen földek tágyázáſásra;

c.) Ennek a' trágyának bé-fzerzéfére hány darab marha, és

d.) Ezeknek a' marháknak tartáſára mennyi fzéna, farjú kívántafsék télen, és zöld-eledelére mennyi-here, és fü légyen fzükféges nyáran.

Mint hogy már a' földek és rétek közt való erányofsághoz képeſt, 3. mérőnyi gabona földre, eggy mérőnyi rétnek való-fzámlláltátik: a' kinek e' fzerént 300. merőnyi gabona termő, és tsak 60. merőnyi fü termö földjei vannak, a' fzantó földek és rétek között való eránnyofságat, tsak a' mezei-here termefztéfsel érheti-el, melly a' fzántó földeket nem kevesebbíti, mint hogy az a' zabba vettetik, és földje máſik eſztendőben, úgy mint ugar, mindig be-vettet-

hetik; tsak a' lucernai-és ſpanyól-here fogyaſztja a' ſzántó földeket, 12tőd réſzel, vagy 25 merőnyi darabbal, — mellyhezképeſt a' gabona termő föld tsak 275. mérő alá valóból fog állani. —

Ezt a' gazda 5. ſzakaszra oſztja, minden ſzakaſzra 55. mérőt ſzámlálván, 5. eſztendeig úgy háſználja, hogy elſő eſztendőben búzát, második eſzt-ben árpát, harmadik eſzt: roſot, a' negyedikben zabot herével, az ötödikben végre tsupa herét, fog vetni.

Hogy pedig földjei el-ne ſoványodjanak, azoknak minden eſztendőben két ötöd-réſzét, az az 110 mérő alá való földjeit, és ugyan a' jó föld mivelésnek, vagy mezei gazdaságnak bé-vett, meg állétott kútfejei (principia) ſzerént, az árpa-, és zab-földet, melly mindenik 55 mérőnyi darabból áll, néki meg kell trágyázni; következendőképpen ennél fogva minden oſztály földét máſodik termés után, és így harmadik eſztendőben: illyen módon ſzántó földjeit mindig jó termő állapotban meg tartándja. Mivel hogy pedig 1. mérő alá való földre 10. két vonyós marha után való ſzekér-, következésképpen 110. mérő ála valóra 1100 ſzekér-trágya kívántatik; és egy pár vonyos, vagy oda haza hizlalt 1. darab marha 12.—14 ſzekér trágyát ád; de vegyük a' közép ſzámat t. i. 13at, és e' mellett maradjunk:

Tehát a' végre hogy 1100 ſzekér trágya ára ſzert tégyen, 84—85 darab marhát kell néki tartani.

De a' mi gazdáskodáſunk' útmutatási, intézései ſzerínt e' véget tsak 82. darab marhát kell tartani, mellyek közzűl minden darab után 13 ſzekér trágyát ſzámlálván, mind öſzve 1066 ſzekér trágyát adnak, az az 34 ſzekérrelkeveſebbet, a' meg kívántató ſzámnál, melly fogyatkozáſt tehát az udvarban, árkokban találándó ganajjal, iſzappal, ſertés ganajjal, — ſzorgalmatoſsan ki-lehet, 's ki-is kell pótolni, nem pedig baromfi ganajjal, melly a' mohos rétekre való.

(Folytatása következik.)

Mire kelleſsék a' j úhok-nyirésénél vígyázni.

A' juhok-nyírísének, az eggyſzer nyírendő juhoknál, Június víge felé vagyon az ideje *); a' kétſzer nyírendő juhok pedig előſzer Május' vé-

*) *Az eggyſzer nyirendő júh, a' kétſzer nyirendőnél e' következendő jótétemenyekre nézve betseſsebb, és haſznoſsabb: az elsőnek t. i. a' gyapja hoſszú, puha-és ezért drága; ugyan ezen okból sokkal jobb amazénál, melly közönségesen vaſtagabb, —* rő-

végen, vagy mindjárt Június elején másodszor pedigien September-ben, nyírettettnek; az időjárásához képest elébb, vagy utóbb-is nyírettethetnek.

A' korán való, vagy tavaszi kétszer nyírendő juhoktól ellett bárányok, kétszer nyírettetthetnek, de a' későn valok tsak Sz. János napja fele eggyszer nyíretteſsenek.

Az ürűket, és meddű júhokat elébb kell nyirni. mint a' bárányokat, mivel azokon a' gyapju 8.—14 nappal-is elébb nő, mint emezeken.

A' bárányok Június vége felé szoktak nyírettettni, és mindég későbben 14 nappal, mint az anya-júhok.

A' nyirés előtt a' júhokat meg kell mosni (*) mert a' gyapjút minekutánna le-nyíretett, nehezebb tisztán ki-mosni, mint míg az a' juhokon vagyon.

E' végre 3. vagy 4. nappal a' nyírés előtt, ha különben az időjárás meg engedi, minden júhot meg kell úsztatni, 's mosni, a' báranyon kívűl. Hideg homokos fenekű folyó víz, e' végre leg jóbb: iszapos, vagy, sáros feneken folyó víz alkalmatlan, és veszedelmes: mert ebben a' gyapju tisztán ki nem mosattatik, és eggyik, vagy másik a' juhok közzűl a' vízben fúlladhatik.

Meleg vizben annál kevesbé tanátsos őket úsztatni, a' vagy feresztени, minél igazabb az, hogy az illyéten mosás által a' juhok gyengednek, a' véreték-lyukakból a' tisztátlanság olly jól, mint a' hidegben, ki-nem mosodik, a' gyapjú meg merevedik, és keményédik.

A' mosás tulajdonképpen eggy ember által megyen végbe, a ki övedzőig a' vízben áll, és eggyik júhot a' másik útánn egésszlen a' vizbe

rövidebb, tehát öltsóbb-is. Az eggyszer nyirendő juhok azon kívűl hogy kevesebb gyapjút nem adnak amazoknal, a' mellett egeszségeſsebbek-is: mint hogy őszszel nem nyírettettnek; azért hideget, nedveſséget, minden sanyaruság nélkül könnyen el szenvednek.

(*) *Igen finom, gazdagon gyapjas juhokat nem kell mosni: mert az, egész a' bőrig sűrűen nőtt, gyapjú eggy könnyen, 's hamar ki nem szárad, és a' sokáig benne maratt nedveſség a' júhnak ártalmas lehetne. Ezen okból az Anglusok, és Spanyolok júhaikat nyirés előtt mosni nem szokták; hanem a' gyapjút nyires után mossák, 's tisztitják.*

vizbe buktat,' annak fejét ki vévén, és a' gyapjút szüntelen kezeközött dörgöli, úgy mindazaltal, hogy leg kisebb fürtet-is abból ki-nem szakaszt.

A' mosáskor arra szorgalmatosan kell vígyázni, hogy a' júhnak füleibe víz ne mennjen: mert a' mint mondatik, attól meg siketül, és szídelgésbe esik. — Hogy ha észre vétetődik, hogy valamellyiknek viz ment fűlébe azon segéthetni, eggy vagy két, annak fején teéndő mértékletes dörféssel.

Második nyirés idejekor a' mosás nem szükséges, részszerént, mivel a' gyapjú úgy meg nem motskolódik nyáran, mint télen, részszerént mivel könnyen őszi hideg esős idő támadhat, melly a' szároztáft, hátraltatja, és a' juhokat sanyargatja.

A' mosás után harmadnapra a' juhok meg nyírettettnek ezen idő közben pedig, ha talám ejtszákára istállókba, vagy aklokba hajtattnának, az allyokat nékik meg-kell vetni, hogy annál jobban szároadjanak, és a' gyapjúh újjonnan meg-ne motskolódjék.

A' nyírés a' már jól esméretes nyírő-eszköz, vagy olló által illyen módon mégyen véghez: A' nyirendő júh eggy zsákra fektettetik, hogy por, és más egyéb tisztátlanság a' gyapjú közze ne keveredjék; és ugyan ollyan helyen, a' mellyet a' szél nem ér, hogy az a port, homokot, a' gyapjuba ne hordja, vagy pedig azt el-ne szórja. —

A' júhnak láboi öszsze köttettnek, — és az előszőr a' hasa hoszszában, azután, a' két óldalán, nyíretik, és végre a' nyirés a' hátán végződik, hogy a' gyapjú öszve zagyválatlan, mint eggy leplő formán eggyűve maradjon, melly azután öszve hengergettetik, vagy is sodratik, végtére annak jobb, vagy alább való voltára nézve eggy máftól külön választatik. —

A' júh' gyapja sem igen röviden, sem igen hoszszan ne nyiressék. Az első esetben sok gyapjú el-vész, a' másodikban a' tüske-szurások, bögöly, vagy bagóts, és légy-tsipések ellen magokat nem védelmezhetik; és igy könnyen meg rühesedhetnek; ezen kívül pedig könnyen meg-is sebesítethetnek. Hogy ha a' nyirés közben valamellyik közülök meg-találna sebesíttetni, azonnal bak-fagygyút hamúval, és kalamázzal, vagy szekérkényővel öszve kell keverni, vagy-is erre az esetre már készen kell tartani, és a' sebet azzal bé kenni.

A'

A' nyirés után mindjárt első nap igen hasznos a' juhokat 24. óráig meleg istállóban tartani, hogy illyenképpen mértékletessen meg izzadjanak, mellynél fogva a' fínom gyapjú-növés felette elől-mozdéttatik. Ez után az izzadás után, midőn ismét meg hűltek, hasonlóképpen tanátsos, és hasznos azoknak egész testét eggy darab sós vizben mártott posztóval jól meg dörgölni. (*) Ez által a' bőrek meg keményedik, sok nyavalyák tölök el-mellőztettnek, a' tetvektől, rűhtől meg-óltalmaztatnak, és a' jövendőbéli jó gyapjú növésre mint eggy el-készíttetnek.

Közenségesen a' juhokra nyirés után szemessen, és szorgalmatossan gondot kell viselni. Eggynéhány napig a' jó, bőv eledelt tőllök éppen nem kell sajnálni; és egész 8. napokig az allyokat szalmával, vagy más illyen félévél, jól meg kell vetni. Messzire legelni 14. napig azok ne hajtassanak, hogy ne talám öket vagy tartó forró melegség-, vagy sanyargató hideg ne érje: mert illyen állapotban lévén könnyen meg rúhesednek, és szédelgésbe esnek.

A' nyirés után a' gyapjút mindjárt külön kell válosztani, (**) és ha tsak lehet azonnal el-is adni: mert mennél sokább áll, azt a' levegő annál jobban ki-száraztja, annál többet el-veszt nehézségéből, kővetkezésképpen annál kevesebbet nyom. —

A' jó gyapju tehát, az alább valótól, a' vastag, a' fínomtól, a' mint-is a' téli, a' jó nyári gyapjútól, külön valasztatik. —

A' kosok', ürűk, anya-juhok' egyenlő, és hasonló nemű ifjú, és öreg fínom juhok' gyapja eggyüt lehet; de a' bárányokét ezektől kűlön kell választani.

Ezeken kívűl a' júh' gyapjának különös három részre kell osztódni, t. i. a' *hát-gyapjúra*, melly leg jobb; *óldal-gyapjúra*, melly közép szerű; és a' *tzomb-gyapjúra*, melly leg alább való. —

Mint

(*) *Svétziában szokásban vagyon a' juhokat nyirés után lúggal, dohány-lével, és sós vizzel mosni; és mindjárt az illy mosás után azokat fris vizzel meg öblögetni.* —

(**) *Más országokban, úgy mint p. o. Svetziában, mindjárt a' juhok választatnak külön, jóságokhozképest.*

Mint hogy, a' mint fellebb mondottuk, az ángliai és ſpanyol juhok nem mosattatnak nyírés előtt: azért a' gyapjút nyírés után kell tiſztítani. A' tiſztítás pedig illyen módon megyen végbe:

A' gyapjú vellával hoſszú rúdakra függőben fel-rakatik a' napfényre, hogy az a' nedveſséget belőle ki-húzza, és a' motskot, vagy sárt rajta meg ſzárazſza: e' meg lévén eggy lyukatsos padra vagy deſzka táblára rakatik, azon mind addig kopogattatik, forgattatik, rázagattatik, valameddig a' tiſztátlanság, és sár rajta porrá nem lett, és a' lyukakon által nem húllott. Ezen rajta végbe vitt munka után ki-mosatik; melly végre eggy nagy kád kéſzíttetik, feléig vizzel, a' több, vagy leg alább harmad réſze, néki pedig vizellettel bé-töltetik; a' gyapju eggymásután, jó markokonként eggy roſtába rakatik. ebbe az elegyétett vízbe buktattatik, és az emlétett rúdakra ismét fel-függeſztetik, mellyen tökélletesen meg-ſzárazratik; de a' ſzáraztás ideje alatt minden éjtſzakára fedél-alá ſzabadon, és így nem öſzve gyöngyörgetvé, vitetik.

Minél tovább a' napon hagyatik, annál fehérebb léſz, de nehézségéből ſokat el veſzt. Hogy ha talám a' gyapjúnak állani, vagy tartatni kell, egéſzen meg-ſzáradjon, és ſzáraz helyre fedél alá rakattaſsék; különben meg-penéſzesedik, és többnyire meg-rodhab; ennek tartáſára, tehát pintze, vagy más egyébb ujjonnan kéſzült, kőfalakból álló kéſzületek nem alkalmatosok. Leg jobb azt fából tsinált házok padlásan, vagy más fa épületekben tartani, a' nélkül hogy sákokba, még annál kevesbé pedig ladákba, tömetteſsék, mivel illyen állapotban a' moly örömeſt belé ſzokott eſni.

Végtére a' mennyire lehet, a' gyapjút az egerektől, patkányoktól, pókoktól, ſzorgalmatoſsan meg-kell őrízni: Az üröm ſzára levelével eggyűtt váſzon rongy közé takargatva köziben téve, a' molytól azt meg óltalmazza. — Hogy ha *büdös-ruta (ruta graveolens)* imitt amott a' gyapjú közzé, vagy reája rakatik, az a' pókoktól, és más égyéb mérges, ártalmas férgektől tiſztán, 's épen marad. —

Azoknak az Érd. Ol. Uraknak, kik még e' folyó 1/2 Eſzt. —re az Elépénzt fel nem küldötték, tiſztelettel jelentetik: ne terhelteſsenek, azt az idevaló Ts. 's Kir. Poſta Hivatalhoz útasítani.

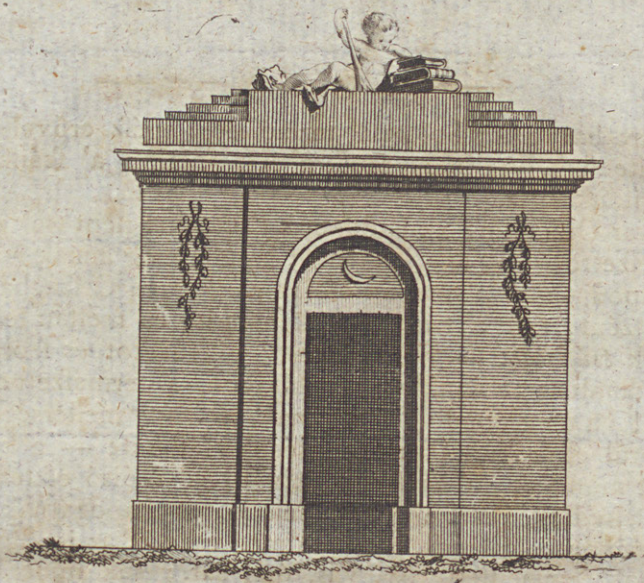

GAZDASÁGOT TZÉLOZÓ ÚJSÁG

Nro 25.

Bétsben, Juniusnak 28-adikán, 1796.

Egy ollyan mód, melly szerént Magyar Országban és Erdelyben, a' szántó-földnek és nyomásnak szembe tűnő meg-kisebbedések nélkül, a' fa' szűk-voltán és annak nagy árrán lehetne segíteni.

Nyilvánságos és esméretes dolog az, hogy a' földnek minden természeti ajándékai körül, a' rendes *szorgalmatosság* az az eggyetlen-egy szükséges és el-mellőzhetetlen mód, melly által a' földnek drága adományait egész mértékben és a' tökélletességig el-nyerhetjük, úgy, a' mint azokat a' szükség és a' társaság-béli élet kívánja. Egyedül tsak a' mi szorgalmatos munkásságunk viheti tökélletességre jó szándékunkat és fel-tett tzélunkat: ellenben, tzélunktól egészen el-esünk, 's meg-tsal a' reménység, valamikor tsak az okosság útját nem követjük, és ha mindent tsak

a' terméſzetre hagyunk; holott a' terméſzetet egéſz erővel és hathatósan kellene segítenünk. — Nem repül a' sült galamb a' ſzánkba, hanemha villával segítünk rajta.

Magyar Orſzágon, az Erdőket 's Bértzeket nem tsak az, hogy egyedül a' terméſzetre bízták egy átaljában; hanem még annak is ellent-állanak, hogy gyarapodjanak: a' honnan oſztán ezen drága Orſzágban az erdőknek, nagyobb réſzént, tsak a' tsupa nevek maradt; és méltán lehetne nagy réſzét erdőnek *tsúfolni*: — mitsoda nagy vígyázatot és ſzorgalmatos gondoſságot érdemlene pedig Magyar Orſzágon, a' terméſzetnek ezen haſznos ſzüleménye! ha meg-gondoljuk azoknak, a' kézi meſterségek' fábrikák 's épületek körül el-múlhatatlanúl ſzükséges vóltokat; — a' kézi-meſterséget 's fábrikákat mondjuk, a' mellyek, kivált' ez' utólsó eſztendőkben, olly' nagyon nevekedtek, 's nevekednek ma is, és kapogatnak lábra a' két Magyar Hazában. Mitsoda könnyen meg-eshetik az is, hogy a' fa' nemléte miatt sok értz nemek, réz, vas, ón, 'sat.; sok minerálék, ezen két Hazának gazdag hegyeiben munka nélkül, veſztiben maradnak; mint p. o.

— — — — — — — — — — — —
— — — itt nagy ſzél fútt 's el-ſzórta a' betűket — — —
— — — — — — — — — —

Magyar Orſzágnak sok réſzeiben ſzámos eſztendők alatt tapaſztaltuk, hogy, ha ollyan ſzabad ſzájokra ereſztik a' fa-potséklókat, (*) 's a' fa-prédáláſt keményen meg nem tiltják; ha a' tsordáſt, juháſzt de kivált' a' kon-

(*) Sok hellyet nevezhetnénk Magyar Orſzágon, a' hol a' fa-potséklás 's prédálás ez előtt (moſt nem tudjuk) ollyan dívatjában vólt, mintha azon gyönyörűséges erdőket kéſz-akartva igyekeztek vólna ki-írtani. Jól tudjuk, hogy sokan tudnak illyen példákat, — nevezzen 'hát ki-ki magának. Ha Hajdú város H — — on, 's másutt is a' környéken, akkor eſztendőkben, mikor mi gyakran ott jártunk, keményebb régulák alatt lett vólna az erdő, 's a' négy-öt eſztendős fiatalokat nem prédálták vólna ſzéltére harmintz 's negyvenenként — tűzre! valyon nem jobb vólna-é moſt azokat, mint 16, 's 17. eſztendős, mint a' gyertya, ollyan ſzép súgár fákat, jó pénzen, épitésre el-adni? — Valyon nem jó vólna-é sok hellyeken, kivált a' hol a' fa épületre is alkalmatos, más Nemzetek', főképpen a' Hollandusok' példáit, ebben a' réſzben, követni? Hollándiának némelly réſzében, a' hol terméſzeti erdő nem lévén, ültetett fákból tüzelnek a' turf (olvasd: törf) mellett, akarmerre néz az ember mindenütt lát erdőt, — de tsinálttat, — és jóllehet azt ſzüntelen tüzelik, még is mindég éppen annyi marad mint vólt, sőt többül. — Ez a' példa nélkül való ſzorgalmatos Nemzet így bánik a' fával, hogy a' melly fát hat vagy hét eſztendő előtt ültetett, — sorban, mint a' nyil —, azokat már el-kezdi mettzegetni, és már akkor ki-veſzi belőle a' 6. forint intereſt; tizedikt eſztendőben már 10. forintot kap belőle, 's így tovább-tovább, úgy, hogy mikor az öt 's hát ſzáz élő fája 15. eſztendős, már akkor kéſzen vagyon a' gyermekeire maradandó tőke-pénz a' faban.

kondáſi 's ennek kanáſszait jó zabolán nem tartják, 's ezeket vén 's fiatal fák közt egyre, ſzánaſzélt botsátják; 's ha az el-puſztúláshoz közelgető erdőket, 's azoknak közelgető semmivé léteket meg nem gondolják, 's egyſzerre a' roſznak határt nem vetnek: kétség kivűl rövid időn ſzomorúan (tsak sírva ne) tapaſztalják, hogy a' már is tsüggedező fa bőség, ſzükségre fordúl egéſszen; nem tsak, hanem annyira meg fog nevekedni az árra, hogy a' ſzegény sorsu réſze a' Hazának 's Haza' lakosinak ollyan állapotra

 jut,

fában. A' föld, a' mellyen ennyi fája fekſzik mint-egy, egy nyilas. De még ezen jövedelemmel meg nem elégſzik a' ſzorgalmatos Hollandus paraſzt ember. Ugyan-azon földjéből bé-veſzen még eſztendő alatt leg-alább is négy annyit mint a' fájából. Kapja, 's felét a' földjének gyepűl hagyja, mellyen, és mellynek a' ſzénájából két 's három tehenet egéſz eſztendőn által kövéren legeltet és nevel; tejet, vajat, sajtot, a' három tehénből ollyan bőven kéſzít, mint Magyar Orſzágon hatból. — A' ſzorgalmatoſság ám ott leg-vajasabb. — A' földjének másik felébe minden ki-gondolható, konyhára való Zőldséget termeſzt; még pedig nem tsak egyſzer űltet eſztendőben, sem nem egyſzer vet a' földjébe valamit; hanem már Februariusban, ha az idő engedi, el-kezdi, 's Novemberig minden héten vet 's űltet, a' vetemény és az idő közt való természeti eggyeſség ſzerént. Ez igy megyen egéſz eſztendőben, és télben még a' hó alatt is van jó veteménnye, mint kék 's veres kápoſztája, 's egyebe.

De hát a' fája mettzegetésével hogy bánik? — mert moſt a' fa a' leg-főbb tárgyunk e' moſtani árkusban. — Fel-teſſzük, hogy az élő-fája 600. darab; 200. darabonként veſzi-fel: eggyik eſztendőben ezt, a' máſikban ama 200-at gajjazza-meg, a' harmadikban pedig az utólsó 200-at; a' negyedikben ismét az első rendet veſzi-elő, 's igy tovább-tovább. Némellyek 4. 's 5. eſztendőre oſztják-fel, tehettségek ſzerént. Egy, 20. eſztendős, három eſztendeig nyugvó fáról vagdalt-le egy a' többek közt, — ſzemeinkel láttuk —, 6. ſtuiver (olvasd: Sztöjver) az-az 15. magyar krajtzár árru fát, mellyek között a' vaſtaga ollyan vólt, mint egy 12. eſztendős gyermek' karja. A' 30.-'s 40. eſztendős fákról idejekhez képpeſt sokkal többet, 's két annyit lehet le-vagdalni. Hogy pedig a' fa' derekát vagy árbottzát meg ne sértse, igy tselekſzik: Tsináltat egy véső forma éles kéſi, mellynek azomban egy ollyan másik éle is vagyon, mint Magyar Orſzágon a' ſzőlőmettző késnek a' görbe éle; ezt a' vasat tsinálja egy, két, három, 's néha négy ölnyi hoſszaságu nyelbe, mellynek a' fogó végin vas karika van, hogy az ütéſt jobban ki-állja. Ez igy kéſzen lévén, a' késes végit neki-veti az ágnak, a' mellyet le akar vágni, 's ha vaſtag az ág, a' mellyet vág, egy furkóval üti a' rud' végit alól, 's igy a' fa-derék meg nem sértődik. Ha a' gajj' törsökeſzálkáson maradna; tehát a' görbe késsel le-mettzi. E' ſzerént 'hát 200. fából, melly húſz eſztendős, kap 50. Rforintot, 's igy minden eſztendőben többet-többet: pedig eſztendőn által semmit se kőlt reá. Azonban a' fa' dereka súgárosodik, simábban és egyenesebben nő, és elevenebben marad 's meg nem odúsodik 100. eſztendeig is; minthogy vaſtag ágak nem ſzijják, 's idővel leſsz belőle egy derék épületre való fa. Hogy pedig a' fa fel-nyúlik, és az ágai nem nagyok, a' földjén mind nap súgára, mind árnyék vagyon. — Jó vólna ám ez a' mód úgy-é? — ha magában végbe menne önként le-húllana a' gajja, 's tsomóba kötődne, 's haza menne.

jut, a' mellyben ezt találja mondani: nem gondoltam vólna —, 's azt, a' miből élelmét főképpen szerzette, kész pénzen sem vehet: a' gazdag pedig igen könnyen, erre fakadhat-ki: *nem gondoltam, hogy valaha el-fogyjon az erdőm, a' mellyből az ezer forintokat esztendőnként kaptam.*

Tsak rövideden akarók itt elő-adni, hogy mitsoda szükséges jószág a' fa, és hogy mitsoda tsekély gond vagyon arra Magyar Országban. Felteszsük 'hát már most, hogy ott, már is szűk, 's idővel, ha tsak így szorgalmatoskodnak körűlötte, még szűkebb és drágább lesz a' fa: erre nézve mutatunk módot, hogy, hogy lehetne ezen segítteni, és a' rosznak eleitvenni.

Vólt már e' mi, fa szükségen segítő tzélunkról szó az Ország' Gyűlésekben is, a' többek közt Posonban, Decemberben, 1790-edik esztendőben, a' mikor az Országbéli erdőségnek pusztúlásokat meg-gátolni, 's azoknak jobbúlásokat elő-mozdítani igyekeztek.

A' Fa szűk vóltát tehát okozza az, hogy minden, a' ki tsak kezét 's fejszéjét fel-emelheti, azt szabadon és bátran pusztítja 's kelletlen is veszteget; veszteget az a' minden meg-határozás nélkűl való marha legeltetés is; pusztítja egy Helységben is 's másutt is, némelly betsűletes, 's tisztelettel említendő, de haszontalanúl tüzelő társaság is, még pedig a' leg-jovát! osztán meg az erdők' fel-osztása, és hogy némelyek tsak immel-ámmal vígyáznak 's vígyáztatnak a' Közönségnek Urbáriom szerént ki-osztott erdőkre, — igen nagy kárára vagyon az erdőknek.

Az erdők' fel-osztása az oka, hogy az erdő örökösse vagy Tulajdonosa a' másnak ideig által-adott jószágát nem apolgathatja úgy, mint a' jószág kívánná; nem áll-rajta, hogy az újj jövésekre vígyáztasson, az ideig való Birtokosnak pedig rimánkodhatik, — bizony nem sokat gondol ő az aprajával, — sem az Árendás, — tsak-hogy ő a' hasznot el-vehesse belőle. Ha már p. o. egy 12. familiából álló Helységnek van egy 100. nyilasnyi erdeje, és ennek az erdőnek van három tulajdonsága 's haszna; úgy 36. részre osztotta-el az erdőt: — hajdan ezen erdőben köz vólt a' marha legeltetés, — most már eggyik köz-birtokos sem engedi, hogy a' másik az ő részét el-vegye a' legeltetésre, ki-ki a' maga részét koptatja, addig, hogy egyszer kopárrá lesz mint a' kert alatt a' nyomás, és semmi jövés nem nevekedhetik; 's az illyen erdők már, tsak-nem mind semmivé lettek.

Ugyan derék példa ám erre egy Vármegyében fekvő két nagy erdő, — híres két erdő —, a' hol ez előtt 35. esztendővel még, szarvasokat 's vad disznókat vadászgattak 's lövögettek, 's most alig búhatik-el bennek egy nyúl: a' fák bennek mind el-vesztek, girbe-gurbák, odvasok, a' mellyek a' szüntelen-való vágás, fa-dűjtöngetés között még meg-maradhattak;

veſztiben van az egéſz erdő, minthogy ſzakadátlan fogyatták a' fáját, 's azonban a' jövésekre 's fiatalokra nem vígyáztak, 's vele semmit nem gondoltak. Az eggyiknek a' terűlete még moſt is 13,000 hóldnyi, a' hol a' fa meg-maradt; — mert nagy réſzéről le-takarították a' fát, 's ſzántó-földé 's mezővé tették. Hajdan tartozott ez egy földes Uraſághoz, de oſztán laſsan-laſsan sok nemes Familiák juſt ſzerzettek ott magoknak mind a' fához, mind a' legeltetéshez, úgy hogy, ha már moſt az Uraság úgy akarná is gondját-viselni, mint ſzokás az erdőnek jól gondját-viselni; reá nem mehetne, és a' pajtás-bírtokosok meg nem engednék. Ebből oſztán majd a' következik, hogy húſz 's harmintz eſztendő múlva tsak a' hűlt hellyét találjuk. Mert a' nevekedő népesedés mellett 's miatt, nevekedik a' ſzükség is, 's ha azonban a' ſzorgalmatoſság tsak a' moſtani állapotban marad: minden-bizonnyal ez a' hajdan ſzép és nagy vólt-erdő tellyeſséggel semmívé leſsz.

A' máſik is ma-hólnap el-puſztúl egéſszen, minthogy többnyire törsök-jövésekből álló tőlgyes, melly a' ſzüntelen és idő előtt való vágás miatt el-ajjasodott, 's a' mag is, a' fellyebb meg-mondott okok ereje ſzerént nem tsigolyádzik-ki, 's ez által is tehát nem segíthetnek rajta.

Ha egy tőlgyes erdőnek a' haſznát fel-ſzámláljuk, — egy nyilas 100. eſztendő alatt adhat 130. öl fát. Mert vegyünk bár 1. □ ölre három darab élő-fát; egy nyilasban pedig lehet 's van 480. fa; minden tőlgy fának 100. eſztendő allatt leſsz a' vaſtagsága 14. hüvelyknyi, 's öl fának jó; a' felső vaſtagsága 6. hüvelyknyi, és így egy általjában mindenütt 10. hüvelyknyi vaſtag az illyen fa; a' vaſtagának a' magaſsága vagy hoſszasága van rend ſzerént 7. öl. mellyből 14. vágas leſsz 36. hüvelykjével vagy 3. lábjával, — a' millyen ſzokott rend ſzerént lenni az öl-fa hasáb' hoſszasága —; egy □ négy ſzegü ölre meg-kívántatik ollyan 3. lábnyi hoſszú és 10. hüvelyknyi vaſtagságu fa 50. mettzés vagy el-fűréſzelt darab; és így, egy ölre meg-kívántatik 3. és 1/2 élő-fa, és egy darab. E' ſzerént tehát, melly ſzámlálás éppen meg nem tsal, egy nyilasnyi erdő 100. eſztendő alatt ád 134. ölet és 20. darabot. Egy fa' gajját és tetejét tsak 1/8 ölnek ſzámláljuk, melly teſszen a' 480. tőke fánn eggyütt 60. ölet. Mindöſsze hát az egéſz nyilas erdő, a' makkon, gubatson, és a' legeltethető mezején kivűl, ád 100 eſztendő alatt 194. öl-fát és 20. darabot: már moſt ki-ki fel-vetheti a' maga lakó hellyében, a' fa árra ſzerént, hogy mitsoda haſzna lehet az erdejéből. Ez ugyan Beregh Vármegyében, 's más illyen hellyeken, a' hol egy □ öl-fát 30. krajtzáron is lehetett venni, néhanapján, némely előre nem látók előtt talám tsak nevettſeg? félő, hogy 30 's 40. eſztendő múlva a' maradékoknál ſiralom ne legyen. Itt van ám

az

az, a' hol a' gazdaſszony dörög-morog az Urára, ha az erdőről görbe fákat viſzen haza tüzelni: mert, azt mondja, nem illik a' ſazék mellé. Jól tudjuk ellenben, hogy némelly Hellyeken egy □ öl-fa 3. 's több forintokon kél, a' gubónak vékája 's kilája pedig még többön. Mitsoda nagy haſznu jövedelmet nem vehetne hát bé egy Uraság egy tőlgyes erdőből, ha rend ſzerént és ſzorgalmatosan viseltetné gondját!

Fő köteleſségünk tehát és leg-főbb gondunk moſt, hogy az erdőmivelési ugyan valójában elébb-elébb vigyük és meg-jobbítsuk, 's a' mellett a' barom tenyéſzéſi, mellyből az Orſzágnak olly' nagy haſzna vagyon, tsak éſzre-vehetetlenül határozzuk-meg az erdők körül; úgy, hogy sem az erdő, sem a' barom tenyéſzes ne ſzenvedjen.

Jó vólna 'hát az ollyan megyékben, a' hol az ugar és nyomás nem elegendő a' marha-legeltetésre, a környül-állások, 's marhák sokasága ſzerént, egy réſzét az erdőnek 's erdős helynek marha-legeltetésre ſzánni, és az erdő' nagy-, vagy kitsinysége ſzerént 10-ed', vagy 20-ad' réſzét ſzakaſztani-el, 's akkor is azt a' réſzt, a' melly marha-legeltetésre jobbatska, fa-nevelni pedig roſszább. — Ha az erdőnek még elég fája maradt-meg magnak, úgy hogy az el-tenyéſzéſéhez reménység lehet, vagy ha a' földje meg nem keményedett, bé nem gyepesedett, 's a' magot bé-veſzi; jó, hagyjuk-abban, bízzuk a' többit a' terméſzetre: de ha a' fák' alja a' ſzüntelen-való marha-tapodás után meg-keményedett, 's kemény gyepet vert annyira, hogy a' fa-mag a' földbe nem féſzkelheti-be magát 's ki nem tsirázhat; úgy le kell a' makkot dugdosni, vagy pedig a' földet fel-ſzántani, vagy ásni, a' mint a' gyökerek engedik, 's be-vetni. Ha pedig az erdő hellyén tsak kevés régi fa maradt életbén; ezeket ki kell ſzedni gyökerestől, és úgy kell jó méllyen fel-töretni, makkal elősſzör, azután, nyomon, zabbal bé-vetni, és a' bé-vetés után ismét mindjárt fel-ſzántani, — de már moſt kereſztül —, 's el-boronálni. — A' zab azt tselekeſzi, hogy a' gyenge fa-jövéseket a' nap ki nem süti, a' plánták az első eſztendőben salló-vágás alatt maradnak a' talló közt, — mert nem kell ám az ollyan zabot kaſzálni, hanem aratni —, és a' zab jó gazdagon meg-fizeti a' munka bért.

Az is nagyon jó, ha az ember egyſzer-'s-mind *Nyìr-fa-magot* ſzórſzéjjel közte, kivált, ha ott a' tájon, a' ſzomſzédságban nintsen Nyír'fás, a' mellynek tulajdon képpen igen könnyű magvát a' ſzél jó formán ſzéjjel ſzokta ſzórni; mert a' Nyír-fa ſzem-látomáſt segíti a' tőlgy-fa jövéseknek nevekedéseket, a' gyenge plántákat a' nagy hideg ellen óltalmazza, a' kemény melegnek ellent-áll, hogy a' újj tsemeték el ne ágas-bugasodjanak nagyon.

MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA

Ha

Ha egy, így be-vetett és a' szerént meg-munkálódott darab föld 12. vagy 15. esztendeig azon-módon, tsendesen nődögél, azután nem árt neki a' marha; ezt a' részt már akkor bátran lehet marha-járó földdé tenni, és ismét egy ollyat elő-venni, 's a' meg-mondott mód szerént bánni vele, be-vetni. Ha azonban az így bé-vetett földben igen sűrűen találna nőni a' nyír-fa, ollyankor lehet azokat abrontsnak vagdalni, 's hordogatni, de tsak módjával, hogy a' tölgy-fa fiatalok nagyon kopaszon és óltalom nélkül ne maradjanak, mert ha nagy hízak vagy tágosság lenne mellettek, nagyon el-ágasadnának, és fel felé nem nyúlnának, — mint a' Hollandus' fájáról mondánk. Huszon-öt, harmintz esztendő múlva ki lehet a' Nyír-fákat egészen vagdalni, igen jó lesz tűzi-fának.

Ha az embernek ollyan erdeje van, a' mellynek a' földje eleven, az-az, a' melly ollyan el-ganajosodott fa-levéllel 's kevés mohval van beterítve; ollyankor a' fákat mind le kell vagdalni, annyira, hogy tsak 50 — 60. lépésnyire maradjon egy-egy, magnak, a' melly tsemetéket verjen és a' nap' kemény melegségétől az apró plántákat óltalmazza. Minthogy Magyar Országnak némelly erdejeiben a' fa igen kevés, holott a' terméset egész erejében láttatnék munkálódni, tehát holmi haszontalan bokrokkal, tsiri-biri fákkal, galagonyákkal nő-bé az erdő hellye, úgy hogy alig gyarapodhatik miattok a' hasznos fa: hogy az ollyan kár-tévő fákat kevés bajjal és munkával ki lehessen írtani, tsak azt kell tselekedni; hogy tavaszszal, mikor leveledzeni kezdenek, ki kell vagdalni, 's így a' könyű vagy nedvesség ki-foj a' törsökéből, és, vagy el-szárad egészen, vagy pedig, ha vér is ismét jövést, de már ez igen tsekély, és tsak láb-tapodékja lesz; — azomban, tőből ki kell az ollyan haszontalan fát vágni.

Az ollyan helyeken, a' hol az erdőt szükséges képpen marha-járó-földön kell készíteni, nem lehet másképpen a' fa' szűk-vóltán segíteni, hanem, hogy fiatalokat kell űltetni; de minthogy nem mindenütt lehet fiatal tölgy fát kapni, 'hát szükséges-képpen el kell egy vagy két nyilast a' szántó-, vagy nyomás-földből szakasztani, 's azt, a' felljebb meg-mondott módon meg-szántani, és makkal jó sűrűn bé-vetni; így 10 — 15. esztendőre, már a' mint a' föld' jó-, vagy rosszasága engedi, a' plántálásra alkalmatosok lesznek: — minden 4. vagy 6. esztendőben lehet így egy darabot bé-vetni, hogy osztán mindenkor jó fa-oskolája legyen készen az embernek. De jól meg kell jegyezni; hogy az illyen fa-oskolát a' legrosszabb földbe kell fel-állítani, 's a' hol lehet, oda, a' hol valaha erdő vólt; mert, ha a' fiatalokat az anya-földjéből ki-veszsük, 's jobb földbe plántáljuk, sokkal könnyebben meg-fokadnak, mint ha jó földből rosszba

plán-

plántáljuk, a' mellyben, ugyan van baj vele hogy meg-fakadjon, 's oſztán meg lehet, hogy minden munkánkat is el-veſztjük.

(A' következendőben meg-mutatjuk a' fák' plántálásának jó modját, és az ültetett erdőknek haſznát.)

Seb-gyógyító Orvoſság.

Végy jól ki-pergelt ſzalonna tepertőt (pörtzöt), mézet és ro's-liſztet; tsinálj abból egy ollyan híg írat, mint a' meg-hűlt vaj, kend-meg azzal a' sebet minden negyedik órában újjonnan: harmad-napra meg-gyógyúl. — *probatum.*

Jó tapló.

Ha az eleven ſzenet jó erős pálinkával el-óltod, jó tapló leſsz.

Orvoſság a' rü ellen.

Mosd-meg a' kis gyermeket, ſzületése napján Éger-fa levélből főzött vízben, soha életében rühes nem leſsz, — azt mondják! — hadd mondják! mi magunk is tsak kötve hiſszük. Nints ennél jobb orvoſsága a' rünek, hogy, *tartsd tiſztán a' gyermeket, 's ne adj neki annyi diſznóhúſt, kövért, avaſi, és sós eledelt, — ez az utólsó probatum, expertum, 's a' terméſzet diktálja.*

Egy tsalhatatlan orvoſság, mellyel a' Marha-betegségnek és dögnek eleit lehet venni.

Vágjon le az ember levelestől, magvastól egy fiatal gyalog- fenyő bokrotskát, ſzárazſza-meg azt egy nem igen keményen bé-fűlt ſütő kementzében annyira, hogy egy nagy mo'sarban porrá leheſſen törni; ebből leſſz egy fakó por, mellyből egy ſzelet vajas kenyérre annyit kell hinteni és reá nyomogatni mint egy kés foka, vagy egy vékony krajtzár' vaſtagsága 's ezt reggel éhomra a' marhának kell adni, 's adogatni mind addig reggelenként, míg tsak valami kis nyomát tapaſztalja a' betegségnek; azonban, azután egy óráig a' marhának semmi enni valót nem kell adni.

Nem tsak a' marha dögben jó ezzel a' móddal élni, hanem akkor is, mikor a' marha egéſſéges ugyan, de az idő állandóúl roſſz, 's félhetni a' dögtől; ez által a' marha igen eleven egéſſégben marad, ha hetiben tsak kétſzer adnak is neki illyen orvoſságot éhomra, 's ha a' *meg-írt régulákat* a' melett jól meg-tartják. — Vajha ezen aranyakat érő tudósitásunkat minden maga javát kívánó barom-tartó Gazdák ſzívekre vennék 's meg-próbálnák! — Nem hibáz ez, tsak a' ſzorgalmatoſság ne hibázzon.

P. F.

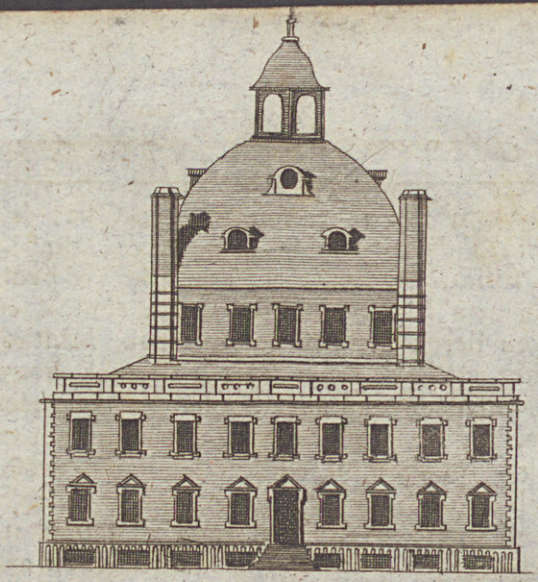

GAZDASÁGOT TZÉLOZÓ ÚJSÁG

Nro 26.

Bétsben, Juliusnak 5-ödikén, 1796.

A' 25-ödik Heti-ſzámunkban félbe-ſzakaſztott, erdőket tzélozó tudósítáſunknak folytatáſa 's vége.

Moſt már meg-mutatjuk, mitsoda úton-módon kell a' fiatal tőlgy-fát el-plántalni; ezt ugyan egy, valójában ſzorgalmatos erdős gazda, 's erdőárendás a' hoſszás gyakorlás, 's erdővel való ſzorgalmatos bánás, 's vísgálódások által meg-tanúlja. *Veſtfáliában*, a' *Lippe* nevü *Grófságban*, és egy-nehány ſzomſzéd Megyékben találtatik a' leg-ſzebb tőlgy-fás erdő, ollyan ſzép, a' millyet tsak kívánhat a' ſzem, még pedig mind űltetett; mert ők egy talpallatnyi marha-járó-főldet sem hagynak üreſsen, be-űltetik tőlgy-fával, mellyből az a' nagy haſzon van, a' többek közt, hogy a' hoſszas aſzályban, a' leg-nagyobb rekkenő melegekben is, a' nyomás egéſzſzen el nem ſzárad, hanem minthogy az árnyék reggeltől fogva eſtvéig

 ſorba

ſorba járja mint-egy a' fák' alját, mindég van füve: és millyen nagy jövedelmek van a' föld' Tulajdonoſsainak a' makkból, által-láthatni ebből, hogy egy diſznóért 1. forint, 30. krajtzárt, egy sűldőért pedig fél-annyit fizetnek a' makkon; az a' híres Weſtfáliai sonka (füſtölt sódor) meg-mutatja azonban, millyen derék makkos helyek azok. Minthogy ezeknek a' fáknak, a' mellyeket egyſzer-'s-mind azért is űltetnek, hogy gyümőltsözzenek, az ágai nagyok és ſzéjjel-terjednek, tehát majd minden eſztendőben sok gyümőltsök van, és, ha tsak a' tavaſzi dér meg nem tsípi 's el nem veſzi mikor virágoznak; minden második eſztendőben egéſz mértékben termik a' makkot. — No, de hogy kell hát ezeket egy helyből másba űltetni?

Őſſzel kell gödröket ásni, a' hova a' fiatalokat űltetik, mellynek ſzéleſsége 3., mélysége pedig harmad' fél lábnyi legyen, az illyen gödröt, a' tél mint-egy meg-ugarolja, és nyúgott földet hány-ki belőle; a' ſok eső, hó, és ſzél ſok fa-levelet, gazt és iſzapot takarít belé, melly tavaſzra öſſze-rothad, 's jó *trágya;* tavaſſzal, mihelyt a' földfel-olvad, kapja az ember, 's fiatal tőlgy-fákat ſzéd-egybe, ollyanokat, mint az ember nagy lába-úja, vagy, még vaſtagabbakat; a' ſzív-gyökerét, az-az, azt, a' melly a' gyökerei közt egyeneſen le-felé nyúlik, melly rend ſzerént leg-vaſtagabb, el-vágja; és ha azért űlteti hogy gyümőltsözzön, úgy, a' fa' tetejét is el-vágja, hogy az ágai jobban terjedjenek, annyival is inkább, mert az illyen tzéllal űltetett fákat 3—4. ölnyire kell űltetni egy-mastól. A' gödröt meg kell tiſztítani attól, a' télen belé folyt iſzaptól 's ganajtól, és az őſzön ki-áſott földből egy keveſet, leg-alól a' gödörbe kell vetni, 's a' fiatalt így feljűl a' földre, a' gödörbe tenni, éppen úgy, a' mint az anya-földjébe állott, t. i., a' melly óldalával állott Éjſzaknak, itt is azzal álljon, azután egy kevés földet ismét reá kell vetni, 's meg-tapodni gyengén, és utóljára az iſzapot és ganajt, a' melly a' gödörből ki-ásódott, feljűl teríteni. Minthogy pedig a' tőlgy-fa ſzeret valami kevés nedveſséget, kivált ha űltetődött; azért jó a' fa' töve körűl egy kis gödröt hagyni, tsapinóſon, a' fa' töve felé, hogy több eső-víz ſzívároghaſson a' gyökeréhez; így hamarább meg-fokad a' fiatal plánta: ha pedig legelő mezőre űltetik a' fát, igen ſzükséges tzölöpöt verni mellé, 's galagonya vagy tsipke töviſſel körűl-kötözni, vagy pedig náddal, — a' hol ló nints', ſzamár is jó —, mert más-képp' a' hozzá-dörgölődző marha el-potsékolja. Ha pedig az ember azért űlteti a' fát, hogy hoſſzan fel-nőjjön, ſzép súgár gerendák legyenek belőle: ugy, nem kell el mettzeni a' súgárját, oſztán meg, tsak egy ölnyire kell eggyiket a' máſiktól űltetni, hogy ne legyen nagy tágoſságok és nagy ágakat ne verjenek, hanem inkább fel-felé nyúljanak. — De tsak-ugyan nekünk jobban tettzik az oda feljebb említett mód, melly ſzerént a' fa ágait 3—4. eſztendőnként le-mettzegeſsük, annak haſznát vegyük, a' fa-derekat

ele-

elevenebben tartsuk, és hogy abban a' vaſiag ág miatt nagy görtsök ne teremjenek.

Mivel' pedig Magyar Orſzágon nagy réſze az erdőknek tőlgy-fából áll, és lapájon (ezt a' ſzót *lapát*znak is nevezik) fekſzik, a' mint hogy tsupán tsak is erről ſzólltünk eddig, 's a' fának, makknak 's gubatsnak nagy haſznáról is emlékeztünk; még gondoltunk eggyet, melly Magyar Orſzágon az erdők' fel-tseperedésére ſokat tehet.

Weſtfáliában, a' Lippei Grófságban az a' ſzokás vólt jó darab ideig, hogy egy föld-mivelő ember ſe házaſodhatott-meg addig, míg 12. tőlgyfa fiatalt nem űltetett, még-pedig úgy, hogy mind a' 12. meg-fakadt, és már a' nővésnek neki-vette-magát.

Ezen rendelés ſzerént tehát, már 15. eſztendős korában kapta-magát a' paraſzt tzenk, 's az erdő-gazdához ment, hogy mutaſsa-ki neki a' hellyet, a' hol a' 12. fát plántálhaſsa. Ha azután, egy-nehány eſztendő múlva azon fák jól mutatták magokat, és egéſſzen eleveneknek találtattak; úgy, az erdő-gazdától, egy bizonyság-levelet kapott az Ifjú paraſzt legény, melly által oſztán, akkor, mikor meg akart házaſodni, az Erdő-Hivatalnál Házaſsági Diplomát nyert.

Valyon nem jó vólna-é valami ehez haſonló módot ſzokásba venni? Hé derék ſzorgalmatos legények vagynak ám Magyar Orſzágon, 's kemény munkáſok! tsak az a' bajok, hogy nem mutatódik nékik út, az illyen haſznos, de azomban igen tsekély dolognak végbe-vitelére. Azomban, a' népeſség ſzerént még több űltetett fánk lenne nékünk, mint a' Weſtfáliaiknak: mert 25. Magyar legény közzűl, alig van egy, a' ki ezt a' ſzent ſzokáſt bé nem tellyesítené 's meg nem házasodna; holott Weſtfáliában, ha 3. Házaſt ſzámlálunk 5-re, jó. Nálunk pedig még jobb foganatja lenne ennek a' köz jóra tzélozó rendelésnek; mert a' mi virgontz Ifjaink talám minden nap' meg is öntöznék a' fájok alját, hogy törik-ſzakad, minél-hamarább meg-fokadjanak. Weſtfáliában, az illyen fát-plántált legények ſzint' ollyan kevélyek vóltak, 's alig adtak jó ſzót is azoknak, a' kik még fát nem űltettek. A' Jáſzság', Kunság', s Hajdúságnak ſzóll pedig ez a' letzke leg-inkább, és az ezekhez haſonló erdőtlen lapáj földeknek, oſztán-meg, a' hol a' hajdani jó erdő már moſt tsak-nem halálán van. Nem jobb vólna-é a' ganaj mellett fával is tüzelni K——, M————, T—, T————, N————, J. B——? Valósággal az illyen, vagy ehez haſonló mód által rövid időn bé-földozhatnók a' jukat azok körűl az erdők körűl is, a' mellyek a' ſok marha-legeltetés, rendeletlen fa-puſztítás által annyira el-tsigáztattak, hogy alig esmerjük-meg, hogy valaha erdő vólt, sőt már moſt haſzna-vehetetlen kietlen puſztaság. — Nem ſzóllottunk eddig, nem is ſzóllunk az ollyan Tartományokról, a' hol az erdőnek né-

melly részét szükséges-képpen ki kell írtani, és szántó-földé tenni, minthogy az ollyas Hellyeken az erdő sokkal több, mint kellene, szántó föld pedig nintsen, vagy ha van is, kevés.

Mitsoda nagy haſznot hajtana ez a' mondva-tsinált makkos erdő! Be jó vólna azt a' sok ezer köből árpát meg-fugorgatni, meg-kémélleni, 's nem a' disznónak adni veſztegetni, hanem inkább ollyan állatot hízlalni vele, a' melly a' makkot nem szereti, mint t. i., a' nagy szükségben, *embert;* rendes időben pedig, szarvas marhát, lovat, 'sat. A' makkot, erdő' alját, 's a' más-képpen haſzna-vehetetlen motsáros rétet rendelte a' terméſzet leg-inkább a' disznónak, tsak hogy osztán jó rend-tartás vólna, melly a' Kanáſzt, 's az ő kompániáját orránál fogva hordozná a' makkon. — A' hol a' szántó föld elegendő, 's azomban az erdő is bőven van, ollyan helyen jó az erdőt két részre el-osztani, — mert több haſzna is van még az erdőnek, nem tsak gubats, makk, épületre 's tűzre való fa; hanem a' bőr-készítő Vargák is haſznát akarják még venni —, az eggyik rész legyen maradandó és *vén erdő*, mellyet ismét el lehet osztani, ha igen nagy; ezt kell véle tselekedni, hogy a' veszendő fákat kell belőle hordani tűzre, épületre pedig az okoſság régulája szerént; 's ebben makkozhatjuk is a' disznót: a' másik rész, melly kisebb, legyen *fiatalos erdő*, mellyet 15—20. esztendőre el-osztván, sorba kell el-adni a' Vargáknak, hogy azt a' tsaknem leg-szükségesebb dolgot a' földön, a' bőrt késítsék a' hajával. — A' Vargára jut eszünkbe egy

TUDÓSÍTÁS

minden szorgalmatos bőr-készítő Varga Mester emberekhez.

Mi, annyi fiatal tölgy fáról, a' mennyiről ezen Mester emberek egy bogja fa-hajat hántanak-le, kettőt tudunk le-hántani; — experto crede R——to. — Geldriában a' Vargák így bánnak a' fa' hántásával, hogy, a' melly tölgy-fás erdőt, fel-teszem, 1790-ben le-vágtak egésszen, annak a' hellyén lett 5. esztendőre a' fiatal ollyan, mint egy 15. esztendős gyermek' karja, — mert hamarább nevekedik az ollyan erdő, a' melly már régi lévén, a' fiatalok a' vaſtagotska törsök' tőkéjéből jőnek-ki hat, hét, nyóltzanként —, ezt a' fiatalos erdőt ismét ki-vágták 1795-ben, tőből, és ezen fiatalotskákat 's azoknak még-tsak egy újnyi vaſtagságu ágait is el-vagdalják más-fél lábnyi hoſszaságra; azután, míg még nyers, neki-áll 20—30. nap-számos, férjfi, aſszony, fiú, leány, sánta, egy-szóval, a' ki tsak a' kezét fel-bírhatja, — mert a' munka tsak játék, és így a' nap-számos is óltsó, nem szükség, hogy a' Varga legény ott töltse az időt —, mindeniknek a' kezében van egy balta-fok forma vas, rövid fa-nyelbe ütve, mint egy vas furkó, könnyű; előtte és alatta pedig a' nap-számosnak van

egy

egy tuskó, a' minn űl, és a' minn a' fát veri; a' bal kezével meg-fog egy ollyan darab nyers fát, 's a' jobb kezében való vas furkóval bugázza vagy tsépli a' fának az eggyik végét előfször, azután meg-fordítván a' fát, a' máfik végét is, és a' fa haj egéfszen le-hűll, 's ott marad a' tuskója mellett; a' kopafz gajjat pedig azután félre-veti, 's máft vefzen elő. Igy a' fánn semmi haj nem marad, azomban a' leg-véknyabb ágnak is haſznát vefzi. Magyar Orfzágon pedig, az ollyan vékony ágakat mint egy 15. eſztendős gyermek karja, már ritkán hántják-meg, 's a' mit meg-hátanak is, tsak feléből. — Ez a' Hollándiai Vargáknak a' tserek, a' bőr-kéfzítéshez.

Az erdőket, már akár űltetett, akár terméfzeti legyen az, akar lapájos, akár hegyes földön feküdjön, jó fel-oſztani vágáſokra, vagy eſztendő ſzámra; 's ahoz ſzabni magát az embernek, ha tsak a' nagy ſzükség nem kénſzeríti, hogy mikor az utólsó Oſztáj vágódik, akkor már az első ismét vágható legyen. Arra is kell vígyázni, hogy a' bértzes helyeken, a' vágáskor, magános fákat nem kell meg-hagyni ollyan helyen a' hol a' nagy ſzélnek útjába eshetik, mert meg-eshetik igen könnyen, hogy egy nagy zűr-zavar, vagy forgó ſzél neki-jő és nagy kárt okozhat, 's tövestől is kitekerheti.

Azt is említjük rövideden, hogy a' *tőlgy-fa* jó földet ſzeret, és a' melly nem nagyon ſzáraz, a' hegyeken pedig, kivált az éjſzaki óldalon nem igen nevekedik: ellemben, a' *bik-fának* a' hegy, de ott is az árnyékos vőlgy a' féſzke, vagy pedig az éjſzaki lapos óldala a' hegynek. Azomban a' roſſz, ſovány, agyagos kemény földet nem ſzereti: de, minthogy a' bik-fa a' föld' ſzine alatt tsak egy-két ásó-nyomra terjeſzti-el el-terpett gyökerét, nem ſzükség, hogy a' föld, ő reá nézve, azon alól jó legyen. A' *jegenye-*, és *fenyő-fa* ſzeretik a' magos hegyeket, 's az ollyan óldalon, a' mellyet a' nap nem jár, leg-jobban fel-veſzik magokat. De tsak-ugyan nem ollyan könnyen nevekedik a' jegenye-fa a' magas hegyeken, mint a' fenyő-fa; 's oſztán jobb földet is kíván. Mi, a' leg-ſzebb fenyősöket Európának déli réſzében, találtuk és tapaſztaltuk *Schweiz*, és *Savoye*-ban (Helvetia, Sabaudia), kivált a' *Col de Balm* nevű meredék és íſzonyú magos hágónak a' Helvetziai óldalában, — ez a' máſodik nyílás (paſsus), a' mellyen az ember által-mehet Sabaudiából Helvetziába, hegyek közt. — Aoſtánál is a' két *Szent-Bernárdi Nyílás* felé igen ſzépek vagynak, mellyek alkalmatoſok a' leg-főbb épűletekre is.

Egy máſik neme a' fenyő-fának, a' mellyet magyarúl *Veres fenyő*-nek hívnak, (— Linné: *pinus larix*, Németűl: *lerchentanne*) ſzereti az árnyékos, és éjſzaki óldalokat, forrásokat, víz-tsergedezéſeket maga mellett; de koránt-ſem a' motsáros helyet: a' kő-ſziklák közt, a' hol a' nedveſséget magához ſzívhatja, igen nagyon nevekedik; az el-plántáláſt nagyon

könnyen szenvedi és hirtelen nő. Az a' fenyő-fa ez, a' mellynek az ágai eggyütt, egy-formán, tsoportonként és gráditsonként, szépen ki felé nőnek, egy ága pedig egyenesen fel-felé nyúlik. — *Lásd a' Gazdaságot tzélozó Újságot, a' 7-edik lapon*, 1796.

Van még egy fenyő-fa' neme, (mellyet németül *Fohre* vagy *Kiefer*nek, Linné pedig, *Pinus sylveſtris*-nek nevez) a' melly mindenütt megterem, de még is jobban a' meleg óldalán a' nem igen magas hegynek, sőt az egyenes homokos földön leg-jobban; a' kövér földben semmi se leſſz belőle.

Utóljára, arra is emlékeztethetjük az erdős Magyar Urakat és Gazdákat, hogy az Erdő-gazdát, vagy gond-viselőt nem jó a' Tiſzt-tartók' keze alá keményen le-kötni, mert ezek eggyütt ugyan ritkán szoktak megeggyezni; azomban, némely Tisz-tartók tsak annyit tudnak az erdő-miveléshez, mint a' tyúk az Abéczéhez. — Sok Tiſzt-tartók magok rontatják-el a' szegény jó igyekezetü adó-fizető emberrel a' közönséges erdőt, tsak azért, hogy a' szegénység, kénteleníttesések az Uraságtól venni fát, 's hogy ők az Uraság előtt fel-kaphaſsanak. De az illyet a' jó Uraság, ha észre-veszi, inkább meg-bünteti, mint meg-ajándékozza, tapaſztaláſunk szerént. — Vagynak jó Tiſzt-tartók, a' kik az ő egyenes magok-viseletek által, mind, kettős haſznot hajtanak-bé az ő Földes-Uroknak, mind pedig szeretetet és további bizodalmat nyernek ezen adó-fizetőit szerető jó Atyáknál.

Többet is beszélhetnék a' fának, Magyar Országon, veszendőséghez közelítő állapotjáról, sok féle haſznáról, de a' szorgalmatos és szemes embernek elég most ez áz út-nyitás; — sok a' tárgy, 's a' mag, a' melly készen hever nálunk, hogy el-hintsük a' két Magyar Hazába. — *Sapientibus paucis multa.*

A Veres festő-gyökér' (krapp) *termeſztéſe' módjáról 's haſzna-vehetőségéről való* tudakozódás.

Tsak hamar, hogy ezen Mezei Gazdaságot tárgyazó Újság kezdődött, — *úgy mond egy nagy érdemü szorgalmatos Gazda érdemes Levelében* — egy Levelemet útasítottam az Urakhoz az meg-írt Német czim alatt, melyben egy darab Krap Wurtz*ot* is küldöttem vala oly kéréſemmel; hogy ha ezen gyökérről, annak termeſztéſe, szaporítáſa, és haſzonvétele módjáról valamit hallanak, avagy tudnak az Urak, azt a' szokott Újság Leveleikben közre botsájtani ne sajnállyák, magamnak is lévén Kertemben már negyedik esztendőre vetett 's jól meg szaporodott Krapp Wurtz*om*, de mind ezüdeig semmi emlékezetet nem láttam a' emlétett gyökér felől, Kéttségeskedem tehát ha vették e az Urak Levelemet, és an-

annál inkább pedig mivel (*) meg lehet hogy Magyarúl írott Levelem olyan ember kezében akadhatott, a' ki azt nem értvén a' belé zárt gyökér darabbal edjűtt elvetette, (*) vagy talám valamely Poſtán ki tudja mit nem gondoltak felőlle, 's félre tették, már akár miként legyen a' dolog tsak meg vagyon, moſt azért ujra kérem az Urakat baráttságoſsan, hogy ha a fokſzor említett Krap Wurtz felől, valamintannak, térmeſztéſe, 's haſználása módjáról tudománnyak vólna az Uraknak, azt ki-adni ne tartsák sajnosnak, nem kevés haſznára lenne ez a kőzőnségnek jővendőben, ha pedig e féle értekezésemre ſemmi bizonyoſt nem írhatnak az Urak, leg alább azt tegyék ki az ujság Levélbe, hogy a' Krapp Wurtz eránt ſemmi bizonyoſt nem írhatnak, ebből bizonyos léſzek azerant, hogy Levelem elnem tévedett.

Mi, az ezen érdemes Levélben említett *első Levélről* ſemmit ſem tudunk, melynek leg-főbb és *leg-utólsó* oka ez, hogy *abban az időben nem vólt még ſzerentsénk e' Gazdaságot tzélozó Újságot írogatni*, következkezésképpen, *az Érdemes Levelező Urak' Leveleit látni.* Ezen Levélben említett (*) *meg-lehetőségek* igen könnyen meg-eshettek. A' mit mi a' *Veres feſtő-gyökérről* az *akkori állapotunkban* tudtunk, meg-írtuk a' *Újság Levelünknek* 10-*dik lapján.* Mihelyt elég-tévő tudóſítáſt vehetünk akár kűlső Orſzági, akár a' két Magyar Haza-beli érdemes Levelező Urainktól, ezen gyökérnek termeſztéſe' módjáról, ſzaporíthatóságáról és haſznavehetőségéről; azonnal a' Gazdaságot tzélozó Újság Levelünkbe bé-férkeztetjük. — Moſtan pedig a' Nagy érdemü Levelező Úrnak ezen Hazája' javára tzélozó ſzorgalmatos fáradozását köſzönjük, 's ezt kívánjuk tudtára adni, hogy a' hozzánk kűldött Nemeſség-tzímernek máſſa egéſſzen érthetőképpen vagyon le-írva, 's petsétlő viaſſzal is ki-nyomva; mellyet, annak idejében, a' Gazdaságot tzélozó Újság' 168-adik lapján tett ígéretünk ſzerént, más, ſzámoſan hozzánk jöttekkel eggyütt rézre fogunk mettzetni.

A' fáknak, tsemetéknek 's virágoknak meg-tarkáſodásokról.

Büffon ezt beſzélli egy helyen a' lovakról írt Terméſzeti Históriájában: „A' levegő-ég, tartomány és eledel is ezközök, mellyek az állatok' „ ſzíne' változását okozzák. Az ollyan állatok, a' mellyek gyenge le- „ vegő-egü Tartományokban élnek, mind egy-forma ſzínüek, *mindenik* „ *a' maga Neméhen;* tsak némely réſzében az eſztendőnek barnáſodnak-, „ vagy ſzőkéſednek-meg: ellenben, azok, a' mellyek igen meſſze Tar- „ tományban élnek, más ſzínüek ugyan, ugyan-azon Nemben; de az ott „ valók oſztán állandóúl mindég mind azon egy-forma ſzínben maradnak. „ A' ſzüntelen egyforma minémüsége az időnek ez vagy ama' Tartomány- „ ban, az egy-forma eledel, tselekſzik azt, hogy a' vad állatok egy-

„ forma

„ forma színüek legyenek *a' magok Nemekben.* Az emberek' gond-vise-
„ léſek az állatok körül, a' jó alkalmatoſság, *könnyü állapot* az iſtállókban,
„ az eledel', *ábrak'*, *ſzéna* változtatáſa okozzák, hogy a' házi állatok'
„ ſzínek meg-változik ſzint' úgy, mint az idegen orſzági hímek miatt, ha
„ arra nem vígyáznak, hogy a' közösködő állatok egy-ſzőrüek legyenek.
„ Ha arra nem vígyáznak, *azt mondja*, ſokſzor igen ſzép változáſok eſnek;
„ mint a' tsigákban, ſokſzor ollyan tsudálatosan őgyeledik-öſſze a' fekete
„ és a' fejér, hogy azt gondolnók, hogy az nem annyira a' terméſzet' játéka,
„ mint a' Feſtőnek tréfás eſze 's gyermekeskedéſe, 'sat.

A' mit itt ez a' nagy Terméſzet tudó az állatokról hellyeſen mond, éppen azt mondhatjuk a' plántákról. A' vad fáknak minden neme, minden vad plánták 's jövéſek, virágok, mind levelekre mind virágjokra nézve, meg-maradnak az ő régi törsökös állapotjokban ſzüntelen, ſem ſzíneket ſem formájokat nem változtatják ſoha. De ha az illyen — —

(Rövid folytatáſa következik a' 27-edik Heti-ſzámban.)

TÚDÓSÍTAS

a' Gazdaságot tzélozó Újság' érdemes Olvaſóihoz.

A' kik az *új Előre-fizető* Urak közzül kívánják meg-ſzerezni a' múlt fél eſztendei 26. Újság-Levelet is, azoknak telsék magokat jelenteni jókor; és e' ſzerént, nem tsak e' bé-állott fél eſztendőre való 45. garaſt, hanem a' múlt fél eſztendőért is *ugyan-annyit* hozzánk Poſtán fel-küldeni méltóztatſsanak; melly 4. Rforintot 's 30. krajtzárt mi kezünkhöz vévén, azonnal el fogjuk küldeni a' 26. Újság-Levelet, a' következendőkkel eggyütt.

A' kik pedig tsak az el-múlt fél eſztendőre méltóztattak vólt meg-fizetni 45. garaſt, azoknak is teſsék e' bé-állott *új fél eſztendőre* a' 45. garaſt jókor fel-küldeni — ha ugyan e' Gazdaságot tzélozó Újságot tovább is kívánják meg-ſzerezni —: mert a' ki kivánságát nem jelenti, ahoz e' 26-odikon túl többet nem fogunk küldeni; — mely tselekedetünkért nékünk, kéttség kivül, ki-ki meg-enged. — Némának Annya ſe' ſzolgálhat.

Ha meg-eſnék az, hogy valakihez az Erdemes Olvaſók közzül a' következendő 27-edik Újság-Levelünk idejében el nem menne, — azokat értjük itt, a' kik tsak az el-múlt fél eſztendőre fizettek vólt, de azonban e' bé-állott utólsó fél eſztendöre is kívánják jártatni, 's *talám már jelentő Levelek útban is vagyon, és még hozzánk nem érkezett* —, ha, mondjuk, a' rendes idejére el nem érkezne, azon meg ne ütközzenek: mert, mihelyt kívánságokat jelenteni méltóztatnak; azonnal a' hátra maradott Heti-ſzámokat is fogyatkozás nélkül el-küldjük; ha pedig jelentő Levelek el nem fog hozzánk jönni; ez egy bizonyos jele annak, hogy ezen Újságot e' bé-állott fél eſztendőben nem kívánják olvasni. — De illyen embert keveſet gondolunk; mert ez a' *G. tz. Újság* ollyan mint a' Mézes-málén termő Aſſzú-ſzőlő bor, mellyet ha a' bor-nem-iſza meg-kóstol, bor-iſzává leſſz; — tsak réſzeges ne legyen.

Jelentjük még ezt is, hogy a' G. tz. Újság' érdemes Olvaſói közzül azok, a' kik talám valami hibát vettek vólna élzre az *Újságjok' takaróján való útasitásban*, fő-képpen a' *Helységek'*, vagy pedig a' magok' *Nevekben*, méltóztatſsanak hozzánk a' hibát 's annak meg-jobbitását nagy és tiſzta betűkkel meg-írni. Kiváltképpen kérjük erre az újjonnan Elő-fizető Urakat, hogy az Útaſitáſt ugyan tiſztán méltóztatſsanak hozzánk küldeni, hogy a' motskos írás hátra-maradáſt okozó hibákat ne lzüljön.

Enneknutánna, — ígérjük 's ſzavunknak meg is állunk —, nem leſſz ezen Újságra nézve az Érdemes Olvaſóknak ſemmi hátra maradáſok: annyival is inkább, hogy *Ez által* minden Poſta Hivatalos Urakat nagy tiſztelettel kérünk, hogy *ezen G. tz. Újságot méltóztatſsanak olly' különös gond-jok alá venni, a' mint a' két Magyar Haza' bóldogsága kívánja.* Mi, enneknutánna, a' G. tz. Újságokat nagy ſzorgalmatoſsággal Poſtára fogjuk tenni itt Bétsben, 's hiſſzük egyſzer-'s-mind hogy a' Poſta Hivatalos Urak is Bétsen alól méltóztatnak ſzíves kérésünkre baráttságos fület hajtani.

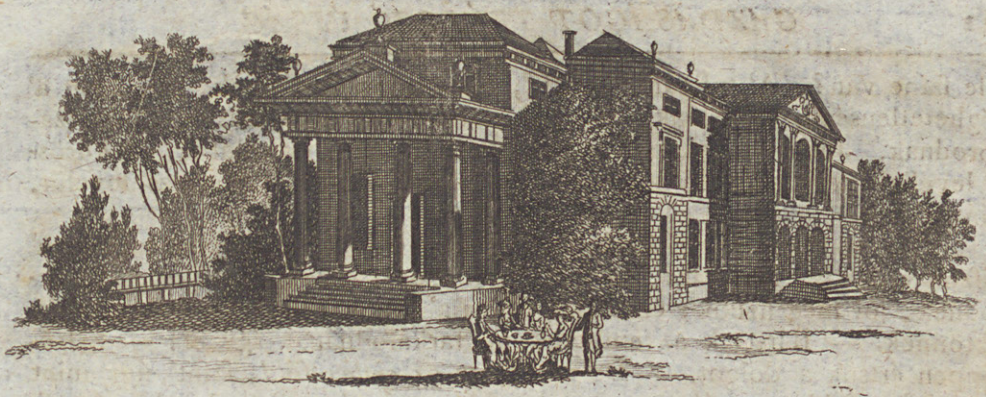

GAZDASÁGOT
TZÉLOZÓ
ÚJSÁG
Nro 27.

Bétsben, Juliusnak 12-ődikén, 1796.

Omne tulit punctum, qui miscuit *utile dulci.*

A' 26-odik Heti-ſzámban félbe-ſzakaſztott, plánták' meg-tarkáſodáſokról való beſzédünk' folytatáſa.

De ha az illyen vadon nevekedett fákat, virágokat 's akármiféle plántákat az ő terméſzeti anya-főldjökből fel-veſſzük, 's a' házak közzé, vagy a' kertbe el-plántáljuk; sőt ha a' vad fáknak 's virágoknak magvát ſzedjük is öſſze, és más jó főldbe vetjük-el, 's gondoſan forgolódunk körűlötte; egy ſzóval, ha az így el-plántált, vagy el-vetett vad fáknak, virágoknak 's plántáknak éppen úgy viſeljük gondjokat, úgy apolgatjuk, mint Bűffon mondja az állatokról: azonnal el-változtatják formájokat, ſzínjeket, leveleiket, virágjokat és gyümőltsjöket. Annyi már a' világon a' gyümőlts' neme, hogy nem lehet meg-ſzámlálni. Hány féle körtvély 's alma van tsak egy Tartományban? Tsak egy virág' nemének hány

 féle

féle ſzíne van? A' tulipánt, ſzekfű, hiátzinthus, 's többek, tsak nem a' véghetetlenségig változnak, minden eſztendőben más-más ſzínüvel ſzaporodnak. Juhar-fát találunk tsíkos levéllel, veres virággal is, és kőrösfa levéllel; tarkás levelü kőrös-fát, és bik-fát pedig ollyan veres levelüt, mint a' vér.

Ha az illyen el-tarkáſodott virágokból, 's fákból tsupán tsak az a' haſzon vólna is, hogy azt, azok, a' kik azon kapnak, 's abban gyönyörködnek, jól meg-fizetik; ez is elég vólna a' kertéſzeknek ſzorgalmatoſság öſztönnek. — Bár-tsak az emberek ne tarkáſodnának így el! — belsőképpen értsük a' dolgot. — De minthogy az *ember-föld*, ſzint' úgy mint a' kápoſzta-föld, napról-napra gazdagabban trágyáztatik; a' vad *ember-fa* is meg-lehetősön változtatja a' terméſzetit, tarkáſodik, de óh fájdalom! nem jobbúl, mint a' ſzekfű, hanem *vadabbúl*.

Kaſzállót, vagy Széna-földet tzélozó káros példa.

Itt is nálunk (ez egy Levélnek az értelme) itt is nálunk a' Halberſtadti Hertzegségben (Német Orſzágban), azokban az egy-nehány tavaſzokon egy-más után járó hideg és ſzáraz időkben, a' kaſzállón való tavaſzi marha legeltetés meg-mutatta, hogy mitsoda káros légyen ez a' roſſz ſzokás a' reménylendő ſzénára nézve.

Egy ide való Árendás, eſméretes derék Gazda és Tanátsos Úr, űzi a' gazdaságot két egy-más mellett ſekvő Uradalmokban, a' mellyek közzűl az eggyikben, némely közös Árendáſokkal kötött eggyeſség' ereje ſzerént, nintsen juſſa a' tavaſzi marha legeltetéſt a' kaſzállón meg-tiltani, melyből oſztán, az idő moſtohasága is hozzá járúlván, egy ſzomorú ſzéna kaſzállás következett, és ezen a' réſzen, úgy ſzóllván, ſemmi ſzénája nem termett. A' máſik Jóſzágon pedig, a' hol tsak maga Úr, és tsak maga legeltettetett barmokat, úgy adta-ki a' földet a' juh-legeltetés Árendásnak, hogy ne legyen ſzabad juhait a' kaſzállóra botsátni; 's ezt nyerte vele, hogy, jóllehet a' föld is, az idő is moſtohán mutatta magát, mindazáltal ezekben a' ſzűk eſztendőkben ſzénát bőven takart.

Ez a' hoſſzas tapaſztalásból vett példa elégséges, úgy gondoljuk, azt meg-mutatni, hogy azok, a' kik azt állítják, hogy meg kellene tiltani a' kaſzállón való tavaſzi legeltetéſt, *helyesen ítélnek*. De ha valakinek ez az élő példa nem vólna elég, fundamentomos okoskodáſsal is meg lehet győzni *a priori* azokat, a' kik más-képpen ítelnek.

A' búzát, 's egyéb életet is meg ſzoktak gyenge korában nyírni, ha látják a' kövérségéből, hogy nagyon ſzárnak akarja magát venni, és ha attól félnek, hogy az által a' ſzemben fogyatkozás vagy kár következhetik. Az illyen el-nyíréſe által a' gabona' hegyének, meg-állapodik a' vetésben a'

a' tápláló nedvesség, és a' plánta egy-kevésé mint-egy meg-betegszik; melyből a' következik, hogy nem nő hirtelen és hosszan a' szára, hanem inkább azt a' nevekedő erőt is, a' mellyet a' szárától el-húzott, arra fordítja, hogy a' mag és a' gabona fő annál gazdagabban nevekedjen. Így szoktak bánni az előre gondolkodók a' búzával, 's egyéb e' féle élet' nemével; úgy de a' kaszállótól nem kell félni hogy a' kövérség miatt kelletinél nagyobbra nevekedjen, vagy pedig hogy meg-dűljön, hanem inkább azon kell igyekezni, hogy minél jobban nőjjön. De még is sok ollyan helyeken, a' hol a' kaszállón való tavaszi marha legeltetés szokásba ment, azzal meg nem elégednének, hogy a' kaszállón a' fűnek a' tetejét el-nyírnék; hanem, hogy annak a' módját ugyan valóságos mértékben megadják, kapják, 's falkával botsátják reá a' marhát, ezt a' jó nyírő napszámost, hogy ugyan valóban kopaszíttsa-meg. Egyenesen, mikor az a' plánta nevelő áldott idő bé-lép, a' mely a' természetnek minden ajándékait leg-jobban igyekezne apolgatni és nevelni; akkor botsátják neki a' guját, ménest, nyájjat, melly a' fűnek nem tsak a' tetejét koptatja-el, a' meddig tsak hozzá férhet, hanem azt is a' mit a' ménes el nem motskolhatott egészen, a' juh nyáj azzal a' hegyes körmével gyökereitől ki-kapálja, 's úgy el-potsékolja, hogy a' kaszálló egészen meg-tsügged, és a' növélt félben hagyja; melly által az a' drága idő, mellyet a' természet éppen a' növésre rendelt, egészen el-vész, 's a' kaszálló semmivé leszz. Az élőfákban és tsemetékben igen könnyen észre lehet venni, hogy a' természetnek a' nevelésben bizonyos ideje van, és hogy a' természet nem mindenkor azon erővel munkálkodik; tsak tavasszal és János napkor adja-ki minden erejét a' plánták' gyarapodására. Rá lehet éppen ezt szabni a' fűre és a szénára is. Ha az ember a' fű' növését a' barmokkal való meg-ételés által meg-akadályoztatja, soha az ollyan fű tökélletességre nem mehet, abból jó kaszálló soha sem leszz, az ollyanon három bogja helyett tsak eggyet is nehezen rakunk; hát ha még az idő is sikertelen talál lenni, már úgy szükséges képpen az egész szénа takarásból semmi se leszz, már úgy tsak előre bútsúzzunk-el a' teleltetendő marháinktól, Octóberben, hogy a' tél nyakunkra ne jöjjön, mikor osztán a' borjas tehenünket 8. forinton kérdegélik. Azonban, mit nyertünk azzal a' kaszállón való marha legeltetéssel? kivált' a' juhra nézve, a' mely bíz' a' nyomáson is kap magának annyit, a' minn el-tengődhessen. — Minthogy pedig, utólszor, az illyen kaszállón való juh légeltetésből igen gyakran juh-dög és métej is szokott következni, be jó volna, ha ki-ki, a' kinek tsak ehez a' dologhoz szóllója van, az illyen ártalmas és veszedelmes szokásnak igyekezne nyakára hágni!

A' Veres festő gyökérnek (Rubia Tinctorum) neve, eredete, formája, haſzna, termeſztésének és ſzaporításának módja, vele való bánás.

Egy példás ſzorgalmatoſságu, nagy érdemü Hazánk-fiának a' Veres festő gyökérről való tudakozódáſa alkalmatoſságával, meg-ígérők a' *G. tz. Újságunknak 26-odik Heti-ſzámjában, a' 209-edik lapon*, hogy mihelyt elégséges tudósítáſokat vehetünk a' nevezett gyökérről, azonnal közönségeſsé teſzük az arról való tapaſztalásunkat a' két Magyar Hazában.

Minthogy pedig ez a' Veres festő gyökérről való tzikkely ollyan fontos, hogy tsupán tsak ez az egy dolog nem tsak ezereket, hanem milliókat hajthat-bé az Orſzágnak, — mellyet minden meg-tsalatkozás nélkül meg fogunk tapaſztalni, tsak fogjunk-hozzá, nyomjuk ſzorgalmatoſan —; tehát le-írjuk *egéſſzen* és *jól* mind, a' mi arra tartozik. Jó az ollyan dolgot, a' mellyet másnak értésére akarunk adni, jól és értelmesen le-írni, úgy a' mint a' dolog' fontoſsága kívánja; mert ha az ember fejét, farkát félre teſzi, 's *a' hasát ki-tátalja* nem leſſz abból magyar lagzi; vagy ha vaktában neki rugtat Huſzár (*) Balás'sal, ezt ſzabják rá a' tudós Olvasók: *hű belé Balás, lovat ád Isten!* — Írjuk-le 'hát jól és haſznoſan. — A' Veres festő plántának

Neve. A' *Rubia* vagy Veres nevet adták neki, minthogy ennek a' plántának a' gyökeréből Veres feſtéket kéſzítnek. Deákúl *Rubia;* Angl. *Madder;* Belg. *Grapp* vagy *Krapp;* Német. *Färberröthe, Grapp* vagy *Krapp;* Frantz. *Garance.* Ennek a' plántának három, sőt négy féle Neme vagyon: Rubia *Tinctorum*, R. *Sylveſtris*, R. *Pe-*

(*) Biographia.

Egyszer, hol vólt hol nem vólt, egy *Balás* nevü Tsikós bojtár a' ki élt-halt a' jó paripáért, hallván, hogy a' Huszárok igen derék tsikó lovakat kapnak a' Török háborúban a' portázáson a' mi kopasz szomszédinktól, kapja magát 's Huszárnak áll. Egyszer el-jő az idő, hogy Balást is gyakorolják a' Tisztek a' többi bárdolatlan rekrutákkal eggyütt, hogy törődne az ütközethez, de tellyességgel nem fogott rajta, mint-ha falra hányták vólna a' borsót. Balás nagyon kötötte az ebet a' karóhoz, még ő biztatta a' Tiszteket is. Egyszer portázni megyen vagy tizen-kettőd' magával est-hajnalon, — egyenesen jő nekik húſz köptzös Török, — a' Káplár oktatná Balást a' többi közt, hogy így 's így, mit tsináljanak, de ő arra nem halgatott, neki rikótja magát — *hű belé Balás, lovat ád Isten!* 's közzé a' Töröknek, le-ugrik a' lováról, el-hajítja a' táskát kardjával eggyütt, ki-kapja a' görtsösbotját a' nyereg-kápából — mert ezt mindég magával hordozta —, 's a' maga módja szerént űti-véti a' Törököt, le-vér hatot nyomba; de egyszer körül-veszik, elől-hátúl Török, szorúl a' Balás' kaptzája, 's nyakon kapják szegényt, 's kiált, hogy *Törököt fogtam de viszen.* A' Balás' tíz pajtássa, Káplárostól eggyütt meg-szaladt, 's messziről tátotta a' száját a' Balás' oroszlánságán, 's pirúlt ortzával a' Táborba vitte a' fogságig vitézkedő Balás' utólsó szavait: *hű belé Balás, lovat ád Isten!* — *Omne tulit punct.*

Peregrina, és *Garance de France*. — Az első, vagy *Rubia Tinctorum*, mint leg-haſznoſabb, e' mi Újság-Levelünknek a' tzélja.

Eredete. A' *Veres festő plántának*, melynek a' gyökeréből tsinálják az ollyan festéket, a' mellyel a' Fábrikákban a' len, kender és pamut váſznakat feſtik, *hazája* és anya-földje a' *Levante*-i ſzigetek

Formája 's minemüsége. A' gyökere eſztendőről eſztendőre megmarad, de a' ſzára vagy kórója minden eſztendőben újjra nő; a' gyökere ſok felé ágadzó hoſſzú, vaſtag és leves, 's ollyan forma vaſtagságu mint az ember' kis újja, mellyek tsomóstól nőnek-ki feljűl az anya-gyökérből, mint a' nyúl-árnyék' (Spárga-fű') gyökerei, és méjjen le-mennek a' földbe, két—három lábnyira is; az anya-gyökérből sűrűn ki-jövő fijók gyökerek mindjárt a' föld ſzíne alatt el-terjednek, 's e' ſzerént nagyon el-ſzaporodnak; úgy, hogy ha az ember azokból az apró gyökerekből ki-tsutsorodó jövéſeken ſzorgalmatosan ſegít, 's azokat vígyázva kijjebb húzogatja tavaſſzal; kevéssel azután, mikor már a' föld' ſzínén ki-mutatták magokat, mindenikből ismét egy-egy újj plánta leſſz. Ennek a' gyökérnek a' bőre vagy borítékja fekete, és egy kevéſe világos vagy által-látható (perlucidum); a' közepében van ollyan béle vagy veleje, a' mely ragadós mint az enyv. A' gyökerekből nőnek-ki ſok nagy, négy ſzegeletü, görtsös (tsomós) ſzárak vagy kórók, a' mellyek a' jó földben 5—6, 's ha az ember jól apolgatja 7—8 lábnyi magaſságra is fel-nőnek, mint a' tsitsóka (pitsóka). Ezek a' kórók bé vagynak nőve apró gyenge tövisekkel, és minden bötykön terem 5 vagy 6 lántsa formáju levél, mely mint-egy három hüvelyknyi hoſſzú, a' közepén egy hüvelyknyi ſzéles, 's a' két vége hegyes; melynek a' felső lapjok ſima, az alsó lapján való gerintze vagy ina pedig gyenge töviſſel van meg-rakva. A' levelei rövid ſzárakon állanak az ágakon. A' kóró' bötykeiből jönnek-ki az ágak, a' mellyen a' virágok nőnek. Páros ſával nőnek-ki által-ellenben egy-máſſal, mint a' fenyő-fa', 's tsitsóka-kóró' ágai. Az ágakon alól, a' föld felé tsak kevés apró levelei vagynak, mellyek hármaſsával állanak egy-más mellett, oda alatt; feljebbetskén pedig páros ſával egy-máſſal által-ellenben. A' gajjak' hegyin terem ragadós ſzálkáju sárga virág, a' mellyet, ha négy felé hasítanak, tsillag forma leſſz belőle. Juniusban virágzik. Sokſzor magva is terem, melly Angliában ritkán, Hollándiában gyakrabban érik-meg; Magyar Orſzágon leg-nagyobb tökélleteſségre menne.

Nagy haſzna. Ennek a' gyökérnek ollyan nagy haſznát veſzik a' cuha, és Kárton (Cotton) feſtők, hogy e' nélkűl eggyik Fábrika ſe lehetrl, e' nélkűl a' Fábrika tsak *motsok*rika. Miről híres a' többek közt Anglia és Hollándia? Ama híres kárton fábrikákról, a' mellyekben kéſzűlt portékákat, mint a' jó-féle ſáfránt, az egéſz világra el-hordják. Míg Né-

met Orſzágban az illyen Fábrikák a' régi nyomorúlt állapotban vóltak, ollyan nagy betsületben vólt nálunk az Anglus, 's Hollandus kárton, mint Angliában a' Tokaji bor, 's az Arabs tsődör. Moſt is hamarább meg-őſzül a' ſzappan lében a' Német kárton, mint amazok.

Tsak Hollándiából, ebből a' nyomorúlt kis béka-lyukból, 180,000 font Sterling (mint-egy 1'800,000 Rf.) árru Veres feſtő gyökeret hordtak-el, rend ſzerént, az Anglusok, minden eſztendőben, a' moſtani Anglo-Hollandus háború kezdetéig. Ugyan mennyit nem lehetne 'hát ki-iktatni a' mi Magyar Paraditsomunkból? a' mely Frigyes Belgiomnak Zeeland Tartománnyához képpeſt (ez a' Veres feſtő gyökér' fészke) a' terméſzetnek minden jó tulajdonságaira nezve ollyan, *mint a' mitsodás.* A' Német azt tudakozza, hogy hol árúlják az Anglus kártont; a' Magyar a' Bétsit kérdezi; Az Oláh a' Magyar kártont kereſi; a' Török az Oláh kaptzát. Hát vajasabb-é a' más tehenének a' teje? igen is, mert a' másé ſzénát eſzik, a' miénk pedig ſzalmát. Ha Veres festő fűvel abrakoljuk a' Magyar Fábrikákat, majd állandó feſtékü kártont lehet tőlök fejni. De minthogy mi Magyarok ennek a' plántának a' haſznát, 's termeſztésének módját közönségeſen nem tudtuk, azért nem kívántuk termeſzteni, — *ignotae nulla cupido.* Éppen a' mai időben van az, hogy a' *Módi*nak eggyet tekeritettek a' nyakán, 's a' kártont viſelni úgy fel-kapták, hogy — talám nem hibázunk, ha ezt mondjuk — *az Aſſzonyi Nemnek minden őltözetei között leg-elsô*, még pedig, a' mi nagyobb, nem annyira a' tzifraságra 's pompára nézve, mint a' minden-napi haſznára; azonban, bóldog, bóldogtalan ſzéltére viſeli. Éppen ollyan a' kárton a' mai világban az Aſſzonyi Nemnél, mint a' juh-gyapju a' Férjfiaknál. Német Orſzágban, kivált Bétsben, nem; de Angliában, Frantzia Orſzágban, mindenek felett pedig Hollándiában régtől fogva *ez* a' Módi; úgy hogy a' ſelyem őltözet tíz grádittsal is utánna van a' kártonnak, tsak tsupán az öreg Aſſzonyságok tartották-meg ezt az ösökről maradott *gálát*, a' ſelyem őltözetet. A' minden-napi őltözet a' kárton; az innepi gála pedig közönségesen talpig *fejér*, az-az, mouselin, batiz, fejér kárton, 's patyolat (Sleyer). — Minthogy tehát ma a' kárton, érdeme ſzerént, leg-első a' laiſtromon; következés-képpen a' *Veres feſtő plántá*nak is leg elsőnek kell lenni a' maga nemében: közlünk tehát a' mi ſzorgalmatos Hazánk-fiaival egy Tudósítást, melyben ezen plánta'

Terméſztésének és ſzaporitásának módja jól le-íratik, 's annak *gyökerével való bánás* elő-adatik. — Kezdjük-el 'hát azon a' *módon*, a' mellyel Hollándiának Zeeland nevü Tartománnyában élnek, a' hol a' legjobb Veres feſtő gyökér bőven terem. A' Hollandia Közönséges-Társaságnak egéſz határán nem terméſztenek ollyan jó V. f. gyökeret, mint

Scha-

*Schowen*ben (olv. Szkhóven), Zeelandnak eggyik ſzigetjében, és ez a' mód ſgy megyen véghez:

(A' 28-adik Heti-ſzámunkban meg fogjuk mutatni a' Veres festő plántá' termeſztésének 's ſzaporításának módját, 's azt is, hogy, hogy kell a' gyökerével bánni, 's azt jól el-készíteni.)

Tudósítás a' gazdaságot űzőkhöz, a' Trágya-só ellen.

Kimiai próbák, fiſikai tudományokból ki-húzott fundamentomos vélekedések (principia hypothetica), 's ſzabad ítéletü, 's meſterségjeket jól értő Gazdáknak viſgálódáſok 's tapaſztalások, régen ki-tálalták már azt a' *haſzontalan fundamentomot*, a' mellyel meg akarják mutatni, hogy az úgy nevezett trágya-só haſznos a' ſzántó-föld' gyűmőltsöztetésére. — *Salis Nugarum Unc.* III. *cum hűjjába-valóság deſtill.* — Egy-általjában a' sónak, ha mindjárt Ammoniában termett is, ſemmi trágyázó ereje nintsen; leg-alább nints ollyan haſznos ereje hogy egy font 7—8 forintot meg-érne. Minthogy azonban, minden eſmeretes só, a' mi tsak van, óltsóbb annál, sőt nagy réſzének fontját a' 7—8 forintnak 100-ad' réſzén is meg-vehetjük; javaſolnánk 'hát a' Gazdáknak, hogy leg-alább próbáltaſſanak-meg egy keveſet abból a' híres trágya-sóból egy derék Kimikuſſal, hadd láthaſsák-meg magok, hogy bizony — *követjük betsületes ſzeméllyét az illyen só-fábrikás Uraknak, 's a' mái napot* — bizony nem egyéb az, — tiſzteſséggel legyen mondva — pénz tsalásnál. Ha pedig valami haſzna vólna is, ſokkal óltsóbban lehetne adni.

E' ſzerént tehát igen jó leſſz nem igen nagyon ſietni a' Gazdaságot tzélozó Újság' Harmadik Heti-ſzámjában, a' 17 's 18-adik lapon javaſolt első Tzikkellyel. Ha pedig valakinek nagy kedve vólna ſokat nyerni egy-ſzerre; vegyen vagy 10 fontot 80. forinton, sózzon-bé vélle egy köböl alá való földet, a' magot 's munkát is keríttse-belé vagy 20 forintba, 's azt a' 10 köböl búzát, a' mennyi (talám) a' sózott földjén terem, adja-el annak idejében két—két forintjával; így tsak 60 forintot veſztett; — *jól sózódik az erſzény!*

Hogy lehet a' tsereſznyét télre el-tartani.

Ki kell a' ſzárait ſzaggatni, 's úgy minden meg sértés nélkűl egy újj fazekba rakni, fejér tzúkor porral be-hintegetni, 's el-tenni.

Mindenféle, földbeli apró kártékony férgek ellen.

Viteſſen az ember a' Méſzároſtól friss újj juh gyomrot, melyben még minden motsok benne van, áſſa-el azt a' kertben oda, a' hol gondolja, hogy leg-több féreg vagyon, fedje-bé földel igen véknyan; valamennyi féreg

féreg a' kertben van, oda megyen, a' honnan oſztán ki-veſzteni nem nagy meſterség.

A' 'Susok ellen.

Hányj veres hagymát a' ki-nyomtatott vagy tséplett ſzem közzë, 's el-éred tzélodat. — Hát ha jobb ez a' 29—31-dik lapon valónál?

A' Hangya ellen, vaktában talált orvoſság.

*Brieg*ben (Alsó Siléſiában) Geiſeler Úr, a' Tó Insp., tsináltatott egy kertet, már jó ideje, egy puſzta, 's nagyobb réſzént homokos és meleg helyre. A' tsereſznye-, baratzk-, Rósa-, 's egyéb fákat, a' mellyeket alig ültettetett-el a' kertbe, a' hangyák el-lepték; a' trágya-féſzek pedig 's a' meleg-ágy harmad—negyed napra hangya bolyjá vált, ſemmi-módon eleit nem vehette, Mikor a' kertjét kéſzíttette, vettetett egy ſzegeletbe turbolyát, a' többek közt; a' turbolya apródonként el-lepte 's futotta az egéſz kertet, de a' gazda mindenünnen ki-gyomláltatta, a' hol láb alatt vólt, tsak a' fák alatt hagyatta-meg. Egyſzer veſzegeti-éſzre, hogy a' hol turbolya van, ott nints' hangya; 's kapja, ültetteti a' turbolyát mindenüvé az egéſz kertben, a' hol tsak hangyát vett éſzre, tsak tréfából, így gondolkozván, hogy, hát ha ellensége találna ez lenni a' hangyáknak? — el-érte tzélját ſzerentsésen, 's így adott obſitot a' hangyáknak. Már ſok eſztendeje, hogy még tsak ír-magúl ſem talál hangyát a' kertben.

Hogy lehet a' ſzőlő meg-érésén segíteni a' hideg levegő-egü Vidékeken, 's máſutt is, ha vizenyős őſz jár.

Annak az oka, a' miért a' gyümőlts főképpen meg-érik, az, hogy a' fában, 's akarmiféle plántában a' tápláló nedveſség a' maga terméſzeti köteleſségét 's folyását el-végezvén, meg-állapodik; mellyet a' nap' melegsége tselekſzik, mely által a' plántának nedves réſze, egéſzen ki-gőzölögvén magát, meg-keményedik, a' mikor oſztán a' gyümőlts a' neveltetés határát el-éri, az-az, meg-érik. — Ezen fundamentomos okoskodásból ki-húzhatja ki-ki azt is, hogy mi 'hát az oka, hogy némely gyümőlts tökélleteſen meg nem érik? — Mint-hogy tehát ez a' fel-tétel jó fundamentomon fekſzik; ſzükséges-képpen jó a' plántáknak, 's gyumőlts fáknak — de tsak azoknak, a' mellyeket a' terméſzet úgy ſzűlt — a' *ſzárát*, *ágát*, *bimbóját*, 's *leveleit* el-vagdalni ott, a' hol az okoſság meg-mutatja. A' *ſzőlőre* nézve, September az illyen mettzegetésnek az ideje, még pedig akkor is az a' Hét vagy Nap, a' mikor már a' ſzőlő el-érte a' tellyességet, 's egéſzen meg-nőtt; de arra kell vígyázni, hogy mindenkor a' gyümőltsetlen ágat kell el-mettzeni, nem pedig azt éppen, a' melyiken gyümőlts vagyon. Az illyen mettzegetés által meg-állapodik a' ſzőlőben a' nedveſség, 's a' nap' melege ſzabadabban bánhatik vele, meg-főzi hamar, 's megédesíti. Ez által, leg-alább két héttel, hamarább meg-érik a' ſzőlő.

GAZDASÁGOT TZÉLOZÓ ÚJSAG

Nro 28.

Bétsben, Juliusnak 19-edikén, 1796.

A 27-edik Heti-számban félbe szakasztott, Veres festô plántáról való Tzikkely' folytatása; melyben ezen plánta' termeſztésének 's ſzaporításának módja adatik-elô.

Ha az a' föld, a' mellyet a' V. f. plántának rendeltek, kemény és tömött, őſſzel kétſzer ſzántják-meg, hogy a' téli fagy meg-lágyíttsa 's a' göröngyöket ſzéjjel törje. Tavaſſzal ismét meg-ſzántják egyſzer, kevéſſel az előtt, hogy a' nevezett plántát űltetik. Ha pedig a' föld ſikeretlen, úgy kétſzer ſzántják-meg tavaſſzal is. De ez a' negyedik ſzántás, (s néhol a' második is), ſok jó ſzapora Magyar földben nem ſzükséges; mert Magyar Orſzágon 's Erdelyben is többnyire, jobb a' föld mint *Zeeland*ban. Mikor az utólsó ſzántáſt teſzik, el-oſztják egy-úttal a' földet három lábnyi ſzélességü ágyákra, az ekével, melly úgy ſzokott meg-esni, ha az ember négy,

vagy hat eke-nyomot öſſze-ſzánt; azonban az ágyak közt négy vagy öt hüvelyknyi mélységü barázdát hagynak. A' Veres festő plánta az ollyan földet ſzereti, a' mely *egy-kevéſſé* agyagos, de azonban nem feſzes és tömött, 's nem is parás nagyon, 's nem igen homokos. Jóllehet az illyen földben jól mutatja magát a' V. f. plánta; mindazáltal tíz eſztendőnek el kell múlni, míg az ollyan földbe V. f. plántát máſodſzor lehet ültetni. A' *Schoweni* ſzigetben pedig, a' hol a' föld ſikeres és velős, tsak három eſztendeig kell várakozni, hogy ismét ugyan-azon földet elő-veheſsék a' V. f. plánta alá; a' két köz-eſztendőn életet, babot, vagy máſt valamit termeſztenek benne. Ollyan föld, mint a' Schowen ſziget' földje, vagyon Magyar Orſzágon és Erdelyben ſzáz annyi, mint a' Schoweni ſziget egéſzſzen. Az ugyan igaz, hogy Schowenben lehet ollyan jó V. f. plánta alá való földet találni, a' mely, ha 600 □ ölnyi nagy, 's az idő is jó rá, megterem húſz—harmintz máſa V. f. gyökeret. A' parás 's homokos földből pedig nem várhatni többet 5—7—10 máſánál.

A' V. f. gyökér plántálása' idejének kezdete ſzokott lenni, rend ſzerént, Aprilisnek az utólja, 's egéſz Majuson által; de Magyar Orſzágon, kivált' a' melegebb Vármegyékben, mi bátorkodnánk meg-próbálni Aprilisnek a' közepén, 's elébb is néha. Mi a' Schoweni földet 's levegő-ég' erejét jól eſmérjük, 's ezt mondhatjuk róla, hogy ott az Aprilisi idő ugyan, nem hideg, de tellyeſséggel nem is meleg annyira mint Magyar Orſzágon; sőt egéſz nyáron, három—négy nap' van nállok ollyan meleg, a' mellyet közönséges magyar melegnek lehetne nevezni. Télben is ſzáz eſztendőben eſik-meg egyſzer, hogy jó kemény tél vólna; majd mindég egy-forma az idő. Szerentse, ha Aprilisben a' napot kétſzer meg lehet látni; ſzünetlen vizenyős, esős, vagy ködös idő jár, ollyan jó meleg ſoha sints, mint Nállunk. Nállunk is meg-eſik, de nem rend ſzerént, hogy ha fekete Karátson vólt, fejér Húsvét leſſz, 's György néha akolra ſzorítja a' juhokat: ollyankor az időhöz kell magát ſzabni a' V. f. gyökér plántálónak. Előre ki-mutatja a' tavaſz foga' fejérét. Ha tehát a' tavaſz ki-eſik, kezdjük-el a' plántáláſt Junius' elején, mint a' Schoweni Belgák.

Az újj jövéſeket, a' mellyek a' gyökér' óldalából jőnek-ki, el kell az anya-plántától válaſztani, még pedig annyi gyökérrel eggyütt, a' mennyit tsak hozzá lehet ejteni. A' Belgák ezt *kopótyú*nak nevezik, és ſorba, kapával el-űltetik, egy-egy lábnyira egy-máshoz; rend ſzerént négy illyen kopótyút ſzoktak egy ſorba űltetni.

A' mennyi illyen tsemete (kopótyú) elég egy 600 □ ölnyi nyilas földbe, azt rend ſzerént adják 12—15 forinton, néha pedig az azt keresők ſokasága ſzerént, 's az idő' moſtohaságához képpeſt, 20—25 forinton. Hol lehesſen illyen V. f. plánta tsemetét találni 's venni, azt mi meg fogjuk írni va-

valamelyik következendő Heti-számunkban, *ha az azzal bíró Magyar Urak el-adó szándékjokat, 's jószágok' illendő és szabott árrát jelentik.*

Egy ollyan nevezett nagyságu nyilas földnek be-ültetésére tett munka (Schowenben) kerül 16—20 forintba, a' föld' tömöttsége, vagy parássága szerént. De jól meg kell érteni, hogy egy Schowéni forint nem tsak az, hogy 50 Magyar krajtzárt teszen; hanem egy font húst Hollándiában 15 krajtzáron adnak 's nálunk *négyen*, ha hárman 's kettőn nem: a' honnan látni való, hogy mi egy forintal annyira ballaghatunk, mint ők néggyel, öttel. Az illyen munkáju nap-számos ő nállok egy forintot kap, mi nállunk pedig leg-feljebb is egy kajla Leópold-márját. Ennek a' két vagy három nap-számos legénynek az a' kötelessége, hogy a' rögöt tördelje 's a' földet egyengesse gerebjével. Öt—hat fejér tseléd (asszonyi Nem) pedig, vagy gyermek, a' tsemetéket ültéti: 's ezeknek adnak napjában két Schillinget (olv. Szkelling), melly 30 krajtzárt teszen; de nállunk egy *peták* is szép pénz.

Első esztendőben szokás a' V. f. plánták közzé, a' barázdákba az ágyak közzé káposztát vagy gyalog-babot ültetni; arra pedig szorgalmatosan kell vígyázni, hogy minden híjjába való fűvet ki kell a' plánták közzül gyomlálni, 's a' gyomot ki-hordani. — A' szorgalmatos gazda' földét nem is szokta el-nyomni a' gaz. — Egy nyilas' gyomlálását alkudja az ember nálunk rend szerént 3—4 forintjával.

(*) September-, vagy Octoberben, mikor a' V. f. plántát már legutólszor gyomlálták-meg, a' plánta szárát vagy kóróját le kell fektetni nagy vígyázással az ágyra, úgy, hogy abból semmit el ne vágjanak, 's Novemberben be kell fedni a' plánta' le-hajtott kóróját egy kapa-nyomnyi (3—4 hüvelyknyi) vastagságu földel. Az illyen fedés meg-eshetik ekével is, és úgy kevesebbe kerül; de sokkal jobb lapáttal vagy kapával, mert így, egy úttal, el is egyengetődik a' föld rajta.

(§) A' második esztendőben Aprilisben, mikor a' tsemeték kezdenek ki-búni, az ágyak' tetejét feljül meg kell futni a' vas boronával, vagy pedig fából tsinált vas boronával, hogy így a' haszontalan fű ki-tépődjön, 's az ágy' teteje el-egyengetődjön 's meg-puhúljon, hogy a' tsemeték annál könnyebben búhassanak-ki. E' kerül 20 krajtzárba.

(§) A' második nyáron éppen ollyan szorgalmatosan meg kell gyomlálgatni, mint első nyáron; a' barázdába pedig semmit sem kell már ekkor ültetni, sőt ha még maradt vólna ott káposzta, azt is ki kell szedni. Annak-utánna úgy kell vele bánni éppen, mint oda feljebb a' (*)-gos tzikkelyben meg-magyarázánk. Meg-tettzik ebből a' módból, hogy mitsoda szükséges a' V. f. plántát ágyakba ültetni; mert ezen a' módon sokkal könnyebb a' barázdából földel táplálgatni. Már e' szerént mindég lehet

magoſſabbítani is az ágyat, hogy a' kopótyúk vagy fiatal tsemeték hoſzſzabb gyökeret nevelheſſenek; és ha így apródonként méllyen belé féſzkelhetik magokat a' földbe, több-több fijók gyökeret is vernek, 's jobbakat; a' nélkül pedig nem teremnek. A' barázdában való anya-plántáknak is ſzükséges a' föld, mert ez által ſokkal hoſſzabbá leſſz a' gyökerek. Éppen abban áll pedig a' V. f. gökérnek jósága 's ſzépsége, minél több ága-buga 's fijók gyökere van. Mert az ollyat, a' melyiknek tsak egy-nehány törsök gyökere van, nem betsűlik annyira, mint a' mellyek fijók gyökerekkel jól meg rakodtak, a' mellyeket *tengels*nek hívnak. A' melyik gyökérnek ſok ollyan óldalaslag való apró gyökerei vagynak, azt így fejezik-ki rend ſzerént paraſztoſon — *derék ſzakállas gyökér.* Az illyen apró gyökeret 'hát ſoha ſem kell el vágni; mert ha azokat el-vagdaljuk, ſokkal kevesebb V. f. gyökerünk leſſz, 's kopótyúk is vagy újj tsemeték igen ſikeretlénűl jönnek-ki

Azon kivűl, gyakran el-gyengűlnek 's tikkadnak ugyan a' plánták a' ſzáraz időben, a' nedveſség nem léte miatt; mindazáltal, ha az ember tavaſſzal jó ſzámmal ki húzogathat a' tsemetékben, ſzép haſznot ígérhet magának, mert úgy már a' második 's harmadik eſztendőben egéſſzen el-borítja a' földjét.

Ritkán áſsák-ki a' V. f. gyökeret a' második eſztendőben, hanem rend ſzerént akkor, mikor már három egéſz nyáron a' földben állott. A' honnan harmadik eſztendőben, mind tavaſzon, mind nyáron, éppen úgy kell vele bánni, mint a' második eſztendőben. *(lásd a' fellyebb meg-írt íllyen jegyü (§) két tzikkelyt.)*

A' Schowen ſzigetben keményen meg van tiltva, hogy ſenki September' első napja előtt tsak egy V. f. gyökeret is fel nem áshat. Ezen a' napon oſztán jókor, még mikor nem is hajnallik (pitymallik), kezdenek az ásásához, és az, a' ki a' leg-első ſzekér gyökeret, az arra rendelt V. f. gyökeres közönséges házba viſzi, kap jutalomban (præmiumban) egy *goude Rydert* (olv. góe Rejer), mely 14. Magyar forint.

(A' következendő 29-edik Heti-ſzámban meg fogjuk mutatni, hogy kelljen a' V. f. gyökérrel a' fel-ásás után bánni.)

Meſterség az ollyan ſzeméllyeknek kik leg-előſſzör cándidáltattak gyermek ſzűlésre, és így a' 16 *eſztendős Leánykáktól fogva fel felé* 20, 25, *'s néha* 30, 40 *eſztendősökig.*

Ez a' leg-első Meſterség a' Világon, *hogy az Emberi nemzet jó móddal ſzaporodhaſson;* még a' ſzántás-vetésnél is elébb való ez, mert ha ember nem vólna, ſzántani ſe kellene. Minden teremtetett dolgok között az ember a' leg-

első

első pont a' földön. Hogy tehát az Emberi Nemzet' szaporodása, ha lehet, semmi akadályt ne szenvedjen, ezt javasoljuk azoknak a' természet' áldott javával bíró személlyeknek, a' kik leg-először kezdik-el ezt a' szent Hívatalt, a' szűlést, hogy szerezzenek magoknak 4 *gallest* vagy ollyan gubatsot, a' millyenből a' téntát szoktuk tsinálni, 's abból is a' leg-nagyobbakat kell ki válogatni; vágják-el az eggyik végét vagy óldalát úgy, hogy osztán a' bélit ki lehessen venni és ollyan üreséget lehessen rajta tsinálni, a' melybe a' viselősnek a' kis újja' vége belé férjen. A' gallesnek pedig nem azt az óldalát kell ki-vésni, a' mellyen a' természeti lyuka van, hanem más felől, hogy a' levegő ég meg ne szorúljon benne. Mikor már a' terhes személy *hat* vagy *öt* hétre vagyon a' szűlés' napjától, tegyen igen erős pálinkába kettőt azon fél mogyoró haj formára ki-vésett gallesből, hadd álljon a' pálinkában reggeltől fogva estig, de úgy, hogy az az edény, a' melybe a' galles a' pálinkával eggyütt tevődik, bé legyen jól dugva vagy fedve, hogy az ereje el ne gőzölögjön; estve, mikor le-fekszik, vegye-ki, 's tegye a' két galleſt a' két tsetsi' bimbójá' hellyére, 's kösse keresztül magát egy keszkenővel, hogy a' galles le ne essék. Tegye hasonlóképpen pálinkába a' másik két galleſt, 's más' nap' reggel ezt a' kettőt tegye a' már meg-száradt kettő helyett a' tsetseire: 's így egy-más után. Ketteje mindég a' tsetsein legyen, ketteje pedig pálinkában. A' ki azt akarja hogy hamarább, és annál szebb bimbója legyen a' tsetsinek; nappal, minthogy akkor nem alszik, változtassa a' galleſt mihelyt meg-szárad, mind-addig, míg maga jónak és szükségesnek ítéli. — Nem esett még ollyan példa sohol; hogy valaki a' szűlendő Iffju Asszonyságok közzűl, a' ki ezt a' tanátsot bé-vette 's meg-próbálta, tsak leg-kissebb fájdalmat is szenvedett vólna az emlőjére nézve. Ha mindjárt semmi bimbója sints is a' tsetsinek, ha ollyan lapos is, mint akárhol a' mejje; még is az úgy el-készített galleſek annyira ki-húzzák minden fájdalom nélkül a' tsets-bimbóját, a' millyen üresség vájódott a' galleſen, vagy a' mennyire a' szopos gyermeknek szükséges. A' természeti bimbó felett az a' hasznа is vagyon az íllyen mondva készűltnek, hogy ez szebb, kissebb, és egy kevéssé kemény, 's a' gyermek is jobban szophatja, az Anya pedig soha semmi fájdalmat nem szenved, mint amúgy. Azonban jó, ha az ember jól megszámlálja az időt, hogy magát meg ne tsalja; inkább jobbkor el-kezdje, mint később, mert az idők *változók*. Mikor osztán a' szűlés végbement, azután nem szükség a' galles, tsak a' kis gyermek' szájába kell adni, gondját viseli ő azután. Az első szűlés után nem szükség többé ezzel a' mesterséggel élni, mert ez a' bimbó meg-marad szépen, és soha semmi fájdalmat az illyen Anya nem szenved. — *probatum, expertum — ius — issimum.*

Méltó Panasz.

" Drága érdemü Haza-fi! — *így szóll hozzánk egy Levél* — Kedves " Nemzetünk bóldogúlására tett fáradságos Munkáiból érdem szerént " betsűlöm nagy érdemü indúlatinak tzélját. Vajha haſznát lehetne itt " venni a' józan gondolkodásnak 's különös szorgalmatosságnak! — Nem " lehet, óh fájdalom! — miért? Némely durva nevelésü 's el-fordúlt ter- " mészetü Lakosoknak irígységek, 's meg-rögzött gonosz indúlatokból " származott ellent-állások miatt. Minden módon üldözik itt az ollyan " jeles szorgalmatosságu embert, a' ki a' rendes szorgalmatosságon láttatik " túl lépni; és bár magok tulajdon károkkal tehetik is az akadályt vagy " kárt, örömmel meg-teszik. Csak ezen folyó esztendőben sokkal több " kárt tettek nékem 1200. forintnál! — Talám lehetne panaszt tenni az illyen " vad emberek ellen? Ki előtt? Mitsoda ki-menetellel? — Talám-jóval, — " a' Haza bóldogságát szívelő Haza-fiak előtt? — De csak türök békesség- " gel: más hadd legyen az, a' ki el-kezdje az illyen méltatlanság' vissza- " fizettetését! — Imé küldöm e' bé-állott fél esztendőre való fizetést, *'sat.*

Adná a' Természet' drága ajándékainak Ura, hogy e' lenne az *első* és *utólsó* panasz, a' mellyet ezen drága Újság-Levelünkben, mint hájogos szemet meg-nyitó orvosságot, bé-férkeztettünk. — *Nitimur in vetitum, semper &c.*

Impius hæc tam culta novalia ciuis habebit? Barbarus has segetes? en, quo discordia ciues Perduxit miseros! en, queis conseuimus agros! Virg. Buc. Ecl. 1. v. 71—73.

Ruhát téjjel keményíteni, a' rendes keményítő helyett.

Ha a' téj 24—36 óráig állott tsendesen, szedd-le a' felit úgy, hogy egy tsepp se maradjon rajta. Azután szedd-ki a' tejet is ollyan görbe nyaku kalánnal, a' mellyel ki-szedheted úgy, hogy a' tejes fazék meg ne mozdúljon helyéből és a' téj meg ne forgatódjon. A' téjnek az alját hagyd a' fazékban mint-egy két újnyi vastagságra; matskának való az, mert nem tiszta. Ha ollyan edénybe szűrjük a' tejet, a' melynek a' fenekéhez közel tsapja vagyon, az illyenből könnyebb a' tiszta tejet ki-tsapolni. Az illyen ki-tsapolt vagy tisztán ki-szedett tejet lehet még egy kevésé tsendesen pihenni hagyni, minél tovább pedig, annál jobb; tsak-hogy arra kell vígyázni hogy jó hűvös helyen álljon, 's meg ne aludjon. Mikor így készen van, a' ruhát belé kell mártani mint a' keményítőbe, 's jól ki kell fatsarni. Ki-ki bátran el-hitetheti magával, hogy az illyen Téj-keményítő a' ruhát meg-nem eszi úgy, mint a' rendes keményítő.

Hogy kell a' fiatal gyümölts fák' növésén segíteni.

Ha a' fiatal fákat gyepbe, vagy ollyan kertbe plántálják, a' mely nem minden esztendőben, vagy pedig soha se kapálódik, mint a' millyenek a' szil-

ſzilvások 's almások Magyar Orſzágon; az ollyan hellyeken koránt ſem nő a' fa ollyan hirtelen, mint a' veteményes kertekben. Az is tapaſztalt dolog, hogy a' gyepes helyeken, a' hol a' fű-gyökér öſſze-futotta a' földet, ſoha ſe teremnek a' fák ollyan ſzép és ollyan jó ízü gyümőltsöt, mint a' munkált földben. A' ſzilva jó példa erre.

Ha az ember fiatalokat űltet, rakjon a' fa' törsöke körűl a' fa mellé, addig, a' meddig a' gyökerek nyúlnak, kender-, vagy len-tsepűt (töredéket), a' melytől a' fák, a' gyepben a' tsudálkozásig nőnek, és a' veteményes kertekben ültetetteknek ſokkal elébe-hágnak. Valahol tsak tsepű van a' fa' gyökere körűl, ott a' föld puha és kövér, mert a' tsepű minden fű-gyökeret és fűvet el-öl, a' földet ollyan jóvá teſzi, hogy a' virágos kert' Kertéſſze ſem kívánhat jobbat. Az illyen körűl-tsepűzött fák közzűl egy ſe hervad-el nyárban, mert a' tsepű alatt a' földet, a' nap meg nem ſzárazthatja.

Az őſſzel le-húlló dió-fa levelek is jók a' fa' töve' bé-fedésére, tsakhogy előſſzör egy kis gödröt kell áſni a' fa' töve körűl, 's abba kell hányni vagy ſeperni a' fa leveleket; 's hogy a' ſzél el ne hordja, dirib-darab kövekkel vagy fákkal meg kell nyomtatni.

A' fa' tövét tsepűvel bé-fedni azért is jó, hogy a' hideg el ne vegye, az egér és a' patkány féſzket ne verjen alá.

Mohos fák' orvoſsága.

Dörgöld-meg keményen eſztendőben egy-nehányſzor a' mohos fát 'sák rongyal, vagy akármi vaſſag váſzonnal. Vagy pedig mikor a' meſzet meg-óltottad, 's le-tsendeſedett, vedd-le rólla a' vizet, és ezzel a' vízzel kend-bé meſzelő-boroſtával a' fiatal fát egy-nehányſzor: így kevés idő múlva' el-véſz róla a' moh.

Büdös-féreg vagy Palatzka ellen való orvoſság

ugyan annyi van már a' világon, talám, mint büdös féreg: de még is nehezen bóldogúlnak ellene. Szaporítsuk az orvoſság' ſzámát ezzel: *tegyünk az ágyunkba alól-feljűl egy darab sárga Vízi liliomot ſzáraſtól, leveleſtől, virágoſtól.* A' ki a' büdös-féreg tsípéſt nem igen nagyon óhajtja, meg-próbálja; — hát ha ez a' leg-jobb orvoſság?

Haj-por; Haj-fark.

Úgy látſzik hogy jó időket kezdünk élni. A' haſzontalan kőltséget kezdik félbe-hagyogatni, 's egyſzer talám majd ki is iktatják a' fel-ébredő Világból. Angliában nagyon kapogatják az ember' tarkóján nőni ſzokott Haj-farkat tsak-nem tőből el-vagdalni, úgy, hogy már gyalázat, ha valaki

laki az útszán farkoson fordúl-meg. — Ebből a' következett, hogy a' Hajpor fábrikákban nem igen porozgatnak már; a' por-készítő legények rá érnek ptrüszkőlgetni a' régi haj-por' langjától. Egész Társaságok adták-össze magokat, a' haj-por', és a' hosszú haj' ki-írtására; nagy summa büntetés van meg-határozva törvényesen, hogy a' ki lisztes hajat, vagy lisztet nélkül is, hosszat visel', arra büntettetik. — Ellenben, más ókumláló (Speculans) kompániák is ütötték-egybe magokat, a' kik az el-nyírett hajakat szorgalmatosan össze-szedik, hogy azokat szám-ki-vetésbe kül-földre hordják; — bár-tsak Magyar Országra ne hordanák! — vagy pedig otthon — mint-hogy a' módi ollyan mint a' hóld-világ — otthon, Angliában a' Haj-farkat ismét lábra akarják kapatni. — Melyik Társaságnak van több esze? — *cacabus*, *olla* —. Szegény Módi! be sokat tekergetik a' nyakad'!

Mesterség a' Vadászoknak, főképpen a' Tüzokászoknak, 's Vadlüdészoknak.

Először, a' puska ugyan valóban erős legyen. hogy széjjel ne szakadjon; mert ez a' puska-por rend-kivül erős, és így kell elkészíteni:

Terítsd-el a' puska-port egy deszkára, és ha az egy font, paráholdmeg (véknyan lotsold-meg) 6 lót kánfor pálinkával, 's hagyd fél száradásában. Törj-meg 3 lót borsot ollyan finomúl mint a' lisztt-láng, 's egyvelgesd-össze a' puska porral úgy, hogy tsak egy puska-por szemet is meg ne sérts. Akkor ismét terítsd-el deszkára, és forró napon tsendes időben szárazd-meg. Ezzel a' porral töltsd-meg az istutz puskádat rend szerént, a' mint szokás, lőjj egyenesen; meg-látod, hogy három-annyira bé-járja, mint a' rendes puska-por.

Haza-fiúi buzgóság.

Ezt olvassuk egy nagy érdemü Levélből: Szorgalmatos Haza-fi! Ez a' 12 arany arra való, hogy ennek feléért *hat* Gazdaságot tzélozó Újság küldődjön hétről-hétre e' következendő taksaszedő *hat* Helységnek: *(itt a' Helységek' nevek volt le-irva)*; a' más 6 arany pedig legyen a' Gazdaság' Irójáé, minthogy sok szép tapasztalásait illyen hasznosan kívánja 's tudja közleni sele-barátjaival; és hogy ollyan szabad Magyarsággal ir, 's nem tekergeti-ki a' valóságos Magyarságnak a' nyakát, mint némely szelesek, a' kik nem férnek a' magok bőrökben. — Nem kívánom, hogy ez a' kevés ajándék világ' fülére botsáttassék.

jó akarója, Báró N. N.

Mi pedig itt közönséges helyen, tiszta szívből származott hálá-adással kőszönjük Nagyságodnak hozzánk, de főképpen az E. Közönség' tsekélyebb tehettségü Tagjaihoz tett Haza-fiúi jó-tételét.

— — — Quaecunque mihi fortuna fidesque est,
In Vestris pono gremiis. — *Virg. Aen.* 260, 261.

a' Gazdaságot tzélozó Újság' *hívséges Szerzői.*

GAZDASÁGOT TZÉLOZÓ UJSÁG

Nro 29.

Bétsben, Juliusnak 26-odikán, 1796.

A' 28-adik Heti-számban félbe szakasztott, Veres festő gyökérről való Tzikkely' fojtatása 's vége, melyben elő-adatik ezen gyökérnek fel-ásása 's el-készítése.

A' V. f. gyökérnek egy nyilasból való fel-ásása kerül 40—60, 's 100 forintba, a' szegény, vagy gazdag termés szerént, 's osztan, a' mint a' föld puha, vagy kemény; a' puha földből fel-ássák, rend szerént, 30—40 forintért. Nálunk lehet vetni egy-általjában 20—25 forintra. A' jó nap-számos, a' ki ezt a' munkát jól érti, kap napjában leg-feljebb 5 Schillinget, mint-egy harmad' fél forintot; nálunk, fél forintot, egy ital reggelit, kilentz órai 's déli ebédet, osonnyát és vatsorát, egy ittze (fél kupa) borral eggyütt meg-érdemel.

Minél keserűbb a' V. f. gyökér, mikor a' földből ki-ássák, 's míg még fedél alá nem rakják annál kevesebbet veszt-el a' nehézségéből, 's annál jobb és haszno sabb.

Minekutánna fel-áſták; bé-hordják a' gyökeres házba, 's bogjába hányják. Az illyen rakáſoknak *Relzyn* a' neve; ezt ők el ſzokták rekgetni fűz-fából font apró sövényekkel, kiét-kiét külön, 's meg-béllyegezik a' gazdája' nevével, és ſzámmal, hogy mikor oſztán a' ſor vagy eggyikre vagy másikra rá-következik, ſzáraztatódjon, vagy kéſzíttetődjon: ezt ők fors ſzerént ſzokták ki-tsinálni, mint nálunk az őrlők ſzokták a' ſzert-fogni a' malomban ſzalma tsutakkal.

Annakutánna egynek a' jóſzágát fogják, 's reggel hat óra tájban el-hordják az úgy nevezett ſzáraztó Toronyba, mely épület ollyan forma mint valamely nagy magas ſzin, itt oſztán nagy koſarakban, kötélnél fogva fel-tekerik tsigán a' padláſokra, ott ſzéjjel-hányják, 's el-terítik. Itt marad más nap reggeli 3—4 óráig, mint-egy 24 óránnyi ideig. Akkor azokat a' gyökereket, a' mellyek közel vóltak a' kementzéhez, fel tserélik ollyanokkal, a' mellyek hűvösebb helyen vóltak. Így bánnak vele 4—5 nap', a' mint a' gyökér ſok, vagy kevés. Mikor eddig el-kéſzűlt, oda adják annak, a' kié. Szokás pedig, hogy a' mennyire tsak lehet, mindeniké egy-formán legyen, eggyiké annyi, mint a' másiké.

Minekutánna a' toronyban így jól meg-ſzáradt, el-hordják a' tséplő ſzérűre, 's itt minden gaztól, földtől, motsoktól meg-tiſztítják. Azután viſzik a' ſzáraztó, vagy is inkább, aſzaló kementzére, 's azon, egy ízőr ponyvára el-terítik; itt marad 14. óráig, mely idő alatt a' kementzét keményen, vagy gyengén fűtik, a' mint a' gyökér vaſtag, vagy vékony; vagy, a' mint az idő hideg, vagy meleg.

Az aſzaló kementzéről hordják a' gyökeret a' törő (mosárló) házba, a' hol egy tőlgy-fa tőkébe véſett válu forma (*) üreſségben, hat törő fával, melynek az ütő vége meg van borítva lapos vaſſal, meg-törik. Az a' gyökér törő eſzköz ollyan, mint egy malom, és három ló húzza. A' törő-Meſternek mindég ott kell lenni, hogy a' gyökeret ſzüntelen forgaſſa egy lapáttal, hogy a' tuskó alá eſſen. Minekutánna a' gyökeret így eléggé meg-törik, egy kupába vagy vékába belé ſzitálják, mind-addig, míg egy hordót meg lehet vele tőlteni. Ezt az első töréſt, mely által még tsak a' vékony gyökerek, a' gyökér' kűlső haja, 's holmi dirib-darab föld törődött-meg; a' mellyet a' ſzáraztón 's tséplőn ki nem tiſztíthattak belőle; ezt a' tö-

(*) Nagyon közelít ehez a' Magyar Orſzági len-mag-, 's reptze-törő eſzköz; az a' külömbség köztök, hogy nálunk a' len-mag törőnek tsak egy ütője van, 's ember billegeti a' lábával, moſt eggyikkel, majd a' másikkal ugrálván reá. A' Schoweni gyökér törőt pedig ló hajtja; mint ſzinte a' Hollándiai vaj-köpűlőt, és a' hat törő-fa úgy húll-le egy-más után hamar, mint a' Hegy-aljai vízi-malmokban a' kender puhító tuskó.

töréſi, mondom, külön ſzitálják, és nevezik *mor mule*, poros Veres feſtőnek.

A' mi a' roſtában marad, azt ismét a' törőbe teſzik, 's máſodſzor is meg-törik; mikor oſztán a' törő-Meſter látja, hogy már harmada meg-tört; akkor iſmét ki-ſzedik a' törőből, és másik tonnába ſzitálják, 's más hordóba rakják, és *gor gemeens*nek híjják. — Azt, a' mi a' második töréskor ſem tört-meg, és a' ſzitában maradt, harmadſzor is belé teſzik a' törőbe, és addig töretik, míg mind porrá nem válik, 's ennek a' neve *kor kraps* Ezt, a' másodikkal eggyüvé ſzitálják; és az illyen földtől, *mule*től meg-tiſztíttatott 's porrá tört gyökeret nevezik: *Oor onberoofde.*

A' ſzáraztó ſzoba-béli ſepredék, és a' mit a' ſzoba' földjéről, gerendákról öſſze sepernek, nem veſzett-el; ezt is a' poros közzé teſzik, vagy pedig külön adják-el.

Azt a' ſepredéket is, a' mellyet a' malomban, és a' törő házban imitt-amott öſſze ſepregetnek, különös hordóba teſzik. Ezt nevezik *den beer*nek.

Minekutánna a' V. f. gyökeret így el-kéſzítették, 's hordókra verték; akkor oſztán Zeelandban az arra rendelt esküttt emberek jól meg-viſgálják 's próbálgatják, ha valyon nem hibáſon pakolódtak-é bé; az-az, ha valyon nem hibáson kéſzítették é el, és nem tsalárdúl pakolták-é bé; azt is meg-viſgálják, ha nem két féle van-é egy hordóban, nem égett-é meg az aſzalóban, nints-é gaz közte. Az illyet pedig a' Próbálók egy bizonyos jelből meg-eſmerik, valamint a' mosás és máſálás által meg-eſmerik, ha valyon a' Haza' Rendeléſei ſzerént kéſzűlt-é el a' Veres feſtő gyökér.

A' Zeelandi Fő Igazgatók különös Rendeléseket hidettettek az eránt, hogy mihez kelljen a' V. f. gyökér' kéſzítésében magát ſzabni a' kéſzítőnek; eggyet botsátottak-ki 28-adikán Iuliusnak, 1662.; máſikat Septembernek 29-edikén, és Octobernek 31-edikén, 1671.; harmadikat Septembernek 23-adikán, 1699.; az utólsót pedig Aprilis' 28-adikán, 1745. — Ezekben a' rendeléſekben, a' többek közt, az is ott van, hogy ſenki a' *kor kraps* V. f. gyökeret úgy ne kéſzíttse, hogy egy máſánnyi közt, két font gaznál több legyen; az *Oor onberoofde* kőzt pedig leg-feljebb 8 font; a' *gor gemeens* közt pedig leg-feljebb is 12 font.

Ha az el-kéſzűlt V. f. por a' próbát és viſgáláſt ki-állotta, és jónak ítéltetett; úgy a' Város' vagy falu' tzímerét, 's a' ſzobának a' jegyét, a' hol a' por el-kéſzűlt, reá-feſtik a' hordóra fekete feſtékkel. — Sohol ſem viſgálják olyan keményen-meg a' V. f. port, mint *Zirkzee*ben; és ez az oka, hogy a' Német Orſzági Kereskedők tsak azt nézik, hogy melyik hordón van a' Zirkzeei tzímer, ezt ők mindeniknél feljebb betsűlik, 's ha lehet, ſoha ſem veſzhek máſt.

Eddig van a' körül a' híres és igen nagy haſznu Veres feſtő gyökér körül tett munkának le-írása, mely minden hazáját ſzerető Magyarnak ſzóll, az elsőtől fogva az utólsóig. Nintsen ez ellen ſemmi ki-fogásnak helye. Híjjába menti ezzel magát valaki, hogy ſokba kerül a' gyökér *Fábrika ház*, mert nem köttetett itt egynek az erſzénnyéhez a' költség. Éppen ollyan fundamentom nélkül való a' ſzegény ember' maga mentegetéſe ez eránt, mint-ha egy, két lovas fakó ſzekerü ember ezt mondaná: Nem termeſzthetek én búzát, mert a' búza fábrikához Magyar Orſzágon 6—700 ezer ember kell, 's a' Fábrika — mely az Orſzág — 5—6000 millióba kerül. A' dohány fábrika is iſzonyú nagy költségbe kerül, 's nem építtethet a' ſzegény legény; de minthogy hellyel-hellyel tsak akad ollyan, a' ki ezt a' nagy költséget tiſzteſséges haſzonért magára vállalhatja; az által azt tselekeſzi, hogy ſok ezer ſzegény ember réſzese a' dohány fábrikájának, melyből a' következett, hogy ſok ezeren termeſztik a' dohányt nálunk. Koránt sints a' V. f. gyökér' termeſztésével annyi baj, a' Fákrikába való küldéſig, mint a' dohánnyal, a' Peſtig, vagy Bétsig való vitelig. Nem ſzükség', hogy a' közönséges Gazdák tovább bajlódjanak véle a' fel-ásásnál, 's a' Fábrika házba való vitelnél; majd akad ollyan ſzemes és előre látó áldott Kompánia, a' mely örömmel építtet fábrikát 40—50,000 forintón; ha a' két Magyar Hazában nem akadna — a' melytől az Iſten őrizzen, hogy ne találkozzon —; majd igazítunk mi kűlső Orſzágiakat, óh fájdalom! — el jönn a' Zeelandus ſzíveſen a' jó nyereségre. Mi, ha Orſzág, Vármegye, vagy nagy tehettségü emberek vólnánk, azt tselekednénk, hogy nem adnánk a' fejős tehenünket a' más keze alá úgy, hogy ő a' téj-felt, vajat meg-egye, 's az alutt téjjel ki-tolja a' ſzemünket; hanem úgy, hogy a' téj-felt 's vajat hordja a' mi tár-házunkba, a' ſzérdéket pedig egye-meg. Nem jó a' paripát más alá adni nyargalni. Ezt kellene tselekedni, hogy alkudnameg az ember 2—3 V. f. gyökérhez jól tudó fábrikás derék Belga legényt, híjja-le hozzánk eſztendei fizetésre; ezek két—három eſztendő múlva 50 fábrikáſt is tudnak kéſzíteni.

Zeelandban a' leg-derekabb V. f. gyökér fábrika kerül 100,000 forintba, 's azért mondánk hogy tehát nálunk 40—50,000-be kerűlne. Minden költséget lehet nálunk három 5-öd', sőt két harmad' réſzzel alább ſzámlálni, mint Hollándiában. Egy ſzél-malmot is, a' mely leg-alább őr annyit egy óra alatt; mint a' Magyar Orſzági ſzáraz malom 6—7 óra alatt, lehet tsináltatni nálunk 6—7 ezer forintba; az illyen malom pedig, Hollandiában rend ſzerént 25,000 forintba kerül. Ebből ki lehet húzni bátran, hogy Magyar Orſzágon tellyeſséggel nem lehet el-íjjedni a' fábrikák' építtetésétől. — *Audaces fortuna juvat, timidosque repellit.*

A

A' Schoweni ſzigetben, magában, 19 vagy 20 V. f. gyökér fábrika van, mellyek közzűl egyben-egyben, egy idén (eſztendő alatt), mely Septembertől fogva Februariusig tart, 1000 mása gyökér kéſzűl-el; e' teſzen eggyütt 20,000 mását. Ha másáját tsak a' rendes árrára 20 forintra teſſzük is, úgy megyen a' Schowen ſzigetbeli gyökér' árra eggyedűl, 400 ezer forintra. A' gyökér-termeſztő gazdák 2 fotintot fizetnek a' Fábrika' Urának egy mása *mule* el-kéſzítéséért: ha pedig úgy kéſzíttetik-el, hogy *gor gemeens* és *kor kraps*, az-az, *Oor onberoofde* legyen belőle; úgy 5 forintot kell érti fizetni. Ezt Magyar Orſzágon és Erdelyben lehet az időhöz és állapothoz képpeſt óltsóbbra ſzabni. E' ſzerént a' húſz fábrikára tett kőltség, intereſsével eggyütt 10—12 eſztendőben viſſza fordúl egéſſzen. A' 10 eſztendő után kezdődik-el a' ſzáma nélkűl való nagy nyereség *(lucrum purum)*. — A' gyökér-termeſztő föld-mivelő emberek mindjárt az első eſztendőben el-kezdik a' nyereséget; tsak egyedűl a' fábrikás Társaság vagy Város az, a' kinek a' pénze' réſze 10 eſztendeig benne fekſzik a' fábrikában. — Így ſzokott az Orſzágban a' haſznos kereskedés lábrakapni; így ſzokott a' ſzemes Törsök-atya a' Maradéka', Hazája', 's maga' bóldogságáról előre gondolkozni. Nints annál oktalanabb és veſzedelmeſebb példa-beſzéd a' világon, hogy — *biz' én nem kereſek a' fijamnak, legyen ő is ſzorgalmatos, az eb' ágyában ſzületett, mint én, 's el-élhet.* Tsak az órráig lát az illyen ember; 's azt ſem tudja hogy mitsoda fán terem tsak a' leg-közönségeſebb terméſzeti filósófia is.

Ha ez a' mi drága Nemzetünk haſznát tzélozó ſzíves Javaslásunk 's út-mutatásunk foganatos leſſz ott, a' hol illik — a' gyökér-termeſztő É. Közönségnél, hiſſzük, foganatos leſſz —, a' fábrikákat kéſzíttethető Társaságok, Urak, mondjuk, ha meg-indúlnak reá: azt ígérjük, hogy még többet is fogunk adni ezen Tudósítáſunkhoz a' fábrika' épűletéről; és a' fábrikáſok eránt Zeelandban tejendő levelezéſt ſzíveſen magunkra vállaljuk.

A' Ló-herének egy eſmeretlen neme.

Ez előtt két eſztendővel egy Barátom — *így ír hozzánk e' Levél' végin meg-nevezett Úr* — ajándékozott nékem egy kis katuja, sárga, ſzegeletes forma, igen ſzagos Ló-here magot, a' mellyet Alpesi Ló-here magnak nevezett, a' melly név alatt vette ő is mástól. Egyenes ſzívvel megvallom, hogy ezt a' magot nem eſmértem, mert ſoha még eddig az Álpesi ló-herét nem láttam; jóllehet ſokat olvaſtam róla. Minthogy pedig nekem egy talpallatnyi földem ſints, a' hol ezzel a' maggal próbát tehettem vólna, kaptam, 's adtam belőle egy keveſet egy ide-való ſzorgalmatos Gazdának illyen kéréſemmel, hogy azt vetné-el, 's vígyázna az egéſz termésére ſzor-

galmatosan, az el-vetésétől fogva hideg őszig, 's nékem az egész dolgot annak idejében beszéllené-el. Ez a' szorgalmatos Gazda meg-felelt minden kéréseimnek. — Ezen próbának a' ki-menetelét ímé itt a' Gazdaságot szerető érdemes Közönség' eleibe terjesztem, reménylvén, hogy a' természetnek ezen ajándékán több próbákat is fognak tenni a' szorgalmatos Gazdák; 's így ismét egy Jót, mely eddig el vólt tőlünk rejtve, ki-találunk.

Az én szorgalmatos emberem el-vetette azt a' kevés magot 1794-ben, még pedig egy darabotska rosz földbe; mert így gondolkodott, hogy, ha a' rosz földben valami lesz belőle, úgy a' jó földben többet reménylhetünk. A' mag igen hamar ki-kőlt, és rövid idő alatt jó magasra nőtt, és reménységünkön felyül, gyönyörűségesen mutatta magát. — A' levele neki közönséges formáju hármas, hegyesen megyen össze, és tsipkés, a' virága világos kék, 's ollyan mint a' Spanyol-, vagy veres mezei Ló-here, de kissebb mint az. Sok kurkászásom (inquisitio) után ki-találtam, hogy az, nem Alpesi, hanem *kék virágu kő ló-here* (trifolium melilothos cœruleum).

Az én szorgalmatos Ló-here próbáló emberem nem aratott-, vagy kaszált-le semmit ebben az első próba esztendőben, hanem mind meghagyta magnak: mert e' vólt leg-főbb szándékom, hogy először tsak azon iparkodnám, hogy több magot szerezhessek, hogy oztán így egy valóságos és hasznos próbát tehessek. A' múlt — 95-ödik esztendei tavaszon ismét vetett-el a' ló-here magban az én emberem jó formán, 's magam is, minthogy a' mostani újj lákó-helyem mellett egy darab földet kaptam, árendában, én is vetettem. Mint az első esztendőben, úgy most is igen hamar ki-kőlt az én magom, 's a' jó hosszú leves szárak hamar is ki-virágoztak. Mikor már a' magva kezdett érni, el-hatotta az egész udvaromat egy ollyan kedves szag, a' millyen a' meg-száraztott sárga kő ló-here virágnak a' szaga. — Az én ló-herés Barátom, a' kinek már ekkor jó darab ló-heréje vólt, minthogy nálamnál esztendővel elébb járt, el-jő hozzám, hogy a' mit a' ló-here körül tapasztalt el-beszélje; 's azt mondja, hogy

1.) Ez a' takarmány (*), a' lónak és a' szarvas marhának tsupa tsemege, 's ollyan, mint az abrak;

2.) hogy egy bika süldőnek (**), a' mely szédelgett, és már el kezdett fel-puffadni, egy marokkal ebből a' ló-heréből elébe tartott, mellyet a'

(*) Akárhogy van *Páris Pápaiban*, de ennek a' szónak az igaz értelme *Primario*, Mindenféle mezőben termett Jószág, a' mivel tsak a' szántó-vető ember bánik; *Secundario* pedig és leg-egyenesebben, Marhának készült eledel.

(**) Így hívja a' jó Magyar a' 2—3 esztendős bikát.

a' bika mohon fel-faldoſott, és ettől a' hasa jól meg-indúlt (a' *Doctoroknál:* ſedeſe *lett?*);

3.) hogy a' mely ſzakaſzt a' virágzás előtt kaſzált-le, az ujjra ki-jött; de a' mellyet a' virágzás közben aratott, az oda-maradt, többſzör ki nem jött. Már moſt majd el-lesi (ſumma cum curioſitate exſpectare eventum), hogy mi leſſz belőle a' tél után.

Én azt tartom (hiſzem), hogy ez a' ló-here Nem, ſzint' úgy mint a' nénnye, a' ſárga virágu kő ló-here, tsak *eſztendős*, és hogy a' tél után örökösön oda-marad, akár virágzáskor, akár az előtt vagják-le. Minthogy pedig 1) rend-kivűl hamar nő, 2) igen gazdag és egéſséges eledel a' baromnek, 3) igen nagy haſzonnal lehet az ugarba vetni; azért kívánom minden ſzorgalmatos gazdának javaſolni. Az én próbám, a' mellyet ebben az eſztendőben teſzek rajta, kétség-kivűl még több tulajdonságait is fogja fel-fedezni ezen ló-here' nemének. Mindent, a' mit körűlötte tapaſztalok, fogok az Úrral közleni, kedves Haza-ſiainak haſznokra

Erfurt

Gotthard, Profeſſor.

PROBLEMA.

Ki tud a' mi igen gazdag Magyar nyelvünkön két betűvel (egy magában hangzó-, 's egy, mással hangzóval tsak) verſeket írni?

MÁS.

Ki tud egy Magyar ſzót 7-ſzer egy-más után úgy belé tenni egy mondásba, hogy úgyan-azon egy ſzó 7-ſzer, egy-más után mondódjon-ki, 's jó, minden erőltetés nélkűl való értelme legyen?

* * *

Hogy kell meg-tudni, ha van-é víz a' borban.

Végy egy vaſtag nádat, kend-bé fa-olajjal, töröld-le ismét róla, dugd-belé a' borba, 's húzd-ki; ha víz van a' borban, tseppek ragadoznak a' nádra, máskép' pedig nem.

Hogy kell ki-találni, hol fekſzik a' vízbe hólt ember, a' víz alatt.

Veſs a' vízbe, a' mely tájon az ember a' vízbe hólt, egy kis fejér kenyeret. A' kenyér azonnal a' vízbe hólt ember felibe úſz, és a' felett meg-áll, melly annak a' jele, hogy ott hólt teſt vagy dög fekſzik.

A' rend kivűl való sót ki-venni a' bé-ſózott húsból.

Göngyölgesd egy tiſzta ruhába az igen nagyon sós húſt, 's tedd tiſzta homokba egy éjtſzakán, reggelre ki-ſzítta a' sót belőle.

A' papirosból az olaj motskot ki-venni.

Égess porrá holmi tsont bötyköket, ezzel a' hamuval terítsd-bé a motskot, tégy feljűl reá ſzítató papiroſsat, nyomogasd-meg meleg vasaló vaſsal, 's meg-van.

Az egéſség' fenn-tartására egy-nehány terméſzeti régulák, azoknak a' kik ezt nem tudták.

A' leg első ez: Légy vídám (a' mennyire tsak lehet) még akkor is, mikor leg-nagyobb kár vagy ſzomorúság érdekel. — Dolgozz napjában kemény munkát is, de tsak halkal, ha ſzinte nem vagy is köteles reá. — Minden munkádban elevenen forgasd magad'; de ne hebrikedj (ne vaktában sietve, mint a' vad tulok.) Sétálj tsendesen ha rá-érſz. — Keményen gondolkodhatſz, de ne hoſſzason; mikor látod, hogy már mindjárt kitalálod a' *karikát négy ſzegeletesezni*, akkor hadd-félbe, mint-ha kettévágták vólna az eſzedet; a' *nyughatatlan eſzköz* (perpetuum mobile) megtsalhat téged' is, mint minket. — Lovagolj néha, ha van módod benne, 's ha van nadrágod; a' kinek nadrága nints, ſzekerezzen. — Nyisd-ki az ablakodat nyárban, jókor reggel, ha fel kelſz; télben is, ha ſzép idő van: de a' ſzellő' útjába ne állj. — Mosd-ki leg-alább a' tsipát a' ſzemedből, ha felkelſz, a' ſzemed egéſséges leſſz. — Melegről hidegre ne menj őltözetlen, ha ſzinte nehezen ſzenvedheted is az ízzadságot; ha a' munkában meg-melegettél őltözz-fel a' munka után, 's úgy hűlj-meg. — Ha lehet mindég ugyan-azon órakor egyél. — Semmi féle kövért, kivált' sós diſznó húſt, ne egyél sokat, 's ha néha eſzel, borod legyen. — Minél több zőldséget eſzel, annál jobb; de ha gyümőlts, ért legyen. — Télben füstöld a' ſzobádat fenyő-maggal, nem ſzurokkal; a' fenyő-mag enni is jó módjával. — A' leg-kövérebb földedet ſzakaſzd-el veteményes kertnek. — Tsak akkor vágáſs eret, mikor kéntelen vagy véle; igyál juh-savót bőven, jobb az. — Tartsd melegen a' lábod' ſzűntelen, a' fejedet pedig hűvösen; nints a' ſzőrös béllésü sapkánál egéſségtelenebb találmány, jobb annál a' magyar süveg. — Tégy három-, vagy négyſzeres ſzítató papiroſsat a' talpad alá a' tsizmádba; melegebb ez 6 rőf vaſzon kaptzánál is télben; nyárban pedig az ízzadságot magába ſzíjja. — Ha folyosó (rheumatismus) van valamely tagodban, köss nyúl-bőrt rá, 's meg-gyógyúl; ha azt mondja a' Doktor, hogy nem igaz, mondjad neki: *De biz' igaz.* — Feredj (förödj) gyakran, ha lehet folyó vízben, 's télen-nyáron. — Vedd-bé a' tapaſztalt okos öregek tanáttsát mindenben, — jó az öreg a' háznál.

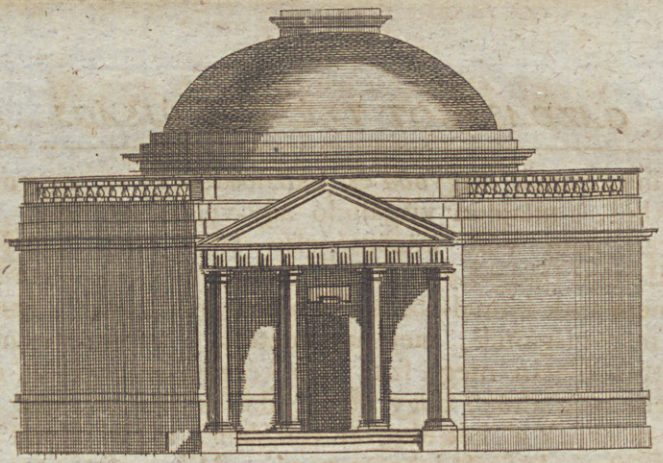

GAZDASÁGOT TZÉLOZÓ ÚJSÁG

Nro 30.

Bétsben, Auguſtusnak 2-odikán, 1796.

Egy meg-bóldogúlt Nagy Ember' sír-táblája.

Tettét tettettette, tettettetté tette;
Tétettettét ette, tettét étettette.
vagy
Tettet tettettetett, tettetté tettetett;
Tétettettetet ett, tettet étettetett. — *az-az*

* * *

Nem ſzükség' vólt oda az a' ſzó-darabotska, az-az, az az az-az az utóljan.

A' trágyáról közönségesen.

Előſſzör jegyezzük-meg ez alkalmatoſsággal jól, hogy a' mely haſznos dolgokat mi e' Gazdaságot tzélozó Újság-levelünkben hétről-hétre

bé-ſzerkeztetünk, annak *nagyobb* és haſznosabb réſze egyenesen a' mi tapaſztalásunkból, 's tulajdon viſgálódó agy-velönkből foly, és ſoha az ſemmi nyelven nem vólt közönségeſsé téve ſem könyvben, ſem Heti, vagy Hónapi Újság-Levelekben. A' mit mi jártunkban-kőltünkben láttunk, azt nem tsak ímmel-ámmal futtában néztük-meg; hanem ugyan Magyaroson meg-visgáltuk, meg-tudakoztuk, 's végire-jártunk, és úgy hánytuk-vetettük oſztán meg; ſzáz féle képpen is forgattuk elménkben, hogy mi kellene még ahoz, hogy vólna jobb és óltsóbb, mit kellene ki-gondolni, hogy annak a' két Magyar Hazában, a' hol íllyen 's íllyen alkalmatoſság nintsen, haſznát lehetne venni. Mikor oſztán egy-egy dolgot így jól meg-rágtunk; a' fejünkbe raktuk, hogy itthon már moſt kéröd-heſsük. Így egy-más után mindent ſorra vettünk, hogy meg-lehetős tele gyomorral jöheſsünk haza, 's hamar még ne éhezheſsünk. — Míg a' többire kerűlne a' ſor, addig láſsuk mire mehetünk a' trágyázáſſal, a' melyről való gondolkodásra majd minden Orſzág, de fő-képpen Anglia, Hollándia, adtak alkalmatoſságot.

A' ki e' következendő *trágya-tzikkelyt* mint valami gyöngyöt óltalma alá veſzi, annak ſoha ſem leſſz többé ſzükség' más trágya-meſterségről gondolkozni, és ſemmi kárt nem vall, ha ſoha rá nem halgat is többé ſem eggyik ſem máſik trágya hiſtóriára.

— — — — — — — — arida tantum
Ne ſaturare ſimo pingui pudeat ſola: — —
Virg, Georg. Libr. I. v. 79, 80.

Magyarúl írjuk, Magyarnak írjuk, a' kiknek mind földjöket mind ſzokáſokat azután eſmértük-meg jobban, hogy Hazánkat el-hagytuk.

At prius, ignotum ferro quam ſcindimus æquor,
Ventos, & varium cœli prædiſcere morem
Cura ſit, *ac patrios cultusque habitusque locorum:*
Et quid quæque ferat regio, & quid quæque recuſet.
Ibid. v. 50—53.

A' trágya tsinálásnak rendes módja. — Azt egy-általjában nem mondhatjuk, hogy minden a' mi meg-rothadt, és minden állatnak a' ganajja jó vólna trágyának; mert van ollyan állat is, melynek a' ganajja a' földet meg-ſoványítja 's a' fűvet is ki-perſeli, el-eſzi: de tsak ugyan igaz az, hogy van leg-alább is ezer féle matéria, a' mely mind jó trágyának, — *eggyik jobb mint a' máſik.* A' mi meg-bóldogúlt Eleink emlékeztek már a' 26, 's 27-*edik lapon* egy bogjába rakott meſzes trágya' neméről; de az a' mód, nem tsak azért nem méltó a' követésre, hogy valóſsággal drága, — e' még tsak ſzenvedhető vólna —; hanem ezen kivűl

a' gazdaságnak minden fundamentoma ellen van el-rendelve. — *Az ég alatt ne legyen*, azt mondják, *hanem valami ſzinben, hogy a' nap meg ne ſzáraſſza*; vagy, *hogy az eső, hó ki ne moſſa belőle a' 'sírt.* — Erre nem felelünk, hogy a' papiroſt ne veſztegeſsük; eléggé fel-forgatja ezt a' módot az ide alább meg-írt trágya tsinálás' módja. — A' 81, 's 82-*ődik lapon* már láttattak közelebb járni a' dolog' velejéhez: de még ez is tsak ollyan álomban látott képzelődés. — A' mi tapaſztaláſunk, 's abból következő okoskodáſunk ez:

Tsináltaſſon az ember téglából, vagy a' miből tud, egy ollyan négy ſzegeletü gödröt, mint a' méſz verem ſzokott lenni. A' ſzegény ember, a' kinek egy krajtzár is pénz, áſſon jó kemény földbe, hogy egy pénzébe ſe kerüjön. A' gödör' nagyságát ſzabja ki-ki a' birtokában való ſzántó-, 's egyéb földekhez, 's kinek mint tettzik; — a' korhel gazda, ha ſok földje van is, kitsinnyel meg-éri; a' ſzorgalmatos nagyobbat, vagy ha nem nagyot, több trágya-gödröt tsinál, mint kellene, — nem kerül az pénzbe, a' mit ez eſzik. A' gödör legyen három-annyi hoſſzú, mint ſzéles; a' mélysége pedig, leg-fellyebb is más-fél ſingnyi a' földben, azon felül pedig egy ſingnyi, mind öſſze, harmad-fél ſingnyi mélységü. Rekeſſze-el a' gödröt három réſzre téglával, vagy deſzkával, vagy paraſzt kapu forma sövénnyel, úgy, hogy az első ſzakaſz legyen egéſſzen fele; a' máſik felét pedig oſſza két felé egy-formán, úgy, hogy ez az utólsó kettő éppen ollyan nagy legyen eggyütt, mint az egéſz gödörnek fele. Ha téglával vagy deſzkával rekeſztgette-el, hagyjon a' rekeſz-falakon három vagy négy fél tégla bőségü lyukakat, hogy a' gödör' rekeſſzeinek közöſségek legyen egy-máſſal: ha pedig deſzkával; furkálgaſſa által egy-nehány helyén, a' mint a' gödör' nagysága kívánja; de úgy, hogy a' gödör' fenekéhez egy araſznyi formára is legyen leg-alább egy lyuk a' téglán, a' deſzkán pedig 4—5, — a' sövényen nem ſzükség lyukat fúrni. — A' ſzegény embernek a' sövény rekeſz, mint ſzinte a' gödör ásás, egy pénzébe ſe kerül, ha élelmes; ha pedig pénzébe kerül is, nagyon kevésbe. A' föld' ſzínén való egy ſingnyi magaſságot bé-kerítheti vájoggal is, akkor, ha a' trágyája annyira ſzaporodott. Mi, nádból is tudnánk tsinálni rekeſz-falt, — el-tartana 2—3 eſztendeig.

Az illyen trágya-gödörnek a' *nagyobbik ſzakaſzá*ba hányjon-belé az ember minden-féle marha ganajt, a' mit tsak elől-utól talál; ſzarvas marha-, ló-, diſznó-, lúd-, pulyka- (póka), tyúk-, (tik) 's egyéb ganajt; azon kivül, minden-féle ki-gondolható fa-levelet, apró gazt, ízéket, apró gyomot, füvet, gyökeret, ſzemetet, böndő- (inteſtinum) beli motskot,

a' mit a' mészáros az úttzára hány, rothadt gyümőltsöt, vén szarvas (*) és gerággya ganajokat, — egy szóval mindent, a' mi könnyen el szokott rothadni; tsak tsupán arra az egyre kell vígyázni, hogy követ, tsontot, fát, 's egyéb kemény dolgokat nem kell közzé hányni, mert ezek tsak a' helyet foglalják és a' trágyázónak bajt 's bosszúságot okoznak. Mikor a' gödörbe valamit belé hányunk, mindenkor el-egyengessük, és keményen megtapodjuk, 's ha nem nyirkos dolgot hánytunk belé, mint az ízék, szemét, marha-vatzok (alom, ágy); ollyankor nem árt egy kevés földet is reá hinteni 's úgy meg-taposni. — A' *középső szakasz* gödör tsak arra való, hogy ha az embernek szőlője van, vagy ollyan vetése 's veteményes kertje, a' melly fínomabb trágyát kíván; tehát ollyankor ebbe kell hányni a' galamb-, tyúk-, lúd-, juh-ganajt, 's ezt úgy tartja az ember, mint az írat. De a' kinek szőlője 's ollyas könnyű trágyát kívánó veteménnye nintsen, annak nem szükséges ez a' második rekesz. — A' *harmadik rekesz*, mely két—annyi mély mint a' többi, arra való, hogy a' két ganajos szakaszból ki-szivárgó 'síros lé abba fojjon. Ebbe kell önteni azt a' leg-kövérebb 's leg-nagyobb haszru trágyát is, az ember ganajt. Ez a' leg-drágább jószág, a' mi a' gödörben van; ezt híjjuk *vajas trágyának*. Nints jobb az ember ganajnál; semmi az, hogy szagos, a' betsületes ember' szájába is beléillik ez: *Lucri bonus odor ex re qualibet.*

A' trágya-gödröt nem kell bé-fedni, hadd ázzon nyáron, hadd süsse a' nap, hogy főjjön; nem árt annak sem nap, sem eső, hanem inkább haszrnál: de télben bé kell fedni, hogy hóval tele ne hordja a' szél. A' Vajas-trágya gödröt pedig télen-nyáron bé kell fedni. — A' ki a' gödröt téglából vagy kőből építteti, hagyja magossabban a' föld szinénél egy singnyivel, a' mint oda fel mondánk, — ha magossabb lessz valamivel, sem árt.

Így szokták a' trágyát tsinálni pénz nélkül. A' szorgalmatos ember, a' kinek a' munka kenyere, többet is tselekedhetik ennél; mi többet is beszélhetnénk még arról, hogy, hogy lehet ezt a' trágyát még jobbá tenni; de az észnek is kell egy kis egér-útat adni, hogy magát futtassa. Itt tsak fundamentom van, mert tudjuk hogy a' Magyar észnek tsak egy kis nyílás kell, 's úgy megyen mint a' villámás. — Minél régibb a' jó hegyen jól bészűrött bor, annál jobb: a' trágya is 'sat. — Az életre termett szorgalmatos emberen fog a' szó, nem elégszik-meg azzal, a' mit a' Nagy Apjától tanúlt, hanem minden nap tanúl hozzá. Hóltig tanúl a' jó Pap. — Nem jó a' szántó-vetőnek azt tudni, hogy a' Magyar föld igen derék, mert

(*) Így nevezik az al-földön a' marha ganajos szalmából, marha fékvéséből tsinált messze-látó dombot és kerítsét.

mert azután a' homokot is agyagnak látja. Békés, Tsongrád, Heves Vármegyékben, a' Kunságokon, 's a' Jászságon is van trágya alá való föld, rosz föld, ha nem 'sírozzák; — nem egyszer-kétszer tapasztaltuk, — hát más felé hogy ne vólna? — A' ki magát szereti, trágya gödröt tsinál. Jobb addig trágyázni, míg az ember a' szarvason hasal, a' tüzelőben pipázik 's pirítja a' hasát, — őszszel, nyomtatás után, 's télben, mikor az idő engedi.

A' trágya tsinálásnak másik módja 's neme. — Hollándiának minden lapájos Tartományaiban, a' hol t. i. számtalan víz tsatornák vagynak kivül-belől a' Városokon, 's falukon, a' trágyának ez a' tsudálatos neme is vagyon. — Egy-nehány paraszt gazda össze-adja magát Társaságba, — mert 50 kéz többet el-végez ám egy nap', mint két kéz 30—40 nap'; meg-mutatták már ezt minden-féle fábrikák —, 's ez a' Társaság tsináltat 15—16 kis hajót, melynek a' hossza mint-egy 5 ölnyi, szélessége pedig két sing, a' feneke egésszen lapos, hogy ne izegjen-mozogjon, a' vége ollyan széles mint a' közepe, hogy négyet—ötöt egy-más végibe lehessen szorosan raggatni; éppen ollyan, mint-ha egy hídast (kompot) négy felé hasítanának hosszára. Illyen 4—5 hajót egy-más végibe raggatnak, mellyen két—három ember van. Ezek el-indúlnak a' Városon 's Város alatt a' tsatornákon, melynek rend szerént tsak egy ember magasságnyi vize vagyon. Mindenik embernek van a' lábán egy ollyan tzombig érő ökör bőr tsizma, mint a' Magyar Országi nád-vágó tsizma. Mindeniknél van a' hajókázó rúdja mellett egy mereggyű (*), a' mellyel a' víz' fenekére lenyúl, a' fogó-végit a' vállának veti, sárral tele merítve fel-húzza, és illyen iszappal a' hajóit tele szedi. — Ez a' *béka nyálból, vízi fűvek' gyökeréből, porból, gazból*, egybe-gyűlt iszap az az igen derék Belga trágya, az a' híres trágya, a' melyből a' leg-jobb veteményes kerteket formálják. —

Præsertim incertis si mensibus amnis abundans
Exit, & obdúcto late tenet omnia limo:
Unde cavæ tepido sudant humore lacunæ.
Virg. Georg. Libr. I. v. 115—117.

Mikor már minden hajót meg-raktak tsordúltig, ki-tolzítják a' veteményes kertek, 's szántó-földek között való tsatornára, ott a' partra lapáttal ki-hányják, 's többért mennek. Egy Hét alatt, két izmos Belga, hord

*) Így hijják magyarúl azt az Y formáju rúdra tődzött háló zatskót, a' mellyel a' vízbe bé-rekedt halakat ki szokták szedni a' halászok. Akár-mi legyen a' gyökere ennek a' szónak, — *merő gyűszű? merő* (tsupa) *eggyűgyű?* vagy *merő tyű? meredjen ű* vagy *ő?* — mi nem tudjuk: igaz ez eddig, hogy ősi Magyar szó. — Több hijja is van még Páriz Pápainak.

hord a' partra annyit, hogy meg lehetne vele terhelni 100, négy lovas szekeret. Illyen iszapjok nekik mindég több van kelletinél, úgy hogy néha a' harmadik esztendőst is ott éri az újj. Ez a' sár meg keményedik osztán idővel, sőt a' dudva is fel-veri, azonban meg-hasadozik, éppen úgy, mint a' Magyar falukban való ki-száradt tavak' feneke, de meg nem szárad, mindenkor nyírkos. Illyennel trágyázzák ők leg-inkább a' kerteket, a' mellyekben minden-féle enni való zöldség vagyon. Ezzel trágyáznák gondoljuk, a' homokos szőlőt is, ha vólna, de nekik egy talpallatnyi szőlő-termő földjök sints. Ez, a' homokos földet is sikeresé teszi, mert nem sóványodik-, 's nem gőzölög-el, mint a' ganaj idővel. A' káposzta földeket, szőlős-, és akármi féle veteményes kerteket, ha nem nyirkos a' földjök, jó ezzel trágyázni, 's jobb mint akármivel. Magyar Országon illyen, 's ennél sokkal jobb iszapot széltire lehet találni. Nem kell 'hát szélnek botsátani a' jó Pap-szót, meg-kell próbálni.

Az a' nagy hasznok is van még a' Belgáknak az illyen iszap' szedéséből, hogy a' tsatornáknak igen szükséges tisztítások ingyenbe esik. Hogy még azt a' helyet se veszesék-el, a' mellyen a' ki-hordott trágya fekszik, úgy tselekesznek, hogy a' tsatorna' partját, a' hol eggyik esztendőben az iszap feküt, de már onnan el-hordódott, meg-szántjak tavaszszal árpa alá, a' mely ollyan árpát terem, hogy maga a' természet bámúl belé. Tudja a' Belga mit tsinál! — Illum, si *proprio* condidit *horreo*; —

Horat.

(A' 31-edik Heti-számunkban el fogjuk beszélleni, hogy melyik ganajnak mi a' természete, és melyik mitsodás földre jó; főképpen pedig azt, hogy, hogy kell a' vajas trágyának hasznát venni.)

A' lovas gazdákhoz.

Mi annak az oka, hogy Magyar Országon igen ritka szántó-vető embernek van *tsak két lova*; hanem négy, hat, 's nyóltz, rend szerént; minden más Országokban pedig többnyire kettő-kettő, ritkán négy? Erre egyenesen meg-felelni, nem egy könnyű. — Oka lehet az, hogy nállunk nagyobb bősége van a' lónak, mint másutt; óltsóbb is 'hát, mint másutt; könnyebben lehet tartani, mint másutt; azomban, talám a' föld is keményebb, nehezebben szántható, mint másutt? az útak terhesebbek, mint másutt? 'sat. — A' két utólsó ok semmit sem ér: mert, jóllehet a' Magyar föld sok hellyeken ugyan ád dolgot az ekének, kivált' ha gyepet töretünk; de sok hellyeken ollyan puha, hogy tsak játék szántani, vagy pará's vagy homokos; még is ollyan hellyen is négy 's hat lovas gazdák vagynak többnyire. Az út is nállunk őszel 's a' lágy teleken, valóban terhes ugyan, de egesz nyáron által, 's néha tavaszokon is, többnyire ollyan, mint a' deszka

mely-

melynek egy jó tanú-bizonysága az, hogy nállunk számtalan sok a' fakó (vasatlan) szekér, mely mindazaltal az útat könnyen ki-állja; más Országokban pedig nintsen. Más Országokon ha meg-nézzük az útakat, el-bámúlunk belé: nem segít azokon sem nyár, sem szárazság, mert vagy köves, úgy hogy a' lelket is tsak-nem ki rázza az emberből; vagy pedig az égig kell kapaszkodni. Mellyik Magyar Kotsis merne el-indúlni, nem mondjuk hogy két lóval, mint a' Svájtzer- (Helvetus), és az Olasz-Veturinó (szekeres), hanem bár négy lóval is, hogy az egész Európát keresztűl-kasúl össze járja? Melyik húzatná által két lóval a' terhes kotsit Rómától Lorettoig az Appeninuson, mint az Olasz? Zürichtől Lucernig azon a' rémítő hágon, mint a' Svájtzer. S osztán, másutt is vagynak ollyan nehéz szántó földek, mint a' miénk. A' Brabántiai föld éppen ollyan, mint a' leg-jobbik Kunsági föld; még is tsak két lóval szántják: az egész Déli Europa' földje pedig, ha nem hegy-völgy, tehát köves, galatsinos, a' mely az ekét jobban meg-rángatja, mint a' taratzk, a' mellyel ollyan sok baja van a' Magyar parasztembernek; még is tsak két lóval szántják.

Úgy gondolkodnak talám a' mi négy 's hat lovas szegény embereink, hogy hasznos gazdaság az, ha az embernek négy rossz lova van, két jó helyett; 's hat, négy helyett? nagyon meg-tsalják magokat. Nem jobb vólna-é azon a' takarmányon, a' mellyet négy (*) görts ló esztendőn által el-potsékol, két derék lovat tartani? a' mellyel éppen annyira lehetne menni, ha tovább nem, mint a' négy görtsel; azomban nem vesztegetné az ember a' lelkét vele, nem tőltené híjjába az idejét, nem emelgetné, mint a' görtsöket úton, út-félen, 's a' mi leg-nagyobb, nem attázódna a' kotsis, nem (**) husángolná, esztekélné azt az ártatlan dögöt ollyan baromi módra, mint némellyek szokták. — Az illyen Kotsissal ugyan a' szemes gazda úgy szokott bánni, hogy mikor a' kotsist a' ló pőrölyözésen kapja, neki fordítja a' husángot, 's úgy meg-tántzoltatja, hogy eszén sints a' kotsis. Keserű a' jó gazda kotsisának a' ló nyaggatás!

Nem vólna bolondság meg-próbálni az illyen *két 's négy jó* lovas szokást lábra kapatni, 's a' selejtesét a' Tzigányokra bízni. Alig-ha így meg-szorúlnánk takarmány dolgában: ha pedig a' takarmány felesleg van, jó az a' tehénnek, ebből is ki lehet azt venni, még talám bővebben, mint a' bosszúság-szerző rossz lóból; 's osztán az ökör-tinók is jobban fel-veszik attól magokat, mint a' szalmától. Az abrakot pedig meg-ehetjük magunk is annak idejében, ha sok.

A.

(*) Ez a' rossz lónak az igaz neve.

(**) A' *husáng* vagy *suhartz* egy ollyan 3—4 esztendős le-vágott fiatal fa, a' melyből szokták tekerni a' gúst.

A' ſzük Takarmány' idején, hogy lehetne a' ſzéna ſzükségnek eleit venni?

A' ro's-ſzéna, vagy éretlen ros-vetés kéttség kivül leg-jobb és leg-egéſségeſebb ſzéna a' ſzarvas marhának. Jó vólna tehát egy darab jó ugarat erre a' végre el-ſzakaſztani. Az íllyen földet már Novemberben vagy Decemberben, ha már meg vólt úgarolva, ismét fel kell ſzántani, télen által meg-trágyázgatni, Martiusban ismét meg-forgatni, Aprilis-, vagy Majusban pedig kereſztül ſzántani: így oſztán minden munka el-követődött rajta, a' mit tsak egy jó ugar kíván. A' földje' terméſzetét ki-ki maga jobban esméri, a' ſzerént bánjon 'hát véle; ha annyi ſzántáſt nem kíván a' föld, jó: ez a' négy ſzántás a' leg-roſſzabbik földnek is elég. Az, a' körül való dolog mindég meg-eshetik akkor, mikor a' mezei embernek másképp' is kevés, vagy ſemmi dolga ſints. Ha ſzükségesnek ítéli valaki, meg-ſzánthatja még egyſzer Juniusban is, még pedig ekkor már mag alá, 's veſſe-bé jó ro'ssal ritkábban mint ſzokás; de újj ſzántás nélkül is be lehet vetni a' negyedik meg-mondott ſzántás után; 5—6 héttel utánna még nem késő. A' jó Magyar földet két ſzántás után is jó reménységgel bé lehet vetni; t. i. őſzel ugarolja-meg, tavaſſzal ſzántsa-fel a' mikor rá-ér, 's Junius tájban veſſe-bé, ha látja, hogy ſzükön mutatja magát a' takarmány.

Minthogy ekkor tájban, Juniusban, Juliusban, rend ſzerént ſzámot tarthatunk a' jó meleg esőre: kevés hetek múlva azon veſſzük éſzre (magunkat), hogy ollyan a' ro's-kaſzállónk mint a' virág, melynek ſem ſzáraz, ſem nedves őſz többé nem árthat. Septemberben minek-előtte ſzárnak venné magát, 's a' fejét hányná, le kell kaſzálni 's jól meg kell ſzáraztani renden, mint a' parlagi-ſzénát; és tsak ebből áll a' mit véle kell tselekenni. Ebből a' le-kaſzált ro's vetésből leſſz oſztán eſztendőre a' leg-gyönyörűségeſebb aratás; mert ez jobban neki kéſzült a' télnek, mint a' késői vetés; — kivált' ha egy kevés Hollandiai trágyával, iſzappal véknyan bé-teríthetnők 's el-borohálnók. — Profeſſor *Adelich* Úr, Erfurtban, tett egy próbát ezen, egy darab roſſz földben, és Septemberben igen gazdag ſzéna kaſzállása lett, következendő eſztendőben pedig ollyan ſzép, sűrű, és nagy tallóju ro'ssa, (*) mint az erdő.

Hogy a' tyúk ſokat tojjon,

Adj neki *tsak tsupán egyſzer* apróra morsolt nyúl-ganajat vizes korpában.

(*) Így fejezik-ki magyarúl az igen ſzép vetéſt: és ez nem azt teſzi, mintha bik-fa tőke vaſtagságnyi lett vólna egy-egy ro's-ſzár.

GAZDASÁGOT TZÉLOZÓ ÚJSÁG

Nro 31.

Bétsben, Auguſtusnak 9-edikén, 1796.

A 30-adik Heti-ſzámban félbe-ſzakaſztott Trágya-Tzikkely' fojtatása; melyben külömb-külömb féle ganajnak tulajdonsága adatik elő.

A' ganajnak haſznát ſzoktuk venni az el-élt 's el-tsigázott földnek meg-elevenítésére; 's a' hibásnak meg-javítására. A' földnek terméſzete 's tulajdonsága annyi, a' mennyi féle a' ganaj, 's annak tulajdonsága, 's haſzna. Némely föld igen hideg terméſzetü, vizenyős és nehéz; némely ellenben ſzáraz, meleg, és könnyű vagy parás: úgy, van ollyan ganaj is a' mely meleg, tüzes és könnyü, a' míllyen p. o. a' júh-, ló-, galamb-, 's egyéb ganaj; ellenben vagyon kövér, azonban hűvösítő, mint a' (*) ſzarvas marha-, diſznó-, 's más íllyen vaſtag leves ganajok.

Valamint hogy az orvoſságnak ellenkező terméſzetünek kell lenni a' nyavalyával; a' tüzes vérü embernek ſavó, thee, 's leves étel kell, a'

(*) Jóllehet más állatoknak is vagyon ſzarvok: mindazáltal a' *ſzarvas-marhán* tsak a' *bikát*, *tehenet*, *bivalyt* 's ezeknek a' *Nemét* érti a' jó Magyar.

gyenge gyomrunak pedig bor: úgy, a' fzáraz és paráis földnek, a' homoknak, fzarvas marha-, 's difznó-ganaj, hogy azt meg-kövérítse 's fzívosabbá tegye; a' hideg, vizenyős és feſzes földnek pedig fzáraz és forró terméſzetü, a' juh-, ló-, 's (*) apró-marha ganaj jó.

A' ganajnak két külömböző tulajdonsága van: az eggyik ollyan — hirtelen való érzékeny melegséget ſzerez, a' mellynek különös nagy ereje van, mint p. o. a' ló- és öſzvér-ganaj, míg újj vagy friss; a' máſiknak pedig kövérítő 's gyümöltsöztető tulajdonsága vagyon.

A' ló-ganajnak a' kertekben, télben, hozzá haſonlíthatatlan haſzna vagyon; mert minden veteményt egéſz télen által meg-tart életben, és annyit tselekſzik, mint a' nap' melege nyárban. A' ló-ganajnak (s a' tserpornak) köſzönjük minden tavaſzi újjságunkat, kerti zöldségünket, a' ſpárgát, ugorkát, újj dinnyét, ſaláta', kápoſztát, retket, 's egyebeket. A' ló-ganaj leg-jobb a' hideg ſovány földnek meg-javítására, — azt pedig bőven verhetjük gödörre —; néha pedig árt is a' földnek, ha magában, azon leveſen, friſſen akarjuk haſznát venni; ha pedig nyárban, tsak véknyan hintjük a' földre, kevés haſznot ígér: mert a' nap minden erejét 's levét kiſzíjja, úgy hogy azután tsak ollyan, mint a' török vagy ſzalma. A' veteményes, 's hideg kemény kápoſztás kerteknek leg-jobb ez; a' ſzántó- vagy gabona-termő földbe nem javaſoljuk más ganaj nélkül, mert tsák a' ſok ſziségtelen ſzalmát neveli.

A' *ſzarvas marha-ganaj* meleg terméſzetü földnek jó, a' ló-ganaj pedig, a' mint mondánk, hidegnek: ha a' kettőt eggyüvé keverjük, úgy, majd minden féle földnek igen derék trágya; némely földre nézve pedig tehetni még hozzá iſzapot is.

A' *juh-, 's vad állatok' ganajja* egy terméſzetü, tsak igen keveſet külömböz egy-mástól, 's azt tartják róla ſokan, hogy a' hideg nyirkos földnek leg-jobb. Jó is ez valósággal, kivált' ha az ember porrá töri, 's véknyan a' tavaſzi vetéſen el-ſzórja, — egy nyilasba 5—6 ſzekérrel.

Brabántziában, Flandriában, Frantzia Orſzágnak az éjſzaki réſzében, oſztán meg, Dijon, Meaux, Saint Menehoud, (olv. Dison, Mó, Szemmenü) körül így ſzoktak tselekenni: A' juhot éjtſzakára egy kerítésbe zárják, a' melynek a' földjét bé-terítik tiſzta homokkal 5—6 hüvelyknyi vaſtagságra. Azután minden éjtſzakára újjabb-újjabb homokot hintenek a' homokra, 's hetiben egyſzer ki-tiſztítják az aklot: mert a' juh-húgy és ganaj eggyütt igen derék trágya, és meg-lehetős drága; de a' mellett leg-jobb is az ollyan föld-

(*) Apró-marhának hijják alsó Magyar Orſzágon azt, a' mit felső Magyar Orſzágon (talám Erdelyben is) barom-finak hívnak, t. i. minden ſzelid vagy házi ſzárnyas állatokat.

földnek, a' mely tellyességgel semmit sem akar teremni (*). Azzal tartják némellyek, hogy ezzel minden-féle földet gyümöltsözővé lehet tenni.

Mások dítsérik a' *disznó-ganajt*, 's azt mondják, hogy ez leg-jobb és leg-kövérebb trágya, és hogy egy szekérrel belőle, teszen annyit, mint

(*) *Alább meg-írt, nagy Érdemü, szorgalmatos Baratskai Gazdának érdemes Leveleben, a' többek között, e' vagyon:* — — — Én pedig kívánnék az Úrnak tapasztalásával élni. — Pest Vármegyében való Jószágotskámban vagyon egy meg-lehetős nagyságu darab földem, a' melly szél-hordta homokos lévén, és sem mezőt, sem máft nem teremvén, szándékoztam erdőnek tsinálni. 'Próbát is tettem már; két esztendőben nagy darabot belőle fel-kevertettem, 's makkal bé-vettettem. A' makk meg-lehetősen ki is kelt, de az ürgék igen sok kárt tettek benne mindjárt tavasszal, a' jövések' tövét el-rágták; azomban az esztendő is száraz lévén, minden fáradságom hasztalanná lett. — A' *Gazdaságot tzélozó Újságnak 25-ödik Heti-számjában, a' 200-'s 201-edik lapon* olvasám, hogy *Nyír-fa maggal kellene, a' makkal eggyütt, a' földet bé-vetni*, sat: de az a' kérdés, hogy lehessen a' nyír-fának magvát vetni? Az alsó szomszédunkban, Felséges Albert Hertzeg' *Pesztér*-nevezetü pusztáján, a' hol tőlgyes is igen szép vagyon, nyír- és nyár-fával egyvelgest, a' föld hasonló homokos az enyímhez, de nem ollyan (**) butzkás, szél-hordta dombos, hanem lapájos. Az enyímmel 'hát több baj lessz. Már sokat iparkodtam, és tudakoztam értelmes emberektől, 's gyakorlott parasztt emberektől is, hogy mi-módon lehetne a' nyír-fának magvát fogni? mikor? mely' időben magvadzanak? de még eddig semmire se mehettem. Gondolom pedig, hogy ha ezzel bé lehetne a' földet vetni, úgy, a' szél-hordásnak ellent lehetne állani.

Ebben tehát ki-kérem az Úrnak tanáts-adását, akár különösön, akár — mely talám még jobb lenne, hogy nem tsak nékem, hanem más fele-barátinknak is használna — közönséges Leveleiben; és mihelyt erről valamit hall az Úr, ne sajnálja tudtunkra adni. — Ezen barátságos tudakozódásomnak jelentése mellett, 'sat.

idősb *Szűts Péter.*
Vármegye' Tábl. Assessora.

Mihelyt vagy eggyünnen, vagy másunnan annyi világosodást vehetunk, hogy ezen tudakozódásra hasznonal felelhessünk-meg; el nem múlatjuk szives szolgálatunkat. Mostan pedig éppen azért hoztuk-fel ez alkalmatossággal ezt az érdemes Levelet, hogy ha talám az Érdemes Írója, 's mások is, a' kiknek illyen állapotbeli földjök volna, a' jun nyájnak akolra való szorításra által leg-alább annyira menni próbálnának, hogy az ollyan föld nyirkosodna-meg, 's kapálló d na ősze, mellyel azután könnyebb' lenne bánni. Hollándiának Sticht (Utrecht) nevü Tartománnyában, *Driebergen* nevü faluban, melynek a' földjén sok ollyan butzkás Darabok vagynak, tapasztaltunk mi egy módot, mely által a' Belgák annyira mennek, hogy az ollyan rossz földön is meg-lehetős tőlgyes és bikkes erdőt tsinálnak; mely földben a' bikk fájok 2 lábny vastagságra rend szerént meg-nő, szép sima, magas, egyenes mint a' gyertya. Mihelyt időn lessz, a' többekkel eggyütt meg-írjuk

(**) *A' G. tz. Ú. Írói nem szégyenlik meg-vallani, hogy ezt az igaz ősi szót soha még eddi szájokon ki nem botsátották. Páriz Pápai emlékezik a' gyökeréről, mely annyit tészen, mint* tzomb, *vagy bötyök, tag, darab, görts:* innen, *butzkás* teszi: *tzombos, darabos*

két szekér más-féle ganaj; 's hogy c' vólna leg-jobb trágya a' fáknak, főképpen a' körtvély-, és alma-fáknak, a' mellyek könnyű parás földben vagynak. Jó ez azon-kivűl, gyep vagy kaszálló trágyának is. Mi tapasztaltuk ennek a' trágyának nagy haszná t a' szép gyümölts-termő fák körűl, Európának fás Paraditsomában, Piemontban, nevezetesen *Felizano*ban, Alekszandriához két kis Magyar mér'-földnyire.

Galamb-, tyúk-, lúd-ganaj meg-javítják a' Marha-járó-, kaszálló-, 's szántó-földet minden ganaj felett. A' hegyi alj szőlőnek is ez jó. A' galamb-ganaj leg-jobb kaszállónak és gabona alá való földnek; de nem kell mindjárt trágyázni véle, mihelyt a' galamb-házból vagy dútzból ki-szedjük, hanem hadd álljon egy darabig kivűl, hogy a' levegő ég járja-meg, édesedjen-meg, 's mennyen-el a' tüze.

Kivált-képpen jó ez, a' hideg természetü, nedves és agyagos földnek, mint a' mint mondánk, az alj szőlőnek; de meg kell szároztani elősször; mert ha nedves, össze kolontzosodik (tsomódzik); ha pedig a' szároztás után is galuskás mint a' puliszka (sámiska), úgy, öszve kell földel kavarni, 's úgy kell el-hinteni.

Mások ismét, hírelik a' galamb-ganajt, 's minden-féle apró-marháét, hogy a' vólna leg-jobb trágya a' Spárgának, földi epernek, 's holmi virágok' neménck

Azt is mondják jó tapasztalásu 's próbált Kertészek, hogy a' galamb-ganaj igen jó az ollyan fáknak, a' mellyeknek a' levele könnyen meg szokott sárgúlni, ha ollyan szabad mezőn vagy magános helyen vagynak, a' mely inkább hideg, mint meleg; de az illyen ganajnak jó, három—négy esztendeig a' ganajos gödörben heverni, hogy a' tüze valamennyire meg-kisebbedjen.

Őszel szoktak ezzel trágyázni, és tsak kevés is elég belőle. Dítsérik ezt, hogy igen hasznos a' hideg és nyírkos földnek, ha t. i. az ollyan fa alá, melynek a' levelei meg-sárgásodtak, egy hüvelyknyi vastagságra elterítődik, és ha az ember egész Martziusig ott hagyja.

A' *szárnyas állatok*' meleg *ganajja*, mely tele van homokkal, sokat segít a' vetemény' nevekedésén, és sokkal hirtelenebb dolgozik, mint a' fűvel élő állatok' ganajja.

Ha igaz az, a' mit *Plat Húgh* mond, hogy egy szekér bé áztatott élet (ros, búza, árpa, sat.) inkább meg-javítja a' földet, mint 10 szekér ganaj: úgy még igazabb az, hogy, ha az az élet a' marha' hasán keresztűl megyen, még nagyobb ereje vagyon.

Az *ember-ganaj*nak nints párja, a' hideg vad földbe, kivált' ha más ganajjal és földel össze keverik.

Min-

Minden-féle trágyánál leg-jobb pedig a' nagy *Városok' útszáinak a' ganajja* vagy *szemetje*, mellyek között a' Bétsi a' leg-első, minthogy itt leg-több ló fordúl-meg az útszán, az egész világon. Páris, jóllehet három annyi, London pedig négy annyi, még sints harmad' résznyi kotsijárás bennek. A' gyalog-járás is sokat teszen ugyan az illyen trágya' jóságában, de fő benne a' ló ganaj.

Éppen illyen ganaj az, a' melyről mi emlékezénk a' 30-adik Hetiszámban, a' nagyobbik rekesz trágya-gödör' alkalmatosságával. Az, az a' *sepredék*, a' mellyet minden szegény ember talál télen-nyáron, az istállójában, istállő előtt, marha akolban; nyárban pedig a' szűrű széleken körös-körűl. — Jó pénz bánya a' szorgalmatos ember' trágya-gödre.

Nints párja az illyen tragyának, az agyagos szívos földben kivált'; mert ez által jobban el-oszlanak azok a' kő forma nagy rögök (göröngyök), mint akármi-féle egybe-kevert más trágya által. — A' ki a' nagy Városok' útszáinak a' szemettjét magáévá teheti ingyen, úgy, hogy csak a' seprés' és ki-hordatás' árrát fizesse-meg a' munkásnak; az soha azt a' költséget meg nem bánja; mert kétszeresen, leg-alább is, vissza veszi a' földjéből. Szántóföldre, kertre, rétre, kaszállóra, mindenre jó ez, egy szóval. — Ezek a' leg-közönségesebb és leg-jobb trágya' nemeinek tulajdonságok.

(A' 32-ödik Heti-számban következik a' Vajas trágyával való bánás, ahoz való szekér, és azon trágyának nagy haszna.)

PROIECTUM

Minden ember látja azt már rég-ólta, hogy sok Társaságoknak Magyar Országon és Erdelyben ollyan öltözetek vagyon, a' mely vagy *drága*, vagy, ha nem drága is, *testi-lelki tereh* a' nyakokban télen-nyáron; vagy pedig, *drága is*, *alkalmatlan is* és *egésséget rontó egyszer 's mind*. Némellyek ollyan vastag és meleg köntöst viselnek télben, a' melyben bizony *Nova Zemlá*ban is ki-állhatnák a' telet, azomban, leg-alább is 30 forintba kerül tsak az eggyik darabja; nyárban pedig, mikor a' maga bőrit is alig bírja az ember, egy igen meleg, földig erő vastag rása (kasimir), jó vastagon földig meg-béllelt köntössel meg nem érik, a' gatyán, ingen, posztó nadrágon, lajbin felyűl; hanem még mind-ezeken felyűl is egy földig érő vastag posztó ponyvával terítik-bé magokat, 's a' mellett, a' térdig érő tsizmát sem felejtik-el: 's a' mi leg nagyobb, e' mind fekete. — Áldott terméset, hogy tsúfolják a' te rekkenő Augustusi melegedet! — Némellyek télen-nyáron egyre, egy, nem tudná az ember ki-nevezni, mitsoda bika bőr vastagságu szűr köntöst terítenek a' nyakokba, a' mely hogy annál melegebb legyen, jó rántzoson körül kötözik a' derekokon nyárban is. Soha a' mi meg-bóldogúlt Sz. Atyáink közzűl egy sem parantsolta, se nem kívánta ezt a'

teſten való kegyetlenséget: ellenben, aztſem kívánta, hogy télben tsizmát 's kaptzát ne húzzunk a' lábunkra. Áldott filósófia! a' mely meg-tudja külömböztetni a' nyarat a' téltől, a' mi P. P. tudóſinknál.

Hogy a' ſzent hellyeken hoſſzú ruhában jelenjünk-meg, ezt minden méllyen gondolkozható ész által láthatja, mert ott néha térdelni, néha meg kell magát hajtani a' ſzent Hívatalosnak az Iſten előtt artzal, 's a' nép előtt háttal; a' melyre a' hoſſzú ruha illendő, 's el-múlhatatlanúl ſzükséges: de másoknak, a' kiknek az illyen dolog nem hívatalok, a' hoſſzú ruha tellyességgel nem ſzükséges.

Mi, ha egy tanuló Társaság' Igazgatói vólnánk, ollyan őltözetet találnánk-ki, a' mely télen jó meleg, nyárban pedig tsak tsupán teſt-takaró, azomban igen tiſzteſséges és óltsó lenne. P.o. Nem jó vólna-é illyen őltözet:

1.) A' hajat úgy el-vágni, hogy hátúl tsak két újnyira nyúlna le a' köntös' gallérára kereken. Az üſtököt pedig úgy, hogy mikor el-nyírődik, tsak egy hüvelyknyi maradjon; a' mellyet vizzel reggelenként hátra lehet ſzoktatni 's le-fektetni: három hüvelyknyinél nagyobbra ſoha ſem hagyni nőni. Az íllyen üſtök el-nyírésnek ez a' leg-nagyobb haſzna, hogy az íllyen ember' feje igen ritkán, vagy ſoha ſem kopaſzodik-meg. A' huntzfutkát (fül előtt és hátul való hajat) úgy vágni-el, hogy a' haj a' fület bé-takarja, nem úgy, hogy az a' haj a' fül elébe válaſztódjon-el, a' melynél vadabb nints; hanem hogy a' hátúlsó hajjal egy húzomban, egy fél karika forma kerekséget tsináljon.

2.) Negyed' fél hüvelyknyi ſzéles karimáju kerek kalapot viſelni, melynek a' tetéje egyeneſen fel-felé menvén, négy egéſz hüvelyknyi magas legyen. Az íllyen kalapot télben lejjebb lehet nyomni, nyárban pedig a' meddig tettzik; a' ſzél ſem kapja-el egy könnyen. A' karimája, eső, hó, meleg ellen nagyon jó; nem kell óldozgatni, kötözgetni, 's póráſzokon tartogatni, mint a' hajó vitorlát. — Ennek az árra — — — — — — — — — — — 1 fl. „ kr.

3.) Fél □ fejér gyólts nyakra-valót viſelni, ollyat, a' mely háromſzor éri kereſztül a' nyakat, 's hátul igen kis tsomóval kötődhetik-meg. Télen, hogy meleg legyen, belé kell hajtogatni egy más-fél araſznyi hoſſzú, három újnyi ſzéles, egy kis újnyi vaſtagságu, pamuttal vagy tiſzta juh-gyapjúval (gyapottal) meg-tőltött gyólts párnátskát. — Illyen két nyakra-valónak, 's egy párnának az árra leg-fellyebb is 1 — „ —

4.) Inget 's gatyát a' ſzokás ſzerént, tsak-hogy az ing' (imeg) galléra három újnyinál ſzéleſebb ne legyen, 's fonalból ſzőtt két gombja legyen; mert másképp' bajos a' nyakra-valót reá kötni. Az ing' újja pedig, könyökön alól ſzűkes legyen. A' gatyának ſem ártana, ha alól ſzűkebb lenne, 's váſzon talpallója vólna, hogy ne kellene tekergetni, 's a' láb-

láb-szárt ollyan forróban tartani nyárban. — Az illyen ing és gatya, ha nem nyalka, négy darab kerül — — — — 3 fl. 30. kr.

5.) A' téli rövid és újjatlan dolmánynak legyen igen setét-zöld posztóból az eleje, igen apró szőr gombokkal és két sor vékony sinóru gomb-házakkal magyarosan; a' hátúlja lehet bagaziából (festett vászonból); a' bélése pedig jó vastag veres flanerből (flanelből); galléra legyen három újnyi magas, ugyan-azon posztóból az elejével. — Az illyen, lajbi helyett való dolmánynak az árra — — — — 3 — 30. —

7.) Ha övet is tsináltatnánk hozzá, az legyen 5 vékony sor sinórból, narants szín kötéssel 's bojtal kivűl, belől pedig setét-zöld vagy fekete kötéssel; hátul legyen a' kötője; és alól, a' dolmányon, 3 gomb és gomb-ház felibe kötődjön-fel, feljűl rajta 15 gomb és gomb-ház legyen, alatta pedig a' dolmányon kapots, vagy pedig semmi se. — Ennek az árra talám — — — — — — — — — 2 — „ —

6.) A' nyári dolmány is ollyan legyen, mint a' téli, de már ez vékony, erős és sima matériából, vászon bélléssel. — Árra — 3 — „ —

8.) A' téli nadrág legyen egy posztóból a' téli dolmánnyal, melynek a' sinórja éppen ollyan legyen mint a' dolmányé, az-az, igen setét-zöld; a' bélése legyen vastag veres flanerből. — A' kötője akár rövid nadrág-szíjj, akár gomb legyen; a' gomb száz-szerte jobb, 's azért magyaros lehet, és szint' ollyan legényesen fel lehet húzni, mint szíjjal, talám még szebben; 's a' gombja sem láttzik a' dolmánytól. — Ennek az árra — — — — — — — — — — 3 — „ —

9.) A' nyári nadrág eppen úgy tsinálódjon, de már ez nem posztóból, hanem igen erős sima matériából; a' bélése vászon, vagy pedig tsak a' gatya legyen. Azonkivűl, ennek az alsó szárát igen apró szőr gombokra kell tsináltatni, vékony sinóru gomb-házakkal. — Ennek az árra — — — — — — — — — 3 — 30 —

10.) A' téli láb-beli legyen szár-középnél egy kevéssel fellyebb érő, vasas bőr patkóju tsizma, setét-zöld sinórral. — Ennek az árra — 2 — „ —

11.) A' nyári láb-beli legyen bakkants, ollyan patkóval, mint a' tiszma. — Ennek az árra — — — — — — — — 1 — 8 —

12.) A' téli kaptza legyen vajtag flaner, vagy rövid szőr botos, szítató papirossal. Ennek az árra — — — — — — „ — 15 —

13.) A' nyári kaptza legyen vászon ringy-rongy, vagy pedig kender botos. — Ennek az árra — — — — — — — *jó szó* —

14.) A' felső ruha *télen-nyáron*, legyen ugyan-azon posztóból a' téli dolmánnyal 's nadrággal eggyütt, melynek a' bélése ugyan-ollyan színű rása (kasimir, káffor) legyen. Az egész formája és tsinálása légyen éppen ollyan, mint egy szépen tsinált, horgas inig (térdig) érő Ma-

gyar

gyar mente vagy dolmány, a' melynek az eleje a' rövid dolmány' hoſszáig bé-gombolódhaſſon, de azon alól nem, hanem réſút legyen hátra felé el-mettzve. A' gombok és gomb-házak legyenek rajta éppen ollyanok, mint az újjatlan rövid dolmányokon, 's hidegben bé kell gombolni, nyárban pedig nem. A' ſzőrös bőr prém helyett meg kell a' ſzéleit körül, újját, 's gallérát borítani egy újnyi ſzéleſségü ſetét-zőld ſzőr paſzamántal. — A' bőr prém tsak ollyan meleg a' mentén, mint a' kantáron a' pityke (lapos, réz vagy atzél gomb), kivált' mikor a' mente nem bőr béllésü. Tsak a' Magyar Kavalléroknak 's Huſzároknak ſzükséges ez által a' Magyar öltözet' ſzépségét fenn-tartani. — A' galléra legyen, mint a' rövid dolmányé, három újnyi magas, de ennek már hajtókája is legyen kivűlről, mely négy újnyi ſzélesen tsüngjön-le ſzabadon a' gallér' tetejéből az ember' háta felé; ollyan formán mint az Ánglus hatzuka' (rock) galléra, 's ezt kell körül paſzamántozni. — Ennek az árra — — — — — — 8 — „ —

15.) Kerek köpönyeget lehet tsináltatni igen ſetét kék poſztóból, melynek a' hoſſza éppen ſzár-középig érjen; a' három újnyi magaſságu fenn álló gallérja' alatt, legyen a' tsüngő gallérja egy jó araſz. — Ennek az árra — — — — — — — — — — — 16 — „ —

Egéſz költség 47 — 45 —

Ez az első eſztendei költség. — Már a' máſodik eſztendőben nem kell köpönyegre, újjas dolmányra, 2 újjatlan dolmányra, övre, 2 nadrágra femmit költeni a' takarékos embernek; és így, vegyünk-ki a' 47 forintból 's 45 krajtzárból 39 forintot; marad 8 fl. 45 kr. — E' ſzerént *két eſztendei* költsége egy Tanúlónak az egéſz köntösére 56 fl. és 30. kr. *Eſztendőre* pedig, 28 fl. 15 kr. — Ha pedig azt is ki-ſzámláljuk belőle hogy a' *köpönyeg* és *öv* leg-alább is el-tart 5 eſztendeig; úgy tehettjük egy-átaljában egy eſztendei költségét 25 forintra. Azomban, meg kell azt is gondolni, hogy azt a' 48 forintos köntöſt, ſzegény legény igen könnyen fel-állíthatja 40 forintba, ha, nem a' két forintos poſztót 's kordován bőrt válogatja; ellenben, 80 forintba is belé-kerítheti, ha *ſárga béllésü* erſzénnye van.

A' fekete köntöſt nem javaſolhatjuk egy-nehány fiſikai okokra nézve, melyek között két leg-főbb ok ez, hogy *a' fekete matéria ſokkal keveſebb ideig tart*, és hogy *nyárban a' meleget magába veſzi*. Az igen *ſetét-zőld* és igen *ſetét-kék* leg-jobb, 's leg-ſzebb is Társaságnak, a' mi ízlésünk ſzerént. — Azon kivűl, ez a' le-írt köntös ſe nem tzifra, ſe nem lompos, ſe nem Lengyel 'Sidós. A' narants ſzín az övön ollyan, mint az ételben a' jó-féle ſáfrán. Ha több tzifraság lenne rajta, — már Tzigányos.

Hát az ollyan Tanúló, a' ki a' ſzent Hívatalra ſzánta-el magát, 's már van is juſſa a' Tanító-ſzékbe fel-állani, mit tsinal? — E' tsekély ki-fogás, erre könnyű meg-felelni. — Azt tselekſzi az illyen kándidált Tanúló, hogy tsináltat magának puha vékony matériából, ſelyemből ollyan paláſtot, a' millyenben a' Proteſtánſok' Papjai világ ſzerte ſzoktak a' ſzentség körül forgolódni. Ez a' paláſt éppen 2 rőfből telik-ki, ſzár-középig nyúlik-le a' Pap hátán, a' felső réſze öſſze van rántzolva egy araſznyi ſzéleſségre, 's a' felső dolmány' függő galléra alá akaſztódik 2 kapottsal, az alsó réſze pedig el-terül lobogva: az illyen paláſt, ha ſelyem is, tsak 3 forintba kerül; — a' narants-ſzín kötésü övet pedig meg-fordítja a' fekete kötésével ki-felé. — *Jó-é?*

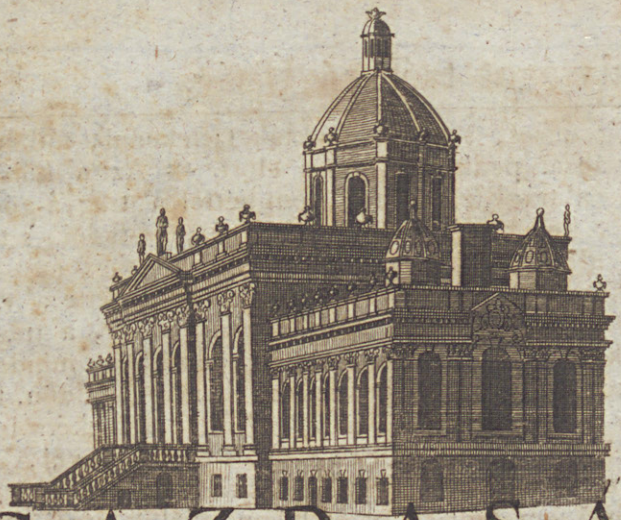

GAZDASÁGOT TZÉLOZÓ ÚJSÁG.

Nro 32.

Bétsben, Auguſtusnak 9-edikén, 1796.

(*NB.* A' mi (Gazdaságot tzélozó Újság-Iró) meg-bóldogúlt Eleink el-aluttak vólt egy egéſz Heti-ſzámot a' múlt fél eſztendőben, úgy hogy az 5-ödik Juniusi Heti-ſzámunkat, mely igaſság ſzerént e' moſtani fél eſztendőnek az első Számja lett vólna, kénteleníttettünk a' múlt fél eſztendőhöz ſzámlálni. Hogy 'hát a' múlt fél eſztendei hibát is ki-pótoljuk, 's ebben a' fél eſztendőben is eleget tegyünk, ímé moſt, egy héten két Heti-ſzámot küldünk, hogy 52 Hét ki-teljen. Az igaz, hogy az idén ſzökő-eſztendő van; de nem kellett vólna, leg-alább, egy egéſz hetet ſzökni fél eſztendőben, — 's azt is viſſza felé!)

A' 31-edik Heti-ſzámban félbe-ſzakaſztott Trágya-tzikkely' folytatáſa; melyben a' Vajas trágyával való bánás, 's ahoz való ſzekér íratik-le.

A' közönséges trágyázás' módját minden Gazda tudja; hogy t. i. a' trágyát a' ſzántó-földre ki kell hordani, 's a' ſzekérről ſorba 6—7 helyre, ki, mennyit viſzen-ki egyſzer, 's kinek, mennyi trágyája van a' földjéhez képpeſt, petrentzébe (bogjába, tsirkébe) kell le-hányni; azután villával

ſzéjjel ſzórni. Ezt pedig őſſzel, 's telben ſzokták tselekenni, mikor az embernek ideje van; tavaſſzal pedig idő-nyílás előtt. — Azt a' különöſſ említjük 'hát tsak, hogy a' trágyázás előtt három héttel a' trágya-gödröt el kell egyengetni, 's egy kevés földel bé kell hinteni, bé-fedni, 's több ganajt reá nem kell hányni; a' vajas trágya-gödör-beli motskot úgy kell intézni, hogy a' más' két trágyás gödörnek az aljját fel ne érje a' vajas trágya, hogy ama' kettő hadd ſzikkadjon. Két hét után, az-az, a' trágyázás előtt egy héttel, ki kell a' trágyát hordani, a' gödrökből, mindenik félét oda, a' hová az okoſság és a' ſzükség diktálja. A' ſzántó-földön, ſzőlőben, vagy kertben úgy kell hagyni 4—5 nap', a' mint a' ſzekérről le-hányódott, 's azután az első petrentzén kell kezdeni, 's ſzéjjel hányni, 'sat.

A' *vajas trágya* az, a' melynek hozzá haſonlíthatatlan haſznát nálunk, sőt Német Orſzágban ſem tudják, vagy talám reſtellik tudni. Nem hiſſzük hogy tudnák, mert talám tsak nem botsátanák a' Dunába azt a' Város alatt való lyukakon ki-fojó drága motskos levet, a' melynél jobb nints a' földön, minden földet, de főképpen a' veteményes kerteket lotsolni 's trágyázni. Mitsoda könnyen külön lehetne ezt a' drága Jót egy arra kéſzült nagy gödörbe fojtatni! a' melyből az egéſz Béts' veteményes kerteit el lehetne nagy haſzonnal táplálni.

Magyar Orſzágon 's Erdelyben éppen úgy nem tudják, vagy ha tudják is, magok károkkal el-mellőzik ezt a' trágyát haſzonra fordítani. Sok, igen ſok haſznot hajtana valósággal azoknak a' ſzámtalan Társaságoknak kövér pervátájok, ſok ezer forintot adnának azért más Nemzetek. Ha pedig ingyen kaphatnák, mint mi, ki-hordanák ők ſzíveſen, sőt a' hellyét is meg-mosnák, A' Váraknál, Kaſzárnyáknál, Klaſtromoknál, Univerſitáſoknál, Kollégyiomoknál, Nagy Oskoláknál, tömlötzöknél, 's más illyen ſzámos Társaságoknál van az illyen kintsnek a' féſzke. Tégla-vermekre lehet ezt ſzedni mind, igen kevés bajjal, vagy pedig deſzka ládás ſzekereken, mint a' mitsodás a' bor-ſeprű hordó ſzekér, egyeneſen a' ſzántóföldre 's kertekre ki-hordani. Hogy pedig büdös ne legyen, tsak az a' meſtersége, hogy egy jó kulats (tsutora) bort a' nyereg-kápába, vagy a' tésla' végire kell akaſztani, — el-öli az a' ſzagát.

Az egéſz Frantzia Orſzágban, Angliában, a' két Belgiomban. de mindenek felett Frigyes Belgiomban, a' hol a' Krumpli fábrika a' leg-első, ezzel trágyázzák a' *többek között* a' veteményes kerteknek minden nemét, de főképpen a' krumpli földet. A' Belgák, a' kik ehez leg-jobban tudnak, 's leg-jobb módjok is van benne, így bánnak véle:

A' Vajas trágya Kompániának a' tselédje el-indúl tsebrekkel, nagy dézákkal, házról-házra, éjtſzakai 10 órakor, mikor már többnyire az útſza tsendes, 's nem igen van kinek nyelni az illatot. Fel-bontják egy gazdának

a' per-

a' perváta pintzéjét; egy, vadra, vagy is inkább ganajra termett trágyatzéh-beli legény le megyen lajtorján a' pintzébe, 's ki-adogatja a' motskot; 6—8 máſik legény hajóra hordja: mikor ez meg-van, máſikat kezdenek-ki, 's így ſorba. Hajnal tájba már ki-indúl a' hajó a' Városról, a' krumplis gazda' trágyázó legénnyeivel eggyütt. — Ők ſem felejtik-el a' pálinkát. — A' ganajos hajókkal mennek a' kertek, vagy krumpli föld közzé vízen — mert majd minden nyilas föld közt tsatorna van —; ott, a' krumplis gazda, vagy a' tselédje, belé áll a' hajó' közepibe egy hoſſzú nád-vágó forma tsizmában, vagy pedig mezít'-láb (meſzté láb); 's arra tsinált keskeny, mély, hoſſzú, görbés lapátot vévén a' kezébe, ezzel a' földet ſorba ugyan Belgáſon meg-öntözi a' hajóból; 's így körül járván a' hajóval az egéſz földjét. Ha pedig a' földje nagyon ſzéles — még húſz—huſzon-öt lépésnyire tsak kotymának (semminek) tartja el-hajítani —; úgy, dészával hordja-ki a' hajóból, 's a' föld' közepin, egy nagy tekenő forma vályuba tölti, 's innen lotsolja ſzéjjel a' lapáttal. Ez a' trágya oſztán a' földbe ſzivárog, — mint gondolhatni —; kivált' ha azután egy kis eső talál rá jőni, már akkor a' leg-felső gráditsot érte-el a' krumplis Belga' öröme; már ekkor el-érte azt a' Belga példa-beſzédet — *arany alá trágyázott.* — Azt ſzokták ők mondani az ollyan trágyázóról, a' kinek a' trágyázáſa után mindjárt eső lett.

Nem lehetne-é nállunk így venni haſznát a' vajas trágyának? De lehet, még pedig alig-ha nem könnyebb és rövidebb-úton-módon. Ímé mi gondoltunk ki egy óltsó, 's alkalmatos ſzekeret, a' mellyet ſoha ſemmi Nemzet, ezen ſzem-pillantáſig hogy ezt írjuk, ſe nem hallott, ſe nem látott, 's a' mely ekkorráig ſohol módiban nem vólt, minthogy *nem vólt.*

Tsináltaſſon az ember egy igen alatson négy kerekü fakó ſzekeret, melynek a' kereke' magaſsága leg-feljebb is tsak három araſz legyen. A' kerék' talpa' ſzéleſsége leg-alább is egy jó Magyaros araſz. Illyen ſzekeret maga is gabalyíthat (hirtelen imígy-amúgy öſſze üthet) a' ſzegény ember magának, tsak fája legyen. Nem ſzükség', hogy a' ſzekérnek egyebe legyen kerekénél, tengelyénél, nyútójánál, rúdjánál, 's egy pár tengelyre tsinált vatzkánál, a' mellyen a' trágyás tekenő fekűdjön. Azután tsináltaſſon jó erős tölgy-fa deſzkából egy ollyan tekenőt, a' melynek a' feneke' hoſſzasága annyi legyen, hogy a' két tengelyre tsinált vatzkokon meg-feküdheſſen; a' ſzéleſsége pedig, hogy a' két kerék' közt meg-férheſſen. A' mélysége lehet egy ſingnyi forma: a' felső réſzének vagy ſzájának a' ſzéleſsége lehet egy ölnyi ſzéles, a' hoſſzasága pedig mindenik végén egy-egy kis ſingnyivel hoſſzabb a' fenekénél; melyből a' következik, hogy mind a' két óldala' deſzkája, mind pedig a' két vége' deſzkája reſút (tsapinóſon, oblique) eſik fel-felé. — A' barkátsoló éſz (minutiis occupatus) többet is találhat még hozzá, hogy tökélleteſségre vigye.

Illyen ſzekeres hajón kell ki-vinni a' vajas trágyát a' földre, a' mellyet meg akarunk trágyázni. Ebből, éppen úgy, mint a' hajóból, ki lehet hányni lapáttal a' ganajos levet, 's elébb-elébb lehet vontatni. Ez a' ſzekér valósággal igen kevésbe kerül; de ha ſzinte 50 forintba kerűlne is, még is meg-érdemlené, hogy tsináltatódjon, és módiba mennjen. Ennek a' ſzekérnek jó leſſz ez a' név: *Vajazó kotsi.*

A' mi tzélunk éppen nem az, hogy ezen trágyáról írt Tzikkelyben való út-mutatáſunkhoz annyira hozzá köſsük a' ſzorgalmatos eleven eſzet, hogy ennél többet tellyeſséggel ne tsinálna: sőt mindennek azt javaſoljuk, hogy a' környűl-állásokhoz képpeſt futtaſſa más is az eſzét, találjon többet hozzá, próbálgaſſon; hogy ezt a' felséges Meſterséget, a' föld-miveléſt leg-nagyobb tökélleteſségre viheſsük. Nints annak a' bóldogúláshoz kedve, a' ki magát holmi slim-slám (alá-való) okokkal mentegeti; — pénzbe kerül, — ſok bajjal jár, — reſtellem, — amúgy is terem a' földem élelmemre valót. — Nem gazda az illyen ember; hanem tsak *Gazba.* — Kéſzség kell a' föld-miveléshez. — *Eb a' Varga tser nélkül.*

O fortunatos nimium, *ſua ſi bona norint*
Agricolas! quibus ipsa, procul diſcordibus armis,
Fundit humo facilem victum iuſtiſſima tellus.
Virg. Georg. L. II. v. 458—460.

A' ſzegénységnek és bolond tréfának egy ſzomorú történetű példája.

Egy ſzerentsétlen Frantzia legény négy eſztendeig egy fojtában a' Frantzia tábornál katonáskodván, azon idő alatt nem vólt a' ſzüleinél. Négy eſztendő alatt jól fel-húzalkodott 's meg-változott ſzegény, mint-hogy éppen a' ſuhantzi (17—20 eſztendő-kori) idejét tőltötte a' tábornál. Moſtanában, négy eſztendő el-forgáſa után haza megyen a' Szüleit látogatni *Lunevillebe* (Lotharingiában); ott a' tájon, a' Hazája körűl lakik egy Atyaſi Nénnye, bé-megyen hozzá, meg-esmerteti magát véle, 's öſſze beſzéllnek, hogy egy édes tréfát ejtsenek kedves Szüleinél *Lunevillebe*; — mert úgy gondolkozott ez a' bóldogtalan katona, mint ſok oktalan fiak, hogy a' Szülei őtet meg nem esmerik; a' nénnye pedig, a' ki még jobban láthatta benne a' nagy meg-változáſt, hitte, hogy ſzerentsésen el-sűl a' tréfa. — El-megyen a' ſzegény fiű előre, ſzálláſt kér a' Szüleinél, mint útazó katona, bé-fogadják ſzíveſen, mint katonát. A' Szülei éppen meg nem esmerték. Eſtve le-fekſzik a' ſzerentsétlen fiú, 's oda ád a' Gazdának, 's Gazd' aſſzonynak (édes Attyának és Annyának) egy erſzény pénzt és a' seb-beli óráját, hogy viſelnék gondját reggelig. De, — érzékeny Lelket borzaſztó rémítő történet! — a' négy kegyetlen eſztendő alatt el-ſzegényedett ſzüléket meg-tántorítja az erſzény pénz és az óra, — — — neki mennek éjtſzaka' tulajdon édes fijoknak, — — — agya' velejét ſzéjjel-vervén — — — meg-ölik! — — — — — — — Más'

Más' nap' reggel meg-érkezik az Atyafi nénnye, — gondolván, hogy a' tréfa — *tréfa! tréfa!* — elég hoſſzaſon vólna —, 's kérdi a' Gazdától 's Gazd' aſſzonytól, hogy hol a' katona fijok? fel-kőlt-é már? — Erre a' ſzóra az édes Anya le-dobban 's meg-hal. — Az Attyát pedig halálra fententziázván, meg-ölték.

Auri ſacra fames, quid non mortalia cogis — Pectora?

Tréfa! tréfa! pokolra való édes tréfa! okoſoknak erős *tanú-bizonyság*, bolondoknak eleven *tanító példa.*

Sit mihi fas audita loqui: ſit Numine veſtro
Pandere res alta terra et caligine merſas.
Virg. Aen. Libr. VI. v. 266, 267.

Nemes Lelkü Magyar!

Egy ollyan fontos pontot vetünk itt a' két Magyar Haza elébe, a' melyre minden, a' ki előre látó ſzemekkel olvaſſa, meg-hőkken (*insopinate ſtupefactus animo heret mirabundus*), 's az órra mellé tsapván jobbik mutató újját, meg *hm*-geti magát. Az a' híres pont pedig, a' melynek mi íllyen nagy feneket találánk keríteni, tsak ebből áll, hogy mi ollyan meſterséges Magyar kúltsokat akarunk tsináltatni, a' mellyekből a' ki magának eggyet meg-ſzerez, azzal minden Magyar Orſzági 's Erdelyi kintses házakat sorra ki-nyitogathat. Tsak kúltsunk legyen 'hát, van láda elég a' két Hazában, *kivált* némely gazdag Vármegyékben; — könnyű leſſz így hamar meg-gazdagodni. Lám sok Tzigány tsak kötő-féket veſzen egy petákon, 's harmad' napra ló ragad-rá. — Hogy pedig ſzent ſzándékunkban elő-mehesſünk, kérjük baráttságosan az egéſz két Hazában lakozó jó Lakatosokat, hogy ki-ki az ide alább meg-írt mód ſzerént, idő közben mikor rá-ér, fogjon hozzá ennek a' haſznos kúltsnak pőrölyözéséhez, kalapálásához, reſzelgetéséhez 's pallérozásához. A' ki nem tud pallérozni, tsak reſzelgeſsen; a' ki ahoz sem tud, kalapálgaſson; a' kik pedig erre sem alkalmatosok, az inasok, leg-alább pőrölyözgeſſenek 's nyomogaſsák a' fúvót. — De tsak egyenesen beſzélljünk, mert valami egyűgyü Lakatos vasat talál venni jó drágán, 's belé-veſzt.

Előre látó Haza-fi! — A' Gazdaságot tzélozó Újság' Íróinak tzéljok ez; hogy, minthogy a' mi drága két Hazánk éppen ollyan, mint egy igen gazdagon meg-rakattatott Tár-ház, a' melyben a' terméſzetnek minden ajándékai bőven fel-találtatnak, de sem a' gazda, sem más idegen nem fér hozzá, minthogy bé van zárva, 's kúltsa nintsen: mi tehát így gondolkoztunk, hogy ezen drága Tárházhoz, a' két Magyar Hazához egy kúltsot, egy jó ÚTAZÓ könyvet kéſzíttsünk.

Nem ſzükség nékünk azt a' ſzámtalan okot elő-hordanunk, a' mellyek az illyen könyvnek ſzükséges lételét ajániják. Minden éles ſzemü Magyar látja azt, és már régen ohajtja. Mindenféle állapot-beli Haza-finak haſznál ez. A' kinek illyen könyve leſſz, az mindenütt otthon leſſz, mindent úgy tud az egéſz két Hazában, mint-ha ott lakna, futtathatja az eſzét minden-felé (*speculálhat*), tudja, merre mivel kellene el-kezdeni a' kereskedéſt. A' kereskedés pedig a' lelke mindennek, a' nélkül soha semmire se mehetünk. Ha a' kereskedés jó lábra kaphat, nints ollyan, a' mihez hozzá nem foghatunk. — Korán sem kell gondolni,

hogy

hogy az Ánglusnak, a' ki már rég-ólta ollyan nagyon virágzik mindenben, több esze vólna, mint a' Magyarnak, — egy mák szemmel sem, sőt annyi sints; 's annak, hogy ő nállok ollyan nagy dolgokat feszegetnek 's végbe viſznek, derék könyveket írnak, tsupán tsak a' kereskedés virágja a' fundamentoma. Ha az ember az annyát meg-foghatja; a' fia mind utánna jő. Meg-fogták ők már régen az annyát, a' kereskedéſt; van hát miből fizetni a' szorgalmatos éſzt. Egy jó munkából el lehet ő nállok adni száz, két száz ezeret egy hónap alatt, mert van minn meg-venni; de mi nállunk szerentse, ha egy pCentot, század' részinyit el-adhatunk egy-hónap alatt. Jó Meſter emberek vagynak ő nálok, mert van kinek 's mivel meg-fizetni; egy pár tzizma 18 forint nállok, de fel is ér az 18 magyar tsizmával; — itt is a' kereskedés a' dolog' veleje. — Soha, ha az egéſz Anglia egy tsutakba tekeri is az eſzét, eggyütt sem találhat derekabb dolgokat fel, mint a' Magyar, — tsak legyen jó támaſzta a' reménységnek.

Esmérjük-meg 'hát elöſször a' két Magyar Hazát jól, 's esmértessük-meg másokkal. Ez az első lépés, a' mellyet tehetünk Hazánk' bóldogsága' fundamentomáúl.

Két száz mér'-földnyire 's tovább vóltunk még mi akkor a' mi kedves Hazánktól, mikor már erről álmodoztunk 's álmodozni kénteleníttettünk, — 89, 's 92-ben. Kénteleníttettünk, mondom, mert alig múlt-el egy Iſten-adott nap, hogy a' mi kedves Nemzetünkről ne lett vólna a' beſzéd; nem tsak 50—60, nem is 5—600, hanem 5—6000, 's több, sok Nemzet-béli Útazóval 's nem-útazóval diſputálgattunk mi a' mi kedves Hazánkról, 's minden beſzédnek e' vólt az utólja: *Másoktól is úgy hallottuk*, (egy sem mondja hogy, *úgy olvastuk*); *tsupa paraditsom az*, — *kár*, *hogy* —, *kár*, *hogy* —. Héj nehezen esett nékünk ez az útálatos *kár*, *hogy!* — Ha, — *azt mondja az Anglus*, *Hollandus*, *Danus*, *Ruſſus* — ha Útazó könyvetek vólna, mi meg-látogatnánk a' tí Hazátokat; de azt mondják hogy ott a' puſztán kell hálni az útazónak, sok helyen pedig meg-támadják a' 'siványok (kóborló tolvaj, gyilkos) 's a' vendég-fogadóban is meg-lepik? — Héj gyakran meg-szomorított minket ez az érzékeny Magyar szívet meg-repedeztethető bal ítélet! A' Hazának némely ítélet nélkül való moſtoha vad fiaitól szopják az Idegenek bé az illyen bal ítélet tételeket. Nints könyv, a' mely a' Nemzet' nevében szólljon, a' mely az ollyan Hazáját gyalázó tök kolopókat meg-hazudtolhatná. — Az egéſz Anglia kéſzül Magyar Orſzágra; nem, hogy ott maradjon lakosnak, mert ők tormába esett férgek; hanem tsak útazni, a' világnak ezen az eggyetlen-egy tsudáján bámúlni, a' terméſzet' *remek munkáját* szemlélni, meg-esmérni, 's *a' világon mindenütt* — mert az Ánglus ott is terem, a' hol nem vetik — *el-hirdetni.*

Ha az Ánglusnak három fia van, az első, rend szerént, Törvényt tanúl és útaz; a' második katona leſz; a' harmadik pedig kereskedő, 's ez is útaz. Az illyen útazókból leſz leginkább a' haſznos derék Ánglus, az illyenek haſználnak más Orſzágoknak is leg-többet, kivált' a' kereskedésre, meſterségekre, 's éſz-pallérozásra nézve. Héj sok Ánglus kintset magához szítt már Európában egy tsizma-szár forma Orſzág, a' hol az Ánglus télen-nyáron fóltjával jár, sok pénzében van már neki a' *tsiz af Perm* (cheese of Parme) a' Pármai sajt; sokba Livornó, Róma, *'sat.* — Nem meſszebb van Ángliától Magyar Orſzág, mint Olasz Orſzág, ha Kereskedői szemekkel nézzük-meg. Mi hozzánk *Krakkó* egy jó bolha ugrás, itt már hajótskára úlhetünk, *Dántzig*ban pedig hajóra, 's egéſszen a' *Weſimünſieri* híd alá, *Londoñ*ba hajókázhatunk egy húzomban; Olasz Orſzágból pedig Ángliáig nagy a' kerület, a' Herkules'

szo-

ſzorúlatjánál kell el evezni. — Mi híjjával vagyunk hát? *csak Útazó könyv híjjával.* — Van már útazó könyv? — van, de annak nagy érdemü Írójának nem a' vólt a' tzélja, a' mi a' miénk. — Van Lexicon is? — kéſzül, még pedig emberül. — Mind derek ez a' maga nemében; de *a' mi tzélunk éppen más.* A' mi tzélunkat által-láthatja ki-ki az alább fel-jegyzett matériákból, meg-győzettethetik azokból, hogy valósággal nints' még ollyan könyv a' mi két Hazánkban, mint e' leſſz, más Orſzágokban sem igen, — ollyan tökéletes (complet) és igaz.

A' mit e' *Magyar Orſzági 's Edelÿi Útazó'* tzeljára kívánunk tudni, ezek, és *ezekhez hasonló ſzámtalanok*:

"A' Város' vagy Helység' neve Magyarúl, Deákúl 's Németűl; melyik Vármegyében, 's
" fő város-é ott; hogy híjják a' Vármegyét Magyarúl, Deákúl 's Németűl; hol vette a' Vá-
" ros vagy Helység a' nevét; hány eſztendős mint-egy; ki kezdte építtetni, mitsoda fekvéſe,
" van; hány lélek lakja; mitsoda Vallásuak vagynak benne; mitsoda nyelven beſzélnek; tud-
" é valaki idegen nyelvet, 's mit; ki ſzeretne az útazón segíteni erre nézve; ſzabad Hely-é
" 's ha nem, kik bírják, ki bír leg-többet benne, hol lakik rend ſzerént a' Földes Úr; mi-
" tsoda igazgatás, 's ſzokás van benne; hány az Igazgató, Sénátor, 's más Hivatalosok; Fő
" oskolák (Universitas), Akadémia, Kollégyiom, 's más nagyotska Oskolák (Gymnasium); tu-
" dományok mitsoda nyelven, melyik mikor, hány, 's melyik órán taníttatik; kik miben
" Tanítók; Könyves Házak (Bibliotheca), mikor lehet látni, ki által, mi benne
" a' híres könyv; régiségek' vagy újjságok' ſzobái (Cabinet); mettzések; képek vagy feſtések;
" fábrikák; 's mind ezekben mit kell főképpen nézni; a' mellyekről különös könyv van írva,
" ollyan könyvet hol lehet venni, vagy tsak látni: nevezetes útſzák, épületek, Vár, Templom,
" Klaſtrom, Vendég-fogadók, múlató házak, játék-néző helyek, hídak, régi Római útak
" régi útközetek' helye, 's akármi névvel nevezett régi vagy újj különös épületek; folyó-vizek,
" tavak, savanyú vizek, meleg ferdők, források, halászó 's vadászó helyek; erdők, hegyek,
" havasok, huták, hámorok, aknák, föld-lyukak, barlangok, bányák, pénz-verő helyek, ha-
" rang-, 's ágyú-öntők, fegyveres házak, 'sat; hol mennyit kel fizetni a' nézésért. Pompák, Tár-
" saságok, Vásárok, múlattságok hol, mikor; búza, bor, marha minden-féle; hol mikor van
" az aratás' kezdete, ſzüret, dinnye' 's egyéb' divatja; millyen nagy dinnyéket, fejér, és vere-
" diſznónak való tököket lehet látni, hogy kél ſzáza eggyiknek 's máſiknak. Egy ſzóval a'
" két Magyar Haza' földjének minden termése hogy terem, 's mi az árra drága, rendes és igen
" óltsó időben. Van-é Poſta, ollyan-é, hogy az Útazót tovább küldheti, mi az árra egy
" ſtatióra, mennyire van oda a' leg-közelebb való Poſta minden-felől; két nagy Város közt
" hány és melyik Poſták vagynak, mennyire van eggyik a' máſiktól; van-é közönséges Poſta-
" ſzekér (Diligence); ha Poſta nints, ki vólna jó és kéſz ſzekeres, adja-fel a' nevét; ha ven-
" dég-fogadó nints, ki adná-rá magát, hogy az Útazót bé-fogadja és pénzért, illendő árrért
" bátorságban tartsa, jó ſzálláſt, 's enni adjon, hűségesen gondját viselje. Továbbá: hány-
" ſzor kell a' földet vetés alá ſzántani, ſzükséges-é trágyázni; hogy híjják az első Tanáts-beli
" embert, Bírónak-é, vagy Hadnagynak; hogy építik a' házakat, kivált' belől; mitsoda Ví-
" déki ſzokás van nállok; hogy beſzéllnek magyarúl; mitsoda uralkodó nyavalya ſzokott lenni,
" gugások-é sokan a' lakosok, mi ennek az oka, mivel élnek, miből áll a' gazdaságjok, jár-
" nak-é ott Oláh-, vagy ponyvás Tzigányok, 's mitsoda fenomenonokat ejtenek; van-é ollyan
" föld, a' melynek haſznát nem túdják venni. A' gyümöltsök' nemei mikor érnek, 's hol,

mitso-

" mitsodák igen ſzépek. Kik kívánják az emberséges Útazóval való baráttságot, társalkodáſt. " Kik a' könyvekkel való nagy Kereskedők; kik, mivel kereskednek kűl-földre. Merre te- " remnek a' jó Magyar lovak, melyik Uraságnak van ſzép méneſse; mikor érkezik-meg rend " ſzerént a' Bétsi Poſta. Inſcriptiók; drága-kövek; orvoſság-fűvek. Mitsodás a' környék; ha " hegyes, mitsodás a' földje, terem-é valami benne, vagy rajta, vagy pedig kopaſz; " mire vólna jó; hol fakad ez vagy amaz forrás, fojó-víz; mit terem a' fojó víz, vagy tó; míl- " lyen az iſzapja; motsáros helyek; lehetne-é haſznát venni; ki lehetne-é ſzáraztani; mitsodás " a' levegő-ég; van-é kemény ſzél, hol van jó agyag, kő-ſzén, törf; lóval ſzántanak-é vagy " ökörrel; mennyi életet vetnek ennyi 's ennyi földbe; hogy fizet az élet; hol terem ſzarvas- " nyelvü fű; mitsoda enni való zőldség van; gyümőlts fák; mitsodá erdei fák vagynak millyen " nagyok; hogy mivelik a' ſzőlőt; len, kender, pohánka, köles, 's minden-féle földi vete- " mény, dohány, Veres feſtő plánta, reptze; oktalan állatok nevelése, 'sat." — Gondolkoz- zon ki-ki, 's értse utánna azt a' ſzámtalan kérdeſt, a' mellyet egy-néhány kontz papirosra talám le-írhatnánk, ha időnk vólna, 's jobb rendbe is ſzedhetnénk.

Nem ſzükség', hogy az érdemes Írók mindenik kérdésen törjék az eſzeket; hanem tsak arra feleljenek, a' mely kinek-kinek lakta-földjére 's ſzomſzédjaira rá-illik, és a' mi azon a' kör- nyéken meg-jegyzésre méltó. A' hol p. o. harang-öntő nints; onnan nem ſzükség' meg-írni, hogy *nints:* mert hiſzen ki-ki *tacendo clamat.* — Említettük vólt már egyſzer, hogy *kitsinek látſzik némely dolog valakinek, mert hozzá ſzokott;* nagy dolog az idegen előtt az is, hogy itt 's itt, egy garason 24. tojáſt adnak. Egy ſzóval, a' terméſzetnek és meſterségnek minden ajándékairól, ki-ki a' mit tsak tud, méltóztaſson hozzánk ezen 1796-odik eſztendőben fel-kűl- deni *ſzabadon* (franco), ezen útasítás alatt: *an die Königl. Ungariſche Oeconomiſche Zei- tungs-expedition — in Wien.* —

Kérünk tehát a' két Haza' Nagy Nevében minden igaz Haza-fit, a' ki a' maga lakta- helyét 's annak környékét jól esméri, hogy ezen mi jó ſzándékunkban minket buzgó Magyar ſzívvel segíttsen-elő, és mutaſsa-meg azt tselekedettel, hogy nem tsak ímmel-ámmal ſzereti jó Hazáját. Ne legyen, kerjük, ollyan Haza-fi, a' ki egy íllyen Haza' fattya' ſzájába illő ſzót botsáſſon-ki a' ſzáján: *mi gondom nékem a' Haza' bóldogságára, tsak magam élheſſek vígan?* — Pallérozni tudó jó Lakatosok! — Az íllyen Haza' ſzínei kéſzíthetik leg-jobban el ezt az Orſzág' kúltsát, ezek tudják jól ki-kurkáſzni (expiscari) a' régiség' iſzapja alól a' Magyar gyön- gyöt. Terméſzet' visgálók, Hiſtória-búvárok, Orvos Doktorok, régi Klaſtromok' örökös fiai, Meſter-emberek, egy-ſzóval, minden Hazáját esmérő Haza-fiak; — kik segíthetnek ezen a' munkán leg-haſznosabban?

Mi az íllyen hozzánk jött írásokat ſzentűl öſſze ſzedjük, és minekutánna a' két Haza' kerűleti ſzerént sorba el-fogtuk rendelni, ki-nyomtajuk, és a' két Haza' Tábláját minden hiba nélkűl el-kéſzítvén hozzá mettzetjük: az Írók' Nevét is, ha meg-engedik, alá nyomtatjuk.

Mihelyt el kezdjük nyomtatni Magyarúl; azonnal levelenként Német, Olaſz, Frantzia, Ánglus és Belga nyelvekre fordítani is el-kezdjük, és mindenik nyelven ki-nyomtattatjuk. Jól tudjuk mi azt, hogy mindenik nyelvre leſznek nekünk jó segítő Pátrónuſink a' nyomtattatás' elő-segéllésére. —

Kérjük ſzívesen a' G. tz. Újságot Olvasó Úrakat, hogy ezen Haza' javát tzélozó Tudó- sításunkat méltóztaſſanak közleni azokkal, a' kik ezt az Újság-levelet rend ſzerént nem jár- tatták még eddig magokhoz.

GAZDASÁGOT TZÉLOZÓ ÚJSÁG

Nro 33.

Bétsben, Auguſtusnak 16-odikán, 1796.

Magyar Orſzágból, (Hajdú Város) Hadházról (*), *Juliusnak 23-adikán*, —796.

"*Magyar Gazd' Uraimék!* — Én a' G. tz. Újságot *(így beſzélget hozzánk egy talpra eſett igaz Magyar)* eddig tsak imitt-amott, a' hol meg-kaphattam, próbaúl olvaſtam. Meg-vallom, hogy eddig idegen vóltam tőle, nem azért, mint-ha ez az igyekezet nem haſznos, és nem felette igen ſzükséges vólna: hanem a' látott Daraboknak — meg kell vallanom

" — híjjá-

(*) Az a' Város ez, a' mely a' 196-*odik lapon* példáúl hozatódott-fel a' 4—5 eſztendős fiatal fáknak *ez előtt* tett prédálására; de már moſt ollyan virágjára ért itt a' meg-világoſodás, hogy akárkinek is követésre méltó példát adhat az erdővel való bánásban. Mint hajdan, úgy még ma is Hadháznak köſzönheti, nagy réſzént, Debretzen' Vídéke, hogy a' Varga Meſter emberek olly ſok ſzép bőrt kéſzíthetnek. Bár-tsak arra is rá-vehetnék a' Vargákat, hogy Geldriáson hántanák-meg a' vékony ágakat. — *ugyan ott.*

" — hijjánoſságokért és ſok zavaros hibájokért. Moſt látom hogy Magyar " pennára kerűlt az Igazgatás: azért én is a' több rendes Olvasók közzé " akarok ſzámláltatni; és ímé az egéſz eſztendőre meg-kívántatott 4 Rftot. " 's 30 krt. kűldöm, hogy ama le-darált 24 Heti-ſzámot is kűldjék-meg."

"Azon 24 daraboknak hibái közt leg-nevezetesebb én előttem az, " hogy tsak-nem egéſz Árkuſokat veſztegettek-el ennek Írór a' *Robinia* " *Pseudoacaciának* plántálása módjáról, 's haſznairól, még pedig igen " helytelen név alatt, — *Amerikai kökény-, vad kökény fának* nevezvén " azt. És, hanem-ha egy helyen, végre későre olvashattam vólna *Linné* " ſzerént való Nevét: magam is tsak alig tudhattam vólna meg, hogy a' " mi *Akáſz-fánk* az, mely itt is Hadházon, egéſz Debretzen Vídékén, sőt " ez egéſz, mi reánk nézve Tiſzán innen való Kerűletben, igen esméretes, " és bőven tenyéſztetik. — Senki ſe tudta, mi dítsértetik az Újságban " annyira, örűltek neki, mikor meg-mondtam, hogy az az esméretes " *Akáſz-fa* az. Így tétetik haſzontalanná az esméret ſzűk-vólta miatt a' " leg-haſznoſabb dolog is! A' Lexicon vezette itt el a' Gazdaság' Íróit. A' " gyakorlás-beli 's Népek között ſzerzett tapaſztalásnak egy jó Systematicus " könyvel való derék öſſze eggyeztethetéſe ma a' leg-jobb meſter. — Méltó " vólna mindenekre nézve, avagy tsak *(be jól eſik, hogy nem mind kí-* " *ványa; mert bezzeg úgy meg-esne az újj Gazdáknak)* ezen hibának meg- " igazítását, vagy egy, vagy más képpen, egy Heti-ſzámba bé-tsúſz- " tatni, *'sat.* — Vagyok

E' 's ez.

Mi, a' G. tz. Újságnak moſtani Szerzői, ſzíveſen köſzönjük Nagy érdemü *E' 's ez* Úrnak a' Haza' gyarapodása mellett való buzgóságát; és kérjük baráttságoſan, hogy ezután is, máſokkal eggyütt, minden leg-kisſebb hibákat is tudtunkra adni, nem tsak, hanem újj dolgokkal is Magyar Gazd' Úraimékat néha-néha ſegíteni méltóztaſſon. Mi pedig újj Gazdák, hogy a' mi meg-bóldogúlt Eleinknek, az É. Közönségtől, a' hibáról engedelmet nyerheſsünk; ímé azon füles hibát így igyekezünk éſzére hozni:

A' G. tz. Újságnak 10-*edik Heti-ſzámjában*, *a' 77-edik lapon*, a' hol az a' tekervényes Kökény-fa Hiſtória kezdődik, *Auſtriát* hozzák-fel példáúl, *a' levél' lapjának* 12-*ődik ſorában.* Kéttség kivűl azért, mert *kinek műllyen kalapja van, ollyannal köſzön.* Mi is, ha Magyar és Olaſz Orſzágnak a' földjét nem tapodtuk vólna, talám azt mondanók, hogy *tsak Angliában termeſztenek dinnyét, az üveg kertekben.* — *A'* 20-*adik ſorban* annak az — *azt gondolvánnak*, a' 25-ödikben pedig, annak az — *abban a' bizodalomban lévénnek* éppen ollyan értelme van, mint ennek — *mint-ha bizony* (quasi vero); és az egéſz óldal a' dűlős betűvel írt *Fő Igazgatás* után *tsúfolás-képpen* (ironice) mutatja magát. — De az illyen, 's ehez ha-

hasonló kortsos Magyar ságokkal nem veszteget jük a' drága időt, mert ha egy sorban is kettőt találunk a' 78-adik lap' második sorában, meg-esne úgy a' szó szaporítást útáló É. Olvasóknak. — A' 78-*adik lapon az első tzikkely* azt mondja, hogy 80 *labnyira is fel-nyúlik.* — Ezt, még kötve se hisszük. Fel-nyúlik bizony, de Amerikában, nem Magyar Országon, 's annyival kevésbé Austriában. Magyar Országon ugyan, tudjuk, hogy a' leg-nagyobbik sem magasabb 40 lábnyinál, a' leg-véknyabb hegyivel eggyütt is, 's már 9—10 lábnyin felyűl éppen úgy terjed széjjel az ága, mint az őszi (szőrös) baratzk-fájé. S itt is pedig mindenkor *Ákász-fát* értsünk, és nem kökény-fát; mert a' mi kökény-fánkról ugyan, a' földön állván is, le-szedhetjük a' felső gajjáról a' kökényt, ha meg-fogjuk 's le-hajtjuk. — *Ugyan-azon lapnak a' 2-odik tzikkelyében* azt mondják, hogy *a' Mahogni fához hasonlít keménységére nézve.* Azt nem próbáltuk; hanem azt tudjuk, hogy a' mi *Ketske-rágó* fánk sokkal keményebb nála, osztán a' szilva-, alma-, és körtvély-fa is meg-lehetős kemény. Ha a' nehézségéről ítélhetünk a' keménységére; úgy nagyon le-kap a' Mahogni-fa mellett: mert ebből, egy ollyan darab, mint egy víz-merítő Magyar veder, egy izmos legényt is meg-tántorít emelni, — próbáltuk —; az ákász-fából pedig két-annyit még, danolva el-vihet egy 18 esztendős tzenk. — *Ugyan ott, az utólsó tzikkelyben* már *szénnek szánják.* Meg-járnák így, a' mi szegény Szamos-háti szén-égető Tzigányink. S osztán a' leg-keményebb fát, a' mellyet nagyobb haszonra is fordíthat az ember, Almáriomnak, lineának, nyelnek, markolatnak, nem kell azt fel-tüzelni. — Ott egy szó van — *sér-só-salétrom-főzés* — azt nem tudjuk melyik Páriz Pápaiban van. — A' 11-*edik Heti-számban*, a' 85-*ödik lapon*, *oda-le*, azt mondják, hogy *a' Patakok' partjainak erősítésére*, *'sat;* a' füz-fáé az a' jus. — *A' 86-odik lapnak 2-odik tzikkelye' első sorában* már az É. Közönséget zaklatják, még pedig nem érik-meg egy *gondolatlanúl*lal, hanem kettesével tefzik, hogy jobban fogjon az emberen; *négy sorral utánna* inti, fenyegetődzik. — *A' 93-adik lapon*, *azon 6 sor elől-járó beszéd után* el-kezdik bérmálni ezt a' szegény *Ákász-fát*, 's lett belőle *amerakai tőkén-fa:* itt talám már meg-nőtt, mert nem ültettetik, hanem *ölettetik.* — De tsak siessünk, hogy hamar ki-gázolhatnánk belőle. — A' 94-*edik lap* egy húron pendül a' többivel. — A' 95-*ödiken* bé-fejezik Tanításokat egy *tapasztalás-on fundáltatott igazsággal.* — Eddig vagynak e' *Versnek Részei.*

Nekünk ugyan nem kenyerünk a' más fazekába kalánozni; de azomban 'sákban matskát nem árúlunk. Írja-meg tsak valaki a' 24 Heti-szám után esett 's esendő hibákat is — de a' hibákat ám —; majd meg-látja, hogy bizony magunkat is érdem szerént meg-nyaggatjuk, hogy osztán máskor jobban eszünkön járjunk, az É. Közönség' hasznára. — *Publicum privato.*

Mi ennyit olvaſtunk és tapaſztaltunk az Ákáſz-fáról.

Robinia, *vagy* Pseudoacacia *Lin. Gen. Plant. 775.* — Linné tsak két Neméről ſzóll; holott 12 neme vagyon. *Boerhave*, *Tourn.* 's *máſok* említik a' többit. — Robinia *(Pseudoacacia proprie dicta* vagy) *Vulgaris*, *Echinata*, *Hiſpida*, *Roſea*, *Glabra*, *Alata*, *Pyramidata*, *Violacea*, *Latifolia*, *Frutescens*, *Caragana*, *Pygmæa.*

Minden nemének az *Ákáſz-fának* (Pseudoacaciának) ez a' közönséges terméſzete, hogy *a' virága egy darab*, *de négy felé van hasadva*, *pillangó forma*, *tíz poros fonal forma van benne.*, *a' magva vese formáju.*

A' leg-első az, a' mellyet mi Magyarok leg-jobban esmérünk, melynek Éjſzaki Amérika az igaz hazája. *Robine* vólt a' leg-első, a' ki ennek a' magvát el-hozta Párisba *Canadá*ból, és ezért híjják *Robinia*nak: azután pedig mások is hoztak Angliába *Virginiá*ból; mellyet nagyon el-ſzaporítottak, 's minthogy fiatal korában nagyon ſzép vólt, kedveltette magát: de egyſzer oſztán, mikor jó formán meg-nőttek, nyárban neki jött a' kemény ſzél, az ágait le-törtelvén, minden ſzépségét el-veſztette, 's egy darabig fel-hagytak vele. De azután kevés idővel ismét módiba ment, és az ólta úgy el-ſzaporodott, hogy ritka kert van a' nélkűl.

Amérikában jól fel ſzokott húzalkodni ez a' fa, 's a' ki-vágott fáját is nagyon betsűlik ott, a' tartóſságáért, — jól meg kell jegyezni — *a' tartóſságáért.* *Boſton*ban (olv. *Báſztn*), úji Angliában, a' hol az Angluſok leg-előſſzör meg-telepedtek, majd minden Házak ebből a' fából épittettek, mely Város még mái napig is jó állapotban maradt.

Míg ez az Ákáſz-fa, fiatal, igen hirtelen nő, a' mint ſzéltére tapaſztalhatjuk nállunk, kevés eſztendők alatt, 9—10 lábnyira. A' ſem ritka dolog, hogy tsak egy nyáron is 6—7 lábnyi magaſságu jövéſei nőnek: de azért nem következik, hogy tehát 20 eſztendő alatt 140 lábnyira nőjjön. A' fűz-fa (fitz-fa) jövés is nő néha 6—7 lábnyit egy nyáron; de azért 100 eſztendő múlva ſem leſſz belőle jó ſzelemen gerenda.

Az Ákáſz-fa' ágain ſzoktak nőni egy araſz formánnyi, kemény, görbe ſzálkák, mellyeken a' tojás forma kerekségü levelek, mint valami ſzárny úgy állanak kettesével által-ellenben, a' végin pedig egy áll magánoſan. Ez a' levelek' ſzára vagy ſzálkája erős, úgy hogy mikor oſztán le-húll, a' gyermekek játékból lántzot ſzoktak belőle tsinálni játtzodozni. A' levele ſima, és röviden áll azon a' közép gerézden. A' virága fürtöstől ſzokott az ágakból ki-nőni. A' fürtön minden virág egy-egy kis vékony ſzáron áll. Jó ſzagu. Juniusban virágzik. És ha a' fa jó virágos, az egéſz környéket el-teli a' ſzaga; de alig tart a' ſzépsége egy hétig, *& flos fuit ille caducus;* mikor oſztán le-húll, leſſz a' helyén egy vad-borsó tső forma, mely őſzre meg-érik.

Ez

Ez a' fa későn ſzokott leveledzni, még is jókor (korán) el-hányja a' levelét, 's ezért is nem betsűlik ollyan igen az Ánglusok.

Minthogy oda feljebb Debretzen Vídékéről vala ſzó; tehát mi is fel-hozhatjuk ezt példáúl. Hogy ezereket név ſzerént ne hordjunk-elő, elég leſſz eggyet újjal ki-mutatni. Ez előtt egy-nehány eſztendőkkel Debretzenben, a' (talám) leg-ſzebbik ákáſz-fa, vólt Hatvan úttſzán, az Őrző- (éjtſzakai Vígyázók) Házhoz mint-egy 4-edik ház' végiben, le-felé az útſzán, a' Tsokonai Úr' háza' végiben. Udvaronként és kertenként elég van egéſz Magyar Orſzágon, de erdő ſzerént nintsen.

Jövésről űltetni ezt a' fát nem jó, mert úgy igen ſok fattyú jövéſeket vér, mellyek a' törsök fától a' tápláló erőt el-ſzíjják, 's így oſztán eggyik ſem nevekedik: magról tenyéſztetni leg-jobb. Martius utólján, vagy pedig Április elején vetik ezt Ángliában, de Magyar Orſzágon talám elébb is meg-lehetne. Ha az ágy, a' melybe vetik, jól neki fekſzik a' napnak, úgy, öt—hat Hétre jól ki-kél, és tsak ezt az eggyet kell vele tsinálni, hogy ſzorgalmatoſan meg kell gyomlálni. Hagyjuk ebben az ágyban eſztendeig; akkor oſztán Martius' utólja' táján űlteſsünk belőle fa-oskolát, a' hol 3 lábnyira űltetődjön egy-máſtól, a' ſor pedig más-fél lábnyira legyen egymáſtól. Hagyjuk ismét az oskolában három eſztendeig; akkorra úgy felveſzi magát, hogy oda űltetgethetjük, a' hol azután ösökösen meg-maradjon. Ha ſoká hagyja az ember a' fa-oskolában, igen meg-nő a' gyökere, 's bajos azután véle bóldógúlni; mert a' gyökereit el kell vagdalni, 's abból a' következik, hogy ki-dűl.

Majd minden főldben meg-fakad ez a' fa, de leg-jobban a' homokos ritkás főldben. Míg fiatal, igen gyönyörű; de ha meg-vénűl rút formája van, mert a' ſzél igen könnyen le törderi a' gyenge ágait, kivált' ha a' ſzél' járásán van. Vénségére meg is ſzáradnak az ágai, és el-mondhatjuk róla, hogy reánk ütött emberekre. Éppen e' vólt az oka hogy Ángliából ki-muſtrálták egy-nehány eſztendeig. — Ámérikában ennek a' fának a' neve közönségesen ez: *Sáska-fa*, és ezen név alatt hordják még ma is a' magvát Ángliába rakáſokkal. — A' többi nemét is próbálgatják Ángliában lábra kapatni, de iſzonyú baj van véle; üveg kerteket kell nékik tartani, 's így is nehezen mennek valamire: mi nállunk talám azok is jobban bóldogúlnának. De érjük-meg mi a' miénkel; leg-jobb fajta ez. Oſztán, mi annak is eleit tudjuk venni, hogy az ágai meg ne ſzáradjanak; el ſzoktuk vagdalni hébe-hóba (néha) 4—5 eſztendőben egyſzer, mint a' fűz-fáét, 's vége. — A' két Hiſtória leg-alább tsak teſzen már eggyet, vagy pedig az eggyik valamelyik, kettőt ollyat mint a' másik.

A' sárga, 's görög (zőld) dinnyének magvát venni

Úgy kell, hogy mikor a' jól meg-ért, jó fajta, 's jó ízu dinnyét meg-fzegjük, fzedjük-ki a' bélit kalánnal, és tegyük valami deſzkára úgy, a' mint ki-fzedtük, hadd álljon ott harmad' napig. Harmad' nap múlva moſſuk-ki a' magot a' bélből, vízzel, és a' mely mag a' vízen lebeg, hányjuk-el, mert nem jó, — ez is terem ugyan, de roſſzat —, a' mi a' vízben le-űl, azt teríttsük-ki deſzkára, fzárazfzuk-meg árnyékon és fzellőn, nem pedig nap-fényen, 's ha meg-fzárad, tegyük-el. — A' két eſztendős dinnye-mag jobb vetni, mint az eſztendős; a' három eſztendős pedig leg-jobb; hat eſztendősön túl nem javaſoljuk, mert, jóllehet a' 12 eſztendős mag is terem, de nem jót. Jó leſſz 'hát ez' idén három eſztendőről gondolkozni. — Ezt a' kis dinnye-mag hiſtóriát tanúltuk Olaſz Orſzágban, nevezetesen *Cantaleupe*ban, Rómához közel, a' hol a' Pápának egy Múlató-háza vagyon. Ott is tudnak a' dinnyéhez. Ollyan divattjában van Olaſz Orſzágban a' dinnye, mint nállunk.

Leg jobb ízü dinnye

A' *Cantaleupe*i sárga dinnye Európában, mely oda Árméniának Perſia felől való grájnitzáról ſzakadt. Ez a' dinnye nem ſzokott nagyra nőni, inkább gömbölyű, mint hoſſzú, a' haja bibirtsós, ripatyos, túros; a' húſa pedig narants ſzínü. — A' narants ſzínü húſu, tser-haju sárga dinnye is igen kedves ízü. — A' görög dinnyék közt, a' Szabóltsi (azon Vármegyében), mely vékony haju, igen veres bélü, nem utólsó; de tsak ugyan görög dinnye ő. — Az ollyan dinnyét, a' mílyet Magyar Orſzágon egy garason adnak, *Turin*ben három *Bajochin* adják, mely negyed' fél krajtzár.

Mi áll ellent, hogy a' *Hatvani*ak (Heves Várm.) a' dinnyéből ſzéleſebben ki-terjedett kereskedéſt nem indítanak? Talám nem terem már moſt ott ollyan 36 fontos görög dinnye, mint a' vólt, a' mellyet ez előtt egy falka eſztendővel Egerbe vittek ajándékban? A' 10 fontos is megérne annyit Bétsben, a' mennyit a' 30 fontos Peſten kivált' ha *sárga* dinnye. Könnyebb Peſtről — ſemmi az hogy 30 mér'-föld — Bétsbe ſzállítani, mint Hatvanból 5 mér'-földnyire, Peſtre. Egy hajón meg-fér 15—16000, vagy is 70—80 ſzekér dinnye, 's nem is zötskölődik öſſze. Itt, a' két fontos jó sárga dinnyének 40 krajtzár az árra. Tsinálunk mi útat az el-adására, tsak jókat hozzanak; nem kell ollyan, a' melybe L. belé rakodott. — Lyányunknak beſzéllünk, Menyünk is értsen rólla.

Madarat marokkal fogni

Úgy lehet, ha valaki borban, ruta-fű' levében, és erős bor-etzetben az árpát meg-áztatja jól, 's azt a' madár' járásra önti. Mihelyt a' madár abból

abból jó formán eszik, meg részegszik, 's a' kezeddel is meg-foghatod. A' vad-lúd szereti az árpát. Más madárnak mást kell meg-áztatni,

A' Virág magot úgy meg-tsinálni, hogy Jok, szép, és szagos virágot teremjen.

Áztasd-meg a' magot jól salétromos vízben, 's fogjál apró halat, hasítsd-meg a' fejét, tégy egy magot belé, ásd a' földbe. Az illyen mag hamar ki-kél, és úgy terem, a' mint mondánk. — *azt mondják.*

A kés vaskót a' markolatjába, vagy akármi vasat a' nyelébe, vagy a' hová szükséges jól belé szorítani így kell.

Tekergesd-körül a' vasat véknyan és tsínosan szösszel, vizezd-meg, sózd-bé, 's hirtelen dugd belé a' nyelbe; így, úgy belé rósdásodik, hogy inkább a' markolat törik-el, mint-sem a' vas ki-essen belőle.

Fa festék az Asztalosoknak.

Egy font, mósárban meg-tört galles (gubatsot) tégy 7 vagy 8 ittze vízbe, tegyél hozzá fél meszely igen erős bor-etzetet; tedd abba a' fát, a' mellyet meg akarsz festeni feketére, hagyd benne 12 vagy 14 óráig; ha ki-vetted, tedd félre, hadd heverjen 24 óráig egy húzomban; azután végy egy font gálitz-kő vizet, 's főzd abban a' fát: ha már fekete, vedd-ki, szárazd-meg, kend-meg fa olajjal, dörgöld keményen gyólts rongyal. Így, ollyan szép fekete lesz, mint az Indiai fekete fa, és ollyan tündöklő, mint a' tükör.

TUDAKOZÓDÁS,

mely, leg-inkább, a' Tudós és Tanúlt Haza-fiakat illeti.

Quot capita, tot sensus. — Ez az oka, hogy sok jó igyekezetü, 's jó belső tehettségü szegény legény, sok jó dologhoz, a' mihez mind kedve, mind tehettsége vólna, nem bátorkodik hozzá fogni. Ritka embernek adatott az a' kegyelem, hogy előre ki-tanúlhassa, *mire van legnagyobb szüksége a' Nemzetnek*, mit óhajt leg-jobban annak nagyobbik fele, két harmad', 's három negyed' része. Egy embernek, sőt egy Társaságnak is az eszét, ha szinte a' Kant' filósófiáját papirosoktól meg-enné is, még sem lehetne tsak hozzá is hasonlítani egy egész Nemzet' Tudósjainak az eszekhez: ez az oka, hogy ezt a' *Tudakozódást* igen szükségesnek ítéltük.

Haza-fiúi buzgósággal kérjük a' két Magyar Hazának *minden Tudósjait 's Tanúlt fiait*, hogy voksoljon ki-ki ollyan három Magyar könyvre, a' mely még nintsen világ előtt, és a' mellyet gondol, sőt hiszen leg-szükségesebbnek lenni a' Magyar Nemzetnek; de azomban, az a' három kándidált

dált könyv ollyan legyen, a' mellyet a' vokſoló ſzemély bizonyoſan megſzerez magának, *ha jól el-kéſzűl.*

Másodſzor. Vokſoljon ki-ki három ollyan idegen Nyelven való könyvre is, a' mellyet leg-méltóbbnak és leg ſzükségesebbnek ítél lenni, hogy Magyar Nyelvre fordíttaſſon, és a' mellyet magának bizonyoſan megſzerez, *ha jól le-fordíttódik.* Ezt az utólsó hármat lehet ki-válogatni akármelyik itt következendő Nyelveken írt Munkák közzűl, t. i. *Német, Belga, Dánus, Ánglus, Frantzia, Olaſz, Spanyol, Deák, és Görög* nyelveken írottakból.

Harmadſzor. Vokſoljanak még a' Tudós és Tanúlt Haza-fiak az olvaſni tudó eggyűgyü emberek' rováſára is hármat, ollyanokat, a' mellyeket hiſznek leg-ſzükségeſebbnek lenni az eggyűgyü Haza-fiaknak: és ez a' három akár újj Munka legyen, akár pedig a' meg-írt Nyelvekből fordíttatódjon, mind-egy.

A' ki hármat-hármat nem vokſolhat, vokſoljon annyit, a' mennyit igazán esmér leg-ſzükségeſebbnek lenni: hárman feljűl nem kell, *ebben a' kerűlőben.* A' Tudománynak akár-melyik ágára menjen a' voks, mind-egy.

Ha vólna mit ſzerentséltetni bőven a' mi ſzáraz betegségben ſínlő erſzényünknek, úgy tsak magunk is meg-ítélhetnők a' naggyából, hogy melyikhez fognánk: de minthogy már egyſzer a' forró kása jó formán megégette a' ſzánkat, *már ezután meg-fűjjuk;* kénteleníttetünk e' meg-írt mód ſzerént igyekezni ſzolgálni, hogy *nec oleum, nec operam perdamus*, 's a' bitskánk belé ne törjön.

A' vokſoló Tudós és Tanúlt Urak közzűl ki-ki, meltóztaſſon a' *maga' neve alatt*, a' tőle javaſolt könyvek' *nevét, nyelvét, nyomtattatások' helyét* papirosra írva, a' Gazdaságot tzélozó Újság' É. Olvaſói közzűl ahoz, a' kit-közelébb kap, által-küldeni *Decembernek első napjáig.* Ezen É. Uraktól mi igen könnyen és *ingyen* által vehetjük annak idejében a' Gazdaságot tzélozó Újságért való Előre fizetés alkalmatoſságával. — De ſenki el ne felejtkezzen ám rólla a' víg ſzüreten által: mert könnyen elfelejtkezik némely ember a' Köz-haſzonról, mikor jól van dolga. — Ugyan akkor, és ugyan úgy kezünkhöz vehetjük a' *Magyar Útazó'* darabjait (*fragmentumait*) is.

HÍR HARANG.

*** Egy Hegy-aljai boros gazda jelenti, hogy a' kinek ſzándéka vólna valóságos, tiſzta, és maga gond-viſelése alatt bé-ſzűrt jó-féle Hegy-aljai aſſzú-ſzőlő borokat ſzámoson venni, jelentse magát levele által, Bétsben, a' *Gazdaság-beli Magyar Társaságnál.* Ez a', Hegy-aljai borokhoz jól értő öreg gazda ígéri, hogy ollyan borokkal és eſſzentziákkal ſzolgál, rendes árrán, a' melynél jobbat ſenki ſem kívánhat. Vagynak külömb-külömb eſztendő-beli Ó borai.

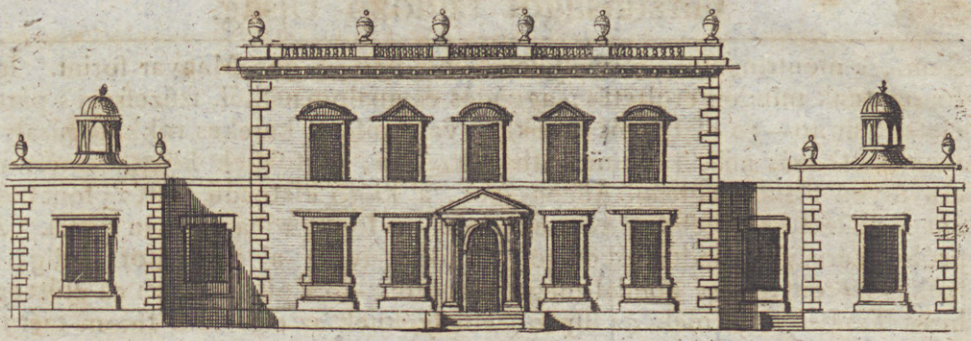

GAZDASÁGOT TZÉLOZÓ ÚJSÁG.

Nro 34.

Bétsben, Auguſtusnak 23-adikán, 1796.

Múlattságos dolog a' könnyen élő Kis-aſſzonyoknak.

Azoknak beſzéllünk itt, a' kiknek nem ſzükség' arról gondolkozni, hogy hólnap, a' jövő Héten 's Hónapban, a' következendő eſztendőben mit egyenek, 's mivel ruházkodjanak. — Frantzia Orſzágban mindenütt, Flandriában, a' Hertógenbosi Májerájban (Kerületben), nevezeteſen pedig Párisban, Fontainebleauban (olv. *Fonténblóo*), Arrás-, Lille-, 's Hertógenbosban illyen áldott ſzokáſok van a' nem korhel, könnyen élő Kis-aſſzonyoknak, hogy ollyan munkához fognak 10 eſztendős korokban, a' mellyet 40—50 eſztendős korokban viſznek végbe. A' Marquis (*Márki*, Bárói forma) rangu leánykák p. o., a' fonáshoz kezdenek, 's mikor magokat megunnák, fonogatnak igen fínomúl meg-puhított kendert. A' mit múlattságos játékból 5 eſztendő alatt fonogatnak, azt, minthogy még ez nem leg-ſzebb, és tsak próba eſztendők-beli munka, külön teſzik. Már 15 eſztendős korokban el-kezdik azt a' világ ſzerte bámúlásra méltó tzérnát

fonni, 's montringolni, a' melynek fontja 250, 's 300 Magyar forint. Így fonogatnak minden erőltetés, aggódás és unalom nélkűl, szűzeſségi's páros életekben 40—50 eſztendős korokig, vagy míg a' kerekes rokkát (gusalyt) meg-unatkozás nélkűl nyomogathatják. Mi, a' többek közt, esmértünk egy íllyen Fontainebleaui Aſſzonságot, a' ki 30 eſztendő alatt 75 font tzérnát kéſzített hevertében, az 5 eſztendei 20 font próba tzérnán kivűl. A' próba tzérnáját el-adta jókor 40, 60 forintjával; a' 75 fontot pedig, a' ſzokás ſzerént, nagy gondal meg-tartogatta. — Vólt Párisban ez előtt egy híres Társaság, a' mely az íllyen ſzemélyeknek az első font fínom tzérnájokat magánál tartotta azon órától fogva, mikor a' fonóval fontjára így eggyezett-meg, hogy, ha a' következő fontok is éppen ollyanok vagy jobbak leſznek, ennyin 's ennyin által fogja venni. Így oſztán a' Kis-aſſzonyok fonogattak apródonként kéſz Kötelező-levélre, és ha tettzett nékik, 5—6 fontjával is által adhatták a' tzérnát. Ez a' mi esmerősünk jó fonóvá lett az 5 próba eſztendő alatt, és alkutta a' tzérnáját 580 livres-be (256 Magyar forintba), és így kapott a' játtzogatva fonott tzérnájáért 45 eſztendős korában 43,500 livres-t, vagy 19,200 Magyar forintot. Nem tsak egy-két példa van erre, hanem ſzámtalan; és az íllyen Kis-aſſzonyok tartyák leginkább a' világot igen vékony batízhoz való tzérnával. Még Irlándba, Hollandiába is onnan hordták a' tzérnát a' 16—12 forintos rőfü batízt varrogatni. Hertógen-bosban leg-ſzebbeket fonnak, 300 forintig fontját. Íllyen egy font tzérnával meg lehet varni a' leg-tzifrább bodru inget is 550-t. A' mi kezünk közt van íllyen 256 forintos tzérna egy tizen-hatod' reſz lóth; a' kinek tettzik küldhetünk belőle mutatóúl. Két-három ezernek jut jó darabotska.

Azzal el ne íllyeſſzék magokat a' mi alutt téj újju Kis-aſſzonyaink, hogy talám fel-törné a' jó puha kender aż újjokat; 's azzal ſe, hogy nem tudnának hozzá. Hát, mindent tsak más Nemzetektől tanúljunk-meg? Ha a' leg-ſzebb és leg-alkalmatoſabb őltözetet, a' Magyar nadrágot ki tudtuk magunktól találni, miért ne tudnánk nagyobbakat is. Azt ſe tudták máſok tsak nem régen is, hogy mi a' Huſzár, hozzánk jöttek éſzért: másért is el-jönnek nem ſokára, tsak mutaſſuk-ki, mi lakik bennünk. Attól ſe ſjedjenek-el, hogy el nem kelne: a' mi nints, nem kél az el ſoha. Ha azt mondjuk, hogy nem ſzükséges, mert nem kell nállunk batízt varni, nints batízunk: jól van, tsináljunk batíztis hozzá, van kenderünk jó. Ha a' batíz ſem kell; kell a' pénz leg-alább: már ezt egy okos ember ſem hánnya a' ſzemét dombra.

Ezek batíz fonalat fonnak; amazok ſelyemmel bánnak; eggyik apró óra rugót nyújtogat, a' máſik kerekeket reſzelget; pántlikát ſző, sat. — Nints a' gondolkodó éſznél derekabb ſzükſégben ſegítő könyv. Kivált', a' kinek

kinek nints arra gondja, hogy hólnap mit egyék; legyen az ollyan könnyen élőnek gondja arra, hogy mit egyék más, mit egyék a' Maradéka. Nagyon kevés ditsőfség a' világból úgy ki-pattani, mintha ott fe lettünk vólna; úgy, ha lehetett vólna, talám belé fe kellett vólna tekíntenünk. Az ollyan híres fonókról van ám az a' példa-befzéd: *El-él már ő, ha tsak a' lábát lógázza is.* Lógázzuk 'hát leg-alább a' lábunkat.

Veſzett kutya hiſtória.

Auſtriában egy Aſſzonynak, a' többek közt, vólt egy 'seb-bell kutyája, mellyet még akkor is, mikor már vehették éſzre hogy meg-veſzett, magával hálatott. Egy-nehányſzor meg-harapta a' kutya a' gazd' aſſzonyát, de ő azt fel fe vette. Egyſzer, mások veſzik éſzre az aſſzonyon, hogy már több kettőnél (nem tréfa a' dolog), ő is meg-veſzett. Minden lehettséges módot el-követtek, hogy meg-gyógyíthaſsák; de késő vólt már, kilentzed' napra kegyetlen kínok közt meg-hólt a' kis kutya' Patronája. Ágyát, köntösét, ruháját meg-égették a' meg-hóltnak, 's a' koporsóját is nagy vígyázáſſal vitték a' rendelt helyére. — Már itt nem merjük mondani — *okoſoknak erős tanú-bizonyság; bolondoknak eleven tanító példa —:* hanem tsak így fejezzük-ki az illyen emberi Nemet gyalázó tsutak forma kutyák' útálatoſságát, hogy mi, a' mi ugyan minket illet, — ha tsak-ugyan kelenne valami igen otsmány dolgot a' 'sebben hordozni — inkább hordoznánk egy jó darab ló ganajt. Ez nem is nyivogna. — Hát nem a' kis gyermeket, ezt az Aſſzonyi Nem' gyönyörű virágát, teremtette-é az Iſten az ölbe, 's az ágyra? — Nem vólna derekabb, mint az íllyen matska kutyák' úton, út-félen való üldözésére privilegiumot adni a' gyermekeknek, hadd üznék-ki az Orſzágból: mert ha ſzinte meg nem véſz is, tsak ugyan az ártatlan kis gyermekek' gyalázatjára, 's a' haſznos kutyák' kárára vagynak az Orſzágban. Vagy pedig adnók-el egyſzerre mind magvaſtól, hogy annak, a' mit el-veſztegettek, valamely réſze, *veſzett fejſzének nyele* viſſza fordúlna; 's mondhatnók-el, hogy *kutya vásár is eſett egyſzer.* — De minek rontanók-meg felebarátunkat?

Hogy lehet annak eleit venni, hogy a' tehén meg ne veſſen (idétlen borját ne elljen)?

Ha ki-veſzünk némely rend kivűl való történeteket, ſzerentsétlenségeket, a' tehenéſzeknek a' haſas tehénnel való baromi bánáſokat, kegyetlen veréſeket; a' tehén meg-vetésének (idétlenűl való meg-borjazásának) az igaz oka *a' roſſz gond-viſelés és koplaltatás:* melyből következik, hogy ennek a' kárnak eleit venni úgy lehet, ha a' (kivált' haſas) tehenek' ſzámára elegendő és jó takarmányt kéſzítünk; hogy, ha ugyan a' mezőn való

legeltetéſt el nem kerülhetjük, és az íllyen tehenekt iſtállón ſzüntelen nem tarthatjuk, leg-alább Martiusban, 's később ben is, ha a' tavaſz nagyon kieſik, arra a' kopár tavaſzi nyomásra ne tsapjuk, hanem a' hűvös napokon 's éjtſzakákon a' jáſzlon tartsuk. A' jáſzlon való tehenek körül pedig a' legfőbb gondunk e' legyen, hogy ſzüntelen ſzáraz fekvéſek legyen, kivált' a' hideg 's vizenyős napokban; egyéb eránt hagyjuk a' terméſzetre a' többit, tegyünk félre minden haſzontalan kurúsoláſt (vén aſſzonyi babonás orvoslást), és, ha tsak némely, a' keze alatt való baromnál barmabb tehenéſz, vagy ſzánt ſzándékkal, vagy korhelségével a' barmot el nem rontja: valósággal a' terméſzet el-vegzi az egéſséges marhák körül a' kötelesſégét, és ugyan ritkán hibáz.

A' marha dög' idején hogy vígyázhat magára a' marhás gazda?

Előſzör így, hogy míg a' marha dög uralkodik, tartsa iſtállón a' jóſzágát, és az iſtállóban minden nap' apródonként tüzelgetvén, forralgaſſon azomban vizet, a' mellyet, mikor már forró, egy vederből a' máſikba mind addig tőltögeſſe, míg el nem hűl. Így tselekedjen napjában kétszer-háromſzor, vagy maga, vagy tselédje, a' ki rá-ér. Az íllyen forró víz pára erőſſebb lévén a' dögleletes levegő égnél, az ezt el-nyomja, és egéſséges levegő eget tsinál az iſtállóban. Minthogy pedig nállunk nagy réſze a' marhás föld-mivelő gazdáknak igen tudákos, és magát a' maga hívatalában Profeſſornak tartja, és a' mi ſzép gondolkodó eſze vólna, azt még tsak meg ſe mozdítja, mintha a' feje' káponyájába tsak tzifraságra tsirízelték vólna belé: tehát ebből a' következik, hogy ſemmit a' világon, a' mit vagy máſtól hall, vagy a' maga eſze diktálhatna, meg nem próbál; meg akarja azzal érni, a' mire a' tökélletlen ſzokás, mint a' vak verebet, órránál fogva vezeti. Vegye magára az, a' ki ollyan; ne gyalázza e' hatalmas Nemzetnek éſſzel élő ſzorgalmatos Tagjait. Próbáld-meg Barátom! hogy az igaz Iſten meg ne büntеſſen, és ne vegye-el tőled korhelséged miatt azt, a' mit eddig ſem érdemlettél tőle. Ha ſzinte a' próba meg-tsalna is, mit veſztettél-el?

Másodſzor; az is el-oſzlatja még a' roſſz levegő eget, ha az iſtállóban imitt-amott óltatlan meſzet rakunk-le, mely, míg a' levegő ég' ſavanyúságával meg nem telik, ott maradhat, azután máſt lehet hellyébe rakni. E' nem költség, mert az a' méſz azután is ſzint' ollyan alkalmatos épuletre 's meſzelésre, mikor már dögleletes levegő éggel magát teli ſzítta, és a' meg-keményedett óltott méſzhez haſonlóvá lett.

Az *okoſság* és a' *tapaſztalás* ezt ígérik, hogy ez a' két mód ſok egéſséges barmot meg-tart a' dögtől, tsak ſzorgalmatoſan vitetődjön végbe. Nem kételkedünk, hogy a' mi ſzorgalmatos Olvaſóink, a' kik az okoſság útján

útján mennek a' szokás után, ezt meg-próbálják annak idejében, ha kéntelenek lesznek vele; hogy osztán örömmel nézhessék egésséges barmaikat akkor, mikor az ollyan tudákos maga-hiszem gazdák sírva teregetik a' kút gémre az ökör bőrt. — *Volt már a' 38-adik lapon is emlékezet egy illyen forma módról.*

Sikettségen való segedelem.

Bétsben, egy Seb-Orvos ollyan eszközt talált-ki, a' mely által a' siket ember minden beszédet könnyen meg-hall. Az eszköz ollyan, mint egy Posta-Sípnak a' vastag vége, egy arasznyi hosszú; ennek a' végét teszi a' siket a' maga fülére, 's minden erőltetés's idő veszтés nélkül beszélgethet széltére akár-kivel. — *Erről is volt már szó a' 128-adik lapon;* de alig ha nem kevés vígasztalás ez a' Siketeknek.

Külső Országi Tudósítás.

*Lintz*hez nem messzire, felső Austriában, találtak egy ollyan vizes hellyet, a' melyben számtalan gyöngy-házakat lehet látni. Már tettek is jó rendeléſt, hogy ezt az újj kintset jól meg-vizsgálják. Ha a' dolog' valósága és haszna bővebben fogja magát mutatni; mi is bővebb tudótítást ígérünk róla.

Az Élő-fák' mettzéséről.

Az Élő-fák' meg-mettzegetése arra való, hogy a' fáknak nevekedésén segíttsen, azokat gyümőltsözőbbekké tegye, életben tovább megtartsa, nagyobb és jobb ízü gyümőltsöket termeszteſſen, és a' fáknak szép formát adjon, azomban, hogy a' fa sok hellyet ne fogjon 's haszontalanná ne tegyen. A' fák' mettzegetése pedig, nem úgy, mint a' Huszár Balás némely követői gondolják, hanem az ahoz meg-kívántató értelem és különös szemesség által mehet jól véghez.

Az ahoz való tudásnak a' leg-főbb jele az, ha az ember a' gyümőltshozó ágakat, a' meddő ágaktól meg tudja külömböztetni. — A' termő ágak, vagy azon esztendő-beli jövések, a' melyben teremnek, mint a' szőlő venyike; vagy két esztendős korokban teremnek, mint a' baratzk-fáé; vagy pedig három, négy, 's egésſz' hét esztendősök, mikor előſſzör teremnek, mint az alma-, körtvély-, szilva-, 's tseresznye- fák' ágai.

A' gyümőlts-termő ágaknak, rend szerént, bimbójok szokott lenni őſſzel és tavaſſzal, még pedig az ollyan bimbó sokkal gömbölyűbb, vastagabb és rövidebb, mint azok, a' mellyekből tsak terméketlen ág leſſz: mert ez az utólsó hegyesebb és véknyabb amazoknál, ki-vévén egyedűl az ág' hegyin való bimbókat, a' mellyek, jóllehet néha vastagok, mint a'

gyümőltsöző bimbók; mindazáltal tsak meddő gajjat ſzűlnek. A' ſzilva- és tsereſznye-fákon többnyire, 3, 4 's 5 virágot hozó bimbók ſzoktak egymás mellett, egy kis rövid gajjon lenni; mellyekre jól rá kell vígyázni, hogy abból, ha tsak lehet, ſemmit le ne vágjunk. A' mi az ollyan meddő gajjakat illeti, azokat ſem kell egéſſzen úgy nézni, mint éppen haſzontalanokat; mert ha az első eſztendőben nem teremnek is, teremhetnek a' másodikban. — A' jó fajta meddő tehenet nem kell azért a' méſzáros körme közzé adni, hogy a' negyedik eſztendőben ſem ellett-meg. — Ha az ollyan gajj körűl ſok termékeny gajj nintsen; úgy kár vólna le-mettzeni az ollyan meddő gajjat: mert a' fának is így leſſz tökélleteſebb formája. Valahol pedig elég termékeny gajj mutatja magát, onnan mind eggyig le kell vagdalni a' meddőt: mert a' fa' tőkéjéből inkább megyen ezekbe a' tápláló nedveſség, mint a' gyümőltsözőkbe; és így azok a' nevelő erőt el-ſzíjják a' gyümőltsöző gajjtól. Jól meg-értsük mi a' gajj, 's mi az ág. Az ágat egéſſzen levágni tsak akkor kell, ha a' gajjai többnyire haſzontalanok, el-ſzáradtak, vagy, ha a' fának igen nagy díſztelenségére vagynak. — Szokott még a' fák' tőkéjéből ki-nőni holmi fattyú ág, mindjárt a' vén ga[illegible] Ennél haſzontalanabb nints az egéſz fánn; ez leg-több[illegible]ajjak' töve mellett fel-nyúlik hirtelen, mert gazdagon él, a' vén ágaktól [illegible] jót ſzí-el a' fától, erőt, azon kivűl a' fa' koronáját tömötté teſzi, úgy, hogy ſem eső, ſem lévegő ég, ſem a' nap' súgára meg nem hathatja a' jó gajjakat; a' mellett kereſztűl-kasúl is nyújtja a' gajjait, melyből a' leſſz, hogy eggyik ág és gajj el-köſzörűli a' máſikat, 's az egéſz fa el-motskolódik. Ha a' fa rút formának vette magát; ollyankor nem kell kímélleni a' leg-jobbik ágat is, le kell mettzeni, hogy oſztán a' ſzabad hellyen eleven, ſzint' úgy termékeny, és ſzép formáju ágak nőjjenek.

Ha ſok ágat 's gajjat vagdalunk-le a' fáról, a' ſem jó; mert úgy ſok meddő jövéſeket vér a' fa: ha pedig kevéſsé mettzegetjük-meg, úgy a' forró melegekben, nem vehet a' gyökér magának elég nedveſséget; és ebből következik az, hogy a' gyümőlts le-húll, 's eggyik ág a' máſik után el-ſzárad.

Az Élő-fák' mettzegetésében arra kell vígyázni, hogy nyárban, mikor a' fa éppen a' nővés közben van, tellyességgel nem kell hozzá nyúlni azon végre, hogy meg-mettzegetődjön; kivált-képpen a' kemény magvu gyümőlts fákhoz. A' körtvély-, és az alma-fa ugyan kevesebbet ſzenved a' mettzegetés által, mint amazok: mindazáltal tanátsoſabb ezeket is tsak igen kevéſsé mettzegetni-meg nyárban, vagy pedig tellyeſséggel nem. Főképpen a' baratzk-, ſzilva-, meggy-, és tsereſznye-fát minél kevésbé metztzegetjük-meg, annál egéſségeſebb: mert, ha nagyon meg-mettzegetjük; igen ſok mizgát (fa tsipát) teremnek, a' mely a' fát el-motskolja. Leg-

jobb

jobb 'hát az íllyen fákról a' bimbókat, vagy apró jövéseket, a' mellyeket éfzre veſzünk, hogy alkalmatlan hellyen búnak-ki, mihelyt ki-mutatják magokat, tavaſſzal, a' körmünkel el-tsípkedni, és tsak az ollyan jövéſeket hagyni-meg gyümőltsözni, a' mellyek egyſzer 's mind a' fa' ékeſségére láttatnak nőni. Így a' fa elegendő ágakat vér magának, és a' tápláló erő el-oſztódik az egéſz fába egy-formán, mely ez által az egy-forma növés által, mind egéſségeſebbé, mind gyümőltsözőbbé és állandóbbá leſſz. Ha pedig nyáron által valamely ág vagy gajj rendeletlenűl találna ki-nyomúlni, azt Octoberben kell el-vágni. Ez az Octoberi mettzegetés ſokkal jobb, mint a' Februariusi; hanem-ha a' Vídék igen hideg terméſzetü.

A' gajjak' mettzegetését úgy kell ejteni, hogy a' gajj mindenkor résút mettződjön-el, és az újj jövéſt hozó bimbóhoz közel, hogy könnyen be-forradjon. Ha az ember hoſſzú tsapot hágy a' bimbó felett; el-ſzárad a' gajj bimbóſtól, és a' többi ſzomſzéd gajjakat is el-ſzáraztja: mellyet a' vaſtag ágakon is gyakran tapaſztalhatunk, mellyeken az el-fűréſzelés mellett (mely fűréſz nyomot meg kell ſimítani kéſſel) egy gyenge gajjat ſzoktak hagyni, hogy a' nedveſség abba vegye magát; azért, hogy az el-fűréſzelt ág el ne ſzáradjon.

A' mi, továbbá, az Élő-fák' minden nemének különös meg-metztzegetését illeti, azt, egyſzer ha az idő engedi, különösön elő-adjuk. A' mi pedig egy-általjában a' nagy termetü fákat illeti, (erre van nállunk legnagyobb ſzükség: mert a' nagy Uraknak, a' kiknek a' kertjekben meſterséges apró élő-fák *(nana)* vagynak, kertéſſzek is van hozzá) az ollyan, gyümőltsösökben, hegyeken, 's másutt való közönséges nagy fáknak megmettzegetéſeire ezek a' közönseges Régulák:

1.) Az ollyan ágat 's gajjat, a' mely a' fa' díſztelenségére óldalról ſzokott ki-nőni rendeletlenűl és vadúl, a' mellyek a' gyenge gajjaktól minden nedveſséget el ſzoktak ſzíni, meſsük-le, hogy a' fának a' túlsó óldalán is, a' hol eddig nem nőhetett, ág nőjjön, 's a' fa, magának jó formát veheſſen, 's erősödheſſen. — *De ez az első régula tsak az alma-, és körtvély-fára ſzabattaſsék. Ha a' kemény magvu gyümőltsöt termő fákon terem az ollyan otsmányító jövés, annak így kell eleit venni, hogy ezeken tavaſſzal kell el-tsípkedni az ollyan jövéseket, míg még gyengék.*

2.) Minden ſzáraz gajjakat le kell vagdalni, mert ezek nem tsak a' fa' formáját motskolják, hanem a' roſſz levegő eget is magokba ſzokták ſzíni. Ha az el-mettzett ág vaſtag, úgy minekutánna ſzép ſimán el-metztződött, bé kell kenni fárral, vagy marha ganajjal, 's bé-kötni, hogy a' roſſz nedveſség, a' vágáson a' fába ne ſzivárogjon.

3.) Minden kereſztűl-kasúl termett ágakat is el kell vagdalni, mert azok, nem tsak el-motskolják a' fa' tetejét, hanem egy-máſt is el-köſzörű-

lik,

lik, és a' fát úgy meg-sebesítik, hogy míg tart, mindég túros leſſz; soká ugyan nem tart, mert az íllyen fát hamar meg ſzokta enni az ollyan fene, 's tövestől ki-véſz. Erre ugyan majd azt mondja némely gyümölſsös kertel, bíró *minden-tudó eggy-ügyü:* lám az én götsöre (el-nyomorodott) alma-fámnak, 20 eſztendeje már hogy tsak egy óldala van, még is tsak terem egy-egy kitſinyt. De erre oſztán így felel az *éſſzel élő ſzemes gazda:* Az én ſzép nagy alma-fám még moſt is, minden eſztendőben 3 — 4 ſákkal terem, 's jobb ízüt, mint a' kemedé; pedig már a' Nagy apámnak a' Nagy apja is gyakran jól lakott róla.

4.) A' vén fáknak, kivált' az alma-fáknak, a' vén ágai' töve körül ſzoktak holmi fattyú ágak nőni, mellyek a' fának leg-jobb tápláló nedveſségét el ſzokták húzni. Ezeket minden eſztendőben ſzorgalmatosan el kell vagdalni.

Értelem kell' hát a' fa-mettzegetéshez, ſzint' úgy, mint a' leg nagyobb Tudományhoz. Nem abból lehet a' nagy éſzt meg-esmérni, hogy mit dolgozik, hanem abból hogy, *hogy dolgozik.* Egy ſzamár fejü Filósofus, jóllehet ő azt a' mélységes tudományt gyomrozza; mindazáltal ſokkal nagyobb tök, mint egy jó Harangozó: mert ez, annak, a' mit reá-bíztak, meg-felel; ama pedig, azt az eggyet, a' mit maga magára bízott, tsak nyaggatja, 's formájából is ki-veſzi.

HÍR HARANG.

*** Az az érdemes Útazó, a' ki Auguſtusnak 5-ödikén útazott-el tőlünk nagy ſzomorúságunkra, egy inaſsával, négy ſzürke lovu kotsin, a' nála tudva lévő Helységből, (Heves Vármegyében) 'a igaz barátjaitól, kérettetik baráttságosan, hogy míg igen meſſze nem menne, írja-meg hol-létét, és múlatásának helyét; 's egyſzer 's mind tegyen rendeléſt azon 15 Hollandus aranyokról, a' mellyeket el-indúlása előtt titkon az ablakban hagyott, mint 5 heti ſzállás adásnak jutalmát. Kedves barátjai nyilván jelentik itten, hogy ha azt az 5 heti tiſzta ſzíveſséget Vendég-fogadóbeli ſzíveſségre magyarázza, és a' pénzét viſſza nem veſzi; *vége a' tiſzta baráttságnak*, mely a' jó Magyarban benne ſzületett virtus. — — — — — — — V. F. *és* E. S.

§ § § Egy jó tudományu 's tapaſztalásu ſzületett Magyar, Posony Vármegyében, a' ki, § § a' többek közt, a' maga Nemzete' nyelvét tökélletesen és tiſztán érti, ajánlja ſzol- § gálatját mindeneknek, a' kiknek ſzándékjok vólna ez vagy amaz idegen Nyelven írt Munkát jó Magyarsággal fordíttatni. Akár-mitsoda ágát bízzák reá a' Tudományoknak, *Német, Dánus, Hollandus, Plat teutſch, Áglus, Frantzia, Olaſz és Spanyol* Nyelvekből, mindeniket az *Originálból* kéſz jól Magyarra fordítani. Ha 50 Darabból áll is a' Munka, meg-felel neki. A' ki véle alkura megyen a' Szerző' (Author) Munkáinak nyomtatott árkuſsai vagy Darabjai ſzerént; annak, a' Munka' első árkuſsát, Magyar nyelven, mindenkor el-küldheti próbául, ha ki vántatik. — E' felől lehet bővebben tudakozódni a' *Gazdaságbeli Magyar Társaságnál*, Bétsben.

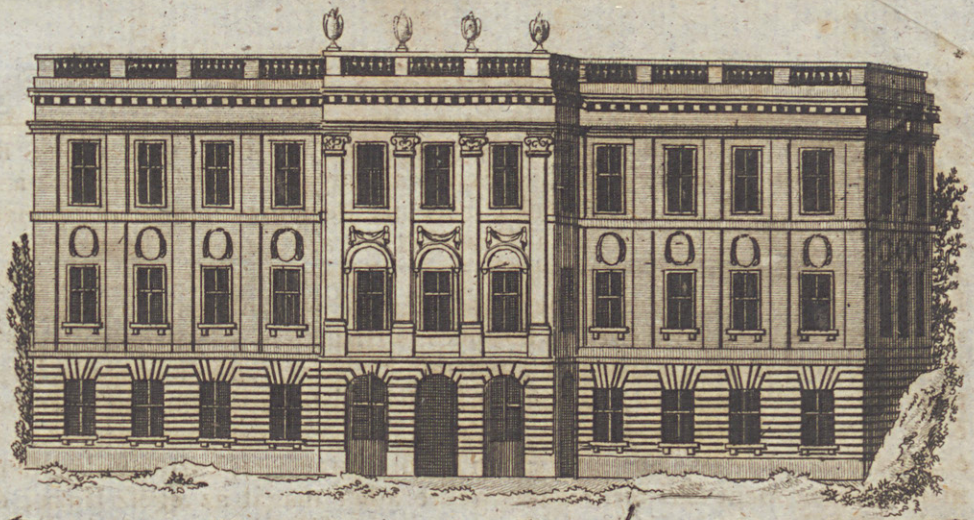

GAZDASÁGOT TZÉLOZÓ ÚJSÁG

Nro 35.

Bétsben, Auguſtusnak 30-adikán, 1796.

Rágódásra való falat.

Sajnálatos dolog az, hogy a' Magyar Hazákba, majd minden haſznos újj találmányokat idegen Nemzet viſzen-bé, még pedig úgy, hogy előſſzör, egy-nehány eſztendeig jól meg-fizetteti a' két Hazát éſzre-vehetetlenűl magának, a' ſzegény Haza-fi' kárával; mely kárnak ugyan nem az idegen az oka, hanem maga a' Haza-fi. Nem lehetne-é le-írni egy tenyérnyi papirosra, hány Óra-tsináló van a' két Magyar Hazában, Magyar? Hány Önöntő van, Magyar? Hány könyv-nyomtató van, Magyar? Hány, poſztó, gyólts, pántlika, galand, puska, kés, vas, 's ezekhez haſonló ſzükséges dolog' kéſzítője van, Magyar? Már, ha jó házat akarunk éppíttetni, — *hívd-elő a' Német Kő-míveſt, a' Német Átsot:* Betegek vagyunk, 's az Orvos egy — két ſort firkál 's ezt mondja utánna: *menj a' Német Patikába:* ha a' lovunk beteg, — *vidd a' Német Kovátshoz:* vermet akarunk áſatni, — *várakozzunk, hadd indúljanak-el a' Tóth Mettzendzósok* (vermet,

gödrőt ásók). Szégyen ám ez, Magyar! Korán sem tulajdonítjuk mi hibáúl, hanem inkább virtusúl, ezeknek a' szorgalmatos Idegeneknek azt, hogy a' Magyar Hazákban tudnak éſzel élni: de nem tsak hibának, hanem magok' meg-tsalásának tartjuk a' Haza-fiakban azt, hogy a' kezek között való jó alkalmatoſsággal nem élnek úgy, a' mint élhetnének. Ha annyi száma nélkül való szegény ember nem vólna a' Hazánkban — ezekben a' terméſzet' gazdagságával és éſzel bővölködő Hazákban —, nem szőllanánk: de szemeinkel látjuk, kárunkon tapaſztaljuk, 's az okoſság mutogatja, hogy nem tsak a' föld-mivelés, barom-tartás, 's apró-tseprő meſterség az ember élete' tárgya; hanem főképpen azok, a' mellyek azon meſterségekhez is eſzközt szolgáltatnak. Ha tsak tsupán a' föld-mivelésre, 's azokra a' nállunk már szokásba ment tsiri-biri meſterségekre adná magát az egéſz Haza, és ezeken feljűl nem vïsgálódna; úgy, kéttség kivűl többet nem tselekednénk ennél, hogy el-élnénk eſztendőről-eſztendőre üggyel-bajjal, de soha sem mi, sem Maradékink virágzóbbakká nem lennének, — A' Haza' virágzásának meg-gátolására, a' többek közt, ezt tartjuk mi egy leg-nagyobb és leg szembe tűnőbb Roſsznak lenni, hogy *szégyenljük és kiſsebbségnek tartjuk azt, a' mit más, és előttünk is dítséretes Nemzet, virtusnak tart.* Egy Ánglus Lord (olv. *lard*) — nagy nevezet — nem szégyenli az eggyik fiát Kereskedőnek szánni, Matrótzságra (hajós legény) taníttatni; a' leányát szép tálentomu Borbélynak férjhez adni. Egy Lengyel Hertzeg, Hazájának's Maradékának kívánván haſználni, fábrikákat éppíttet. Nints annak az emberi terméſzetet le-vetkezett kevélynek eſze, a' ki egy Grófot, nagy Nemes embert ki-tsúfolna azért, hogy a' Gróf fábrikákkal kereskedik, poſztót, selymet, gyóltsot, kártont, bőrt, portzellánt, 's egyebeket kéſzíttet 's el-adja; hogy a' Nemes ember (akármivel) kereskedik, az egéſz Haza' haſznára. Miért nem szégyenljük azt, hogy búzát, bort, lovat 's ökröket árrúlunk? Azért, mert hozzá szoktunk. Az íllyen nagy Kereskedők által lehetne annak eleit venni, hogy annyi ezer dologtalan nyomorúlt nem kínlódna az éhséggel — íllyen gazdag Országokban!

Jóllehet tudja, de ki merné azt nékünk meg-magyarázni, hogy Magyar Országon eggyik eſztendőben a' búzának mérője (2 véka) 30 krajtzáron kél, a' máſikban pedig éppen tizen-két annyin? Mi meg tudnánk ezt tselekenni, minden nagyítás nélkül, hogy egy Vármegyében a' búzának vékája, a' leg-nagyobb óltsóságban is meg-érne 30 krajtzárt, 's a' leg-nagyobb szükségben sem menne feljebb egy forintnál. Nints ennél könnyebb dolog, tsak az *egoismus*nak hágjunk a' nyakára, 's szeresük felebarátinkat, tsak egy kitsiny híjján, úgy, mint magunkat. Soha bizony ezért el nem szegényedünk, sőt jobban meg-gazdagodunk: mert úgy oſztán, a' mit a' háládatos szívü Szegénység egy nap' igazán dolgozik, többet haſznál, mint

a' mit

a' mit most, erőltetett lelki esmerettel két nap' potsekolván, el-vet a' nyakáról. — Ez is szívére hathat a' Haza' virágzását szívelő igaz Magyarnak.

Ha a' mesterségek' szűk vólta miatt tőllünk ki-szivárgó Milliókat gondoljuk is meg: ez is a' földig le-sorrózhat bennünket, ebben a' részben bóldogtalanokat. Ezer közzül csak eggyet említünk: rá-ütheti erre a' kaptára a' többit is a' vizsgálódó ész. Melyik Országban terem ollyan *sok* és *szép* kender, mint Magyarban? — Láttuk az Irlandi (Hiberniai), Belgiumi, Frantzia Országi híres kedereket 's leneket, a' mellyekből azokat a' híres batízokat szövik; bízony — csak ollyan az, 's alább-való: mint a' mi kenderünk. Szint' úgy el lehet a' magyar batízt híresítenünk, mint a' magyar bort, 's Magyar Országi ökröket, csak ne resteljük, ne szégyenaljuk 3—400 do'ogtalan szegényekkel fonogattatni és szövögettetni.

Semmi helyes okát nem mondhatja a' vagyonos Magyar annak, hogy ez, vagy ama' fábrikát nem kezdheti-el: és akármivel mentegesse magát, készek vagyunk minden erőtelen okait a' maga nyakába keríteni; ha tsak ezt az eggyet nem találja mondani: *szedte-vette nem tselekszem.* A' vékony tehettségü Haza-fi szint' úgy maga-menthetetlen: mert több ész és kéz még elébb-mozdíthat valamit, mint egy. Nem mindenre illik e' rá: *közös lónak túros a' háta:* fogjuk eggyütt a' dolgot, mint az Ángluſok, Hollandusok, 's mások. Azt mondaná az ember, hogy Ángliában minden fábrikát az Ország állít-fel, hogy ollyan könnyen mozgásnak indúl, 's három—négy esztendőre ollyan szép virágjára jut. Korán sem; el-árúlja magát az a' tapasztalatlan, a' ki így gondolkodik. Minden féle fábrikának a' jovát Társaságok szokták leg-inkább fel-állítani, és az illyen sokatska Tagból alló Társaságok' fábrikája mindenkor jobban virágzik, mint a' magános embereké. Miből áll az az Országokat, 's Nemzeteket rettentő *Nap-keleti Indiai* (Oſt-Indiai) Kompánia? Nem egyébből, hanem egy, bóldog, bóldogtalan, gazdag 's szegény Tagokból álló iszonyú Társaságból; melynek a' tőke-pénzébe, ha eggyik 1000 font sterlinget (9000 forintot) adott, a' másik tsak 5—6 sterlinget tett; úgy hogy, azon egy kereskedésnek, egy szegény nap-számos szint' úgy részese lehet, mint egy Lord. Így bánnak ők, 's mások, az apróbb kereskedésekkel is. Sokszor, egy—két aranyat adó Tagokat is találunk köztök. Sok *egy—két* arányból, 2—3000 arany lesz; szép Magyar fábrikát lehet ezen el-kezdeni, tsak hogy oztán a' Társaság tökkel ütött Igazgatókat ne válasszon, 's erőtelen törvényeket ne szabjon.

De ki győzné elő számlálni azokat a' számtalan könnyű és jó módokat, a' melyeknek a' közepibe minket helyheztetett a' Szithiai szerentse a' Magyar földön, — mindent könnyen el tudni kezdeni? — Azok a'

ſzép gyólts fábrikák majd azt is magok után húznák azután, hogy a' papiros fábrikáink is jobbak és ſzámoſabban lennének; mert ez amattól függ: ha pedig a' papiros fábrikánk jó lenne, úgy hogy Hollandia 's Ánglia ne vághatna elébünk ebben a' réſzben; úgy, a' könyveinket is ſzebben nyomtattathatnók, és igen könnyen le lehetne kapatni a' *Glascowi* kevély nyomtatáſt, — ennél könyebben meg-eshető dolog nintsen. De moſt, mit tsinálnak a' mi könyv Nyomtatóink? Széltére mázolják a' kaptzából kéſzűlt papiroſſat; mely hogy annál rútabb legyen, az ollyan is neki áll a' könyv' nyomtatásának, a' ki éppen annyit tud hozzá, mint a' tehén a' kártyázáshoz: ötven közzűl alig van egy, a' ki tsak a' naggyából is értené a' meſterségét fundamentomoſon; ugyan hogy tudna hát ez újjakat tanítani 's jól formálni? Jó vólna ezt a' tudományok', meſterségek', 's Nemzet' bóldogsága' archivumát, a' Könyv-nyomtatáſt jól eſzére hozni. Azon az 5—6000 forinton, a' mellyet a' mai időben egy haſzontalan Könyv-nyomtató-, vagy is inkább, papiros motskoló Műhelyre 's ſzerſzámra ſzoktak rend ſzerént el-veſztegetni, lehetne kettőt ollyat fel-állítani, mint az a' híres *Glascowi*, 's Ámſterdámi *Elzevieré*. — Két 's három Sajtós műhelyt értünk. — De minthogy bundánk nints, a' katzagány is jó. — Gondoljon többet utánna, a' ki Hazája' bóldogságát ſzereti, mozgolódjon, 's mozdíttson máſokat is.

Szőlő magból olajat tsinálni.

Tökélletlen az ember e' világon; marhát keres kintset gyűjt minden módon, és nem tudja, hogy ſokkal több meg-fordúl eſztendőt által ollyan dolog a' kezén, a' mellyet haſzontalannak gondolván, el-hány: mint ollyan, a' mellynek a' haſznát tudván, haſzonra fordít. A' mezei gazda, mikor búza, árpa, 's egyéb alá ſzántja a' földet, tsak tsupán arról gondolkozik, hogy búzája legyen, és eſze' ágában ſints, hogy ő akkor egy úttal, tíz—tizen-öt féle haſzon alá is míveli a' földjét. A' ſzőlő míves, tsak azt reményli, hogy bora leſſz a' ſzőlőjéből, tovább nem terjeſzti-ki gondolkodását. Egy-nehány eſztendővel ez előtt tsak ebben határozódott-meg a' ſzőlőnek a' haſzna, hogy bort tsináltunk belőle. Ez ugyan a' leg-jobb és leg-haſznoſabb réſze a' ſzőlőnek; de ebben magában nem határozta-meg a' gazdagon adakozó terméſzet a' maga ſzőlő-beli ajándékait. Idő jártával ki-nyomozta az okos viſgálódás és a' ſzükség, hogy még annak is haſznát lehet venni, a' miből már a' bort ki-nyomtuk 's ki-ſajtóltuk, 's az ólta pálinkát főzögetünk, 's etzet ágyat tsinálgatunk belőle. Azután azt is kitanúltuk, hogy a' pálinka főzés után, jó még a' törköly trágyának is, vagy pedig előſſzör diſznónak, 's az után trágyának. De több haſznot is rejtett még el a' terméſzet ebbe a' leg-első gyümőltsbe, a' ſzőlőbe, és a' mellyet mi moſt javaslunk, talám leg-első a' bor után, és ollyan réſze a' ſzőlő törköly-

kölynek, a' melyből semmi más hasznot nem lehet ki-venni. Ki vette valaha hasznát a' szőlő magnak, szóljon? Imé ez a' semminek tettző dolog az, a' melyből mi olajat, jó féle olajat tsinálhatunk. Még pedig, a' mi nagyobb, nem tsak égetni; nem tsak Asztalosoknak 's Kép íróknak kennifenni, hanem derék enni való olajat reménylhetünk belőle, mely sok szükségtelenül ki-adott forintot meg-menteszt endőn által. Miért nem betsűlnők 'hát meg a' terméfzetnek ezen önként való adományát? Hiszen ezt, sem kapálni, sem szántani, sem kaszálni, sem rostálni nem kell, készen adja a' terméfzet; úgy hogy, a' *leg-első* munka, a' mellyet reá fordítunk, ez, hogy a' szőlő törköly' kotsánnyai közzűl rázogassuk-ki azt, a' mely magában külön nem hűllott. Kívánhatunk-é többet?

Minthogy tehát a' jó reménység, és sok szorgalmatos Levelező Hazánk-fiainak tapasztalt jó igyekezetek minket az illyen hasznos dolgoknak ki-nyilatkozására ösztönöz; le-írjuk az illyen olaj tsinálásnak is rövid módját, úgy, a' mint mi visgálódásunk, és próbáink után tapasztaltuk. — A' ki tehát ezt az olaj tsinaláft meg akarja próbálni, így tselekedjen:

Mikor már a' törkölyt jól ki-sajtólta, öntse egy kádba, ha pálinkát is kíván belőle főzni; ha pedig nem szándékozik pálinkát főzni belőle, úgy, vigye egyenesen egy ollyan helyre, a' hol el-terítheti, és a' hol a' szellő járhatja, 's a' nap nem süti, hogy szellőn száradhasson-meg annyira, hogy a' magvát ki lehessen belőlle rázogatni. Ha pedig kádba töltötte; állíttson neki két—három gyermeket, a' kik a' törkölyt széjjel bontogatván, a' magot a' kotsánnya közzűl rázzák-, és verjék-ki más kádba. — Nem gondolná az ember, hogy míllyen sok mag gyűl egybe tsak 40—50 tseber bornak a' törkölyéből. — Ha a' mag így eggyütt van, minthogy nyirkos, teríttse-el ollyan helyre, mint amúgy mondánk; de kementzénél és -ben tellyességgel ne szárazsza, mert ha a' mag keményen meg-szárad, a' benne való kevés bélnek az olajját magába veszi a' sajtóláskor; ha pedig a' mag tsak fél-száradásában, egy kevéssé nyirkosson marad, el-érjük tzélunkat. Azután a' maggal mindenben úgy kell bánni mint akármely olajnak készűlt maggal; meg-törni, vagy őrni, melegíteni, kavarni, és sajtóba tenni. Mikor osztán a' sajtót a' leg-felsőbb grádusig tekertük, vagy ékeztük, hagyjuk úgy jó formán pihenni, míg tsak tsepeg.

Mikor ezt az olaj sajtóláft el-végeztük, még akkor nints egésszen készen a' szőlő mag olaj. Az után ezt az olajat ki kell töltögetni holmi edényekbe, úgy, hogy mindenik edénynek két harmad' része teljen-meg vele, egy harmad' része pedig üresen maradjon. Azután mindenik edényt egy-egy tálba kell állítani, 's így a' meleg kementze körűl, a' padkára és a' sütba (kutzkóba) sorra rakni, hadd higgadjon melegen. Mikor így alkalmasint ki-pihente magát, töltsük-le róla az olajat külön, 's azt a' fenekére

ült keterű iszapot is külön, ebből is leszz még tiszta olaj, ha három — negy nap' nyugszik. Minthogy pedig az olaj minden leg-kissebb meg-mozdúlásban fel-zavarodik valamennyire; tehát az a' le-töltögetett olaj sem ollyan tiszta még ekkor, hogy az iráft kereszttől rajta el-olvashatnók; pedig azon kell igyekezni a' tsínos gazdának 's olaj fábrikásnak, hogy fínom munkát keszíttsen, ha hozzá fog. A' le-töltögetéskor 'hát, kell ezt az olajat tölteni egy vagy két butykosba (szűk szájú tserép edény, kanta); a' teli butykosba olztán, egy pamutból sodrott gyertya bél formát kell belé nyújtani úgy, hogy annak az eggyik vége egy másik igen tiszta edénybe nyúljon. Ezen a' pamut kanótzon, által szivárog a' tökélletes tiszta olaj a' tiszta edénybe mind egy tseppig, de úgy, ha a' zaváros olaju butykosba apródonként, a' mint az olaj belőle fogy, meleg vizet töltögetünk. Mikor már veszszük észre, hogy az olaj ki-fogyott, és víz akar jőni a' pamut kanótzba, hagyjuk félbe, 's keszen van a' jó féle tiszta olaj.

Itt vagyon, életre termett Hazánk-fiai, a' törköly-magból készíthető jó olajnak egesz módja: még pedig ezen kis *Libellus*nak szász *Dos*-sa is van; egy az, hogy a' resteknél *risum movet;* 99 pedig ez, hogy a' szorgalmatos éssel élő gazdáknak mindenféle olaj' meg-tiszttításának a' módját eleikbe adja. — Kinek vólna több módja az olaj tsinálásban, mint egy jól gondolkodó Magyarnak? Alig nyúlunk valamihez a' föld' termései között, a' melynek valamelyik része olajos nem vólna: de bé-kötötte a' szemünket egy-nehány közönséges olajnak a' neme. Alig gondolkodunk tovább ennél: *Len-mag*, *kender-mag* 's *reptze olaj;* holott ezeken kivűl van még leg-alább is 100 féle matéria, a' melybol Magyar Országon és Erdelyben olajat tsinálhatunk, még pedig sokkal jobbakat, mint azok. Hogy kell ki-tanúlni parasztoson, minden költség nélkűl, hogy miben van olaj? Tsak így, hogy az ember elő vesszi ez vagy ama' haszontalanságnak tettző magot, tsak egy szemet, és azt papiros közzé tévén, egy tiszta deszkán, az asztalon, kalapáttsal meg-üti úgy, hogy össze lapúljon. Ha a' papiros meg-olajosodik tőle, — mellyet úgy tudunk-meg, ha meg nem száradhat —; jó olajos mag az.

Akar valaki meg-gazdagodni tsak tsupán a' szőlő mag olajból? Indúljon-el a' Hegy-alatt, a' Hegy-közön, a' Szőlős-kerteken Magyar Országon, szedesse össze a' bor-sajtók mellett ki-hányott magot. Octoberben és Novemberben szedethet annyit össze, hogy egesz esztendőben mozgásban lehet az olaj-sajtója két három legénnyével eggyütt. A' mit a' derék újj sajtó-házra, sajtóra, legénnyeire, nap-számossaira költ esztendőben; azt mind egy pénzig vissza veheti azon esztendő-beli olajjából 's nyerhet is két—három száz forintot. — A' mennyi mag egy öreg tseber (50 pint, kupa) bornak a' törkölyéből össze kerül, abból leszz leg-alább 3

font

font olaj; 100 tseberebol pedig 3 mása. Ha többre nem tennók is font ját 12 krajtzárnál (de 20-on is el-kél); így is 60 forintot adnának érte a' nyerni szerető Kalmárok. Úgy de, a' ki ezzel az olaj készítéssel akarna kereskedni, az, 5—6000 tsebernek a' magvát is őrize szedetheti, mert van elég. Esztendő alatt pedig igen sokat fel-dolgoztathat: már így 20—30 mása olajat is tsináltathat.

Ennek az olajnak a' betsit az is neveli a' többek felett, hogy ez nem büdös, jobb, mint a' fa olaj, és éppen egy rangba van azzal a' híres és drága *Provence*-i olajjal (*), mellyet Magyar Országon, a' Frantzia nyelv' hibás ki-mondása (pronunciátiója) miatt, *Brabántziai olaj*nak neveznek közönségesen. — Nosza, próbáljuk-meg 'hát az Istennek ezt az áldását is haszonra fordítani! Ha minket a' környül-állás ollyan állapotba helyheztetett volna, mint a' mi Hazánk-fiait eggyül-eggyig; soha bizony nem nyúgodna a' mi eszünk egy szem-pillantásig is, mert úgy teremtetett az, hogy mozogjon: mindenből hasznot vennénk, 's mással is hasznot vétetnénk; és korán sem az el-múlandó hasat nevelnők, hanem az egész Magyar Közönséges Társaságot, mert ez a' jó embernek fő világi dolga. Minden héten 50-t kellene annak a' fenekére vágni, a' ki egy-nehány szedtevettével mindent el-vét a' nyakából, nem tettzik neki követni azokat a' Közönség' bóldogúlását szívelő 's nyomorúltakat segítő gazdag jó Hazafiakat; hanem a' mit magának, korhelsége mellett mással kereset, azon módon korhelséggel adja-ki, még pedig úgy, hogy alig megyen 100 forintjából egy nyomorúlt réz krajtzár, a' nyomorúlt Haza-fiak' zatskójába. Két féle hát a' Haza-fi is, *házi* és *nádi*. Ez, egész életében tsak a' hasát neveli, 's amazokat botránkoztatja: ama' pedig a' természet' Urának, Hazájának, magának, és Fele-barátjainak él. Ezt az utólsót hívjuk *igaz Magyar*nak — *Dixi*.

(*) Frantzia Országnak a' Déli részeiben, nevezetesen a' hajdan úgy nevezett *Languedoc* és *Provence* Tartományaiban teremnek a' leg-jobb olaj-fák Europában, a' mellyekről azt a' híres olajat tsinálják. *Provence*-ot olv. *Provánsz*, ne tekerd-el így: *Brabantz*, mert amott terem az így (hibáson) neveztetett szép sárga olaj. Van még négy neme az olaj-fának — *Hispanica*, *Sylvestris*, *Africana*, *Buxifolia*. Ez a' *Hispanica* terem Spanyol Országban, és leg-nagyobb gyümőltse van, leg-több olajat ád, de keserű. *Carolinában* (Amerikának Florida nevü Tartományában fekvő Város ez, Mexico' határában) leg-jobban teremhetne ez a' Spanyol Országi olaj-fa, ha volna kinek pártját fogni. — A' *Sylvestris* terem Frantzia és Spanyol Országban is, de a' részke Olasz Ország. Itt egész olaj-fa erdőkön útaztunk keresztül; Rómától a' Lorettó felé való úton, *Nárni*-ig vadon terem. A' Genuai határban is *Sestri* körül egész erdők vagynak a' Föld-közi tenger partjain. — Az *Africana* és *Buxifolia* terem a' *Jó reménység' Viz-part-hegye* (Cap van goed Hoop) körül, Afrika' alsó részében.

Kereskedéſt érdeklő Tudóſitások.

*** *Lisbonát*, Portugalliának fő városát ſzabad Ki-kötő helynek hirdettette-ki az oda való Királyné; mely ſzabadság 1797-ben, Januariusnak első napján kezdődik-el. Hadakozás idején is egéſz ſzabadsággal és bátorsággal tarthatja ottan a' pakoló-, 's terhes-házaiban minden-féle Nemzet a' Jóſzágát, még azok is, a' kik Portugalliával találnak hadba keveredni.

*** *Eſzék környékéről* és a' *Bánát*ból ezt írják hogy ott ollyan rend kivűl való bőség van minden földi veteményre nézve, a' míllyet ez az őltő ember (moſt élő emberek mind) nem ért.

*** A' Ts. K. Felség kegyelmesen meg-engedte Kollorédó Grófi ſzületésü özvegy Pálfy Grófnénak, *Nyarasd* nevü Helységében (Posony Vármegyében, a' Tsalló közben) a' minden Héti, és 4 Orſzágos vásárt. A' Héti vásárok Tsötörtökönként, az Orſzágos 4 vásárok pedig, barom-vásárokkal eggyütt, Aprilisnek 24-edikén, Juliusnak 26-odikán, Septembernek 9-edikén, és Novembernek 24-edikén fognak esni.

*** Itten Bétsben, azok között a' ſzámos, atzélból dolgozó Meſter emberek között van egy *Fáſzbinder* nevü, a' ki a' többi közzűl úgy ki-üt (superat), hogy az ő tsupa kézzel kéſzített Munkáit nem lehet az Ánglus Munkáktól meg-külömböztetni. Méltó, hogy ennek az embernek a' lakó helyét ki-ki, a' ki a' ſzép Munkában gyönyörködik, meg-tudja, hogy hol van. Az íllyen ſzép meſterségre törekedő Magyar Ifjaknak is ſzükséges ezt az embert meg-esmerni. Lakik *Bétsben, a' Jósef-Stadt nevü Városaljján, a' Hoſſzú útſzában* (lange gaſse), *a' fejér rósánál*, Nro 79.

Nem jó vólna-é a' Haj-port ki-iktatni Magyar Orſzágból és Erdelyből?

*** Erre, hogy ellene modhatatlanúl meg-feleljünk, tsak a' papiros' ſzűk-vólta nem engedi. Piríttsa-meg a' Magyar földet taposó liſztes fejü búza veſztegetőket egy öreg Papnak a' példája, a' kihez a' napokban bémegyen egy ſzegény aſſzony alamïsna' kérni, 's éppen akkor porozza az Öreg a' parókját (vendég-hajját). Oda adja a' ſzegénynek az alamïsnát, 's ismét porozgatja a' parókot. Az aſſzony meg-áll; kérdi az Öreg — mi baja? — Ah, ha meg-engedné Atyaságod, hogy a' mi a' parók mellé húll, fel-sepregetném, majd egy kis gombótát (téſzta leveſt) főznék belőle a' kis fijamnak!

Meg-illetődik az okos Öreg, — két font haj-pora vólt még otthon, 's azt is a' Szegénynek adja, és ſajnálkodva tűnődik magában, hogy életében annyi ſzép liſztet el-veſztegetett híjjában, a' melyből sok Nyomorúlt, jó ízüt ett vólna néha napján. Azon órától fogva az okos Öreg Pap terméſzeti ſzürke parókot visel. — Be jó vólna eleit venni, hogy az éhező ſzegény a' vállunkra le-húlló liſztet ne inſtálná alamïsnául Iſten' Nevében!

A° 1796. N^ro 36.

Hanc olim veteres vitam coluere Sabini:
Hanc Remus, & frater: — *Virg. Georg. L. II. v.* 532, 533.

Bétsben, Septembernek 6-odikán.

Visgálódás a' fonásról, szövésről, 's a' kendernek 's lennek meg-puhításáról.

Mostanában ki-jött két Heti-számunkban emlékeztünk vólt már a' serény szorgalmatosságnak ezen tárgyairól, a' tzérna készítés' és a' gyólts fábrikák' alkalmatosságával. Próbáljuk-meg, ha valamire mehetnénk, a' len' és kender' meg-puhításával is, mint-hogy e' nélkül amazok kevésre mehetnek.

Egy-nehány esztendők' el-forgások alatt Norimbergában árrúlnak egy úgy nevezett Olasz lennek a' német, mely az ő puhaságáért, sínomságáért és hosszaságáért meg-érdemli, hogy az É. Közönséget rólla figyelmetességbe hozzuk. Egy *Schleicher* nevü nagy Kereskedő jól nyomja ott ezzel a' kereskedést. Sok Tseh Országi és Siléſiai földes Urak, 's más, len és kender alá való jó földel bíró Lakosok törekednek rajta, hogy ki-tanúlhatnák, mi-módon készűlhet az a' len és kender úgy el, és honnan kerűlt az a' mag, a' mely ollyan hosszú szöszt termeszt.

Mi így gondolkodunk, hogy talám nem vólna szükséges a' Magyar Hazákban idegen Országi magvak után ásítozni, mint szintén a' más földjére hogy nints szükségünk. Ha a' kender-, és len-vető legény érti jól a' vetés' mesterségét, úgy meg-terem a' szép vékony és magas len 's kender nállunk, a' jó földben, hogy akár-melyik idegen Nemzet is felljebb betsüli a' magokénál. Ha nagyon ritkán vettjük; ollyan vastag lesz mint a' nád: ha pedig igen; sűrűn tsak egy—két arasznyira nyúlik-fel. És így, a' len'

's kender' szépségét's jóságát, *vetője*'s *földje* válogatja. Ha a' lent igen kövér földbe vetjük, az aranka nyomja-el: ha pedig soká a' földben hagyjuk, a' hévség. A' hevert-kemény föld jó len alá: fel-nyűni pedig akkor legjobb, mikor még egy kevéssé 'sengés; ha kezd meg-feketedni, — már el-romlott.

Ha az ember a' pepetseléſt (apró-tseprő dolgok körűl való forgolódáſt) nem reſtelli, sok próba után, mindent ki-találhat, sokſzor ollyanokat, a' mellyeket maga se' reménylett. Mindent így találtak-ki a' világon, még pedig két féle ſorsu emberek: vagy ollyanok, a' kiket a' ſzükség nem ſzorított a' minden-napi rendes munkára; vagy pedig ollyanok, a' kiket a' kéntelenség kénſzerített ezt vagy ama' ſzükségjeken segítő dolgot fel-találni.

Mi, ha lenünk vagy kenderünk vólna, így próbálnók meg-puhítani. — Lúgot tsinálnánk méſzből és valami jó fának (bikk-fának) a' hamvából. A' méſz lenne egy negyed' réſz, a' hamu pedig három annyi. Mikor a' lúg meg-higgad, le-tőltenők a' tiſztáját. Mikor ez így el-kéſzűlt, vegyünk elő egy marok len vagy kender ſzöſzt (meg-törtet's ki-tilóltat), köſſünk tsomót a' két végén, hogy öſſze ne zavarodjon, vagy, a' mi még jobb, köſſük öſſze a' két farkát a' tájon, a' hol kezd véknyadni, de nem tsimbókra (tsomóra), hanem tsak egyſzer által fordítván eggyik farkot a' máſikon; azután fonjuk oſtorba a' két farkot egymáſſal végig, puhán; a' fark' hegyin köſſünk ismét tsimbókot magából az öſſze font két farkból, hogy ki ne bomoljon. Így menjünk végig az egéſz kitán, fejenként. Azután tegyünk egy nagy üſtnek a' fenekére egy tsomó tiſzta ſzalmát, teríttsükbé ezt egy ruhával. Ezen feljűl rakjunk egy sor kendert, vagy lent, úgy, hogy a' meg-mondott módon öſzve font markoknak a' fonatlan' maradt vaſtag végeket, mely a' ſzöſznek a' jova, teríttsük-el az üſtben. Mikor így egy oſztályt raktunk, teríttsük-bé ismét egy ruhával. Azután arra ismét rakjunk más oſztályt: így egy-más után, míg az üſt ſzínig nem leſſz. Mikor a' felső oſztályt bé-terítettük a' ruhával, tegyünk feljűl reá egy kevés ſzálas ſzalmát, 's nyomogaſsuk-meg jól, hogy a' kender vagy len ſzálljon-le leg-alább az üſt' ajakáig, vagy, egy-két újnyira.

Mikor ennyire el-kéſzűlt, tőltsük tele az üſtöt a' tiſztán le-vett Lúgból, és gyújtsunk-bé a' katlanba akár-mivel, főzzük a' ſzöſzt egy-néhány óráig, azután ſzedjük-ki az üſtből. Ha veſſzük éſzre, hogy még nem eléggé főtt-meg, rakjuk viſſza, 's főzzük tovább. Az első próba örökre meg-tanít, hogy hány óráig kell főzni, 's azután nem leſſz ſzükség' egyſzernél többſzör bé-rakni az üſtbe. Mi ezt a' puhító módot soha ſe próbáltuk ugyan, de azért a' mi okoskodásunk tökélletesen meg-győződött ennek valóságos jó ki-ütéséről.

Ha

Ha ki-fzedtük a' lúgból, bontsuk fzéjjel és fzárazfzuk-meg fzellőn, nem napon. Ha meg-fzáradt, ismét tilóljuk-, töresük-, és gerebeljük-meg. Az így el-kéfzült kender és len ollyan fzép fzínü leſſz, mint a' sárga virág, és puha, mint a' vaj. — A' ki meg-próbálja jól, 's nem jól ütne-ki a' mód; mondja hátunk megé, hogy *hazudtunk.*

A' gereben' (etset) allja, vagy az a' ki-gerebelt húlladék, a' mit fzokás fzerént *fzöſznek* hívunk, jó béllésnek, pamut-matéria hellyet. E' fem véſz 'hát kárba, és ollyan forma váſznat lehet belőle fzövetni, mint a' *velez.* Gatyának és közönséges ingnek is jó. Még ebből is ollyan váſznat lehet kéfzíteni, hogy a' 'sák egy mér'-földnyire van hozzá a' jóságban.

Semmiképpen nem hitethetjük-el magunkal, hogy a' mi fzorgalmatos Olvasóink közzül azok, a' kiknek kenderek és lenek terem, ezt a' módot meg ne próbálnák és felebarátjaikat is reá nem nogatnák. Ímé mi, a' mit íráſunk által tselekedhetünk, tiſzta fzíwel. és tsupán tsak kedves Hazánkhoz való fzeretetből, *ingyen* — igaz Magyar fzakállunkra mondjuk — minden leg-kiſſebb jutalom nélkül tselekeſſzük. Hogy ne kívánhatnók 'hát mi meg ezt, hogy a' mi kedves Hazánk-fiai, azokat, a' mellyek íraſaink között *jók*, meg-próbálják.

A' tsalánból váſznat fzőni

Szint' úgy lehet, mint a' kenderből, ha talám nem ollyan tökélletes is. Ha a' tsalánt le-vagdaljuk akkor, mikor az alsó levelei kezdenek meg-feketedni, 's a' vaſſagokat külön, külön pedig a' véknyát kévébe kötjük, el-áſztatjuk, 's a' vízbe addig hagyjuk, míg fejér sárgás formájuvá leſſz; kéſzen van a' jó tsalán váſzonnak való matériánk. A' vaſſagát előſſzör meg kell lapogatni fulyokkal, 's úgy kell a' törő alá tenni. Azután mindenben úgy kell vele bánni, mint a' kenderrel. A' hol ſok tsalán terem — a' kövér fekete földet ſzereti —, meg kell a' földjét ſzántani, hadd teremjen bővebben; mert nem tsak a' ſzöſzi' haſzna van még ennek, hanem ez is, hogy a' tehén nagyon ſzereti és ſok tejet ád tőle; a' diſznó ſem vét kereſztet rá (nem tsak immel-ámmal, nyámmogva eſzi), ha a' moslékjába vagdalják. — Ezt is meg-próbálja a' jó vitzkolódó (nyughatatlan) fejü ember.

A' kender' és len' el-kéfzítésére

Van még más mód is, mely által, ugyan valóban puhává leſſz, 's azomban az erejét tökélletesen meg-tartja. Ezt is tsak le-írjuk, hogy alkalmatoſságot adjunk a' meg-próbálására; minthogy nállunk a' kendernek 's lennek valósággal ollyan féſzke van, mint a' búzának és bornak, és azokból ſzint' ollyan nagy kereskedéſt lehet, 's kell is, indítanunk, mint az utólsókból. Jönne ránk tsak még egyſzer vagy kétſzer — a' mitől a' Jó Iſten őrizzen — az a' ſzorgalmatoſságra, 's mindenhez kapásra tanító galambom

éhség, a' mely a' múlt eſztendőkben annyira meg-zavart bennünket, bizony majd popa (kis gyermek' kezébe adott jó ízünek gondolt kenyér) lenne úgy a' fa bitska tsinálás is, tsak élés' fundamentomot — pézt — adjanak érte. Leg-jobb 'hát mindennek haſznát igyekezni venni, a' mit tsak a' terméſzet ajándékozott: ha az eggyik meg-tsal, a' máſik ki-pótolja a' kárt. Járjunk utánna 'hát a' kendernek, lennek, ſzint' úgy, mint a' búzának; de azomban a' búza fábrikánk ſe ſzenvedjen. — A' második kender és len puhító mód ez:

Kötözgeſsük öſzve keményen ollyan tsomókba, mint egy fő vagy marok kender. Ezt keményen öſſze tekervén, verjük-meg keményen, hogy melegedjen-meg; azután fordíttsuk, 's verjük-meg ismét magyaroſon, bontsuk ſzéjjel, gerebeljük-meg előſſzör nagy fogu, azután apró fogu gerebennel. Azután kavarjunk öſſze fa olajat és forró vizet egy-máſſal, eggyikből annyit mint a' máſikból; mártsunk ebbe egy kefét vagy boroſtát, keféljük ezzel a' kendert addig, míg elég puhává nem leſſz, 's úgy tekerjük tsutakba. — A' *Hegy-alatt*, a' *Hernád* és a' *Szinva* (folyók) körül ſzoktak íllyen formán bánni a' kenderrel; nagy tsomókba kötözik, a' vízi-malmokban, az arra kéſzűlt furkókkal meg-veretik, és némely réſze meg-lehetős puhává is leſſz, 's alig veſztegetődik-el harmada: de ezt oſztán tsak abban hagyják, mintha már batíznak is kéſzen vólna. Mi az íllyen kender-puhítóknak azt javaſoljuk, hogy minekutánna így meg-verették a' kendert, azután annak a' meg-furkózott kendernek tökélletesítésére, jó vólna ez a'

Harmadik módja a' kender' 's len' puhításának.

Szapúlják-meg azt a' meg-furkózott kendert éppen úgy, mint az őltöző ſzennyes ruhát és a' nyers (fejérítetlen) fonalat ſzokták a' Magyar aſſzonyok meg-ſzapúlni. Így alig ha két-annyit nem segítenek rajta. A' kender ſzapúllás pedig nem arra való, hogy fejéredjen — jóllehet fejéredik is —, hanem annak puhítására; hogy oſztán véknyan és egy-formán fonódhaſſon. Nem jó leſſz 'hát így okoskodni, hogy *majd meg-ſzapúlom, ha meg-fonódik;* mert ſzapúlhadd már akkor, véknyabb és egyenlőbb többé nem lehet.

Még több módját is tudnánk mondani a' ſzöſz' meg-puhításának, de a' Magyar Hazákban nem igen, és ritka megyéiben lehetne a' hozzá meg-kívántatókra ſzert tenni. Savó—e' van elég—ſavó kell hozzá, ſigefa gajjak, és jegenye-fa mizga vagy ſzurok.

Ha a' viſgálódó virgontz éſz nem hagyja magát el-nyomni az alamuſziságtól (tunya élhetetlenségtől); meg-látja, hogy nagyra viheti a' dolgot, a' Haza' földjének ezzel a' drága ajándékival, a' kenderrel és a' lennel. — Tekíntetes Kis-Aſſzonyék! annak a' híres tzérnának is itt a' kezdő

vége.

vége. Noſza noſzogatnók azokat a' gazdaságot fojtató értelmes Tiſzt-tartókat. Nints annyi gyólts-fábrikás legény egy Orſzágban is a' világon, mint a' Magyar földön, Alig van valamire való gazd' aſſzony, a' ki nem tudna ſzőni. És egyedűl tsak a' Magyar aſſzony felel-meg a' Salamon' ſzorgalmatos aſſzonya' le-írásának (*Péld.* 31: 10—15.), a' maga' ditsőſségére, 's az egéſz Europa' Aſſzonyainak gyalázatjokra. — Mi ſzükség hát nekünk a' Magyar kenderből kéſzűlt Bétsi-házi váſzon, 's a' Sléſiai (Sileſiai) gyólts? Nem ſzint' ollyan jó lenne-é a' Peſti-házi váſzon? Vagy, tsak azért hozzuk-é ide ki a' Magyar kendert jó óltsón, hogy viſſza viheſſük jó drágán? — Ezt híjják — *a' tehenünk' téj-felét másnak adni, s' a' ſzérdéket meg-enni* —. Hány 100 ezer forint megyen tsak ez által is ki a' Hazánkból, — másra hagyjuk a' fel-vetését.

Vígyázásra eſzméltető tudóſítás, holmi tsalárd, babonás, Köſséget bolondító Kóborlók ellen.

Egy magát úgy nevező *Büdös-féreg-Halál* nevü ember, a' ki Lipſiában, 15-öd' magával, fogva vólt egy ſzobában, ki-mutatta foga fejérét a' büdös-féreg ellen való meſterségében utóljára, az úgy nevezett *Polgárok' ſzobá*jában, a' melyben ázon 14 fogolyjal eggyütt űlt. — Semmi módon rá nem mehetett az Igazgató ſzék, hogy a' foglyok' ſzobáit tiſztán tarthaſſa eléggé; úgy hogy a' 15 foglyokat, a' többi veſzedelmek közt, a' büdös féreg ſeregeſtől támodta-meg; mely otsmányságot, kivált' a' bé-állott nagy melegekben, lehetetlen vólt ki-állani. Ez a' híres-neves Büdös-féreg-Halál (*Schirmer* az igaz neve), minthogy moſt jó tér-földje (*campusa*) vólt a' maga bolond meſterségét meg-próbálni, kapja, egy tsomót hozat a' ſzolgálójával az ő meſterségéből, mely ellen már a' jó Kímikuſok gyakran proteſtáltak közönségesen, 's bé-keni vele a' ſzobának minden zege-zugját, haſadékit. Egy-nehány el-gyengűlt fogoly mindjárt kezd betegeskedni, de nem tudták mi az igaz oka. A' palatzka pedig tsak úgy veſzett-ki azon híres ſzer által, hogy a' ſzegény foglyok ismét kénteleníttettek ellenek inſtálni; mellyet az Igazgató ſzék meg-hallgatván, a' ſzobát meg-meſzeltette. *Schirmer*nek ismét ez a' veſzedelmes gondolat jut eſzébe, hogy a' Kő-míveſſel egy mérték ollyan mérget tétetett a' méſzbe. Viſſza menvén a' 15 foglyok a' ki-meſzelt Polgár-ſzobába, már akkor el-hatotta az egéſz ſzobát a' dögleletes levegő ég, — mely rettenetes vólt! Valamennyi fogoly benne vólt, meg-betegſzik egy-nehány nap múlva, és 2 Hét alatt már 6 meg-hólt. A' Dresdai híres Könyv-árros, Doktor *Richter* vólt az első áldozatja Schirmernek; azutan *Enderlein*, Lipſiai Kereskedő, a' kit a' maga familiájának viſſza adván, harmad' napra meg-hólt. Mindenik, rothadó hideg-lelésben múlt-ki. Azután el-futamodott a' hír, hogy az egéſz Város-Házában peſtis van, mert 5 Város-

szolga nyomon meg-betegedett, a' többi foglyokat pedig vagy az Ispotályba hordták, vagy familiájoknak visszа adták. Az Ispotályba vitték *Büdös-féreg-Halált* is, és negyed' napra, lett az ő kárhozatos Hitinek Mártírja. — Meg-hóltak még: *Rapanó* Görög, *Graubners*, *Schulze*. — Annak bizonysága, hogy ezeket a' büdös-féreg babona ölte-meg, a' többek közt ez, hogy a' három először meg-hóltnak a' testek, míg el-temethették vólna, úgy fel-dagadoztak, hogy majd meg-tsattantak; és ollyan hirtelen kezdtek rothadni, hogy ha hozzá nyúltak, már a' kéz belé-veszett. A' *Schirmer*' teste pedig ollyan vólt, mintha méreggel öntötték vólna bé; és őtet, minden idő haladék nélkül a' földbe méjjen le-ásták, 's méssel bé-takarták.

A' többi foglyok is nagyobb részént a' beteg ágyat nyomják; a' Kőmíves, és a' Schirmer' szolgálója hasonló-képpen a' halál' révén járnak. — Így szokott az ember járni azokkal a' Német Újságokban el-hirdetett kenőfenő orvosságokkal, 's italokkal is, némely részével; a' Magyar Hazákban pedig azokkal az ortzátlan Tóth fél-kéz Patikáriusokkal, a' kik az egész Europában tsihésé (alá-valóvá) teszik a' nagy lelkü Magyar Nemzetet a' vak Kösség előtt, így bolondítván-el ezeket *hogy ők Magyarok*. — Protestálunk az egész Világ' előtt, hogy soha, még a' leg ortzátlanabb Magyar is, máig, erre az útálatos tsalárd nyereségre nem vetemedett. Tanúljuk-meg már valahára, a' bóldogtalan tudatlan köz-népet, az illyen, Tudósokat gyalázó, kártékony állatoktól szándékozni meg-óltalmazni.

Bőr-kéfzítő tser: — újj találmány.

Ángliában, *Schwayne* nevü Úr, egy véka meg-száraztott tölgy-fa levelet, a' gubits (gubats, gubó) nélkül, főzött két óráig, elegendő vízben, egy réz üstben. Az első levet le-töltvén róla, ismét vizet töltött reá, és addig főzte, míg gondolta, hogy minden erejét ki-főzte. Azután a' két levet eggyütt, fa levél nélkül, addig főzte, míg valami sűrűtske matéria nem lett belőle. Ez a' matéria ollyan jó bőr-kéfzíteni, mint a' tölgy fa haj, és hatod' részнyi pénzbe sem kerül a' fa-levél' fzedetése.

A' juhok' himlősödéseknek eleit vevő fzer.

Két jó tapasztalásu juh-kopetz (tősér), a' kik egyfzer's mind Méfzárosok is, egy-nehány esztendő alatt, az ide alább meg-írt szerrel vették eleit a' juhok' meg-himlősödéseknek: melly móddal, mindenik a' maga nyájját, a' betegségtől meg-tartotta, éppen akkor, mikor a' szomszéd Méfzárosoknak 12 vágó nyájjokat széltire prédálta a' himlő. — Ez a' szer mint-egy 110 darab juhoz van szabva.

Egy nagy *hangya-bojt*, a' mely nagy barna hangyákból áll, meg kell égetni tiszta hellyen, tojásostól, fészkestől, egy kéve zab szalmával.

En-

Ennek a' hamva közzé kell kavarni 1 font *tser-port*, 1 ft. *fenyes kormot*, a' kéményből, fél ft. *krétát*, fél ft. öſſze tört *borostyán-fa magot* (bogyót) fél ft. *büdös-kő virágot*, 2 lóth *ſzeretsendiót*, 2 l. *chelidonium maius* (hogy hívják magyarúl? *vére hálló fű?*), 2 l. *Helleborum* (fejér-húnyor), 2 l. *angyélika-füvet*. 2 l. *liguſticum* (leveſticom), 4 font meg-ſzáraztott's porrá tört *ros kenyeret*: 's ezt kell a' juhoknak adni nyalni, minden második eſſve.

A' dolgot értő jó barom-orvoslók kérettetnek baráttságoſan, hogy ezt a' ſzert jól meg-vizsgálván, rólla való ítéleteket minél hamarább tudtunkra adni ne fajnálják: mivelhogy egy jó forma (meg-lehetős nagy) Helység, a' melynek a' ſzomſzédságában a' juh-himlő uralkodik, óhajtja meg-tudni, ha valyon nem lenne-é veſzedelmes ezt a' ſzert meg-próbálni? — Kereſztényi ſzeretet' példája leſſz ezen jó ſzándéku felebarátinkon ſegíteni: ollenben, pogányság, a' mit tudunk, tőllök el-titkolni.

Az úgy nevezett *Mezei gazdaságot* erányozó *Magyar Újságnak* a' 117—120, 133—136-*odik lapjain* le van írva bőven a' beteg juhokkal való bánásnak módja, a' *Würtembergi Gazdaságra ügyelő Székrek Rendelése* ſzerént: de ſemmi bizonyos juh-himlő ellen való ſzer nintsen elő adva.

Hogy lehet a' ſzerentsétlenségből el-nyelt tőt az ember' torkából ki-venni?

(*Seypoldnak* az Aſſzonyi Nem' Magazinjából.)

Egy Leány, a' Northumberlandi (olv. *Nartdhomberiend*, Angliában) Grófságban, nyelt-el egy nagy gombos-tőt, mely közel a' gyomra' ſzájához meg-akadt, és neki igen nagy kínokat okozott. Doktor Tumbull adott-bé néki előſſzör okádtató port, és arra mindjárt 4 vagy 5 tolyás' fejérét. Valami 10 minutum után ki-okádta a' tojás' fejérét a' tővel eggyütt, tsak-nem minden erőlködés nélkül, és egéſſzen meg-gyógyúlt.

A' B — — né Aſſzonyság' ſzoba leánya haſonló-képpen, le-dűlt alunni, 's a' ſzájában hagyott egy nehány tőt. Kevés idő múlva fel-kél iſzonyú kínok között. Rikóltott a' ſzánakozáſig; fel-lármázta az egéſz házat. Szaladtak a' ſegíttségére. Doktor B. mindjárt adott-bé neki igen kemény okádtatót és tojás fejérét, 's ez is éppen úgy járt, mint az első.

Lagzi után Tor.

Septembernek első napján, eſtvéli 7 és 8 óra közt, el-gyűjtogatta *Stuwer* azt a' bámúláſig meſterséges tűzi játékát, a' melyhez haſonlót még eddig nem kéſzített, a' mint maga is nyilván meg-vallotta — Alig pihente-ki magát az ő ſok ezer főből álló el-oſzlott vendége, 's már 8 óra után ſzinte más-fél fertályjal, a' víg tűzi Komédiát, egy, az egéſz Bétset meg-rettentő, tűzi Tragédia követte, a' *Weiſz-gärbern* nevü Vá-

ros

ros-allján, a' dunához nem meſſze, a' hol a' Komáromiak hajóikat ſzokták ki-kötni. — Az a' híres *Hetz-Amphitheatrum* (Vad állatok' veſzekedtetéſére rendelt hely) mely tetétől fogva, fundamentomáig fenyő-fából karikába vólt épitve, mind-öſzve 4 oſztájnyi magaſságra, — hogy, hogy nem, arról moſt bizonyoſt nem irhatunk, mint-hogy ſok féle képpen hallottuk, — tüzet kapott, és a' hozzá való házzal eggyütt porrá égett. Tartott a' tűz hajnali 4 óráig; de még más nap' 10 órakor is füſtölt imitt-amott. A' kár iſzonyú nagy: mert azok közzül a' ſok drága pénzen ſzerzett állatok közzül, a' mellyek az épületnek alsó oſztályjában, külön-külön apró iſttálókban laktak, többet ki nem ſzabadíthattak egy *Auer-bikánál* (erdei ſzakállas bika), az ő mérges terméſzeteknek mivóltok miatt. *Két Oroſzlán*, ſok ezer forintos, *egy-néhány Medve, Párdutz, Hiúz, Vad-diſznók, Majom*, 's at. rémítő ordítáſok között lettek a' kegyetlen lángnak prédái. Azokat a' ſzámos drága kutyákat *többnyire* mind ki-ſzabadították.

Dítséret és ditsőſség a' Bétſi *Gyúladásra ügyelő Székek*, hogy azok a' Hetz körül való Magazinok, Tár-házak, drága nagy kazal fák, jóllehet igen közel vóltak hozzá, még is épen meg-óltalmaztattak a' ſzilaj vízi-puskáſok ſzorgalmatoſságok által. De mindenek felett, hálá légyen az Iſtennek, hogy azok a' mérges állatok ſzabad ſzájokra ki nem ſzabadúlhattak: mert ha tsak egy is annyi ezer ember kárt tett egyſzer Olaſz Orſzágban, mi nem lett vólna a' következése ennyi mérges 's éhes Vad' el-ſzabadúlásának, éjtſzakának idején, annyi ezer ember közt?!

Hogy nállunknál tudóſabb és nagy hatalmu Igazgató Székeken felyűl héjjazni (praeiudicare) ne láttaſsunk, ítéletünket nem mondjuk-ki; hanem tsak ezt a' 3 kérdést terjeſztjük minden pallérozott Nemzetnek elébe: — *Bátorságos-é a' Játék-nézö Hellyet, a' hol ſok ezer ember ſzokott egybe gyűlni, fából épiteni, úgy, hogy a' tűz egy ſzem-pillantásban el tudja borítani? Bátorságos-é az Orſzágban az illyen igen könnyen el-ſzabadúlható kégyetlen állatokat tartani meg-engedni? Mitsoda épületet veſzen az emberi Nemzet, a' Vad állatoknak egy-máſſal való veſzekedtetéséből, 's az ártatlan ſzelídnek vaddal való kínoztatásából?* — o.

* * * * * *

Ímé addig visgálódánk, hogy ezen Gazdaságról való Munkánknak örökre rajta maradandó igaz Nevezetét, 's a' két Magyar Haza' bóldogságát ábrázoló Tzímerét ki-találók.

HÍR HARANG.

†‡† Egy ſokat probált ſzületett Magyar, a' ki mind a' Mezei mind a' Belső gazdaságot okoſan tudja folytatni, és tanúlt ember; kívánna, mint Szám-adó vagy Fő Tiſzt-tartó, egy Magyar Uraságnál, Magyar Orſzágon vagy Erdelyben ſzolgálni. Első Novemberig Peſten múlat, annakutánna Eſztergomba ſzándékozik menni, egy bizonyos dolgának el-végezéſe végett. A' kinek ſzüksége vólna egy jó Gazdára, jelentheti magát Bétsben, a' *Magyar Gazdaságbeli Társaságnál.*

A° 1796. Nr° 37.

VI'SGÁLÓDÓ MAGYAR GAZDA

Et qui, proſciſſo quae ſuscitat æquore terga,
Rursus in obliquum verso perrumpit aratro,
Exercetque *frequens* tellurem, atque imperat aruis. — *iuvat arua.*
Virg. Georg. L. I. v. 97—99.

Bétsben, Septembernek 13-adikán.

A ſzántásról közönségesen.

A' ſzántó-föld meg-jobbítására ſemmi annyit nem tſelekſzik, mint a' jó ſzántás. A' jó ſzántás teſzi a' földet puhává, hogy így a' plánták' gyökere könnyen terjedheſſen arra, a' merre a' terméſzet húzza, 's hogy a' gyökér jól meg-féſzkelje magát: minél többſzör és minél nagyobb gondal ſzántatik pedig meg a' föld; annál jobb (*) és termékenyebb. De ſok

(*) Bártsak arra mehetnénk reá a' mi Hazánkban, hogy az íllyen *nem mindenekre nézve* ſzükséges jegyzéſeket ne kellene fel-hordani Íráſunk' igaſsága' óltalmazására. De azt az áldott tárgyat addig el nem érjük, míg a' *föld-mivelésre ſzándékozó* gyermekeinket a' hellyett a' paraſzt ember' életét lopó *Mensa rotunda* hellyet *okoskodásra*, *éſſzel való élésre*, *visgálódásra*, egy ſzóval együgyü Magyar *Logicara* nem tanítjuk. — Eſzén járjon, a' ki ítél. Nem mondjuk mi, hogy az, a' ki még nem tudja hogy mi leſz helőle, Deákúl ne tanúljon; hanem azt, hogy a' mely Szülék vagy Tútorok tudják már bizonyoſon hogy Bandiból kaſzás leſz, még is a' kis Cellariuſſal veſztegettetik-el vele a' drága 3—4 eſztendőt, azok nem csak hibáznak, hanem vétkeznek is; ha ugyan tudják hogy azt a' magával jól tehetetlen gyermeket akkor a' bóldog élet' fundamentoma' meg-vetésétől fogják-el. Az íllyen *Mensa* fundamentomon épült Paraſzt gazdák azok, a' kiknek az íllyen jegyzéſek el-múlhatat

föld-mivelő ember erre nem vígyáz, hanem tsak tsupán a' régi Atyákat követi mindenben: úgy hogy, ha az Apjá *casu quo* makkal élt vólna, talám ő is azt enne. Vagynak Paraſzt emberek, a' kiknek a' vak ſzokás nem Urok; meg is láttzik rajtok: mert a' miből amazok egy forintot tudnak vérrel-bottal (erőſzakkal) ki-tsikarni; abból ezek, az okoskodás' vezérléſe alatt, kettőt teſznek az erſzénybe. Nem abból tettzik-meg a' derék Paraſzt ember, hogy kinek terem ſok életje; hanem abból, hogy *kinek termett ugyan annyi és éppen ollyan terméſzetü földjében több és jobb, mint-ſem másnak.*

A' kapálás vagy ásás, és a' ſzántás közt nagy a' külömbség. Soha ſem ér oda a' ſzántás, a' hová amazok; ha tsak meſterségeſen nem ejtjük-meg, mint az Ánglus. Azt gondolja a' Magyar, mikor köleſt vét jó erős gyepbe, hogy azért terem ott jó köles, mert kemény. Koránt ſem. Szántsuk-meg tsak azt a' gyepet vagy háromſzor, akár mindjárt egy-más után, akár pedig nyóltzad' napban egy-más után, hadd legyen puha, mint a' homok; majd meg-látjuk, hogy bizony két annyit is terem mint amúgy. — Azért terem jó köleſt, mert hevert föld. — A' dinnye is a' gyepet ſzereti; de mi lenne belőle, ha kétſzer—háromſzor meg nem kapálnók? A' kapálás pedig nem arra való, hogy a' gazt öljük-el vele; mert próbálja-meg tsak valaki a' dinnyéje közzül ki-gyomlálni a' dudvát, 's ne kapálja-meg, ha eſzik-é a' jó kemény gyepjéről jó dinnyét? Itt is a' puhává tett hevert föld ſzűl 'hát valamit. Kapáljuk-meg hát a' köleſt is jól, az-az, ſzántsuk-meg előſſzör nyilas hoſſzában jó méjjen, máſodſzor (*) dűllő hoſzſzában, vagy is, kereſztűl, harmadſzor ismét úgy mint előſſzör. Így dolgozik az egéſz föld a' köles alatt: de ha amúgy hasáboſan hagyjuk, bizony tsak hasáboſan, harmad' réſznyire ſe adhatja-ki az erejét, a' ſavának nagyobb réſze azokban a' kő-ſzikla forma rögökben lappang; és tsak ott verhet valami gyenge gyökeret a' vetés, a' hol valami kevés lágyúláſt talál:

hatatlanúl ſzükségesek: mert ők nem ſzokván az okoskodáshoz, mindent betü ſzerént értenek, a' mit olvasnak, 's a' leg-tökélletesebb valóságot is láttatnak a' vak ſzokáſſal meg tudni tzáfolni. — Itt p. o., majd az ollyan *Menſán* hízott együgyü ember ezt az ellenvetéſt toſzítja ellenünk: — "De ha mi e' 's ez földet egyſzernél többſzör meg-ſzántjuk, ſemmi ſe leſſz a' búzából, meg-dűl.„ — Jól van, bóldog földü bóldogtalan; ha a' búza meg-dűl, nem dűl más húſz—harmintz féle vetemény, nem dűl a' tengeri, ſem a' káposzta. Nem tsak búzával él az ember. — Ebből ez a' tudomány, hogy mikor valaki valamit olvas, jól meg-rágja, ha van mivel rágni.

(*) *Düllő*nek vagy *dülő*nek hívjuk azt a' ſzekér-útat, a' melly a' hóld ſzántó-földek' *vége* mellett megyen-el két felől; azonkivűl, az illyen két út között fekvő hóld vagy nyilas földeket is *mind eggyütt.* — *Páris Pápaiban* vagyon *dőlő-föld*, mely ott ezt teſzi: *egy napi ſzántás alja:* de mi nem így tanúltuk Magyar Orſzág' közepén.

talál: így oſztán a' plánta is tsak a' gyökér' nyomorúságához ſzabja magát, két—három bak araſznyira tseperedik-fel, 's ez is tsak ollyan tsenevéſz (gyenge, erőtelen). — Hogy a' búzának, ro'snak 's egyébnek némely jó földet tsak egyſzer kell meg-ſzántani, még ez fel nem forgatja ezt a' közönséges értelmet, hogy — *minél többſzör ſzántjuk-meg a' földet, annál termékenyebb* —: mert ha azt a' földet háromſzor ſzántjuk-meg, már igen is termékeny, vagy, rend kivűl eſett rajta a' munka.

A' ſem utólsó haſzon a' ſzántásban, ha az ember, mikor kivált' kemény földet ſzánt, keskeny fogásokat teſzen, a' barázdákat mind egy-formán ejti, 's egyeneſen ſzánt, mint a' nyíl. Mi, láttuk Ángliában, mikor egy derék Paraſzt gazdának a' tselédji ſinórra ſzántottak, a' gazda parantsolatjából, 's a' barázdákat is egy-formán, mértékre ſzedték-fel. Az íllyen munka nem tsak ſzép formát ád a' földnek; hanem e' benne a' fő, hogy az egéſz hóld egy-formán munkáltatik-meg, ſzépen terem, 's ſzépen aratódik: de London körűl, a' hol a' leg-jobb föld-mivelők teremnek, nints ſzükség a' ſinórra; úgy ki-mérik ők a' ſzemekkel, mint más a' ſinórral. Magyar Orſzágon is van hellyel-hellyel íllyen ſzántó, de bizony nem ſok, nagyobb réſze tsak *üsd-öſſze*, *hadd ott*, — *van elég*.

A' maga Meſterségében gyönyörködő föld-mivelő ſzemes gazda, találhatna még ki valami újj módot, a' mellyel a' ſzántáson jobbíthatna. Soha ſem megyen a' Világ arra rá, hogy ne maradjon ki-találni való: lehet még ollyan idö, hogy a' hol moſt egy millio ember tapodja a' földet, Európának félig pallérozott Nemzete között; ott idővel 3 millio fog el-élni könnyen, az okoskodás és ki-találandó Meſterségek' ereje által. Mi ezt javasolhatjuk az ollyan élelmes gazdáknak a' ſzántásra nézve, hogy minden tovább való tétovázás nélkűl fogjanak hozzá, és tsináltaſſanak ollyan ekét, a' melynek 3 tsoroſzjája legyen, jó vasból. — Ezeket a' tsoroſzjákat nevezhetjük így; *barázdoló*, *törő*, *puhító*. — A' ſzántó-vas felibe úgy kell oda tsináltatni őket, hogy a' *barázdolót*, mely a' moſtani rendes tsoroſzja, tegyük a' moſtani ſzokott hellyére; a' *törőt* helyhezteſsük mint-egy 3 hüvelyknyire az elsőtől, a' ſzántó vasnak ſzéleſsége ſzerént, vagy is, egy harmad réſz ſzéleſsége felibe a' lapos vasnak; a' *puhítót* ismét annyira a' középsőtől: úgy, hogy a' lapos vas éppen három egy-forma réſzre oſztatódjon-el ſzéleſségére a' 3 tsoroſzjával. — A' homokhoz, kétség kivűl, nem kell íllyen eke. — Merjük mondani, hogy a' ki ezt leg-előſſzör megpróbálja, a' kapja-el az *Egri Nevet* a' Haza előtt, és nem teſzünk neki egy egéſz eſztendőt, hogy minket áldani fog; — elég jutalom ez nékünk, hogy *leſſz miért* áldjon. Ki tudja úgy bé hunni (hunyni) a' ſzemét, hogy ennek a' haſznát ne látná? — Az íllyen ekével ſzántsuk-meg kétſzer a' leg-vadabb kő-ſzikla forma földet, teſzen annyit, mint amúgy 4 ſzántás.

Egy ſzuſſzal két munkát vihetünk így véghez, *ſzántáſt*, és *vas-boronáláſt*, még pedig jobban és tsínoſabban; mert ennek a' vas-borona bolondja ſe lehet. Sok föld meg-éri így egy ſzántáſſal, ollyan, a' mellyet eddig két-ſzer kellett ſzántani. Az eke is tsak két tsoroſzjával leſſz drágább, mert a' tsinálása ſemmi. — *Máſſzor többet az okos ſzántásról.*

Békételenkedő Inſtántzia a' Vár-megyék' Ttes. Uraihoz.

Tekíntetes, Nemes 's Nemzetes Urak! — Mi az oka, hogy a' Házák' Köz-népeinek nem ínyek ſzerént van a' *Magyar Gazda?* — Talám nem jó? vagy talám jobb ízlése van a' Köz-népnek, mint a' Tudóſoknak? — A' mi É. Olvasóink egy-nehány értelmes Köz-embereken kívűl, mind, vagy Gróf, Báró, Nemes, Tiſzt-tartó, Bíró, Notarius, Plébánus, Pap Urak, vagy pedig más, haſonló-képpen Tanúlt Haza-fiak. Talán elvégezték már amazok a' ſzántáſt örökre 's az Urak kezdik-el? vagy, ki-tanúlták már a' gazdaságot fülig-farkig, 's a' Papokat állítják az eke' ſzarvára? — *Tuaja Pál mit kaſzál;* tudják ezek a' fenn meg-nevezett Tudós Haza-fiak, *hány Hét a' Világ.* Tudatlanokká teſzik magokat, — okoſan, — mert Tudóſok. Bár-tsak ſoganatos lenne az íllyen Haza' javát értő Tanúlt Haza-fiaknál inſtántziánk, melyben fő képpen a' Vár-megyék' Ttes. Urait, a' Házák' bóldogságára való emlékeztetéſſel kérjük, hogy ezzel, *a' mi erſzényünkre nézve tsupa haſzontalan*, haſznos *Magyar Gazdával* vettetnének baráttságot a' Köz-néppel is, 's egéſz Helységekkel, azokkal, a' kik ennek a' haſznát nem látják úgy által, mint más. — Ki lehet azt úgy tsinálni a' kis Helységekben is, hogy egy-egy Gazdára nem eſik több, eſztendeig, az árrából 3 krajtzárnál. Noſza, Ttes. Vic' Iſpány Uram, ne ſajnálja kedves Házánktól ebben a' réſzben is hathatós fáradságát! bizony kéttſzereſen meg-fizeti a' Magyarok' Iſtene, meg-ſzolgálja a' háládatos Haza, áldani fogják a' bóldogságra ſzületendő Maradékok.

Okosan való emelésnek a' módja.

A' két Magyar Házában majd mindenütt ſzokásban van ez, hogy mikor a' Szegénység, vagy a' gazdák tſelédje valamit emel és távolra viſzen, azt mindenkor tsak úgy emeli, a' mint az okoskodás nélkűl való terméſzet, és a' kegyetlen ſzokás parantſolja. — Nem ſzólunk az ollyan vitelről, mikor valamit tsak 10—12 lépésnyire kell emelni; jóllehet ezt is jobb vólna meſterséggel egy helyből a' máſikba által tenni, ha nehéz. — Nagyobb réſzében a' Házának ez a' fogyatkozás van, hogy a' Városokon, 's Helységekben való kútak' vize édes, és embernek inni nem egésséges; mely fogyatkozás erre kénszerít, hogy a' Városon kívűl kell kútakat ásnunk, hogy iható vizünk legyen. Az íllyen meſſzetske való kútakból

ból kéntelenítettvén a' vizet haza hordani, inni, főzni, fűtni, a' tsínos gazd' aſszonyoknál pedig ſzappanozni (ruhát ſzappannal mosni) is, kapja magát a' ſzolgáló el-indúl egy pár korsóval, 's nagy lihegve-pihegve haza hozza azt a', leg-feljebb is, 9—10 pint vizet. Még pedig a' mi leg-bolondabb ebben az oktalan ſzokásban, ez az, hogy eggyik korsót a' hátára, a' máſikat a' mejjére vetvén által egy kötéllel a' vállán, úgy megsajtóltatja éppen az élete fúvóját, hogy alig ſzuſzoghat. — Szokás ez is, hogy a' kinek vagy lova 's ſzamara nints, vagy ha van is, de az nem érkezik; maga, vagy a' tselédje hordja-ki az eleséget a' Munkásoknak, néhol 2 óránnyira is, gyalog; a' hátán egy kenyeret, *a' két kezében* egy-egy fazék ételt emel, mintha tsak egy hajításnyira vinné. — A' gyümőlts', tengeri' (kukoritza, török-búza), dinnye', 's egyéb ſzámtalan holmik' emelése alatt tsak-nem a' guta üti-meg a' ſzegény tſelédet, úgy emeli, hogy a' ſzeme is ki-dűljed belé. Hát a' kik a' fejeken hordják a' dészát, zajdát (abroſzba kötözött tſomó)? — Több ez a' Pogányságnál. — Ha az embert a' Forgó ſzerentſe ollyan állapotba helyheztette, hogy maga kéntelenítteſſen el-végezni a' ló' dolgát is, — haggyán —, ſegíttſen 'hát az ollyan, okoskodásával magán annyit, hogy a' ló' hívatalát kevesebb bajjal viſelheſſe. *Paupertas ingenioſa*, igaz ez; de ez is utánna illene: *ſocordia inhabilis*. Sokat ſegíthet a' ſzegény ember magán, *ha akar;* —

Labor omnia vincit — Improbus, et duris urgens in rebus *egeſtas*.

de még többet ſegíthet rajta a' gazdag, ha eſze és embersége van. Nem gondolhatna-é-ki az ember magától is ollyan eſzközt, a' mely az emberen ſegítene? A' ſzegény eggyűgyü tſeléd ritkán — mely neki nem gyalázat —; de eleget gondolhátna-ki az értelmes és Tanúlt ember, a' tudatlan Köſség' könnyebbségére, ha, nem tsak a' maga erſzénnyére vólna gondja, 's irígy nem vólna. Mi az oka, hogy eggyik Uraságot úgy ſzereti a' Szegénység, mint a' maga lelkét; eggyik gazdát a' tselédje, mint az édes Apját: a' máſiktól pedig minden teremtett dolog irtódzik, mint az ördög a' temjéntől? — fejtse-meg ki-ki úgy, a' mint érzi magát.

Moſt mi nem valami felséges meſterségü eſzközt akarunk a' Hazában lábra kapatni; hanem tſak egy igen eggyügyü és óltsó, okoſságon fundáltatott emelő ember-jármot, mely ezer féle környűl-állásban fog a' munkás emberen ſegíteni. Sok Tanúlt Magyar eſméri ezt mindenik Magyar Hazában, és tſuda, hogy még eddig lábra nem kapatták. — Hollandiában van ſzokásban egy

Ember' nyakába való Járom,

Mellyet, a' mennyire tsak lehet, jitt le-írunk, 's azok, a' kik azt esmérik, ſegíthetnek éſſzel a' meg-tsináltatásán. Ez az emelésre ki-talált okos eſzköz ollyan forma, mint az Al-földi ökör-járom' *felső réſzének* az

eggyik fele, melynek az ökör neki veti a' vállát, mikor húz. Könnyű, de nem könnyen hasadó fából szokták tsinálni, leg-inkább fűz-, és nyár-fából, mint a' Tisza-, 's Szamos-háti Tzigányok, 's mások is, a' fa tányért 's kanalat. A' hossza rend szerént más-fél singnyi, melynek mindenik vége más-fél sing-fertálnyira éppen úgy van meg-vékonyítva, mint a' térdig el-lőtt lábu embernek a' fa lába vagy mankója. A' közepén való három sing-fertálnyi fa, mely még négy szegeletü (négy szegü, *rhombus*), úgy vájódik-ki két nyelü (vonó) késsel, hogy az ember' két vállára, 's válla közt való hátára, a' nyaka' tsigája alá, a' hát-gerintz' felső nagy bötykin keresztül meg-feküdjön. És így ennek a' négy szegeletü három sing-fertájnyi fának a' hátúlsó *alsó* és *felső* szegelete egésszen meg-marad, a' hátúlsó lapja is egésszen, a' felső lapja pedig elő-felől ki van kanyarítva a' lapnak fele tájáig mint egy C, vagy, mint az ember' nyaka' töve hátúlról a' mitsodás. Az alsó lapja is így van ki-kanyarítva, de már ez sokkal nagyobb mértékben, úgy hogy a' C' háta egésszen a' hátúlsó alsó szegeletig bé kanyarodik, és annak az alsó lapnak tsak egy újnyi szélessége marad-meg, a' hátúlsó alsó szegelet' és a' C' háta között. Innen következik, hogy tehát annak a' négy szegeletü fa-középnek az első lapja és az első két szegeletei egésszen el-esnek, a' felső szegelet fél-annyira, mint az alsó; vagy is a' felső lapon való ki-kanyarítás kis c, az alsón való pedig nagy C forma. Az egész ki-vájása pedig a' járomnak a' felső c és az alsó C között öblösön essen, mint a' Magyar tekenőnek a' belső vége felyűl, hogy az ember két vállán hátúlról meg-feküdjön.

Ennek a' járomnak a' két végire van ütve egy három újnyi szélességü vas karika, úgy, mint a' kerék agy' végire; de oztán ehez a' járom' végire vert lapos karikához, alól, hozzá van ragasztva egy másik kis karika, gömbölyű, vagy pedig egy kis tompa erős horog. Ezt a' *nagy* és *kis karikát*, vagy nagy karikát és kákót, egy darabba szokták tsináltatni, úgy hogy a' kitsiny, a' nagyon úgy tsüng mint ez a' kis o a' nagyon o — Tsináltasson az ember két igen könnyű lántzot, mely mindenik más-fél sing legyen; a' lántz szemek pedig három hüvelyknyi hosszak, 's egyenesek. Az első lántz szemet, mely kerek, vagy karika legyen, bele kell ragasztatni a' járom végin tsüngő kis karikába, hogy a' lántzok a' járom' két végin tsüngjenek. A' lántz' utólsó szeméhez kell ragasztatni egy ollyan vasat, melynek a' felső vége *horgas*, az alsó vége pedig ollyan forma kerek kákó legyen, mint a' kút oszlop' végin való vas, a' melybe a' vízmerítő vedret szoktuk akasztani. A' horga énnek a' vasnak éppen általellenbe horgadjon a' kákóval, mint egy hosszú dereku S. — Ennek a' vasnak az alsó vége, vagy kákója két újnyi forma laposságu legyen, mint, a' mint mondánk, a' kút oszloré, de a' horog felé oztán fel, gömbölyű. A' horga

alatt

alatt mindjárt, meg kell azt a' gömbölyű szárát lapítani annyira, hogy egy jó tágas lyukat lehessen rajta fúrni, melybe a' lántz' utólsó szemét kell ragasztani. A' horog arra való, hogy, ha alatson (törpe) ember' vállán van a' járom, felljebb akaszthassa a' lántzot, hogy a' mit rajta emel, a' földet ne dörgölje: a' kákó pedig arra való, hogy azt a' mit emel, arra akassza. — Természet szerént, hogy tsak nem akaszt rá juhot, ökröt, 'sákot, 's más ollyast, a' mellynek fogó füle vagy fogója nintsen, — az ollyanokat tajitskán (tajigátskán, targontzán) szoktuk tolzítani. — A' lántz helyett kötél is jó; éppen annyira mehetünk vele, mint a' szamárral a' ló helyett.

Ha már most a' Szolgáló korsókkal akar a' kútra menni vízért, akasszon a' két lántz' kákójába egy-egy ollyan kosarat, a' melybe eggyikbe-eggyibe két korsó férjen-el, 4 vagy 5 pintesek. Ezt a' 20 pint vizet így haza vinni álom, egy 16 esztendős leánynak: egy erős legény dúdolva el-emelhet 40—50 pintet. Az egész teste dolgozik, 's ollyan egyenesen áll, mint a' tzövek. A' két lántzot tartja a' két kezével, hogy ne izegjen-mozogjon; de tsak akkor, ha siet: ha pedig tsak ballag; botsássa lógóra, dugja a' kebelébe a' kezét.

A' vizet korsókban hordani haza tsupa bóldogtalanság, — ezért ugyan majd dohognak (békételenkednek) reánk a' *Túriak's Nád-udvariak*, de nem tehetünk róla —; ollyan fél vas-karika fogóju dézsat kell tsináltatni, melynek a' feneke szélesebb valamivel, mint a' teteje; vagy pedig megfordítva, mind-egy: ennek, fel-nyitható fedelet is lehet tsináltatni. Hollándiában az illyen dézsa, rend szerént, 25 pintes eggyik-eggyik, a' gyermekeké pedig 10—12 pintes. Egy öreg tseber tejet emel 'hát el egy izmos Belga egyszerre egy 's két mér'-földnyire, mikor a' Várost és annak környékét össze meg össze járja a' téjjel.

A' Pusztára is jó lesz így ki-hordani az eledelt kosarakban; a' gyümöltsöt, tengerit 's mindent haza. Jobb ez a' puttonnál is *tágos hellyen*, mert nem kell neki segíttség, szedjük-veszszük, pihenhetünk, nem zötsköljük össze a' gyenge jószágot. — Ha valami rövid gondolkodású bóldogtalan azt találja erre mondani, hogy, *kár volt a' papirossat vele veszteget ni*, azt arra kérjük, hogy nekünk mondja: majd meg-felelünk mi neki, hogy nem teszi az ablakba, sem a' tükör' háta megé.

Ha valaki szándékozik ezt az okos eszközt lábra kapatni, 's azomban, e' le-írásból nem értheti úgy, mint a' ki ezt jól meg-vizsgálta; bízza rá egy Bétsbe jövő Barátjára: mi tsináltatunk itt számára egy derekat szívesen.

A' *Párisi* Víz hordó is meg-lehetős, de a' Hollandusénak nyomába se hág. — Az tsak egy, egy ölnyi hajlós *(elastica)* rúd, mellyet a' vállára vét a' Frantzia, 's a' két vége' kákójára akaszt egy-egy vedret. — Illyen már van néhol a' Hazánkban is.

Egy

Fejér ruha' meg-kékítéséről.

Jó ideje már, hogy próbálgatják, hogy a' fejér ruhát ollyan ſzépen meg tudnák kékíteni, 's ki-tsínozni, mint a' Hollandiai Mosók. — Bétsben, a' *Stock am Eiſen* nevü piatzon, Nro 928, *Otto János* Kereskedőnél lehet találni ollyan kék feſtéket, üvegekben 12 krajtzárjával, a' mellyel 300 inget ſzépen meg lehet kékíteni, úgy, hogy ez a' feſték a' fejér ruhának tsak leg-kiſſebb kárt ſem okoz. Ez a' feſték nem erős, ſe nem tsípős, sőt ők azt állítják, hogy az által a' ruha még tartóſabbá leſſz.

*Altoná*ból is hirdettek-ki egy feſtéknek-a' nemét, mellyet *Angliai kék*nek neveznek, mely a' fejér rúha, kárton, papiros, bőr, 's más fábrikákban haſzna-vehető vólna. *Stolzenberg Leópóld János* a' tulajdonoſſa, állítja, hogy már az egéſz Német Orſzágban módiba ment ez az ő Kékítője.

A' vak ſzokás az Emberi Nemzet' Tyrannuſa.

A' ki ezt az igaſságot tagadja, az azt is bátran tagadhatja, hogy *a' tűz meleg:* azért is nem ſzükség' hogy meg-mutogatásával időt tőltsünk. Hogy az ember azon kegyetlen Uralkodónak le-kötelezett Jobbágya, nyilván ki-tettzik ez ſok ezer környűl-állásokban, mikor hol egy hol más dolgunkban úgy meg-akadunk, hogy ſe té ſe tova nem léphetünk. Moſt tsak egy rövid példát mondunk annyi ezer közzűl, mert ſok nem fér ide. Mit tsinál az ollyan el-nyomorodott bóldogtalan, a' kit valami ſzerentsétlen történet meg-foſztott a' jobb kezétől, a' mellyel élelmét kereſte? A' bal kezére bízza a' dolgát? — bízná, ha rá lehetne bízni; úgy de azt ſemmire ſe tanította életében, még tsak az evéſt is nagy bajjal teſzi. — Kóldúljon? úgy de nem kóldúlni, 's nem a' Közönséges Tárſaságot húzni, tsalni ſzülettűnk e' világra. — Nints oktalanabb ſzokás, mint mikor az Anya meg-üti az *okos* terméſzet után kapaſzkodó ártatlan kis gyermeknek a' bal kezét, ha azzal is láttatik valamire reá ſzokni. Ki adta a' bal kéznek azt a' *privilegium excluſivumot*, hogy ő tſak lógázza magát, 's hébe-hóba ſegíttſen rajtunk. Itt veſzi eredetét az a' filoſofus gyomrot felháborító vad ſzokás is, az a' tſapodárſágot nem tudó jó terméſzet' ellensége, mikor illetlennek tartják azt, ha valaki bal kézzel ád 's veſzen valamit el a' máſiktól. Az íllyen terméſzet' nyaggatókról ſzokták oſztán azt mondani, hogy *meg-öli a' kompliment.* Áldott Anglus ſzokás! a' mely tudja mi a' bal kéz' köteleſſége, még az evésben is. A' kéſt, kanalat a' jobb kezére, 's a' villát egyedűl tsak a' bal kezére bízza. Így a' ſok teſzi-veſzi nem is támaſzt ollyan nagy tsörgéſt tſattogáſt, mint-ha meg annyi duellum vólna az aſztalnál, mint vendég. — Q. erit F.

* * *

Egy jó Haza-fi, a' túlsó Haza' Tudóſſainak egy tsalhatatlan *Reménységek*, — Apja' Fia — hozzánk jő a' napokban Göttingai útjából, 's meg-látván egy Heti-ſzámját a' *Magyar Gazdának*, azt mondja, hogy

A' kenőtsöt (ſzekér-kenőt, kulimázt) ki lehet venni a' köntösből

Úgy, ha az ollyan motskos hellyet bé-kenjük előſſzör tojás' ſzikivel (nem ſzékivel) azután neki állunk. 's vízzel ki-moſſuk.

A° 1796. Nro 39.

VI'SGÁLÓDO MAGYAR GAZDA

Depreſſo incipiat iam tum mihi taurus *aratro*
Ingemere, &c. — *Virg. Georg. L. I. v.* 45, *&c.*

Bétsben, Septembernek 20-adikán.

A' ſzántásról való visgálódásunk' fojtatása 's vége.

Arra is kell még vígyázni a' föld mivelésben, hogy a' földet elég méjjen ſzántsuk-meg, a' belé vettetendő mag' terméſzetéhez képpeſt. Mert ha a' földnek tsak a' felső ſzínét nyalatjuk-meg az ekével, úgy akármit vetünk belé, hamar ki-kél; de mikor oſztán a' gyökér a' ſzántatlan fenékre ér, meg-áll: következés képpen, a' plánta is, ha egéſſzen meg nem állapodik is a' növésben; nyomorogva nő. Kevés ember van ollyan, a' ki valóban vi'sgálódott vólna a' plántáknak egyenesen le felé *(perpendiculariter)* növő gyökerek körűl, mely minden veteménynek a' lelke. Többnyire mind, tsak arra a' répa forma anya gyökerére vígyáznak, a' melyből a' vékony fijók gyökerek bújnak-ki; amazokat pedig ſzámba sem veſzik. Tsak éppen annak az anya-gyökérnek a' kedvéért kell a' ſzántáſt méjjen tenni, azt mondják, mert abban áll minden jósága. De ebben nagyon el-tévelyednek, Nem gondolják-meg, hogy azok az anya-gyökérből ki-búvó vékony gyökeretskék ſzint' úgy méjjen le-vennék magokat a' földbe, tsak kemény ne vólna a' föld. Mi tapaſztaltuk, hogy a' fűnek és ro'snak egy tzérna ſzál forma vékony gyökere is le-nőtt a' földbe más-fél ſingnyire. Próbálja-meg tsak valaki, a' ki a' terméſzetet tudja betsűlni, 's űlteſſen egy földel teli fazékban mindenikből eggyet, fű magot és ro'st; lotsolgaſſa azt illendő-képpen, 's mikor már a' virágát el-hányta, bontsa-

ki gondoson a' gyökereket a' föld közzűl, 's mérje-meg a' gyökér' hoſszát: majd meg-látja, hogy sokkal hoſszabb, mint-sem gondolta vólna. Mi ſzemeinkel láttuk, hogy a' plántának a' gyökere 12-ſzer is körűl futotta belől az edényt; és hogy, a' hirtelen nővő plántának a' gyökere, mely történetből a' plántás fazék' fenekén való jukon ki-bújt, három hónap alatt 5—6 ſingnyire nyúlt.

Nem tzifraságra ſzűlte 'hát a' terméſzet azokat a' vékony gyökereket; hanem azért, hogy dolgozzanak, hogy ſzíjják a' föld' savát minden felől az anya gyökérbe, 's ez oſztán táplálja a' plántát. Minél méjjebben puhítjuk 'hát meg a' földet, annál lejjebb veri magát a' gyökér, 's annál több és jobb tápláló erőt ſzivárogtat által a' plántába. A' plánták' külömb-külömb féle terméſzetek, és a' föld-mivelő' okoskodása 's vizsgálódása oſztán az, a' mely a' föld' meg-puhítását, a' *ſzántáſt* mérsékli, a' plánta terméſzetéhez képpeſt: de ez a' közönséges igaſſág mindég épen marad: — *minél méjjebben ſzántjuk-meg a' földet, annál termékenyebb.* — Kéttség kivűl, minden magyarázat nélkűl érti ki-ki, hogy mit értünk itt a' földön? A' földnek azt a' réſzét, a' mely plánta' nevelni alkalmatos. Néhol az íllyen föld 2—3 ſingnyi mélységü is van: ellenben, néhol tsak egy—két araſz. A' kinek az ekéje a' jó föld alatt homokot, krétát, követ fordít-fel; annak, kéttség kivűl, tsak leſſz eſze, hogy az ollyan földet fennyeden ſzántja.

Minél többet kavargatjuk, törjük, rontjuk a' földet; annál jobb, és annál tiſztábbat terem. Az Ánglus sem tudja 'hát, hogy mit tsinál akkor, mikor az *u*garját, fel hagyja veretni a' gazzal (úgy ſzokták az Ánglus Árendások), és akkor ugarolja-meg, mikor már jó darab ideig ſzítta a' haſzontalan gaz, a' vetés előtt tsak kevéſſel. Minél tiſztábban marad az ugar a' vetésig; annál jobb.

London körűl, 's egéſz Hollándiában, a' veteményes kertekben, közönséges ſzokás ez, hogy mikor már egy-nehány eſztendeig a' vetemény a' földet ſzítta, neki állanak, 's két—három ásó-nyomra fel-áſſák, és az alsót terítik feljűl, a' mely oſztán ismét ki-állja egy-nehány eſztendeig, és sokkal termékenyebbé leſſz. Ők, hogy a' ſzántásban is majmozhaſſák ezt a' haſznos ſzokáſt, kapják, mikor ſzántanak, 3—4 nap-ſzámos az eke után megyen a' barázdában egy-egy ásóval, 's a' barázdából még egy ásó-nyomnyira hányják-ki a' jó földet az újj ſzántásra, a' roſſzát pedig el-egyengetik, hogy a' következendő barázda-hasáb takarja-bé.

Valamely plántát tsak meg-lehet, meg kell gyomlálni; és a' gyomlálás után, ha ugyan a' veteménytől hozzá lehet férni, nem árt jól meg is piſzkálni a' földet. Az Ánglusoknak ehez egy különös ſzerſzámjok van (*an Hoe*, olv. *énu*), ollyan forma, mint a' Belga Juháſzok' vas-kalános bot-

botjok, — de ez *obscurum per æque obs.* — ollyan forma, mint ha egy hoſszú fejü evő kalánnak nem vólna az a' vége, a' mellyet a' ſzánkba dugunk; és ennek ſzint' ollyan ſzer-ſzámja van, mint az ekének. — Jó nekünk a' kapa. — Az életet is jó meg-gyomlálni, míg gyenge, sok haſznot teſzünk vele: mert így, nem ſzolgál a' föld két úrnak.

Meſterség, hogy lehet a' Módi után ásítozó Népnek ſzeme' ſzőrit ki-ſzedni (decipere, circumvenire).

Bétsben, a' Hetekben, maradt egy Valakire, Attya' halála' alkalmatoſságával, igen ſok módiból ki-eſett Kalmári jóſzág. Az ember nem bolond ember: tudta, hogy az ő sok tobák-pikſise, fülön-függője, 's egyéb a' féle Aſſzonyi Nemet fel-piperélő (tziſrázó) bolondságai nagyon le-kaptak. Goldolkozik, mit tsináljon. El-megyen egy nehány elő-kelő esmerős Dámáihoz, a' kik a' Módit órroknál fogva hordozzák, 's *vice versa;* — kéri őket, hogy leg-alább egy Társaságba (Ball) jelenjenek-meg az ő Attyáról maradott ó-módi gáláiban. Ezek, látván az ember' virgontz eſzét, ſzívesen tselekſzik; tudván, hogy ő rajtok az is bámúláſt okoz, a' mi a' ſelejtes Dámákon nevettség. Sorba járják a' Bálokat, eggyikből ki, máſikba bé, őgyelegnek fel 's alá mint az e — ſ — — — a' savó. Noſza töri magát a' sok *máslás Dáma*, tudakozódik, hogy melyik Kalmárnál lehet az ollyan ó-újj-módi bolondságokat meg-kapni. Annyira megyen a' dolog, hogy más nap' már 5 órakor zörgetik az okos H — — n' ajtaját, egy-máſt éri a' Kis-Aſſzony, Inas, Szoba-leány. Noſza ő is kap a' jó alkalmatoſſágon; le-teſzi az Agensi Hívatalát vagy harmad' napig, 's kalmárkodik 4 nap-ſzámos kalmár legénnyével harmad' fél nap'; 's már akkorra el-végezte a' kalmárságot, mindenét el-adta jó drágán. Sőt még azután egy hétig is tsak-nem ki-húzták a' házából az újj-módi portékáért, nem győzött ſzabadkozni, hogy *nints már több;* tzédulát kellett az ajtajára ragaſztani, hogy a' vásárlókat el-kapathaſſa magától. — Így kell a' Világ' ſzeme' ſzőrit ki-ſzedni!

Bártfa, (Sáros Vármegyében) *Auguſtusnak* 20-*adikán.*

Egy onnan hozzánk jött Levélnek az értelme ez:

Sajnáljuk, hogy rég-ólta más Orſzágok' módijának vóltunk rabjai; a' *Spaai*, *Piermonti*, 's más, a' miénknél alább való fördők, savanyú vizek kötötték-bé a' ſzemünket. De hálá légyen a' mi fáradhatatlan Tudóſinknak, Orvoſinknak, 's Terméſzet-vizsgálóinknak, a' kik a' hájogot naponként veſzegetik-le ſzemeinkről, hogy a' Hazánk' gazdag ajándekait meg-esmérjük. Melyik Nemzet nem esmeri a' (Balaton) *Füredi* nevezetet? — Ma-hólnap azon fognak kotzódni *(discordare)* a' Tudósok, hogy melyik

hág elébe a' máſiknak *Furcd* és *Bártfa* között. A' Lengyelek már régen meg-esmérték a' miénknek rend kivűl való egéſſéges haſznát; de a' távol való Tartományokban még eddig el nem híresedhetett. A' múlt utólsó eſztendő vala az, 's ez a' moſtani, a' melyben ez az egéſſéges fördő kezdett hírre kapni; a' múlt eſztendőben kezdték-el ſzámos Nagy Emberek meg-látogatni. Csak Magyar Mágnás 20-ig valónál több vólt; Lengyel Gróf ſzint' úgy, Nagy Nemes és más emberséges Emberek fóltjával. Sokan, csak azért is az ide útazó Társaságba adták magokat, hogy itt a' természet' ketsegtető ſzépségivel gyönyörködteſsék magokat. — Egy nehány nagy rangu ember Londonból, egy-nehány pedig Chersonból (Krimiából), méltónak tartották útjokat ide venni. — *De ezek talán csak el-tévedtek.*

Bodza-bogyó-bor.

Ángliában, a' bodza-bimbónak sok féle képpen való haſzna-vétele között ez egy nevetes, hogy belőle bort kéſzítenek, így: Vegyen az ember 9 Gallons (mint-egy 30 pint) forrás vizet (minden kút, forrás); ſzedjen ahoz 5 pintnyi bodza-bogyót, 's főzze addig, míg a' bimbók el kezdenek meg-fonnyadni, vagy ripatyosodni. Akkor tőltse-le a' levét halkal, tegyen minden Gallonhoz 1 font tzúkrot, 's főzze ismét egy óráig a' levet a' tzúkorral; azután tőltse-ki egy désába, mely tátva-nyitva legyen, hadd hűljön így meg. Mihelyt meg-hűl, pergeljen-meg egy darab ſemlyét, vagy, fejér kenyeret barnára, és áztaſſa-meg ezt fejér bor seprővel, tegye a' bodza-bimbó lébe, 's hagyja ismét 3 nap' nyitva egy edényben; kavarítsa-meg egy, vagy kétſzer napjában; így oſztán el kezd ſzeſzegni (forrani). Moſt már tegye a' pintzébe egy ollyan nyitva lévő edényben, a' melybe mind belé fér. — Három hónap múlva hordóra veheti; de ha sokat tsinál, úgy, 6 hónap is belé telik, míg jól meg-forr *eggyütt.*

Az íllyen 9 font tzúkorba kerűlt, 25 kupánnyi bornak az árra, Ángliában, 4—5 guinee (8 's 10 arany).

— ſaepe alterius ramos impune videmus
Vertere in alterius; mutatamque inſita mala
Ferre pirum, & prunis lapidoſa rubeſcere corna.
Quare agite o, proprios generatim diſcite cultus,
Agricolæ, fructusque feros mollite colendo:
Neu ſegnes iaceant terræ. — *Virg. Georg. L. II. v.* 32—37.

A' gyümőlts-fák' Óltásáról.

A' *fa-óltás* az, mikor eggyik élő-fáról egy ágatskát le-vágunk, és azt a' máſikba úgy belé tsináljuk, hogy a' kettő egy-máſſal öſſze forradjon

jon és egy fává legyen. A' föld-, és kert-mivelésről iró Régiek nevezték ezt *incisio*nak, hogy az *oculos inserere*-től meg-külömböztethessék.

Az óltásnak ez a' haszna vagyon, hogy az által a' gyümöltsök' jó fajtájit el-szaporíthatjuk, még pedig úgy, hogy bizonyosok lehetünk annak jó ki-menetelében, és abban, hogy kéttséges reménységre nem dolgoztunk; mert, az óltáson kivűl, semmi más módon meg nem eshetik *tsalhatatlanúl*. Mert, minthogy minden jó gyümölts-fajtára tsak szerentsés történetből tettünk szert; tehát, ha az illyen jó fajtát vetés vagy ültetés által akarjuk el-szaporítani, igen gyakran meg-tsalattatunk, mert ki-üt a' fajtájából, el-vadul, —

Pomaque degenerant succos oblita priores: — *Virg. Georg. L. II. v.* 57—60.

— és ollyan gyümöltsöt terem, a' mely nem érdemli-meg, hogy a' jó földet szívassuk vele. De ha a' jó gyümöltsöt termő fáról vágunk-le egy ágatskát, 's ezt akármelyik fába óltjuk; az soha se változtatja-meg régi természetét: jóllehet más fának a' derekából veszi a' tápláló nedvességet. Hogy pedig az ollyan más fába óltott jó gyümöltsöt termő fák' ága, a' régi jó természetében néha változást szenved, annak ez az egyedül való oka, hogy a' fa, a' melybe óltatott, nem szokott ollyan hirtelen nevekedni, mint a' belé óltott ág' természete kívánná. Már 5—6 esztendő múlva, az óltás után, meg-tettzik ez a' fákon, 20 esztendő múlva pedig már kezd is a' fa formátlanodni, és az óltáson feljül vastagodik; mely egy bizonyos jele annak, hogy az oda óltott ágnak az annya jobb ízü és szebb gyümöltsöt termett, mint e' fog termeni. Tudták már ezt *Virgilius*ék is, és ő, a' többek közt, említ egy-nehány össze illő fát, *Georg. L. II. v.* 63—72. De mi erre majd továbbat fogunk jó útat nyitni. — Lássuk elöször mi az

Óltó-ágak' ki-válogatásának mesterssége;

Mellyet három fő Regulában adunk elő, mellyeket az óltó-ág-válogató ugyan figyelmetesen meg-olvasson. — 1.) Hogy az óltó-ág esztendős jövés legyen: mert ha régibb, soha sem fokad jól meg. 2.) Hogy azt mindenkor egésséges és bő-termő fáról kell le-vágni: mert ha az anya-fa beteges, az arról le-mettzett óltó-ágra is rá ragad a' nyavaja, és igen ritkán lesz jobbá, vagy ha lesz is, sok idő kívántatik-meg hozzá; — *káku korakós kákon on*, Ebnek eb a' fia. Ha pedig fiatal, és még tüzes természetü fáról, mellyek rend szerént hirtelen szoktak nőni és súgár ágakat vernek; ha illyenekről vesszük az óltó ágat, ez is ollyan tüzes természetü lesz, hirtelen nő, szapora ágok lesz; de soha ollyan termékeny nem lesz, mint a' mellyet bő-termő fáról vágtunk-le, a' melynek a' jövései vastagabbak, és az ízei (bötykök) közelébb vagynak egy-máshoz.

Az óltás körűl régen forgolódó ember, ha jól reá vígyázott a' maga munkájára, tapaſztalhatta azt, hogy a' fiatal fáról való óltó-ág sokkal több eſztendő alatt éroda, a' hová a' máſik: ha pedig velünk ebben meg nem eggyez; előttünk nyilván vagyon, hogy nem tudja az óltás' meſterségét úgy, a' mint kellene tudni. 3) Azokat a' jövéseket kell leg-inkább válogatni, a' mellyek a' fa' terűlete felé *(horizontaliter)* ki-nyúló óldal-ágakból búmak-ki, mert ezek sokkal jobbak a' fa' teteje felé fel-nyúló ágak' jövéseinél.— az okát meg-mondottuk a' második Régula alatt. — Továbbá:

Az óltó ágakat akkor kell le-mettzegetni a' fáról, mikor még a' bimbók nem kezdenek ki-nyílni; rend ſzerént, 3—4 héttel az óltás' ideje előtt. Mikor így le-mettzegetődtek, egy felé kell őket forgatni a' metztzett végekkel, és el kell temetni félig a' földbe, a' felső felét pedig bé kell takarni ſzalmával, hogy meg ne ſzáradjon. Ha az ember a' két eſztendős jövésből vág egy kis darabot az eſztendős jövésü óltó-ághoz, jó; annál inkább ki-állja az óltó-ág a' 3—4 Hetet; mikor oſztán az óltás' ideje el-jő, el-vághatja azt a' már nem ſzükséges ízet tőle. mert tsak ugyan el-kell az óltó ágat az ő rendes hoſſzaságáig vágni, akkor, mikor éppen az óltásban foglalatoskodunk; akkoráig pedig ollyan állapotban hagyjuk, mint a' millyenben le-vágtuk, hoſſzan, hogy öſſze ne kutzorodjon, (öſſze ne húzza magát). Ha meſſzire akarjuk vinni az óltó ágat; tapaſſzuk-bé az el-vágott végit agyaggal, 's azután köſsük-bé mohval: így, egéſz hónapig, tovább is jól meg-marad; de az íllyeneket elébb le kell mettzegetni, mint azokat, a' mellyeket Helyben akarunk bé-óltogatni. — Minekutánna az óltó ágak' ki-válogatása' Meſterségéről ſzóllottunk, láſſuk már azt, hogy

Mitsoda fák azok, a' mellyekbe óltani akarunk.

A' mely fákba más fának a' jövéseit akarjuk belé óltani, vagy vének, és ott maradnak, a' hol eddig állottak, 's a' gyümőltsöket akarjuk meg-változtatni; vagy pedig ollyan fiatalok, a' mellyeket fa-oskolákban azért nevelünk, hogy azokból a' kertet ékesítsük-fel. — Az íllyen fa-oskoláról ugyan a' mi Hazánkban, ha ki veſſzük az Urakat, közönségesen keveset tudnak; és az óltás alá való tör'sököt, rend ſzerént, az erdőről hordják haza vadon és *vadúl*. Kűlső Orſzagokán mindenütt, de kivált *Hollandiában*, *Angliában*, *Frantzia* és *Olaſz Orſzágokban* ollyan divattjában van a' fa-oskola, mint a' tanúló Oskola. Színt' úgy fekſzik a' gyümőltsben a' Nemzet' bóldogsága, mint a' búzában. Minden leg-kiſſebb dologból igyekeznek ők pénzt tsinálni; és onnan is gazdagodnak (*); a' hol

(*) Erre, ha ſzükséges, az ember Belgát hoz példaúl fel; kinek a' földje egy gáthoz hasonló, mellyen, az iſzapos motsárnak a' kellő közepén, a' bányához járnak által a' Bányáſzok, a' végre, hogy kintset

más meg se gondolná. — Ha álló vén fába akarunk óltani; arra vígyázzunk, hogy melyik ág eleven, és melyiknek fima a' haja (héjja). Ha az íllyen vén fák, kő-fal, vagy ráts (verétze, verőtze, *Spalier*) mellett való *(nana)* fák; úgy, lehet beléjek óltani, nagy-, vagy kitfinységek fzerént, hat, nyóltz, tíz óltó ágat; mert így hamarább el-ágadzanak, mint ha tsak eggyet—kéttöt óltunk beléjek. A' fzabadon nevekedő, 's magaffan fel-nyúló fákba pedig 4, vagy leg-felljebb, 6 ágat óltani, elég.

Akar valaki fiatal törsökbe óltani? Úgy, mindenkor elébb kell azt betsűlni, a' mellyet magról nevelt, és egyfzer vagy kétfzer más-más helyre űltetett, ofztán meg azt, a' mellyet el-vágott ágúl plántált-el; mint azt, a' mely magában, erdőn, vagy akárhol is, gyökér jövésből nevekedett-fel. Az ollyan vadon, gyökérről nőtt fiatalok nem érdemlik-meg a' munkát, és soha fintsenek ollyan jók, mint amazok: mert eftendőről eftendőre, tsak a' sok hafzontalan újj jöveséket verik-fel a' gyökerekről, az egéfz kertet

kintset hordjanak rakásra. Így, azt a' kilintset, mellyel a' sok arany egy hegy alá zárva lappang, tsak ők bírják. Arra ofztán árva, fzegény, kóldus, bóldog, bóldogtalan tátja a' fzáját; mert tudja, hogy tsak az a' gátja az arany-bányának: de azt nem akarja egy is, hogy bár egy nap' fáradjon a' karja a' gát' tőltésében. Ha 'hát a' Hollandus jól meg-gazdagodott, és valójában dús Nemzet, a' nem tsuda; mert ő ott is arat, a' hol káka termett: a' hol más madarat, vadat nem is gondol, ott is belé máfzhat az ő hálójába, 's gyakran is bémáfz, 6. Ha el kezdjük sorba, — kezdjük Ámfterdámon, — ebben ugyan most, az őrdőghozta Dámon űl a' kórmány' végin — ; vegyuk-fel hát Londont, a' hol ártatlan vért nem minden bolond ont veſzett indúlatból. Itt is az a' fzokás, hogy kintset üregben, — mint Tordán —, nem sok ás kéttséges hifzemre; hanem kereskednek. Jól tudják mi hafznos; tudják, hogy a' lednek nem gyöngy, se nem arany, 's a' veréb nem túzok: *még is tsak* — azt mondja — *jobb verebet húzok ma a' nyárra, mint-ha kopaſz reménységet várok; mely forró lé, 's kivántsi fzájt éget gyakran.* No 'hát! bizony jó leſſz, ha meg fzokjuk a' fóltot betsűlni; ha a' 'sákon sok juk talál esni, úgy ne járjunk, mint a' veder, ha jukas, 's a' ló, ha nints rajta heveder. Az igaz, hogy búzánk, borunk, marhánk elég van: de ha meg-efik, hogy egyfzerre el-ég mind a' három; bezzeg akkor majd mit eſzünk? Ha az apró-tseprőt mivelni nints eſzünk-kedvünk; ha refteljük az apró ágakat öſſze fzedni, 's abból, mint az Ánglus rakat, oskolát rakatni: nem eſzünk így almát, 's nem érdemeljük-meg a' jó difznó' almát úgy, mint egy jó difznó. — Miért az Ánglus ták jobb botskornak, mint más? Azért, mert nem lufták, nem *tsak hányd-el vesd-el* kéfzület van rajta; hanem ugyan jó, 's a' tserjek is jó fajta. Itt is úgy dolgozik az Ánglus, mint a' tűz: mert tudja, hogy akkor fzint' úgy aranyat tűz a' fpárgára, mikor tőzi, varrogatja a' fzarvasbőrt, melyből leſſz a' jó bőr-gatja, 's a' nadrág. — Egy fzóval; az íllyen Nemzetet méltán dítsérhetjük, 's jó emlékezetet tegyünk róllok, nem így, hanem, ha rangozni kívánjuk a' virtuft, ki kell harangozni mind. — Itt 28 sort 56-ra rendel *Gyöngyösi*, jól tudom: mert ez annyi rendel.

tet el-futják és el-motskolják a' gyökerek; úgy hogy kevés időre az egéſz kert ki-tiſztíthatatlan vad erdővé válik: azomban, magok is el-vadúlnak; mint-hogy a' sok tsiri-biri fattyú tsemete el-húzza tőlök a' tápláló nedvességet. Ha az amollyan jó fiatalok alkalmas távolságra vóltak űltetve a' fa-oskolában; úgy azoknak a' fájok egéſſégesebb, értebb és keményebb; mint-sem azoké, a' mellyek öſſze ſzorítva nevekedtek, 's a' miatt magaſſan fel-húzalkodtak. Ezeknek a' fájok puhább, és az egéſz fa teſtes, a' belé óltatott ágak is hirtelen nőnek, az igaz; de nem teremnek ollyan jó és sok gyümőltsöt, mint a' fa-oskolában jó gond alatt nevekedett ſzelíd fiatalok. Azon kivűl, ha az ollyan vadon nőtt fiatalok kezdenek el-formátalanodni; nehéz őket többé eſzekre hozni. Így kell az *óltó-ágakat* és az azok alá való *törsököket* ki-válogatni.

(A következendő Heti-ſzámunkban elő adjuk a' fa-óltás' meſterségéhez meg-kívántató Jzer-ſzámokat, 's el-kezdjük a' fa-óltás' okos meſterségét le-írni.)

Próba, a' Hamu-féreg' el-veſztésére.

A' *hamu-férget*, mellyet, talám, *kápoſzta-bolhának* is neveznek Magyarúl, (*Aphis*, Linn.) — esmeretes, útálatos, bolha forma, apró, zőld féreg ez, mely a' kápoſzta leveleken leg-inkább ſzokott tanyázni —; ezt az otsmány férget el lehet veſzteni *ſzappan lével*. Tsak-hogy azon kell igyekezni, hogy a' nap ne süſſe őket; mert úgy jobban üt-ki a' próba. A' mi ítéletünk ſzerént tehát jó vólna őket nap-le-mentkor meg-lotsolni vagy bé-mázolni ſzappanos vízzel. Azon az igen gyenge veteményen — *ezt írja egy Barátunk* — a' mellyen én próbát tettem, a' ſzappanos víz miatt semmi leg-kiſſebb kárt nem vettem éſzre; a' féreg pedig mind el-veſzett. — A' *hernyót* is meg-zavarja a' ſzappan lé úgy, hogy soha többé helyre nem áll. *Gotha*hoz közel (Német Orſz.), a' *Bocks-berg*en élnek ezzel az eſzközzel a' hernyó ellen, jó ki-menetellel. — Fűl heggyel hallottuk, hogy egy ſzorgalmatos Kolosvári Gazdának vólna sok baja ezen kártékony féreggel? — De másutt sem tsuda az íllyen gyönyörű bogár; — jó leſſz meg-próbálni.

Egy ſzó a' ló-here ſzéna tsinálókhoz.

Egy gazda barátunk, a' múlt tavaſzon, így bánt egy darab ló heréjével. Jó kövér lévén az idén a' ló-here, le-vágta *4-edik* Juliusban, és jóllehet 13-adik Juliuſig mindég páſzmáson (dirib-darabba) eſőzött az idő; mindazáltal a' ló-heréje meg-lehetősön meg-ſzáradt apró kévékben. Mihelyt le-kaſzálta, mindjárt kévékbe kötözte: 13-*adik*, ſzép idő lévén az apró kévék' töveit a' napnak forgatta, és úgy meg-ſzáradt mint a' tsont, azomban a' levelei le nem húllhattak. Így hordatta-bé; és azt mondja, hogy soha jobb ló-here ſzénája nem vólt.

A° 1796. Nro 39.

Bétsben, Septembernek 27-edikén.

A' 38-adik Heti-számban félbe szakadt Fa-óltásra való út-mutatásunk' fojtatása.

A' fa-óltáshoz meg-kívántató Szer-számok ezek:

1.) Egy tsínos és alkalmatos *kezi fűréfz*, mellyel a' vaſiagabb ágak' tetejét vágjuk-el. 2) Egy vaſtag foku erős jó *kés*, mellyel a' törsök' ágait hasgatjuk-meg. 3.) Egy éles (*bitska*, bitsak, dikits) penna-tsináló kés, az óltó-ágakat el-vagdalni. 4.) *Bé-kötő rongy*, és egy kis *kalapáts*. 5.) Hárs *kötőlék* (fa haj), vagy akármi féle madzag, az óltáſt bé-kötni; és más ſzükséges holmi, mely attól függ, hogy mitsoda neméhez akar valaki fogni az óltásnak. 6.) Elégséges *agyag*, mellyet az óltás előtt egy hónappal el kell kéſzíteni, és addig minden' második nap' meg kell ollyan formán forgatni, mint a' meſzet, vagy tzémentet ſzokták a' méſz-óltó ládában. — Ezt

Az Óltó agyagot így kell el-kéſzíteni:

Szerezzen az ember annyi jó kövér agyagot, a' mennyire gondolja, hogy ſzüksége leſſz egyſzerre; ſzedeſſen egy kevés tsődör (monyas ló) ganajt, újjat, mellyet keverjen egybe az agyaggal; keverjen még közzé egy kevés ſzetskát (*) (igen apróra vagdalt ſzalmát vagy ſzénát), hogy

(*) Ez ugyan Tóth ſzó (talám?); de tsak vegyük-bé: mert nem vólna az ollyan betegnek eſze, a' ki, ha Magyar Orvoſt nem találna, inkább nyomná a' beteg-ágyat 3 eſztendeig; mintsem Tóth Orvosra bízná magát.

annál jobban öſſze álljon: ha egy kevés sót teſzen hozzá, azt nyeri vele, hogy a' ſzáraz időben sem hasadozik-meg az agyagja. Ezeket mind eggyütt jól öſſze kell kavargatni, és vizet kell hozzá tölteni, ha jó tapaſztékot (sárt, tzémentet) akar belőle tsinálni. Azután üreget kell rajta tsinálni, mint egy tál, abba vizet tölteni, 's minden második nap' a' vízzel egybegyúrni: de e' mellett arra kell vígyazni, hogy ſzáraztó ſzelen ne álljon az agyag; és hogy, minél gyakrabban meg-gyúródik, annál jobb.

A' fa-öltásnak leg-főbb nemei ezek:

1.) A' fa' *hajába* vagy *haja alá* való öltás, mellyet tsak a' nagy fákon ſzoktak tenni. *Koronás öltás*nak is nevezik ezt, mint-hogy az így öltott ágak kereſztbe esnek egy-máſſal, körűl a' fánn, mint a' korona; az íllyen öltásnak az ideje Martius'vége, vagy Aprilisnek a' kezdete.

2.) *Hasítás*-, vagy *nyílásba* öltani, jó az ollyan törsökökbe, a' mellyek nem igen nagyok, — egy, két 's három hüvelyknyi vaſtagságuak. Az íllyen öltáſt ſzokták tenni Februariusban 's Martiusban: és ez által lehet azt a' fogyatkozáſt ki-pótolni, ha a' Juniusi, Juliusi és Augustusi öltás meg nem fokad.

3.) Az (Ánglusoknál) úgy nevezett (*Whip-grafting*, vagy *Tongue grafting*, *Rind-grafting*) *Hajba való öltás*, mettzésbe való öltás, leg-jobban üt-ki a' fiatal törsökökben, a' mellyek tsak egy, 's fél hüvelyknyi vastagságuak. vagy annál is véknyabbak. Minden öltás' nemei közt ez a' leg-jobb, és e' van leg-nagyobb ſzokásban.

4.) Az úgy nevezhető *el-ſzopatás* vagy *közösítés* az, mikor a' törsök, a' melybe öltani akarunk, és az a' fa, a' melyről az abba öltándó ágat akarjuk le-venni, ſzomſzédok, és ollyan közel állanak egy-máshoz, hogy a' kettőt egybe lehet ragaſztani. Aprilisben ſzokás ahoz fogni; és leg-inkább a' *narants*, és ehez hasonló idegen fákon ſzokták ennek a' módnak haſznát venni: de a' Haza-beli fák sem halnak belé. — *Omnia probate, quod bonum eſt, retinete.* — De gyerünk már a' dolog' velejére, és tanúljuk-meg, melyik

A' fa-öltás' meſterségében való forgolódásnak leg-jobb rendi.

Az öltásnak ide-fel meg-nevezett *első* neme, vagy a' fa' *hajába* való ójtás igen ritkán fordúl elő, és akkor is tsak az idős fában, melynek az egéſz terepélységét, vagy pedig a' nagy ágait majd tőbe ſzokták elvagdalni *víz' feſtében*, — hó, hó! újj Magyar ſzót ne tsináljunk vaktában, e' helyett: *horizontaliter* —, és 5 vagy 6 öltó-ágat belé ſzuſzakolnak (üggyel-bajjal belé feſzkelnek), a' törsöknek, vagy ágnak vaſtagsága ſzerént. Ezt úgy kell meg-ejteni, hogy, az öltó-ágat egy óldalról úgy kell el-

el-mettzeni réſút, két hüvelyknyi hoſſzaságra, hogy a' mettzés' kezdetinél — nem oda-le a' véginél, hanem feljűl — egy német *botskor-sark* forma akaſztékot kell bé-mettzeni az ágba; — hogy mondjam-ki no! — ollyat, mint mikor két rövid ſzál fából tsinálnak egy gerendát, 's azt tsapinóson öſſze mettzik; de, hogy egy-más mellett el ne tsúſſzon, *egy-máſt toſzító sarkat* mettzenek rá. — De meg-álljunk, mindjárt ki-mettzem ónból — — — illyen ni ——————. No már moſt, fogja a' fa-óltó, el-válaſztja a' fának a' haját a' fájától, 's azt a' kéſz óltó-ágat bé-dugja a' fa-haj és a' fa közzé, az óltó-ág' mettzett óldalával a' törsök fa' fája felé, 's a' hajas óldalával a' haj felé: azt a' sark forma ütközetet pedig a' törsök' el-fűréſzelt teteje' ſzélinek, — mint gondolhatni —, hogy az óltó-ág azon a' sarkon jól meg-feküdjön, lejjebb ne ſippadjon, és hogy a' törsök' el-fűréſzelésével is egybe forradjon. Mikor ez végbe ment; a' törsök' koronáját, vagy el-fűréſzelt tetejét, a' fűréſz nyomot jól bé kell teríteni a' kéſz agyaggal, úgy, hogy a' bé-óltott ágakból tsak annyi maradjon kinn, hogy mindeniken tsak két-két bimbó (ſzem) láttzon-ki.

Ez előtt inkább vólt ſzokásban ez a' neme az óltásnak, mint ma; fel-hagytak vele, mert sokſzor nem fokadt-meg. Mert, minthogy az óltó-ág, a' fa, és a' fa-haj közt vólt; a' neki zúdúlt kemény ſzél gyakran ki-tekerte, 5—6 eſztendős korában. De azért nem kell tőlle el-íjjedni, tsak az ember a' pintzéből ne menjen fa-óltani, 's *otthon legyen*, mikor ólt; meg-fokad. Úgy kell ki-venni a' bolondját, hogy mikor már az óltás végbe ment, a' törsök mellé annyi jó erős karót kell kötözni az óltott ágak mellett el, fel; a' mennyi ág óltódott belé.

Az óltásnak a' *második* neme, a' Hasításba való óltás. Ez, a' fiatal fákban ſzokott meg-esni, és egéſz reménységet ígérhet magának az óltó ember, ha az ollyan fiatal törsöknek a' haja vékony, vagy, rendes vaſtagságu; de ha igen vaſtag haju a' törsök, a' melybe ólt; kéttséges a' ki-menetel: mert a' belé óltott ágnak a' haja igen nehezen forradhat öſſze a' törsök' hajával. Lehet így óltani az ollyan fiatalokba, a' mellyek vaſtagabbak egy hüvelyknél. A' fiatal törsöknek a' tetejét el kell vágni, reſút, ha tsak egy ágat; ék formára pedig, ha kettőt óltunk belé. Azon két féle el-vágás' fundamentoma ez: mert *az óltó-ág' hajának a' törsök' haja mellé kell esni, hogy egybe forradhaſſanak.* Tsapinóson kell 'hát el-vágni a' törsököt; azt az egy óltó-ágat pedig, a' mellyet belé teſzünk, úgy kell intézni, hogy az el-mettzett törsöknek a' magaſſabb óldalára eſſen, a' törsök haj mellé. — Így kell vele bánni: A' törsököt, az el-mettzés után meg kell hasítani jó formán a' mettzéſſel kereſztbe; az óltó ágat meg kell faragni két, vagy három újnyira, réſút le felé, 's egéſſzen a' meg-faragáſig belé kell dugni a' törsök' hasításába, a' magaſſabb óldala felé.

Arra pedig ugyan reá kell vígyázni, hogy az óltó-ág' haja a' törsök' hajához közel essen, és hozzá feküdjön, valamennyire tsak lehet, hogy vele egybe forradhasson: ha a' két haj egy-mással össze nem forradhat, soha meg nem fokad. Ha az illyen óltási gyenge fánn teszi az ember; nem árt mindjárt alól meg kötözni hársal (fa-haj madzaggal), hogy a' hasítás tágan ne maradjon; azután kell bé takarni az egész munkát a' tsinált flastrommal, hogy a' levegő-ég a' hasadékba ne mehessen, 's az óltott ágakat meg ne vesztegethesse. Azután bé kell kötni szokás szerént, hogy a' sár le ne mosódhasson az esőtől. Elég lesz két bimbóját hagyni kinn az óltott ágnak. — Ha a' törsök vastagotska, úgy, lehet két ágatskát belé óltani; de az ollyan törsököt is tsapinósan kell el-mettzeni, még pedig már ezt két felől, éppen mint az éket, és nem keresztbe, hanem *metztzés' hosszára*, vagy *ék' lapjára* kell meg-hasítani; és az óltó-ágakat, eggyiket egy felől a' fel-nyúló szegelet haj mellé a' másikat pedig által-ellenbe kell bé-feszkelni a' felljebb meg-mondott módon. — Mi, a' fiatal törsökbe való óltásban, a' törsöknek víz' fektében való el-mettzését vagy fűrészelését nem hagyhatjuk helybe; akár-mit beszélljen némely ember.

Az óltásnak *Harmadik* neme, mellyet *tsapos* óltásnak nevezhetünk, az, mikor gyenge tsemetébe úgy óltunk, mint London körül szokták. Ez által sokkal hamarább meg-ágadzik a' fa, mint a' többi óltás által; de úgy, ha meg-fokad. — Ezt le-írni igen bajos úgy, hogy valaki jól meg-értse; a' visgálódáshoz szokott ész talám még tökélletesebb módot talál, ollyan formát, ha tsak rövideden azt mondjuk is rólla, hogy — Az óltó ágat úgy kell belé mettzeni a' résút el-mettzett törsöknek a' magassabbik óldalába, felyűl; mint az Asztalosok a' láda' vég-deszkáját szokták a' láda' óldal-deszkájába belé mettzeni. A' belé feszkelésében arra kell vígyázni, hogy az óltó-ág' haja, a' törsök' hajával úgy egybe illjen, mint-ha egy vólna vele. Azután ezzel is úgy kell bánni, mint oda-fel mondánk.

A' fa-óltásnak *Negyedik* neme, leg-inkább az ollyan fákon szükséges, a' mellyek a' rendes óltás által meg nem szoktak fokadni — a' Déli Tartományi gyenge fákon.

A' ki ezt a' *közösítő óltás*' nemét meg akarja próbálni, így tselekedjen: Vágjon-el egy ágat az ág' tövéhez két hüvelyknyire; melyben leg-inkább arra vígyázzon, hogy az ollyan ág sima legyen. Azon az el-mettzett ágon alólról messen egy ollyan vágást, a' melybe majd a' másik fának az ágát akarja belé tsinálni. Vágjon-el a' másik fánn is egy ágat éppen úgy mint a' törsök fánn tselekedett; de már ezen, felyűl tegye a' mettzést, vagy, azt a' nyelvet, a' mellyet a' törsök fába akar belé feszkelni. Tegye össze a' két fának az ágát úgy, hogy a' hajok szépen össze ill-

illjenek (mint a' *tsapos óltás*ban mondánk,) hogy könnyen öſſze forradhaſſanak. Azután úgy kell bé-tapaſztani, 's bé-kötözni, mint a' többi nemét az óltásnak. Ez így marad mind addig, míg a' kettő jól öſſze nem forrad. Mind eggyik, mind máſik fának, — vagy pedig, ha tsak egy gajja vólt az a' fának, a' mit így közösített —, mindenik ágnak a' közös apróbb ágainak tsak felét-felét kell le-metélni még moſt, három-három hüvelyknyire mindenik ágatskát a' maga tövétől, résút. Ha oſztán egéſſzen meg-fokadt; el lehet azt az ágat, a' mellyet mint bé-óltott ágat, úgy veſzünk, vágni, 's azon hagyni, a' melly fába, mint nevelő törsökbe, belé óltottuk: 's akkor oſztán ennek a' törsöknek is le-vagdalhatjuk minden más ágait, hogy tſak a' belé óltott narants vagy ehez haſonló ág nevekedjen.

A' dió-, fige-, és eper-fát is lehet így óltani, mellyeket más-képpen óltani nem tanátsos. A' *mindég zöldellő fák*at is el lehet így ſzaporítani. De, mivelhogy az ollyan közösíttetett fa mind tsenevéſz (nyomorúlt) ſzokott lenni; nem javasoljuk, hogy a' más-képpen bé-óltható fákat valaki így óltsa.

Továbbá, a' kik a' fa-óltás' meſterségében jártas-kőltesek akarnak lenni, 's ennek a' haſznos és gyönyörűséges ſzép meſterségnek haſznát akarják venni; azoknak ſzükséges képpen tudni kell, hogy melyik fa fogadja leg-inkább el a' máſikat, melyik, melyikkel forrad inkább öſſze. Erről, egy régi Iró sem írt úgy, hogy reá támoſzkodhatnánk; és a' faóltásáról Írók' könyveiben egy-máſt éri a' tetemes hiba. — De minthogy ez a' Tzikkely igen nagy erdő lenne, ha minden fának a' nemeit a' mellyek egy-máshoz illenek, fel-hordanók: 'hát tsak rövideden, de jól megrágva, le-írjuk a' lelkét: a' melyet ha 'ki ismét jól meg-rág, minden féle fa' óltásában el-igazodhatik. — *Mellyet a' következő Heti-ſzámban elő fogunk adni, a' melyben a' fa-óltásról való visgálódásunknak véget vetünk.*

Egy híres fa-oskola

Vagyon Béts mellett, melynek moſtani Tulajdonoſſa F. H. *Schloisnig* Úr. Talál benne az ember 119 ki-válogatott Német a' körtvély-fának, 76 alma-fa nemet, 50 baratzk-fa nemet, ſzilva-fa nemet 54-et, megyfáet 14-et, tſereſznyéjét 12-őt; 's ma's ſzámtalanokat, mellyek, mint-ha a' Természet leg-egésségeſebb korában köpte vólna a' ſzájából, úgy állanak ott, minden leg-kiſſebb *hiba*, *fene* vagy *fa-var* nélkül, mint-ha ónból öntötték vólna. — Sok Útazók, a' kik ezt a' fa-oskolát meg-kereſik, azt mondják, hogy rövid időn itt találják azt a' hajdan híres vólt Frantzia *Kartausplantage*-t.

Egy

Egy néma Szám-vető eſzköz,

Mellyet a' minapában *Kozák János*, a' Birodalom' Szám-vető könyve mellett eggyik Rá-adás Hivatalos Úr talált, találtatik *Bétsben*, a' *Keller-hofon*, Tobákos *Engelmann* Úrnál. A' ki ebből eggyet ſzerez, nints ſzüksége papirosra, pennára 's téntára; kivált' úton ez igen alkalmatos, a' hol az Útazó igen könnyen el ſzokta felejteni, mit 's mire költött.

A' fát, meg-avúlástól óltalmazó 'Sír.

Azt leg-gyakrabban tapaſztaljuk, hogy minden féle fa, mely fedél nélkül, ſzabadon, a' levegő-ég' 's eső' viſzontagságainak ki-tétetve teſzi a' ſzolgálatot, hamar el-vész, az eső és a' levegő-ég' ereje miatt. Illyen a' Magyar Hazákban főképpen a' deſzka kerítés (Debretzenben 's a' tájon, *berena* a' neve), holmi út-féleken való tzölöp, hídak, kapu-fél fák, a' hajóknak, hídasoknak (komp) vízből ki-érő felső réſzek, 's más e' félék ſzámtalanok. — A' feſtéknek veſzik ugyan haſznát nállunk a' lágy fából kéſzült Aſztalos munkákban, mely a' feſtéknek a' hívatala: de azokat a' ſzoba beli holmi ſa eſzközöket ſem vízzel, hanem jól ki-főtt olajjal fel-ereſztett feſtékkel kellene bé-mázolni; hadd tartana hat annyi ideig. — De talám nem is tudják a' mi Aſztalosink, mitsoda a' ki-főtt olaj? — A' Belgák, vagy kell vagy nem, ſzüntelen ſzappanos meleg vízzel moſſák a' feſtett aſzlalt, ablak-fát 's egyebet; még sem árt neki, úgy meg-marad, mint ha újj vólna, 's meg-látja magát benne a' rá-néző, mint a' tükörben. Miért nem feſtenek így a' Magyar Aſztalosok? Jobb vólna a' helyett a' nevettséget űző tzifra bolondság helyett az időt 's a' költséget tiſzteſséges és állandó feſtésre fordítani. De amaz hamarább el-ragadja a' ſzegény hájogos ſzemü vásárló' ſzemét, úgy-é? No, hagyjuk ebbe moſt ezt.

Az egéſz tengeri világon mindenütt bé ſzokták kenni a' hajókat, 's minden felljebb meg-nevezett fa jóſzágokat Sírral, mellyet *Theer*-nek hínak Belgáúl. Hogy ezt a' haſznos ſzokáſt a' Magyar Hazákban is fel-kapathaſſuk; ímé az illyen fa-kenő 'sírnak leg jobb kéſzületét le-írjuk. A' mivel eddig a' tengeri gájákat *(navire de ligne)*, 's más apróbb hajókat ſzoktak meg-kenni, annál is jobb 'sír ez, — újj találmány —: az idő' viſzontagsága 's a' nap' melege nem hogy ártana neki; hanem még meg-keményíti ez az utólsó, és állandóbbá teſzi. — Végy t. i. *három hatod' réſz ſzellőn meg-ſzáradt agyagot, két hatod' réſz fa-hamvat, és egy hatod' réſz finom homokot;* botsásd által ezeket egy ritka ſzitán, vagy, igen sűrű roſtán: azután kavard öſſze annyi len-mag olajjal, hogy híg legyen, mint az Aſztalos' feſtéke. Minél jobban öſſze kavarod a' meg-mondott

hol-

holmit, annál jobb. Ezzel a' 'sírral kend-bé a' fát elősször véknyan, másodszor pedig, valamint tsak meg-állhat rajta. — Be jó vólna ezzel kennibé a' *Pesti* 's *Tokaji* hídat!

Noszogatás a' fa-tányér-tsináló érdemes Tzigányokhoz.!!

Nosza Tzigányok! vennők elő azt az Égyiptomi hajdani szorgalmatosságot. — A' Tzigányság sokra vólna alkalmatos, *ha a' dologhoz kedve vólna.* Éppen úgy lappang ő bennek a' drága tehettség, mint a' hegyekben az arany; tsak az a' híjjok, hogy nintsenek tégelyben megforgatva magyarosan. El-árúlják az ő szép eszeket azok a' mesterségek, a' mellyekre leg-inkább van hajlandóságok. A' musika, fő-képpen *a' hegedű*, *kovátsság*, *réz-míveség*, *gombos*, és *guba-varró tő tsinálás*, *bányák körül*, *gatya-madzag*, *fazék-kantár* (kasornya), *rosta fábrikák*, *kalán* és *tányér tsinálás*, — e malis ingeniosis — *ló-nyaggatás*, *tsalás*, *szerentse-*, 's *jövendő-mondás*, *mesterséges hazugság*, *nyúl-tántz*, 'sat. Mind ezek, — vagy jók, vagy rosszak —, jelei egy ollyan belső tehettségnek, a' mely ő bennek hasonló a' *chaos*hoz, melyből minden lehetne, ha jó móddal meg lehetne frisselni. Mi is mozgásba indítanánk egy-nehányat, ha úgy kezünkre vólnának, mint nintsenek. Írásunkal is mit segíthetünk rajtok? hogy eszelhetnők azt, a' ki olvasni sem tud, vagy ha tud is, a' *Magyar Gazdát* nem tsak nem olvassa; hanem nem is tudja ha tök-é, vagy túrós-étek (handóka)? — Szerentsére tsak még is említünk az ő számokra — másnak sem kopna ugyan el a' körme benne — egy igen hasznos és éppen az ő hajlandóságokhoz *(genie)* illő újj mesterséget, mely az egész Belga világban — Német 's Frantzia országnak is nagy részében — ollyan nagy betsben tartatik, mint egy a' leg-szükségesebb mesterségek között. Talán fülökbe hat szegényeknek? Talán lessz ollyan jó Tzigány pátrónus, a' ki meg-fontolja, hogy egy jó igyekezetü, bóldogúlni nem tudó Tzigány éppen ollyan ember, mint akárki a' földön? Lessz, kéttség kivűl, a' mi emberi Nemzetet szeretni tudó É. Olvasóink között ollyan, homály alatt nyomorgó egyűgyüeken szánakozó; a' ki meg-súgja némely, dolgon kapó jó Tzigányoknak, hogy állítanának-fel hevertekben egy

Hollandiai Fa-botskor

Fábrikát, a' kanál (*kalán* — tudja a' kő melyik jobb) és a' tányér faragás mellett. Tsak ebből áll az egész fábrika: *fűrész*, *szekertze*, *véső* 's *vájó bitska.* Belgiumnak 17 Tartománnyában 's Vestfáliában több él ebből a' mesterségből 20 ezer léleknél, tiszteséggesen, sőt mondhatjuk urason. Ugyan ritka ember az, a' kinek fa-botskora (belgául *klomp*) ne vólna. A' leg-első (vólt) Gróftól, a' leg-utólsó szegény emberig, egy

sem

sem szégyenli a' lábára húzni; a' Professor széltére jár benne; a' leg-nagyobb (volt) Nemes ember' gyermeke' lábán fa-botskor van már 3 esztendős korában: mert ők nem azt nézik, mi nyalka; hanem, mi hasznos. Nem a' szegénység, se nem a' fösvénység kénszeríti őket erre; hanem a' valóságos okosságtól vezettetnek. — El se kezdjük, mert a' fa-botskornak számtalan hasznát le-írni lehetetlen. Melyik tsizma állja-ki a' világon a' hó-vizet tsak fél nap' is, úgy, hogy által ne járná a' víz? Kiállja a' fa-botskor 50 nap is, mind addig, míg a' talpa ki nem kopik. Ebben marad a' *kaptza* ollyan szárazon, mint a' mint fel-húzzuk. Tsak egyedül a' nagy sárban nem javasoljuk, máskor mindenkor helyt áll, és a' dítséretet semmi féle tsizmának nem engedi. A' járni tanúló kis gyermeknek még a' szobában is a' lábán van, hogy könnyebben tanúljon járni, 's ha ki, vagy bé felé görbe a' lába, egyenesedjen. Derék Orvos Doktorok vagynak Hollandiában, 's mind azt javasolják az anyáknak. A' leg nagyobbik párnak az árra 15 krajtzár, a' leg-kissebbiké pedig 5. Ha az ember egy-más nem veri vele agyba-főbe, mint a' Belga gyermek, egy pár eltart esztendeig, 's tovább is. Leg-jobb kaptza belé a' bokánál valamivel felljebb érő vastag szőr botos. Aratni, kaszálni, gyűjteni, 's akarmi mezei munkát dolgozni jobb vólna ebben száz-szerte, mint a' bőr-botskorban; nem árt ennek semmi marás. Ebbe tsak belé kell lépni 's meg ki; nem szükség' kézzel hozzá nyúlni. Korhel Parasztot, 's Mester ember az Hollandiában, a' kinek illyene nintsen.

Ha 'hát betsületet talál nyerni ez a' mi fa-botskorunk mind a' fabotskor fábrikások, mind a' viselendő Haza-fiak előtt; arra vígyázzanak a' fábrikás Urak, hogy a' botskort fűz-fából, vagy ahoz hasonló nem könnyen hasadó, könnyű fából faragják; a' sarkát hagyják egy hüvelyknyi magasságnyira, a' többi részét ki-ki a' mint ész-beli tehettsége engedi. Ezt kell jól meg-jegyezni, hogy a' jobb lábét, bal lábra húzni nem lehet soha, 's ezét sem amarra; — fisikai oka van —; azért is eggyiket a' jobb lábhoz, másikat a' balhoz kell hozzá vésni. — Tsak az az ember tartja ezt szükségtelennek, a' ki azt gondolja, hogy 100 ezer forint több kints, egy országos korhelnek az erszénnyében; mint 100 forint, egy jó szorgalmatos eszesnek a' körme között.

Kereskedést érdeklő tudósítás.

A' Ts. K. Felség meg-engedte a' Magyaroknak, a' *téli gyümöltsöknek*, Magyar Országból való ki-hordásokat, ollyan Tartományokba, a' mellyek e' Ts. K. Háznak nem ellenségei: ahoz meg-kívántató menedék-Levelet is adnak az ollyan gyümöltsel kereskedőknek.

* * *

(*) A' 20-adik Septemberi *Magyar Gazdában* ezt, Nro. 39. — jobbítsd így: Nro. 38.

A° 1796. N° 40.

Bétsben, Octobernek 4-edikén.

A 39-edik Heti-számban félbe szakadt fa-óltásra való út-mutatásunk' folytatása 's vége.

Mitsoda fák fogadják-el egy-mást leg-inkább? melyiket, melyikbe kell óltani?

Minden élő-fa, a' mely egy-forma természetü, az-az, a' mely virágjára és gyümőltsére nézve hasonló eggyik a' másikhoz; el-fogadja egymást, és az ollyanokat bátran lehet egy-másba óltani. P. o. minden *kemény haju gyümöltsöt* (diót, mogyorót) termő fát lehet egy-másba óltani: minden féle *kemény magvu gyümöltsöt* termő fa' nemét egy-másba; mellyen értsünk szilvát, kökényt, mondolát, tavaszi 's őszi baratzkot, 'sat.; mellyek az ő fő terméfzetekre nézve egy-formák. De mint-hogy ezek a' kemény magvu gyümőltsöt termő fák igen hajlandók a' mizgázásra, mikor őket meg-hasítják, mely azoknak a' gyenge óltó-ágaknak nem kevés kárt okoz; jobb 'hát ezeket bimbóúl óltani *(oculos inserere)*, — melyről egy alkalmatoſſágal írni fogunk. — Az apró magvu gyümőltsöt termő fát (almát, körtvélyt, 'sat.) egy-másba kell óltani, 'sat.

Azonkivűl, minden birkát termő fát *(arbor conifera)* lehet egymásba óltani; jóllehet azok ebben külömböző terméfzetüek, hogy eggyik mindég zőld, a' máſik pedig el-húllatja a' levelét télben. P. o. a' Libánuſi tzédrus-fát ſzokták óltani fenyő-fába *(pinus larix)*. De ezeket el-ſzopatás vagy közösítés által kell egy-másba forraſztani: mert, mint-hogy sok ſzurok van bennek, ha az óltó-ágat eggyikről le-vágják, 's úgy óltják a'

 má-

máſikba; a' gyenge óltó-ág tele gőzölög (ſzivárog) ſzurokkal. A' tsereſznye-fát, és fenyő-fát is öſſze lehet egy-máſſal óltani. — Minden puha terméſzetü fát lehet rend ſzerént; de a' kemény terméſzetüeket, a' mellyek igen laſſan ſzoktak nevekedni, jobb el-ſzopatás által óltani.

Ha a' fa-óltó ezeket a' Régulákat ſzorgalmatosan meg-tartja és követi; igen ritkán dolgozik híjjába: tsak-hogy úgy végezze-el az óltáſt, a' mint mondottuk. Tsak tsupán az óltásra jöhető alkalmatlan idő vethetne gántsot ebbe a' munkába, és tsak a' tehet kárt; mely igen gyakran meg ſzokott esni. Így sok idegen Tartomány-beli fákat nem tsak el lehet ſzaporítani; hanem arra is reá lehet menni, hogy állandókká legyenek, és a' mi levegő-egünk' terméſzetéhez (clima) hozzá ſzokjanak: mert, ha állandó kemény terméſzetü fába óltunk, ollyan állandó kemény terméſzetü idegen óltó-ágat; ki-állja a' mi telünket. Sok, Angliában és Frantzia Orſzágban tett próbák, és foganatos példák bizonyítják ezt; a' hol, Amérikának a' Déli Tartománnyaiból hozott gyumőlts fák is, az óltás által igen el-ſzaporodtak, és állandókká lettek; mellyek a' tsupa ültetés által a' ſzabad levegő-eget, a' meg-nevezett Orſzágokban ki nem állhatták.

Úgy láttzik, hogy az óltásnak ezek a' külömb-külömb féle nemei vóltak ſzokásban a' Régieknél is; jóllehet némely gyümőlts-nemekre nézve, a' mellyekről mondják, hogy egy-máshoz illenek, hibáztak. Ollyanok p. o. a' fige-, és eper-fa; a' ſzilva-, és geſztenye-fa, és sok ezekhez hasonlók. Láttuk, hogy némelyikkel azok közzül próbát tettek a' mai Kertéſzek; és a' ki-menetel meg-mutatta, hogy a' Régiek fillentettek (el találták hazudni magokat): vagy talám más fát értenek, az úgy nevezett fa' neve alatt? — Azt mondja egy híres Kertéſz, hogy a' régi Írókat kár annyira betsűlni, mint betsűljük, — *Írója válogatja* —, mikor úgy hiſzünk nekik, mint-ha nem is emberek vóltak vólna. Ennél igazabbat soha se tanátsolhatott vólna, az igaz, ha tsupán tsak ezt tette vólna hozza: — *egynehányat ki-vévén*. Sok régi Írónak a' Munkáját talám még jobb lett vólna eltemetni, mint ki-nyomtatni, azután, mikor nállánál ſzázſzorta jobb munkát ſzűlt egy ſzázſzerte tiſztább eſzü és világosabb látásu újj Író. Nem tudja az mit mond, a' ki ezt mondja, hogy *egy általjában a' Régieknek köſzönjük mind, a' mit tudunk*. Kár vólna a' köſzönetet veſztegetni. A' Régieknek köſzönjük azt, *a' mit tőlök tanúltunk*, 's nem kénſzeríttettünk magunktól ki-tanúlni. — De ezt moſt tsak hagyjuk ebbe, mert kemény jég, nem lehet egy két pőröjjel (argumentum) le-törđelni; itt pedig nints hellye soknak.

Egy-nehány eſztendővel ez előtt, találtak-ki némellyek egy ollyan tapaſztékot a' fa-óltás óltalmazására, a' mely, ha jól el-kéſzűl, jobb az agyagból tsináltnál; mert, jóllehet tsak egy újnyi vaſtagságnyira kenődik az óltott munkára; még is többet haſznál a' levegő-ég ellen, mint az

agyag

agyag tapasz. A' hidegben meg-keményedik, 's nem hasadoz-meg, mint amaz; nyárban pedig, mikorra már az óltás bé-forradt, le-olvad a' fáról minden sérelem nélkül. Ezt, szokták készíteni *terpentinből*, *viaszból* és *szurokból*; mellyeket egybe kell olvasztani. A' ki ezzel akar óltani, így tselekedjen: Tegye az el-készült kenőtsöt bádog, réz, vas, vagy tserép serpenyőbe; tegyen alá egy kis eleven szenet, hogy hígan maradjon; de meleg ne legyen, mikor bé-keni vele az óltást. Fő-képpen hűvös időben könnyű vele bánni; mert mihelyt a' fára kenődik, mindjárt meg-alszik.

A' jó gyümöltsnek illyen hasznos móddal való el-szaporíthatóságának le-írása után, kérjük az É. Olvasókat, tekíntsenek csak futólag ez hajdan úgy nevezett *Magyar Újságnak* 46-*odik lapjára*, 's olvassák-meg ott a' lapnak *utólsó tzikkejét*; mely e' mi fa-óltásról írt tzikkelyünkel éppen úgy néz össze, mint a' Farkas a' Komondorral. Kár hogy azon tzikkelynek a' harmadik utólsó szavában az *m* nem *d*; vagy, hogy az *o* felett *vonás* van, 's az *ú* ki nem esett.

Költségen segítő Vas-konyha (tűz-hely).

Bétsben, *Hesz Theodor*, Lakatos Mester, talált-ki egy ollyan vas-konyhát, a' mellyen harmad' részny fával, mint rend szerént szokás, főzni, pergelni, pirítani és sütni lehet egyszer 's mind; és ezt a' konyhát egy helyből másikba lehet vinni. E' következő le-írást tette róla közönségessé a' ki-találója:

Ez a' *Vas-konyha*, melynek már Bétsben 80 Familiánál több vesszi hasznát egész meg-elégedéssel, ollyan, hogy annak erősségét és tartósságát minden ember mindjárt által láthatja, mihelyt meg-szemléli, hogy, hogy kell hasznát venni: mert azon kevés tűztől, a' mellyet benne kell rakni, semmi féle része meg nem melegszik annyira, hogy veres legyen; mellyet minden gazdaságot szerető ember nálam meg-vizsgálhat. Találtatik nálam nagy és kitsiny; a' formája ollyan, mint egy négy szegeletü, karimátlan vagy ajakatlan láda (Verschlag), 16, 18, 's 20 hüvelyknyiig hosszú, éppen ollyan széles, a' magassága pedig egy talpnyi. A' felső lapján vagyon 4 juk: mellyeknek egész, és egy karika forma jukas fedelek is van; mely utólsó arra való, hogy kissebb réz, vas, vagy tserép edényt is lehessen a' jukra tenni. Az óldalában vagyon két sütő öböl vagy tső (tubus), nagy és kitsiny, és ollyan eszköz, mely a' tüzet tartja: ez, egy negyed' részét fogja-el a' Vas-konyhának. A' hátúlsó lapján van tső, mellyen a' füst megyen-ki. Ezen lehet 12 személynek, vagy kevesebbnek főzni, pirítani, sütni. Az árra, nagy-, vagy kitsinységéhez képpest, 30, 40, 's 50 forint. — A' második rangu, 20—22 hüvelyknyi szélességü, 2, vagy harmad' fél talpnyi hosszaságu, 's egy talpnyi magasságu, 6 jukkal. A' kö-

zepén egy hatod' réſznyi hellyet fog-el a' tűz-foglaló; mindenik óldalán vagyon sütő tső; hátúlról két kémény. Ezen lehet 20 ſzemélynek, 's azon alól, főzni, sütni, 'sat. Az árra 80 forintól 100-ig. Kéſzítettem már — *azt mondja Hesz* — nem egy — két Uraságnak ollyan nagyot is, a' mellyen 30, 's több ſzemélynek lehet ebédet 's vatsorát kéſzíteni. — E' Vas-konyhának meg-nevezett ki-találója (*), a' ki *Bétsben*, a' *tiefen Grábenen*, *Nro.* 174. lakik, adhat e' Vas-konyháról bővebb és világosabb magyarázatot, (az-az: *németezetet*).

(*) A' *MAGYAR GAZDA* betsűli ſzint' úgy mint más, a' ki a' virtuſt betsűlni tudja, ezen élelmes Lakatosnak vísgálódó eſzét: de azomban ezt a' meg-jegyzéſt teſzi reá. — Az íllyen konyha *Bétsben új találmány*, de Hollándiában, 's másutt is, meg-avúlt ſzokás. Mi, mindég íllyenen főzettünk, mikor nem tsak 2—3 ember űlt az aſztalhoz. Ez a' Bétsi, jó a' Bétsi Uraknak: ama pedig a' magunk ſzőrü Magyaroknak jobb leſſz. A' miénk íllyen vólt, akkor, mikor vólt: — Egy ollyan katlant kell rakatni téglából, melynek a' fala egy keskeny tégla ſzéleſségü (a' Belga tégla tsak negyed' fél hüvelyknyi ſzéles); *ſzélit*, *hoſſzát* ki-ki úgy ejtheti, a' mint a' tselédje' ſzáma, vagy az erſzénnye' kövérsége diktálja; a' *magaſſága* lehet egy talpnyi (fél sing). Hagyjon egy ollyan bólt-hajtásos ſzájat az eggyik vége' falán, mint a' rendes üſt-katlan' ſzája ſzokott lenni Orſzág ſzerte, mellyen belé leheſſen gyújtani. A' máſik vége' falán feljűl, hagyjon egy kis kürtőt (füſt-jukat), a' hol a' füſt ki-menjen ſzint' úgy, mint a' tűz-gyújtó ſzáján. A' tetejét, vagy felső lapját ki-ki a' ſzerént tsinálja, a' mint módja van a' hozzá meg-kívántató dologban. Ha vas-hámorhoz közel lakik, és ollyan öntött vas-deſzkát ſzerezhet, mint a' Belgáknak bőven van, jó; vegyen-meg egy-gyet ollyan nagyot éppen, mint a' míllyen hoſſzú és ſzéles a' katlanja. Az íllyen öntött vas-deſzka, rend ſzerént, egy újnyi vaſtagságu ſzokott lenni. Ha mondva tsináltatja, még jobb: mert annyi, és ollyan jukakat öntethet reá; a' mennyit, és a' míllyeneket akar, a' katlan nagy-vagy kitſinyſége ſzerént: de ha a' deſzkát jukak nélkűl öntik; nagy meſterség azután jukakat vésni rajta. A' jukak résút legyenek, úgy, hogy a' belé tett fazék meg-fekűdheſſen benne. Mindenik jukhoz lehet tsináltatni ugyan ollyan, vagy ha tettzik, véknyabb, öntött vagy pőrölyözött vasból, ollyan fedőt, a' melynek a' kereksége fel-felé legyen résút el-mettzve, hogy a' vas-deſzkának le-felé-résút jukaiban éppen úgy illjen belé, mint a' fazék. Ez a' fedő árra való, hogy, ha valamelyik juk hever; bé leheſſen fedni. Ha hat külömb-külömb féle jukat öntetett a' vas-deſzkára; már azokba belé feſzkelhet 20—30 külömböző nagyságu fazekat is egy-más után, tsak e' leſſz a' külömbség köztök, hogy a' nagy fazék nem sippad úgy le,

le, mint a' kitsiny. Ha még mindenik jukhoz egy ollyan segítő fedőt is tsináltat valaki a' melynek tsak széle vagyon mint-egy egy hüvelyknyi szélességre, mint-ha p. o. a' fedőnek a' közepét ki-kanyarítanák, 's ezt a' jukra teszi, hogy a' juk kissebb legyen; úgy 50—60 külömböző nagyságu edényt, tsuprot (bögrét) is rakhat a' jukakba.

A' kinek pedig módja nintsen az ollyan öntött vas-deszka' szerzésében; az így tselekedjen: Késítteszen a' Fazekassal hat, *két újnyi vastagságu*, négy szegeletü (szegü) erős tserepet vagy téglát, jó agyagból. A' 6 tserepet kettesével egy-más mellett, egy-más végibe helyheztetvén egy asztalra, lappal az asztalnak — mint 6 ökör a' mint áll a' járomban —, a' 6 tégla eggyütt tsak egy-egy hüvelyknyivel fogjon több hellyet el a' katlan' belső üregje' temérdekségénél. — Jól meg-értsük a' dolgot. — Ha a' katlan' *üregjének* (vacuitas) a' hossza más-fél, szélessége pedig egy singnyi; úgy, hat tserép, kettesével egy-más mellé fektetve, tegyen 38 hüvelyknyi, vagy is, *más-fél singnyi* és *két hüvelyknyi* hosszaságot; és 26 hüvelyknyi, vagy is, *egy singnyi* és *két hüvelyknyi* szélességet, az-az: mindenik tserépnek a' szélessége legyen 13, a' hosszasága pedig (a' mint t. i. a' katlan' hosszára fog fektetődni) 12, és két harmad' rész hüvelyknyi. A' mi a' dolog' velejét illeti; nem szükség' ezt az élesen látó észnek ennél jobban le-írni: A' mennyi jukat akar a' katlan' tetején hagyni; annyi darab tserepet tsináltassan; mellyek eggyütt a' katlan' üregjét bé-fedjék, 's a' katlan' falain minden felől meg-feküdhessenek. Ha úgy tsináltatja pedig a' 4 vagy 6 tserepet, hogy az egész katlant, falával eggyütt bé-takarhassa velek; még jobb: tsak-hogy illyenkor arra vígyázzon, hogy a' Fazekas a' jukakat (mert kerek jukat kell minden tserepen hagyni a' meg-égetés előtt) nem a' közepén, hanem az eggyik szegelete felé hagyja a' tserépnek, ha négy juku katlan lesz belőle: ha pedig 6, 8 vagy több juku lenne a' katlan; mindenik középre tejendő tserepen az eggyik óldala felé, de azon két szegelethez egy forma távolságra essen a' juk — mint gondolhatni. Ha tserépből lesz a' katlan' teteje; úgy, egy lapos rúd-vasat kell a' katlan' üregje' közepén végig nyújtani, mely a' két vég-falon belé vésve feküdjön, 's a' tserepeket tartsa középen. Fedőket éppen ollyanokat kell hozzá tsináltatni, agyagból; mint amahhoz vasból.

A' vigsálódó ész petsenye-sütő jukat is hagyhat a' katlan' két óldalán, hosszára, leg-alól, ha tettzik: ez is könnyű hisztória. A' nyárs' hegyinek és fogójának szint' úgy tsinálhat a' fal' óldalában egy kis házakot, hogy a' nyársra húzott pujka közelebb essen a' tűzhöz. — Ennek a' konyhának a' neve *fonuis* (olv. *fanöjsz*) belgául; ez ő nállok rádás (rá-adás) konyha, és leg-inkább akkor veszik hasznát, mikor sok ételt készítenek.

nek, — *quod sentii, quam sit exiguum.* Tőzeket (törföt) hánynak alá, mely abba leg-jobban illik. — Itt vagyon a' jó óltsó konyha: nem kerül e' többe 2 forintnál, leg-feljebb is; egy forintba is fel lehet állítani. Az igaz, hogy ezt nem lehet egy helyből másba vinni, mint a' Bétsit; de nem is arra való a' konyha, hogy forsponton (*vorspannon*) hurtzolgassuk. Az Útazó' konyháját *aranyból* szokás tsinálni, 's *bankó-tzédulával* takargatják-bé.

Ló-here mag' tisztító malom.

Egy Tseh gazda talált-ki, sok próbái után, egy illyen (akár vízi, akár száraz) malmot: 1.) A' két malom-kő helyett tölgy-, vagy más kemény, ki-száradt fát kell tsináltatni, és azokra 2.), Hogy annál bizonyosabban ki-állják a' munkát, mindenikre egy pár vas abrontsot kell üttetni. 3.) Mindeniknek az egy-másra fekvő lapján mereül, fél hüvelyknyi mélységü jukakat kell vájatni, mellyek egy-mást érjék. 4.) A' mint a' ló-here magot tsőveſtől a' szárárol le-szedték, úgy kell a' garadba tölteni, 's a' két őrő fát (*malom követ*) úgy intéztetni akármelyik Mólnárral, hogy a' magot meg ne darálja. 5.) A' liſztes ládába fojó magot, mint-hogy poros, meg kell szórni vagy roſtálni.

Az újjságon kapó, 's szorgalmatoſſágot Orſzágról Orſzágra vadáſzó nyughatatlan ember el-ballaghat Tseh Orſzágig, hogy az illyen malmot meg-visgálhaſſa; vagy, ha maga nem érkezik, a' Gazdája által meg-nézetni méltó volna. — Talál illyen malmot *Tseh Orſzágban*, a' *Berauni Kerületben*, *Ginetzen*; a' *Prachini Kerületben*, *Stieknán*; a' *Bunzlaui Kerületben*, *Koſton*; a' *Königgratzi Kerületben*, *Oppotſchnán*. — Mindenik meg-nevezett Helységben, nagy örömöknek fogják tartani a' birtokos Urak, a' malmot és az azzalvaló banáſt meg-mutogatni az Idegeneknek.

Ánglus Ser-tsinálás módja.

Minden Europai más ser — eggyet-kettőt ki-vévén — ollyan az Ánglus serhez képpeſt, mint a' kerti bor a' hegyi mellett. Mi az oka? Koránt sem Angliának a' földje; hanem a' *főzője*: mert ez, főzzön bár akárhol sert a' világon, mint-hogy tud hozzá, 's nem szánja a' sertől azt, a' mi annak a' lelke, mindenütt tud ánglus sert főzni. — Itt is a' kereskedés, 's az azt követő gazdagság a' dolog' veleje, van kinek meg-inni a' drága jó sert. — A' jó ánglus sernek a' fő fundamentoma a' szalad' (*) *jósága* és a' *komló' minémüsége*; ezek vetik-meg a' jó sernek a' fundamen-

(*) *Szaladnak* hijják azt a' bé-áztatott 's meg-száraztott életet, melyből a' sert főzik: a' már ki-főzött szalakot pedig (talám?) *malátának*.

mentomát. E' mellett az is igaz, hogy az Ánglus ser-főzők a' ser-főzés körül meg-kívántató egéfz foglalatoſſágot nem ollyan diſznóúl ejtik-meg, mint mi-nállunk ſzokás — kivált' a' Sidók! —; hanem tſinoſan, tiſztán, nagy gondoſsággal: úgy hogy, egy puska-lövetnyire nem érzik az ő ser-főzőjök' ſzaga úgy meg, mint amazoknak az útálatos büdösségek három annyira.

Ha *Alebier*-t (olv. *élbír*, mely Belgáúl: *alebeſſebier* (*) olv. *álbeſſzebír*)), ha, mondjuk, íllyen világ ſzerte híres és kapós sert akarnak kéfzíteni; ahoz *Worcheſteri* (olv. Vortseſzter) *komlót* teſznek, a' kemény serhez pedig *Kent*it. A' Kenti komló ragadósabb és olajosabb terméſzetü; mely azt tselekſzi, hogy a' ser sokkal tovább el-tart, mint más komlóval főzött ser. Az Ánglus ser-főzők nagy ſzorgalmatoſſággal ki-válogatják a' jó féle komlót; nem tsak, hanem úgyan reá vígyáznak még arra is, hogy a' főzendő ser a' komló miatt hátra maradáſt ne ſzenvedjen; tökélletesen ki-ſzabják a' komlónak mennyiségét ennyi 's ennyi hordó serhez. Ha ſzáraz és meleg időben, p. o., 7 fontot teſznek ennyi's ennyi serbe; ugyan-annyiba 5 fontot teſznek, hideg és nedves időben. E' ſzerént, hideg 's vizenyős időkben sert főzni, sikereſſebb.

Tsudálkozva nézi az ember hogy válogatják-ki Londonban, a' nagy ser-főző házakban, a' komlót; nagy gondal külön a' *magvát* 's *levelét* a' ſzárától, és addig dörgölik, míg puhává nem leſſz, 's míg ki nem bomlik. Itt fekſzik a' lelke a' jó ſernek; ebből leſſz az a' *kedves ízü keſerűség* 's *fű-ſzer-ſzámi ſzag*, mellyet nállunk a' komló' magvában 's levelében hagynak veſzni: a' roſſz ſzag pedig a' komlónak az indájában (ſzárában) ſzokott lenni. Ha az indáját is belé főzik a' ſerbe, mint ſok tsalárd és időt nyerni akaró korhelek ſzokták; a' főzés, kivált' a' hoſſzas főzés által a' ſerbe főződik az az indában való poshadt roſſz íz; melly a' magva' 's levele' kellemetes ſzagát egéſſzen el-nyomja, 's egy egéſſégtelen moslék forma italt formál. — A' ſert főzető E. Közönségnek ſzóll ez a' ser-főzők elébe adándó ſzükséges letzke: mert hamis a' világ, pipát akar tőlteni 's *ki-markolja* a' dohányt.

A' főzés' idejére nézve is ſzabott órájok van az Ánglus ser-főzőknek. Mikor a' komlót úgy, a' mint ſzükséges, el-kéfzítették, oda teſzik, a' hová ſzokás, az úgy nevezett *butte*-be (hogy híjják ezt magyarúl?), és a' levet tsendesen fojatják által rajta, hogy azt a' komló apródonként ſzíjja

(*) *Alebeſſe* (Belgáúl), Magyarúl: *pöſzméte* (köſzméte, piſzke); de íllyen gyümőlts a' Magyar Hazákban igen ritka helyen, vagy sohol ſints. Tudjuk ugyan, hogy Hollándiából némely Magyar Urak hozáttak magvát: de termeſztik-é vagy nem, nem tudjuk. Ollyan a' formája, mint a' mi sárga pöſzméténk, de tsupa *fekete* és *ſzagos*. Hollándiában igen sok vagyon, és óltsó. — Ezzel kéfzítik *Angliában* és *Hollándiában* a' sernek az itt megnevezett nemét. Újj korában ittzéje (fél kupa) 5 krajtzár; ó korában pedig 15.

ja magába. Ha a' főzni való egéſſzen abban az edényben van, ott hagyják pihenni valami fél óráig; akkor oſztán kéſzen van a' főzésre. A' meg-fővésének az idejét az üſt' nagyságához ſzabják. Ha az üſtbe több fér 20 hordó *(barils)* ſernél; úgy, tovább főzik egy óránál kevéſſel: kisſebb üſtnek elég egy óra. Egy kis üſtből, egy óra alatt, egy nyóltzad', nagy üſtből pedig egy tizen-kettőd' réſz párádzik-el. A' főzés közben bé ſzokták az Anglusok fedni az üſtöt, hogy a' komló' finom ſzaga el ne párádzon. — A' ſzaladot, a' meg-ſzáraztás után két egéſz hónapig hevertetik, 's akkor veſzik elő főzni: ollyanból pedig ſoha ſe főznek, a' mely égett ſzagu. — Inkább eső vízzel áſztatják-bé az árpát, mint más-ſal akár-míllyennel; és más-fél hordóra ſzámlálnak, rend ſzerént, harmad' fél, vagy három hordó ſzaladot, és 7—8 font komlót, egéſz 12 fontig. — Az áztatas, nyárban, két órába telik tsak; télben pedig valamivel tovább: más-képpen könnyen meg-savanyodhatik a' ser. — Reményljük, hogy a' betsületen 's haſznon kapó ser-főzőkön fog a' ſzó; a' nyakasokat pedig, ha mo'ſárban meg-törik is, meg-maradnak a' magok hajdani mivóltokban.

A Bétſi Hetznek *utólsó lélekzete.*

A' *Magyar Gazdának* 36-*odik Heti-ſzámjában a' két utólsó lapon* ki-hirdettetett Hetz-veſzedelmet követte egy, Felséges Ts. K. *felséges* Végezés. Nem ſzükséges már hogy valaki törje a' fejét 's eſzét azon tudósításban fel-tett, dűlős betűjü hat ſorból álló 3 Kérdés' meg-fejtésén. Meg-óldották e' *nodus Gordiust*. A' kinek kedve van a' bútsúztató írásra; bátran el-temetheti a' Bétſi Hetzet örökösen: mert el-enyéſzett, és ſoha többé Auſtriában lábra nem fog kapni. Ki-írtatik még az emlékezete is e' moſtani Erkőltsöt lélekző Világból. — *Nagyobb a' betsület a' kápoſztás húsnál.* — Nem nézte a' bőlts Igazgató Szék azt a' nagy jövedelmet, a' mellyet az állatok' veſzekedtetéſe, ez a' dőzs erkőltſi tudomány, eſztendőnként hajtott-bé; hanem bőlts Végezése által azt a' *barom* baromvniuerſitáſt örökösen el-törlötte. Gondoljuk, hogy Peſten is majd megtsendűl erre a' hangos torombitára az ott virágzó íllyen ſzőrü univerſitás' Profeſſoraínak a' fülök. — *Ucalegon ardet* —; ſzerentsés ki-múláſt kívánunk!

Ujj találmány, a' vakoknak leg-inkább.

Hildebrand Úr talált-ki egy okos ſzer-ſzámot, mely nemes találmány által ſok nyomorúlt vaknak minden-napi kenyeret adott a' kezébe, — hogy az Egek áldják-meg! Ezt a' meſterséges eſzközt nem tsak rend kivűl meg-dítsérte és helybe hagyta az ember-ſzerető Társaság; hanem már mozgásba is indították imitt-amott. Ezen az okos ki-gondolt ſzerſzámon nem tsak vakok, hanem a' látók is két-annyi fonalat fonnak, mint rend ſzerént ſzokás, 's a' fonal is ſokkal jobb és egyenlőbb, mint ſem amúgy. — Meg kell ſzerezni minél hamarább: Bétsben találunk.

A° 1796. Nro 41.

Bétsben, Octobernek 11-edikén.

Tapaſztalt igaſſág.

Miért bóldogúl az emberi nemzet ollyan nehezen a' meſterségekben való nagyobb tökélleteſſégre menésben? Miért telik-belé 50—60, 's 100 eſztendő, míg e' vagy ama' ki-talált meſterség tsak annyira megyen a' tökélleteſſégben, mint a' mennyire igen könnyen mehetne 2—3 eſztendő alatt? Miért nem haſználhat sok jó igyekezetü, 's ezer más forma embernél nagyobb tehettségü ſzegény legény a' Közönségnek 30—40 eſztendős koráig is semmit? — Ha 50 illyen kéttség alatt nyomorgó kérdéſt teſzünk is fel, mindenikre jó felelet ez: *irígy az ember.* Nyerges példa-beſzéd — *lupus lupum non eſt;* de alig ha nem igazabb ez: *homo homini lupus.* Száz meſter-ember közzül van-é egy, a' ki nem titkolná a' legénnyétől azt, a' mit ő jobban tud? Van-é ollyan fábrika, a' melyben a' jóſzág' kéſzítésének a' *lelke* titokban ne vólna minden fábrikás legény előtt? Mikor tanúlja-ki a' világ a' Hamburgi *fejér*, 's Utrechti *kriſtály forma kemény fejér* tzúkor' (belgáúl *Klontje*) ki-tiſztítása' *(raffinement)* módját? Meddig tartja a' Frantzia zár alatt *Maudont*? a' hadakozás' végéig? — De hadd maradjanak ők, ki-ki a' maga titkos meſterségében; ſzükségesebb dolog is van még ezeknél, mellyek az emberi nemzetnek egéſz tagját illetik, és nem ollyan óldalaslag való meſterségek, hanem el-múlhatatlanúl ſzükségesek. — Hadd *ſzíttsanak* ők *a' magok fazeka mellé*, — mindenikének *könnyebben hajlik a' karja maga felé.*

Ha azon idegen Nemzeteknek irígy seprejét értjük az íllyen kérdések alatt, vagy, ha minden Nemzetet gondolunk is egy általjában; sokkal ſzenvedhetőbbek az azokra tejendő ítélet tételek: de mikor ezt az, emberi ſzeretetet párádzó Magyar ſzívet ízekre ſzaggatható útálatos kérdéſt kénteleníttetik formálni a' gyakortai tapaſztalástól meg-győzettetett *Magyar Gazda* — Miért irígyli a' *Magyar* a' *Magyarnak*, hogy ez amannak a' gyertjájáról métset gyújtson? — itt keseredik neki az el nem kortsosodott feddhetetlen Hunnus terméſzet; itt mondja a' Magyar bóltsőben rengettetett Magyar az ollyan kérdéſt ókozóknak — *Nemzet' fattya!* — Ha tudom én, jobban mint amaz, hogy kell az árkot által ugrani, mikor meg-ſzorúlok, 's ama próbálatlant meg nem tanítom; én, annak a' lábát ki-töretö egy orſzágos *gaz ember* vagyok: de ha ő tudja, hogy kellene az én beteg lovamat meg-gyógyítani, 's ſzeme előtt meg-döglik; az ő homlokára ragaſſzuk — *gaz ember.* —Igaz-é az, hogy az egéſz Magyar világon senki se tudna semmit a' gazdaságban jobban mint más? — *ezt tsak gondolni is oktalanság.* Igaz-é az, hogy a' mit egy jó Magyar gazda tud, azt a' többi is mind tudja? — *erre is az a' felelet.* Igaz-é az, hogy nem érne reá a' leg-ſzorgosabb foglalatoſſágtól el-nyomattatott gazda is 10—12 sor tudósítás' írásra, 2—3 hónapban egyſzer? — *az első felelet.* Igaz-é az, hogy reflelli, sajnálja vagy *irígyli* eggyik Haza-fi a' máſiktól azt, a' mivel, maga kára nélkül, azon, a' kivel egy hasi, jó formán segíthetne? — *ki-ki maga tudja a' maga ſzíve' titkát*, és még *Egy.* — De félő, hogy ezen fundamentomos és méltó panaſzunknak tsak annyi foganatja leſſz, mint ſzokott lenni a' leg-fontosabb Pap-ſzónak e' moſtani fejelés tsizmához hasonló világban. Újjal is tudnánk ki-mutatni Magyar gazdákat, a' kik e' mi Heti-ſzámjaink által Hazájokon nagyon segíthetnének, és áldáſt tiſzteſſéget 's *betsületet* húzhatnának magokra fele-baráti ſzeretetekkel; ha — —. Nem *nagyobb*-é pedig *a' betsület a' kápoſztás húsnál?* — Hát, az egéſz Nemzet' gazdaságbeli terhét tsak azon 5—6 levelező jó Haza-fiakra bízzuk-é? vagy mindent tsak a' magunk' újjunkból ſzopjunk? egyſzer el-kopik. — De semmi, ha egy el-nyövik; marad még 9: ha minden oda leſſz; új nő hellyekben. — Kinek-kinek, a' kit ez a' kívánság érdekelhet, — *fele-barátot ſzerető jó ſzívet kivánunk.*

Szirup tsinálás' módja.

Végy három font ſzaladot (bé-áztatott, 's azután ſzellőn meg-ſzáraztott élet, búza, vagy árpa), dörgöld jól meg, válaſzd külön tőle a' korpáját, 's a' bélit daráld-, vagy törd-meg, ollyan forma apróra, mint a' köles; gyúrdbé egy dézsába lágy meleg vízzel, azután tőlts reá apródonként 5 vagy 6 pintnyi forró vizet úgy, hogy azomban kavargasd, 's azután is fél óráig;

hagyd

hagyd így pihenni egy óráig, tőltsd-le a' higgadtját, a' sűrűjét pedig szűrd-meg ruhán: — a' salakja vagy gomojája (recrementum) jó lesz a' marhának. Tégy hozzá egy jó marok finomúl meg-tört szenet; főzd azt a' lében egy negyed' rész óráig: ismét botsásd által ruhán — de leg-jobb vékony flaner, vagy, ritka fejér posztó szűrőn —; azután ezt a' tiszta levet, tiszta edényben, gyenge tűzön párgold (igen gyengén főzd) addig, míg méz forma sűrűvé nem lesz. — Az illyen szirupnak fontja nem kerül többe 5 — 6 krajtzárnál; de Magyar Országon annyiba sem, 's mindenre jó, a' mire csak a' szirupnak haszнát szokták venni. A' ki liktáriomot, vagy akármi féle italt akar vele tsinálni; elébb főzze-meg tojás fejérével, mint a' tzúkrot szokták, 's a' tajtékját hányogassa-le.

A' ki illyen tzúkor levet sokat akar készíteni, készíttsen szaladot Anglusoson, mert az a' tűzzel való párgolás, korom ízt ád neki; azután darálja-meg, 's gyúrja-bé, mint a' ser-főzésben szokás, 's eresze-fel forró vízzel; a' levét vegye a' ser-főző üstbe, főzze szén porral, hogy lisz ize ne legyen; főzze-el harmadát, szűrje apró edényekbe, 's utóljára főzze, mint felljebb mondánk, gyenge tűznél addig, míg méz forma vastagsága nem lesz, — Ebből az első főzésből, jó komlóval, lehet készíteni a' leg-jobbik Anglus sert: ha pedig a' salakot még egyszer meg-öntjük forró vízzel, 's úgy bánunk vele, mint először; készíthetünk belőle jó féle inni való sert: ha harmadszor is forró vízzel fel-eresztjük a' salakot; tsinálhatunk a' levéből iható sert. Azomban, a' második meg-forrózás után való ki-főzésből lesz közönséges szirup; az első ki-főzésből pedig a' leg-kedvesebb ízü a' világon. —

A' szaladot kis portziókban el-készíteni

Így kell: A' búzát, vagy árpát meg kell mosni, 12 vagy 18 óráig újj vizben áztatni, akkor a' vizet rólla le-tőlteni, 's még egyszer újj vizet reá tőlteni, azt ismét 12 vagy 18 óráig rajta hagyni, míg t. i. a' szemet köröm közt meg lehet lapítani, 's akkor a' vizét le-tőlteni. Most már a' szemet bogiába (rakásba) kell hányni úgy, a' mint meg-állhat, 10 óra múlva egy talpnyi magasságra el teríteni, míg ki-tsirádzik; azután minden 12 órában, ismét minden 6 órában, utóljára, minden 4 órában meg-forgatván, mindég jobban-jobban el kell teríteni, mind-addig, míg két — három gyökér-tsirája nem termett. Mikor ennyire készen van; nyomon (idő halasztás nélkűl), hogy el ne kezdjen leveledzni, el kell teríteni véknyan, tiszta padlásra, vagy akárhova deszkára, árnyékba, a' hol a' szellő járja, 's a' hová matska nem mehet, 's így kell jól meg-száraztani. Mártziusban leg-jobb el-készíteni annyi szaladot, a' mennyi egész esztendőre szükséges. A' búza-szalad több és édesebb szirupot ád, mint az árpa-szalad. — Szint' úgy lehet

Tökből ſzirupot tsinálni,

Mint búzából és árpából. — A' mely vízben tök főtt; ugyan azon vízbe meg kell főzni a' töknek a' bélit, de a' magvát ki kell hányni: egyéb eránt úgy kell vele bánni, mint felljebb mondók, 's igen derék ſzirup leſſz belőle. — Éppen úgy lehet *Kórtvélyből, ſzilvából, aſſzú-ſzőlőből* igen ſzép ſzirupot főzni, mint a' felljebb meg-mondottakból, 's óltsóbbat, mint a' kűlső Orſzági malosa ſzőlőből.

Így megyen akármelyik meſterség is hirtelen nagy tökélletesſégre, ha, ki mit tud, közli a' máſikkal; de az útállatos irígység' lelkétől a' földhöz lántzoltatott magának való ſzív, nem tsak semmit nem hajt fele-barátja' konyhájára; hanem abban is, a' miben veſzi észre Nemzete' tagját bóldogúlni, gyarapodásának meg-akadályoztató gátja. — *Rövid beſzéd, hoſſzú kolbáſz.* Ez a' rövid ſzirup hiſtória, nagy haſznot hajthat a' Magyar Hazákban; által látják ezt az ítélet' lelkével gazdag okos Haza-fiak.

A leg-ſivatagabb homok-földnek is haſznát lehet venni.

Ez', hajdan úgy neveztetett *Magyar Újságnak 6-odik*, 's *7-edik Darabjaiban* beſzéllettek a' mi Eleink a' homok-puſztáknak sok-féle képpen való haſzna-vehetőségekről; és a' homok' terméſzetének hoſſzas de hellyes le-írása után, emlegetnek és javasolnak egy-nehány módot, mely ſzerént az ollyan-földet haſzna-vehetővé lehetne tenni. Javasolnak, ugyan ott (*az 52-ődik lapon*), egy-nehány plánta-nemet, a' mellyekkel kellene a' homokot bé-vetni; de ezeknek némely réſzét némely ember nem is esméri, 's annyival kevésbé tehet ſzert reá. Hellyes és haſznos igaſſágok találtatnak hellyel-hellyel ezen le-írásban, az igaz; de, a' mint magok meg-vallják, *költséges*, és úgy lehetne vele járni, mint *Bertók a' tsikkal* (*), 's mint a' ki azért vetne tiſzta búzát a' földjébe, hogy tüzelni való ſzalmája legyen. *Az 52-ődik lap' két első sorában* ezt is jónak ítélik a' homok-puſztá' meg-javítására: — *ha*, azt mondják, *jól meg-hordatik agyaggal, vagy más kövér földel* — El-hiſſzük bizony, — hogy így jóvá lenne; de ki teſzi a' mai világban *Pelio Oſſam*, kitsoda hordatja az égéſz *Kunságot* a' *Nyírre*? itt a' bökkenője. Könnyű *(dolog)* a' homok-földből jót tsinálni; de az a' kérdés, ha *több haſznot vehetünk-é oſztán belőle, mint a' mit reá költöttünk?* — Ha többet; jó, költsünk reá bőven: ăſſuk, véſſük, tőltsük, ganajozzuk ſzorgalmatosan: de ha nem érdemli a' nagy munkát 's fáradságot; tsak tsínnyán (módjával) a' költség' veſztegetésével! Mai napig azon igyekezik a' ſzorgalmatos világ, hogy a' homok-

puſz-

(*) Egyſzer egy íllyen nevű ember egy putton tsíkot vett nyereségre, 's mikor emelte vólna haza felé, egy tsík ki-ugrott, 's ő fel-akarván venni azt az eggyet, le-hajlott, 's mind ki-ömlött a' tsíkja a' nagy porba.

puſztáknak *haſznát vegye*, az-az, kevesebbet költsön reá, mint a' mit várjon belőle. A' homok-puſzták eránt tehát ez a' tzélunk, hogy azokat *haſzna-vehetőkké tegyük jó móddal.* — Máſſzor is mondottuk már, hogy a' *próbánál nintsen tsalhatatlanabb* meg-mutogató erőſség (*argumentum*), a' teſtes (*physicum*) dolgokban: *visgálódó éles ész, próba, ſzorgalmatoſſág, el-tökéllett okos bátorság* — mindennek nyakára hág a' világoh. Fűhöz, fához kell ragaſzkodni a' homoknak haſznát venni akaró föld-mivelőnek; de úgy, hogy ezt mindenkor ſzeme előtt tartsa: "hogy 10, 20, 30 eſztendőre ſzámlálván a' *költséget* és *nyereséget*, ez amazt meg-haladja."

A' 31-*edik Heti-ſzámunknak* 3-*adik lapján* közönségeſſé tett, butzkás homok-puſzták' haſzna-vehetőségéről tudakozódó ſzorgalmatos Magyar gazda' kívánſágának hogy eleget tegyünk, a' mennyire tsak lehet: ígéretünk ſzerént, mind magunk', mind levelező társaink' egy érdemes Tagjának moſtanában velünk közlött okos tapaſztalásából ezt javasolhatjuk a'

Homok-földben való erdő' termeſztésről.

1.) Egy, Hazája' bóldogságát szívelő Haza-finak Túdósítása ez: "Hogy egyenesen feleljek *Aſſeſſor T. Szűts Péter* Úr' tudakozódására, tapaſztalásom ez: "

"Ollyas *homok-földbe*, a' hol a' ſzél halmokra hányja a' homokot, "haſzontalan vét az ember magokat; és minél kiſſebb a' mag, annál kevésbé "érjük-el tzélunkat. Az a' ſzél, a' mely a' homokot rakásba ſzokta hor- "dani, mindenkor *éjſzakról* fú délre; más ſzélnek igen ritkán vagyon ol- "lyan ereje. A' terméſzet parantsolja tehát, hogy *őſſzel* mikor e' homok' "terméſzete jobban ellent álhat az éjſzaki háborúnak, mikor a' homok "nyirkos, meg-állapodott; a' homok-földnek éjſzaki óldalát bé kell "ültetni akármi *külömb-külömb féle* fákkal 's bokrokkal, de fő-képpen "*nyír-*, *nyár-*, 's *fűz-fák*kal, sorba, jó sűrűn, az éjſzaki óldalnak a' ſzélin "kezdvén. Azután, ezen sor mellé máſik ollyan sűrű sort, 's harmadi- "kat, negyediket, 'sat. Egy őſzön elég leſſz 4—5 sort ültetni: de ezt "ki-ki a' földje' nagy-, vagy kitſinységéhez intézheti, 's a' ſzorgos vagy "heverő időhöz. Nagy fák nem ſzükségesek. Ezek tavaſzra, mikorra "a' homok meg-ſzárad, meg-gyökereznek 's ki-fokadnak; és mint-hogy "sűrűn vagynak, nints módja az éjſzaki ſzélnek benne, hogy a' fa-sorok "mellett, délről, két-három lépésnyire, a' homokot el-hordhaſſa. Kö- "vetkezendő őſſzel ismét egy-nehány újj sort kell ültetni, amazok mel- "lett el, a' meg-óltalmazott homokra, 's a' tavaji sorokat is, a' hol ſzük- "séges, meg kell földozni. Lehet közibe holmi fa-magokat is vetni, fő-

" képpen fenyő-magot *(kiefern Sammen*, mellyet Linné *pinus sylveſtris-* " nek nevez); és úgy, eſztendőről eſztendőre kell fojtatni az ültetéſt. " — *Jobb módot nem tudok.*

Ugyan-ez az É. Haza-fi írja, hogy az *Álpesi ló-here'* magvát (*) ne ſzaporítsuk; mert, *azt mondja*, itt egy ölnyinél is magaſſabb, és sárga, fejér 's kék virágu magában terem, de *semmit sem ér.* Már én — *azt mondja* — minden féle ló-herét meg-próbáltam, és a' *Luzernit* még jobbnak találtam; homokosabb földbe pedig az *Esparczet.*

Ha nem jó a' ló-herének ez a' neme; obſitot *(abſchied)* kell neki adni: *por ſ — — —, más hellyébe.* — De mint-hogy most fő-képpen a' homokkal van bajunk, láſſuk, hogy lehetne még vele jobban bóldogúlni.

2.) Hollandjának *Sticht* (Utrecht) nevü Tartományában sok féle képpen próbálgatják, és az igen ſivatag (ollyan homok-föld a' mely habos, és a' melyben semmi más teremtett dolog nintsen, hanem tsak homok), az íllyen ſivatag homokba így tsinálnak erdőt; mely mód leg-nevezetesebb: —

Akármi féle fa legyen az, ha egyſzer ollyan, a' mely a' homoktól nem idegen, mint p. o. *bikk-*, *tölgy-*, *körös-*, *hárs-*, *nyár-*, *nyír-*, *mogyoró-*, 's egyéb e' féle jó fák, a' melyikhez könnyebb ſzerrel jut az ember, abból ſzerezzen eleget, ollyan forma vaſtagokat, mint az ember' hüvelyke: — jobb, ha fiatal fák ezek; de ha abból nem telik, ággal hozzá. Darabolja-el ezeket egy singnyire, hegyezze-meg az alsó végit tsak kevéſſé, hogy könnyebben le-meheſſen a' homok' alsó nyirkosabb réſzébe: dugdoſſa-le azt félig-félig a' homok-földbe minden különös nagy gond nélkül, sűrűn, 's hagyja ott; erdő leſſz belőle. Akár September' elején, akár Martius' utólján tegye a' próbát, mind egy. Azután vegyen sort a' ledugdosott karókon, — de tsak úgy, ha tettzik, jobb elő-menetelnek okáért —, minden karó közt való helyre ültеſſen egy makkot, nem kapával, hanem vas, vagy fa karóval tsinált jukba. Másik eſztendőben fól-

(*) Az *új Magyar-Gazdák* vettek tudakozódáſt két É. Magyar-Gazda-Olvasótól *Juliusnak* 3-*adikán*, melyben bennünket kértek, hogy, ha lehet, írnók-meg világoſabban, hogy melyik az a' *trifolium melilothus coeruleum?* és kitsoda Erfurtban az, a' ki ez eránt tett próbáját velünk közlötte? mert ſzeretnék jól meg-érteni melyik legyen az a' *kövön termő ló-here*, a' melyről a' 121—124-*edik lapokon* van a' beſzéd. Mi, ezen kívánságnak jobban meg nem felelhettünk, és azon ló-here neméről többet nem írhattunk ennél, hogy a' próbáltatójának, Erfurti Profeſſor Gotthard Úrnak tulajdon keze-írását, ſzóról ſzóra, minden hozzá adás nélkül le-fordítottuk, és a' 29-*edik Heti-ſzámunkba* meg-heiélés nélkül bé-férkeztettük. —

földozgassa-meg a' ki-száradttaknak a' hellyét, 's ültessen több erdőt. — A' kinek módja van benne, készítsen *(theert)* ollyan fa-kenő sírt, a' mellyet a' *Magyar Gazdának* 312-*ődik lapján* íránk-le: kenje-bé ezzel a' legdugdosott tzölöpötskéknek a' felső el-mettzéseket, hogy a' levegő ég meg ne hassa könnyen: így bizonyosabban meg-fokad; de a' nélkül is jó. — A' hagy-ágnak nem szükséges ez a' kenő. — A' kinek pedig abban is módja volna, hogy az el-ültetett fák közzé *szalmát*, *nádat*, *gajjat*, *üzéket*, *szemetet*, *akármit a' világon*, *a' mit a' szél ki nem hordhat az ültetett fák közzül*, szórjon ollyat közzé szanaszélt: ez, nem tsak szél-ütközet lessz, hanem egyszer 's mind trágya is. De ez a' segítő mód is tsak rá-adás, e' nélkül is jó; ha az nagy bajjal és költséggel esne-meg. Az illyen erdő-ültetés tsak-nem semmibe kerül, 's egy nap' annyira lehet menni, mint más-képpen egy hétig. Szórjon, azonkivül, minden féle magot a' már el-ültetett, és még meg nem szalmázott fák közzé, akármi legyen az a' föld' hátán, ha mindjárt tök-mag volna is; mind jó: de legjobb a' széna-murva (széna-ízék alja), gyumöltsök' magva, ro's, zab, 'sat. Egy szóval, a' mi haszontalan mag a' kezébe akad, mind szánja oda. — Így tsupa lehetetlen, hogy a' homokból, termő föld ne legyen. Ezt az eggyet kell jól meg-jegyezni a' haszontalan homok-föld' mivelőjének, hogy ha tsak lehet, igen keveset költsön reá, és tsak idő-töltésből való dolgot tegyen rajta az első két esztendőben, míg t. i. nem látja, hogy a' homokföldjét el-borította a' minden féle fű és fa: akkor osztán vegye elő a' valóságos gondos szorgalmatosságot, mert e' *chaos*ból lehet már paraditsom is; már akkor a' kezében van bizonyosan az annya.

Nints rossz föld a' világon, tsak ember legyen a' farkán, ezt hiszi a' *Magyar Gazda*. Eső-víz állásból is (nem értjük ezen a' Szoda-főző szíket) leg-kissebb dolog igen derék földet tsinálni: vólna tsak hatalmunkban vagy 1000 □ öl ollyan önként haszna-vehetetlenné tett vizes lapáj; — majd meg-mutatnók mi, hol vette magát Hollandia. — Ha időnk lessz, többet is írunk még a' homok-földeken való segíttségről: de a' próba! — a' próba leg-derekabb. Sok jó *Beckmann*' 's *Jordán*' szüleménnyei vagynak a' két Magyar Hazában, kivált' Erdelyben. Vajha ne tsak magoknak próbálgatnának ezek a' tanúlt Haza-fiak; — hanem próbájok után nyert tapasztalásokat velünk is közlenék, hogy mi osztán közölhetnők az egész Magyar világgal! — biz' úgy meg-köszönnők, hogy le-menne a' bőr a' könyökünkről.

Valami, a' *Tímároknak*, (alsó Magyar Országon: *Vargáknak*).

A' bőr-készítésnek meg-jobbíttatott módjáról, mellyet a' Frantzia Kímikusok a' *Lavoisier*' Oskolájában tanúltak, vólt hír-adás, annak ide-

jé-

jében, a' közönséges Levelekben. *Seguin* (olv: *Szgén*) vóltennek legnagyobb elő-mozdítója, a' ki ezt tsak-nem egéſz tökélleteſſégre vitte már akkor, mikor a' Nemzeti Gyűlés jó summa pénzt, és egy tulajdon épületet, ſzükséges kéſzűletekkel eggyütt rendelt-ki az ő ſzámára. *Seguin*, 5 hét alatt ollyan fontos talpat, mint a' Maſtrichti és Lüttichi; két hét alatt pedig az Ánglus kéſzítéshez hasonló borjú-bőrt kéſzített. — Már jó darab ideje, hogy halgatnak erről a' bőr-kéſzítésnek *meg-jobbított* és *rövid* módjáról: moſt már közölhetjük a' mi É. Olvaſóinkal ennek a' fontos találmánynak fundamentomát, mellyet a' Jénai Újságból (*Intelligenzblatt*) olvaſtunk:

Mikor *Seguin* a' maga' bőr-kéſzítő modját, minden titok nélkűl a' *Comité* előtt nyilván-valóvá tette; két Kommiſſáriuſt, *Pelletier*t és *Lelivre*-t rendelték, a' kik esméretes jó kimikusok vóltak. Ezek, a' bőr-kéſzítésen tett egéſz munkát végig nézték, és arról igen derék bizonyságot tettek. A' *Comité* ugyan már az előtt 19 hónappal közönségeſſé tette ezt azt újj bőr-kéſzítés módot, és parantsolatot adott, hogy a' bőrt úgy kéſzíttsék; de sok akadályok mind akkoráig meg-gátolták. Egyſzer reá bízzák *Pelletier*-re, hogy tegyen közönségeſſé róllа egy bő és meg-magyarázott Tudóſítáſt; melyhez a' maga jegyzéseit is tegye-fel. A' Pelletier' Munkájának egy kis Darabja ki-nyomtattatott már; meg-lehet, hogy rövid idő múlva az egéſz Munka világ előtt leſſz. A' Közönség nem veſzt semmit el ezzel a' későséggel, mint-hogy a' Pelletier' esméretes érdeme és meſterségek' gyarapításában való különös ſzorgalmatoſſága jó ſzándékáról bizonyoſſá tehetnek bennünket. Annyit tudunk előre, hogy, ha ſzinte a' *Seguin*' találmánnyának idő előtt ſzéltire haſznát nem vehetjük is; azt, mindazáltal, a' meſterségeknek egy dítséretes pótlásának lenni meg-esmérhetjük; mely mind a' bőr-kéſzítésben, mind kivált' a' bőrt meg-kéſzítő matériákban nagy világoſſágot fog ſzolgáltatni.

Külömb-külömb féle bőrökön tett ſok féle próbái után, tapaſztalta *Seguin:* 1) Hogy a' ſzőrtől és húſtól meg-tiſztíttatott bőr igen könnyen ragadós alutt matériává (enyv, *Gallerte*) változhatik. 2) Hogy abból a' terméſzeti alutt matériából, ha az a' tſerből ki-húzott bőr-kéſzítő matériával egyvelítődik, — a' mellyek külön-külön koránt ſem (ragadós?) adſtringens matériák, mint közönségeſen tartják róllok — azon ſzem-pillantásban egy el-válhatatlan, és a' rothadtságnak ellent álló dolog (*ſubſtantia*, *materia*) leſſz.

(*Rövid fojtatása 's vége kövétkezik a' 42-dik Heti-ſzámban.*)

A° 1796. Nro 42.

Bétsben, Octobernek 18-adikán.

A 41-edik Heti-számban félbe szakadt bőr-kéfzítés' fojtatása 's vége.

3) Hogy a' (tőlgy-fa-haj) tserben való, bőr-kéfzítésre alkalmatos réfznek fel-ereſztésében *(solutio)* két külömböző tulajdonság *(principium)* vagyon: az eggyik, t. i. a' bőr-kéfzítő erejü tulajdonság, enyhíti (temperat) a' bőrben való terméfzeti alutt matériát; a' máfik pedig, a' melynek ſemmi hathatóſsága *(efficacia)* nintsen azon enyves matériában, enyhíti a' vas-gálitz-kőnek *(vitriolum Martis)* fel-ereſztését (meg-olvadását, *solutionem)*. A' tsernek ez az utólsó tulajdonsága válaſztja-el, a' bőr-kéfzítésben, a' bőrtől a' ſzőrt, vagy, azt a' matériát, a' mely a' ſzőrt a' bőrhöz ragaſztja terméfzettel. A' *Seguin*' vélekedése ſzerént, a' bőr-kéfzítés nem abban áll, hogy a' *kéfzítő tulajdonság* vagy *matéria* eggyeſül a' bőrrel; hanem inkább a' tserben való *kéfzítő* két *tulajdonságnak egyforma egyvelitésében.*

A' bőr-kéfzítésnek ezen módjában az a' leg-főbb fundamentom, hogy a' ki-kéfzítendő bőr egy gyenge savanyúság által egy kevéſſé megdagadjon; hogy oſztán a' ſzőrtől és hús daraboktól meg leheſſen tiſztítani: melyre a' tsernek második tulajdonsága, mely a' vas gálitz-követ enyhíti, fő-képpen alkalmatos. Ugyan ezen tulajdonsága által a' tsernek, a' bőr mint egy meg-eddződik egyſzer 's mind; mely által egy közép-ſzer állapotjára ér a' bőr, *a' bőr és az eny között.* A' bőrnek ezen utólsó állapotjában kell igyekezni azon, hogy azt, a' tőlgy-fa-haj', gubats', vagy más éleſztgethető tsernek bőr-kéfzítő erejü tulajdonságával, mely azt az

enyves matériát enyhíteni szokta, eggyesíthessük. Hogy pedig a' tsernek ezt a' tulajdonságát munkálkodóvá *(efficax)* tehessük; azt tanátsolja *Seguin*, hogy azt minél kevesebb lébe *(fluidum)* vehetjük eggyüvé, annál jobb. Ő ezt illyen eggyügyü módon szokta végbe vinni: A' tsert — akármi féle legyen az — egy tekenőbe, vagy dézsába (akármibe) belé teszi, vizet tölt reá, azt egy darab idő múlva, a' kád fenekén való jukon (lik, lyuk?) ki-botsátja, és újj tserre önti; 's így tovább-tovább addig tölt-tögeti újj tserre, míg a' lé jól nem lakik a' tsernek bőr-készítő erejü tulajdonságával. Minél jobban meg-telik pedig ez a' tser-lé ollyan erővel; annál hirtelenebb ki lehet a' bőrt vele készíteni. Ha a' készítendő bőrön minden előre meg-kívántató munka jól végbe ment; úgy, a' közönséges borjú-bőrt ki lehet készíteni 24 óra alatt; de az erős szarvas marha-bőr' készítése belé telik 7 — 8 napba, míg ez az erős tser-lé jól által járja.

Rühes juh' gyógyítása.

Egy *Banks* nevezetü Ánglus, a' kinek sok szép tanításai vagynak a' juh-betegség' gyógyításáról, tett közönségessé a' többek közt egy módot, a' rühes juhok' gyógyítására; mely orvossággal már 12 esztendő ólta nagy haszonnal élnek Angliában mindenütt, és azon közönséges nyavalyától tellyességel nem féltik a' juh-nyájjakat többé. Sok juhot tarthatunk-meg a' rü-dögtől, ha ezt a' próbált orvosságot nállunk is lábra kapatjuk. Így kell el-készíteni az orvosságot:

Végy egy font *kénesőt*, fél font *venétziai terpentint*, fél meszej *terpentin olajat*, és 4 font *'sírt*. Ezeket törd, gyúrd öszve mósárban, és kavard mind addig, míg a' kéneső a' többivel jól el nem kavarodott. Hogy ezt a' kenetet jól el-találd, bízd egy Patikáriusra, vagy más ahoz értő emberre, a' ki ollyas dolog körül szokott forgolódni. — Ezzel a' kenettel

Így szoktak orvosolni: Válaszd-el a' juh' gyapját két felé, a' fején kezdvén, a' háta' gerintzén végig, 's a' farka' hegyéig, úgy, hogy az a' választék ollyan legyen, mint egy barázda, és a' bőrhöz hozzá férhess. Azután, végy abból a' kenetből a' mutató újjod' végire 's kend-meg vele a' juhon való barázdát, a' juhnak a' tsupasz bőrit, végig; mely kenet egy kék nyomot hágy maga után a' bőrön és a' gyapju' tövén. Ebből a' barázdából le felé, a' két óldalán a' juhnak, a' vállán és a' tomporán, azaz, a' 4 sódorán le, a' meddig a' gyapja nyúlik, ismét ollyan barázdát kell tsinálni, és úgy kell bé-kenni, mint a' gerintzét. Ezt szokták Angliában tselekedni, mikor a' juh-rütől félnek. A' melyik juh pedig már rühes; azon még több barázdát is tsinálnak: t. i. a' két óldalán végig, a' hátához közel, 's azonkivül, a' juh' derekán le felé, a' gerintzénél kezdvén.

Mi-

Mihelyt a' juhot így meg-kurúsolják (kenik-fenik, gyógyítják), mindjárt a' nyáj közzé tsapják bátran, és tellyeſſéggel nem félnek tsak leg-kiſſebb rü-ragadáſtól is. Egy példa sints reá, hogy valahol Angliában ez az orvoſſág a' juhnak ártott vólna: sőt inkább a' rü hirtelen el-ſzárad, és a' juh egéſſzen meg-gyógyúl. Kár, hogy Mihály nap után juthattunk ehez az orvoſſághoz: mert közönségesen azt hiſzik, hogy az előtt jobb elő venni, mikor az idő még melegebb.

A' gyapjuval (gyapottal) kereskedők sokkal örömőſtebb veſztik az ollyan gyapjat, a' mellyen ezen orvoſſágnak nyomát kapják: mert ez az orvoſſág a' juh-tetvet is el veſzti; és így attól sem ſzenved a' gyapju.

A' ki ezen orvoſſágnak haſznát veſzi, ne féljen, hogy a' rü él-terjedjen a' nyájjában, és hogy tsak egy juha is meg-dögöljön a' rüben. Ezt az orvoſſágot annyival inkább meg kell próbálni és módiba venni, hogy eddig titkolták ezt ſzint' úgy, mint némely *vadok* titkolják fele-barátjoktól azt, a' mit tudnak, 's a' mivel másnak, magok károk nélkül haſználhatnának. — Bár-tsak eſzet világosító orvoſságot találna-ki valaki; ha a' filoſofia nem eléggé hathatós.

A' maga-borotválóknak.

Egy *Mang* nevezetü atzél-míves, Prágában, talált-ki ollyan borotvatokot, a' mellyet a' borotválkozó, a' borotválás közben, a' borotvára teſzen, és ſllyen módon, ha leg-roſſzabb borotvás is, magát meg nem vághatja. A' máſt borotváló élhetetlen borbély legényeknek is jó ugyan ez; de leginkább a' maga-borotválóknak ſzükséges. — Furtsa meſterség, ha igaz: mi magunk ezt nem láttuk még; hanem tsak egy tudósítás után írjuk; és bátran lehet azt kérdeni reá, a' mit a' Sidó ſzokott, mikor valamit nem hiſzen — *vólt kend ott?*

Balaton tó' hala.

Magyar Orſzágon, a' Balaton' tavában fognak egy különös hal-nemet, mellyet ott *fogas hal*nak neveznek, *(mitsoda hal lehet ez?)*. A' nagysága ollyan mint egy *Stok vis* (olv. *Sztak fisz* — belgáúl); mellyet ſzint' úgy meg lehet ſzáraztani és füstölni. Már egy-nehány okos ember el-kezdett vele vïsgálódni, — nem fogja meg-bánni —. Ha ez a' jó ízü hal az Urak' aſztalára kapaſzkodhatik; jól jár a' Balaton' környéke. Javasoljuk a' Szakátsoknak; — igen jó ízü —, tegyék-fel az aſztalra, mint újjságot.

Varró haj.

Saxoniában egy *Willich* nevü Kis-aſſzony találta-ki a' hajjal való varráſt, tődzéſt; mely meſterség Berlinben kapott leg-inkább már moſt lábra, és

nagy betsűletre. Minden féle virágokat, képeket varranak belőle, és, ha a' hajat a' színére nézve jól ki-válogatják, nem hág elébe az illyen munkának a' rézre mettzett kép is *(portrait)*. Azt írják Berlinből, hogy ezt a' mesterséget sokkal többre lehetne vinni, mint a' selyemmel, vagy Ánglus gyapjuval valót, akármit. Minden féle matériára varnak már most szép figúrákat vele, kivált-képpen lajbinak valókat. Egy *Roszi* nevezetü haj-tzibáló *(friseur)*, Hanoverában, erre szánta, el-szegényedése után, a' meg-maradt gyülevész hajat, és szerentsésen fel-kapott egy-nehány Kis-asszonyok' szorgalmatosságok által.

Mesterség, mely szerént az Olaszok, fő-képpen a' Siciliaiak szokták meg tudni festeni a' márvány követ.

Az igaz, hogy a' márvány kő' meg-festésének mestersége, némely tekíntetben, nem egyéb, hanem tsak egy okos tsalárdság; de éppen tsak azért is fontosabb dolog 'hát, hogy annak le-írása által ezt a' furtsa haszsnos tsalárdságot világ' eleibe terjesztjük, hogy t. i. miképpen szokták az arra termett Olaszok más könnyen hivő Nemzetek' 'sebjéből a' pénzt ki-tsikarni. Ez a' mesterség Siciliában van leg-nagyobb divattjában. Minden féle szint tudnak ők adni a' márvány kőnek, a' mit tsak annak a' természete kívánhat. Juthatnak eszekbe sok visgálódó Útazóknak, gondoljuk, azok a' festett márvány kövek, a' mellyeket a' *di San Severo* Kápolnájában láttak? — no, ezeket mind úgy festegették: tsak ez a' megjegyzésre méltó bennek, hogy az, a' ki ezeket titkolva készítgette; titkát, magával, a' koporsóba vitte. De híjjába titkolta a' bóldogtalan; mert most már, nyilvánságosan, éppen ollyanokat tudnak festeni. Az íllyen festegetéssel részt szerént az ott termő márványok' hibáit szokták kipótolni; részt szerént pedig a' márványhoz nem tudó kül-földiek' szemek' szőrit szokták ki-szedni; mikor az íllyen mesterséggel készült köveket, természetiek helyett nyomják jó drágán rájok.

A' márvány kő festés' mesterségét tudták már a' Régiek is, úgy láttzik: hozzá lehet vetni írásaikból sok helyeken. *Plinius*, Claudius' uralkodása' idejére teszi ezen mesterségnek ki-találását: — *caepimus & lapidem pingere, hoc Claudii principatu inventum — — ut montium haec fuerint subsida deficientium.* L. 36. — *Ovidius* is ollyan formán beszél *L. II. v.* 125. *de arte amandi.* — De Plinius még azt is hozzá teszi, hogy a' márványt fűvel festették. Ez a' fűvel való festés' mestersége el-veszett: azokban a' festékekben, a' mellyekkel Siciliában élnek ma, mindenikben valami gyanta forma matéria vagyon.

A' fő festékek, a' mellyekkel a' márvány kő' festésében élnek, *veres* és *zöld*. De, a' mint már mondánk, a' kő' természetétől függ a' setétebb

és

és világosabb szín. A' veres festékhez természeti fejér márvány követ dörgölnek, sárkány-vérrel (*sanguis* seu *gummi draconis*) eggyütt, minekutánna egy-néhányszor már az előtt meg-melegítették vólna. A' festés' mesterségе leg-inkább abban áll, ha az, a' melegségnek illendő határát (*gradus*, nem graditsát) el-érte. Ha a' melegítés felettébb való; fóltos lessz a' márvány, homályos és dísztelen. Elégséges 22 grádusnyi (*nem gráditsnyi*) melegség, *Reaumur* szerént; 's a' festéket egy negyed' részt líneánnyira (egy új garas' vastagságára) belé venni a' márványba elégséges.

Zöldre úgy lehet festeni, ha az ember gummiguttival festi-meg, p. o. a' *genuai bardit*. Ha a' kőnek ez a' neme egy színü vólt természettel; lessz belőle igen szép zöld márvány: ha pedig fóltos (tsepegetett) vólt természettel; lessz belőle almás zöld. A' *Carrari* márvány kőből, ha ugyanezen gummival festődik-meg, lessz igen szép tzitron szín. — Ha pedig sárkány vérrel keverődik-fel ez a' gummi; gyönyörű narants szín lessz belőle. — Ha *asphalt gummi*val festődik-meg a' genuai márvány kő; lessz belőle hozzá hasonlíthatatlan szép sárgás fekete kő. Úgy gondoljuk, hogy illyen fekete márványból van — fejérrel eggyütt — a' genuai nagy templom, és a' Flórentziai nagy torony és templom, a' mennyire mi, bennek jártunkban, hozzájok vethettünk. — Ugyan tsak ez a' gummi, *sárkány vérrel* eggyütt, setét viola színt tsinál; valamint *gummiguttival*, barnás vereſſet. — *Áloes lé*, *terpentin olajjal*, világos sárgás zöldet formál.

Számtalan színeket lehet formálni a' feljebb meg-nevezett festékekből gyantával, melynek a' melegsége nem engedi, hogy a' festék el-gőzölögjön. — Ha veſſzük észre, hogy ez a' márvány kő festés' mesterségе, abban gyönyörködő Olvasókat talál; többeket is fogunk írni az Olaszoknak a' márvány kővel való bánásokról.

Vigyázásra eſzméltető történet.

A' történetből magában meg-gyúlható dolgok' okainak meg-magyarázása, kéttség kivül, egy valóban fontos tárgy, nem tsak a' magános gazdákra, hanem fő-képpen a' szerentsétlenségre ügyelő Igazgató Székekre nézve; a' mellyeknek egyenesen az a' hívatalok, hogy az illyen szerentsélenséget okozható környül-állásokra, a' nékik adatott hatalom szerént, meg-történt példáknak világ eleibe való terjeſztések által is szorgalmatosan vígyáztaſſanak. — Annyi féle a' világon a' meg-eshető történet; a' mennyi mák-szemnyi pont lehetne a' világból. — Indiában egy Kereskedőnek a' Gond-viselője talált a' bóltban, a' többek közt, egy ládát pamut matériával 's fonatlan pamuttal tele; melybe, — hogy, hogy nem, — történetből belé fojt, egy fel-dűlt üvegből, a' len-mag olaj, mely a' pamutnak egy részét meg-hatotta. Mikor a' ládát fel-nyitotta, látta, hogy az

olajtól meg-lutskosodott pamut már tsak-nem tűzben van, forró. Szorgalmatos kurkálódás és motózás után leg-nagyobb gyanúság ment arra, hogy valaki a' pamut magazint akarta fel-gyújtani. De ofztán egy Kímikus okosan meg-mutatta neki próbákkal, hogy az a' pamut magában is meg-gyúlhatott, tsak az olajtól, minden más tűzi matéria nélkül. Kapta t. i., 's egy tukarts (tekerts, tsomó) pamutot meg-áztatott len-mag olajjal, 's egy kis ládába tette. Valami 3 óra múlva el-kezdett a' láda füstölögni, 's mikor a' ládát ki-nyitották, ollyan meleg vólt a' pamut tsaknem, mint a' tűz; úgy, hogy mikor a' kűlső levegő-ég jól meg-hatotta, égni kezdett. Ezt a' próbát háromfzor vették elő, 's mind a' háromfzor azon módon ütött-ki. Több íllyen magában meg-gyúlható dolgokról való tapafztalásokat lehet találni *Hopson's Chemifiry*ben, (olv. Hapfznfz tsimmifztri) és *Crell*nek *in Chimicis annalibus.*

Leg-jobb tsizma-feketítő

Ez alább meg-írt, azok közt, a' mellyek ma esméretesek: — Két lóth fzappan; 4, 5, vagy 6 lóth fejér viafz — a' fzerént, a' mint keményebben, vagy lágyabban akarod —; vagdald apróra ezeket; tőlts reá egy jó mefzej lágy vizet (a' potsoja-, és eső-víz elég lágy), 's főzd addig, míg tökélletesen nem eggyesűlt egy-máfsal. Azután tégy hozzá annyi (úgy nevezett Bétsi) fenyő-fa kormot, a' mennyi fzükséges, és kavard öffze jól, 's hűtsd-meg. Ebből leffz ollyan tfizma-feketítő *(Schuhwichs)*, mint a' pomade, mellyet könnyen el lehet a' bőrön kenni, és fzép fényes leffz tőle, 's a' bőrt tartóffá tefzi. — Az a' sok tsiri-biri holmiból öffze főzött tsizma-feketítő, tsak világ' bolondítás, tsizma' rontás; következésképpen tsizmadia-ravafzság, hogy a' tsizma hamar ki-hasadozzon.

Okofságra efzméltető vak fzerentfe; — az Odera' partján való *Frankfurtból.*

Sok refzkettető fzomorú példákból meg-tanúlhatta vólna már az okoskodó lélekkel bíró emberi nemzet, hogy nints vefzedelmefebb a' bolond tréfánál. Nagyon erőtlenek ebben a' réfzben fokfzor még azok is, a' kik már meg-ért efzüeknek tartattathatnának; de vagy egy, vagy más múlattságot fzerezni kívánó környűl-állásokban az emberi erőtlenségtől el ragattatván, el-felejtik azt, hogy mindenkor az éfznek kell a' tfelekedet előtt járni. Talám leg-több fzerentsétlenség efik a' puskával való óktalan tréfából? — Egy íllyen fzomorú játék eshetett vólna nállunk — *így van a' Frankfurti levélben* — egy tőltetlennek gondolt rofsdás puska miatt; ha az okoskodó éfz a' gonofzt el nem háríttotta vólna. — Egy újj házas ifjú ember, a' ki a' feleségét igen nagyon fzerti; azt mondja tréfá-

tréfából a' feleségének, hogy meg-lövi egy töltetlennek gondolt rosdás puskával, mely majd esztendeig hevert, és a' serpenyője össze rosdásodott, 's egy szem por sem volt rajta. Neki tartja a' puskát; 's tsötörtököt mond *(tziholt (tsih lt)*, *de nem sült-el)*, 's ki-nevették a rosdás puskát. Még egyszer elől kezdi ezt a' haj-borzasztó bolond játékot; még tsak esze' ágában sem tartván, hogy a' halál a' rosdás puska-tsőben lappang: akkor is szerentsésen sült-el a' tréfa; 's félre teszi a' puskát minden meg-illetődés nélkül. — Azon nap' hozzá mennek némely baráti mulattságos kollátzióra (kenyerezésre?). Egy a' vendégek közzül, a' ki az ő vigyázó barátja' házában tőltött puskát soha sem vett észre, meg-látja a' rosdás puskát, 's azt mondja tréfáson egy másiknak, hogy e' *mulattságos társaságból mindjárt az árnyékos világba küldi:* 's a' többi neveti. Ez kapja a' puskát, neki szegezi a' másiknak, eránnyozza, 's azon szem-pillantásban ez a' bóldog gondolat ötlik az eszébe — *hát ha tőltve talál lenni;* meg-eszméli magát, óldalaslag tartja amannak a' fejétől valami egy hüvelyknyire: neki nyomja — — 's el-zőlődül az egész társaság belé. El-sül, — a' falnak egy igen kemény srét-tőltés, melyből némely szem ollyan közel járt hozzá, hogy tsak-nem a' haját sodrotta. Mindennek meg-állott szemefája, úgy bámúltak állván, mint a' só bálvány. Bámúltak kivált' azon, hogy a' szegény gazda-barátjok kedves felesege' ártatlan gyilkosa nem lett, szerentsére. Ezt híjják ám vak szerentsének minállunk. Jó *orvosság* az illyen példa a' bolond tréfába belé merült vad embereknek: az okosoknak pedig mindég *erős tanú-bizonyság* lessz. — Tsak ugyan okos a' Magyar itt is: mert hogy ebben is szüntelen szeme előtt forgó letzkéje legyen, példa-beszédet adott az oktalanok elébe: — *Ne bolondozz, mert a' diznó-láb is el-sül.*

Egy neme a' jó italnak, a' szüretelőknek.

Ezt az italt *Angliában*, a' hol találták, *Hollándiában és Frantzia Országban* nagy rangban tartják, és ángliául *bishop*nak (olv. *bisp)*, belgáúl *biſchop*nak (olv. *biszkop)* híjják: nevezhetjük hát magyarúl *püspök*nek. *Saxoniá*ban is majmolják már hellyel-hellyel. — Ezt az egésséges italt így kell el-készíteni:

Tőlts egy fedeles (*) edénybe *egy pint veres bort*, — a' budai, szekszárdi, ménesi borok, kéttség kivül jobbak ehez, mint holmi kerti bor:

(*) A' fent meg-nevezett 3 Országokban mindenütt, a' rendes főző edény szokott lenni egy gőmbölyü, fedeles réz bográts; a' tserép fazekat ők alig esmérik. Ezt a' réz bográtsot nevezik ángliául *Kettle* (olv. kétl), belgáúl *keetel* (olv. kétel), németűl *keſſel*, frantziáúl

bor: mindazáltal akármi féle borból lehet tsinálni —; tőlts hozzá *fél pint forró jó vizet*, fedd-bé jól, 's tégy még a' fedele' környékére körül vizes tiszta ruha-rongyot, hogy a' bor ereje ne gőzölöghessen-el; forraldfel így eggyütt, 's mikor fel-forrott, tőlts belé 3 uncia úgy nevezett *bishopot*, mellyet a' patikákban árrúlnak (*) az ahoz tudó Patikáriusok; tégy hozzá egy negyed' rész font tzukrot; azután fojtsd-bé ismét az edényt, mint az előtt vólt; tedd a' tűzre tsak addig, míg fel-forr: — kész en van. — Ennél jobb, egésségesebb és magyarosabb ital nintsen. A' *mézes borsos bor*, *puntsch*, *pálinka*, *káffé*, *chiokolade* (olv. *tsokoláde)* tsak bújjanak-el előtte.

Tőzek, (belgaúl *turf)*.

Haza' bóldogságát elő mozdítani igyekező *hasznos Haza-fiak!* — A' *föld-tőzek'* nagy hasznát tsak a' tudja, a' ki azt próbálta. Sok értelmes Haza-fi fordúlt ott meg, a' hol ennek a' drága jószágnak leg-nagyobb fészke van, Hollandiában; de ezeknek nagyobb része a' tőzeket még tsak meg-jegyzésre méltó tárgynak sem tartotta. Kár, hogy sok, Akadémiákra útazó Haza-finak tsak egy előre nyúló súgár nyomúl-ki a' szeméből 's két óldalra nem lát. Úgy jár az illyen idő' vesztő Útazó, mint a' *Péters-burgi* kurír; haza megyen *Mádritból*, kérdezik tőle — mit látott — 's így felel: *A' Kotsist.* — Nem tsak előre kell nézni azért a' sok szép úti költségért, a' mellynek két — három esztendő alatt nyakára szoktunk hágni; hanem két óldalra is: — az óldal-ágain van a' fának több és jobb gyümőlts. *Világi*, *valláfi*, *törvényi*, *orvofi* tudományokhoz köttetett még sok *pallérozó részetske*, mellyek nélkül amazok tsak ollyanok, mint egy derék palota *kémény nélkül*. Némely ember kereftűl megyen kéttfzer Német Országon, hogy jó német könyveket olvaffon, ott hagyja az 1000 forintot, 's mikor haza jött mindent így fejez-ki németűl, *Gott lob!* annyit tanúlt *óldalasság*. — A' tőzek, — a' tőzek eggyik lelke a' tűznek. Ezt is Akadémiákon tanúlják, a' gazdaságban gyönyörködő Haza-fiak. — Mofi tsak ezt kérdjük: Van-é valahol a' Magyar Hazákban föld-tőzek *(turf)* fábrika? Van-é valakinek szándéka illyen nagy hasznot hajtó fábrikát állítani fel? — Ha van; tudósíttson minket: mi tudunk hozzá tökélletesen, és szolgálunk az elő mozdításában szívesen. Tudunk azomban sok hellyet Magyar Országon, a' hol arra alkalmatos jó föld vagyon.

---

tziául *chaudière* és *chaudron* (olv. sódjiér *és* sódron). Ollyan réz edény ez, a' millyen a' Magyar Uraknál is szokásban van; de tsak mosogató víz' melegíteni tsüng (tsügg) a' tűz-hely felett lántzon. — Illyen edény azon három Nemzetnek, sőt az Olaszoknak, Helvétusnak is, a' főző *omniariuma*. Ebben főzik a' *püspököt* is.

(*) Ezt a' *bifchof effentziát* a' meg-nevezett 3 Nemzetek' Patikáriussai széltére esmérik, készítik és árúlják; unciája 7 Tsászár krajtzár. Ha a' Magyar Hazák-beli Patikáriusok nem találnák tudni, hogy mitsoda fánn terem, — mert itt Bétsben is ritka madár —; tehát írunk más módot is *(a' jövő Héten)* a' *püspök*-tsinálásra.

A° 1796. Nro 44.

Bétsben, Novembernek 1-őjén.

Magyar Országból, a' Garán' vize' partjától.

A' mit a' szántásról (37-, 's 38-*adik Heti-számjában)* mondott a' Magyar Gazda — *így ír egy szorgalmatosan levelező, szorgalmatos gazda* —, az a' mi határunkra nézve igen szükséges: mert itten olly' kemény föld vagyon, hogy elegendő-képpen nem szánthatjuk-meg. De reményljük, hogy majd ki-nyílik idővel az Uraság' szeme is a' maga' haszнára, 's adófizetők' bóldogúlásokra. — A' mi határunk, mind jóságára, mind szépségére nézve ollyan, hogy ezt lehetne felőle mondani: *itt volt a' Paraditsom valaha;* mert éppen semmibe sints' fogyatkozás, hanem tsak egyedűl *az okos szorgalmatosságban.* A' szántó-föld három szakaszra van elosztva, mely magassan, de lapájos formálag fekszik, melyben semmi féle zápor kárt nem tehet: a' földje fekete és kemény, mely egy — két arasznyi mélységü; alatta pedig kemény agyag fekszik. Ezt a' földet, itt, úgy szokták szántani, hogy az eke többet tsúsz felette mint benne, alig eresztik belé 3 újnyi mélységnyire: hogy gyökeredzne-meg a' vetés töve? — Engem' is el-ámítottak, hogy nem jó méllyen szántani, mert a' jó ganajos földet le-forgatja az ember, azt mondják, — mint-ha bizony arra való vólna a' trágya, hogy a' föld' színén piríttsa a' fogát, a' napon! — Én azomban próbára két hóldat jó méllyen szántattam, még pedig ollyan földet, a' mellyen, talám, soha se vólt ganaj; még is ollyan tiszta jó búza termett rajta, hogy a' szomszédim bámúlására jártak, és ezt merték mondani: *Nintsen a' Határunkban ollyan nagy szalmáju búza mint az*

Úré 3 hóldban: a' harmadik hóld jó ganajos vólt, 's a' szántása sem hibázott; de ama' kettőn tsak a' szántás segített.

Nem lehet rajta tsudálkozni, hogy az adó-fizetők igen ritkán teszsznek valami rend kivűl való szorgalmatosságot, mert nints kinek oktatni, noszogatni őket; a' kinek bőribe állana, Uraság' Tiszttjeit, Tizt-tartókat tsak egyszer lát itt az ember esztendőben, tsak búza-, 's bor-dézmáláskor, vagy pedig akkor is máss állítnak magok' hellyekbe. Soha sem ébresztik ezek a' föld-mivelőt semmi gazdaságra.

Itt vettem észre egy-nehány balgatag embert, a' ki a' házának elrothadt szalma-fedelét el-hányta, a' szűrőről le-nyesett gyülevész szemetet haszontalannak tartotta: de mihelyt én tőlem ollyas formát látott, hogy én az ollyanoknak haszнát tudom venni; mindjárt más-képp' gondolkozott, trágyát tsinált velem eggyütt mindenből. Tsak jó példa-adó hijjával vagyon 'hát a' tudatlan föld-mivelő. Nagyon szükséges vólna, ha a' *dézma-szedő*, *példa-adó* is vólna.

Most egy-más után szűk esztendeink valának, úgy hogy a' jobbatska gazdák közzül is kevesen vóltak, a' kik meg-érték vólna kenyerekkel *újjig;* a' többi pedig majd éhhel hólt-meg. — Magyar Országon?! — E' pedig mind attól esik, hogy a' drága jó földet illendő-képpen nem mivelik.

Itt az adó-fizető Közönség naponként romlik, esztendőről-esztendőre alább szálI, földjeiket rosszúl mivelik, sőt veszttiben hagyják, ha egy kis árra vagyon a' joszágnak, sokan be nem vetik; a' réttjek tele vagynak sombokokkal (sombik), simmitt-amott kaszálnak nagy üggyel-bajjal valami keveset; a' szőlőjök (a' Hegy-allján, *szelejek)*, a' hol leg-fínomabb borok termett, pallag (parlag), úgy hogy nyóltzad' része sem kapáltatik. Innen származik, hogy az egész hely, két fél helyre, a' fél hely pedig, fertályokra változtatnak; és a' nagy szegénység uralkodik. E' mellett más iparkodó szenved: mert a' sok kár-tévőktől, 's lopások miatt, a' leg-haszнosabb szorgalmatos ember is el veszti eszét-kedvét. — Nállunk telik-be ez a' példa-beszéd: *Nem azé a' nyúl, a' ki meg-fogja; hanem azé, a' ki meg-eszi.* Legyen az embernek valami gyümőltse; nem eszik abból, ha tsak minden fa alá tsőszt (őrzőt) nem állít: sőt a' mi nagyobb, ültessenel egy nehány fiatalt; harmad' napra a' hűlt hellyét találja. — Vagyon még ezen érdemes gazda' tudósításában sok nevezetes útálatos példa, mellyek a' jó igyekezetü emberben a' haszнos iparkodást meg-gátolják: de elhalgatjuk. Azok után ezt írja levelében: — De itt senki után nem vizsgálódnak: a' nyári gyümőlts azé, a' ki leg-elébb éri; a' késői pedig, rend

sze-

szerént, a' pásztoroké, a' kiket, ha az ember zaklat a' gyümöltséért, ezt felelik: *nem ülhetünk mindég minden szőlő' végén.* Ha a' Bíráknak ádbé az ember holmi tsintalan (hamis) ifjúságot, a' kit a' gyümölts-lopáson kapott; el-nevetik magokat, 's ezt felelik: *Tsintalan az ifjúság. mi sem vóltunk jobbak:* ezzel vége az elég-tételnek *(satisfactio)*; ne menjen az ember felljebb, mert tsak magának szerez bajt.

Én, a' mennyiré mozoghatok ennyi akadályok között, iparkodom, és a' többek közt ezen szokásimmal, 's tapasztalásimmal ditsekedhetem:

1.) Őszel szántatom-meg, a' tavaszi vetéseim alá, földeimet: ezt (eleinte félve) követik némellyek; soha itt az előtt így nem szántottak.

2.) Vas-boronát tsináltattam; most már van vagy húsz; soha az előtt egy sem vólt.

3.) Trágyával szőlőt dönteni (talám *homlítanit* teszen ez?) el-kezdettem; nevettek, tsúfoltak, míg nem látták hasznos ki-menetelét; azután követtek benne.

4.) Trágyát, sok féle módon, minden féle gazból tsinálni példát adtam; de a' lustaság *(otsmányság)* ezt követni nem engedte: sőt a' jó marha-ganajt is sokan el-adják.

5.) Fogják talám követni egy mostani tselekedetemet, mellyért először, meg-rögzött szokások szerént, ki-nevettek, de azután észre vették magokat. — Itt, neki esett a' közönség a' szántásnak a' nagy szárazságban, és búzáját el-vetette; mely tovább maradt két Hétnél azon hantos száraz földben. Azután lett egy kis eső, és én azonnal meg vas-boronáltattam a' földeimet 's bé-vettettem, és le-szántattam, 's ismét tövis boronával futtattam-meg. Öröm vólt ezt a' munkát látni. Egy-nehány nap' múlva keleget az én búzám, és el-hagyá a' régi vetéseket jóval. Akkor jöttek észekre azok, a' kik a' *vak szokás* oktalan vezérlésétől tellyességgel nem akarnak el-távozni.

6.) Illyen próbát tettem azon számtalan sok *Egér, gözű, patkány ellen,* mellyek igen nagy károkat okoztak: A' Patikában úgy nevezett *Kroneigl* magot vettem, melynek a' porát, lisztel és egy kevés mézzel, hogy össze álljon és édes legyen, egybe-kevertem, ebből egy-egy mogyorónnyi gojóbisokat *(pillulakat)* tsináltam, azokat, a' földeimben való egér-jukakba bé-botsátgattam. Más' nap', a' gazdám 37 egér-farkat hozott haza, jelenségéül az egerek' veszedelmeknek, mellyek a' vetés közt hevertek dögölve. Már most, azon darab földet, mellyet imitt-amott meg-piszkoltak, ismét be-hintettem búzával, és be-gerebjéltettem.

7.) Harmadíve sok ember' búzájába termett 's'sök. Hallván én ezt, fel-vétettem vermeimet; 'hát már az eggyiknek a' tetején szám-an vólt ez a' féreg. Ki-szedettem a' búzát a' veremből, és egy gebrét

(*) tűzzel a' verembe botsátottam, melyre búdös-követ hintettem, a' verem' szaját bé-takartattam; más' nap' reggel a' búzát vissza töltögettettem, és a' búza' tetejébe 2 garas árra terpentin olajat, egy nyitva hagyott üvegben, úgy helyheztettem, hogy az üveg' szája a' búzával egyenesen meg-eggyezett. Minden vermeimmel így bántam, és azólta egy sűsokkal sem vólt ügyem-bajom.

8.) Egy darab rétet, mely igen sovány vólt eggyik felől, a' Garán' partján, a' hol leg-magosabban fekszik, jól meg-ért ganajjal meghordattam; mellyen az iden bámulásra méltó fű termett

9.) Másik rétre hordattam síros fejér agyagos földet *(marga)*, mellyet egy mély útnak ki-ásása' alkalmatosságával szemléltem-meg Ezt, minekutánna jónak ítéltem vólna, azonnal hordattam; és ennek is éppen ollyan haszna vagyon, mint a' ganajnak. Ezt talám inkább fogja követni a' föld-mivelő Közönség: mert könnyebben juthat hozzá, mint a' ganajhoz.

10.) Szerzettem pénzen egy jó darab rétet ollyat, a' mely a' legnagyobb szárazságban is zőld, és meg lehet kaszálni: mellyet, minthogy terítve vólt meg-gyepesedett vakondok-túrásból lett sombokkal, kéntelenítttetett el-adni a' gazdája; mivel-hogy nem tudott hozzá, s a' sombokoktól nem kaszálhatta. Én a' vakondok-túrasokat ki-vagdaltattam kapával, és holmi vőlgyesebb hellyeket, víz-állásokat töltögettettem-meg velek. Ezen munkámat tsak egyedül a' szomszédom követte; a' kinek hasonló földje vólt; mellyet esztendővel az előtt el akart adni 30 forinton, de most ugyan-azt 100 forintért sem akaraja adni.

JM. A' vetni való búzám között találkozott konkoly, de egy sem kelt-ki; talám azért, hogy méllyen szántattam?

Itt 's itt, Octobernek 22-dikén. — 796.

E' 's ez.

Illyen ember-szerető szívü gazda kellene sok, mint ez a' szorgalmatos, Királyi Hivatalos, Földes Úr: a' ki azon igyekezik, hogy minden ember hasznát vehetné annak, a' mit már ő maga meg-próbált, és jónak, 's fele-barátira nézve is hasznosnak talált, 's talál még ma is.

Külső Országi tudósitások.

Ríga körül (a' Muszka Birodalomban) sok len terem, és a' lenmag igen nagy hasznot hajt a' Nemzetnek. Esztendőnként több len-magot hordanak-ki külső Országokra 100 ezer másánál; ollyan nagy virág-

jára

(*) A' ki tudja, mondja-meg mit teszen ez a' *gebre*; mert mi ugyan soha se hallottuk többször.

jára ért, valami 20 eſztendő' el-forgása ólta. Ezen kereskedésében igen emberséges a' Muſzka: ſoha ſem küld-ki az Országból len-magot, míg az három eſztendeig nem állott; mely által oſztán a' mag ſikereſebb és minden féle földbe lehet vetni. — A' lennek a' rendes magaſſága 5 röffertályni, ha más-képp' a' földet jól hozzá kéſzítik.

Nem gondoljuk, hogy tsak egy mák-ſzemnyivel is jobb len-haza vólna Muſzka Országnak akár-melyik réſze is, mint Magyar Ország; 's hány véka len-magnak az árrát tettük ekkoráig az erſzényünkbe a' kűl-földiektől? — Olajnak üttetjük (*), az igaz: úgy-de Rígában olajt is ſajtólnak belőle, 's el is adják jó pénzen nagy réſzét. Mi is vennők két féle képpen haſznát: több haſzna vólna annak, a' mit kűl-földre küldenénk. — De valyon benne van-é ez a' téli gyümőlts laiſtromban?

ÚT — MÓD;

Mely ſzerént a' Magyar Gazda' *Heti-ſzámjai, hetenként, igen haſznos és ſzükséges Tzikkelyekkel gazdagodhatnak.*

Ezen gazdaságot tzélozó Munkának tulajdon Iroja így gondolkodik, hogy a' bé-állandó Bétſi Oskolai eſztendőben, járni fogja azon híres és bőlts, *Mezei Gazdaságról* való, *különös letzkét*, mellyet a' tudós *Jordán* Úr fog tenni, hetenként 3 órán, a' Bétſi Univerſitásban. Ha tsak a' környűl-állás, és a' ſok kőltség 's kevés jövedelem meg-engedik; ezen feltett ſzándékunkat el nem mellőzzük: sőt máſoknak is, a' meg-nevezett Profeſſor Úrnak haſznos tzélját, azért jelentjük, hogy a' ki ezen közönségesen ſzükséges és haſznos Tudományon kap, és az említett Mezei Gazdaságról való Letzkéket halgatni kívánja; igyekezzen itt lenni *November-nek 22-dikére.* — Szóról-ſzóra így vagyon a'

Hír — adás,

mely ſzerént a' Mezei Gadaságnak terméſzeti-Hiſtóriai és Kímiai fundamentoma egy különös letzkén taníttatik a' télen, 1797-ben.

Mikor én — így ſzóll Jordán — ezen Tanítáſomat tavaly nyáron leg-előſſzör ki-hirdettem, még akkor nem tudtam bizonyoſan, ha valyon leſznek-é Halgatóim; annyival kevésbé tudtam azt, ha valyon közönségeſen fog-é tettzeni. Moſt, mikor már mind eggyikről, mind máſikról, nem tsak

(*) *Olajt ütni*, azért jó magyar ſzó, mert alsó Magyar Országon igen ſok olaj-ſajtó vagyon ollyan, a' mellyet nem ſotúval tekernek, hanem két nagy függő furkóval ékeznek 's ſzorítanak: 's illyen hellyeken ez a' ſzó van ſzokásban.

meg-nyúgodáſſal, hanem valóban magam' ketſegtetéſemmel meg-győződtem; nem tartom ſzükségesnek egy ollyan Tudománynak ajánlását, a' melynek a' maga közönséges haſzna jobban tudja magát ajánlani. Magamra nézve pedig minden erőmből azon igyekezem, hogy azon közönséges jó ítéletet tanítáſomról, egy tzélra vezető munkáſſág által örökőſſé teheſſem.

Hogy pedig minden kéttséges értelmet el-háríthaſſak, mellyek talám az első Tudósítáſomban találtathattak, ſzükségesnek ítélem ezen Tanítáſomnak értelmét (ezt hijják az újj Magyarok *Foglalat*nak?) ſummáſon elő-adni, hogy minden ember előre tudhaſſa, hogy mit kell tanítáſomtól *várni* és *nem várni*. — Tulajdon-képpen e' következendő Réſzetskékből áll:

I. Az organizált teſtek' lételének, tápláltatásának, a' terméſzeti Hiſtórián és fiſiologián való fundamentomáról, főképpen.
A' baromi életnek a' plánták' életével való öſſze haſonlítáſa.
Fiſiologiai és Kímiai külömbség a' baromi és nevelő *(vegetabile)* teſtek között.
Gazdaság-beli állatok és plánták.

II. Földje és fekvéſe a' gazdaság-beli jóſzágok' hellyének.
Fiſikai és Kímiai külömbség a' gazdaságra tartozó földek között.
Külömb-külömb féle munkáſſága a' földnek a' plántáknevekedésében.

III. Tulajdon-képpen való tápláltatások a' plantáknak.
Sok féle arról való vélekedésnek, fisiologiai fundamentomon való megzaklatása.
Meſterséges kéſzítése a' plánták' tápláltatásoknak; mely, fő tárgy a' föld-mivelésben.

IV. Mivelése a' földnek, gazdasági tekintetben.
Ásás, ſzántás, ugarlás által.
Állati nevelő trágya által.
Sónak földel való öſſze elegyítésével.
Közönséges gyümőltsöztető mód.

V. Kéſzítése, külömbsége és haſzna-vétele külömb-külömb-féle trágyának.

VI. Gyümőlts-termeſztés:
Külömb-külömb féle mezei és kerti gyümőltsök' terméſzeti hiſtóriája.
Vetésre rendelt mező.
Ezen el-rendelésnek külömbsége az időre, helyre és tárgyra nézve.
A' mag' ki-válaſztása.
Mag' meg-áſztatása.

VII. Dudva *(haſzontalan fű)*, kár-tékony állatok, a' vetemények' betegségei.
El-kortsosodása és el-változása a' gyümőltsnek.

Azok-

Azoknak el-tartások vagy gond-viselések.
VIII. Széna-termeſztés:
Külömb-k. féle ſzéna-plántának terméſzeti hiſtóriája.
A' kaſzálló' vagy rét' meg-jobbítása.
Meſterséges kaſzálló, ló-here termeſztés, gyökér-termés.
Külömb-k. féle Széna' neménck gazdasági egybe-hasonlítása.
IX. Legelő, és közönséges mező.
Jáſzlon (iſtállóban) való étetés.
A' közönséges nyomásnak *(legelő mezőnek)* el-törlése.
Ezen való meg nem eggyezés.
X. Az ugar' el-törlése.
Nehézségek és meg nem eggyezés.
XI. Szántó-földek' változtatása, tzimborás gazdaság.
XII. A' földek' körül-sövényezése, eleven sövénnyel.
XIII. Marha-tartás, mint el-múlhatatlanúl ſzükséges a' föld-mivelésre.
A' barom' állapotjának a' föld-miveléshez való ſzükséges ſzabása.
Külömbsége ezen ſzabásnak, külömb-k. féle környűl-állások ſzerént.
XIV. A' baromnak haſzna-vétele; el-kortsosodása, és el-alljasodása.
XV. Külömb-külömb féle házi állatoknak terméſzeti és gazdasági hiſtóriája.
XVI. Az erdők' mivelése.

Sok gazdaság-beli Articulusokat, mellyekről való tudomány ugyanazon fundamentomon fekſzik, és tsak tsupán a' fogások külömböztetik-meg a' rendes gazdaságtól, el-ugrottunk itten önként: réſz ſzérent azért, mert a' fogások által való tanítás nem tárgya egy theoretica letzkének; réſz ſzerént azért, mert nem tzélunk gazdaság-beli egéſz alkotmányt *(encyclopaedia)* építeni.

Elég légyen ennyit róla jelenteni, hogy ez a' Különös tanítás leginkább — Ollyan embereknek kéſzíttetett, a' kiknek a' vak ſzokás nem urok, a' kik a' paraſzt majmolásnak jobbágysága alól fel-ſzabadúlván, kívánják magokkal el-hitetni, hogy a' Mezei gazdaságnak ſzüleménnyei, fundamentomokra nézve nem egyebek; hanem a' terméſzetnek önként való ajándékai, mellyeket az ember meſterséggel és ſzorgalmatoſſággal igyekezik a' maga' haſznára fordítani: hogy a' terméſzet mindenütt és mindenkor bizonyos törvények ſzérent munkálkodik, és hogy ezen törvényeknek meg-eſméréſe, ha azokat a' gazdaság-beli tárgyakra ſzabjuk, a' Mezei gazdaságnak tulajdon theoriája. — Ollyanoknak rendeltetetett tanítás ez, a' kik által-látják, hogy minden Gazdaság-beli *külső munka* (praxis) tsupán tsak a' ſok féle próbák' ſzerentsés vagy ſzerentsétlen kimenetelektől függ, és tsak egy vak munkálkodás; ha az ſzükséges előre való

való látáſoktól nem vezettetik, 's az időhöz, helyhez és tárgyhoz nem alkalmaztathattatik. — Ollyanoknak, végtére, a' kik egy íllyen tárgyat, mely az egéſz emberi Nemzetnek fő és fundamentomos bóldogságát magában foglalja, méltónak ítélnek, nem tsak egy rövid látásu együgyü ember' ſzemével, hanem egy ſzéjjel terjeſzkedhető Filoſofuſi tekíntettel jól meg-nézni.

Ezen feljűl, úgy láttzik nekem, hogy a' mai időnek egy jó és haſznos lelke *(genius)* éppen moſt jönn világoſſágra ez által, hogy a' legtanúltabb emberek, a' terméſzet' tudománnyának külömb-külömb féle ágaiban egy ſzíwel-lélekkel verſet (*) munkálódnak, hogy a' Terméſzet' hiſtóriáját, fiſikát és Kímiát a' mezei gazdaság-beli tudománnyal ſzoroſſabban öſſze köthеſſék, egéſſzen el-hitetődvén erről:

Niſi utile eſt, quod facimus, ſtulta eſt gloria.

Es úgy lenne oſztán, valahára későre, még pedig kivált-képpen, a' *gazdaság* az, mely ama' gyönyörű és bőséges tudományokat haſzonnal koronázná meg: az a' tudomány, mely nem tsak valami hajdani Királyokat és Filoſofuſokat ſzámlál a' maga' tiſztelői közzé; hanem a' mely még ma is, a' mi ſzemeink elött

"*Hertzegi kezektől tiſzteltetvén,*
a' ſzántónak halhatatlan oſzlopán villog, mint
Leg-elsö meſterség, az emberek' táplálója!

Bets, 26. Oct. 1796.

Jordán Péter.
a' termeſzet' hiſtóriája' Profeſſora.

JM. A' tanítás kezdődik Novembernek 22-dikén, 1796, és fojtatódik Kedden, Tsötörtökön, és Szombaton, 12 órától fogva eggyig, az ide-valo Univerſitásnak, a' terméſzet' hiſtóriájára rendeltetett Auditoriumában.

Közelebbről való tudóſítáſt és letzke-váltó tzédulát oſzt másod'-Pedellus *Phillebois* Úr az ó Univerſitás-házban, Nro 795.

Dániai juh.

*Hradek*ben *(Tseh Orſzágban)* vagynak ollyan Dánus juhok, a' mellyek eſztendőnként háromſzor ellenek.

(*) *Verſet munkálódni* parallelum ezzel — *verſet futni*, 'sat, — mint-egy fogadásdiból, iparkodva valaminn igyekezni.

A° 1796. Nro 45.

Bétsben, Novembernek 8-adikán.

A' Vetésről tett próbái, a' Garán' partján lakozó *E'* 's *ez* Úrnak.

A' minapi tudósításom' farkát el-felejtettem — *így ír ez az előttünk, szorgalmatosságáról már esméretes gazda* — : azért még melegében utánna küldöm.

Akar tiszta búzát, akar rost, vagy pedig árpát vetek; mindenkor meg-rostáltatom. Vagyon ollyan rostám, mely öt felé húllatja-ki a' magot: — 1) A' port; 2) a' fű-magot és *lazat* (mit teszen ez a' szó?); 3) az apróbb szemü életet; 4) a' nagyobb szemüt; 5) pedig, a' leg-nagyobb szemeket, föld darabokkal eggyütt. — Ollyan rostát nem szerez minden ember magának, (nem is szerezhet): de ha más ritka rostán eresztí is által a' magot, el-éri tzélliát; az illyen rostában is meg-marad szinte fele az életnek, és ez elegendő nagyságu szem, vetni. Vesse-el az ollyan nagy szemü magot: tapasztalni fogja 1) Hogy kevesebb mag kívántatik; mert egy teljes szem több felé terjed, mint 3—4 apró szem, kövérebben indúl mind gyökerére, mind jövésére nézve; 2) Sokkal több, nagyobb és elevenebb szárat nevel; 3) A' termése szebb és nagyobb szemü lesz a' rendesnél. — Próbálja-meg tsak valaki, vegyen egy szapu (véka?) írtott (szemen szedett) tiszta búzát, 's vesse-el úgy egy földbe; ugyan-azon búzából, de két vagy három szapuból, rostáltasson-ki egy szaput, és ezt a' nagy szemüt vesse ugyan-azon földbe, a' másik búza mellé. Kövessen egyformán el minden munkát mindenik vetésen, nyomtattassa vagy tsépeltesse külön: meg-tapasztalja, hogy a' rostált vetés sokkal szebb és több

terméſt ád, mint-sem az írtott magról való. Hiteſſe-el magával, hogy ha a' piatzra viſzi is, többet kap egy-nehány garaſſal a' roſtált magról valóért, mint amazért. — Én azon reménységben vagyok, hogy el-érem a' *Marokkai* búzát nagy ſzemüségére nézve: mert valóban már is tsudálkozva néztem a' nagy ſzemeket; és két oſtoba kotsisomnak is ſzemekbe tünt, hogy nagyobb ſzemü mint-sem a' másoké.

Hogy jártunk a' leg-közelebb múlt Török háborúkor való nagy ſzárazságban! — el-vetettük a' tavaſzokat és ki nem keltek. Azután egy sebeſs eső jött rájok — meg is örültünk neki —; de mint-egy 5—6 nap múlva ki-menvén az árpa-földemre, *tsak le-esik az állam* (észre vettem, hogy nem reménységem ſzerént lett a' dolog), látom hogy az egéſz földem' ſzíne meg-tserepesedett, alatta pedig ki vólt tsirázva az árpa. Nekem az egéſz dolog nem ínyem ſzerént vólt. Haza indúlok, 's az úton eſzembe jut a' mit egyſzer egy könyvben olvaſtam — *Hogy a' zabot, minekutánna el-vetette az ember, jó meg-boronálni újjra, két Hét múlva; úgy a' fü el-marad, 's tiſztább leſſz a' zab, azomban semmi kár nem esik a' zabban.* — Én azonnal el-tökéllettem magamban, hogy minden földemet meg-boronáltatom, mellyet végbe is vitettem harmad' napra. Nevették ezt a' lakosok, ſzokások ſzerént, és némellyek javasolgatták is, hogy tsak kéſzíttsek újj magot, mert minden vetésemet el-rontattam a' boronáláſſal; minthogy éppen tsirában vólt a' vetés. De nagyon megtsalódtak ezek a' valami különöſt meg-próbálni nem bátorkodó föld-mivelők; mert az én vetéseim egy-nehány nap múlva ſzépen ki-tettzettek a' máséi közzül, egy eránt keltek-ki; a' másoké pedig tsak itt-ott, ott a' hol a' föld- meg-hasadozott. Valósággal 'hát ez egy követésre méltó jó régula, hogy — mikor a' föld sebeſs eső után meg-hasadozik, lehet rajta segíteni vas-boronával, vagy pedig még jobb, fa ſzegü vas-borona formával.

Moſt vagyon ſzándékom próbát tenni íllyen módon, hogy a' földeimre zápor-hordta iſzapot hordatok, mellyet itt nállunk a' sebeſs eső egy mély árkon ſzokott le-hordani; ez által akarom eleit venni, hogy a' földeim meg ne tserepesedjenek: azomban ſzint' úgy trágyázom a' földeimet, és nem félek hogy meg-tsalattaſſam, mert az az iſzap nagyon kövér. — Éppen egy rétemet három eſztendőben egy-más után el-öntötte az íllyen iſzap, úgy hogy felét nem lehetett meg-kaſzáltatnom. Tavaj pedig nem öntötte-el, 's kaptam, öſſze kevertem ſzéna-perjét, ló-herét és muhar magot, bé-vetettem és bé-boronáltattam. Jóllehet még mindenütt meg nem gyepesedett, 's azomban egy darabján füzes lett, még is vólt annyi ſzénám rajta, mint az előtt az egéſz rétemen termett; és az igazi, haſznos fü, a' melynek ollyan a' levele, mint a' búzáé, maradt-meg, ló-herével vegyeſt (egyvelgeſt), a' többi giz-gaz pedig oda veſzett.

— Bár

— Bár minden rétemet így öntené-el az iszap! ezt pedig már fel-tőltötte három lábnyira, úgy hogy a' víz már nem tehet kárt benne.

A' bizonyos, hogy a' mi földeinknek nem kell más, hanem tsak illyen iszap; e' pedig elég van a' Garán mellett, nem kell pénzen venni. — Másszor többel szolgálok. —

E' 's ez.

Új találmány, a' Tudósok' számokra.

Közönséges Levelekben olvasunk egy újj módot, mely szerént minden Kéz-írásoknak (MS) mássát (copia) lehet szerzeni. — Ez a' mód — *így van a' tudósítás* — igen együgyü, könnyű, hirtelen meg-eshető, és mindenütt haszonra lehet fordítani, mert mindég bizonyos benne az ember, hogy azt, a' mi szükséges, költség nélkül meg-kaphatja, hogy annak hasznát vegye: egy gyermek szint' úgy hasznát veheti, mint a' meg-ért eszü ember. Ezt a' módot, más esméretes, nagy költséggel, bajjal és fáradsággal meg-eshető módok felett annyira szükségessé teszik a' felljebb meg-nevezett méltóságai, hogy a' ki-találója szükségesnek gondolta lenni ezen hasznos találmánnyát előre-fizetésre ki-hirdetni. Mint-hogy pedig ő kívánja meg-mutatni, hogy ebben az ő újj találmányában minden felljebb meg-nevezett virtusok fel-találtatnak; kérte az (*tudósításában*) alább meg-írt személlyeket, a' kik is tanú-bizonságjokat az ő módja' magyarázatjának alá tették. Minden Elő-fizetőnek adódik egy Német és Frantzia nyomtatvány, melyben ez a' mód és annak hasznavétele meg-magyaráztatik. Az elő-pénzt, mely 18 Mark, Hamburgi Könyv árros *P. F. Fauche*-nél lehet le-tenni, *sat.*

Jóllehet mi még nem tudjuk miben álljon ez a' különös titok: mindazáltal rövid időn meg fogjuk tudni ha nints-é *bolondítás* a' dologban. Nagy tanúkkal erősíti szavát a' ki-találó: ha van valami a' dologban; meg fogjúk írni.

Bizonyos orvossága a' ló' térde' vagy tzombja' ki-fitzamodásának.

Vegyen az ember két jó marok *Bak szarvu fűvet* (Foenum graecum), és három marok *len-magot*, törje ollyanná mint a' liszt-láng, kavarja össze két marok *zab-szaladdal* (polenta avenacea), két marok *szék-fű virággal*, két marok *bodza virággal*, és három marok *bienenrúszszal*, (ezt meg-mondja a' Német Patikárius hogy mitsoda); főzze ezeket lerben péppé (puliszkává). Ezzel kenjen-bé egy vászon rongyot két újnyi vastagságra, és kösse ezt a' meg-dagadt lábra, és újjíttsa meg minden 6 órában. A' második flastrom után, mikor már lappad a' dagadás, markolja meg jól a' lovat tzombba, a' dagadáson feljül, és húzassa egy más va-

valakivel a' ló' lábát, keményen, hogy a' forgó tsont (bötyök) helyre ugordjon. Azután kötözze még 2—3 nap' ezzel a' péppel; így el-múlik a' fitzamodás, ha mindjárt az előtt a' lábára nem hághatott is a' ló. Az orvoslás' ideje alatt meg kell a' beteg lovat óltalmazni a' hidegtől és nedvességtől.

A' Pálinkával kereskedőkhöz.

Hamburgban, moſtanában, rajta kaptak egy tsalárd Frantzia-pálinkával kereskedőt azon, hogy t. i. egy tseber pálinkába válaſztó-vizet tett, mely ollyan forma ízt adott neki, mint a' jó féle Frantzia-pálinka. Régen kellett már űzni ezt a' gonoſz meſterséget ennek a' gaz embernek: mindazáltal még eddig ſemmi veſzedelmes nyomát nem találták az ő veſzett Patikájának. — Hajdan ſzokás vólt a' ros-pálinkát újj tőlgy-fa hordókba tőlteni, hogy igaz Frantzia-pálinka ízc legyen.

A' Mehéſzekhez.

Azt mondja a' Prágai *(der Induſtrie und Speculation)* Újjság, hogy: — Hibáznak azok a' Terméſzet-vïsgálók, a' kik azt állítják, hogy nem lehet méh-kelentzet tartani ollyan hellyen, a' hol 4—5 mérföldnyire tzúkor-fábrika vagyon. Egy Cábeſam Jóſef nevü Mólnárt hozfel például az ollyan Terméſzet-vïsgálók' vélekedéſek ellen, a' kinek 120 kosár egéſléges méhe vagyon; pedig mellette a' tzúkor-fabrika *Kloſterneuburg*ban: maga és a' méhei vagynak *Stockerau*ban, a' fábrikához nem meſſze.

A' nyomtató lónak vagy ökörnek ne kösd-bé a' ſzáját.

Példa-beſzédnek jó ez; de betű ſzerént ſemmit ſem ér. Hogy a' marha dolog-közben ide 's tova ne kapkodjon, mint ſzokott, 's a' vele bánónak annyi baját, boſſzúságot, és mérgelődéſt ne okozzon; ſzokás üres abrakos-tariſznyát (nem *tanyiſzrát)* húzni a' fejébe. — E' nem jó ſzokás: mert a' tariſznya rend ſzerént sűrű ſzövésü, és ha tsupa újj is; nehezen vehet lélekzetet a' marha: ha pedig már 10—12-ſzer abrakoltak belőle; már az ollyannal majd meg-fúl a' terméſzettel nagy lélekzetü ſzegény barom. —

Ha tehát nyomtatſz, 's ollyan földet ſzántaſſz, a' melyben van mihez kapkodni a' baromnak, vagy akarmit dolgozol, a' hol a' barom valami enni valót lát; igaz úgy-é, hogy a' munkás barom mindég kapkod ide 's tova tallózni, ha tsak valóba doſztig jól nem lakott; mely neked ſok boſſzúságot okoz: tsinály 'hat ollyan forma koſarakat venyikéből vagy veſſzőből, mint egy mély ſapka *(tsalma)*, vagy mint a' míllyen

a'

a' varró gyűszű, ezt akaszd az órrára. Egyszer-kétszer meg-próbálja, ha valyon lehetne-é enni a' tokos órral; de más-képpen találván a' dolgot, fel-hágy vele, és soha többé rá sem néz az illyen tsemegére, valamikor az órrán van a' tok.

Bé-tokozd a' száját kivált' a' nyomtató marhának, mert ehetik más-szor ha kell neki: kár a' szép búzát 5—6 lóval, minden minutumban egy egész óráig egy végbe, hatúlról motskoltatni, 's azomban a' ganajba ragadt szemet a' szűrű szélre ki-hányni.

Tudakozódás.

*Jakobsons a' technologicum Lexikon*ja' Első Darabjában ezt állítja, hogy ha a' *Feyenci* agyag, kivált' ha híg, más idegen materiákkal, p. o. tiszta homokkal össze keverődik, sokkal jobbá lessz. Professor *Halle* ellenben, a' maga Munkájában, *a' Feyenci földből való Anglus tserép edény' 's jó féle Portzellán' készítéséről sat.*, nem tsak nem szóll semmit a' Feyenci földnek homokkal való fel-egyvelítéséről, (mely föld, az ő értelme szerént, nem agyag, hanem az agyag és a' föld között való közföld); hanem még azt is állítja, hogy a' szerentsétlensegből a' meg-nevezett földbe belé húlló homok, igen sok kárt okoz az azt törőnek, formálónak és korongolónak, egy szóval a' tsinálóinak. — Szeretnénk bizonyost tudni az ahoz értő emberektől, hogy mihez tarthatnók magunkat ezen két egy-máffal ellenkező vélekedések között. Valyon tsak a' felső színére nézve káros-é az edénynek a' homoknak azon földbe való elegyítése, és valyon bizonyosan meg-jobbúlna-é a' Feyenci föld, ha arra lehetne menni, hogy a' sok dörgölése, törése és kavarása által a' homoknak, az edény' színe el ne motskolódna? Azomban, ezen homok helyett, Jakobsons szerént, lehet magán segíteni az embernek meg-őrlött követsel.

A' plánták' virágának meg-gyümöltsözéséről.

A' halhatatlan *Linné* tanított leg-először világosan és elég-tévő képpen, a' maga *Sponsalia Plantarum* által, a' plánták' virágzásáról, és arról hogy, hogy dolgozik a' természet azoknak el-tenyészésekben. Ő általa lett semmivé az ő idejéig uralkodó sok vélekedés, mely a' plántáknak külömb-külömb féle módon való teréseket prédikállotta. Minekutánna pedig a' szemes *Kohlreuter* a' plánták' el-változását, sok tapasztalásai és hellyes visgálódásai által elegendő képpen meg-világosította, és ellene mondhatatlanúl világra hozta; semmivé lett minden kételkedés, mely eddig a' természetnek eggyűgyü tulajdon erejében habozott.

Végtére meg-tanított bennünket *Sprengel*, a' maga egyűgyü haszonos nyomozásai által, az eszközöket is jól meg-esmérni, mellyek által

a' terméſzet munkálkodni ſzokott a' plánták' virágának meg-gyümöltsözésében. Az ő probákkal és bizonyságokkal gazdag Jegyzéseiben, a' ſzárnyas apró férgek azok, a' mellyek leg-inkább és leg-főbb képpen tselekſzik a' magnak meg-gyümöltsözését; és a' terméſzet bizonyos meg-esmértető jeleket adott a' bogarak' minden nemének, a' virágokon való jegyek által, mellyek őket oda vezetik, hogy mindenik a' maga terméſzet ſzerént való dolgát köveſſe.

Magyar Orſzágból.

Egy-nehány Magyar Mágnás el-végezte magában, hogy az itt következő terméſzet-javairól, a' Magyar Hazában, bizonyos haſznos viſgálódáſt indíttson: melyre nézve a' bé-állandó tavaſſzal; a' ſzorgalmatoſſág' Társaságnak 4 Tagja egy formalis útazáſt fog tenni a' Magyar Hazában, egy *Botanicuſſal*, *Kereskedővel*, *Bányáſſzal*, *Feſtővel* és *Rajzolóval* egygyütt; mely Társaság, a' Haza' haſznára egy igaz Utazó-Hiſtóriát fog kéſzíteni, 's egyſzer 's mind a' terméſzetnek minden fel-találandó ajándékait ſzorgalmatosan öſſze ſzedni; hogy oſztán azokról tökéletes ítéletet és végezéſt teheſſen.

Ezen jóra igyekező Társaságnak tárgyai ezek leſznek: — Barom-tartás, barom-tartók. Drága kövek, 's azoknak haſzna-vétele; mellyeket ekkoráig az Idegenek hordtak-ki az Orſzágból, minden féle kiſſebbítő ſzín alatt. Török-bors (paprika). Lovak meg-nemesítések, vagy is, ſzép fajtává való tételek: mellyek hogy úgy el-kitſinyednek, hogy a' matska nevet ſzabjuk-rá, annak egyedűl az az oka, hogy idő előtt hámba fogjuk. A' ſzilva, és abból kéſzűlő ſzilva-pálinka: melyből a' Közönség sokkal nagyobb haſznot hajthat magának, mint-sem moſt hajt. A' földek' nemei, agyag, 's egyéb a' féle, mellyek igen bőven vagynak és kevés haſznát veſzik: Tatán, Gátson, Pongyalakon, az Egri hegyekben, Túron, Nád-udvaron, Nagy Bánya körűl, sat. — Só, minden féle. — Juh-nevelés, gyapju, sajt, vaj. — Tekenős béka' tekenője. — Selyem-bogár, 's selyem' kéſzítése: moſt lehet ebből valami haſznot hajtani, ha valaha, mikor az Olaſz selyemtől el-eſtünk ideig-óráig. — Márvány-kő. — Kőſzén. — Tőzek. *sat. sat.*

Soha egy-egy nemesebb lépéſt Hazája' 's Nemzete' bóldogítására nem tehet valaki, mint ha egy íllyen fundamentomos tárgyat válaſzt, mely valósággal a' Haza' egéſz bóldogságának egy leg-hathatósabb fundamentoma. — Szerentsés útat — jó Haza' édes Fiai!

Hogy

Hogy kell a' ruhát jól ki-mosni?

A' Magyar mosó Aſszonyok azt gondolják, hogy jól ki tudják mosni a' fejér ruhát; pedig korán sem. Nem azt teſzi *jól mosni*, hogy a' ſzennyes ruha fejér legyen; hanem azt, hogy fejér is legyen, 's ne is nyűjjön (kopjon) a' mosás által. A' leg nagyobb hibák, a' mellyet a' magyar mosók a' mosásban ejtenek ezek: Hogy a' ſzennyes ruhára, azon ſzárazon forró vizet tőltenek, mely által a' ſzenny a' ruhába ég; minden lé után igen keményen ki-fatsarják, mely által a' gyólts ruha nagyon ſzenved; a' fatsarás után keményen ki tsergetik vagy rázzák, ez is azt a' kárt teſzi; a' ki-öblögetés vagy meg-tiſztálás után, mint a' Németek, ki-terítik ſzáradni, — sokſzor a' leg-nagyobb ſzélre, — mely által a' ruha egy óra alatt annyit kopik, mint egy Heti viselés által.

A' ki így ſzappanoz, mi annak azt javaſoljuk, hogy ne hidje, hogy jól mos. — A' Belga mosó, a' leg-ſzegényebbik is így mos: — A' ſzennyes ruhát dézsába vagy más mosó edénybe teſzi, hideg, vagy lágy meleg vizet tőlt reá eſtve, mas' nap' jókor reggel azon vízben ki-fatsarja gyengén. Akkor forró vizet ſzappanoz, és ezt tőlti a' már vizes ruhára; neki áll, ſzappanozza darabonként és moſſa a' ſzokás ſzerént azon vízben; minden ki-fatsaráſt gyengén teſzen. Máſodfzor is ollyan vizet tsinál, de tsak annyit, hogy a' ſzéjjel bontott ruhát alig áztathatja jól meg a' vízben: akkor oſztán hozzá fog ismét mosni, darabonként ſzappanozgatja, és néha-néha forró vizet tőlt hozzá, hogy el ne hűljön. Mikor mind ki-fatsarta gyengén, azon ſzappan-leveſen ki-teríti az arra rendeltetett fejérítő *(bleik)* nezü gyepre, mely majd minden belga udvaron vagyon: ott, be takarván vele a' gyepet, eggyenként, hideg vízzel meg lotsolja, mely leg-inkább bádog öntözővel ſzokott meg-eſni. Ha eső eſik, annál jobb, nem ſzükséges lotsolgatni, de arra kell vígyázni, hogy a' fejérítő hely tiſzta legyen, és ha lehet, legyen leg alább is egy tenyérnyi magaſſágu, ſürű gyep; kivált-képpen vas darabok ne legyenek a' fű között, mert e' tſinálja a' ruhába azt a' ki-vehetetlen sárga fóltot. Ha a' nap keményen süt, arra kell vígyázni, hogy a' fejérítőn ki-teregetett ruhák ſoha egéſſzen meg ne ſzáradjanak, mert úgy meg-ſárgúlnak: azért is, mihelyt kezd ſzáradni, mindjárt újjra meg-kell lotsolni. — E' tsupa múlattság, nem dolog. — Huſzon-négy óráig elég ott heverni a' ruhának, 's 2—3 nap' pedig, ha nagyon motskos vólt. Az éjtſzakai harmat ſegít rajta ſokat: a' mi pedig leg-főbb oka annak hogy így a' ruhából minden motsok el-gőzölög erőltetés nekül, ez az, hogy *a' föld ſzíjja.*

A' fejérítés után, öſſze ſzedvén jól, ki kell öblögetni holmi motsoktól, giz-gaztól, a' mellyet a' fejérítőn kapott; azután gyengén ki-fatsarva

ár-

árnyékra, (Hollándiában szokták a' ház híjjára *(padlásra)* tiszta festett rúdakra inkább, mint kötelekre terísteni. — Ha vasalni akarja valaki; úgy le-szedje a' száraztóról mikor még valamennyire nyirkos, és egy tsomóba kell tűrni (gyűrni), hogy a' vasaláfig nagyon meg ne száradjon: ha pedig mangurlani akarja; úgy tsak akkor szedje öszve, mikor éppen, de nem keményen száradt-meg. Mikor vagy vasalni, vagy mangurolni akarja, húzogassa egyenesen, de tsak igen gyengén a' véknyát. Ha véletlenül nagyon meg talált száradni a' vas alá való; paráholja-meg egy kevés tiszta vízzel, 's tekergesse egy-másba, hadd nyirkosodjon, 's azután vasalhatja bátran. — Ez a' rendes és igen okos mosásnak a' leg-jobb módja, melyben a' ruha, tapasztalásunk szerént, semmit sem szenved, és minden motsok a' világon ki-tisztúl belőle, Ha az így ki-mosott ruha p. o. nyom 10 fontot; ugyan az a' ruha, amúgy magyarosan ki-mosva, bizonyosan nyom 11 fontot: elég meg-győző erősség ez arra, hogy ez a' mosás' módja sokkal derekabb a' magyaros mosásnál. Azon kivűl úgy, egy negyed' rész idővel tovább tart az öltöző.

A' kitől ki-telik, és a' kinek tettzik, ezt is hozzá adhatja még, mely Hollándiában igen ritkán marad-el: — A' meg-öblögetés után elősször mártsa kékítőbe *(blausel* vagy *laakmoes)*, azután pedig igen ritka keményítőbe, 's ismét fatsarja-ki, 's úgy terittse a' száraztóra. A' kékítő, mellyek között a' *blausel* sokkal jobb, ollyan szép színt ád neki, mint a' meszelő mésznek a' *laakmoes* (olv. lákmusz). A' keményítő, melynek sokan nem tudják a' tulajdon hasznát, azt tselekszi, hogy a' ruha' szösszi le-lappad; és így koránt sem kopik ollyan könnyen, mint amúgy. Sűrű keményítő meg-töri a' ruhát: kevés nagyon szükséges.

Másszor, fogunk írni a' Belga 's Anglus Fábrikások' híres Fejérítő hellyekről is, hogy kell t. i. ollyan fejérítőket igen könnyű móddal készíteni a' két Magyar Hazákban; és hogy mi annak az igen nagy haszna.

Újj találmány, tüzelni.

Ha az ember két harmad' rész szén-port egy harmad' rész törekkel vagy polyvával össze gyúrt sárral és vízzel, egy gödörben egybe tapostat, mint szokás, és abból az el-készült sárból ökölnyi nagyságu galuskákat *(golyóbisokat)* göngyölget, és azt meg-száraztja: úgy ollyan mesterséges szenet készített, mint a' rendes szén, mely éppen ollyan jól ég, mint ez. Jó volna így hasznát venni a' szén-égető hellyeken össze gyűlni szokott szén-por domboknak. Luttich körül így szokták hasznát venni a' szenes gödrökben 's magazinokban össze gyűlt kő-szén pornak.

A° 1796. Nro 46.

VI'SGÁLÓDÓ MAGYAR GAZDA

Bétsben, Novembernek 15-ödikén.

Újj találmány.

Rückert Úr Bétsben, egy a' most élő leg-nagyobb Kímikusok között Német Országban, az, a' ki Magyar Országon a' nagy Szoda Fábrikákat, Bétsben pedig a' Szoda pallérozó műhellyeket nagy elő-menetellel állította-fel és virágoztatja, talált-ki egy újj-módi *Fejérítőt*, mellyet főző-fejérítőnek nevez; mely által a' kender, len és pamut portékákat, háromszori főzés, 's egy-nehány óra után, sokkal hamarább, óltsóbban és jobban lehet meg-fejéríteni, mint a' phlogistica só-sayanyúság által: mely mesterségéről, elég-tévő próbákat tett a' meg-nevezett Úr az alsó Austriai fábrikák' Inspectora előtt, von Gapp Úr előtt. Mint-hogy a' ki-találó, más dolgai miatt, nem fogott még hozzá ezt a' fejérítés' módját egész erővel űzni, hanem még mint-egy titokban tartja; tehát így vetnek a' dologhoz némely dolgot-értő emberek, hogy ez a' főző-fejérítő ebből állhat, hogy a' jószág egy-nehányszor igen erős tiszta szoda-lúgban, mellyet méssel tsípőssé tesznek, utóljára pedig igen erős szappan lébe, egésszen fejérré főződik. Mert, nyilván való dolog, hogy a' kender is, a' lúgban való főzés által, szép fejérré lessz; és hogy a' fejérítés nem egyéb, hanem tsak a' gyóltsnak hosszas áztatása és mosása, mely által a' gyóltsban vagy pamutban természettel 's más-képpen is belé szorúlt motsok és enyves matéria, a' lúgban való főzés által természettel hamarább el-válik a' ruhától, mint az öntözés, dömötzkölés (gyúrás, dagasztás), és a' nap-fényre való teregetés által. Egy valamire való Kímikusnak nem a' világ (nem

igen nehéz) ki-találni egy illyen főző-fejérítéſt, tsak kevés próbák után is, minden féle sós lúggal. A' só' savanyúsága ki-veſzi a' feſtéket a' jószágból, a' főző-fejérítés pedig nem: és így az első tsak újj portéka' fejéríteni jó.

Fenyő-, 's egyéb fejér fát veresre meg-feſteni —

A' mai vïsgálódó világnak egy újj találmánnya, mellyet ez előtt munkában nem vettek; mivelhogy senki nem bátorkodott a' pénzét ſzerentséltetni vele. Ez a' meſterség, mely által a' terméſzettel igen díſztelen fának ſzép veres ſzínt lehet adni, igen együgyü, és, sem nagy munkába, sem nagy költségbe nem kerül. Kívántatik t. i. hozzá egy nagy kosár, mellyet ló-ganajjal tele kell rakni, 's egy más edényt kell a' kosár alá tenni, melybe a' ló-ganaj' leve — mert meg kell a' ló-ganajt áztatni — ebbe, mondjuk, a' ló-ganaj' leve foly. Ha meg-esne pedig, hogy a' ló-ganaj, mely terméſzettel igen ſzáraz ſzokott lenni, nehezen ázna-meg; tsak ezt kell vele tselekedni, hogy ló-ſzőrt (farkat, serényt), mely a' patzaláson segít, kell hozzá tenni, 's kevéſſé meg-lotsolni. Ihol, ez a' lé már az a' jó veres feſték, mellyel ha a' fát meg-kenik, ſzép veres leſſz. — Ha ezzel a' lével kétſzer kenik-meg a' fát, úgy bé-veſzi magát a' fába, hogy az aſztalos — ne féljen hogy a' terméſzeti ſzínét érje a' fának — bátran gyalúlhatja és pallérozhatja mind addig, míg ſzükséges.

Meg kell azomban gondolni, 's oſztán terméſzettel is úgy kell annak lenni, hogy a' fák' neménck különbözősége, 's a' fák' idejek ſzerént, a' ſzín is különb-különb féle ſzokott lenni. Úgy p. o. a' fenyő-fa, melynek sok erei ſzoktak lenni, iromba (feketés fakó tsíku), vagy pedig víz ſzínü forma márvány ſzínt veſzen magára: más fák ellenben rósa, király, vagy setét veres ſzínüek leſznek. Azon kivűl, az újj deſzka más forma ſzínüvé leſſz, más formává pedig a' régi. Kinek mint tettzik 'hát, úgy bánhatik ezzel a' feſtékkel. Ha akar sok féle ſzínü aſztalt tsinálni; igen könnyen rá mehet, kevés költséggel: ha pedig egy ſzínüt ſzeret; válogaſſa egybe jól az egy nemü 's idejü fákat.

Az aſztalos, ha jó feje van, bóldogúl el-élhet, — fütyörészve. Sok jó fát, mondhatjuk hogy a' leg-javát, ingyenbe ejthet, ha élelmes; kivált' ha folyó-víz mellett lakik. — Vólt Magyar Országon ollyan történet, nem régen, hogy a' tiſza egy nagy (talám) fűz-fa tőkét, régit, hozott le egy bizonyos helységig. A' tőke igen vaſtag vólt, és a' hozzá vetés ſzerént, hevert a' tiſza' iſzapjában, leg-alább is 50 eſztendeig, kidűlése után. Egy 100 ſzemű Haza-fivá lett Idegen — élő ember, és híres gazda — meg-látja, hogy a' tőke igen nagy változásokat ſzenvedett a' vízben, igen nehézzé lett, és meg-vagdalván itt-ott a' fejſzével, látja,

látja, hogy sok féle színe lett, mint a' szép tarka márvány. Ki-húzatja a' tőkét, meg-száraztja, a' fűrész malomba küldi, 's ollyan deszkákat metztzet belőle, mint a' virág. Mit, mit nem tsináltatott belőle, azt nem tudjuk; azt tudjuk, hogy fél esztendeig dolgozott rajta egy jó asztalos, és a' miket belőle készített, kérték 900 forinton a' fa-találó gazdától. —

Ott is terem 'hát a' pénz, a' hol az ember nem is gondolná. — Tavaj őszszel jöve Bétsbe egy valaki Hollándiából, fát veszen ő is, a' szokás szerént, télre; mértékletes erszénnyel bírván, mint más szegény Frantzia-kerülő, ott kereskedett a' fa iránt, a' hol jutalmasabban juthatna hozzá; meg veszen egy fa-kerülőtől (tősz) egy öl egyvelges gyülevész fát, 7 forinton, (mikor a' kemény fának 12, a' lágynak pedig 8 forint volt öle), 's haza viteti: széjjel néz jól a' fája közt, 's látja hogy tíz féle is van benne, tölgy-, bikk-, juhar-, nyír-, fenyő-, körtvély-, dió-, 's más igen derék fák, mellyeket drága pénzért keresve keresik a' jó asztalosok. Kapja, 's ki-válogatja a' javát. Talál közte 7 szép darab dió-fát, 11 gömbölyű darab körtvély-fát, és 6 darab juhar-fát: ezt a' 24 darabot álló hellyében el-adta 3 forinton 's 30 krajtzáron: és így a' 126 darab, mellyet fel-tűzelt, (150 darab volt az öl), negyed' fél forintjában esett. — Így élősködik a' nyomúságot látott okos, jó lelki esmérettel és igazán. A' kitől ő a' fát vette, az azt tűzre szánta, mint ajándékból (néha ugyan huza-vonából) álló fát; ő nyert rajta, a' más kára nélkül; az asztalos pedig óltsón jutott hozzá: mert annyi és ollyan fa 5—6 forintot szokott érni Bétsben, 's ő negyed' felen vette.

Nagyon különös és souzjeq gazdaság az, mikor Magyar Országon a' dió-fát, ha vén, ki-vágják, 's — tűzre; már ha nagy haszнát akarják venni, — kerék agynak. Elég van? — ne ott vegyük-fel a' dolgot, hogy *elég van*; hanem itt: *jó pénzt adnának érte*, ha deszkának vagy apró gerendáknak fűrészeltetnők, 's egész kazlakra vernők, hogy télen-nyáron egyre találna az asztalos bőven. Sok jó fát fel-tüzelnek a' két Magyar Hazában ollyat, a' mellynek 100 annyi haszнát lehetne venni más-képpen. Azt mondja a' rövid látásu ember — elég óltsó nállunk a' deszka —: az igaz; de nem öröm az, ha jól meg-gondoljuk. Jobb vólna talám, ha valamivel drágábbatska vólna, 's ellenben a' pénz valamivel meg-óltsóbbodna: melyen ez is jó formán segítene, ha a' jó fákból fűrészelt deszkákat 's apró gerendákat milliomonként küldenők vízen Belgrad felé, 's arra tovább.

Mi az oka hogy a' Magyar Hazákban tsak ott van (tudtunkra) fűrész-malom, a' hol folyó-víz, vagy valami kis patak vagyon? mint-ha éppen tsak a' folyó-víz határozná-meg e' vagy ama' malomnak a' létét. Nints könnyebb dolog, mint malmot a' Magyar foldön állítani-fel, még pedig ollyat, a'

melynek a' moſtaniak, egy-nehányat ki-vévén, nyomába se hághatnak. A' ſzél a' malomnak az igaz lelke, kivált' a' lapájos vídékeken. A' ſzél, sem el nem fárad, mint a' ló, ha ſzinte néha (igen ritkán) pihen is ollyas hellyen, a' hol nints jó torka (járása) a' ſzélnek; sem el nem ſzárad, se ki nem önt, mint a' víz. Könnyű jó ſzél malmot tsináltatni, jó oltsón, a' melynek több haſznát lehet venni tízſzerte, mint amazoknak; de nem úgy kell öſſze öklöztetni, mint otthon ſzokás, nem úgy, mint az a' nyomorúlt, a' mely Szabólts Vármegyében egy Helységben, az Útazók' nevettségekre ott áll: hanem úgy, mint a' Hollandus ſzokta. Hogy ſzokta pedig ez, azt ide le-írni nem lehet: a' ki rá fanyalodik (rá veſzi magát) az ollyan malom' tsináltatására, tsak egy ſzót ſzólljon; könnyű leſſz a' dolgon segíteni. Elég az hozzá, hogy a' jó Hollandus malmon bámúlhat a' leg-tanúltabb Magyar Épitő-meſter is: mert a' Hollandiai *Mechanica*-ban, a' hajó után, valósággal a' malom az első bámúlásra méltó okos és roppant épűlet. Ha tehát talám-tám valami meſterségben gyönyörködő Haza-fit rá-köſzörűlhetnénk, hogy ezt a' haſznos meſterséget kapatná-bé a' Hazába, ímé ezt javasolhatjuk, hogy a'

Hollandiai malom' kéſzítése

A' Magyar Hazákban így eshetne-meg leg-jobb móddal, és minden pénz ſzerentséltetés nélkűl, 1) Ha a' malmot épittetni ſzándékozó Haza-fi egy tökéllétes malom-máſt (modèle, ſchema) hozattatna Hollandiából, mely malom-máſt a' fel-ſzabadúló malom-tſináló Meſter-Legények ollyan tökélletesen ki ſzokták tſinálni kis formában, hogy tsak egy haj ſzálnyi külömbség ſzints (a proportione) a' nagy és ez íllyen kitſiny közt. Erről úgy le-tſinálná egy jó Magyar Mólnár-Áts, mint akár-melyik Hollandus. Vagy pedig 2) Egy jó Malom-tſináló legényt kellene bizonyos alkura hozatni (letzke lehet ez akár-mi féle fábrikához fogni akaró Magyar haza-finak), a' ki, ha jóllehet tsak 2—3 eſztendőre lenne is megalkudva; merjük állítani, hogy annyi fuart kapna a' két Hazában, hogy ſoha még tsak lábbal se fordúlna a' Hazája felé, a' hol íllyen meſter-ember igen ſzámoſan vagyon. — A' ki ezt a' viſgálódáſt Hazájára 's magára nézve sületlennek lenni gondolja; ám láſſa, gondoljon eggyet-eggyet haſznoſabbat: mi bizonyosak vagyunk javasláſunk' haſználhatóságáról, 's tudjuk jól, hogy ez az egy lépés, 50 féle meſterségen is ſzem-látomáſt ſegítene; — a' tudja leg-jobban, a' ki próbálta.

A' diſznó bőrnek haſzonra fordíthatóságáról.

Valyon nem az é az oka nállunk a' diſznó bőr' betstelenségének, hogy a' bőr-kopetz (talám) mind Sidó? ha az az oka; leg-könnyebb a'

ká-

káron ſegíteni. Ha nem lehet a' Sidónak kereskedni a' diſznó bőrrel; annál jobban járnak azok, a' kik ahhoz hozzá fognak. Máig tsak ez a' haſzna vólt ennek a' haſznot hajtható jóſzágnak, hogy a' ſzalonnát tartotta, hogy az egy-máſtól el ne ſzakadjon; azután holmi dirib-darabokból karikákat mettzegettek a' nyikorgó ajtó ſarkakra; mások ſzűr-karikát tſináltak belőle, ajtó vonót, köſzörű-kő vatzkot, 's egyéb e' féle tengelyágyakat. Az eſett (döglött) diſznó' bőrinek többetske haſznát vették: botskort, ezt a' valóban haſznos magyar ruhát, azon kivűl, ökör nyaktakarót a' járomra, vadáſz-tariſznyát, bőrös ládát, 's nyereg-takarót is tſinálták belőle. E' mind jó, de ezeket mind tsak ollyan bőrökből kéſzítették, a' mellyeket a' dögi ſzerentsétlenség parantsolt; hogy leg-alább veſzett fejſzének fordúlna viſſza a' nyele. E' 'hat tsak kéntelenségből való gazdaság.

Fel-tehetjük, hozzá vethető képpen, hogy Magyar Orſzágon nem döglik-meg a' diſznóknak egy ötvened' réſzeknél több; még is lám tsak azon kevés bőrökből is olly' ſzámtalan haſznot lehet venni kéntelenségből! Ha 'hát a' meg-ölt diſznók' bőrit is haſzonra fordítanók úgy, a' mint lehet: éppen 50 annyi haſznot vehetnénk abból, a' miből moſt tsak egy ötvened' réſznyit veſzünk. Azonban az is igaz, hogy a' roſſza döglik inkább el a' diſznóknak, mint-ſem a' java: és így, a' meg-ölt diſznók' bőrit még nagyobb haſzonra fordíthatnók, mint-ſem amazokét. Fel-teſſzük, hogy Magyar Orſzágon, egy általjában, ölnek-meg egy-egy diſznót három-három emberre (de egyre is jut egy): ezen ſzám-vetés ízerént vágnak-le 2000000 diſznót eſztendőn által. Már, ha egy bőrt tsak 30 krajtzárra teſzünk is (így igen óltsó); úgy is egy millió forintot nyerünk abból, a' miből eddig ſemmit ſe láttunk. Azon kivűl ſok dologtalan 's kenyeretlen embernek dolog és kenyér adódik a' kezébe; a' többi bőrnek pedig, terméſzet ſzerént, kiſſebbedik az árra.

Sok féle ſzép munkát lehet a' diſznó bőrből kéſzíteni, kivált' ollyanokat, a' hol nagy erő és viſzontagság adja elő magát a' börre nézve. Jó, kivált képpen a' Szíj-járto' (gyártó) kezébe, hámnak, 's egyéb járó marhára való ſzer-ſzámnak; jó talpnak, toknak, útazó tariſznyának, 's a' mi leg-nagyobb, tſizmának is. Hiſzen nem javaſoljuk mi azt, hogy valaki a' diſznait ſorra nyúzogattaſſa; hanem azt, hogy az, a' kinek utóljára fordúl-meg a' kezén az egéſz ſzalonna, úgy darabolja-el fontonként, vagy pedig a' konyhára, hogy a' bőr magánál maradjon épen. Ha a' ſzalonnája p. o. bőröſtől 2 mása, 's fontját nem adhatja alább bőröſtől 20 krajtzárnál: adja-el bőr nélkűl 21 krajtzáron. Ha az a' bőr 10 fontot nyom; tsak 10 krajtzárral adta alább el az egéſz ſzalonnát: és így a' 'síros bőr ennyiben maradt nálla. Már a' bőrt akár úgy adja-el, akár pedig

főzze-ki belőle maga a' 'sírt, mind egy. A' ſzalonnát fontonként vevők, a' kik tudnak a' ſzalonna-pergeléshez, kéttség kivűl ſzíveſebben veſzik 21 krajtzáron a' bőretlen tiſzta ſzalonnát, mint 20-on a' bőröſt. Mit ſzóllnak ehhez a' diſznó méſzároſok 's henteſek?

Semmi nyereség nintsen abban, hogy a' ſzalonnán a' bőr rajta marad; ha ki-veſſzük a' bőrös petsenyét, a' fél húsu sűldő diſznó' bőrös húsát, mely bőröſtől igen jó ízü. A' ſzalonna többnyire arra való hogy 'sírt adjon: úgy de, ha a' ſzalonna 6—7 hónapig, míg meg-lehetősen megérik, a' bőrivel eggyütt bé-sózva áll, a' ſzokás ſzerént edény nélkül; addig igen ſokat el-veſzt mind nehézségéből, mind jóságából, mind pedig 'síroſſágából. Ha pedig a' bőrit újj korában le-húznók (könnyű akkor levenni a' bőrit), 's így ſóznók-bé hordókra: úgy, nem csak ezt nyernők vele, hogy ſemmivel könnyebbé nem lenne, 's hogy a' só mindenütt egyformán járván által, féregtől 's avaſſágtól meg-óltalmazódna; hanem fő képpen ezt, hogy az így bé-sózott ſzalonna meg-érne egy formán, és többnyire 'sírrá válna a' pergelés által, majd minden tepertő (pörtz, kurtzina, tepertyű) nélkűl. — Próbálja-meg ezt valaki a' télen, ollyas gazda, a' ki a' maga' konyhájára ſzándékozik diſznót le-venni lábáról; nem bánja-meg. A' ſzalonna-kopetzeknek, Méſzáros, 's Henteſeknek nem javaſoljuk még moſt ezt a' módot, mert alig ha belé nem veſztenének, tsupán csak ezen az okon: mert a' vevő nem hinné-el, hogy a' ſzalonnás hordó fenekig egy-forma ſzalonnával van meg-tőltve. Méltán is; mert hamis a' világ: a' Tiſza-háti ember is feljűl rakja az alma' javát a' 'sakba.

Sok oka vagyon még, a' miért jobb hordóra sózni a' gazda-embernek a' ſzalonnát. A' többek közt jó ez egynek, hogy nem táskásodik-, avaſodik-, 's férgeſedik-meg a' bőr alatt, mint amúgy ſzokott. Hogy némellyek a' pergelt diſznó-bőrt ſzeretik meg-enni, 's hogy a' munkás ugy jobban tudja nyárson fűtni, — e' nagyon ſikeretlen ſpeculatio. — Kevés haſznot hajtani lattzó dologból nagy haſzon kerekedhetik idővel; — komendáljuk az íllyen ſzalonna-sózáſt, 's bőrrel való kereskedéſt.

A' Sakſzóniai (Válaſztó Hertzegi) gazdaságra ügyelő Társaság, és *Burghaus* Gróf, a' Schweidnitzi ugyan ollyan Társaság' Direktora, ugyan kézzel-lábbal utánna járnak ezen dolognak a' magok Hazájokban. Tudják ők mit tſinálnak.

A' juhnak rothadó nyavalyája ellen való ſzer.

Hey Úr, a' Leinai Pap, Gotha mellett, tett közönségeſſé a' *Reichsanzeiger* nevü Közönséges Levélben, ebben az eſztendőben, Nor 184., egy orvoſſágot, a' juhnak rothadó nyavalyája' gyógyítására, mely

or-

orvoſſág ſok eſztendei tapaſztaláſok által, nyavalyának ellen vevő bizonyos ſzernek állíttatik: ha t. i. a' ſok esőzésben, vizenyős napokban, 's mikor a' víz-öntések iſzaposon hagyják magok után a' mezőt, a' juhot vagy ſzarvas-marhát lehet a' rothadó nyavalyától félteni. Mint-hogy ezt az orvoſſágot úgy adják-fel, mint a' mely a' próbát jól ki-állotta; tehát mi is közönségeſſé teſſzük a' juhos és marhás Hazánk-fiainak jobbvóltokra. Az említett Hír-adás ſzerént, e' következőkből áll az a' ſzer: — Fél font *veres-feſtő gyökér*; egy negyed' réſz font *glauber-ſó*; egynehány lóth *dohány* pernye; egy negyed' réſz font *tölgy-fa haj tser*, a' Tímároktól. Ezt mind porrá kell törni, és még lehet hozzá tenni egy kevés finom fa-hamvat. Ebből a' porból kell a' juhot hetiben leg-alább kéttſzer, közönséges ſóval és korpával eggyütt nyalatni; még pedig minden darab marhára egy közép ſzer-kanállal ſzabva. Ha ſzinte már valami jele láttzik is a' nyavalyának a' juhon; még is meg-gyógyúl ez által az orvoſſág által, ha minden máſodik nap' adnak neki ebből az orvoſſágból. Azt is ajánlja a' Hír-adó, hogy ha valakinek ezen porból tettzik: kéſzít 24 krajtzárjával fontját, úgy, hogy levelét, pénzét ingyen (franco) küldje a' vásárló.

Profeſſor *Reutter*, mint Fő barom Orvos, helybe hagyta ezt az orvoſſágot, de e' mellett maga is ajánl eggyet, mely annál is elébb való, Vegyen az ember — Egy font *közönséges ſót*; 2 font retket, mely nemetűl *mehrrettig*; egy negyed' réſz font *ürmot*; és egy negyed' réſz *gyalog fenyő magot*. Ezeket törje porrá, és adjon naponként egy vagy két lóthot egy-egy darab marhának, az időſſége ſzerént.

Profeſſor *Havemann* a' barom-gyógyító Oskola' Directora Hannoverában, küldött vólt egy Íráſt erről a' veſzedelmes nyavalyáról a' Társaságnak; mely Írás a' Hannoverai Magazinnak 5-dik Darabjában, a' 34-dik lapon, 1795. meg-találtatik. Egy más' viſgálódó ember, a' ki erre a' Hannoverában 1794-ben ki-ütött nyavalyára különösön ügyelt, vólt az iſjabbik Reutter, a' moſtani második Tanító a' Sakſzóniai barom-gyógyító Oskolában, a' ki akkor a' Hannoverai barom-gyógyító Oskolában vólt; ez adott a' Társaságnak egy Munkát által erről a' történetről.

Feſték Fábrikásoknak.

Egy haſznos módja a' feſték' meg-törésének ez: Köſſön-fel az ember egy négy ſzegeletü erős ládát a' padlásra kötélel, úgy hogy a' láda a' levegőben függjön, tegye belé ebbe a' darabos feſtéket, két nagy ágyú golyóbiſſal eggyütt: hogy a' láda ne porozzon, takarja-bé jól enyves vízbe mártott poſztóval. Egy kis gyermek toſzigálja a' ládát fel 's alá; ez által a' mozgás által fel 's alá görög a' két golyóbis a' ládában való darabos

rabos

rabos feſtéken, mely által ſokkal jobban és keveſebb költséggel törik-meg a' feſték, mint a' feſték-malomban.

Nyughatatlan eſzközt (perpetuum mobile) *tſinálni*

Igen óltsón, így lehet: Tsinálj egy vékony tsővet, melynek az eggyik vége a' ſzobádban, a' máſik pedig a' ſzobád alatt való pintzébe érjen. A' pintzében való végire tſinály egy jó nagy tőltsér forma ſzájt; a' ſzobában való végit pedig hagyd ollyan véknyan, mint a' kis újjod' vége. Tsinálj azután a' tső' felibe egy könnyű lapos kereket, 's intézd úgy, hogy a' tső az eggyik óldalára mutaſſon a' keréknek. Ha azt akarod, hogy ez a' forgó kerék tsudának láttaſſon valakinek: rejtsd-el a' tső' végét úgy, hogy azomban a' kereket fúhaſſa. Malmot is tſinálhatſz így, minden kémény' felibe, a' mely alatt kivált' kemény tűz ég, vagy nagy gőz vagyon. Angliában lehet ennek a' haſznát látni ſzéltére.

Mikor valaki újj ſzőlő-hegyet vagy lapáj földet akar bé-plántálni ſzőlő-veſſzővel, hogy kell azt meg-tudni előre, ha valyon jó bor fog é ott teremni?

Áſſon az ember három vagy négy hellyen, ha az a' darab föld 3—4 formának láttzik terméſzetére nézve, gödröket, két-két lábnyi mélységnyire: ha az egéſz darab föld egy-forma terméſzetünek láttzik, mely alkalmasint meg-tettzik; elégséges egy gödör is. A' gödörből ki-hányt földből tegyen egy mázos fazékba egy darabot, és tőltsön reá tiſzta eső-vizet, és kavarja-fel jól; azután hagyja úgy, hadd higgadjon-meg; mikor meg-higgadt kóſtolja-meg: ha az a' víz sós, keserű, büdös-kő vagy ſzurok ízü; a' bor is ollyan ízü leſſz: az íllyen földbe 'hát kárſzőlőt ültetni. Ha pedig az ollyan víz édes, jó ízü, 's talám jó ſzagu is: úgy, igen derék bor fog rajta teremni.

Az Ákátes követ meg lehet lágyítani

Így: — Tegye az ember forró viaſzba, a' melynek a' tajtéka egéſſzen le-hányódott. Így az Ákátes kő ollyan lággyá leſſz, mint a' viaſz, úgy hogy petsételni, vagy akármi féle formát lehet belőle önteni.

A' kerti egereket így lehet el-kapatni.

Tömjön-meg az ember egy nyúl bőrt ſzalmával 's varja-bé, állíttsa a' kertbe a' négy lábára, kenje-meg azt a' nyúlnak tulajdon kövérivel: mihelyt az egerek meg-érzik, mindjárt el-oſzlanak.

A° 1796. Nro 47.

VI'SGÁLÓDÓ MAGYAR GAZDA

Bétsben, Novembernek 22-ődikén.

Házi ptrütsök ellen.

Végy *sárga* (murok) *répát*, főzd péppé, kavarj *pompholyx*-ot közzé, mellyet a' Patikában találsz *hüttenrauch* nevezet alatt; kend-meg ezzel a' hasadékokat 's lyukakat, a' mellyekben ptrütsköket veszel észre: mind meg-döglik.

Vagy,

Tégy a' szobába, télben, egy tsomó borsó-szalmát; mind belé búvik, kivált' ha a' szoba nem fűlik. Vidd-ki azután a' hidegre: mind meg-fagy: mert a' hideget nem szenvedhetik. Ez az oka hogy leg-inkább a' konyha, kementze, sut (kutzkó) körül fityfiríkelnek.

Jó tintát tsinálni, mely a' papirossat által nem járja.

Négy untzia *Római galleſt*, a' mellyek nem lyukasok, meg kell törni apróra; 2 untzia római gálitz-követ, egy untzia arabiai gummit hozzá kell tenni: mind ezeket tedd egy ittze fejér borba. Ebből a' tinta matériából lesz egy igen derék tinta, melly 3—4 napra éri-el a' maga tökélletességét. A' tintás üveget nem kell sem a' napra sem melegre tenni; a' nélkül is meg-tsinálja magát ez a' tinta: de nem kell sokat tsinálni, mert nagyon meg-vastagodik; leg-jobb egyszerre tsak felét készíteni-el a' felljebb meg-mondott dósisnak.

Egy — két szó a' dohányról.

Meg-érdemlené ez a' plánta, ha valaki, a' ki annak természetét, vele való bánást és haſznát jól tudná, rólla egy értelmes könyvet írna. A' mit mi rólla vagy olvastunk, vagy tapaſztaltunk, rövideden ide le-írjuk: de korán se gondolja valaki, hogy mind itt volna az, a' mit erről a' nagy haſznu plántáról lehetne írni.

Tournefort és *Linné* nevezik ezt *Nicotiana*nak. A' nevét vette *NICOT Jákób*tól, II. Ferentz Frantzia Királynak Tanátsoſſától, a' ki 1560-ban, a' Portugalliai Udvarnál való Követtségében, ezt a' plantát egy Hollanduſtól vette, a' ki azt Ámérikából magával hozta; a' Tanátsos pedig el-küldötte Katalin (de Medicis) Királynénak, Frantzia Orſzágba, a' hol oſztán el-vetették, 's magvát vették. Az Indusok nevezik a' dohányt *Tabac*nak, mint-hogy egy *Tabaco* nevü ſzigetben terem.

Minthogy ez a' plánta Világ ſzerte esméretes; nem ſzükség' hogy annak meg-esmértető jegyeit le-írjuk. — Azt említjük rólla, hogy 10 neme vagyon.

Az *első* az, a' melynek a' levele tojás forma, hegyes és vaſtag, mely levél tőbe a' kóróját (ſzárát) fele formán bé-borítja. E' vólt hajdan a' leg-közönségeſebb dohány Ángliában. A' levele 1 talpnyi ſzéles, és más-fél annyi hoſſzú; a' felső lapja pedig darabos és ragadós. Ha ezt a' dohányt kövér nyirkos földbe ültetik, 10 talp-nyomnyinál is magaſſabbra nő. A' kórója' tetejének apróbb ága buga vagyon, mellyen a' virágok fel felé állanak, mellyeknek hoſſzú tsőjök és halovány tettzín veres ſzínek vagyon. Juliusban és Auguſtusban virágzik; a' magva pedig őſſzel érik-meg.

A' *második* az, melynek a' levele mint-egy 10 hüvelyknyi hoſſzú, 3—4 hüvelyknyi ſzéles, ſima, és igen hegyes, azon kivül igen rövid kotsánnya (levele' töve, vagy ſzára) vagyon. A' kórója 5—6 talp-nyomnyira nyúlik-fel. A' virága nagyobb és ſzebb ſzínü veres, mint az elsőjé. A' virágzása után tsak-nem mindjárt meg-érik a' magva is. Némellyek nevezik ezt jó ſzagu dohánynak.

A' *harmadik* az, a' melynek egyeneſen álló ágas kórója vagyon, 4—5 lábnyi magos. Az alsó levelei egy talp-nyomnyi hoſſzúságuak, 's 3—4 hüvelyknyi ſzéleſſégüek. A' derék-kóróján álló levelei ſokkal keskenyebbek, és tsapinósan hegyeſſek. Ennek is rövid a' kotsánnya, és igen ragadós a' levele. Akkor virágzik, mikor a' *második*; de őſſzel érik-meg a' magva.

A' *negyedik* neme a' dohánynak az, a' melynek igen ágas-bugas kórója vagyon, és mint-egy 5 talp-nyomnyira húzódik-fel. A' levele más-

más-fél talp-nyomnyi hoſſzú, tőbe ſzéles, a' közepin mint-egy 3 hüvelyknyi, igen hegyes. A' levél' töve félig borúl a' kórójára. Ez is ollyan forma, virágjára nézve, mint a' *második*; de a' magva' háza igen hegyes.

Az *ötödik* terem *Tabago* ſzigetjében, vadon. Ennek a' levele nagy és tojás forma; és mint-egy 15 hüvelyknyi hoſſzú, a' közepén pedig csak két hüvelyknyi ſzélés. A' kórója fel felé, tsoportosonként, keskenyebb-keskenyebb a' levele. Ez is bé-takarja felig a' kórót a' levél' tövinél. A' virága sűrűbben terem, mint a' többi: 's fejér. A' magva' háza rövid, tojás formáju, tompa. Eggyütt virágzik és magvadzik a' 4-edikkel.

A' *hatodik*at nevezik közönségesen Ánglus dohánynak; mert ezt termeſztették leg-előſſzör Ángliában: ez a' többinél tartóſabb. Ennek a' magva igen könnyen meg-érik, és ha ſzinte el-hagyja is az ember húllatni őſſzel, még is ki-kél magában, minden munka nélkül: a' mi nagyobb ſok helyeken alkalmatlanságot okoz, mint a' tsitsóka, ott is terem, a' hol nem kell. Ámérikából ſzármazott ez a' mag *Petum* nevezet alatt. *Dodonœus*, *Tabernaemontanus*, és mások nevezték ezt *Hyoscyamus luteus*-nak, mert ollyan forma, mint a' hyoscyamus plánta, tsak a' virága más forma. Ritkán nő ennek a' kórója magaſſabbra 3 talp-nyomnyinál. A' levelei graditsonként állanak a' kóróján, igen rövid kotsányokon: tojás formájuak és ſimák. A' virága apró gyenge tsomók, a' kóró' tetején; mellyeknek rővid tsővei vagynak, 's felljűl el-terjednek 5 tompa (tömpe) vágásokra. A' ſzínek ollyan — ſárga fű forma, és Juliusban nyitnak. A' mágva' tokja kerek és tele ſzokott lenni apró maggal, mely őſſzel érik-meg.

A' *hedetik* neme a' dohánynak közel 4 talp-nyomnyi erős kórón terem. Ennek a' levelei ollyanok, mint az elsőjé; de a' felső lapján nagyon inaſok, ſetét zöld forma ſzínü, 's hoſſzú kotsányu. A' virága nagyobb mint a' már elő nevezett hatnak, de éppen ollyan a' formája.

A' *nyóltzadik*at találta vadon nőve *Feuille* Barát, 1710-ben, a' Lima' *(Ámérikában, Peruban)* vőlgyében; és egy-nehány eſztendővel ez előtt az ifjú *Juſſieu* küldött magvát Peruból Párisba. Ennek a' kórója magaſſabb 3 talp-nyomnyinál, és a' teteje felé apró görtsös (tsomós) ágai nőnek, mellyek egy kevéſſé ſzőrösök. A' levele ſzív forma, mint-egy 4 hüvelyknyi hoſſzú, 3 hüvelyknyi ſzéles, és igen hoſſzú kotsánnyai vagynak. A' virága gyenge kopántsokban terem; mellynek egy hüvelyknyi ék forma tsőjök vagyon. A' teteje 9 felé hasad, mellyek viſſza felé forditúlnak. A' ſzine sárgás zöld. A' magva' tokja ollyan, mint a' 7-edik nemé.

A' *kilentzedik* nemet is *Jüſſieu* küldötte Peruból. Ennek a' kórója kerek és tsak-nem négy talp-nyomnyi magos, melynek az alján 2 vagy 3 ág vagyon. A' levelei nagyok, ſzív formák, és habosok; mellyek nagyon ragadósok és hoſſzú kotsányon állanak. A' virága ſetét veres, és nem egy-forma a' nyílása, eggyik két-annyi is vagyon mint a' másik.

A' *tizediket* D. *Houſtoun* találta-fel *Vera Crux*-ban (Mexicoban) és magvát küldötte Angliába. Ennek a' gyökere igen vastag, hoſſzú és kerek, mely a' földbe méllyen le-veſzi magát. A' gyökerén felljül mindjárt, búnak-ki 6—7 tojás formáju hegyes levelek, mellyek a' föld' ſzínén elterűlnek. A' kórója mint-egy egy talp-nyomnyi magas, és három—négy ága nő. Mindenik ágon vagyon egy kis levél. Az ágak' végin vagyon gyenge virág, mely sárgás zöld, és kitſiny tsője vagyon; a' nyílása 5 felé válik. A' mag-ház kitsiny, tojás formáju és két felé válik, mely tele van apró maggal.

A' dohánynak itt fel-hozott mindenik nemét egy formán kell mivelni, a' 6-, 7-, és 8-adikat ki-vévén. Mindenik nagyon gyenge, és nem lehet a' ſzabad mezőn termeſzteni úgy, hogy egéſz tökélleteſſégre meheſſen: azért is meleg ágyban kell őket vetni. — Itt vagyon é ezek között az úgy nevezett *Virginiai*, *basa* és *kapa-dohány?* — a' ki azokat jól esmeri, ezen le-írásokból hozzá vethet: valyon nem a' leg-első Nem é a' Virginiai, az, a' mely Magyar Orſzágban *Puspök Ladányon* ollyan nagy elő-menetellel termeſztetik? De akármi névvel nevezett nemei legyenek a' dohánynak azok, a' mellyek a' drága magyar földön teremnek, mind egy; tapaſztalt dolog, hogy a' magyar dohánynak ritka Tartománybeli dohány hág elébe.

Ha valamit adhatunk ezen írásunkal a' dohány-termeſztő Hazánkfiai' dohány-beli tudománnyokhoz, jó, mi azon különösön örőlünk; és reménység' fejében le írjuk rövideden a' dohánnyal való bánásnak, annak termeſztésének, és a' le-ſzedéséig való gond-viselésének módját.

A' ki tehát dohányt akar termeſzteni, ezen kezdje: — Martiusban veſſe-el a' magot, közép-ſzerü melegségü meleg (ganaj) ágyba; és mikor annyira nőtt, hogy az űltetésre alkalmatos a' plánta, akkor űltetgeſſe-el, rendes melegségü újj meleg-ágyba, három hüvelyknyire egy-máſtól. Maradjanak ott a' plánták árnyékban addig, míg meg-gyökeredzenek, azomban öntözgetni kell. Azon-közben eleven levegőt kell rájok botsátani hébe-hóba, az 'idő' melegsége ſzerént, mert más képpen el-erőtelenednek, és a' ſzabad levegőt nem könnyen fogják el tudni ſzenvedni. Meg is kell öntözni ſzüntelen ſzorgalmatosan; de tsak ugyan, míg gyengék nem kell egyſzerre igen nagyon el-merűlni a' lotsolásában. Ha pedig egyſzer meg-

erőſöd-

erőſſödtek; már akkor nem tsak gyakran kell öntözni, hanem ugyan bőven kell a' vizet rá zuhogatni.

Ebben az ágyban maradhatnak a' plánták Majus' közepéig: ekkor oſztán, ha egyſzer ſzépen vették-fel magokat, egy-máshoz érnek: azért kell őket ſzabad levegőhöz ſzoktatni apródonként. Akkor oſztán fel kell őket ſzedni nagy vígyázáſſal; még pedig úgy, hogy egy-egy jó darab földet kell a' gyökeréhez venni. Akkor kell oſztan el-ültetni kövér földbe, sorba, négy talp-nyomnyira (2 sing) egy-máſtól; azomban a' plánták magok is 4—4 talp-nyomnyira ültetődjenek egy-máſtól a' sorban, és így, geometrice. Míg újra meg nem gyökeredznek, addig ott is ſzorgalmatosan meg kell öntözni. Annak utánna semmi egyéb munkát nem kívánnak — azon kivűl, hogy az ember ſzorgalmatosan lotsolgaſſa — addig, míg a' virágzó ſzárok ki nem búvik. Akkor, el kell azon ſzáratskák hegyit tsipkedni, hogy levelei annál jobb és bővebb tápláló nedveſſéget veheſſenek; mely által — erőſſödnek és vaſtagabbodnak. Auguſtusban el-érik az illendő tökélleteſſéget, a' mikor oſztán le kell ſzedni. Mert ha az ember soká hagyja a' földön; az alsó levelei el-kezdenek hervadni.

A' *három apróbb nemét* a' dohánynak tsak az orvosló füves (botanicus) kertekben ſzokták nevelni, ritkaságúl, igen ritkán pedig haſzonvételre. Az *első nem*, vadon is terem Angliában, a' ganaj dombokon. A' *hatodik* és *hetedik* pedig leg-tartósabb, és lehet egyenesen magról termeſzteni, mellyet Martiusban könnyű földü ágyakba kell vetni. Ha ott ki-kőltek, el lehet a' kertben ültetni oda, a' hová tettzik; és ott oſztán minden tovább való bajlódas nélkül nevekednek és teremnek.

Mint-hogy az utólsó *nem*, gyengébb terméſzetü valamivel a' többinél; tehát ezt, tavaſſzal, jókor kell el-vetni, meleg-ágyba kell ültetni, a' hol illendő-képpen kell öntözni; 's jó időben újj levegőt kell reá botsátani. Ha oſztán a' plánta így meg-erőſſödött; plántás fazekakba kell ültetni eggyenként, és így tserepeſtől, rendes melegségü meleg-ágyba kell belé ásni, hogy a' segíttsen a' növésén. Juliusnak a' közepe' táján ki lehet már némely plántát a' fazékból venni, és könnyű földü ágyba lehet ültetni: mindazáltal jó vagy kettőt a' fazékban hagyni, mellyet akkor, mikor az idő rút kezd lenni, üveg házba kell bé-tenni, hogy a' magva érjen meg, 's ennek a' nemnek is magva ne ſzakadjon. — De ez az utólsó tzikkely tsak az Uraknak, — akarjuk mondani — tsak az Urak' Kertéſſzeinek ſzóll, 's azoknak, a' kik a' terméſzetben különösön találnak gyönyörűſéget.

Mi, *ennyit* és *így* tudunk a' dohányhoz a' le-ſzedéséig; a' ki többet és jobban tud hozzá, ne sajnálja — jól meg-értsük a' kérelem' ki-fejezését — n e s a j n á l j a hozzánk meg-írni, hogy ſzolgálhaſſunk vele

min-

minden dohány-termeſztő fele-barátinknak: — így mondánk hogy n e s a j n á l j a.

Lackirozott jóſzágot ſzépen meg-tiſztítani.

Lehet így: — Liſztet és fa-olajat kell egy darab posztóra venni, 's ezzel kell dörgölni: ez nem tsak a' motskot veſzi-le a' kotsiról, képről, almáriomról, 'sat.; hanem azomban ſzép tündöklővé teſzi, a' nélkűl hogy a' lacknak, feſtéknek 's aranynak ártana.

Egy Hollándiai ſzokás, mely ſzerént a' ſárga és veres réz edényt igen ſzépen meg lehet tiſztitani 's fényesíteni.

Német Orſzágban tsak azt tudják a' réz edény-tiſztításra, hogy azt az úgy nevezett tengeri homokkal dörgölik: de ez által korán ſem leſſz az edény ollyan ſzép tündöklő 's arany ſzínü, mint a' Hollandus' módja ſzerént; hanem tsak ollyan halovány, a' melyben, tűkör helyett nem lehet meg-borotválkozni, mint a' Hollandusében. Két, sőt három féle képpen is ſzokták ők az íllyen edényt fényesíteni.

Az első ez: Meg-tört tajték kővel és íróval (Karemelk) dörgölik akkor, ha az edény egéſzen meg-feketedett a' füſtől; vagy pedig az író hellyett ſer-ſalakkal, mely a' ſernek a' ſepreje; ez még jobb amannál. Mikor ezzel a' motskot jól le-vették rólla; rendes ſínom homokkal és vízzel pallérozzák-ki.

A' második mód ez: Porrá tört kővel, mellyet ők Ánglus kőnek neveznek, és olajjal. Ezt nevezik ők, *Száraz fényesítésnek* (droog ſchuuren), és leg-inkább ollyan réz edényeket, a' mellyek nem ſzoktak tűzön meg-fordúlni, ſzoktak így fényesíteni; gyertya-tartót, tzúkros katuját, thee-ſzerſzámot, fiſikai 's minden más egyéb ſzerſzámokat, 'sat, — Egy darab flanerre kell önteni egy-nehány tsepp fa-olajat, arra oſztan a' kő port, 's úgy kell vele dörgölni; azután puha gyólts rongyal meg-tiſztítani. Ez a' mód a' leg-főbbik: mert ezzel ollyan ſzéppé lehet a' réz edényeket tsinálni, hogy igen tiſztán meg-látja magát benne az ember. Minél vénebb pedig a' réz, annál ſimább és fényeſebb leſſz. Ezt az Ánglus követ igen könnyen lehet Magyar Orſzágon majmolni, én úgy ítélem; mert próbálja-meg akár-ki bár, 's az el-tört Túri, vagy Nád-udvari korsó-darabokat törje porrá, sőt liſzté mosárban, azután ſzitálja-meg: bizonyoſan a' leg-első Ánglus kő-porral vetekedik. S oſztán a' tégla liſztel is érőt ér az ember. A' köſzörű-kő sár is igen derék.

A' harmadik mód ez: Hogy az ollyas közönséges edényeket, a' mellyek tűzön forognak, darabos homokkal és ser-ſalakkal dörgölik; 's ſínom homokkal pallérozzák-meg.

Min-

Mindenik módot ezen végzik: Hogy a' már tiſzta réz edényt egy darab tiſzta ſzarvas-bőrrel törölgetik-meg, mely bőrt ők *ſémel-lap*nak hívnak. Az első és utólsó módban pedig, arra is kell vígyázni, hogy, mivel' az edény nem ſzárazon fényesítődik; tehát mikor a' *Semel-lap*pal tiſztálódik, tűz mellett menjen végbe a' tiſztálás, és mikor az ember ſzépen meg-törölgette a' bőrrel; melegen tegye-le a' kezéből, álló helyre: mert ha hidegen tiſztálja-meg; ki-űt rajta a' zamántz, mely ollyan, mint a' míllyen a' roſſz gond-viſelés alatt való vén ablak karikán ſzokott lenni, lang ſzínü kékes zöldség.

Az ón edényeket is így kell meg tiſztítani. — Jó leſſz erre a' tzikkelyre meg-tanítani a' ſzolgálókat, 's a' *phiſicum inſtrumentum*ok' gond-viselőit, s másokat is.

Körtvély eſſentziát vagy mézet tsinálni

Így lehet: Meg-kell a' körtvélyt főzni, azután ki kell keményen fatsarni vagy ſajtólni, azután még által kell a' levét egy ruhán ſzűrni, és a' tiſzta levét addig főzni, míg sűrűvé nem leſſz. Ezt hívják körtvély ſzirupnak vagy eſſentziának. Ezt írós (ki-főzetlen) vaj hellyett, vagy pedig méz hellyett kenyérre kenni 's úgy enni, igen jó. — Ha azt akarja az ember, hogy világos és igen jó ízü körtvély eſſentziája legyen: darabolja apróra a' körtvélyt nyerſen, és úgy ſajtólja-ki a' levét; mellyet azután főzzön, gyenge tűzön, addig, míg sűrű nem leſſz.

Egy igen óltsó éjtſzakai méts (világ, gyertya).

Egy ſzem vad geſztenye, helyt áll itt. Hámozza-meg az ember a' vad geſztenyét, ſzáraſſza-meg, és juggaſſa által egy-nehány hellyen vékony árral. Azután tegye akár-mi féle olajba 24 óráig; húzzon által rajta egy kis pamut vagy kender, 's len belet, tegye egy pohár vízbe had úſſzon, gyújtsa-meg a' belit eſtve: meg-látja, hogy más' nap' reggel is égve találja.

Hirtelen etzetet tsinalni, mellyet úti etzetnek nevezhetünk.

Szedjen az ember ſzőlő magot, ſzáraſſza-meg valamennyire, tegye igen erős bor-etzetbe, hadd járja-meg, úgy hogy meg-lehetősön dagadjon-meg' azután melegen igen hirtelen ſzáraſſza-meg, 's tegye-el. Ezzel oſztán úgy bánhatik az ember, a' mint tettzik; útra viheti, és mindenkor van jó etzetje, mely az úton nagyon ſzükséges. Ha egy meſzelyes pohár borba 10—12 ſzemet teſzen belőle; kevés idő múlva jó etzetje van. Ha a' magot meg-töri, mikor a' borba teſzi; úgy, hamarább leſſz etzetje; de így nem leſſz tiſzta: jobb 'hát töretlen hagyni a' magot.

A'

A' tojás ſoká el-tart,

Ha eggyenként olajba mártogatják. — Azt is mondják, hogy a' Nagy Pénteken tojódott tojás tovább el-állana, mint más: de e' talám tsak babona.

Jó tsirízt vad geſztenyéből tsinálni.

Nem ſzükſég' hogy a' könyv-kötők ros liſztre pénzt költsenek, mert így óltsóbban jutnak a' tsirízhez, ha a' környéken terem vad geſztenye. Szedjenek vad geſztenyét, ſzáraſſzák-meg, daráltaſſák-meg a' malomban, melyből igen ſzép liſzt leſſz. Erre a' liſztre tőltsenek forró vizet: igen ſzép és jó tziríz leſſz belőle, melybe ſem moly ſem ſzú belé nem eſik (kap).

A' drága-kő jó é vagy tsalárd,

Így meg-lehet tudni: — Tseppentsen rá az ember egy tsepp válaſztó vizet. Ha a' ſzínét meg-változtatja, és a' tsepp' hellye meg-ſetétedik; tsalárd: ha pedig nem; jó.

Az egeret el-veſzteni

Így is könnyű: — Végy egy untzia *nucem vomicam*, törd porrá és kavard öſſze vajjal, vagy diſznó ſírral, hadd legyen ollyan mint a' téſzta. Tégy ebből fejér papirosba egy diónnyit, és tégy mindenik egér-lyukba egy ollyan Recipét: mind meg-döglik tőlle.

Kakas, jértze.

A' hegyes tojásból leſſz *kakas;* a' tömpéből *jértze.*

Vérből így lehet eſztergározni (vagy-*lyozni*).

Szűrje meg az ember az ökör-, vagy bak-vért, hogy jó tiſzta legyen sózza-meg és kavarja-fel magyaroson, tőltse vékony húrba (hurka-bőr), köſſe-bé, mint ſzokás, akaſſza a' kéménybe, 's hagyja ott, míg jól meg ſzárad. Az íllyen hurka úgy meg-kéményedik, hogy gombokat 's akármit lehet belőle eſztergályozni, 's ollyan formája van mint a' ſzarvnak.

Édes bort tsinálni.

Fejj meg egy vén tehenet reggel, ſzedd-le a' téj' felit, tőltsd a' többit egy ſzáraz hordóba és görgesd-meg a' hordót; azután tőltsd belé a' bort (muſtot), mindjárt mihelyt ki-nyomódott: édesen marad.

A° 1796. Nro 48.

Bétsben, Novembernek 29-edikén.

Szappan hellyett krumpli-(kolompér) lével ruhát mosni.

A' krumplit meg kell mosni tiſztán, azután meg-hámozni, bádog-(torma-) reſzelőn apróra kell ráspolyozni, a' reſzelt morsat által kell fatsarni ruhán, 's friſs vizet kell rá tőlteni. A' mi a' fenekére le-űl, az jó keményítő, vagy pedig haj-por (annak, a' ki tsak ugyan meg-marad az idegen bőrben), a' tiſztája pedig igen derék mosó víz. Lehet vele mosni akár fejér, akar feſtett matériát, de kivált' *selymet*, mint már, selyem nyakra-valót, a' nem Magyarok pedig selyem botoſt, 's egyebet; nem kell hozzá se ſzappan, se lúg, sem semmi: a' ruha igen ſzép fejér és tiſzta leſſz tőle, mint a' patyolat. Fő-képpen pedig még ez a' derekſége is van az űllyen víznek a' ſzappan felett, hogy az által semmit sem hágyel a' ſzínében a' feſtett matéria, és hogy a' ruha, kivált' a' selyem egy kevéſſé meg-keményedik, úgy hogy azt mondaná az ember, hogy tsupa újj; mellyet eddig még senki se tanúlhatott-ki. Egy nézéſſel, de kivált' próbával ki tanúlhatja a' jó mosó, *hány mennyinek*, az-az, hány krumpli kell ennyi 's ennyi ruhának, Egy ponyókás (tátott-nyitott) új magyar gyólts inghez (imeghez) elég egy krumpli. De arra jól rá kell vígyázni, hogy a' krumpli veres bélü ne legyen, mert ez meg-fogja (meg-feſti) a' ruhát.

A' ſzarvas marha' döge ellen.

Dániában és *Lüneburgban* való tapaſztalás, mely a' nagy marha-dögben esett, meg-mutatja, hogy ha a' ſzarvas-marha ló-iſtállóban áll, friſſen és egéſſégben marad, az ott esett ſzerentsés példák ſzerént; a' hol, ellenben, az ollyan ſzarvas-marhák, a' mellyek a' magok tulajdon iſtállójokban tartattak, a' marha-dögben ezerenként húllottak egy-másra. Sőt próbát tettek a' már betegedni kezdett marhákon is, 's azokat, a' mellyek már konnyadoztak (kornyadoztak, ſzomorkodták), ló-iſtállóba vitték, és ſzerentsésen meg-gyógyúltak. — Az ollyan gazdáknak pedig, a' kiknek lovok és ló-iſtállójok nintsen, igen jó leſſz ez a'

Másik mód a' ſzarvas-marha-dög ellen;

Mellyet ugyan-azon két nevezetes Hellyen tett közönségeſſé az Igazgató Szék. — Ez a' mód, ugyan derekasan haſznált egy iſtállóban, a' melyben 29 darab marha vólt eggyütt. — Mihelyt a' marha nem kérődzött, azomban kornyadozott; mindjárt eret vágattak a' nyakán, és az ér-vágásra rögtön adtak neki 2 untzia bor-követ (Cremor tartari) innya (innia), a' rend ſzerént való italában fel-kavarva, vagy pedig bé-vetették a' torkába. Így bántak velek minden nap' a' bor-kővel, mind addig, míg meg nem gyógyúltak; és az orvoslás idején tsak fél-annyit adtak nekik enniek napjában, mint rend ſzerént ſzoktak enni.

Rövid hiſtória a' ſzarvas-marha-dögről, Doktor és Profeſſor Reich *által, Erlangban.*

A' mai időbeli *marha-dög*, kéttség kivűl, a' leg-veſzedelmesebb 's kár-tékonyabb marha-betegség közzűl való; úgy, hogy méltán nevezték némely Írók *Marha-peſtis*nek. Adtak még más külömb-külömb féle neveket is ezen mai idő-beli marha-dögnek, az azzal egybe köttetett történeteknek, nyavalyák' féſzkeinek, 's más környűl-állásoknak jelei ſzerént; a' honnan nevezték *Vér-folyásu dögnek*, *gyomor-dögnek*, *rothadó hideg-dögnek* 's más illyeknek. A' leg-közönségesebb és fő nevezet pedig, ez az igaz nevezet: *ſzarvas-marha-dög.*

Ezen nyavalyának a' kezdetét a' leg-távolabb való Régiségek között kell keresni, és nagyon tévelyeg az, a' ki ezt a' nyavalyát újjnak, vagy hallatlannak tartja lenni. Már a' Kriſtus' ſzületése előtt és utánna, emlékeznek egy-nehány Írók, p. o. *Cato*, *Livius*, *Columella*, *Vegetius*, *Severus*, *Sanctus*, 'sat., a' ſzarvas-marha-dögnek egy neméről, a' mely iſzonyú dúlásokat (puſztítás, *ravage* Fr.) tett; és jóllehet ők tökélletesen nyilván való le-írását ezen dögnek magok után nem hagytak, mindazál-

tal

tal némely bizonyos környűl-állások szerént, tellyességgel nem lehet kételkednünk, hogy az a' régi dög, a' mai szarvas-marha-dög legyen. Én azzal nem akarom sem az időt veszteget ni, sem pedig a' szót szaporítani, hogy ezt az én vélekedésemet mitsoda *környűl-állások* bizonyítják; megelégszem ezzel, hogy az a' marha-dög is, a' melyről a' meg-nevezett régi Írók tesznek emlékezetet, *ragadás által* vett erőt, és az által lett közönségessé; és tsupán tsak az arra ügyelő Igazgató Szék' vígyáztatása által lehetett el-nyomni, a' ragadásra való alkalmatosság' el-távoztatása által. Ennek a' gonosznak tovább való hisztóriája, kivált e' mostani században, meg-tanítható kit-kit, a' ki tsak egésséges (belső) szemmel néz; és meghunnyászkodhatunk (szégyennel hátra térni), ha meg-gondoljuk, hogy ezen veszedelmes nyavalyának leg-fundamentomosabb okai, — a' nedves és egésségtelen legelő-hely, a' rossz takarmány, üszög, köd, egy-általjában a' rossz idő, hernyó, tisztátalanság, 's egyéb e' félék.

Ha az ember a' marha-dögnek gyökeres fundamentomát úgy akarja meg-érteni, a' mint a' nyavalya kívánja; úgy tsak az embereken uralkodni szokott himlőt 's hójagokat képzelje. — Ezen két nyavalyának, a' marha-dögnek és ember-himlőnek, egy-mással való tökélletes hasonlatosságát, világosan meg-mutatja ez: —

Valamiképpen a' himlő az ő tulajdon, és mi előttünk tsak az ő munkálkodása (operatio) által esméretes *miasmá*ja által támad, a' mely tsak tsupán és egyedűl a' ragadás által terjed-el; úgy a' marha-dögnek is egy különös és tulajdon *miasma* a' fundamentoma, a' mely hasonló-képpen, tsak a' maga' munkálkodása által esméretes előttünk, és tsak egyedűl ragadás által terjed-el. Ez a' *miasma* mindenkor a' nap-keleti Tartományokról származik, a' mint minden időbeli dögi-hisztóriák tanítják, a' hol természet szerént, valamint a' himlő, magában üti-ki magát. A' mi hidegebb, és enyhültebb Tartományinkban pedig soha sem esik-meg az illyen ki-ütés; hanem tsupán tsak a' ragadás az, a' mely ezt a' mérget közli a' mi marháinkal.

Ez az el-ragadás sok féle-képpen eshetik-meg, mellyek között némellyek előttünk esméretesek, némellyek pedig esmeretlenek. A' legközönségesebb két útja pedig e' szokott lenni: a' dögleletes méreggel megtőlt levegőnek bé-szívása és a' dögleletes állathoz való érés (tactus). Innen könnyű által látni, hogy a' dögnek szint' úgy, mint a' himlőnek el-kerülésére semmi más egyéb mód nintsen ennél, hogy mindenféle *esméretes* és *esméretlen* meg-fertéztetett levegő-eget el kell távoztatni. De ki tudná ettől az utólsótól, a' mit maga sem tud, magát meg-óltalmazni? 's kitsoda tsudálkozhatik azon, ha a' barma, jóllehet minden szokásban való vígyázást és módot el-követett, a' dögöt szint' úgy el kapja, mint a' gyermeke

a' himlőt; jóllehet ezt is minden féle el-ragadás nemétől ſzorgalmatoſan óltalmazták.

Valami-képpen pedig némely gyermek, vagy ember, egéſz életében, leg-alább ſok eſztendeig, 's vén-koráig is meg nem himlősödik; jóllehet, néha még önként is, az el-ragadó hellyet keresi: éppen így marad-meg némely barom a' dögtől; jóllehet minden el-ragadható alkalmatoſſágban meg-fordúl, sőt néha a' beteg marhában (a' tehénben a' borja) benne fekſzik; a' mi nagyobb, néha a' dögleletes méreggel bé-óltódik. Ennek az oka a' teſtnek tulajdon-képpen való alkotmánnyától függ, mely a' vérben nem munkálkodtatja a' mérget a' maga' terméſzete ſzerént. Valameddig 'hát ki nem találják a' módját, hogy, hogy kellene a' teſtnek kivált-képpen, a' vérnek pedig különösön ollyan terméſzeti folyáſt adni, és valameddig ſemmi módot nem találnak-ki, mely által a' méreg a' teſtből vagy teſtről el-háríttathaſſék: mind addig ſemmi más egyéb móddal el nem lehet ſem a' dögöt, ſem a' himlőt távoztatni; hanem tsak az által, hogy minél jobban és hova-tovább lehet, az el-ragadásra okot adható alkalmatoſſágokat kevesebbíteni kell. Szükségtelen dolog tehát, sőt a' költségre nézve káros, ha valaki a' maga egéſſéges barmának úgy nevezett *nyavalya' eleit vevő* (præſervativum) (*) *orvoſſágot* ád. Ha ſzinte egéſſégben marad is az íllyen kurúsolt barom, bizony korán ſem az orvoſſágnak kell köſzönni; hanem a' reá tett vígyázásnak, mely által minden, radadáſt okozható alkalmatoſſágot el-távoztattak, — oſztán meg a' jó ſzerentsének. — *Folytatása következik* — talán.

A' föld-tőzek' (törf) haſznáról.

Minden dolognak a' gazdaság-beli betsit a' haſzna határozza-meg: hogy tehát a' tőzeket is érdeme ſzerént ajánlhaſſuk a' két Magyar Hazának; meg kell mutatnunk annak valóságos haſznát.

Ez a' földben el-rejtetett kints nints többé titokban a' világon, sok Tartományok előtt ſzokásban való tűzi matéria ez, ſzint úgy mint a' fa; úgy hogy ha rangot kellene ſzabni a' tűzelékek között, nem tudjuk melyiket tennők elől a' Laiſtromba, a' *fát* é vagy a' *tőzeket*. Nagyobb réſze ugyan a' világnak fát tüzel, az igaz, mert a' fát az órra elébe adta a' terméſzet az embernek, amazt pedig bé-takarta, hogy tsak akkor találjuk-meg, mikor a' ſzükség velünk meg-találtatja. De azért nem alább való ajándéka ez a' terméſzetnek a' fánál, mint tűzi matéria, sőt tsupán tsak arra

(* Tsak a' jó Iſten tudja ennek a' Doktorok' tudománnyának a' nyittját. — Ha az eggyik ma *laxativat* præſcribál egy marhának; a' máſik hólnap ugyan-annak *okádtatót* diktál. — A' minap alig leltük hellyét a' ſok *Marha-dögnek eleit-vevő orvoſſágnak*, egy-máſt érte a' *Német közönséges Levelekben*, 's moſt az egy *Brown* az egéſz *Boerhave* familiának láttatik nyakára hágni.

arra az egy végre rendelte a' terméſzet; holott a' fának más ezer féle haſzna vagyon, mely mind elébb való a' tüzelésnél. A' leg-főbb tüzelő matériák 'hát ezek, és betsekre nézve ez a' rendjek: *fa*, *föld-tőzek*, *kő-ſzén*, *ganaj-tőzek*, *ſzalma*, *nád*, 's azután, minden-féle meg-éghető *giz-gaz*.

Ha tsupán tsak a' fát ſzabta vólna a' terméſzet a' tüzelésre tulajdonképpen; úgy azt mondhatnók, hogy a' terméſzet igen nagyon el-hibázta a' rendet: mert sok tartományokban tíz-annyi is vagyon a' fa, mint-sem ſzükséges; másokban pedig épületre valót sem találunk. A' mi nagyobb, egy Orſzágnak az eggyik fele tsupa erdő; a' másik pedig kopaſz. Mi lenne belőle, ha a' Hollandus 's Ánglus Norvegiába járna tűzre való fáért is, ſzint' úgy, mint épületre valóért? A' ſzükség ki-tsikarta a' terméſzet' rejtekéből azt, a' mi terméſzettel az embert illeti. Az Ánglus kéntelenítteteti a' föld alá venni útját tüzelőért, 's nem fáradt híjjába; a' Belga nem akart meg-halni éhhel, tűz' nem léte miatt, 's tüzet tsinált a' földjéből, ollyan nagy haſzonnal, hogy ha moſt azon tűzeléktől, terméſzet ellen, egyſzerre meg-foſztódna, bizonyosan semmivé lenne.

Hogy Magyar Orſzág' ſzélső réſzein elég fa terem, és néhol még óltsó is, e' nem vígaſztalás az Orſzág' közepin lakóknak. Hogy pedig ezek magokat azzal vígaſztalják, hogy van *ganaj-tőzek*, *ſzalma*, *nád* és *gaz*, e' tsak kéntelenségből való meg-elégedés. Nem jobb vólna é tőzeket tsinálni abból, a' mi van, 's a' ſzalmát a' marha' ſzámára tartogatni, a' ganajt pedig trágyának ſzánni? Leg-jobb vólna ezt az éppen tsak a' tűzre, és semmire egyébre nem rendeltetett terméſzet' ajándékát elő venni és annak haſznát venni.

Tudjuk jól, hogy Magyar Orſzágnak némely középső Vár-megyéiben vagy tellyeſséggel nintsen fa, vagy pedig, a' mit kaphatnak, igen meſſziről drága pénzen ſzerzik-meg, ſokkal drágábban mint akárhol Európában. Mert, ha Magyar Orſzágon —, akár-melyik réſzében legyen az —, el-kelhet egy □ öl fa 8 's 10 forinton: ugyan-annyi fa Ángliában 26 's 30 forinton ſokkal óltsóbb a' Magyar Orſzági árránál; meg-gondolván az emberi életre meg-kívántató minden ſzükséges dolgoknak egy-máſtól való függéseket, és a' Tartomány' terméſzeti gazdagságához alkalmaztatott valóságos betseket. Sokkal gazdagabban és ſzabadabb mértékben adja a' terméſzet a' föld-tőzek matériát, egy általjában ſzóllván, mint a' fát; mindenkor meg-gondolván, hogy ezt nem tsak tűzre, amazt pedig tsak arra rendelte a' terméſzet. Meg-látja azt, a' ki éri, nem telik belé 10 eſztendő, hogy a' föld-tőzek, Magyar Orſzágon, egy, milliomokat hajtó fontos pontot teſzen: tsak tsupán egy — két élelmes éſz kezdjen él vele vïsgálódni hellyel-hellyel. Azt, még tsak említeni is ügyetlenség, *hogy nintsen.* Van, valamennyi kell, minden Vármegyében, eggyikben

több, mint a' máſikban, ott több, a' hol ſzükségeſebb, mint-ſem ott, a' hol elég fa vagyon. Jól jár az a' Társaság, merjük állítani, a' mely leg-első leſſz a' Kunságon, Jáſzságon 's a' környék-Vármegyékben a' föld-tőzek bányák' ki-árendáláſokban; vagy az, a' ki nem nézi tovább ſzomorú ſzemekkel, hogy az ő tulajdon földjének e' 's ez darabja ſemmi haſznot nem hajt. Minden igaz Haza-finak bőribe áll, a' terméſzetnek ezen haſznos Haza-beli ajándékára éppen úgy ügyelni, mint a' búzára 's borra: annyival is inkább, mert ezt tsak-nem egéſſzen kéſzen adta a' terméſzet; minden reá tejendő költség ebből áll, hogy *ki kell ſzedetni* és *meg kell ſzáraztani*. — Ez a' nagy haſznu tüzelő matéria jó

1) *Tőzekűl*, fa hellyett, minden-féle tüzelésre, a' mi tsak a' gazdaságban elő fordúl, konyhára, kementzébe, tüzelő-helyre, ſőzni, mosni, fejéríteni, ſert, ſzappant, pálinkát főzni, ſalétrom, timsó, gálitzkő, 's egyéb fábrikákba, üveg hutába, tégla-égetni, meſzet tsinálni, fazekasoknak; egy ſzóval majd minden-féle állapotban, a' hol tsak ſzükséges a' tűz, jó a' tőzek: sőt tízſzerte jobb ſzolgálatot teſzen, mint a' fa.

2) *Szénűl*, fa és kő-, vagy fa-ſzén hellyett, vas hámorokban, kovátsoknak, ötvösöknek, deſtillálni; egy ſzóval minden ollyas környűl-állásokban, a' mellyekben a' ſzünetlen tűz ſzükséges. Jobb ez a' leg-keményebb fa-ſzénnél is, tartóſſágára nézve: mert ha egy-forma darabot meg-gyújtunk a' tőzek-, és a' tölgy-fa ſzénből; az első két-annyi idéig tart, mint az utólsó.

Leg-főbb jósága pedig attól függ a' tőzeknek ha *jól ki-ſzáradt*, és ha *jól tud hozzá a' tűz-rakó*. Az ollyas munkák körűl, a' mellyek nagy lángu tüzet kívánnak, mint p. o. az üveg-hutákban, timsó-fábrikákban, attól függ minden jósága a' jó tőzek-tűznek, ha a' meg-kívántató lángu tűzhöz ſzabjuk a' fát, mellyet állyenkor a' tőzekkel egyvelgeſt rakunk a' tűzre.

Mondhatnánk még ſok különös, fa felett való haſznát a' tőzeknek, melyek annak betsit nevelik. Ollyan a' többek közt az, mely a' ſzakátsoknál egy leg-ſzükségeſebb pont, hogy t. i. a' külömb-külömb-féle tsiri-biri lábasok alá ki-ſzított ſzene a' tőzeknek állandóbb, mint a' fáé, nem ſzükség fúvogatni, elevenen marad, míg tsak porrá nem válik, tovább, mint-sem ſzükséges. Valahol tsak sokáig tartó tűz kívántatik, a' jó tőzek tűz ott az első. Mikor a' *Harwichi* (Angliában, olv. *hárrits*) Packet-boat (poſta hajó) el indúl *Helvoetſluys*-ből (Hollándiában, olv. *helfútſzlöiſz*); meg-gyújt a' Matrótz egy tőzeket, melynek az árra Hollandiában fél magyar pénz, és az az egy tőzek Angliáig tart; jóllehet mindég piſzkálják, pipát gyújtogatnak rajta. Ez az

út,

út, 24 's 30 óráig tart, rendes szélben, néha 48 óránál is tovább; 's ez az egy tőzek ki-állja.

Egy igen derék segedelme tehát a' tőzek a' tűznek, és ott, a' hol vagy kevés fa vagyon, vagy pedig semmi sints, egy valóságos helyt álló tűzelék; a' hol pedig elég fa vagyon, ott, egy, más féle szükségekre megkívántató fánn segítő drága eszköz. Szükséges ez kivált-képpen a' szegénység' segedelmére, mely a' Közönségnek nagyobbik fele, — talám két harmad' része — óh fájdalom! — Ennyi sok haszna ihoz köttetett még a' föld-tőzeknek ez is, hogy ennek munkálkodtatása által sok szegény dologtalan embernek munka és kenyér adatik a' kezébe: szüntelen való dolgot értünk, melly Magyar Országon a' leg nagyobb zűr-zavarban van; a' hol a' nyári dolog annyi, hogy munkáft kapni, nagy árron is lehetetlen, télben pedig a' naponként élelmét kereső szegény ember tsak-nem éhhel-halásra jut.

Ezt mondhatná magában a' *Visgálódó Magyar Gazda*, — mit töröm az eszem, fejem az illyen hasznos de esmeretlen terméfzet-kintse' ajánlásán, lám ezer kozzűl alig lehet eggyet rá-vasalni tsak arra is, hogy a' maga' boldogságát meg-esmérje; annyival kevésbé arra, hogy azon, kézzel-lábbal rajta lenne? Tsak — nem szóll így, hogy valaha ő ne legyen oka valami hátra maradásnak. — A' mennyit szükséges tudni a' tőzekről a' két Magyar Hazában, apródonként bé fogjuk férkeztetni Heti szám jainkba. Fogunk írni annak *terméfzeti minéműségéről* és *nemeiről*, annak *fekvéseinek jeleiről*, *ki-kezdéséről*, arról, hogy *a' vizet miképpen kelljen róla el-venni*, *reá tejendő költségről*, *készítése' módjáról* és *ahhoz meg-kívántató szerszámokról*, *a' tőzek-bányának rendes el-készítéséről*, a' *haláfzott tőzekről*, *szénné való égetéséről*, *a' tőzek-bánya' hellyének ismét haszna-vehetőségéről*: tsak hogy osztán legyen kinek a' mi jó szándékunkat tsekedettel elő mozdítani a' maga' 's Hazája' hasznára.

Párisban így tsalják-meg az idegen kuglizót.

Tsináltatnak a' rendes jádzók egy ollyan fa golyóbist, a' melynek az eggyik óldalát ki-üregelik, 's belé öntenek egy font forró ónat, azután jól bé-tsinálják ugyan-ollyan (dió-) fával, úgy hogy meg nem tettzik: így, ez a' golyóbis nehezebb az eggyik óldalára, és a' ki nem tudja a' tsalárdságot, többnyire félre hajít. A' ki pedig tudja; igen könnyen egyenesen hajíthatja, mert a' nehezebb óldalát vagy fel vagy alá fordítja; így soha sem hibáz. Illyen diszno compániát lehet találni Londonban szint' úgy, mint Párisban, a' hol az illyen mester emberek naponként meg-látogatják a' jádzó hellyet, 's az oktalanoktól húzzák a' contributiót *Louis d'or*onként 's *Guinéa*nként.

Hogy lehet a' sert el-tartani úgy, hogy egy-nehány esztendeig meg ne savanyodjon.

Az illyen ser igen derék, és jobb ízü, több lelke és ereje van, mint az újj sernek. Így kell vele bánni: — Mihelyt a' ser-fózö üstből ki-jönn, mindjárt ollyan edényekbe (kantákba, kannákba) kell le-szedni, a' mellyekben, mindenikben egy-egy nyúl-láb van. A' hordót, a' melybe azután belé vevődik, meg kell füstölni szaladdal, azt eleven szénre a' hordóba nyújtván, azután, kell a' hordóba függeszteni egy vászon zatskóban *cordobenedek-gyökeret* (a' jó Patikárius és Doktor esmeri ezt *Cordobenedictenwurzel* nevezet alatt), mely addig álljon a' hordóban, míg a' ser meg nem forrott és meg nem állapodott; azután ki kell belőle venni a' gyökeret zatskóstól. — Az illyen ser el-áll 4 's 6 esztendeig is úgy, hogy se meg nem savanyodik, se büdös, se nyálkás nem lessz.

Tudósitás a' Magyar Gazda' Érd. Olvasóihoz, s Nem-olvasóihoz.

Tartozó tisztelettel kérjük azon É. Olvasókat, a' kik ezen folyó esztendőnek vagy első vagy utólsó, vagy eggyik felére sem fizették még meg a' *Magyar Gazda'* taksáját; hogy azt a' következendő 1797-edik esztendő *előtt* hozzánk küldeni, 's egy úttal a' jövő fél vagy egész esztendőre, ezen már esméretes *Magyar Gazdát* olvasó szándékjokat jelenteni méltóztassanak. Hasonló tisztelettel ajánljuk ezt a', még gyermekeinknek is használható *Vigálódó Magyar Gazdát* minden É. *Olvasóinknak* 's *Nem Olvasóinknak*, akár-mi féle állapotban élő Hazánkfiainak, azoknak, a' kik a' *haszno*ſ meg tudják külömböztetni a' *haszontalantól*. Ezen Gazdaságra ügyelő Munkának esztendei taksája *egy Tsászár-arany*, fél esztendőre pedig 2 *forint és* 15 *krajtzár*; mellyet akár-melyik Ts. K. Posta-Hivatalnál le lehet fizetni, vagy pedig különös alkalmatosság által hozzánk küldeni. Ezen Munkánk' betsinek meg-mutogatására különös ajándó levelet küldenünk, többé nem szükséges; az eddig való Heti-számokból ki-ki alkalmasint hozzá vethet, ha valyon meg-érdemli é az egy aranyat, vagy nem. Mi leg-alább, ebben a' tsak-nem el-múlt *inas-esztendőben*, úgy szóllván, minden segittség nélkül, jobbat írni nem tudtunk; a' bé-állandó *legény-esztendő*, reményljük, legényesebb lessz; azután következnek a' *mester-esztendők*, mellyekben a' gazdaságban való Magyar ízlés is, hozzá vethető-képpen, tökélletességre jut.

Az ezen esztendőben ki-jött 's ki-jövendő Heti-számokban közönségessé tett Matériák Laistromából, mellyet az utólsó Heti-számmal szándékozunk ki-adni, egy tekintettel meg fogják látni az É. *Nem olvasók*, hogy mi legyen ez' 1796-odik esztendei Magyar sákban, — *szeg é*, vagy *szalonna*. — Illyen Laistromot, vagy *Igazitó Táblát*, lehet látni, a' jövő 1797-edik esztendő elein, a' mi É. Olvasóinknál, szerén-szerte a' két Magyar Hazában: mely Tábla szinte 300 pontokból fog állani. — Minden Leveleket, a' mellyek a' gazdaságot érdeklik, tessék ezen *utasitás* alatt küldeni: *An die K. K. Ungarische Oeconomische Zeitungs-Expedition, in Wien:* az ollyat pedig, a' mely különösön és egyenesen, a' személlye vagy tsak Neve szerént, Jó-akaróinál 's Barátinál már esméretes Magyar Gazda-Szerzőjének szóll, ezen utasitás alatt: *N. N. sat. — in der Alster Gasse, Nro. 131., auf der 3ten Stiege, im 2ten ock, Nro. 13.*

A° 1796. Nro 49.

Bétsben, Decembernek 6-odikán.

A' föld-tőzek' minémüségéről.

A' föld-tőzek a' meg-rothadt plántáknak a' gyökerekből és inakból áll, földel és holmi kövér éghető réſzetskékkel eggyütt: a' honnan nyilván való, hogy ez a' tűzre való matéria a' plánták' laiſtromából (regnum vegetabile) veſzi eredetét. Hogy pedig, *azon hellyen termett légyen é a' tőzek, a' hol a' mai időben találtatik*; vagy pedig *meſſziről való ſzármazása legyen, mellyet az idők' viſzontagsága fészkelt imide-amoda*; erről egy-nehány meg-jegyzéſeket teſzünk.

Azoknak értelmek ſzerént, a' kik az *első Vélekedés* mellett vagynak, a' tőzek egy ollyan rétes és ligetes büdös lapájban ſzokott termeni, a' mélyből a' víz néha-néha ki-apad, és a' melyben az eſztendőnként teremni ſzokott fűvek', kákák', béka-nyálak' gyökeréből, ſzámos eſztendők' el-forgások után a' tőzek így formálódik —, hogy azoknak az álló vizekben termő minden féle füveknek meg-rothadt gyökerek öſſze főződnek, eſztendőn által a' vízbe vergődző porból lett iſzappal, gazzal, töredékekkel eggyütt, melyből, a' minden eſztendei újjabb-újjabb fűvek, idővel, egy ſzövevényes, gyökeres, gazos és kövér földü éghető matériát formálnak.

Mások így ítélnek 's okoskodnak a' tőzeknek formálódásáról. — Minthogy a' tőzek olly' ſzámtalan és tsudálkozásra meltó, 's nagyobb réſzént idegen Tartományok-beli gyökerekből, inakból, dirib-darab fák-

ból álló szövevényes matéria, melynek az iszap között egy másba zavarodott véghetetlen sonalai, olly' temérdek hellyet fognak-el, 5, 6, 's 16 talpnyomnyi mélységnyire, 's egy — két mér'-földnyi széleségre is, hogy lehetetlen más-képpen gondolkozni, hanem hogy ez a' rémítő munkája a' természetnek, valaha, egy igen nagy változás által formálódott. Valyon nem lehetetlen é az, hogy ez az iszonyú iszap-akna magában termett vólna, gyakran a' tsupa homok-, 's agyag-földben, azomban egy — két talp-nyomnyi kemény föld alatt, a' mint ezt ma, sok hellyeken találják? Tellyességgel nem tehetjük-fel, hogy a' plánták laistromában egy illyen tsudálatos pont fordúlna elő. A' mi nagyobb: hogy lehet az, hogy az ollyan tőzek-aknákban sokszor a' föld színe alatt való tőzek-matéria, természet ellen, sokkal értebb és avúltabb, mint az, a' melly oda-alatt feksik: ellemben, néha itt, néha pedig amott avúltabb? Hogy lehet az is, hogy ugyan-azon aknában 2—3 természetü tőzek találtatik; néha egymáson, néha pedig egy-más mellett? Hol vette magát az a' különös egyvelgesség, melyben hajdani *tőltés-földet*, *fa-gajjakat*, sőt gyakran egészszen *fel-fordúlt fa-törsököket* találnak, mellyeknek különös szagok vagyon?

Mind ezek azt mutatják, hogy mind ezek, mind amazok tévelyegnek; ha, vagy tsak az első, vagy pedig tsak a' második Vélekedést állítják: mert mindenik Vélekedés ollyan, hogy az eggyik meg-állhat a' máfik mellett, és eggyik a' máfikat fel nem forgatja. — Profeſſor *Gmelin* a' Minerologiájában (§. 458) azt mondja: — *Ritkábban eſik az meg, hogy a' tőzek, azon hellyen, a' hol moſt találják, az el-rothadt plánták' gyökéréből formálódott vólna, helyben; mint az, hogy a' tengernek vagy más édes vizeknek néhai ki-öntések által lett, — leg-alább, a' mi a' kezdetét vagy fundamentoma' meg-vetését illeti.* Mi ez' utólsó értelemhez leg-inkább szítunk, és így ítélünk, hogy a' tőzek' származása attól függ, hogy *mitsoda állapotban vagyon ez vagy amaz tőzek-akna.* Ha a' tőzeket egéſséges — fekete, homok, agyag, vagy akármi-féle — föld alatt találjuk; bizonyos jele ez annak, hogy az illyen temérdek zűr-zavaros iszap semmi-képpen nem vehette magát az ollyan lapájba; hanem ha a' földben vagy tengerben esett egy néhai nagy változás által; vagy t. i. a' tenger' özöne hozta valaha magával, vagy pedig tsak-ugyan a' tenger hagyta ott a' hellyét, mikor — meg-lehet — ollyas földet foglalt-el, a' földben eshetett változások által; a' hol az előtt víz nem vólt: melyre a' mai időben eső eleven példák, kivált' a' föld-közi tenger környékén, erőſségek lehetnek. Hollandiára, melly a' föld-tőzeknek, úgy szóllván, tulajdon hazája, ez a' vélekedés illik reá leg-inkább. Továbbá —

Ha

Ha a' tőzeknek azt a' nemét veſszük-fel, a' mellyet *haláſzott tőzeknek* hívnak; úgy az első vélekedés hellyes. Az utólsó vélekedéſt, mely ſzerént a' tőzek-akna a' földben és tengerben eshetett változás által okozódhatott, igen nehezen lehetne a' mi Magyar Hazánkra reá ſzabni: ellenben a' mi tőzek matériát nállunk találhatni, az, többnyire, vagy éppen (vízből) halaſzott tőzek; vagy pedig ollyan, a' mely, ha nem vízben, leg-alább a' föld' ſzínén kezdve, lapályos hellyeken találtathatik: nem ſok leſſz ollyan, kéttség kivül, a' mellyet két — három áſó-nyomnyira a' föld' ſzíne alatt találunk: jóllehet e' ſem lehetetlen. Terítve van Magyar Orſzágnak nagy réſze ollyan lapájokkal, a' mellyeken a' duna', tiſza', ſzamos', berettyó', 's más lapájon folyó vizek' eſztendőnként való ki-öntései tsak kevés ideig tartanak, 's azomban haſzna-vehetetlen kákás, füves, motsáros rétek. Az illyen vizenyős, ritka fundamentomu hellyek azok, leg-inkább, a' mellyek a' mi Magyar Hazánkban rövidnap' fő tárgyai leſznek a' gazdaság-beli viſgálódásnak. — *De erről más' alkalmatoſſággal bővebben.*

A' Hollandus: — egy fontos tárgy a' Viſgálódó Gazdáknak.

Lehet a' Hollandusban éſzre venni némely bizonyos jegyeket, mellyekből ennek a' Nemzetnek nemzeti Karakterét általjában meg lehet határozni. A' penznek ſzeretete, munkáſſág, mértékleteſſég és sugorgatás, egy különös tréfátlanság, magának-valóság, mellyek rend ſzerént, egy, kereskedésbe merült, 's a' nyereségre és gazdagodásra áſitozó Nemzetnek meg-esmértető jelei. A' mi a' teſte' alkotmánnyát illeti, a' Hollandus többnyire derék termetü, tsontos, a' munka és veſzedelmek által megkeményedett, mellyekbe ſzárazon vízen egyre húzza őtet a' nyereség' ſzerelme. Kűlső maga-viseletében pedig magának való, tréfátlan, társalkodaſt 's baráttságoskodáſt kerűlő: de az idegenekkel való társalkodásban ollyan mint a' Frantzia. Keveset beſzél, de fontoson, a' kereskedésben bízhatik az ember a' ſzavához egéſſzen: mert minden féle környűlállásokban egyenesen viseli magát az idegen Nemzetekhez, de azomban nem hagyja magát meg-tsalatni: koránt sints benne valami tsalárd praktika, de bezzeg még arra is rá vígyáz, hogy a' más tsalárdságait el-kerűlhe ſſe, és ha egyſzer valaha meg-tsalták, nints mód benne, hogy többſzör le-vegyék lábáról. Minthogy a' Hollandus terméſzettel hideg vérü, tehát nem ſzokott hebe-hurgya 's tüzes indúlatu lenni, melly a' kereskedésben egy a' leg-főbb meg-kívántató dolgok között: e' teſzi a' Hollandust nem tsak jó Kereskedővé; hanem egy valoságos világi Igazgatóvá is, mellyben a' Hollandus még mindég nagy okoſſággal forgatta magát. Ha hibázott, vagy kárára vólt valaha a' Hollandusnak a' maga Politikája; azt mindenkor más erőſſebb Hatalmaktól ſzenvedett kénte-

lenségnek nevezhetjük inkább, mint önként való szabad Hollandus politikának. A' korhelséget úgy nézi a' Hollandus, mint egy büntesésre meltó gonoszt, a' honnan a' fiát, mikor még tsak dadogni is alig tud, el-kezdi tanítani a' szám-vetésre 's írásra; a' leányát pedig pamuttal 's gyapjuval való bánásra, 's hasonló ház-beli foglalatosságra. Világi életére nézve mértékletesen és szűkön él, minden pompa és veszteglés nélkül.

A' mit némellyek a' Hollandusban leg-inkább útálnak, a' *nyereségen való kapás* az, és a' *fösvénység*. Ez az első meg-van a' Hollandusban, az igaz, még pedig a' leg-felső grádusban; a' másik is, de nem ollyan nagy mértékben, mint az első. Úgy-de ez a' hiba, mely egy illyen kereskedésnek neki feküdt Nemzetben egy el-múlhatatlan, sőt *szükséges rossz*, nem ollyan tetemes, mint némellyek képzelik, és könnyű ebből a' Hollandust ki-menteni: annyival is inkább, hogy a' Hollandus, a' mint mondók, semmi féle tsalárgsággal nem ront mást a' kereskedésben, hanem tsak egyedűl a' fáradságos kereskedés által kíván meg-gazdagodni. Ha pedig az ő képzelt fösvénységek mellett meg-gondoljuk az ő *példás jótéteményeket* a' nyomorúlt szegények és szerentsétlenek eránt; úgy, ez a' reájok kent képzelt hiba, alig ha virtussá nem válik. Tapogassuk tsak magunk körül a' gerendát, majd meg-tapasztaljuk, hogy nem nagy szálka van a' Hollandus' szemében.

A' Hollandus Asszony a' leg-szorosabb takarékosságot és rendet tartja a' gazdaságban. A' házában a' leg-nagyobb tsínosság és tisztaság uralkodik, melynek ők magok le-kötelezett jobbágyai. Éppen ollyan tiszta a' Hollandusnak a' háza; mint a' millyen otsmány az Olaszé, — a' ki ezeket két óldalról esméri. A' Hollandus falusi ember nem külömböz a' Várositól a' tisztaságra nézve; sőt a' mezei embernek is minden mozdúlása a' leg-nagyobb tisztaságot prédikálja; tisztább az istállója és tízszerte egésségesebb mint sok magyar szobák. A' tehenét, mely ott igen nagy pont, éppen ollyan nagy szorgalmatossággal tisztogatja, mint a' lovát. Egy szóval tiszta a' Hollandus az *útálatosságig*, ennyiben, hogy minél tisztább a' gazd' asszony' háza 's háza' környéke; annál motskosabb a' szolgálónak a' keze. Ez az egy otsmányság vagyon 'hát a' Hollandusnál, hogy a' jó szolgáló' keze többnyire motskos: de jól meg kell érteni, — *tsak a' tisztogató szolgálóé; nem pedig a' főzőjé*. A' szoba' földjét bészokták teríteni rend szerént valamivel; a' szegényebbek gyékénnyel, mások pedig matrattzal, vagy pedig Indiai drága szőnyeggel, ki-ki tehettsége szerént; mely szőnyeget hetiben, vagy pedig hónapjában egyszer, ott fektében, ki-kefélik a' portól, esztendőben pedig egyszer ki-verik. Egy szóval egy Hollandus Asszony mindent el-követ, hogy szépen fel-tzifrázhassa a' szobáit; inkább a' maga' szájától vonja-meg a' költséget, még is

jutni

jutni kell a' ház-beli holmi eggyet-másra. A' nélkül sem szokott vendégeskedni mint más; egy tál *hús* valami *zöldséggel*, egy tál vajas *krumpli*, *sait*, *vaj*, és *kenyér* a' közönséges ember' rendes minden-napija. Az Urak, ott is Urak. Amazoknak rendes italok, mind otthon, mind az eke mellett, *Kávé* és *thee* A' valamire való emberek Frantzia-, 's Rhénusi bort isznak.

Tsak abból is lehet gondolni a' Belgának nagy szorgalmatosságát és a' kereskedéshez való kedvét, hogy ő ollyan különösön hajlandó a' meg-gazdagodás' kívánságára. Gyakran meg-lát az ember egy férjfit ülni egy kis bóltban öregségéig, sőt hólta' napjáig, a' ki nem egyebet árrúl, hanem tsak tzérnát 's tőt, a' másik pipát és dohányt, a' harmadik fél krajtzáronként *(örtje)* árrúlja 's adja a' Kávét, fél pénzenként *(duit)* pedig a' tzúkrot *(ballen)*: 's ha utánna jár az ember, hogy kitsoda *ez* vagy *amaz*, ki-tanúlhatja könnyen, hogy egy 60 's 80 ezer forintal bíró szegény ember. Sok téj-árrúló szegény parasztembernek van 100 's több ezer forintja interesre ki-adva. Így gyűjt a' Belga firól fira. Kevés Nemzet van a' világon, a' mely úgy tudná a' nyittját a' világi életnek, mint a' Hollandus; a' ki úgy tudná meg-szerzeni az élet' fenn-tartására meg-kívántató szükséges dolgokat, ott, a' hol a' természet láttatik minden javát meg-vonni a' Tartománytól. Szegény ember ő köztök is van, de éhhel haló egy sints, úgy, mint másutt. A' mi élet a' Tartományban terem, igen kevés; még is meg-lehetős óltsó kenyeret esznek és jót. A' tehén tenyésztetés igen nagy divatjában vagyon, minthogy a' mezejek télennyáron tsak-nem egy forma szép zőld. Kenyere, húsa, bora, krumplija, zőldsége, teje, vaja és sajtja mindenkor egyre van a' Hollandusnak, még pedig a' bámúlásig. Hol van ollyan tartomány a' világon a' hol a' téjnek ittzéje, valaha, rend kivűl való nagy drágaságban, télben, drágább ne vólna 2 Tsászár krajtzárnál? Ott úgy van. Némely Megyéiben, a' legkisebbik faluban is mind tserép fedelü házak vagynak; mintha tsak tsupán Hollándiában teremne agyag, 's nállunk nem. A' kertek' készítésében, de kivált' a' virágok' szép nemeinek szaporításában minden Nemzeteket sokkal feljűl halad a' Hollandus. Világ szerte híres az a' Hollandiai virág-kótya-vetye, a' mellyen 120 tulipánt gyökeret 90,000 forintra vertek-fel, mellyek között egy vólt 50,000 forintos, egy másik pedig 5200.

A' szép mesterségekben is nagy Mestereket szűlt Hollandia, kivált' a' kép-festésben és rézre való mettzésben. A' Holládusok a' leg-szebb betü-öntők is a' világon. Nints, de talám soha sem is lessz párja a' Hárlemi *Enschedé* bétü-öntő Fábrikájának, melynek a' leg-felségesebb betü-(stempel) mettzője Német *(Fleischmann)* vólt. Egy szóval minden féle kézi mesterség virágzik ő nállok, mely az ő lételeknek 's gazdagságoknak

eggyik

eggyik eſzköze. Ezen a' kis Orſzágon tettek a' világon leg-nagyobb erőſzakot és munkát; és ez az, a' melyhez a' meſterségi ſzépségre nézve egy Tartományt ſem lehet még tsak haſonlítani is.

A' világnak minden zege-zugjába való kereskedése Hollandiának ollyan nagy, hogy annak naponként való folytatásának 20,000 hajónál kevesebb meg nem felelhet. Valósággal Hollandia egy örökre meg-maradandó példa a' Hiſtóriákban arra, hogy míllyen hatalmaſſá, gazdaggá és bóldoggá teheti a' ſzorgalmatoſſág, és a' gazdaságnak okos folytatása a' leg-kiſſebb Nemzetet is.

Egy különös Kínai ſzokás mely ſzerént ők a' baráttjaikat ſzokták-fel-segélleni.

A' Kínaikban egy példás felebaráti ſzeretet ez, hogy ha eggyik baráttjok a' kereskedésben vagy gazdaságban *ſzerentsétlenségből* meg-bukik, fel-segéllik. Meltó, hogy egy különös módját ezen okos ſegedelemnek ide le-írjuk; mely talám ollyan forma gondolatokat támaſzhat a' mi vas ſzívü Europai Lakoſinkban is, hogy azon igaz embereknek nyomdokokat köveſſek.

Ha p. o. Kínában egy valakinek a' gazdasága meg-tsökken vagy ſemmivé leſſz, hozzá adják magokat 6-an barátjai közzül, és egy 7 eſztendeig tartó Társaságot formálnak. Adnak neki 60 aranyat hatan, melylyet így fizetnek eggyüvé: — Az, a' kinek fel-ſegélléséért a' Társaság formálódott, leg-első a' Társaságban; és így ő veſzen-fel amazoktól 60 aranyat. A' második Tag le-fizet mindjárt 15-öt, a' 3-adik 13-at, a' 4-edik 11-gyet, az 5-ödik 9-et, a' 6-odik 7 et, a' 7-edik pedik 5 aranyat.

Ezen ſummát nem veſzik tőle egyſzerre viſſza, ſem intereſt nem fizettetnek tőlle élzre-vehető-képpen; hanem így bánnak. A' következendő 6 eſztendőkben fizettetnek vele eſztendőnként 15 aranyat, mely néki nem eſik terhére; mert ez a' 15 arany a' 60 arany' nyereségének tsak egy réſze. A' Társaság' tagjai is le-fizetik eſztendőnként a' rájok eſendő taksát; de az, a' ki tavaly 15 aranyat adott, nem fizet; hanem a' 60 aranyat veſzi fel, ſor ſzerént. Harmadik eſztendőben a' harmadik tag veſzi-fel a' 60 aranyat, 's nem fizet. — Így, 7 eſztendők' el-forgáſok alatt a' 'sebjében marad a' meg-bukott első Tagnak a' 60 arany; azomban minden eſztendőben többet meg-tart a' nyereségből azon 15 aranynál, a' mellyeket 6 eſztendő alatt fizetget. A' következő Táblából világoſabban ki-tettzik, hogy az első fel-ſegéllődik, a' többi pedig egy pénzt ſem veſztel. A' Társaság 7 tagjai ezek: A. B. C. D. E. F. G.

Első esztendőben.

A. veszen-fel 60 aranyat, melybe
B. fizet 15
C. 13
D. 11
E. 9
F. 7
G. 5
60

Második esztendőben.

A. fizet 15
B. veszen-fel 60
C. fizet 13
D. 11
E. 9
F. 7
G. 5
60

Harmadik esztendőben.

A. fizet 15
B. 13
C. veszen-fel 60
D. fizet 11
E. 9
F. 7
G. 5
60

Negyedik esztendőben.

A. fizet 15
B. 13
C. 11
D. veszen-fel 60
E. fizet 9
F. 7
G. 5
60

Ötödik esztendőben.

A. fizet 15
B. 13
C. 11
D. 9
E. veszen-fel 60
F. fizet 7
G. 5
60

Hatodik esztendőben.

A. fizet 15
B. 13
C. 11
D. 9
E. 7
F. veszen-fel 60
G. fizet 5
60

Hetedik esztendőben.

A. fizet 15
B. 13
C. 11
D. 9
E. 7
F. 5
G. veszen-fel 60
60

Ha 1000 forintal segítik-fel barátjokat, ott hasonló mérsékléssel esik a' fizetés, mellyet a' Hármas Régulán könnyű ki-tsinálni. — B. t. i. fizet így 250 ft.; C. 216-ot 's 40 krajtzárt; D. 183-at 's 20 krt. sat.

Jól.

Jóllehet pedig az a' ſumma, a' mellyet az elsők fizetnek, ſokkal meg-haladja az utólsókét: mindazáltal, minthogy a' Kínai kereskedésben 60 arany jó jövedelmü ſumma; tehát az első leg-ſzerentséſebb, minthogy ő nála leg-tovább áll a' 60 arany. Az utólsó pedig leg-keveſebbet nyér; minthogy leg-keveſebb ideig vagyon nálla a' 60 arany. — Valósággal meg-érdemlené ez a' Kínai mód, hogy az ember arany betűkkel írná minden Helység' piattzán, egy arra rendeltetett márvány kőre; hogy ez által annál több követőket találhatna. Nagy dolgokat fel lehetne ám így állítani, a' nélkül, hogy a' Társaságnak tsak egy pénzébe is kerülne; sőt haſznot ſzűlne. Ezen Kínai nemes módnak a' formája ſzűlte az Ánglus 's Belga magános gazdákat úgy fel.

Kard-vaskót, vagy más tündökleni ſzokott vasat ſzépen meg-tiſztítani.

Ón-port kell pálinkába bé-áztatni 's ezzel kell a' motskos vaskót tiſztítani, úgy meg-tiſztúl, és ſzépűl, mint-ha tsupa újj vólna. Igen ſzükséges ez Magyar Orſzágon, a' hol olly' ſzámtalan heverő rósdás kard ſzokott lenni.

El-tört poharat, findsát, 'sat. öſſze lehet forraſztani

Így: — Pálinkában vagy vízben meg-áztatott viza-hójaghoz kell kavarni igen fínom kő-port, mellyet dörgölés vagy egy-máshoz való köſzörűlés által tsinál az ember; ezzel kell az el-tört edényt öſſze forraſztani, 's meg-állja.

Tzérnát 's fonalat kékre meg-feſteni.

Végy 4 lóth *gálitz-kő olajat* 's egy lóth jó féle *indigót;* ezt törd apróra, mint a' liſzt, és kavard öſſze a' gálitz kő olajjal jól, tőlts forró vizet reá, tedd belé a' feſteni való matériát egy fertály óráig, azután öblögesd-ki hideg vízben.

— zöldre meg-feſteni.

Tégy a' kék feſtéktől meg-maradt kék vízbe fél font *curcumat,* 's mártsd belé a' jóſzágot.

— veresre meg-feſteni.

Egy font *Brasíliai forgátshoz* kell tenni 12 lóth meg-tört timsót, és úgy kell egy fertály óraig eggyütt főzni; azután le kell ſzedni a' veres vizet más edénybe, a' ſalakját pedig el kell vetni. Azután 2 lóth *válaſztó vizet* kell a' veres léhez tenni, és a' jóſzágot abban egy fertály, vagy fél óráig főzni, 's hideg vízben ki-öblögetni.

MAGYAR KIR. ... DEBRECEN ... KÖNYVTÁR

A° 1796. Nro 51.

Bétsben, Decembernek 20-adikán.

A' tégla-vetésről való vïsgálódásunk' folytatása 's vége.

Hollandus tégla-vetés' módja.

Hollandiában a' tégla-vető hellyek a' leg-főbb Fabrikák közzé szám-láltatnak, nem úgy, mint Magyar, sőt Német Országban is. A' kinek tegla-vető fábrikája vagyon, nagy pénzü Úr az, és egy a' nagy Fábrikások közzül: de mi nállunk vagy *némely szegény*, más-képpen dologtalan emberek, vagy a' nagy Urak a' magok tulajdon számokra, vagy pedig, de ritka hellyen, a' város maga vetteti a' téglát, inkább a' maga közönséges épületeire, mint el-adni. Ezek között tsak az elsőt mondhatjuk némely részben Fábrikásoknak, a' kik a' téglát, vïsgálódásból, el-adni készítik: de ugyan hogy mehetnének az illyen pénzetlen igyekezők nagyra? mikor azon 2 — 300 ezer téglának az árrát, a' mellyet készítenek, előre fel-kérni kéntelenek.

A' Hollandus kapja, 's bé-kerít mély árokkal egy 1000 □ ölnyi nagyságu földet, melynek széle-hossza egy, vagy is 100 öl. Annak az eggyik szegeletében épít egy ollyan házat, a' melyben 10 — 12 lélek alkalmasint el-lakhatik, 's egy jó szoba vagy szin meg-maradhat a' tégla-vetéshez meg-kívántató szerszámoknak, homoknak, és tőzeknek gond-viselésére. A' házzal által-ellenben, a' föld' másik szegeletén, épít egy jó nagy tégla-égető kementzének való fedelezetet, mely alatt akármi rút időben égethet. Épít ezen kivül egy nagy, alatson fedelezetet, melynek óldala

nintsen, a' kész tégla' gond-viselésére. Ezekből állanak a' Fábrikák épületei.

Egész télen egyebet nem dolgoznak a' munkássi, hanem szüntelen tsak földet hordanak a' fábrikához hajón (nállunk, szekeren), és azt hosszú kazalba rakják a' fábrika' kerítésébe bé-nyúló víz-tsatorna mellé (nállunk, egy bő vizü kút mellé): ezt mivelik egész télen, valamikor tsak az idő engedi. Mikor pedig a' téli idő ollyan kemény, hogy a' földet nem könnyen lehet áskálni: akkor tőzeket és homokot hordanak a' fábrikához bőséggel. Tavasszal, mihelyt az idő ki-nyílik, hozzá fognak a' tégla-vetéshez, és igen nagy tsinossággal készítgetik hideg őszig, azomban más felől a' már ki-száradtakat kementzébe rakják 's égetik: úgy, hogy a' legutólsó vetésnek az égetését is el-végzik újj esztendőre.

A' fábrika' kertjének az a' része, a' hol épületek nintsenek, ollyan tiszta, mint a' jó parasztgazda' szűrűje; ezen száraztják a' nyers téglát. Hogy a' munkára jöhető nyári zápor semmi kárt ne tehessen a' száradó nyers téglában; készítenek nádból 2—300 ollyan rátsot (verőtze, rostély), mint a' mitsodás a' hal-fogó vész a' tavakban. Ennek a' magassága egy ölnyi forma, és ezek, össze göngyölgetve, mindenkor a' száradó tégla-kazlak mellé támasztva állanak, azon az óldalon, a' merről a' szél fú, és ha a' szél, borongós (felleges) időben, fordít, ők is túl támasztják a' rátsokat; hogy, ha kezd esni, egy szem-pillantásba ki-göngyölgethessék. A' száradó tégla' tetején pedig vagy holmi rossz gyékények vagynak, ezek is össze göngyölgetve, vagy pedig szalma, bogár-hátason (ormóson).

A' téglának való jó földet, hordják a' szántó-földekről így: Egy, vagy két nyilas jó földet ki-kezdenek rend szerént ott, a' hol dombosabb, és annak a' *felső részét* 2—3 talp-nyomnyi vastagságra úgy hordják-el, hogy a' szántó-föld egyenesen maradjon, mint a' deszka. Ha meg-esik, hogy a' föld valahol, azon líneán feljűl, a' mint el-kezdték ásni, rossz vólna téglának; kapják, 's ott hagyják: onnan pedig, a' hol a' líneán alól is jó, ki-szedik, és ama', téglának rossz földel bé-töltik. Az ollyan ott maradt fenék-földet a' következendő tavaszon már bé-vetik búzával, rossal vagy krumplival, mellyen ollyan élet vagy krumpli terem, mint a' makk; kivált' ha tsak egy hó-víz érhette is ott a' bé-vetés előtt: — kéttség kivül hogy meg kell ganajozni. Így hordanak-el apródonként sokszor egész dűllő földeket, mellyek azután nem tsak szint ollyan jó szántóföldek maradnak; hanem rend szerént sokkal jobbak; azomban, a' mint látni való, szebbek, mint-sem az előtt vóltak. A' melyik tégla-fábrikásnak magának nintsen földje; a' parasztemberektől árendál igen óltsón.

Az illyen földből lessz osztán ollyan tégla, a' mellyet, — jóllehet nem az a' feketévé égett vas-tégla —, ha 30—40 ölnyi magasságu toronyból

ból le-vetnek is, tíz közzűl alig törik-el egy. Magyar 's Német Országon pedig a' ki 50 ezer téglát szándékozik vetni; minden tovább való gondolkodás nélkűl csak kéfzíttsen 75 ezret: mert míg, az alku szerént, a' rendelt hellyére, a' templom', vagy épűlendő ház' hellyére kerűl; tapasztalás szerént, el-fogy és semmivé leſſz harmada. Leg-okosabban vísgálódik 'hát a' tégla-fábrikás, ha a' fábrikáját éppen a' Helység' tövébe építi: mert kevesebb kárral lehet a' nyers földet a' fábrikához hordani, mint a' téglát meſſziről haza. Ritkán talál az ember azokban az el-vájkált mély gödrökben jó tégla-földet: mert ha szinte nem sárga föld is, sikeretlen; minthogy miólta létele van, soha az ólta sem hó-, sem eső-víz meg nem hatotta, és soha meg nem fagyott, 'síratlan.

A' mi a' tégla' nagyságát illeti; a' Hollandus' téglája nem hoſſzabb egy jó arasznál, vagy is egy harmad' réſſzel rövidebb, mint a' Magyar Országi; a' széleſſége fél-annyi, vaſtagsága is ahhoz mérsékelve, 2 hüvelyknyi. Nem sikeretlenebb ez, a' költségre nézve is, amannál, mert könnyebb vele bánni, kevesebb tűz kell neki, kár, kevesebb esik benne, építni is sokkal szebben lehet belőle.

Az égetését a' téglának tőzek-tűzzel teſzik, mely erre igen alkalmatos: még pedig az is a' leg-óltsóbbik neme szokott lenni, mellyet *halászott tőzeknek* neveznek, és a' mellyet nagy darabokra szoktak metszeni, mikor tsinálják. Ennek a' tüze igen kemény és egy-forma, nagy lángal ég: mely, a' többek közt ezért jobb a' fánál tégla-égetni, mert igen óltsó és a' bé-hányás által semmi kárt nem teſzen a' vas-téglák (mellyek a' kementze' tüzelő hellyeikörűl vagynak) szegeléteiben, nem tördeli-el.

Mikor már a' tégla elegendő-képpen meg-égett és meg-hűlt, széjjel szedik és leg-alább is 8 felé oſztják-el. Külön hányják azt mind, tsak bogjába, a' mellyek nem egéſſzek; más rakásba pedig azokat, a' mellyek 20—30-anként egybe olvadtak; más helyre, de már ezt kazalba a' fedél alá, rakják azokat, a' mellyeket nem ért jól a' tűz' ereje, a' mellyek óldalról vagy felett vagynak, mint erőtlenebb teglákat; azután azokat, a' mellyek nem egy-formán égtek-meg, fóltosok, külön rakják; azokat a' mellyek fakók, de egy formán égtek-meg, ismét külön; a' szép piroſſakat ismét más helyre; más helyre a' barnásokat; utóljára, egy helyre rakják az oſlyanokat, a' mellyek vagy egéſſzen, vagy tsak darabba vas-téglák, az-az, feketék, és kék vagy zöld mázosok. — Ezeknek mindeniknek külömb-külömb féle árrok szokott lenni, mellyekből ki-ki tettzése szerént vehet, a' szerént, a' mit építtetni szándékozik. Az öſſze forrott 's kővé vált nagy darabokból fundamentomokat szoktak kezdeni; a' vas-téglákból pintzéket és a' fundamentomok' föld' színén való réſzeket; a' barnás veresből a' föld' színe felett egy singnyi formára; a' szép pirosból, 's néha a' barnás-

ból is, az épületek' úttzára dűlő falának a' színét, vagy, úgy szóllván, külső bőrét; a' fóltosokból, fakókból és erőtelenebbekből, a' falnak a' belső óldalát 'sat. — A' barnásból és a' fakóból (mely tsak-nem tsupa sárga és igen erős) rakják-ki rend szerént az úttzán való gyalog útakat is, két felől a' szekér-járás mellett, — ez külső Országi termés kőből szokott lenni. Az udvarokat is ugyan ezen két feléből szokták ki-rakni, elire, mint az útszákat, azok, a' kiktől márvány-kő nem telik.

Ez a' Belga-tégla-tsinálásnak a' fundamentoma. *Mássor, ha időnk lessz, le fogjuk írni a' tégla-tsináláshoz meg-kívántató eszközöknek minémüségeket közelebbről, és a' tégla-tsinálás' tökélletes módját bőven elő adjuk.* Ha valami meg-érdemli az utánna való járást; meg-érdemli ez igazán. — A' mai téglák közt a' Belga tégla ollyan, mint a' régiek közt a' Római, melyből lehet látni még ma is eleget Romában: a' többek közt a' Békesség' Templomának eggyik óldala, a' Sénator' (Római Bíró) házához (a' régi Capitolium' fundamentomán) nem messze. A' nagy sz. *Bernárd* (hegy) tetején is vagyon illyen igen derék tégla, mely annak idejében a' Jupiter' Temploma vólt: — mindeniket magunk szemeinkel és kezeinkel tapintottuk és tapasztaltuk.

A' tőzeknek külömb-külömb féle nemeiről

Hogy sokat beszéljünk, nem szükséges. Azon külömbségeknek főbb okai ezek: — Az ahhoz járúlható plántáknak 's plánták' gyökerének temérdek neme; a' gyökereknek, kevés vagy sok iszappal való egybe-vergődések; a' tőzek-fekvésnek régisége: mert minél számosabb esztendőkig hever a' tőzek a' földben; annál értebb, és tüzesebb erejüvé válik. — Vagynak még ezeken kivűl sok okai a' tőzek' külömb-kölömbségének — p. o., ha a' tengerhez közel fekszik, a' hol a' tenger gyakorta el-boríthatja és jól meg-sózza; ha valami vas vagy réz bányák körül vagyon, a' mellyekből holmi büdös, éghetőségeket húz magába, mellyek neki különös szagot adnak; ha ollyas magos hellyen vagyon, a' hol valami víz-folyás, patak, vagy forrás vagyon, mellyek nem hagyják a' tőzeket jól meg-érni; ha ollyan folyó-víz mellett vagyon, a' mely gyakran ki-önt reá, mely a' tőzekből sok olajos matériát szí-ki.

Az illyen számtalan okok szerént tehát sok féle a' tőzek' neme: mindazáltal elég lessz nékünk *ötöt*, a' leg-nevezetesebbeket számba venni, mellyek ezek: — *Fekete tőzek*, a' melyben igen *kevés* gyülevész iszap vagyon; *fekete tőzek*, a' melybe *több* idegen iszap gyűlt össze; *feketés barna; sárgás barna;* és igen könnyű, *nagyon gyökeres* tőzek: — mellyeket eggyenként vegyünk sorra.

A'

A' *fekete tőzek, a' melyben igen kevés gyülevész iszap vagyon*, az, a' melyben a' plánták' gyökere a' hoſſzas avúlás által, fekete, ſínom, tömött, kövér és nehéz tőzek matériává válik, és úgy elegyedik, hogy alig tettzik-meg benne a' ſzámtalan giz-gazból öſſze rothadt zavar. Ez a' tőzek jól egybe ragad, 's ha meg-ſzárad, ollyan, mint a' tsont, alig lehetne baltával is daraboini. Ez a' leg-jobbik neme a' tőzeknek; mert nem tsak az, hogy igen kemény a' tüze; hanem a' ſzene is kemény, és igen soká el-tart; ennek a' hamva sok, és fejéres sárga.

A' *fekete tőzek, a' melyben sok gyülevész iszap vagyon*, ollyan forma ſzínére, tömöttségére és nehézségére nézve, mint az első: de minthogy több benne az iſzap, mint amabban; nem áll ollyan feſzesen egybe, könnyen törik. Az ásásban, ſzáraztásban igen könnyen tördelődzik ez, az esőt sem állja könnyen ki, öſſze omlik. Meg-gyújtani nehéz; minthogy sok benne az iſzap: de ha egyſzer tüzet kaphat, ugyan kemény tűzzel ég, és kevéſſel alább-való az elsőnél. Ez kedvetlen ſzagu.

A' *feketés barna tőzek* az, a' mely, minthogy nagyobb plánta-gyökerekből 's dirib-darab fákból van öſſze ſzőve, tehát könnyű; de ha az akna nem igen vizez; úgy, jó erőſſen egybe áll ez is, mint az első. Ennek jó tüze van, és jól ég, nem büdös, de a' tüze nem állandó, e' ſzerént a' ſzene sem tart addig, mint az elsőjé.

A' *sárgás barna tőzek*nek igen kevés földje vagyon, többnyire tsak gazból és gyökérből áll, igen kevéſſé avúlt-meg; a' honnan tsak semmi ſzene ſintsen, de azomban jó feſzes. Kementze' fűteni (sert, ſzappant, 's egyebet főzni) igen derék ez, mert kemény lobogó lángja van, és igen kevéſſé ſzagos.

A' *nagyon gyökeres tőzek*nek a' ſzíne sárgás fakó, és leg-roſſzabb a' tőzekek közt. Ez mereűl fű-gyökerekből és holmi éghető plántákból áll, ritka és igen könnyű, mint a' pöfeteg. Úgy ég ez majd, mint a' jó ſzáraz ſzalma, nagy kemény lángal; de hamar el-lobban. Ennek is ott lehet haſznát venni, a' hol az előtte valónak, kementzében és holmi nagy üſtök alatt, fábrikákban. Ez a' vizes, motsáros, rétes hellyeken ſzokott teremni.

A' tőzeknek ezen 5 fő nemein kivűl vagynak még sok féle óldalaslag való tőzekek, mellyek leg-inkább a' tőzek akna' fekvésétől függenek. Sokſzor, a' mint már máſſzor is mondottuk, ugyan-azon egy aknában sok féle tőzek vagyon. — Vagyon ezeken kivű még meſterséges tőzek is: melyre annak idejében rá kerűl a' sor. — Láſſuk moſt

Hogy kell a' tőzek-aknát meg-próbálni.

A' tőzek-aknát szokás meg-vïsgálni 1.) *Tőzek-fúróval* (*), 2.) *ásás által*, 3.) *tűz által.*

I. *A' tőzek-fúróval ki lehet tanúlni:* a.) Ha valyon gazdagon vagyon-é az akna? az-az, mitsoda mélységnyire legyen mindenütt, azomban szélesen terjed-é, hosszan nyúlik-é, egy folytában dűl-é erre vagy amarra, vagy pedig tsak tsoportonként? b) Tiszta-é a' tőzek, jó kövér-é, vagy pedig homokos? mellyet így kell meg-próbálni, hogy mikor a' fúróval egy tsomót fel-húzunk, tapintsuk az újjunk közt, 's ha jó kövér; úgy lehet hajtogatni mint a' tészát. c.) Ha valyon mindenütt egy-forma jóságu-é, vagy pedig más-más féle?

A' fúróval való probát és meg-vïsgálást így kell meg-ejteni: Mikor valaki, *az 5b-edik Heti-számunkban elő adott jelek szerént*, tőzek termő földre akad, húzogasson líneákat rajta keresztül, a' mellyeket tzölöpökkel jegyezzen-meg. Az illyen líneákon, bizonyos távolságra egy-másiól, meg kell a' földet fúrkálni, 's mindenik lyukat egy deszka tzövekkel meg-jegyezni, mellyek közzül mindenikre egy-egy számot kell írni így: Nro 1. Nro 2, 'sat. Ezen számokat azomban be kell írni egy arra készült diáriomba, mindeniket az ott fekvő tőzeknek minémüségével eggyütt; hogy osztán eggyül-eggyig tudjuk, melyik tzövek mellett, mitsodás, mitsoda mélységü, 'sat. tőzek fekszik.

A' tőzek-akna' fúrásában fő-képpen ezekre kell ügyelni: *a) A' tőzek' melységére*, mely a' rendes aknában 3—4 talp-nyomnyi. Ha pedig ennél véknyabb, ha tsak két talp-nyomnyi, vagy annál is tsekélyebb: nem érdemli-meg a' munkát; kivált' ha a' termő föld vastagon fekszik rajta. Vagy, ha nagyon mély fészkekben, keskeny hellyen, itt-ott vagyon: úgy is elég sikeretlen; és tsak úgy érdemli-meg az ásást, ha ott a' tájon igen nagy fa-szükség vagyon. — Gyakran pedig igen méllyen nyúlik és gazdag, — 6, 8, 10, sőt néha 12 's 16 talp-nyomnyi is vagyon: és ekkor van osztán az, mikor a' munkát bátran meg lehet kettőztetni; mert megérdemli. *b) A' tőzek nemeire*, mellyek ugyan-azon egy aknában találtatnak, néha egy-más hátán, mely a' fúróval fel-húzott matériából mindjárt

*) A' tőzek-fúró ollyan forma, mint a' bányászoknál a' föld-fúró, (a' ki illyet látott). Gondoljon az ember egy, 5—6 talp-nyomnyi hosszúságu gömbölyü vasat, a' mely végig üreg, azomban, az eggyik óldala nyílva van, mint a' kerék-agy fúrónak a' rágó vége; ezzel a' különbséggel, hogy a' tőzek-fúrónak a' szára is ollyan c forma üreg, mint a' vége: és így egésze' a' nyeléig. A' vastagsága, rend szerént, más-fél hüvelyknyi szokott lenni. Ha az ember méllyebben akar fúrni 5—6 talp-nyomnál; áttson gödröt előre.

járt meg-tettzik: néha pedig egy-más mellett; mely úgy tettzik-meg, ha ebből a' lyúkból ki-húzottat, a' máſik lyuk-belivel egybe hasonlítjuk. Amazok közt, hol a' felső jobb, hol a' középső, hol pedig az alsó.

II. *Az ásás által meg lehet tudni:* a.) Ha tömött-é a' tőzek és nehéz? de kivált' b.) Ha jól egybe áll-é? az-az, ha ki-állja-é az ásáſt, és a' ſzáraztáſt úgy, hogy ſzéjjel ne omoljon. — Hogy eztjól ki-tanúlhaſſa az ember; meg kell ásni az aknát hellyel-hellyel, a' 3-adik vagy 4-edik lyukat egy-máshoz. Mindenik helyről lehet ki-ásni 20—25 tőzeket, egy jó araſz hoſſzaságuakat, fél-annyi ſzéleſſégüeket, 's ugyan-ennyi vaſtagságuakat; mely a' tőzeknek a' leg-közönségesebb mennyisége. Ezeket, rakja kazalba az ember úgy, a' mint a' nyers téglát ſzokták ſzáraſztani. Így ki lehet tanúlni a' tőzek' tömöttségét, nehézségét és egybe-álló vóltát.

III. *A' tűz által meg lehet próbálni a' tőzeket:* a.) Ha könnyen meg-gyúl-é? és b.) Valyon jó állandó és kemény tüze vagyon-é? vagy c.) Nintsen é roſſz ſzaga, mikor ég? — Tegyen az ember mindenik féléből egy jó ſzáraz darabot a' tűzre; vagy, a' mi még bizonyosabb próbája, rakjon tüzet mindenikből külön, egy-más mellé, még pedig úgy, hogy az eggyik, többől ne rakódjon, mint a' máſik: így jól éſzre veheti a' külömbséget, melyik hogy ég, 's meddig tart a' ſzene.

Vígyazzon, azon kivűl, a' hamvára is, és azokra a' jelekre, a' mellyek nagy külömbséget ſzoktak tenni a' tőzek' nemeiben. A' melyben valami vas matéria vagyon, annak a' hamva sárgás; a' rézzel elegyes pedig vereſſes hamvat hágy maga után, és ennek különös ſzaga vagyon, mikor ég. — A' fonton való meg-mérés is egy próbája a' tőzeknek: a' leg-nehezebbik leg-jobb, ha jó ſzáraz.

Van még egy, a' mit a' tőzekben kell keresni, t. i. *ha jó leſſz-é ſzénnek* ez vagy amaz a' neme a' tőzeknek? mellyet így lehet meg-próbálni: a.) Tegyen az ember egy-nehány jól ki-ſzáradt tőzeket ſzén-tűzre, hadd gyúljon-meg egyſzerre jól. Azután, b.) tegyen még egy-nehánvat hozzá ſzép bogjába, és akkor fedje-be az egéſz tüzet egy arra kéſzűlt virág-tartó forma vaſtag tserép edénnyel, mellyet mondva kell a' Fazekasokkal tsináltatni. Így ſzokták a' tőzekes Orſzágokban. c.) Mihelyt a' tőzek jól meg gyúlt; azonnal bé kell dugdosni, valahol tsak valami kis hízak láttzik. d.) Ha meg-hűlt, bontsa-fel, 's ítélje-meg melyik mitsodás.

Ez a' próba nagyon könnyű 's óltsó, és ſzükségben derék ſzolgálatot teſzen. A' ki pedig oſztán rend ſzerént akar ſzenet égetni, hogy egy ſzuſſzal sokat égetheſſen, így tselekedjen: — Áſſon valami ſzáraz hellyen, homokos földben, egy ollyan nagyságu gödröt ſzéleſſégére, mint a' millyen bő a' ſzenelő edénnyének a' ſzája. Ezt a' gödröt rakaſſa-ki téglával, mely-

re

re az edényt rá boríthassa, mikor már a' tőzek tűzben van. Azomban úgy bánjon vele, mint felljebb mondók. — *(Folytatása 's vége következik az utólsó Heti-számban.)*

Ezt javasolja egy régi Író a' nyavalya-törés' gyógyítására.

Lőjj egy ragadozó madarat, már akármi nemü legyen az, és úgy, a' mint van egéssen, tedd egy újj fazékba, tégy fedőt reá, azon felül kösd-bé, ismét azon felől tapaszd-bé jól sárral, 's szárazd-meg, és azután tétesd-bé egy fazekassal az égető kementzébe a' többi edénnyel eggyütt. Ennek a' porából adj a' betegnek, mikor veszi észre, hogy a' nyavalya reá akar jönni, annyit, a' mennyit háromszor fel-vehetsz a' kés' hegyén. Akkor ugyan kegyetlen lessz a' nyavalya; de soha életében többé rá nem jő. — Mi Orvosok nem vagyunk; de mint-hogy ez a' nyavalya ollyan, a' melyben fűhöz-fához ragaszkodik a' beteg: tehát a' mit tsak olvas, lát, hall az ember fel-teszi próbára, — ítéljék-meg az Orvos Doktorok. Ha pedig ezt nem tettzik meg-próbálni; találjanak már valaha egy bizonyost: mert ugyan bizony van ám szükség rá, — naponként tapasztaljuk a' leg-híresebb Orvosok' kezek alatt.

Ollyan erős bor-etzetet tsinálni, a' melynél erősebbet nem lehet.

Igen kemény hidegben tégy jó bor-etzetet egy tátva-nyitva való edénybe a' szabad levegő égre. Mihelyt sokatska jég lett benne; tőltsd-le a' hígját más edénybe, és tedd-ki ismét a' hidegre, mind addig, míg tsak jeget találsz benne. Utóljára, mikor már jól el-fogyott az etzet hagyd jól meg-fagyni, 's azután törd-meg a' jeget és tőltsd-le belőle a' mi hígság meg-maradt. Ezt, tedd egy jól bé-dugható edénybe, 's viseld-gondját. Ebből az etzet-lélekből tsak egy kevéssel is igen jóvá tsinálhatsz sok selejtes etzetet.

Hogy a' bor meg ne penészesedjen,

Tégy a' hordóba egy darab fát, akár zőldet, akár szárazt, mind egy. — Meg-próbálni nem árt.

A' bornak jó ízt adni így lehet:

Függessz a' hordóba keserü baratzk-magot egy tsomót, egy zatskóban: kedves ízüvé teszi a' bort.

A° 1796. Nro 52.

Bétsben, Decembernek 27-edikén.

A' leg-közelebb ki-jött Heti-számjainkban elő-adott Tőzek-tzikkelyeknek folytatása.

A' Tőzek-készítésről különösön.

A' tőzek-kéfzítésben ím' e' következendő tárgyak adják-elő magokat, mellyeket itt fzükséges-képpen meg kell magyaráznunk:

a.) *A' tőzek-kéfzítéshez meg-kívántató fzerfzámok.*
b.) *A' ki-kezdett tőzek-aknán való munkának a' módja.*
c.) *A' tőzek-akna' ki-kezdésének az ideje;* és
d.) *A' tőzek' fzáraztása' módja.*

A' tőzek-ásáshoz meg-kívántató fzükséges fzerfzámok ezek:

1. *Tőzek-mettzŏ*, mely egy ásó forma, nyelbe tsinált lapos vas, mindenik óldalára fima; nem úgy mint a' föld-mivelő rendes ásó, melynek az embertűlső lapja ormós fzokott lenni, hogy annál erőfsebb legyen. Ennek a' tőzek-ásónak a' fzéleffége éppen annyi fzokott lenni, a' míllyen hoffzúra fzándékozik valaki fzaggatni a' tőzeket; a' magoffága (hoffza) pedig éppen fél-annyi, mint a' fzéleffége, vagy is, éppen ollyan magos, mint a' míllyen magos (fzéles) a' tőzek fog lenni. Az alsó éle pedig nem hegyes vagy tojás forma kerek, mint a' rendes ásójé, hanem egyenes, mellyet ezzel a' formával ——— adhatunk kinek-kinek értésére valamennyire; tsak-hogy annak a' -nak gondolja-el onnan az innetső felét. Az íllyen ásó, a' tőzek'

zek' hazájában, Hollandiában, a' tőzeknek a' meg-nevezett három első neméhez, 8 hüvelyknyi szélességü és fél-annyi magasságu; az alább-való tőzekekhez, mint-hogy azokat rend szerént nagyobb vájogokba szaggatják, szoktak tsináltatni egy talp-nyomnyi (12 hüvelyknyi) szélességü, 's fél-annyi magosságu ásót.

2. *Tőzek-szedő*, mely, hasonló-képpen, egy ásó forma, nyelbe tsinált lapos vas, ormó nélkül. Ennek a' szélessége éppen 3 hüvelyknyi, hogy a' 4 hüvelyknyi szélességü tőzeket, a' szomszéd tőzek-vájog' szegeletének meg-sértődése nélkül fel lehessen vele venni az aknából; a' hosszasága pedig 8 hüvelyknyi — a' millyen hosszú a' tőzek-vájog, vagy a' millyen széles a' *tőzek-mettző* ásó. — Ezt is más formára kell tsináltatni a' selejtesebb tőzek-nemekhez, a' felljebb meg-mondott ok' ereje szerént: szélességre t. i. ötöd' fél hüvelyknyi, hosszaságra pedig 12 legyen; hogy a' 6 hüvelyknyi szélességü tőzek-vájogot, a' másiknak meg-sértődése nélkül vehesse-fel az aknából.

3. *Tőzek-villa*, mely egy előre horgadt négy hegyes águ vas. Ennek az első ága, egy felől, hosszabb, a' többi három pedig graditsonként rövidebb-rövidebb: — ollyan formán áll, mint a' hegedűsnek a' bal kezén való négy újja, mikor hegedül.

Ehhez a' három szerszámhoz kell három ember, a' negyedik pedig egy lapos órrú kapával a' tőzek aknán sekvő gőz-gazt háritja félre.

Az 1 és 2-odik tzikkelyben meg-írt két ásónak az élit jól meg kell atzéloztatni 's köszörülni, hogy a' tőzek közt lenni szokott gazt, fát, nád-, káka-, fű-, 's egyéb gyökeret könnyen el-mettzhesse. — A' nyele' hosszasága lehet más-fél, vagy két singnyi, mint a' rendes ásójé, 's kinek mint tettzik.

Ezen kivül kell még a' tőzek-ásó embereknek ez a' négy féle szerszám: *Két talyitska; két szál*, 3 vagy 4 singnyi hosszaságu, fenyő *deszka*, egy *mérő sinór*, a' tőzek-vájog' hosszát ki-szabni; és egy *mérő kosár*, mely Hollándiában, rend szerént, egy Posonyi mérő (2 véka, fél köböl) nagyságu.

A' tőzek-ásás' módja ez:

Egy tőzek-ásó embernek, a' ki a' tőzeket mettzi, — a' honnan *Mettző*nek is hijjak — van a' hellye az akna' tetején, a' hol ő a' meg-mondott deszkán áll, hogy a' tőzek-sárt széjjel ne tapodja. Ez, itt, az ő 8 hüvelyknyi szélességü tőzek-mettző ásójával (vagy pedig a' 12 hüvelyknyivel, a' mitsodás az akna, 's a' millyen nagyságu tőzekeket akar tsinálni) mettzi a' tőzek-sárt egy tőzek-vájog' hosszaságnyira, a' mint a' sinórral ki-szabta. Hogy pedig ne hibázzon 's a' munka takarosan mennjen;

a' lába alatt való deſzkát mindenkor úgy intézi, hogy az éppen a' ſinórral ki-ſzabott oſztály' ſzélire eſſen a' ſzélivel: a' mikor oſztán a' ſinórt félre veti, 's a' ki-ſzabott oſztályt deſzka' hoſſzára végig mettzi; mely el-metztzett ſzakaſz a' tőzeknek a' hoſſza. Azután kapja, fordít az ásón, 's minden mérsékelés nélkűl, a' már külön való ſzakaſzt el-mettzegeti, kereſztbe a' deſzka' hoſſzával: ez a' tőzeknek a' ſzéleſſége. A' ki ehhez hozzá ſzokott, nem hibázik; jóllehet nem méregeti: mert, mikor a' deſzka' hoſzſzára el-mettzegette; akkor, maradt ott a' 8 hüvelyknyi ſzéleſſégü mettző ásónak valami kevés nyoma, úgy hogy, mindenik ásó nyom meg-tettzik. Mikor 'hát kereſztbe, az-az, a' tőzek' hoſſzát mettzegeti, tsak amaz ásónyomra vígyáz, 's moſt már az ásóját tsak annak a' közepihez ſzabja, 's úgy ſzollván, semmit sem hibázik. — Mi így okoskodhatunk tapaſztalásunk után, hogy a' *ſzabó ſinór* nélkűl el lehet az ember, tsak-hogy a' deſzkája legyen jó egyenes. Az ásó' ſzéleſſége elég mérték, a' deſzka' két végit egy-forma távolságra helyheztetni a' tőzeken. — Ezek után

A' második tőzek-ásó embernek, — a' kit *Szedő*nek hívnak, — ez a' dolga, hogy azt a' tőzeket, a' mellyet az első ember — a' Mettző — a' meg-mondott mód ſzerént ſzélire és hoſſzára el-mettzegetett, el-kéſzített, az azt ki-ſzedi az aknából: a' honnan az ő helye, az aknában, a' ki ſzabott tőzek-sár előtt ſzokott lenni. Az ő 3 hüvelyknyi ſzéleſſégü 's 8 hüvelyknyi hoſſzaságu ásója arra való tehat, hogy azzal a' ſzélire 's hoſſzára már el-mettzett tőzeket, meſſe-el magaſſágára (mélységére, vastagságára), az-az, alólról, úgy, mint ha az ember egy ásóra egy vájogot venne-fel; 's így eggyenként az aknából a' partjára rakja-ki, tsóváha.

A' harmadik tőzek-ásónak az aknán kivűl van a' helye, a' parton. Ezt híjják *Rakó*nak: mert az ő hívatala az, hogy a' melly tőzeket a' Szedő az aknából ki-hordott, ő ezt a' négy görbe águ villával fel-ſzedegeti; és, vagy mindjárt az akna mellett egy—két ſingnyi távolságra felrakja, vagy pedig a' talyitskára rakja, 's tovább toſzítja, a' hol oſztán felrakja ſzáradni. — Ez a' három tőzek-munkás ollyan nagy hirtelenséggel dolgozik egy-más kezére — ha jó gyakorlottak —, hogy nem gondolhatja, a' ki nem látta.

Vagynak a' tőzek fábrikásoknak holmi különös meſterséges ſzavai, mint már ez, hogy a' *mettzőt* és *rakót* eggyütt híjják *egy iga-beli tőzek-ásó*nak (turfploeg): de az íllyeneket tudni, igen kevés haſznot hajt; magyarúl, még érthetőbb neveket lehet adni nagy réſzének. — Nézzük 'hát moſt tovább mikor van

A' tőzek-akna' ki-kezdésének az ideje.

Ezt, ſzoros értelemben, ſzabhatjuk Aprilisnek 24-edikére; a' vég' be-ſzakaſztását pedig Juliusnak 4-edikére: és így mint-egy 60 munka-napra. Ez alatt az idő alatt el kell végezni (Hollándiában, 's felső Német Orſzágban) a' tőzek-ásáſt, ha tsak nem lehetetlen: de nállunk, minthogy a' nyár tartósabb és keményebb, mint Hollandiában, lehetne még bátran 30 napot hozzá adni hátúlról. Oſztán, Hollandiában is meg-tóldják egy-nehány nappal, ha az idő alkalmatlan, esős. Jobbkor el-kezdeni nem tanátsos: mert, ha ſzinte fel-engedt is a' föld; mindazáltal az éjtſzakai hideg, a' dér sok kárt tehet az újj tőzekben. A' fagy pedig a' leg-nagyobb ellensége a' tőzeknek. Későn végezni is bajos: mert ha jól ki nem ſzáradhat, leg-többet veſztettünk-el. Ettől függ leg-főbb képpen a' tőzek' josága, ettől függ a' nyereség mindenek felett.

A' tőzek' Száraztása

Ollyan formán ſzokott végbe menni, mint a' nyers tégláé. Minekutánna egy-nehány nap' tsóvába állott a' tőzek, míg t. i. a' föld-beli nedveſſégtől a' naggyában meg-ſzikkadt; azután ki-rakják ſzáradni, ha pedig meg-ſzáradt, bogjába, 5, 6, 's több ezerenként. Itt arra kell vígyázni, hogy a' bogjának, vagy kazalnak a' felső réſzén való takaró tőzekek tsorgóra legyenek rakva, hogy az eső ne árthaſſon neki; azomban, bé ſzokták ſzalmával vagy valamivel fedni.

A' tsóvából való ſzéjjel rakáſt így ejtik-meg: A' tőzeket darabonként egy-másra rakják kereſztbe, a' tsóvák mellett két felől, egy singnyi forma ſzéleſſégü karikába 's 9—10 darabnyi magaſſágra. A' nyers tégla' és a' tőzek' ſzáraztása között tsak ez a' külömbség, hogy a' téglát hoſſzan, ezt pedig kereken, bogja formába rakják.

A' tőzek-ſzáraztás 'hát az ég alatt ſzokot' meg-esni. Javasolják némellyek, hogy valami ſzint kellene a' tőzek' ſzáraztására ki-gondolni: de ez haſzontalanság íllyen nagy rakásokból álló dolognak, — még több kárt tenne, mint haſznot. Egy ſzóval Magyar Orſzágon nem lehet attól tartani, hogy a' tőzek meg ne ſzáradhaſſon.

A' haláſzott tőzekről.

A' tőzeknek ama' nemei is bőven és sok hellyeken találtatnak Magyar Orſzágon: de mindenik felett a' *haláſzott tőzek* az, a' mely majd minden Helység' határában találtatik, eggyikben bővebben, mint a' másikban.

A'

A' tőzek akkor neveztethetik *haláſzottnak*, mikor a' víz bővebben vagyon az aknán, mint sem kellene, mikor a' tőzek matériával úgy elegyedik, hogy közzűle ki nem lehet egéſzen ſzivárogtatni a' víz-tsapolás által; a' honnan a' tőzek nem állhat jól egybe, és így nem lehet metztzeni. Néhol pedig egéſzen vízben vagyon. — Az íllyen tőzek-rétekkel így kell bánni:

1.) Az ollyan híg, sőt sokſzor víz alatt való tőzek-sárt ki kell ſzedni egy sűrű hálóból tsinált merettyűvel, és egy arra kéſzíttetett (meſzes láda forma) ládába kell öntögetni.

2.) A' tőzek-ládában áll egy ember egy térdig érő, erős ökör-bőr tsizmában, a' kinek a' kezében egy ſzén-vonó forma vas vagyon, a' mellyel, 's a' mellett a' lábával, a' sárt kavarja. Ha pedig a' sár nem eléggé híg, és e' ſzerént nem könnyen kavaródik: egy másik munkás, egyſzermáſſzor tőlt a' tőzek-ládába egy veder-vizet

3.) Ez a' masodik munkás, azomban hogy az első az ő kötelesſége ſzerént kavargatja a' sárt, hányogatja-ki a' ládából a' már jól öſſze kavart tőzek matériát, egy arra kéſzűlt ſzáraz helyre, egy öblös lapáttal, mely ollyan, mint a' hajósoknál a' víz hányó lapát. Hogy pedig ez a' híg tőzek-sár a' földhöz ne ragadjon; ſzoktak az el-egyengetett helyre pelyvát, vagy pedig ſzalma-töreket hinteni. — Itt meg kell jegyezni, hogy a.) A' tőzek-láda' mélysége *ſzár-középnyi* magaſſágu legyen; b.) A' ki-hányott sárt is mint-egy *kis ſzár-középnyi* magaſſágra kell hányni, mely, ha meg ſzikkad, egy jó tőzek-hoſſzánnyi magoſság.

4. Egy harmadik munkás, az első pont ſzerént meregeti a' sárt a' merettyűvel ſzüntelen, és töltögeti a' ládába, úgy, hogy a' láda egy ſzempillantásig ſintsen üreſſen. Így dolgozik 3 ember egy-más' kezére.

5.) A' ſzárazra ki-hányott tőzek ſzikkad két, három, 's négy nap', az idő járása ſzerént, addig, míg a' víz a' naggyából belőle ki-párádzik. Mikor annyira meg-ſzikkadt, hogy egy 10 eſztendős gyermek tsak kevéſſé ſippadna-le benne: akkor neki áll aſſzony fiú, leány, és mindenik egy deſzka-talpu tsizmával (*) járkál rajta rendel, hogy egyenesre lapíttsák, és öſſze nyomogaſſák.

6.) Azu-

(*) *A' deſzka-talpu tsizma ebből áll:* Gyalúljon-meg az ember egy darab könnyű deſzkát egy felől, melynek a' hoſſza 3 sing-fertálynyi, ſzéleſſége pedig fél-annyi: kanyaríttsa-el a' 4 ſzegeletét, hogy tojás formát mutaſſon. A' gyalúlt óldalan való éles ſzegeletét körűl, vegye-le vonó (két nyelű) kéſſel. A' gyalúlatlan lapja' közepe' tájára ſzegezzen ollyan két bőrt mint a' míllyen a' mezít'-lábos Barátok' ſa-botskorán ſzokott lenni. Így húzza a' lábára, a' tsizmára.

6.) Azután 2—3 nappal — mikor a' sár annyira meg-keményedett, hogy darabokra lehesen metélni —, el-indúl rajta egy értelmes tőzek munkás, hasonló deszka-talpu tsizmában, és a' mérő sinór nyomán, az egész hóld sárt — mert sokat készítenek egyszerre — szélire és hosszára, a' fél singnyi szélességü, éles, mettző ásóval el-mettzegeti 4 vagy 5 hüvelyknyi □ formára, mely a' tőzeknek a' vastagsága: — a' tőzek' hossza le felé nyúlik. Attól fogva így marad ez ismét egy-nehány nap'.

7.) Ha annyira meg-szikkadt, hogy emelgetni lehet; akkor ötönként tsóvába kell rakni, tágan, hogy a' levegő-ég járhassa, 's hadd száradjon. Ha jól meg-száradt; kazalba lehet rakni 's bé-fedni, vagy pedig haza hordani.

Minthogy pedig nem minden tőzekkel lehet így bánni: jó lesz előre tsak kitsinyen próbálni-meg.

Útra való leves.

Tapasztalt dolog hogy az útazóknak, még a' húshoz, borhoz szokott Magyarnak is, semmi eledel ollyan jó ízüen nem esik, mint a' jó leves; mely, fő-képpen télben, mint-egy újj lelket ád az el-törődött útazóba. Az is tapasztalt fogyatkozás, hogy nem mindenkor talál az útazó nem tsak ínye szerént való levest; hanem tsak ollyat is, a' mellyel lankadtságát üthetné-el. Mi ennek a' fogyatkozásnak így vettük eleit annak idejében. —

Vettünk egy darab jó marha- (borjú-, vagy tyúk-) húst és azt igen apróra vagdaltattuk, mint a' kolbász-, vagy tőltött káposzta-belet szokás; ezt meg-főzettük egy jól bé-fedett, sőt bé-ragasztott fazékban, úgy hogy kotsonya lett belőle. — A' kinek tettzik tehet hozzá kedve szerént való fű-szerszámot is. — A' kotsonyát el-vagdaltuk kotzkára, mint a' tsokoládét szokás, és meg-száraztottuk, először szellőn, azután pedig lassatskán keméntzén, 's így tettük a' kotsi-ládába, papirosba takargatva. Útazhat az ember a' leg-hídegebb Sibériában vagy azzal ellenkező Áfrikában, mind egy; a' leves pogátsa el nem romlik.

Európának az egész közepén, és nap-nyúgoti részeiben, 's némely déli öldalán nem annyira szükséges ez, mert mindenütt készen várja az útast a' jó terített asztal *(table d' hôte)*: de bezzeg fel-illik az éjszaki 's nap-keleti részeiben; elő vesszük annak a' szép-Olasz országnak is némely részeiben, az ottan lévő némely vendég-fogadókban. — Hogy az Olasz országban útazó nem mindég eszik eggyest a' hasával, eléggé ki-tettzhetik ebből, hogy nekünk, a' meg-sűlt, vagy is inkább füstölt tyúkról le kellett a' bőrt húznunk, hogy tisztát eheßünk: a' levessel még rosszaban megyen

a'

a' dolog — nagyobb részént. Magyar Országon pedig sem jót sem rosszat nem kap az ember — sok helyen.

Orr-vér-fojás' meg-állítása.

A' kinek az orra' vére kelletinél tovább vagy keményebben foj, így el-állíthatja: — Töltsön egy tálba forró vizet és tartsa arra az orrát, hadd fojjon abba a' vére. A' gőz ki-szívja igen hamar a' felesleg való vért, 's azután meg-áll. Jó ez a' gőz a' főnek is.

Ha 'ki magát keményen meg-égeti,

Így gyógyíttsa-meg: Főzzön-meg egy-nehány rákot sótalan vízben. Ezzel a' vízzel gyógyíttsa a' meg-égett tagját így: — Mártson ezen vízbe egy darab ruha-rongyot, és ezt tegye a' sebre napjában kétszer: szerentsésen meg-gyógyúl.

A' vasat ketté fűrészelni így lehet.

A' fűrész-fára feszítts a' fűrész-vas hellyett egy réz-drótot. Ezt a' drótot kend-meg igen erős etzettel, és míg még nedves a' drót, hintsd-meg azt porrá tört vas-értzel. Így vesd neki a' vasnak, és szerentsésen ketté fűrészelheted.

A' vasat így lehet meg-olvasztani:

Tedd egy erős tégelybe a' vasat, tégy hozzá antimoniumot, és vakart krétát, és tedd igen erős tűzre; úgy foj, mint az ón. Akkor osztán önthetni belőle olyan formákat, a' millyenek szükségesek.

Gondolkodásra való matéria.

Egy Országnak a' gyarapodását és virágzását semmi sem neveli annyira, mint a' *kereskedés* és *gazdaság*, ez az egy-mástól el-válhatatlan két egy testvér. Az eggyik segíti a' másikat és az eggyiknek a' nevekedése helyhezteti a' másikat virágzo állapotba; eggyik a' másik nélkül semmi sem: a' kettő eggyütt minden világi bóldogságnak a' fundamentoma. — Ezeknek az egy testvéreknek egy-mással való szoros barátságoktól függ az egész Nemzet' haszna, ezek eggyütt az egész Nemzet' tagjának a' lélekzője. — A' gyermeket már kitsiny korában lehet, sőt kell a' szorgalmatossághoz szoktatni: már 12 esztendős korában meg-érti a' jól nevelt gyermek ezt is — *visgálódás*: — e' nélkül szűkölködik a' tüzes matériáju magyar ész. — Soha se nézze az én kezem alá bízott Nevendék a' munkást, hogy magában így ne okoskodjon: — Valyon tudnék-é én ahhoz? valyon mitsoda tudomány, belső tehettség, test-beli mozgások, mitsoda fogások kívántatnak-meg

ehhez

ehhez 's ehhez a' munkához? valyon nem jobb vólna-é így 's így, rövidebb és könnyebb móddal? valyon nem lehetne-é ez az ember bóldogabb; ha az eſzével élne, vïsgálódna ezen kézi munkája mellett?

Az éſſzel való élés, az okoſſágnak haſzna vétele, 's a' vïsgálódás többet teſzen, mint 3—4 eſztendei oktalanúl való tanúlás. Mi esmerünk egy okos ifjú Aſſzonyt, a' ki a' kézi meſterségek közzűl tsak a' varráſt tanúlta jól-meg. Minthogy pedig a' belső tehettségei jó renden vannak, okos, éſſzel élő, vïsgálódáshoz ſzokott; lett belőle egy mindenhez fogható, 's a' mihez nyúl, azt tökélleteſſégre is vihető derék Aſſzony. Férjfinak és Aſſzonyi nemnek való, minden féle ki-gondolható őltözetet egyre, jól, és a' leg-újjabb módi, vagy kívánság ſzerént el-kéſzít: minden féle jóſzágot és ſzerſzámot, a' minn tsak meg-kívántatik a' varrás, mihelyt egyſzer meg-nézegetheti, nem tsak utánna tsinálja; hanem mindent ſzebb formába és nagyobb tökélleteſſégbe őltöztet nagy tsínoſſággal Dítséretre méltó tehettségének eleven példáját adta a' többek közt ebben, hogy, moſt eſztendeje, ſzüksége léven egy 5 hetes kis gyermeknek való bél-leſzakadás kötőlékre *(bruchband)*, az azt űző meſter emberektől három félét vett, de egy sem vólt tökélletes: akkor hozzá fog maga 's ollyan kötőléket kéſzített, a' melynek még az előtt párja nem vólt, sem haſznára sem formájára nézve; ollyan, a' mellyet jobbá tenni nem is lehet, nem is ſzükséges. Ugyan-ez a' derék aſſzony az, a' ki 12 aranyban való fogadásdiból egy ollyan német tzipőköt vart, a' melynek ritka párja, 's a' 12 arany hellyett 24-et kapott. 'S ki mondaná, hogy ez az Aſſzonyság Török ſzületésü?! — Éſz kell 'hát több, mint erő. —

Alíg van a' természetnek ollyan ſzüleménnye, a' mely ſzorgalmatoſſág nélkűl kívánt haſznot hajthaſſon. Ha meg-gondoljuk a' drága Magyar főldnek minden jövedelmét, leg-jobban éſzre vehetjük magunkat. Ha a' Magyar Nemzet annyira mehetne a' *visgálódó ſzorgalmatoſſágban*, *meſterségekben* és *kereskedésben*, mint vagy három Nemzet ment, mely által-ellenben fekſzik vele: hiteſſe-el magával, hogy 10—15 eſztendő alatt mehetne annyira, minden más Orſzágokra való ſzorúlás nélkűl; a' mennyire az Anglus és az ő ſzomſzédjai mentek ſzázadok alatt. Ez a' három az az egyedűl való fundamentom a' mellyen meg-fészkelhetjük világi bóldogságunkat, ezek által ſzakadhat sok nyílván tett keserves panaſzolkodásunknak tökélletesen

VÉGE.

IGAZÍTÓ TÁBLA

A.

Agyagos salétromos fejér föld' *(marga)* haſzna 155, 156
Ákáſz-fa' minémüsége. 's ültetése' módja — 262, 263
Ákátes kő' meg-lágyitása' módja — 37
Átzél-míves *(jó)* — 282

B.

Balaton-tó' hala — 333
Bodza-bogyó-bor — 302
Bodza' *(földi)* ki-veſztésére tett 20 arany jutalom — 64
Bodza' *(földi)*, 's egyéb' ki-veſztése módja —
— — — — — 105-108, 126, 127
Bolha *(mezei)* ellen — 137-140, 160
Bor *(jó izü)* — 410
Bor' penéſzeſſége ellen — 410
Borotválkozó borotva-tok — 333
Bort *(vizes)* meg esmérni — 233
Bort *(édes)* tsinálni — 378
Borjú (132 *fontnyi)* — 52
Borjúk' ſzénája — 24
Botskor *(Hollandiai fa-)* — 313, 314
Búza *(rendeletlen árru)* — 267
Búza *(Rohrdorfi* (Baváriában) *tsuddálatos)* — 57-60
Buzgóság *(haza-fiúi)* — 226
Bőr-kéſzítés' jó módja, *Seguin* által- 329-332
Büdös féreg ellen való ſzer — 225
Büdös-tereg-halál' halála — 287, 288

D.

Dinnye *(melyik a' leg-jobb)* 264
Dinnye-magot ſzerzeni — 264
Dió-belet *(a' ſzáraz)* meg-hámozni — 402
Diót *(a')* télen friſsen el-tartani — 402
Diſznó-bőr' *(a')* haſzna — 366-368
Dohány-hiſtória — 372-375
Dohány' termeſztése' módja — 374-375
Dombos ſzántó-föld' bor- nálása — 24
Döge ellen a' marhának — 38, 39

E.

Egerek' el-veſztése' módja — 24, 370, 378
Egerek 's patkányok ellen — 157, 158
Egér, gözü 's patkány ellen — 349
Egéſſég' terméſzeti régulái — 234
Égett tag' orvoſſága — 417
Eke *(három tsoroſzjáju)* — 293
Ellenségei a' gazdaságnak — 177-179
Emelés' okos módja — 294-297
Erdő-ültetés' módja — 200, 201
Erdő-ültetés módja, Weſtfáliában — 203
Eſſentzia *(körtvély-)* — 377
Eſztergározni vérből — 378
Étzet *(igen erős bor-)* — 410

F.

Fábrikák' fel-állítása — 275-278
Fa *(aſztalosnak való)* eránt való visgálódás — 364-366
Fagyása ellen a' fának — 54
Fák' nővésén segíteni — 224, 225
Fa-levél takarmány — 61, 62
Fa-mettzegetés Hollándiában — 196, 197
Fa *(melyik)* mitsoda hellyet ſzeret — 207, 208
Fa' ſzük-vóltán segítő mód — 195-208
Fa' ſzük-vóltát mi okozza — 198
Fát *(fenyő-)* veresre meg-feſteni — 364
Fayence-i föld-edény — 359
Fel-puffadás' *(barom-)* orvoſſága — 152, 158, 159
Fényesítés' módja *(réz edény-)* — 376, 377
Fenyő-fa *(veres)* — 7
Ferdő *(Bártfai)* — 301, 302
Férgek *(földi)* ellen — 217
Fermentatio mit teſzen magyarúl? — 400, 401
Feſtők *(fa-)* — 265
Feſtők-törés' módja — 369
Fejéritő *(főző)*- — 363, 364
Findsát és poharat öſſze forraſztani — 394
Fitzamodás' *(ló-láb)* orvoslása — 357, 358
Foga' *(gyermek)* hasadásán segítő mód — 112
Fenó eſzköz — 322

G.

Gabona' ritka vagy sűrű vetése — 113, 114
Ganaj' *(külömb-külömb féle)* tulajdonsága — 243-247
Gazdaság *(Okerczerekwitzi)* — 65-70
Gondolkodásra való matéria — 417, 418
Gyapju- *(Spanyol)* mosás — 18
Gyilkosa a' fiának — 254
Gyólts-fábrika — 277
Gyúladás *(meg-eshető)* — 335, 336
Guta-ütéſt vagy köſzvényt gyógyító ſzer — 110, 111

H.

Hamu-féreg' el-veſztése — 306
Hangya-boj' el-veſztésére való eſzköz — 145-147
Hangya' el-veſztése' módja — 218
Hárs-fát zőldre ſzépen meg-feſteni — 402
Haj *(varró)* — 333, 334
Haj-por, haj-fark ellen — 225, 226, 282
Hernyó ellen — 22, 159, 16
Hernyó-féſzek' el-veſztése — 24
Hetz *(Bétsi)* meg-égése 's el-töröltetése — 289, 290, 322
Himlő' *(juh-)* ellen — 117-120, 133-136, 288, 289
Himlő' *(juh-)* orvoslása — 340, 341
Hollandus' *(a')* karaktere — 389-392

Homok-földben való erdő-termeſztés — 327-329
Homok-föld' haſzna-vehetősége 41-43, 49-52, 326, 327

I.

Idétlenül elő tehén' orvoslása — 269, 270
Irós vajat friſsen el-tartani — 176

K.

Kár-tékony ember ellen panaſz — 224
Kaſzállóról 's rétről — 149-152
Kékítése a' fejér ruhának — 298
Keményítő *(téj-)* — 224
Kender-, vagy len-puhítás — 283-287
Kenyér-fa — 18
Ketske-ſzőr-kalap — 20
Kéz-írásoknak (MS.)máſſát vevő meſterség — 357
Kenőtsöt *(ſzekér-)* ki-venni a' köntösből — 298
Kínai ſzokás, a' gazdaságban — 392-394
Komló-ſzár' haſzna — 88
Konyha *(Bétsi vas-)* — 317, 318
Konyha *(Hollandiai)* — 318-320
Kotsi *(vajazó, az-az, trágyázó)* — 253, 254
Krumpli *(bő)* termés — 55
Kuglizók' (Párisi 's Londoni) tsalárdsága — 385
Kutya *('seb-beli veſzett)* — 269
Kútat *(ſzükségben)* ásni hol lehet — 5
Kökény-fa *(Amérikai)* ellen panaſz — 259, 260
Kökény-fa' *(Amérikai)* haſzna — 77-79, 85, 86, 93-95
Kökény-fa' *(Amérikai)* meg-tzáfolása — 260, 261
Köntös *(Tanúló-)* — 247-250
Könyv-nyomtató műhely — 278
Köpülő ſzerſzám — 87, 88
Kő-ſzén' haſzna — 6
Kő-ſzénről való hiſtória — 73-76
Kőſzvényt, vagy guta-ütéſt orvosló ſzer — 110, 111
Kő' *(drága)* próbája — 378

L.

Lackir-tiſztítás' módja — 376
Lednek' termeſztése 's haſzna — 124-126
Len *(Muſzka Orſzági)* — 350, 351
Len-, vagy kender-puhítás' módja — 283-287
Leves *(úti)* — 416
Ló-here *(esméretlen)* — 231-233
Ló-here' el-kéſzítése' módja — 345, 346
Ló-here ſzéna-tsinálás' módja — 306
Ló- *(két jó)* több, mint 4 roſſz — 240, 241
Lúdat hogy a' róka meg ne egye! — 32

M

Madarat kézzel fogni — 264
Malaballia *(Gróf Kanali)* Józef — 88
Malom *(ló-here-mag'tiſztitó)* — 320
Malom' *(Hollándiai jó)* kéſzítése — 366
Marha-betegség ellen való ſzer — 47, 108, 109, 202
Marha-dög' fundamentoma — 380-382
Marha-dögnek eleit venni — 270, 271, 380
Marha-legeltetés káros a' kaſzállón — 212, 213
Márvány-kő feſtés — 334, 335
Méhéſzeknek valami — 358
Méts *(éjtſzakai)* — 377
Mettzegetése az élő-fáknak — 271-274
Módin kapókat meg-tréfálni — 301
Mohba való plántálás — 76
Mohot a' fáról el-veſzteni — 31, 32, 225
Mosás' *(Hollándiai jó)* módja — 361
Mosó *(ruha-)* krumpli-lé — 379

N.

Napra-forgó olaj — 104, 143
Nevelés' *(gyermek-)* jó módja — 341-345
Nyár-fa *(Lambertini)* — 72
Nyavalya-törés' gyógyítása — 410
Nyelbe vasat belé ſzorítani — 265
Nyughatatlan eſzköz (perpertuum mob) — 370

O

Olaj *(Provence-i)* — 281
Olaj *(ſzőlő-mag-)* — 278-281
Olaj' meg-tiſztítása' módja — 279, 280
Oskola *(Bétsi fa-)* — 311
Óltani *(melyik fát, melyikbe kell)* — 315, 316
Óltani mitsoda fákba jó — 304-306
Óltása *(újj módi)* a' fának — 46
Óltáshoz *(fa-)* szükséges ſzerſzámok — 307
Óltás' *(fa-)* le-írása — 302-311, 315-317
Óltás' *(fa-)* meſtersége — 309-311
Óltás' *(fa-)* nemei — 308
Óltó-ág' válogatása' meſtersége — 303, 304
Óltó- *(fa-)* agyag' kéſzítése — 307, 308
Óltó *(fa-)* újj módi tapaſz — 316, 317
Órr-vér-fojás' meg-állítása — 417

Ö

Ökör-ſzáj-tok — 358

P

Pálinka-kopetzeknek — 358
Pamut-ültetés — 7
Papirosból az olaj motskot ki-venni — 234
Papirosból *(nyomtatott)* tiſztát tsinálni — 115-117
Papiros malom — 278
Patkányok 's egerek ellen — 157, 158, 349
Patzalása a' vetni-való magnak — 34, 35, 153-155
Penéſztől kenyeret meg-óltalmazni — 176
Plánták' gyümőltsözése — 359, 360
Ptrütsök *(házi)* ellen — 371
Puska-por *(kemény)* — 226
Püspök ital — 337 338
Püspök ital' más' módja — 339, 340

R

Reptze' termeſztése 's haſzna — 129-133
Rétek' kaſzállása — 141
Rét 's kaſzálló — 149-152
Rü ellen való orvoſſág — 202
Rühes juh' gyógyítása — 332, 333

S

Sáfrán — 11
Sajtot, túrót féregtől meg-óltalmazni — 32
Sajt- *(Appenzeli)* tsinálás' módja — 62-64
Savanyú víz *(Bártfai)* — 301, 302
Savó-etzet — 45, 46
Seb-gyógyító orvosság — 202
Ser' *(savanyú)* meg-javítása — 109, 110
Ser- *(Anglus)* tsinálás' módja — 324
Sert soká el tudni tartani — 386
Sikettségen segítő eszköz — 128, 271
'Sír *(fa-kenő)* — 312
Só *(tsudálatos)* — 79, 80
Sós *(igen)* hűst meg-enyhíteni — 233
'Súsok ellen — 29-31, 218, 349, 350
Szaladot készíteni — 325
Szalmába kötözött gyümölts-fa — 18, 19
Szám-vető *(néma)* eszköz — 312
Szántani hogy jó — 291-294, 299-301
Szántani *(mellyen)*, jó — 299, 300, 347
Szántás *(Anglus)* — 300
Széna-szárastás' módja — 61
Széna-tsinálás' módja — 169, 170, 181, 184
Szilva', 's szilva-fa' haszna — 55
Szirupot tökből, körtvélyből, alszú szőlőből, 's egyébből tsinálni — 326
Szirup-tsinálás' módja — 324
Szokás *(a' vak)*, tirannus — 298
Szopos gyermek' eledele — 401
Szorgalmatosság' példája — 347-350
Szóró *(gabona-)* malom — 97-100
Szőlő-hely *(jó)* — 370
Szőlő' meg-érésén segíteni — 218
Szőlő-tőkét, 's -veszőt hideg ellen óltalmazni — 23, 89-91

T

Takarmány-termesztés' módja — 179-181, 187-190
Tapasztalások *(holmi)* — 15, 144, 174, 175
Taplót szénből tsinálni — 202
Tarkásodásokról *(meg-)* a' virágoknak 's faknak — 209-212
Tégla-vetés *(a' magyar)* kárt tesz a' földben — 399
Tégla-vetés' módja *(Hollandus)* — 403
Tél *(gyenge)* — 52, 53
Termékeny földet tsinálni — 12-14
Tinta *(fekete jó)* — 371
Tinta- *(veres)* tsinálás' módja — 346
Tinta- *(veres)* tsinálás' más' módja — 346
Torsát *(káposzta-)* enni, jó — 33, 34
Tojás *(a')* hogy tart soká — 378
Trágya *(agyagos-salétromos-fejér* (marga) *föld-)* — 350
Trágya *(rongy-)* — 55
Trágya *(só-)* — 17, 18
Trágya *(vajas)* — 251-254
Trágya *(só-)* ellen — 217
Trágya-gödör — 237, 238
Trágya' *(különös)* készítése — 26-28
Trágya *(mesz-)* mellett és ellen — 83
Trágyáról való visgálódás — 235-240, 244-247, 251-254
Trágya-szükségen segíteni — 242
Trágya-tsinálás' *(iszap-)* módja, Hollandiában — 239, 240
Trágya-tsinálásnak okos módja — 235-239
Trágyázás' *(Tseh Országi)* módja — 81, 82
Trágya *(iszap-)*, jó — 356
Tsalán-takarmány — 76, 77
Tsalán-vászon — 285
Tséplő szerszám — 87
Tser *(fa-levél-)* — 288
Tsereznyét télre el-tartani — 217
Tsert *(hogy kell a' Varga)* meg-hántani — 206, 207
Tsets-bimbó-készítés — 222, 223
Tsets bimbó' orvossága — 401
Tsirázáftól a' le-aratott életet meg-óltalmazni — 35-38, 43-45.
Tsiríz *(vad gesztenye)* — 378
Tsirkét sokat tudni költetni — 160, 165
Tsizma-feketítő — 336
Tsokoládé' *(egészség-)* készítése — 84, 85
Tyúk' pipje ellen való orvosság — 71
Tyúk *(a')* sokat tojik, ha — 242
Tzérna- *(finom)* tsinálás — 267-269
Tzérnát 's fonalat kékre meg-festeni — 394
— — — sárgára meg-festeni — 401
— — — zöldre meg-festeni — 394
— — — veresre meg-festeni — 394
— — — viola színre meg festeni — 401
Tzigányok' virtusa — 313
Tzikória Kávé — 100-104, 114, 115
Tzímerek' *(Familia-)* mettzetések — 168, 184
Tzukrot mézből tsinálni — 53, 54
Tört lábu tehén' próbája — 20-22
Tőt *(el-nyelt)* ki-venni — 289
Tőzek *(halászott)* — 414-416
Tőzek *(törf)* — 338
Tőzek-akna' fel-találása' módja — 395, 396
Tőzek-akna' próbái — 408, 409
Tőzek-ásás' módja — 412, 413
Tőzek-ásás' ideje — 414
Tőzek' elenségei 's párt-fogója — 396-398
Tőzek *(föld-)* haszna — 382-385
Tőzek-készítésről — 411-414
Tőzek-készítő szerszámok — 411, 412
Tőzek' *(a' föld-)* minéműségéről, 's eredetéről — 387-389
Tőzek' nemei — 406, 407
Tőzek-szárastás' módja — 414
Tüzelő golyóbisok — 362

U

Ugar' használása — 95, 96
Ugorka-savanyítás' módja — 55
Üſzög *(búza-)* ellen — 92, 93
Útak *(tsinált)* a' ſzántó-főldek között — 165, 166
Útazók *(Magyar)* — 360
Útazó *(Magyar)* könyv — 255-258

Z

Zőldség *(Bétsi)* — 54

J

Járom *(ember-)* — 295-297
Jordán' *(Bétsi Profeſſor)* letzkéje — 351-354
Juh-himlő ellen — 288, 289
Juh-kerengés' orvoslása — 111, 112
Juh-nyírés' módja — 190-194
Juhok eránt tett rendelés — 133-136
Juhok *(Spanyol)*, Sövény-házán — 72
Juh' rothadó nyavalyája ellen — 368, 369

V

Vasat ketté fűréſzelni — 417
Vasat meg-olvaſztani — 417
Vaskót ſzépen meg-fényesíteni — 394
Vájog-ház jó — 55
Veréb *(a')* nem teſzen kárt — 39
Veres feſtő plánta *(rubia tinctorum)* — 10
Veres feſtő plánta' fábrikája — 230, 231
Veres feſtő plánta' fel-ásása' módja — 227-229
Veres feſtő plánta' hiſtóriája — 214, 215
Veres feſtő plántáról való tudakozódás — 208, 209
Veres feſtő plánta' termeſztésének a' módja — 216-222
Versek *(két betűből álló magyar)* — 235
Versek *(különös)* — 304, 305
Vetésen *(ſzárazságban tett)* segíteni — 356
Vetni, ſzárazságban nem jó — 349
Vetni való mag' kéſzítése — 355
Virágot *(ſzép)* termeszteni — 265
Vízbe hólt embert meg-találni — 233

Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetemi Könyvtár